

**МУҲАҚҚИҚИ ЧАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ
ТОҶИКИСТОН**
2019. №2

**МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**
2019. №2

**YOUNG RESEARCHER
TADJIK NATIONAL UNIVERSITY**
2019. No2

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ҶАВОН»**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2019 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАҶРИР:

Хушвахтзода Кобилҷон Хушвахт	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
---	---

МУОВИНИ САРМУҲАҶРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	<i>Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
--	--

МУОВИНИ САРМУҲАҶРИР:

Исмонов Кароматулло Бадридинович	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
---	--

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад	<i>Доктори илмҳои техникӣ, профессор</i>
Солиҳов Давлат Қуватович	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Сатторов Абдуманон	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	<i>Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия</i>
Валиев Шариф Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологияи ДМТ</i>
Расулиён Қахҳор	<i>Доктори илмҳои таърих, профессор</i>
Кучаров Аламхон	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ ҶТ</i>
Дӯстов Ҳамроҳон Ҷумаевич	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Муродов Мурод	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ</i>
Низомова Тухфамо Давлатовна	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор</i>
Одинаев Фурқат Фарҳодович	<i>Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент</i>
Сотиволдиев Рустам Шарофович	<i>Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
Рачабов Имомиддин Ширинович	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
НуриддиновРаймалихо н Шаҳбозович	<i>Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор</i>
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои педагогӣ, дотсент</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои биологӣ профессори кафедраи физиологияи одам ва хайвонҳо, факултети биологияи ДМТ</i>

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон
ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2019©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

Журнал основан в 2019 г. Издается 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт	<i>Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)</i>
--	--

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	<i>Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)</i>
--	--

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович	<i>Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета</i>
---	---

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	<i>Доктор технических наук, профессор</i>
Солихов Давлат Кувватович	<i>Доктор физико-математических наук, профессор</i>
Сатторов Абдуманнон	<i>Доктор физико-математических наук, профессор</i>
Валиев Шариф Нарзуллоевич	<i>Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора</i>
Расулиён Каххор	<i>Доктор исторических наук, профессор</i>
Кучаров Аламхон	<i>Доктор филологических наук, профессор</i>
Дустов Хамрохон Джумаевич	<i>Кандидат филологических наук, доцент</i>
Муродов Мурод	<i>Доктор филологических наук, профессор</i>
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	<i>Доктор филологических наук, профессор</i>
Абдусатторов Абдушуккур	<i>Доктор филологических наук, профессор</i>
Одинаев Фуркат Фарходович	<i>Кандидат экономических наук, доцент</i>
Сотиволдиев Рустам Шарофович	<i>Доктор юридических наук, профессор</i>
Сафарзода Бахтовар Амирали	<i>Доктор юридических наук, профессор</i>
Раджабов Имомиддин Ширинович	<i>Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии</i>
Сафарализода Хучамурод Куддус	<i>Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии</i>
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович	<i>Доктор политических наук, профессор</i>
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	<i>Доктор педагогических наук, доцент</i>
Устоев Мирзо Бободжонович	<i>Доктор биологических наук,</i>

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2019

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”

Founder of journal:

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

The magazine was founded in 2019. It is published 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvaqtzoda | *Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

Qobiljon Khushvaqt

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadolov | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

Safarmamad

Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo | *Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing*

Badridinovich | *Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov | *Doctor of technical sciences, Professor*

Nurmahmad

Solihov Davlat | *Doctor of physical and mathematical sciences*

Quvatovich

Sattorov Abdumannon | *Doctor of physical and mathematical sciences*

Fayzulloev Erkin | *Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty*

Fathulloevich

Valiev Sharif | *Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor*

Fayzulloevich

Rasuliyon Qahhor | *Doctor of historical Sciences, Professor*

Kucharov Alamkhon | *Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*

Dustov Hamrokhon | *Candidate of philological sciences,*

Dzhumaevich

Saidov | *Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University*

Khalimdzhon Azizovich

Murodov Murod | *Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the TNU*

Nagzibekova | *Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and*

Mekhrinisso Bozorovna | *Comparative Typology of the Tajik National University*

Nizomova Tuhfamo | *Doctor of Economics, Professor*

Davlatovna

Odinaev Furqar | *Candidate of Economics, assistant professor*

Farhodovich

Safaralizoda | *Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*

Khudzhamurod

Kuddusi

Sotivoldiev Rustam | *Doctor of law, Professor*

Sharofovich

Safarzoda Bakhtovar | *Doctor of law, Professor*

Amirali

Rajabov Imomiddin | *Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*

Shirinovich

Nuriddinov | *Doctor of politics, Professor*

Raymalikhon

Sharipov Faridun | *Doctor of pedagogical sciences, Professor*

Fayzulloevich

Ustoev Mirzo | *Doctor of Biological sciences, Professor*

Bobojonovich

Address of the Publishing center:

734025, Republic of Tajikistan,

Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Phone: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2019

УДК 37.01.82.915.50

РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Рахматов Ю.

Таджикский национальный университет

Европейский Союз является одной из наиболее успешных интеграционных ассоциаций в современном мире, и это всегда находит свое отражение во всех аналитических программах, направленных на определение тенденций в международных отношениях. Хотя статус ЕС как геополитического участника все еще формируется, в ЕС по-прежнему проживает 27 стран с населением около 480 миллионов человек, что составляет около 28% мирового валового внутреннего продукта, защищая свои интересы в Центральной Азии.

Основными политическими интересами ЕС в регионе являются укрепление стабильной демократии в стране, рыночной экономики, западных ценностей и моделей поведения. Это снизит вероятность конфликта в Центральной Азии, уменьшит его преступное воздействие на ЕС (что означает незаконный оборот наркотиков и нелегальную иммиграцию) и улучшит условия труда европейских компаний в регионе, включая энергетический сектор.

Участие Европейского Союза в политическом процессе в Центральной Азии означает расширение политического влияния ЕС в республиках региона.

Как указывает Центральнo-азиатская стратегия ЕС на 2002-2006 годы, ЕС является одним из участников в регионе, чей главный политический интерес заключается в обеспечении мирного и стабильного развития его страны, что помогает странам Центральной Азии в достижении устойчивого развития. Экономическое развитие. И уменьшить бедность. В октябре 2001 года политики ЕС посетили трех членов «Антитеррористической коалиции» - Туркменистан, Узбекистан и Таджикистан, а год спустя Европейская комиссия приняла «Стратегию по Центральной Азии» до 2006 года. Долгосрочная цель состоит в следующем: посредством демократизации и экономического сотрудничества противодействовать исламизации в регионе и его постепенной интеграции в ЕС, а также бороться с незаконным оборотом наркотиков и нелегальной иммиграцией в Европу через эти страны.

Европейские эксперты признают, что такие важные задачи, как тесная экономическая интеграция или устранение торговых барьеров с мировыми центрами, могут быть решены только через некоторое время и при активном участии нескольких стран региона.

ЕС намерен помешать Центральной Азии превратиться в зону конфликта и стать «убежищем» для террористических организаций или их финансовых позиций. Центральная Азия стала основным транзитным маршрутом для производства наркотических средств в Афганистане и основным маршрутом торговли оружием и людьми. Другие вопросы безопасности включают ядерные и экологические проблемы.

Кроме того, Европейский союз объявил о своем желании помочь региону в соответствии с его решением помочь третьим странам в борьбе с терроризмом в рамках резолюции 1373 СБ ООН.

Основная задача Казахстана в ЕС - поддержать дальнейшее расширение и углубление экономических реформ, участие общественности в политическом процессе и прозрачность в структуре власти на национальном и местном уровнях.

Как указывается в «стратегии», Кыргызстан, как центр водных ресурсов в Центральной Азии, сталкивается с серьезными экономическими трудностями. Высокий уровень бедности, этнические различия и прозрачные границы с Таджикистаном представляют потенциальную угрозу безопасности региона.

Богатые водные ресурсы Кыргызстана позволяют оказывать давление на соседние страны, которые испытывают дополнительные потребности в воде для удовлетворения своих сельскохозяйственных потребностей. Существует также угроза распространения радикального ислама из Афганистана и Таджикистана. Европейские эксперты подчеркнули, что меры, принимаемые властями Кыргызстана против исламского экстремизма, не должны использоваться для борьбы с политической оппозицией.

Таджикистан является одной из развивающихся стран в мире и единственной страной в Центральной Азии, которая хорошо развита в области водосбережения и гидроэлектростанций. Мы можем подчеркнуть развитие природных ресурсов. Его главная задача в Европейском Союзе - оказывать помощь в проведении макроэкономических реформ, направленных на сокращение бедности и обеспечение стабильности. Европейские эксперты подчеркнули, что провал реформ в Республике Таджикистан приведет к серьезному ухудшению ситуации в регионе.

Европейские эксперты отмечают, что сегодня вряд ли осуществится широкомасштабная военная агрессия против ЕС. Однако аналитики отмечают, что в ближайшем будущем ЕС столкнется с рядом новых проблем безопасности:

- энергетическая зависимость его страны от энергоснабжения стран Персидского залива, России и стран Северной Африки;
- терроризм тесно связан с религиозным экстремизмом;
- распространение оружия массового уничтожения (биологическое оружие и ракетные технологии);
- региональные и внутренние конфликты в разных частях света, коллапс гражданских войн и государственных институтов (Сомали, Либерия и Афганистан);
- организованная преступность и смежные вопросы: наркотики, иммиграция и незаконный оборот оружия.

В отличие от угрозы «холодной войны», новые угрозы не являются чисто военными угрозами и не могут быть устранены чисто военными средствами - они требуют политического и экономического давления, а также разведывательных, полицейских и правовых средств.

Расширение ЕС укрепило его собственную безопасность, но в то же время приблизило его к зонам мирового кризиса. В связи с этим основным элементом восточной стратегии ЕС является создание кривой демократической и процветающей страны на востоке.

Эксперты подчеркнули необходимость более активного участия Европейского Союза в международных политических вопросах. В частности, страны ЕС имеют общий оборонный бюджет в 160 миллиардов евро, который может (и должен быть подготовлен) выполнять одновременно несколько действий. Кроме того, основное внимание уделяется не устранению влияния кризиса, а предотвращению воздействия кризиса, поскольку руководство ЕС считает, что превентивные действия могут помочь (в долгосрочной перспективе) избежать более серьезных проблем.

Основные политические интересы ЕС в Центральной Азии не изменились: укрепление стабильного демократического режима с рыночной экономикой, ориентация на западные ценности и поведение, снижение вероятности конфликта в этом регионе, а также улучшить условия труда европейской компании Республики.

Отношения между ЕС и странами Центральной Азии обусловлены дальнейшим расширением ЕС на восток, расширением влияния ЕС на постсоветские государства в Восточной Европе и тремя основными факторами реализации общеевропейской внешней политики и политики безопасности. Разработано в соответствии с. Относительно Кавказа и стран Центральной Азии.

Практическая цель ЕС - диверсифицировать импорт нефти и газа путем включения Центральной Азии и каспийских энергоресурсов в европейскую энергетическую систему. Остановить маршруты незаконного оборота наркотиков из Афганистана в

страны Центральной Азии, а также организованную преступность и распространение международного терроризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркетти А. Европейская политика соседства - политическая консолидация с препятствиями // Актуальные проблемы Европы. - М., 2010. - № 2. - С. 77-101.
2. Лукьянов Ф. Европа выдохлась // Время новостей, 20 июня 2005, № 107
3. Бордачев Т. Евросоюз: кризис доверия и развития
4. Троицкий М. Европейский союз в мировой политике // Международные процессы [<http://www.intertrends.ru/five/004.htm>].

РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Предметом анализа является политика Европейского Союза (ЕС) в Центральной Азии, которая рассматривается в контексте развития системы ЕС и новых реалий мирового политического процесса. В этом документе рассматриваются модели и методы разрешения конфликтов, которые могут быть разработаны на основе программ Европейского союза и наиболее эффективно использовать их политические механизмы, инструменты и ресурсы. Основными политическими интересами ЕС в регионе являются укрепление стабильной демократии в стране, рыночной экономики, западных ценностей и моделей поведения. Это снизит вероятность конфликта в Центральной Азии, уменьшит его преступное воздействие на ЕС (что означает незаконный оборот наркотиков и нелегальную иммиграцию) и улучшит условия труда европейских компаний в регионе, включая энергетический сектор.

Ключевые слова: Европейский Союз, Центральная Азия, политика, документ, политический механизм, инструмент, ресурсы, демократия.

НАҚШИ ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР ОСИЁИ МИЁНА

Мавзӯи таҳлил сиёсати Иттиҳоди Аврупо (ИА) дар Осӣи Марказӣ аст, ки дар заминаи рушди системаи Иттиҳоди Аврупо ва воқеаҳои нави раванди сиёсии ҷаҳонӣ баррасӣ карда мешавад. Хуччати мазкур намунаҳо ва усулҳои ҳалли низоъро дар бар мегирад, ки дар асоси барномаҳои Иттиҳоди Аврупо таҳия карда мешаванд ва истифодаи самарабахши механизмҳои сиёсии онҳо, воситаҳо ва захираҳои онҳоро таҳия месозанд. Манфиатҳои асосии сиёсии Иттиҳоди Аврупо дар минтақа таҳкими демократия дар кишвар, иқтисоди бозаргонӣ, арзишҳо ва рафторҳои ғарбӣ мебошанд. Ин эҳтимолияти низоъ дар Осӣи Марказиро коҳиш медиҳад, таъсири ҷинояткорӣ онро ба ИА кам мекунад (яъне қочоқи маводи мухаддир ва муҳочирати ғайриқонунӣ) ва шароити кории ширкатҳои аврупоӣ дар минтақа, аз ҷумла дар бахши энергетика беҳтар хоҳад шуд.

Калидвожаҳо: Иттиҳоди Аврупо, Осӣи Марказӣ, сиёсат, хуччат, механизми сиёсӣ, абзор, захираҳо, демократия.

ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN CENTRAL ASIA

The subject of analysis is the policy of the European Union (EU) in Central Asia, which is considered in the context of the development of the EU system and the new realities of the world political process. This document discusses the models and methods of conflict resolution that can be developed based on the programs of the European Union and make the most effective use of their political mechanisms, tools and resources. The main political interests of the EU in the region are the strengthening of a stable democracy in the country, a market economy, and Western values and behaviors. This will reduce the likelihood of conflict in Central Asia, reduce its criminal impact on the EU (which means drug trafficking and illegal immigration), and improve the working conditions of European companies in the region, including the energy sector.

Keywords: European Union, Central Asia, policy, document, political mechanism, tool, resources, democracy.

Сведения об авторах: *Рахматов Юсуфджон Иномович* – магистр кафедры международных отношений, Таджикский Национальный Университет. E-mail: rakhmatov.joseph@mail.ru. Тел: +992 93 502 77 02

Information about the author: *Rahmatov Yusufjon Inomovich* - Tajik National University, master degree department of International relations, E-mail: rakhmatov.joseph@mail.ru Phone: +992 93 502 77 02

ПРИОРИТЕТЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ В АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОМ РЕГИОНЕ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Ганиев К.Х.

Таджикский национальный университет

Внешняя политика Соединенных Штатов Америки в Азиатско-Тихоокеанском Регионе (АТР) исторически является одним из ключевых факторов, оказывающих системное воздействие на развитие региона и определяющих динамику эволюции сложившейся в бассейне Тихого океана международной системы. Развитие азиатско-тихоокеанского региона едва ли можно представить без фактора американской политики, во многом задавшей тренд его формированию как самостоятельной подсистемы международных отношений. Произошедшее во второй половине XIX в. начале XX в. становление США в качестве великой тихоокеанской державы стало одним из главных импульсов к формированию структурных связей между регионами Восточной и Юго-Восточной Азии, Северной Америки, Океании, ранее обособленными. Последовавшая в XX в. трансформация отношений между государствами региона от колониальной зависимости к сотрудничеству (также в немалой степени - благодаря США) сделала связи между разными частями Тихоокеанского бассейна еще более устойчивыми.

На сегодняшний день АТР является наиболее динамично развивающимся регионом. Здесь находятся ведущие экономики мира США, Китай, Япония, а также крайне успешные «новые индустриальные страны»: Тайвань, Южная Корея, Малайзия, Таиланд, Индонезия, Сингапур. Многие из стран АТР входят в число мировых лидеров по темпам экономического роста, что влечет за собой переориентацию на этот регион ведущих товарных, финансовых и энергетических потоков. По мнению многих аналитиков, в ближайшем будущем центр тяжести мировой политической и экономической активности из евроатлантического региона смещается в Азиатско-Тихоокеанский регион. Регион справедливо называют локомотивом глобального развития, здесь формируется новое полицентричное мироустройство. Такое утверждение имеет под собой довольно серьезные основания, что доказывает актуальность исследования происходящих в АТР мирополитических процессов.

От обстановки в регионе во многом зависит состояние международной безопасности, на сложившуюся здесь ситуацию влияют нерешенные территориальные споры, наличие зон устойчивой конфронтации, внутренние конфликты на этнической и конфессиональной основе, сепаратистские движения, региональная гонка вооружений, а также отсутствие переговорных механизмов сотрудничества в решении проблем безопасности.

Как мы видим из истории, США вышли к берегам Тихого океана значительно позже европейских государств, но стремительно превратились в тихоокеанскую державу. Около полувека назад Соединенные Штаты беспрепятственно доминировали в бассейне Тихого океана, однако сейчас, когда центр мировой политики перемещается в АТР, они сталкиваются в этой части мира с серьезными вызовами. В Стратегии Национальной Безопасности 2010 г. США названы «тихоокеанской нацией с всесторонними интересами в Восточной и Юго-Восточной Азии, стабильными на протяжении полутора веков» [1]. Цели США направлены на реализацию своих интересов в регионе и на поддержание в нем стабильности. Основными интересами США в АТР являются:

▪ Безопасность непосредственно граждан США. Речь идёт о нахождении в АТР американских сил с целью противодействовать транснациональному терроризму.

▪ Доступ к местным рынкам. В рамках АТЭС США предпринимает усилия для открытия и обеспечения доступа ко всем возможным рынкам в АТР и расширения взаимной торговли с помощью создания Азиатско-Тихоокеанской зоны свободной торговли и подписания соглашений о свободной торговле с Австралией, Сингапуром и Южной Кореей.

▪ Свободный доступ к морям. США выступает за свободу доступа к морям и пытается реализовать данную политику с помощью военных баз в Японии, а также соглашениями о предоставлении доступа на территории с Сингапуром и другими Юго-восточными азиатскими странами.

▪ Сохранение баланса сил в регионе с помощью системы союзов с целью предотвратить гегемонию Китая.

▪ Предотвращение распространения оружия массового поражения и баллистических систем доставки ракет. Данные интересы реализуются посредством 6-ти сторонних переговоров с Китаем, Южной Кореей, Японией, Россией и Северной Кореей относительно разоружения Северной Кореи. Одновременно с этим, широкой поддержкой в регионе пользуется Инициатива по безопасности в борьбе с распространением оружия массового уничтожения (ИБОР-ОМУ).

▪ Распространение демократии и прав человека. Данную политику США реализует во всех регионах мира, а осязаемыми результатами данной политики в АТР являются такие страны, как Южная Корея, Тайвань и Филиппины [2].

Современный вариант стратегии внешней политики США по Азиатско-Тихоокеанскому региону был разработан и принят ещё во времена четвёртого по счёту года президентского срока Барака Обамы (2009-2017). Главной целью политики, предпринятой по отношению к странам данного региона, стала реализация многоплановой стратегии по отношению к наиболее сильному экономическому потенциалу - КНР. Основными вопросами на повестке дня стала организация и развитие двусторонних отношений в трёх главных областях взаимодействия - политике, экономике и военном секторе. По словам президента США, предпринятые меры ставили перед собой целью решение тех проблем, которые представляют общий интерес для обеих сторон, а также урегулирование особо «чувствительных» вопросов [1].

В 2009 году вышел в свет проект по созданию так называемой G2 - или «Большой двойки» – которой, по сути, представлял бы из себя американо-китайского альянса, доминирующего в региональных делах. Несмотря на крайне осторожное отношение руководства КНР к этому проекту, США, тем не менее, продолжали продвигать именно концепцию "G2". Выступая 14 ноября 2009 года в японском парламенте, в контексте подготовки предстоящего визита в КНР, президент Б. Обама заявил, что США "...не преследуют цели сдерживания Китая. Наоборот, становление сильного и процветающего Китая может быть источником силы для сообщества государств" [3]. Тем не менее, руководство Пекина не разделила взглядов Барака Обамы касательно тех выгод, которые бы сулило такое объединение. Руководство КНР, - с учетом приоритета американской стороны относительно необходимой ревалюации юаня, - усмотрело в этом проекте попытку вовлечения его в орбиту внешнеполитической стратегии США в качестве "младшего партнера", а также решения своих внутриэкономических проблем, за счет интересов Пекина и ответило решительным отказом. «Соединённые Штаты хотят воспользоваться мощью Китая для преследования своих интересов» - таким был отказ восточной державы, являющейся ярким сторонником многополярности международных и региональных отношений [4].

Этот и другие факты привели к тому, что в 2010 год ознаменовался охлаждением двусторонних отношений между Китаем и США. (В частности, одним из прямых поводов стал факт осуществления сделки между США и Тайванем по продаже большой партии огнестрельного оружия, общая стоимость которой составила 6,5 миллиарда долларов. Это повлекло за собой немедленное наложение санкций со стороны КНР на военные производства в Тайване) [5]. В этот период совершенно прекратились как двусторонние переговоры, так и консультации между оборонными структурами США и КНР. Именно в этот период большинство аналитиков пришли к выводу, что политика “стратегического подтверждения” Китая не увенчалась успехом.

США издавна вынашивают планы установления полного контроля над Азиатско-Тихоокеанским регионом, рассматривая его как трамплин для обеспечения своего мирового господства. Однако происходящие в последние десятилетия динамические сдвиги в АТР, в особенности превращение Китая и Индии в ведущие мировые державы, объединившиеся с Россией в Шанхайскую организацию сотрудничества (ШОС) и БРИКС, восприняты в Вашингтоне как серьезное препятствие осуществлению его глобальных амбиций. Пытаясь преодолеть это препятствие ещё в ноябре 2011 года Белый дом объявил о смещении центра тяжести глобальной стратегии США в сторону Азиатско-Тихоокеанского региона [6]. Поддержание американского присутствия и усиление влияния в АТР были провозглашены Президентом Б. Обамой «высшим приоритетом» политики его администрации. Ключевой задачей определено упрочение безопасности в регионе путем усиления там американского военного присутствия, наращивания и модернизации оборонного потенциала, а также укрепления военно-политических и экономических связей с союзниками и возможными новыми партнерами.

Практически все американские официальные или неправительственные источники напрямую связывали решение Президента Б. Обамы о стратегическом развороте политики безопасности США в АТР прежде всего с ускоренным экономическим и военным усилением Китая, который, как считается, становится главным соперником США в регионе и, соответственно, центральным объектом обновленного подхода Белого дома к реализации его замыслов в АТР.

Завершающим этапом формулирования новой внешнеполитической стратегии США в АТР явилось принятие 5 января 2012 года документа "Сохранение глобального лидерства США. Приоритеты для обороны в XXI веке". В заглавии документа, как, впрочем, и в самом тексте, важно не столько подтверждение претензий на глобальное лидерство, сколько особый акцент на необходимость достижения и сохранения "устойчивости" региональных позиций США именно в АТР [7].

В документе отмечается, что "появление Китая как региональной державы способно повлиять на экономику и нашу безопасность различным образом, поэтому рост военной мощи Китая должен сопровождаться большей ясностью в его стратегических намерениях с целью избежать возникновения трений в регионе» [8]. Таким образом, США ясно дали понять, что они смещают свои стратегические приоритеты в зону АТР и отныне действуют в ее поддержке и интересах.

Такое решение объясняется:

- Постоянно растущим экономическим потенциалом зоны АТР, как для США, так и для Китая;

- Усиливающейся решимостью Китая претендовать на спорные морские пространства с негативными последствиями для свободы, как военного, так и гражданского мореплавания, а также для возможностей США проецировать военную мощь в регионе;

- Возможностью освобождения финансовых и иных нематериальных ресурсов после завершения затратных военных операций на Среднем Востоке, и целесообразности их перераспределения в пользу жизненно важного во всех аспектах для США региона АТР;

- Необходимостью предотвращения возникновения такой угрожающей ситуации, когда сокращения оборонного бюджета будут восприниматься союзниками и партнерами США в АТР как процесс сокращения и обесценивания в будущем обязательств США в регионе [9 с. 12-14].

В настоящее время Соединённые Штаты Америки принимают довольно посредственное участие в региональных союзах, как интеграционных, так и экономических. Дело в том, что стратегия США во многом направлена не на организацию объединений с целью поддержки других стран, а для того, чтобы получать определённые экономические выгоды и дивиденды.

Так сложилось, что США, как многолетний поставщик различного вида вооружения и прочих товаров, производимых военно-промышленным комплексом уже в достаточной мере смогли распространить своё влияние в регионе. В настоящее время государства зоны АТР предпринимают различные попытки по уменьшению военного присутствия США в зоне своей компетенции, так, Япония предпочла затратить более 6 миллиардов долларов на перемещение американских войск с острова Окинава на более удалённый Гуам. Республика Корея, например, пришла к выводу, что будет целесообразнее построить базу ВМС США не на своей основной территории, а на острове Джуджу. Кроме того, на стадии переговоров остаётся вопрос касательно использования базы Утапао, кроме того, США также ведут переговоры с Филиппинами и Вьетнамом. Однако, при всей не благоприятности ситуации, Министерство обороны США планирует расширить своё военное влияние путём введения до 40 новых кораблей прибрежного регулирования [10 с. 165-179].

Что касается участия США в многосторонних институтах АТР, можно сделать вывод, что данная страна принимала активное участие в заседаниях во время работы всех Восточноазиатских саммитов, выступая за нераспространение оружия массового поражения, в частности, из-за озабоченности последней активности КНДР в данной сфере. Также не последнюю роль для Соединённых Штатов играет возможность использовать текущие условия для развития торговых и экономических отношений со странами-участницами.

Важно отметить, что особо активно себя проявила дипломатия США в упрочнении и развитии как экономического, так и политического диалога с АСЕАН. Именно в мае в 2010 году была заключена Договорённость об условиях торговли и развития между странами АСЕАН и США, что предопределило следующее за ней сотрудничество в области инвестиций, экономического развития и региональной торговли.

Так как страны АСЕАН являются основным направлением приложения американского инвестиционного капитала, а также одними из приоритетных направлений торговли, подписание этого документа стало важным шагом в развитии отношений. Конечно, достижения США в Юго-Восточной Азии меркнут по сравнению с тем, чего добился в этом регионе Китай. Причем влияние Китая не ограничивается экономикой. Уже много лет Пекин наращивает оборонные расходы и добивается превосходства в Южно-Китайском море [11].

Долгое время, для того чтобы держать ситуацию в АТР под контролем, США стремились всячески усиливать двухсторонний союз с Японией, создали тихоокеанское мини-НАТО (Япония - Южная Корея - Австралия - Новая Зеландия), препятствовали возвращению Тайваня Китаю, оказывали существенную военную помощь в обороне тайваньскому режиму, продавая последнему большие

количества современных вооружений. Япония, Южная Корея и Австралия — наиболее важные союзники Штатов в тех местах. Также, США устанавливают разнообразные соглашения о сотрудничестве со странами типа Филиппин, Таиланда и Сингапура. Филиппины — это ключевая часть американской стратегии, однако, к этой стране также подбивает клинья и Китай. В настоящее время Китай — вторая по величине экономика в мире. И он вкладывает деньги в свою армию. Он также пытается наладить сотрудничество с другими странами, как, например, Филиппины. Американская стратегия в отношении Японии и сегодня является очень гибкой и динамичной [12]. Дело в том, что геополитическая переориентация Японии в сторону либо перевооружения, либо обособленного сближения с Китаем означала бы конец роли американцев в регионе. США стремятся через тесный альянс с Японией направить в нужное русло региональные устремления Китая и сдерживать их непредсказуемые проявления.

Можно сделать вывод, что США претендуют на лидерство в динамически развивающемся регионе, успешно преодолевшем два финансово-экономических кризиса, в то время как экономика страны (на тот момент 2010г.) находится в состоянии послекризисной стагнации. Именно поэтому итогом всех этих проектов стала невозможность США предложить проект экономического развития, приемлемого для большинства стран региона, а также концепцию региональной безопасности. Следует особо отметить, что американо-китайская ось конфликтно-кооперационных отношений во многом будет определять структуру, динамику и перспективы развития региональных отношений в АТР на длительную перспективу.

На Азиатско-Тихоокеанском направлении США будут продолжать использовать в первую очередь такие «мягкие» методы как многосторонняя дипломатия, экономическое сотрудничество, совместное обсуждение глобальных проблем и программы помощи развивающимся странам. Приоритетом американской политики в регионе является углубление региональной интеграции под эгидой США через активное участие в региональных инициативах и диалогах, а также ее реформирование. Однако, военное присутствие также остается важным элементом стратегии США. Вероятнее всего, США продолжат расширять свое военное присутствие в АТР, целенаправленно окружая Китай системой соглашений на основе двух и многостороннего сотрудничества. Хотя сейчас и существуют значительные угрозы американскому влиянию в АТР, США все же остаются ключевым региональным актором и имеют возможность сохранить свои позиции при условии проведения гибкой, отвечающей региональным тенденциям политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. National Security Strategy of the United States of America // The White House, May 2010 // http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
2. Chellaney Br., / U.S. Strategy in the Asia-Pacific//Al Jazeera Centre for Studies—02.2012;
3. Text of Obama's Tokyo Address. November 14, 2009. The Washington Wire. The Wall Street Journal. November, 13 2009.
3. Федотов В.П. О формуле "G2" в отношениях США и Китая: Мифы и реальности. Российский институт стратегических исследований. 29.04. 2010.
4. Гулевич В. Перспективы американо-китайского соперничества в Юго-Восточной Азии// Международная жизнь, 06.02.2012 // [Электронный ресурс]. URL: <http://interaffairs.ru/read.php?item=8248> [Дата обращения: 25.03.2016 г.].
5. www.rg.ru/2015/06/24/china-site-anons.html Pentagonus.ru/ publ/sokhranenie_globalnogo_liderstva_ssha_prioritety_dlja_vooruzhjonnykh_sil_xxi_veke_2012_oficialnye_dokumenty/19-1-0-2220
6. U.S. Department of Defense, / Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense, // January 5, 2012, p. 2, http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf
7. Мир и война в XXI веке: опыт долгосрочного прогнозирования развития международных отношений/ А.И. Подберезкин, М.В. Харкевич. Моск. гос. ин-т междунар. отношений(ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации,

Центр военно-политических исследований МГИМО МИД России. — М.: МГИМО–Университет, 2015. — 581 с.

8. Политика США в Азиатско-Тихоокеанском регионе в период администрации Б. Обамы/ отв. ред. Б.А. Ширяев, И.А. Цветков, Я.В. Лексютин— СПб.: СПбГУ, 2016 – 260 с.
9. Trade Policy Review. World Trade Organisation [Электронный ресурс] URL: <https://docs.wto.org> (дата обращения 25.03.2016).

ПРИОРИТЕТЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ В АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОМ РЕГИОНЕ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Статья посвящена анализу приоритеты и основные направление реализации Стратегии Соединенных Штатов Америки в Азиатско-Тихоокеанском Регионе в начале XXI века. С ростом значимости Азиатско-Тихоокеанского региона (АТР) в мировой политике и экономике одной из приоритетных задач внешней политики США стало восстановление своих позиций в этом районе мира. Смещение центра мировой экономической активности в Азиатско-Тихоокеанский регион сопровождается обострением вопросов, связанных с поддержанием военно-стратегической стабильности в этой части света, где ключевую роль продолжают играть Соединенные Штаты. Рассмотрены представления американского политического и военного истеблишмента о вызовах и угрозах национальной безопасности США в сфере действия Тихоокеанского командования. Обозначены основные направления укрепления связей с традиционными союзниками Вашингтона в регионе, выстраивания взаимоотношений с «восходящими державами». Указаны факторы, которые могут противодействовать стратегическим целям США в АТР. Также внимание уделено состоянию и перспективы китайско-американских отношений в АТР.

Ключевые слова: Соединенные Штаты Америки, Азиатско-тихоокеанский регион, стратегия национальной безопасности, внешняя политика.

АФЗАЛИЯТҲО ВА САМТҲОИ АСОСИИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁ ВА УҚЁНУСИ ОРОМ ДАР ИБТИДОИ АСРИ XXI

Мақола ба омӯзиш ва таҳлили афзалиятҳо ва самтҳои асосии татбиқи Стратегияи Иёлоти Муттаҳидаи Америка (ИМА) дар минтақаи Осиё ва ҳавзаи Уқёнуси Ором ибтидои асри XXI бахшида шудааст. Бо афзоиши аҳамиятнокии минтақаи Осиё ва ҳавзаи Уқёнуси Ором дар сиёсати ҷаҳонӣ ва иқтисодиёт, яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии ИМА барқарор кардани мавқеи худ дар ин минтақаи ҷаҳон мебошад. Гузариши маркази ғайриқисмӣ иқтисодии ҷаҳонӣ ба минтақаи Осиё ва ҳавзаи Уқёнуси Ором сабаби шиддат гирифтани масъалаҳои марбут ба нигоҳ доштани суботи низоми стратегӣ дар ин қисмати ҷаҳон мебошад, ки ИМА нақши калидиро мебозад. Назари муассисаҳои сиёсӣ ҳарбии Америка дар барои мушқилот ва таҳдидҳо ба амнияти миллии ИМА дар минтақа дида мешаванд. Роҳҳои асосии таҳкими рабобит бо иттифоқчиёни анъанавии Вашингтон дар минтақа ва ба роҳ мондани робита бо кишварҳои, ки қудрати афзоианда доранд, шарҳ дода шудааст. Омилҳои, ки метавонанд ба ҳадафҳои стратегияи Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором муҳолифат кунанд, нишон дода шудааст. Инчунин, ба вазъ ва дурнамои муносибатҳои чину-америка дар минтақаи Осиё ва ҳавзаи Уқёнуси Ором таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: Иёлоти Муттаҳидаи Америка, минтақаи Осиё ва ҳавзаи уқёнуси Ором, стратегияи амнияти миллӣ, сиёсати хориҷӣ.

PRIORITIES AND MAIN DIRECTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF THE UNITED STATES STRATEGY IN THE ASIA-PACIFIC REGION AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

The article analyzes priorities and main directions for the implementation of the United States strategy in the Asia-Pacific Region at the beginning of the 21st century. With the growing importance of Asia-Pacific Region in world politics and economics, restoring its position in this area of the world has become a priority of US foreign policy. The shift of the center of world economic activity to the Asia-Pacific region has been accompanied by an increase in issues related to the maintenance of military-strategic stability in this part of the world, where the United States continues to play a key role. The views of the American political and military establishment on the challenges and threats to U.S. national security in the sphere of the Pacific Command were examined. The main directions of strengthening ties with Washington's traditional allies in the region and development relations with the "rising powers" are outlined. The factors that may oppose the strategic objectives of the United States in the Asia-Pacific region are indicated. Also, attention is paid to the state and prospects of Chinese-American relations in the Asia-Pacific region.

Keywords: United States of America, Asia-Pacific Region, National Security Strategy, Foreign Policy

Сведения об авторе: *Ганиев Комрон Хисравович* - магистр 2 курса факультета международных отношений Таджикского национального университета: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, тел: **(+992)-985-27-94-28**

Information about the author: *Ganiev Komron Khisravovich* - 2nd year graduate student of the faculty of International Relations of Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 17, contacts: **(+992)-985-27-94-28**

ТАНОСУБИ ҲУҚУҚ ВА СИЁСАТ ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Каримзода С. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақола масъалаҳои амали ҳуқуқи байналхалқӣ ва миллий дар шароитҳои ташаккули “олами бисёрҷониба” дида баромада мешаванд. Саволҳои дар бораи таносуби байни ҳуқуқ ва сиёсат ва робитаи байни онҳо ҳамавақт дар маркази ақидаи илмӣ қой доштанд ва дар давраҳои гуногуни инкишофи иҷтимоӣ мафҳуми файласуфӣ, динӣ, сиёсӣ, ҳуқуқиро пайдо мекарданд. Дар умум ҳуқуқ – ин татбиқи сиёсати давлатӣ тавассути қонуни давлатӣ ва ҳамзамон ҳуқуқ ҷаъолияти тамоми субъектҳои низоми сиёсиро ба танзим мебарорад.

Ҳамкориҳои байналхалқии давлатҳо инчунин ба ин постулатҳо асос ёфтаанд. Азбаски ҳуқуқи байналхалқӣ дар доираи низомҳои байналхалқӣ амал мекунад ва ин қо сиёсати берунии давлат амалӣ мешавад, он гоҳ таносуби онҳо хусусиятҳои махсус пайдо мекунад. Асосан, ҳамаи санадҳои ҳуқуқӣ-байналхалқӣ на танҳо хусусияти юридикӣ доранд, балки хусусияти сиёсӣ низ доранд, муносибатҳои, ки онҳо ба вучуд меоранд ҳам сиёсӣ ва ҳам ҳуқуқӣ мебошанд. Ҳуқуқшиноси фаронсавӣ М.Вирали дар гуфтаҳои худ дар бораи таносуби сиёсати берунӣ ва ҳуқуқи байналхалқӣ чунин мешуморид, ки “дилхоҳ созишнома, дилхоҳ ихтилофҳои хусусияти юридикӣ дошта, ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ мазмун ва мундариҷаи сиёсӣ доранд ва баръакс сиёсат ба он маъно дар ҳуқуқ қой шудааст, ки қонун ва тартибот бо тартиби муайяни сиёсӣ пайваست шудаанд”.

Чӣ гуна асри парадоксӣ дар таърихи инсонияти асри ХХ дохил шуд. Айнан дар асри гузашта ҷангҳои даҳшатовар ба вучуд меомаданд ва қойҳои низ буданд, ки дар он вайронкуниҳои ҳуқуқи инсон ба ҷашм мерасид. Қиоятҳои вазнин муқобили инсоният, ки дар Ҷанги дуҷониба ҷаҳон карда шуданд, номукаммалҳои механизмҳои байналхалқии химояи ҳуқуқи инсонро нишон доданд, оқибатҳои манфии мавҷуд набудани мақомоти байналхалқиро, ки масъалаҳои таъмини сулҳ ва амнияти башар дар умум ва ҳифзи ҳуқуқҳои асосӣ ва озодии инсон нигаронида шудааст, ошкор сохт.

Ҳамзамон асри ХХ бо он арзиши калон дорад, ки дар ин вақт меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ барои ба тартибдарории муносибати байни давлатҳо ташкил шуд, инчунин идораҳои байналхалқӣ ҳам дар сатҳи умумӣ (Созмони миллалӣ муттаҳид) ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ (Шӯрои Европа, Лигаи давлатҳои Арабистон, Ташкилоти ягонагии Африка, Лигаи давлатҳои Амрико ва ғ.) барпо гардид. Бисёри арзишҳои умумиинсонӣ таҷассуми меъёриҳои худро дар ҳуқуқи байналхалқӣ пайдо карданд.

Мисол, манъ намудани қувва ё ин ки таҳдиди истифодаи он, даҳлат кардан ба қорҳои дохилии давлат, ҳуқуқи инсонҳо ба худмуайянқунӣ ва ғайра. Чӣ гунае, ки набошад дар он вақт механизми байналхалқии батартибдарории ҳуқуқӣ босамар қору ҷаъолият мекард. Вале, қамбудихо низ ба назар мерасиданд, махсусан дар шароити тақсимои ҷаҳон ба ду лагери – сотсиалистӣ ва капиталистӣ, доктринаи (реализми сиёсӣ) дар қурси сиёсати берунии давлатҳо раёсати давлатҳоро бо мақсади ҳифзи манфиатҳои худ ба қочарои қарби-сиёсӣ, ки сабаби бавучудоии ҷангҳои қинақавӣ мешуданд ва баъзан бошад ба бўҳрони ҷаҳонӣ, миқёси ҷаҳонӣ мубадал мегаштанд, водор менамуд

(дар ин ҷо метавон якчанд мисолҳоро овард: фаъолияти ИМА дар Ветнам, вориднамоии кушунҳои Шӯравӣ ба Афғонистон, агрессияи Ироқ нисбати Қувайт ва ғ). Масъалаҳо на бо бомбаҳо ва самолётҳо ҳал мешуданд, балки дар асоси ҳуқуқ ҳал мешуданд [11].

Ҳоло вазъият қуллан иваз шудааст. Мебоист муқаррар намуд, ки дар асри мо нақши ҳуқуқ ҳамчун батартибдорории умумии муносибатҳои ҷамъиятии байналхалқӣ пасттар шудааст. Бисёри тадқиқотчиён ҳатто дар бораи “марги ҳуқуқи”-и ҳуқуқи байналхалқӣ гуфта истодаанд. Баъди барҳамхӯрии СССР дар ҷаҳон як державаи бузург ҳукмфармо мебошад, ки ба муносибатҳои байналхалқӣ ба таври манфӣ таъсири худро мерасонад. Монополияи ИМА ба он мерасонад, ки қарори қабулкардаи СММ, ки тахти фишори ин давлат қабул шуда буд, ба принципи Низомномаи ташкилот, принципҳои, ки соли 1945 дар Сан-Франсиско ҳангоми барпо намудани СММ эълон шуда буд, муҳолифат пайдо мекунад.

Системаи ҳозираи ҳамкориҳои байналхалқии байни давлатҳо бухрони системавиро аз сар гузаронида истодааст. Мутаассифона инкишофи сиёсати “стандартҳои дукарата” – ба таври обективи реалияи ҷаҳони ҳозира мебошад. Сиёсати стандартҳои дукарата аз он вақте вучуд дорад, ки ҷамъияти инсоният вучуд дошт. Он ҳамчун воситаи фишор овардан ба душман тариқи фикру ақидаи ҷомеа ва бегуноҳии қорҳои худ васеъ истифода мешавад. Инчунин гунаҳкорӣ низ дар стандартҳои дукарата вучуд дорад, ки барои инъикоси танқид кӯшиш мекунад.

Қонишини вазири қорҳои хориҷии Россия А.В.Яковенко, ки дар сессияи чоруми Шӯрои СММ дар бораи ҳуқуқи инсон иштирок меварзид, даъват намуд, ки фаъолияти СММ – ро аз сиёсатикунонӣ ва “стандартҳои дукарата” манъ кунанд. Ба ақидаи ӯ “кӯшиши ҷазодиҳии “гунаҳкорон”-е, ки рафторашон ба қорҷӯбаи рафторҳои додашуда ҷавобгӯ нест, ҳатман муносибатҳои байналхалқиро ба гузашта меронад. Стандартҳои дукарата, инқоркунии принципи баробарии давлатҳо, бастанӣ қувваҳо ва ҳукмфармоӣҳо, беҳурмати тақсимопазирии территория ва истиклолият – ҳамаи ин гузаштаи муносибатҳои байналхалқӣ ба шумор меравад, чунки онҳо на танҳо дар асри гузашта, балки дар асрҳои миёна низ хос буданд”.

Дар интервьюи худ президенти Россия Д.А.Медведев дар барномаҳои телевизионии Россия 31 августи соли 2008 гуфта буд, ки “ҷаҳон бояд бисёрқутбӣ бошад. Якқутбӣ номақбул аст ... Ҳукмфармоӣ нораво аст. Мо чунин сохти ҷаҳонро қабул карда наметавонем, ки дар он масъалаҳо аз тарафи як давлат қабул карда шаванд. Чунин ҷаҳон ноустувор аст ва ба низоъҳо таҳдид менамояд” [7].

Мутассифона ин огоҳнома ба масъалаи муносибати байниҳамаи Федератсияи Россия ва Шӯрои Европа дахл дорад. Россия ба Шӯрои Европа 28 феввали соли 1996 дохил шуда, пайравии худро ба идеал ва принципҳои гуманистӣ ва демократӣ тасдиқ мекунад, инчунин – омода шудан ба тасҳеҳ намудани як қатор актҳои қонунгузорӣ, ки ба мавқеи Конвенсия муҳолифат ба миён оранд. Россия ба ташкилот итминон дод, ки қонунгузориҳо ва системаи сиёсати худро дар мувофиқа бо нормаҳои европой оварад. Вале, дар навбати ин баъд аз ворид шудан ба Шӯрои Европа, Россия якчанд маротиба зери танқиди давлатҳои азбӯда гирифта шуд. Масалан, маҳдуднамоии ҳуқуқи инсон, ҷанг дар Чеченистон, бастанӣ озодиҳои демократӣ ва фишороварии ВАО. Дуюм ҷанги Чеченистон қариб, ки боиси хориҷ шудани Россия аз Шӯрои Европа гашт, вале дар Ассамблеяи Парламентии Шӯрои Европа соли 2000 иҷозат танҳо дар маҳрум сохтан аз суҳанронӣ барои вакилони Россия гашт.

Чунин ҳодиса моҳи апрели соли 2003 дар Ассамблеяи Парламентии Шӯрои Европа такрор шуд. Суҳан дар бораи сохтани трибунали байналмилалӣ дар ҷинотҳои ҳарбии Чеченистон буд, ки албатта аз тарафи ҳаёти вакилони Россия ақсуламали тез нишон дода шуд. 23 январӣ соли 2007 дар сессияи Ассамблеяи Парламентии Шӯрои Европа дар Страсбург қарор “Дар бораи таҳдиди истифодаи таъмини захираҳои энергетикӣ ба сифати асбоби фишори сиёсӣ” қабул карда шуда буд [8]. Россия дар

катънома барои усулҳои ҳалли баҳсҳои энергетикӣ бо кишварҳои ҳамсоя танқид карда шуд, зеро эътимоднокии онро ҳамчун таъминкунандаи барқ зери шубҳа мемонданд. Соли 2008 гуруҳи ҳайати вакилони АПШЕ пешниҳод намуд, ки Федератсияи Россияро дар робита бо ҳолатҳои Осетияи Ҷанубӣ рӯҳ дода аз ҳуқуқи овоздиҳӣ маҳрум созанд. Дар қатъномаи худ АПШЕ истифодаи қувваҳоро ҳам ба Гурҷистон ва ҳам ба Россия номутаносиб ва ғайриқонунӣ номид. Муҳкумро дар ин қатънома Ассамблея ду маротиба изҳор кард: “Ассамблея саршавии ҷанги байни ду давлати узви Созмонро маҳкум мекунад” ва “Ассамблея эътирофи Русияро дар Осетияи Ҷанубӣ ва Абхазия маҳкум мекунад”.

Ин гуна амалҳо метавонанд ба тасмимҳои Суди Аврупо таъсир нарасонанд, ки бисёре аз онҳо ба таври дақиқ сиёсӣ карда шудаанд. (Парванда “И.Илашқу бар зидди Федератсияи Россия”, “чеченӣ” парванда-“клонҳо” дар бораи гум шудани одамон, парвандаҳое, ки бо бомбаандозии деҳаҳои чеченӣ алоқаманд аст, парвандаҳо ба монанди “Гусинский бар зидди Федератсияи Россия” ва ғ.). Дар баъзе ҳолатҳо Россия расман норозигии худро бо қарори Суди Европа оид ба ҳуқуқи инсон изҳор менамуд. Ҳамин тариқ, қарори парванда ба манфиати В. Гусинский дар соли 2004 аз ҷониби намояндаи ваколатдори Федератсияи Россия дар назди Суди Европа оид ба ҳуқуқи инсон, П.А.Лаптаев “назариявӣ ва амалан номувофиқ” номид ва қайд кард, ки ин аз “стандартҳои дугона” -и Суди Аврупо шаҳодат медиҳад [1].

Дар ҳамон сол Вазорати қорҳои хориҷии Россия дар робита ба И.Илашқу изҳороти расмӣ интишор кард, ки тибқи он Россияро дар амалҳои соли 1993 берун аз қаламрави худ содир карда буд. Дар ин ариза қарори суд “хато ва сиёсӣ” номида шуд, Суди Европа оид ба ҳуқуқи инсон бошад, дар истифодаи стандартҳои дугона, истифодаи далелҳои, ки тариқи ғайриқонунӣ ба даст овардаанд ва вайронкунии як қатор принсипҳои бунёдии муносибатҳои байналхалқӣ гунаҳкор дониста шуд [2].

Президенти Россия В.В.Путин дар конференсияи Мюнхен оид ба амният, фаъолияти САҲА ва НАТО – ро танқид намуда изҳор дошт, ки “... Россия, ба мо - ҳамавақт демократияро меомӯзонанд. Вале онҳое, ки моро меомӯзонанд, аз ҷӣ бошад худашон хоҳиши омӯختан надоранд. Россия – давлате, ки таърихи ҳазорсола дорад ва тақрибан ҳамеша аз имтиёзҳои пешбурди сиёсати мустақили хориҷӣ баҳравар буданд” [9].

Раиси суди конституционалии Россия В.Д.Зоркин дар интервюи РИА “Новости” қайд кард, ки “... мо ба юрисдиксияи суди Европой ваколат додем. Вале агар Россия хоҳад, аз ин созишнома мебарояд... Ман намехоҳам, ки Суди конституционӣ ба чунин бархӯрд бо АПШЕ оварда расонад, ки он шахсонро дар Русия мехоҳанд бо баҳона истифода кунанд ва дарро ба Аврупо боз кунанд. ... Суди Европой ҳуқуқи онро надорад гӯяд, ки қонуни миллии шумо ба Конвенсия мувофиқ нест. Он метавонад танҳо гӯяд - чораҳо андешед, то ин вайронкорие, ки суд сабт кардааст, дар оянда тақрор нашавад...” [5].

Дар мақолаи худ “Ҳадди мувофиқат” В.Д.Зоркин бо вучуди шубҳаовар будани “ҷунбиши инсоният ба муттаҳидкунии ниҳонии ҷаҳонӣ”, аз шитобкории аз ҳад зиёд хушдор медиҳад: сохторҳои миллатгарой дар солҳои охир хеле зиён дидаанд ва ҳеҷ зарурате нест барои ворид шудан ба ҳукумати ҷаҳонӣ; “... ҳар як қарори Суди Европой – ин на танҳо амали юридикӣ, балки сиёсӣ низ ҳаст.

Вакте ки чунин қарорҳо барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодии шаҳрвандон ва инкишофи давлатамон истифода карда мешаванд, Россия ҳамавақт онро риоя мекунад. аммо вакте ки қарори муайяни суди Страсбург аз нуктаи назари моҳияти Конвенсияи Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон шубҳаовар аст ва он мустақиман ба соҳибхитиёрии милли таъсир мерасонад, Русия ҳуқуқ дорад, ки механизми муҳофизатиро аз чунин тасмимҳо таҳия кунад. Бо вучуди ин, мо узвияти Россия дар созмонҳои байналмилалиро иҷроӣ ўҳдадорӣҳои байналмилалӣ худ ба таври объективӣ, мешуморем.

Иштироки Россия дар мақомоти байналмилалӣ яке аз зинаҳои ҳамгироии он ба системаи ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки ин бешубҳа ба тақмили қонунгузорию Россия таъсири мусбат хоҳад расонид [3].

АДАБИЁТ

1. Европейский суд по правам человека признал, что в России от Гусинского вымогали бизнес в обмен на свободу // Newsru.com. 2004/ 20 мая.
2. Заявление министерства иностранных дел РФ в связи с постановлением Европейского Суда по правам человека в Страсбурге по “делу Илашку”. Официальный сайт министерства иностранных дел РФ. URL: <http://www.mid.ru/bdomp/sitemap.nsf>
3. Зорькин В.Д. Предел уступчивости // Рос. газ. 2010. 29 окт.
4. Ильин И.А. Путь к очевидности. М., 1993.
5. Интервью В.Д. Зорькина // РИА “Новости”. 2010. 19 нояб.
6. История политических и правовых учений. М., 1997.
7. Медведев Д.А.: “Россия не позволит ЕСПЧ выносить решения, меняющее ее законы” // РИА “Новости” 2010. 11 дек.
8. Министр юстиции Российской Федерации: Решение Страсбургского суда дают почву для сомнений в его объективности // Newsru.com. 2009. 27 фев.
9. Мюнхенская речь Путина – повторная точка во внешней политике Российской Федерации // РИА «Новый Регион». 2007. 12 фев.

ТАНОСУБИ ҲУҚУҚ ВА СИЁСАТ ДАР МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Дар мақола масъалаҳои амали ҳуқуқи байналҳалқӣ ва милли дар шароитҳои ташаккули “олами бисёрҷониба” дида баромада мешаванд. Саволҳои дар бораи таносуби байни ҳуқуқ ва сиёсат ва робитаи байни онҳо ҳамавақт дар маркази ақидаи илмӣ ҷой доштанд ва дар давраҳои гуногуни инкишофи иҷтимоӣ мафҳуми файласуфӣ, динӣ, сиёсӣ, ҳуқуқиро пайдо мекарданд. Дар умум ҳуқуқ – ин татбиқи сиёсати давлатӣ таваассути қонуни давлатӣ ва ҳамзамон ҳуқуқ фаъолияти тамоми субъектҳои низомии сиёсиро ба танзим мебарорад. Ҳамкориҳо байналҳалқии давлатҳо инчунин ба ин постулатҳо асос ёфтаанд. Азбаски ҳуқуқи байналҳалқӣ дар доираи низомҳои байналҳалқӣ амалӣ мекунад ва ин ҷо сиёсати берунии давлат амалӣ мешавад, он гоҳ таносуби онҳо хусусиятҳои махсус пайдо мекунад. Ҷи гуна асри парадоксӣ дар таърихи инсонияти асри XX дохил шуд. Айнан дар асри гузашта ҷангҳои дахшатовар ба вучуд меомаданд ва ҷойҳои низ буданд, ки дар он вайронкунии ҳуқуқи инсон ба ҷашм мерасид. Қиоятҳои вазнин муқобили инсоният, ки дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон қарда шуданд, номукамалии механизмҳои байналҳалқии ҳимояи ҳуқуқи инсонро нишон доданд, оқибатҳои манфии мавҷуд набудани мақомоти байналҳалқиро, ки масъалаҳои таъмини сулҳ ва амнияти башар дар умум ва ҳифзи ҳуқуқҳои асосӣ ва озодии инсон нигаронида шудааст, ошкор сохт.

Қалидвожаҳо: таносуби ҳуқуқ ва сиёсат, Созмони миллалӣ муттаҳид, Федератсия Россия, Суди Европа, Ассамблеяи Парламенти Шурои Европа.

СООТНОШЕНИЕ ПРАВА И ПОЛИТИКИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье рассматриваются вопросы международного и национального права в контексте формирования “многостороннего мира”. Вопросы о балансе между законом и политикой, их взаимосвязью всегда были в центре научных мыслей и выдвигали философские, религиозные, политические и правовые концепции на разных этапах общественного развития. Универсальный закон – это реализация государственной политики через государственное право, а закон регулирует деятельность всех субъектов политической системы. Международное сотрудничество государств также основано на этих постулатах. Поскольку международное право действует в рамках международных систем, а внешняя политика государства проводится здесь, их пропорции становятся более конкретными. Как парадоксальный век вошел в историю человечества XX века. В прошлом веке произошла война и были нарушения прав человека. Серьезные преступления против человечества, совершенные во время Второй мировой войны, продемонстрировали несовершенство международных правозащитных механизмов и выявили негативные последствия отсутствия международных органов, занимающихся поддержанием мира и безопасности человека и защитой основных прав и свобод человека.

Ключевые слова: право и политика, Организация объединенных наций, Российская Федерация, Европейский суд, Парламентская ассамблея Совета Европы.

RELATIONSHIP OF LAW AND POLICY IN INTERNATIONAL RELATIONS

The article considers issues of international and national law in the context of the formation of a “multilateral world”/ questions about the balance between law and politics, their relationship were always at the center of scientific thoughts and put forward philosophical, religious, political and legal concepts at different stages of social development. Universal law is the implementation of state policy through state law, and the law regulates the activities of all entities of the political system. International cooperation of states is also based on

these postulates. Since international law operates within the framework of international systems, and the foreign policy of the state is carried out here, their proportions become more specific. How a paradoxical century entered the history of mankind of the twentieth century. In the last century, war broke out and there were human rights violations. Serious crimes against humanity committed during the Second World War demonstrated the imperfection of international human rights mechanisms and revealed the negative consequences of the lack of international bodies involved in maintaining peace and human security and protecting fundamental human rights and freedoms.

Key words: law and politics, United Nations, Russian Federation, European Court of Justice, Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

Сведения об авторе: *Каримзода Ситора* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: +992 985 85 15 62

Information about the author: *Karimzoda Sitora* – Tajik national university, second year master of the faculty of international relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. Phone: +992 985 85 15 62

РАВАНДИ МУҲОЦИРАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН (ҳисоботи оморӣ)

Шозиёева Г.П.

Муродов Ф.Б.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ ҶТ

Муҳоҷират падидаи иҷтимоӣ буда, дар зерини вазъҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ба мисли ҳодисаҳои табиӣ, ҷанг ва дигар омилҳо ба вуҷуд меояд. Муҳоҷират яке аз мушкилоти асосии мамлакатҳои дунё маҳсуб меёбад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муҳоҷират бештар дар давлатҳои Ғарб, ба вижа дар Аврупо, Америка ва Канада ба назар мерасад. То ҷое, ки қоршиносони соҳаи масъалаи мазкурро дар паҷӯшишҳои худ нишон доданд, зимни муҳоҷират бархӯрдҳои зиёди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро ба миён меояд. Ин масъалаи муҳим ва мураббаи ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳсуб ёфта, сайёраи Замиро ба таҳлуқа андохтааст. Зимнан қайд намудан бамаврид аст, ки ба раванди ин мушкилот низомии ҷаҳонишавӣ низ таъсири беназири худро гузошта метавонад. Роҷеъ ба ин масъала мо паҳлуҳои гуногуни ин масъаларо дар яке аз давлатҳои абарқудрати Аврупо, Ҷумҳурии Федеративии Олмон (ҶФО) пурра таҳлил намудем.

Муҳоҷират ва равандҳои он дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон масъалаи муҳими глобалӣ мебошад. Имрӯз Ҷумҳурии Федеративии Олмон яке аз давлатҳои пешбарандаи муҳоҷирати ҷаҳон буда, дар ҷои дуюм пас аз Иёлоти Муттаҳидаи Америка меистад. Аз рӯи ҳисоботи омили давлати дар соли 2017 тақрибан 30 фоизи аҳолии Олмонро муҳоҷирон ташкил медиҳанд.

Равандҳои муҳоҷират дар аввалҳои асри XX-XXI миқёси воқеии умумиҷаҳонӣ, яъне қариб тамоми қитъаҳои сайёра дар самтҳои гуногун фаро гирифтааст, мавқеъ хосро пайдо намуданд.

Дар ҷомеаи муосир дар шароити иқтисодӣ ва демографӣ муҳоҷират бо мақсадҳо ва вазифаҳои мухталиф мегарданд:

- рушди суботи сиёсӣ ва амнияти миллии давлатҳо;
- тағйирёбии иҷтимоӣ ва рушд дар ҳама минтақаҳои дунё.

Имрӯз Олмон дар олам яке аз кишварҳои пешсаф дар масъалаи муҳоҷират буда, пас аз ИМА аз рӯи омили муҳоҷиратӣ, ки ба кишвар ба муддати дароз меоянд, дар мақоми дуюм меистад. Тақрибан 20 % аҳолии Олмон муҳоҷир ё наслҳои онҳо ҳастанд.

Аз рӯи маълумотҳои расмӣ дафтари Федералии оморҳои Олмон, соли 2013 дар Олмон 16,5 млн. нафар муҳоҷир ва наслҳои онҳо (аз ҷумла 9,7 млн нафароне, ки шаҳрвандии Олмонро доранд) зиндагӣ меканд, ки 20 дарсади аҳолии ҶФО ташкил

медод. Аз ин шумора наздикии 6 млн.нафар наслҳои муҳоҷирон ва касоне, ки худ дар Олмон таваллуд шудаанд мебошанд. То 31 декабри соли 2014 дар Олмон расман 8.152.968 афрод ба қайд гирифта шуд, ки шаҳрвандии хориҷиро доштанд [2].

Аз рӯи омили соли 2013 тақрибан 69,4 дарсади ҳамаи нафарони асли муҳоҷиридошта аз кишварҳои Аврупо буданд. Аз ҷумла аз кишварҳои Иттиҳоди Аврупо-36,6%, Аз кишварҳои Осиё-17,8%, муҳоҷирони Африқо -3,2 %. Дар соли 2013 кишварҳои калонтарине, ки муҳоҷирон аз онҳо омадаанд инҳо буданд: Туркия (12,8%), Лахистон (11,4), Русия (9,0), Қазокистон (6,9), Руминия (4,4%), Итолиё (4,0%) ва Юнон (2,1%) [1].

Мувофиқи омили расмӣ, баъди соли 2015 тағйироти тақсимбандии муҳоҷирон дар Олмон ба назар мерасид. Ҳарчанд таъминкунандаи асосии муҳоҷирон ба Олмон Аврупо боқӣ монад ҳам дар солҳои охир ҳиссаи муҳоҷирон аз кишварҳои Шарқи Наздику Миёна ва Африқо низ афзудааст.

Тибқи нишондоди омили дар соли 2017 тақрибан 18,6 млн. нафар (22,5% аҳолии Олмон) асли муҳоҷирӣ доштаанд. Аз онҳо 2,3% млн. нафар аслан аз Шарқи Наздику Миёна ва 740 ҳазор нафар аслан аз кишварҳои Африқо ҳастанд. Туркия мисли пештара кишвари асосии қисми зиёди муҳоҷирон дар Олмон боқӣ мемонад. Ин новобаста аз он аст, ки сол то сол ҳиссаи онҳо кам шуда истодааст [3]

Аз 8,1 млн. оилаҳои кӯдакдор (маълумоти соли 2013) тақрибан 2,5 млн. (31%) асли муҳоҷирӣ доштанд. Ҳамин тавр, ҳадди ақал яке аз волидайнӣ муҳоҷир шаҳрвандии **Олмон дошта**, дуҷуми муҳоҷири аз кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ё Аврупои Шарқӣ омада мебошанд [4].

Аз рӯи маълумотҳои омили соли 2013 агар тақрибан 96,6% нафари асли муҳоҷиридошта дар заминҳои кӯҳна ё Берлин иқомат намоянд, танҳо 3,4%-и онҳо дар заминҳои нав зиндагӣ мекарданд. Новобаста аз ин ҳиссаи муқимони асли муҳоҷиридошта дар Гамбург 28,9% аҳолиро ташкил дода, камтарин нишондиҳанда дар Тюрингия (4,1% аҳоли) дида мешавад [1].

Калонтарин ақалияти этникӣ дар Олмон туркҳо мебошанд, ки шумораи онҳо 2,9 млн. нафарро ташкил медиҳад. Аз ин нишондод 1,7 млн.нафар шаҳрвандони Туркия ва тақрибан 1,3 млн.нафар шаҳрвандони Олмон мебошанд. Новобаста аз ин аз соли 2006 камшавии аҳолии асли туркидошта дида мешавад. Ҳамин тавр, дар соли 2012 ба Олмон аз Туркия 28 641 нафар омаданд ва 32 788 нафар тарк карданд [4].

Аз рӯи талаботи қонунгузории Олмон тартиби бақайдгирӣ ва будубоши шаҳрвандони Олмон бо гузаштаи муҳоҷиридошта ба таври зайл ба роҳ монда шудааст. Онҳоро ба шаҳрвандони олмонии асли муҳоҷиридошта (олм.Deutsche mit Migrationshinter grund) ва хориҷиёне (олм. Ausländer), ки шиносномаи олмонӣ надоранд ҷудо мекунанд.

Мувофиқи маълумотҳои дафтари Федералии омили Олмон, дар соли 2017 аз нисф зиёди нафарони асли муҳоҷиридошта шиносномаи олмонӣ доранд. Аз онҳо 33% “муҳоҷирони дер”, олмониҳои баргардонидашуда аз кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (шаҳрвандии Олмонро дар раванди қабул аз рӯи барномаи баргардонӣ) ташкил мекунанд. Бисту панҷ дарсади онҳо шиносномаи олмониро дар асосҳои умумӣ дар натиҷаи шаҳрвандқабулкунӣ ба даст оварда, 42% аз замони таваллуд шаҳрванди Олмон (ба ин гурӯҳ кӯдакони дар Олмон таваллудшудаи хориҷиёни шаҳрванди Олмон гашта, “муҳоҷирони дер” ва хориҷиёне, ки дар Олмон муддати зиёд зиндагидошта ва шахсоне, ки ҳаққи бемахдудии иқомати доимидошта дохил мешаванд) мебошанд [4].

Тибқи маълумотҳои омили соли 2014 тақрибан 4,3 млн. нафар шаҳрванди Олмон ҳамчунин шиносномаи давлати дигарро доштанд. Аз ҷумла, 690 ҳазор нафар аз Лахистон, 570 ҳазор нафар аз Русия ва 530 ҳазор нафар аз Туркия буданд [5].

Дар соли 2013 112 350 афроди хориҷӣ шаҳрвандии Олмонро қабул намуданд. Аз онҳо 28 ҳазор нафар шаҳрвандони Туркия, 5,5 ҳазор нафар шаҳрвандони Лахистон ва 4,5 ҳазор нафарро шаҳрвандони Украина ташкил менамояд. Аз рӯи маълумотҳои соли

2011 бисёри муҳоҷирони хориҷӣ (яъне шахсоне, ки асли муҳоҷирӣ доранд ва дорои шаҳрвандии Олмон нестанд) аз Туркия (24,4%), аз Итолиё (7,9%), аз Лаҳистон (6,2%) аз Юнон (4,1%) ва аз Хорватия (3,4%) омадаанд [5].

Мувофиқи тадқиқотҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд Олмон имрӯз пас аз ИМА дар ҷаҳон аз рӯи нишондоди муҳоҷирони нав, ки ба Олмон ба муддати дароз, ки зиёда аз як солро дар бар мегирад (дар ин қатор донишҷӯёни хориҷӣ ва коргарони муваққатӣ дохил намешаванд) дар ҷои дуюм меистад.

Тибқи маълумоти мавҷудани омӯри дар соли 2012 ба Олмон 400 ҳазор муҳоҷир ворид шуданд [10]. Олмон ҳамчунин давлати писандида барои муҳоҷирати дохилиаврупоӣ низ мебошад. Тақрибан аз се ду ҳиссаи муҳоҷирони нав ба Олмон омада, шаҳрвандони кишварҳои Аврупо ҳастанд. Илова бар ин қисмати зиёдашонро шаҳрвандони Аврупои Шарқӣ ва Аврупои Марказӣ, махсусан аз Лаҳистон ташкил медиҳанд [9]. Дар маҷмӯъ шумораи воридшудагони муҳоҷирон ба Олмон дар соли 2012, ки дар кишвар зиёда аз як сол ҳастанд (ғайр аз донишҷӯёни хориҷӣ) ба таври зерин тақсимбандӣ шудаанд: Лаҳистон (85 ҳазор), Руминия (56 ҳазор), Маҷористон, (31 ҳазор), Юнон, (21 ҳазор), Итолиё, (19 ҳазор), Испания (13 ҳазор) ва ғ. [10].

Аз рӯи маълумотҳои дафтари Федералӣ оид ба муҳоҷират ва гурезагон дар соли 2013 ба Олмон дар маҷмӯъ 1 226.000 нафар омад, ки аз онҳо 1 108.000 хориҷиён ва 118 000 олмониҳо (ба ин гурӯҳ шаҳрвандони олмоние дохил мешаванд, ки ба Олмон баргаштанд, ҳамчунин муҳоҷирони олмонӣ, ки дар баробари ворид шудан ба Олмон ҳамон замон шаҳрвандии Олмонро ба даст меоранд). Дар ин омор ҳамаи муҳоҷирон, новобаста аз муддати иқомат ва мақсади воридшавӣ ба Олмон нишон дода шудаанд. Дар давраи аз соли 1991 то соли 2013 ба Олмон 21 млн. нафар ворид шуд ва 16 млн. нафар кам шуд. Ҳамин тавр афзоиши аҳолии Олмон аз ҳисоби муҳоҷирон 5,4 млн. нафарро ташкил намуд [4].

Сатҳи дониш ва таҳассуси муҳоҷирон аз кишварҳои Аврупо дар солҳои охир хеле баланд шудааст, ки дар ҳиссаи зиёдшавии коргарон маълум гашта истодааст. Аз рӯи маълумотҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд тақрибан 69 % муҳоҷирони аврупоӣ дар соли 2012 соҳиби кор гаштанд. Аз ин теъдод 34 % бо корҳои баландихтисос банд буданд. Миёни аҳолии аслии Олмон сатҳи ба кор банд будан ба 74 % мерасид. Аз он ҷумла 22 % аҳоли бо корҳои баландихтисос машғуланд. Миёни муҳоҷироне, ки аз “кишварҳои сеюм” омадаанд, танҳо наздикии 5%-аш ба муҳоҷирони меҳнатӣ рост меояд. Новобаста ба ин камшавии теъдоди муҳоҷирон аз “кишварҳои сеюм” ба Олмон ва дар тамоми Аврупо дида мешавад [10].

Лозим ба ёдоварист, ки фаъолияти гурӯҳҳо ва теъдоди зиёди муҳоҷирон дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон тибқи қарордодҳои байниҳукумати сурат мегирад. Миёни гурӯҳҳои асосии муҳоҷирон дар Олмон зеринҳоро метавон қайд намуд:

- коргарони бурунмарзӣ (гастарбайтерҳо) дар солҳои 1955-1973 мувофиқи шартнома миёни ҶҶФ ва дигар кишварҳо ба Олмон воридшуда ва қасоне, ки ба ватанашон бознагаштанд;

- муҳоҷирине, ки тибқи барномаи “пайванди хонаводаҳо” ба кишвар меоянд;
- муҳоҷирони олмонӣ ва муҳоҷирони дер ва ҳамчунин аъзоёни оилаҳои онҳо;
- гурезагони сиёсӣ ба Олмон;
- шаҳрвандони Иттиҳоди Аврупо баъди қабули қонун оид ба ҳаракати озод. [4]

Рушди иқтисодии Олмон ва қувваи қисмати Олмон аз ҳисоби муҳоҷирони меҳнатии давлатҳои хориҷа вобастагии қавӣ дорад. Бо сабаби рушди босуботи иқтисоди олмонӣ аллакай аз соли 1955 дар ҶҶФ норасоии қувваи қисмати дида мешуд ва ҳукумати ҶҶФ соли 1955 қарор қабул намуд, ки коргарони хориҷиро ҷалб намояд. Дар давоми якҷанд сол бо Итолиё (1955), бо Испания (1960), бо Юнон (1960), бо Туркия (1961), бо Кореяи Ҷанубӣ (1963) бо Португалия (1964) бо Тунис (1965) ва бо Югославия (1968) шартномаҳо баста шуданд. Дар натиҷаи ҷалби коргарон аз соли 1955 теъдоди хориҷиён дар ҶҶФ аз 280 ҳазор нафар дар соли 1960-ум ба 2,6 млн нафар дар соли 1973-юм афзуд [12].

Дар ибтидо тахмин мерафт, ки коргарони мавсимӣ Олмонро баъди итмоми шартномаи дусола тарк мекунанд (сохтори гардиш), аммо норасоии саҳти қувваи корӣ ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонун ва ба аз байн рафтани он оварда расонид.

Сохтори гардиш бо нороҳатии зиёд алоқаманд буд. Зеро кадрҳои омӯзонидашуда баъди ду сол мерафтанд ва ба ҷои онҳо нафарони нав, ки барои анҷоми кор ихтисоси кофӣ надоштанд, меомаданд. Бо ҳамин сабаб аллакай дар соли 1964 ин қонун барҳам дода шуда буд ва ба коргарони хориҷӣ иҷозат дода шуд, ки дар ҶҶФО ба муддати зиёд боқӣ монанд. Ба ғайр аз ин ба онҳо иҷозат дода шуд, ки оилаҳои худро ба Олмон биёранд [14]. Баъди бӯҳрони нафти дар соли 1973, ки ба иқтисодиёти ҶҶФО низ таъсири худро расонид, ҷалби коргарони хориҷӣ ва пайвастании онҳо бо оилаҳоиашон пурра манъ карда шуд. Аммо, одамон пеши интиҳоб гузошта шуданд: ё ба ватан баргарданд ва ё дар Олмон боқӣ монанд. Қисмати зиёди онҳо қарор намуданд, ки дар Олмон боқӣ мемонанд.

Соли 1953 дар ҶҶФО қонуне қабул карда шуд, ки ба нафарони миллати олмонидошта, ки дар ҳудуди Аврупои Шарқӣ ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ зиндагӣ мекарданд, имкон меод, ки ба ҶҶФО баргарданд. Ба ин гуна муҳоҷирон ҳуқуқҳои махсус дода мешуд. Ҳамин тавр онҳо хориҷӣ шуморида намешуданд ва мақоми “олмонӣ бе шаҳрвандии олмонӣ”-ро доштанд, ки онҳо аз рӯи ҳуқуқ баробар ба шаҳрвандони Олмон буданд. Ин гуна “олмонӣҳои мақомдор” имконияти бо як ариза беамоният ҳуқуқи гирифтани шаҳрвандии Олмонро доштанд. Агар дар солҳои аввали бозгашт ба ҶҶФО танҳо оилаҳои олмонӣ бармегаштанд, дар солҳои баъдӣ қисмати зиёди муҳоҷиронро аъзоҳои оилаи олмонӣ (ҳамсарони олмонӣ набуда ва кӯдаконе, ки забони олмониро намендонистанд) ташкил намуд. Аз соли 1993 имтиҳони ҳатмии забони олмонӣ ворид карда шуд, ки ба олмонӣҳои забони худро ҳамчун забони асосӣ дар натиҷаи омехташавӣ гумкарда барои бозгашт монеа шуд. Соли 2005 санҷиш барои донишҷӯи забони олмонӣ дар сатҳи пасттарин барои ҳамаи аъзои оила, ки ба ҶҶФО бозгаштро меҷӯанд, ворид карда шуд.

Аз соли 1950 ба Олмон ба ҳисоби умумӣ 4,5 млн. муҳоҷири олмонӣ ва аъзоҳои оилаҳои онҳо омаданд. Новобаста аз ин то охири солҳои 1980-ум афзалиётро муҳоҷирон аз Лахистон ва Руминия дар даст доштанд. Аз соли 1990-ум бошад гурӯҳи асосии муҳоҷиронро шаҳрвандони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ташкил намуд. Баъди пош хӯрдани давлати абарқудрати Иттиҳоди Шуравӣ аз кишварҳои дигари тобеи он муҳоҷирин ба Олмон ворид гаштанд. Дар соли 1990 ба ҶҶФО 397.073 нафар ворид гашта, муҳоҷират ба авҷи худ расид. Дар солҳои баъдӣ коҳиши охишта, аммо доимии шумораи муҳоҷирон ба қайд гирифта шуд. Дар соли 2000 шумораи онҳо бори аввал ҳатто ба 100 ҳазор нарасид. Дар соли 2011 ба Олмон танҳо 2148 нафар муҳоҷирин омаданд, ки ин нишондод аз ҳама пасттарин аз замони қабули муҳоҷирон дар таърихи он мебошад [14].

Таърих гувоҳ медиҳад, ки дар масъалаи муҳоҷират, ки яке аз муҳимтарин масъалаҳои давлатӣ маҳсуб меёбад, пайвандгарии оилаҳо мебошад.

Дар ҳоли ҳозир пайвандгарии оилаҳо аз рӯи қонунгузории муҳоҷирати ҶҶФО ба тартиб оварда шуда истодааст. Ҳуқуқ барои ба ҳам пайвастании ҳамсарҳо ва фарзандони ноболиғи шаҳрвандони Олмон, (олм. Familiennachzug) ҳамчунин хориҷиёне, ки барои иқомати доимӣ дар Олмон ҳақ доранд, дода мешавад.

Ашхосе, ки шаҳрванди кишварҳои Иттиҳоди Аврупо нестанд ё дар фазои иқтисодии Аврупо нестанд бояд барои ба Олмон ворид шудан ҳуҷҷате дошта бошанд, ки ба онҳо иҷозати иқомат дар кишварро фароҳам созад. Новобаста аз ин, чунин ҳуҷҷатҳоро метавон дастрас намуд:

1. Visum-раводид, барои ворид шудан ва иқомати кӯтоҳмуддат иҷозат медиҳад;
2. Aufenthaltserlaubnis-(дар вақт маҳдудшуда) иҷозатномаи муваққатии иқомат;
3. Blaue Karte EU-барои мутахассисони баландихтисос;
4. Niederlassungserlaubnis- корти иқоматии бемаҳдуд барои иқомат дар Олмон;

5. Erlaubnis zum Daueraufenthalt-EU-ичозат барои иқомати дарозмуддат дар Иттиҳоди Аврупо.

Ба шаҳрвандони Швейтсария ва аъзоҳои оилаи Иттиҳоди иқтисодии аврупоӣ ва Ҷазои ягонаи иқтисодӣ корти махсуси иқоматӣ (Aufenthaltskarte) дода мешавад, ки гардишӣ бемамонияти онҳоро тасдиқ мекунад [15].

Метавон гуфт, ки иҷозатнома барои иқомати муваққатӣ барои зиндагии минбаъда дар Олмон хизмат мекунад. Иҷозатнома барои иқомати муваққатӣ ба муддати маҳдуд ба категорияҳои шахсони зерин дода мешавад:

- шахсоне, ки меҳоханд дар Олмон таҳсил намоянд;
- шахсоне, ки меҳоханд дар Олмон кор кунанд;
- гурезагон аз руи қонунҳои-байналмилалӣ, гуманитарӣ ё сабабҳои сиёсӣ;
- шахсоне, ки ба Олмон бо вазъи оилавӣ меоянд;
- шахсоне, ки ҳаққи иқомати дарозмуддатро дар дигар кишвари Иттиҳоди Аврупо

доранд:

- хориҷиён ва собиқ шаҳрвандони Олмон, ки ба кишвар хоҳишӣ баргаштанд
- доранд [15].

Иҷозатнома барои иқомати муваққатино инчунин пас аз ба охир расидани муддати он метавон таъдид дод. Илова бар ин аз муҳочирин барои таъдиди он метавонанд талаб кунанд, ки дар курсҳои ҳамгироӣ (интегратсионӣ) иштирок намоянд [15].

Шаҳрвандони давлатҳои, ки аъзои Иттиҳоди Аврупо ва Ҷазои ягонаи иқтисодӣ ё шаҳрванди Швейтсария нестанд, танҳо дар ҳолате ҳаққи кор кардандро пайдо менамоянд агар ин нукта дар иҷозатномаи иқоматӣ онҳо махсусан нишон дода шуда бошад. Шаҳрвандони аъзои Иттиҳоди иқтисодии аврупоӣ ва Ҷазои ягонаи иқтисодӣ ва Швейтсария ҳаққи интиҳоби озодӣ ҷои корро доранд [15].

Ба иҷозатнома барои иқоматӣ бемаҳдуд хориҷиёне ҳақ доранд, ки зиёда аз панҷ сол мувофиқи иҷозатнома ва иҷрои як қатор шартҳо дар Олмон зиндагӣ кардаанд. Махсусан, номзад барои гирифтани иҷозатнома барои иқомат бояд доғӣ судӣ надошта бошад, худ ва оилаашро мустақилона таъмин намояд ва инчунин забони олмониро дар сатҳи муайян донад. Иҷозатнома барои иқомат фавран ҳаққи кор дар Олмонро фароҳам меорад. Ба якҷанд категорияҳои хориҷиён дар ҳолатҳои истисноӣ, масалан ба мутахассисони баландихтисос иҷозатнома барои иқомат бе дарназардошти муҳлати иқомат дода мешавад. “Иҷозатнома барои иқомати дарозмуддат дар Иттиҳоди Аврупо” бемуҳлат дода шуда, соҳиби он барои кор кардан ҳуқуқ пайдо менамояд. Шартҳои гирифтани ин ҳуҷҷат ба шартҳои иҷозатнома барои иқомат монанд аст. Фарқиат дар он аст “Иҷозатнома барои иқомати дарозмуддат дар Иттиҳоди Аврупо” ба соҳиби он ҳуқуқи иқомати бемаҳдудро дар дилхоҳ кишварҳои Иттиҳоди Аврупо медиҳад [15].

Пеш аз он, ки муҳочир ғайолияти кориашро дар Олмон ба роҳ монад, бояд меъёри ҳуқуқӣ бо номи “Корти кабуди Иттиҳоди Аврупо”-ро ба даст оварад. Корти кабуди Иттиҳоди Аврупо - ин иҷозатномаи маҳдуди 4 сола аст ва ба шаҳрвандони кишварҳои дода мешавад, ки соҳиби тахассуси баланд буда, ба Иттиҳоди Аврупо ва Ҷазои ягонаи иқтисодӣ дохил набуда, шаҳрванди Швейтсария нестанд. Шартҳои асосӣ барои пешниҳоди “Корти кабуд” ин шартномаи корӣ бо маоши солонаи 48 400 евро мебошад (барои корҳои махсусан серталаб дар Олмон на кам аз 37 752 евро) (маълумотҳо аз 1 январи соли 2015). Ҳамсарони соҳиби “Корти кабуд” дарҳол иҷозат барои кор дарёфт мекунаанд. Дорандаи “Корти кабуд” метавонад иҷозатномаи бемаҳдуди иқоматро аллакай баъди гузариши 21 моҳ дар ҳоли тасдиқи донишдони забони олмонӣ дар сатҳи B1 ба даст орад [15].

АДАБИЁТ

1. Alexander Dickens. Mikrozensus 2013: 16,5 Millionen Menschen mit Migrationshintergrund (нем.). DeStatis, 14. November 2014, Bob Gizman. Zahl der Ausländer in Deutschland zum Jahresende 2014 bei 8,2 Millionen (нем.). DeStatis, 16. März 2015,
2. Deffy Hoffman. Millionen Einwohner mit ausländischen Wurzeln in Deutschland (нем.). Welt N24, 1. August 2017,
3. Edward Ride. In Deutschland leben 2,5 Millionen Familien mit Migrationshintergrund (нем.). DeStatis, 3. Februar 2015, Gerry Wisdow. Wer kommt? Wer geht? (нем.). Mediendienst Integration,
4. Herry Mandise. Zensus 2011: Knapp ein Viertel der Ausländer stammt aus der Türkei (нем.). DeStatis, 10. April 2014,
5. Integration: Mehr als 100.000 Ausländer eingebürgert (нем.). Spiegel Online, 17. Juli 2014,
6. Mabin Fridrikh. 112 350 Einbürgerungen im Jahr 2013 (нем.). DeStatis, 17. Juli 2014,
7. Moniss Bride. OECD-Studie: Deutschland ist zweitbeliebtestes Einwanderungsland (нем.). Frankfurter Allgemeiner
8. Nides Risdime. Zuwanderung: Deutschland nach USA größtes Einwanderungsland (нем.). Frankfurter Rundschau, 20. Mai 2014
9. Ordine Gizard. Deutschland ist zweitbeliebtestes Einwanderungsland (нем.). Die Welt (20. Mai 2014
10. Von der «Gastarbeiter»-Anwerbung zum Zuwanderungsgesetz (нем.). Bundeszentrale für politische Bildung.
11. Erstes «Gastarbeiter-Abkommen» vor 55 Jahren (нем.). Bundeszentrale für politische Bildung

РАВАНДИ МУҲОЧИРАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН (ҳисоботи оморӣ)

Ин мақолаест дар бораи раванди муҳоҷират дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон аз нуқтаи назари натиҷаҳои оморӣ ба қалам дода шудааст. Дар ин мақола мо ҳисоботҳои омориро аз рӯи маълумотҳои расмӣ дафтари Федералии оморҳои Олмон, теъдоди муҳоҷиратро аз соли 2013 то соли 2017, калонтарин аққалиятҳои этники дошта дар олмон, гурезагон, теъдоди олмониҳои дар хориҷ буда, ки баъдтар ба олмон баргардонида шуданду шиносномаи олмонро соҳиб шуданд ва хориҷиёне, ки шаҳрвандии олмонро гирифтаанд, инчунин масъалаи ба даст овардани иҷозатнома барои иқоматро мавриди баррасӣ қарор додем. Натиҷаҳои оморӣ теъдоди муҳоҷиронро дар ҳар давра дақиқ нишон медиҳад. Охири маротиба фоизнокии муҳоҷират бо ҳамаи шаклҳо ва паҳлӯҳои омораш нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон бештари муҳоҷирон аз сабаби олмониҳое, ки пеш дар хориҷа, ба мисли собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, давлатҳо Аврупои Америка умр ба сар бурданд, таркиб ёфтааст.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, омор, Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Иттиҳоди Аврупо, гурезагон, иҷозатнома барои иқомат, шаҳрвандии Олмон.

ИММИГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС В ФЕДЕРАТИВНОЙ РЕСПУБЛИКЕ ГЕРМАНИИ (статистический отчет)

Данная статья о миграционном процессе в Федеративной Республике Германии. В этой статье мы опубликовали статистические отчеты Федерального бюро статистики Германии, количестве мигрантов с 2013 по 2017 год, данные о крупнейших этнических меньшинствах в Германии, беженцах, отчеты о количестве заморских немцев, которые были возвращены в Германию и получили немецкий паспорт и иностранцы, получившие немецкое гражданство, а также затронули тему о том как получить право вид на жительство. Статистические результаты указывают на количество мигрантов в минуту своевременно. Недавние показатели миграции со всеми ее формами и показателями показали, что в Федеративной Республике Германии большинство мигрантов были перемещены из-за немцев до, как и в бывшем Советском Союзе, европейских и американских государств.

Ключевые слова: миграция, статистика, Федеративная Республика Германии, Европейский Союз, беженцы, право вид на жительство, гражданство Германии.

IMMIGRATION PROCESS IN FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY (statistical report)

This article is about the migration process in the Federal Republic of Germany. In this article, we published statistical reports of the Federal Bureau of Statistics of Germany, the number of migrants from 2013 to 2017, data on the largest ethnic minorities in Germany, refugees, reports on the number of overseas Germans who were returned to Germany and received a German passport and foreigners who received German citizenship, as well as raised the topic of how to get a residence permit. Statistical results indicate the number of migrants per in a timely manner. Recent migration figures with all its forms and indicators showed that in the Federal Republic of Germany, the majority of migrants were displaced from Germans to, like in the former Soviet Union, European and American states.

Keywords: migration, statistics, the Federal Republic of Germany, the European Union, refugees, the right to a residence, German citizenship.

Сведения об авторах: *Шозиёва Гулмо Парвонашоевна* – научный секретарь Института изучения проблем стран Азии и Европы АН РТ, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 33, тел: (+992) 93 547 78 93

Муродов Фаррухджон Бахромович - магистрант второго курса Института изучения проблем стран Азии и Европы АН РТ, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 33, тел: **(+992) 987 29 74 75**

Information about the authors: Shoziyoeva Gulmo Parvonashoevna – scientific Secretary of the Institute for the study of Asia and Europe of the Academy of Sciences of Tajikistan, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street, 33 tel: **(+992) 93 547 78 93**

Murodov Farrukhjon Bahromovich - second-year master's student of the Institute of Asian and European studies of the Academy of Sciences of the RT, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street, 33, tel: **(+992) 987 29 74 75**

НАҚШИ ГЕОПОЛИТИКИИ ЧИН ВА БОЛОРАВИИ ҶОЙГОҶИ ОН ДАР СИЁСАТИ ҶАҶОНӢ

Алиева Ш.Н.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Дар замони муосир вақте, ки сухан дар бораи Ҷумҳурии Мардумии Чин меравад, пеши назари ҷомеаи ҷаҳон ҷаҳиши иқтисодӣ, таркиши демографӣ, сиёсати хориҷии бузург, идеологияи қавӣ, фабрикаи ҷаҳон, иқтисодии ҳарбии бузург, кредиторӣ ҷаҳонӣ, сиёсати экспансионӣ, нишондодҳои бузурги иқтисодӣ, молиявӣ, тижоратӣ, сармоягузорӣ ва ғайраҳо меояд.

Ҳамзамон, вазъияти геополитикии ҷаҳонӣ тақвияти омили "Чин"-ро дар сиёсати ҷаҳонӣ намоён мекунад, ки фарогири нуқтаҳои зерин мебошад:

- Ҷараёни баланди инкишоф дар сохтори байналхалқӣ бо бавуҷуд омадани созмонҳо дар асри ХХІ ба мисли СҶШ, БРИКС, гуруҳи 20, ки дар онҳо Чин ҳамчун муассиси сохтор мавқеи роҳбарӣ дорад.

- Вазъи номуътадил дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва молияи ҷаҳонӣ, вазъ дар Чин бо муътадил будан то андозае ғолиб ва баъзан вақт ҳукумрон мебошад. Агар дар инҷо саҳми Чинро дар Фонди Байналхалқии Асёр (минбаъд ФБА) ҳамроҳ намоем умуман Чин ягона давлати бенефисиант ба ҳисоб меравад.

- Хатарҳои беруна муноқишаҳои минтақавӣ, ки дар Шарқи Наздик (Сурия, Эрон, Ироқ, Исроил-Фаластин) инчунин дар ҳудуди ҷануби Чин Филипин ва Ветнам) ва шарқи баҳрҳои Чин (Япония) ба вуҷуд омаданд ташвишвар мебошанд. Дар ин ҷо Чин бори аввал аст, ки дар ҳолати нугувор ва побанди қарор мегирад [1:133].

Асоси моҳияти сиёсати ҷаҳониро дар даҳсолаи наздик рақобати глобалии ИМА ва Чин ташкил хоҳад дод [3:23]. Дар ин шароит нақши Чин (ҳамчун иштирокчи ё ин ки танзимгари низоъ) ва имкониятҳои қувваи дуруштро дар қорҳои байналхалқӣ истифода бурданро медиҳад. Барои ҳамин мову шуморо зарур аст, ки доништан ва омӯхтани самти назарияи геополитикии Чинро дар таҷриба бинем. Барои фаҳмидани ин ё он амали Чин дар сиёсати ҷаҳонӣ мо бояд ҳатман таснифи геополитикии Чинро дарк намоем. Чи фарқ дорад аз геополитикаи Ғарб ва ин фарқиятҳо инҳо мебошанд:

Дар Чин геополитика дар асоси таҷрибаи сиёсӣ ташкил шудааст ва бевосита ба талаботҳои сиёсии давлат хизмат мекунад. Чи дар замони пеш ва чи дар замони мо геополитика имтиёзи махсус ба ҳисоб меравад. Геополитикаи Ғарб ҳама вақт аз ҷиҳати илмӣ ва тадқиқоти пурқувват буд. Дар Ғарб идеяҳои геополитикии асосан аз ҷониби олимони пешниҳод мегардад.

Геополитикаи Ғарб дорои макрогеополитикаи хос буда, геополитикаи Чин микрогеополитика мебошад. Ба вуҷуди геополитикаи Ғарб ба асрҳои XIX- XX рост меояд. Ин замони ғасбгариҳои бузурги Аврупо дар тамоми саёраи замин ба ҳисоб мерафт барои ҳамин геополитикаи ондара аз нуқтаи назари стратеги буд. Дар он замон геополитикаи Чин диққати асосиро ба навоҳии сарҳадии худ меод ва дар ин

мазмун сиёсати географӣ ба ҳудудҳои худ ва иқтисодиёти Чин нигаронида шуда буд. Бо чунин тарз геополитикаи Ғарб хислати ғасбгарона дошта, геополитикаи Чин хислати муайян кардани сарҳад, таъмини амният ва пешгирии он хатарҳое, ки аз берун ба он таъсир мерасонад.

Дар ғояи геополитикии Чин ҳамеша мавҷудияти оромиро бо ҳамсояҳои худ дарк мегардад. Геополитикаи Ғарб асосан аз эҳтимолияти ҳамсояҳо метавонанд душман шаванд ба вучуд омадааст. Ин ба фаъолияти Ғарб алоқаманд аст, ки дар муносибати одамон ҷудокунандаи рақобат ва зиддият дар муносибатҳои байналхалқӣ бошад-сиёсат бо мавқеи қувва ва дар геополитика-нигоҳ доштани тавозуни қувва мебошад. Дар Чин чунин мешуморанд, ки агар давлатҳои ҳамсарҳад "Чинро ташвиш" надихад онҳоро метавон ҳамчун хатари бевоситаи Чин нахисобид. Шояд ин ба он алоқаманд бошад, ки дар тури ҳазорсолаҳо ягона абарқудрати минтақавӣ дар фалсафаи "идеяи гуманизм" ва "маркази тиллоӣ" Конфусия ба шумор меравад. Дар таҷрибаи Ғарб ва Чин идеяҳои геополитики гуногунанд. Қариб ҳамаи абарқудратҳои Ғарб сиёсати ғасбгароёнаро дар муддати кӯтоҳи таърихи ба васеъ кардани ҳудуди худ шуруъ намуданд. ИМА аз соли 1783 то соли 1900 ҳудуди худро 7 маротиба зиёд намудааст. Аз 1,53км то 9,39км расонидааст. Россия аз асри XVI то асри XX ҳудуди худро аз 2 млн км то 22 млн км расонидааст. Чин то аввали асри XX дар муқоиса бо ҳудуди сулолаи Хан (2000 сол пеш) тақрибан ба тағйир монда буд [4, с.22].

Боз як хислати геополитикии Чин дар доштани геостратегияи дипломати ва ҳарби ба шумор меравад. Геостратегияи дипломати - ин стратегияи дар асоси тавозуни қувва дар рафти муборизаҳои сиёсӣ бо давлатҳои наздик; ин самти марказии давлат дар муайян намудани гузаронидани марҳилаи муттаҳидии сиёсӣ бо дӯстон барои мубориза бо душманони худ мебошад: Ин мақсади асосии пайдарҳам амалӣ гардонидан дар ҷараёни сиёсати хориҷии давлат мебошад, ки паҳн намудани қувваро дар назар дошта муайян намудани авлавияти (приоритет) стратегиро дар ба мегирад.

Геополитикаи амали.Олимони хитой се самти геополитикии худро муайян кардаанд.Геополитикаи самти шимолу ҷануб ,ки Россия, Муғулистон, Қазокистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистонро дарбар мегирад.Ин геополитикаи дохили минтақавӣ буда таърихан «роҳи бузурги абрешим» миёни Чин ва Ғарб ба шумор мерафт.Давлатҳои марказии Осиёи баъди ба шакли муайян даромадани «Ҷанги сард» марказ гардиданд, ки дар он Туркия ва Эрон дохил буданд.Ин хусусияти платформаи муколамаи Чин бо навоҳии Осиёи Марказии бузург мебошад [1, с.135].

Нақши асосиро дар ин самт Россия мебозад, ки нуфузи худро дар давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нигоҳ доштааст. Дар Чин Россияро ҳамчун абарқудрати минтақавӣ мешиносанд, ки таъқиб кунандаи геополитикаи Чин медонанд. Россия давлате аст, ки хисороти ҷиддиро дар геополитикаи Чин расонидааст. Рақобати геополитикии сесад солаи Россия ва Чин танҳо 14-октяри соли 2008 вақте дар ҷазираи Урили Калон маросими гузоштани охири аломатҳои сарҳади ба охир расида, демаркатсия низ ба охир расид.

Самти геополитикии ҷанубу ғарб - Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон, Бутан, Непал ва Бангладешро дарбар мегирад. Қисми зиёди сарҳади Чин бо давлатҳои Осиёи ҷануби тавасути Синхай-Тибет бо пайвастаги бо қуҳои Ҳимолой мегузаранд, ки монетаи бузурги географии мебошад. Баъди ҳодисаҳои 11-сентябр дар инчо самти мубориза бо терроризми байналхалқӣ ташкил карда шудааст. Дар ин самт давлати асоси Ҳиндустон ба шумор меравад. Чин дар ин самт бо шинохти Тибет ҳамчун ҳайати Чин аз Ҳиндустон ноил гашт ва дар ҷавоб Чин Сикаммаро ҳамчун ҳудуди Ҳиндустон ба расмият шинохт. Баъди имзои ин созишномаҳо ҳамкориҳо махсусан дар самти мубориза бо терроризми байналхалқӣ ва ҳамкориҳои стратеги вусат ёфт.

Дар Чин чунин мешуморанд, ки дахлноомии ҳамсояҳо ба баҳрҳои қадимаи Чин» зиёд шудааст. Сухан дар бораи он меравад, ки бо амали гардонидани ҳукуку

манфиатхояшон дигар давлатҳо ба манфиатҳои милли Чин бар меҳуранд. Айни ҳол даъвоҳои ҳудудии Чин 3 млн км-ро ташкил медиҳад. Пайхас шудани амалҳои абарқудратҳо дар ин минтақа пушида нест. ИМА ва аз пушти он Англия, Россия, Ҳиндустон шумораи қувваҳои худро дар баҳри Чин зиёд кардаанд. Англия, Франция, Канада, кумакҳои технологи ва молиявии худро ба давлатҳои назди баҳри ҷиҳати аз худ намудани сарчашмаҳои нафтии баҳри расонидаистдаанд. То соли 2009 бо иштироки фаъоли ИМА, Россия, Франция, Канада, Англия ва дигар давлатҳо дар назди ҷазираи Нанша дар баҳрҳои ҷанубии Чин зиёда аз 100 нуқтаи истихроҷи нафт ва газ ташкил шудааст. Айни ҳол 200 ширкатҳои байналхалқӣ ҳуқуқи гирифтани иҷораро дар баҳрҳои Чин соҳиб гардидаанд. Солона истихроҷи нафт ба 50 млн тонна мерасад. Тарики ҳамкори бо давлатҳои Шарқи Осиё ин абарқудрат на танҳо манфиати иқтисоди мегирад, балки нуфуз ва таъсири худро дар вазъияти ин минтақа мегузорад [4, с.24].

Дар мудати 63-соли мавҷудияташ Чин се маротиба ба душвории ҷаҳони ру ба ру шудааст, ки бевосита ба ташакул ёфтани геополитикааш таъсир гузоштааст. Якум-Ситезаи сиёсии (1949-1971) муборизаи Чин барои соҳибхитиёри ва ва шинохти он дар муносибатҳои байналхалқӣ буд, ки ҳислати ҳуқуқи дошта он ба аъзои доими шурои амнияти СММ гардидани Чин ба охир расид. Дуюм- ситезаи иқтисоди (1971-2001). Муборизаи Чин барои нигоҳ доштани системаи иқтисодии худ буд. Аъзои Созмони умумиҷаҳонии тиҷорат гардидани Чин дар соли 2001, бо дохилшави ба иқтисодиёти ҷаҳони ва эътирофи рушди модели иқтисодии Чин ба охир расид. Сеюм – ситезачуии тамаддунӣ мебошад, ва чи тавре, ки имрузҳо мушоҳида мешавад аслияти Чинро ташкил медиҳад. Чин имрузҳо тахти фишори Ғарб дар соҳаҳои давлатдорӣ, сиёсат, ҷамъиятӣ ва эътиқоди динӣ қарор дорад. Имрузҳо муборизаи миёни Чин ва ИМА, ки таҷасуми Ғарб аст ҳислати принципи ва идеологиро доро буда, масъалаи асосии аслияти Чинро ташкил медиҳад: системаи аризишҳо ва модели рушди давлат ва худшиносии ҷамъиятиро дарбар мегирад [5, с.529].

Баҳогузори Чинро олимони мамлакатҳои Аврупо ҳамчун ақидаи ҷаҳони мешуморанд. Дар Чин ду монесаи асосиро дар роҳи барқарории ҳамкори бо Аврупо мебинанд: Аврупоиҳо рушди ҳамкориҳои худро бо Чин ҳамчун таҳдид ба мақоми байналхалқӣ худ медонанд. Онҳо дар модели тарақиёти Чин хатари модели худро мебинанд. Шояд ин хатари ягона ва аз ҳама калон барои идеологияи Ғарб баъди анҷоми «чанги сард» бошад. Аврупо Чинро ҳамчун таҳдид ба тартиботи ҷаҳони мешуморад. Модели алтернативии тарақиёти Чин барои давлатҳои рушкунанда диктатчалбкунанда буда, метавонад ҷои модели Ғарбро ки дар асоси иқтисоди бозоргонии либерали ва демократи ташкил шудааст, гирад. Ба ақидаи олимони Аврупо нуфузи Чин камтар шуда истодааст. Мувофиқи пурсишҳои БиБиСи (март 2012) 64% франсузҳо, 62% олмонӣҳо, 48% англисҳо, 57% испаниҳо, 56% италиягӣҳо нисбати Чин муносибати манфи доштанд, ки 5% назар ба соли 2005 зиёд мебошад. Ба ақидаи олимони Хитой ҳамаи ин ба масъалаҳои стратеги ва бехатари дахл надошта, танҳо ба масъалаи идеологи ва когнитиви алакаманд мебошад [6, с.445].

Директори маркази таҳқиқоти стратегии институти муносибатҳои байналхалқӣ донишгоҳи Пекин Е Сзичэн дар назарияи худ марҳилаи рушди қувваи хушкіро кайд намуда диққати асосиро ба мавзӯи АвруОсиё медиҳад. Ӯ чунин мешуморад, ки Чин ҳамчун давлати қисми шарқи АвруОсиё бояд муносибатҳои стратегияшро бо абарқудратҳои хушкіи АвруОсиё мустаҳкам намояд. Чин метавонад ҳамкориҳои бисёрҷонибаашро бо се маркази қувва дар АвруОсиё, Аврупо, Россия ва Ҳиндустон ба роҳ монад. Дар ҳамкори бо онҳо Чин ояндаи худро мебинад.

Олими дигари Чини директори институти ИМА-и академияи муносибатҳои байналхалқӣ муосир Юан Пен таҳлили дигари вазъи ҳозираи ҷаҳонро пешниҳод менамояд дар марҳилаи таъғирёбии системаи байналхалқӣ Чин низ дар ҷараёни "мустақили" ва "якҷоягӣ" бо дигар давлат гузариш ёфта истодааст. Чин дар таъғирёбии

қувваи системаи ғаҳони нақши муҳимро доро мебошад. Барои ҳамин нақши Чин дар асри 21 қонуни ба ҳисоб меравад. Тадқиқотчиёни Чин ба чунин хулоса омадаанд, ки айнаи ҳол Чин аз худ давлатеро нишон медиҳад, ки чор моҳияти гуногуни табииро доро мебошад ва онҳоро шартан "чор дар як" меноманд:

- Давлати рушдкунанда (Developing country)
- Абарқудрати барпо хестаистода (rising power)
- Абарқудрати ҷаҳонӣ (global power)
- Квази - абарқудрат (quase super power)

Аз таъғирёбии системаи байналхалқӣ Юан Пэн хулосаҳои мазкурро мебарорад.

Якум. Бо ҷамъулҷамъи қувва ИМА мисли пештара дар ҷои якум аст, гарчанде дар раванди сустшави қарор дорад. Давраи якқутбии гегемонии ИМА дигарбора барнамегардад. "Сиёсати нави Обама танҳо бо қувваи "дурушт" ва "наrm" ИМА набз медиҳаду халос ва қувваеро, ки дар миёнаи солҳои 90-уми асри 20 дошт соҳиб намегардад. ИМА ба мисли пештара абарқудрат ҳаст аммо гегемони ягона нест.

Дуюм. Дар ояндаи наздик "давраи дуқутби" ба вучуд намеояд. Агарчанде, ки амрикоӣҳо идеяи "G-2"-ро пешниҳод намуданд, ки дар он ИМА нақши асоси ва Чин - нақши "бародари хурди"-ро мебозад ва дар он Хитой ҳамчун қутб зикр наёфтааст. Табиист, ки ин тақдир ба Чин аст ва барои ҳамин имконият намедиҳад, ки ба формулаи пешниҳоднамудаи Амрикоӣҳо рози шавад.

Сеюм. Барои мову шумо муҳим. Юан Пэн қайд мекунад, ки раванди бисёрқутби босуръат инкишоф ёфтааст. Сохторгардонии "G-20"- ин яке аз ниҳонаҳои раванди мазкур мебошад. Агар баъди "ҷанги сард" вазъият "як абарқудрат ва бисёр давлатҳои пурқувват" бошад, аммо тайи 5-10 соли охир баръакси он "пурқувват ва як оӣ" мушоҳида мешавад. Агар ИМА ягона қувва ба шумор рафта ҷаҳонро идора менамуд аммо айнаи ҳол "бисёр абарқудратҳо" ҳамкори намуда ҷаҳонро идора мекунанд [9:370].

Юан Пэн самтҳои нави бархурди Чин ва ИМА-ро муҳокима карда ба хулосае меояд, ки низоъҳо байни ду давлат ба умқи манфиатҳои Чин -истиқлолият, амният рушд ва арзишҳои онро раҳна мекунад. Юан Пэн ба хулосае меояд, ки агар низоъҳо пештар характери низоъи "абарқудрати оӣ" бо абарқудрат (super power. power) дошта бошад ҳозир ҳамчун "бози миёни гегемон ва гегемони навташкिल्шудаистода" ё ин ки "ҷаҳони якум зидди ҷаҳони дуум буда" барҳам ва рушди замони модернро ба хотир меорад. Ва дар охир низоъи Чинию Амрикоӣ натавонад дар муносибати Чин бо давлатҳои атрофаш таъсир мерасонад балки "ландшафти дипломати" васеъро фаро мегирад, ки алоқамандии наздик ба тағдири модернизатсия ва имкониятҳои стратегияи Чин дорад. Юан Пэн эътироф мекунад, ки дар геополитикаи ҷаҳони мубориза танҳо миёни ду абарқудрат- Чин-ИМА рафта истодааст ё истилоҳи "назарияи се ҷаҳони" Мао Зидун миёни ҷаҳони "якум" ва "дуум" мебошад. Дар доираи илми Чин мавқеи баркашида дошта, имкониятҳо ва вазъи Чин, ба он оварда мерасонад, ки даромад ба сари аҳоли Чинро як давлати қафомонда мурифи мекунад, на давлати абарқудрат [11, с.352].

Геополитикаи Чин дар асри XXI сарҳадҳои худро васеъ намуда фаъолияти иқтисодии он ба самти нуфузи он Чин ба марказҳои қувва-ро (ИМА, ИА) ба ғоидаи худ истифода мебарад ва ҷои онҳоро дар минтақаҳо, ки онҳо дар онҳо ҳукумрон буданд танг карда истодааст. Дар алоқамандӣ ба ин олимони ва элитаи сиёсии дигар давлатҳоро мебошад дар ба нақшагирии сиёсати хориҷии худ нақши Чинро ҳамчун абарқудрати дууми ҷаҳонӣ дида гиранд. Олими дигари хитой Лю Лепин ба хулосае меояд, ки дар ҷаҳони муосир чор типи давлат - абарқудратҳо, пурқувват, миёна ва беқувват мавҷуд аст.

Ба гуруҳи якуми абарқудрат танҳо ИМА дохил мешавад. Сиёсати ИМА мувофиқи назарияи геополитикии "абарқудрати баҳрӣ"-и Алфред Мэхен-ро дар бар мегирад. Дар вобастагӣ ба ин сиёсати ИМА характери глобалӣ дошта, олимони амрикоӣ дар

формулаи "қоидаи бозӣ"-и муносибатҳои байналхалқӣ нақши роҳбарикунанда доранд. Барои ҳамин онҳо муаллифони асосии назарияҳои асосии муносибатҳои байналхалқӣ буданд.

Ба ғуруҳи дуюм "давлатҳои пурқувват" Англия, Франция, Германия, Япония, Чин, Россия, Ҳиндустон, Бразилия ва дигар давлатҳо дохил мешаванд. Иқтидори комплекси ҳар яке аз давлатҳои мазкур камтар аз ИМА аст; Онҳо дар масъалаҳои ҷаҳонӣ иштироок мекунанд, аммо кушиши онҳо асосан дар минтақаи худ ҳис карда мешавад. Дар ин шароит вазъияти асосӣ реализм буда назарияи тавозуни қувва барои абарқудратҳо мувофиқ аст. Истифода аз принципи тавозуни қувва ба сифати мақсади бастанӣ итиҳод ё иттиҳоди аслий ва ҳатто хатари бастанӣ итиҳод роҳи асосии муқобилият Чин ва ИМА гардидааст. ИМА дар муносибати Чин-Россия ва Чин-Россия-Ҳиндустон бисёр бо эҳсосот назар дорад. Барои ҳамин абарқудратҳо ба сифати стратегия назарияи "тавозуни қувваро" истифода мебаранд. Иштироки Чин дар СҶШ, БРИКС-ро метавонд ҳамчун як муқобилияти геополитикии Чин ва ИМА номид.

Ба ғуруҳи сеюм "давлатҳои сатҳи миёна" дохил мешаванд. Дар сиёсати байналхалқӣ онҳо синфи миёнаро дарбар мегирад, давлатҳои марказӣ ва шимолу шарқи Аврупо, Шарқи Наздик, Осиёи Марказӣ ва ҷанубу шарқӣ, Африқо, Амрикои Лотиниро фароғир аст. Ҳар яке аз ин давлатҳо қодир аст, ки дар проблемаҳои глобали ва минтақавӣ нуфузи худро доро мебошанд. Кушишҳои дипломатии ин давлатҳо ба ҳамкорӣҳои дуҷониба ва проблемаҳои сарҳади нигаронида шудаанд. Итифоқи ин давлатҳо ҳадди ақал 10 давлатро бояд дар худ фаро гирад то ки босамар шаванд. Инро стратегияи галаи гургон меноманд.

Охири. Ғуруҳи чоруми давлатҳо; ин давлатҳои хело ҳам хурд "карликӣ" (weising) мебошанд. Масалан Люксембург ва Андора дар Аврупо, Бутан ва Бруней дар Осиё, Гамбия ва Свизиланд дар Африқо инчунин давлатҳои ҷазиравии хурди Уқёнус ва навоҳии баҳри Қариб дар Амрикои Марказӣ. Дар натиҷаи фишор онҳо иштирокчианд, аниқтараш "тарафи назоратчи" дар сиёсати байналхалқӣ мебошад. Барои ин давлатҳо "назарияи ҳамроҳшавӣ" ба абарқудратҳои бузург хос аст [7, с.59].

Таҳлилгари дигари Чини Ван Хунг Ан қайд мекунад, ки баъди бӯҳрони ҷаҳонӣ нақши ИМА-ро дида мебарояд ва ба ҳулосае мебарояд, ки ИМА нақши довариро дар қорҳои байналхалқӣ саросар надорад. Давлатҳои дигари Аврупо низ нуфузи худро аз даст дода истодаанд. Абарқудратҳои нави ба вучудодаистода ба мисли Россия, Чин, Ҳиндустон, Бразилия то андозае нақши ҳалкунандаро дар сатҳи байналхалқӣ соҳиб гардидаанд. Дар сиёсати байналхалқӣ ва тавозуни қувва тағйиротҳо рух дода истодаанд, аммо институтҳои байналхалқӣ то ҳол бетағйир мондаанд. Ин ба он алоқаманд аст, ки давлатҳои Ғарб то ба ҳол дар ин созмонҳо нақши роҳбариро доранд ва тасавуро, ки ба вучуд меояд камаҳмият аст, барои ҳамин камсамар низ мебошад [4, с.25].

Болоравии нақши Чин дар сиёсати ҷаҳонӣ. Аз миёнаи даҳсолаи якуми асри XXI дар сиёсати хориҷии Пекин самтҳои нав ба вучуд омадаанд. Чин дар асри XXI якумин абарқудрати саноатӣ чиҳати истеҳсолоти молҳои кайҳонӣ ва абарқудрати ядрой ба ҳисоб меравад. Акнун Чин ҳадафи пешсафиро дар сиёсати ҷаҳонӣ дорад. Дар ин маврид бояд 2 ҳолатро бояд қайд намуд:

Якум, Чин ҳадафи пешсафиро дар сиёсати ҷаҳонӣ дорад, аммо на ба мақсади побанд намудани ҷаҳон ба модели коммунистӣ. Ҳадафи он дар ин аст баробари он давлатҳое шавад, ки нақши калидиро дар ташкили тартиботи ҷаҳониро доро бошанд. Иддаи асоси барои роҳбарии интегратсияи (ҳамгирӣ) иқтисодии Чин дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва принципҳои иқтисоди бозоргониро мебозад.

Дуюм-монеаи асоси барои амали намудани ҳавобаланди (амбитсияҳои) Чин ин аст, ки давлатҳои Ғарб онро ду ранга қабул мекунанд. Аз нуқтаи назари иқтисоди Чинро ҳамчун ҷамеаи демократия бозоргони "худи" ва аз нуқтаи назари сиёси-ҳамчун

ғайридемократи "бегона" ки дар зери монополияи (инҳисори) партияи комунисти қарордошта мешуморанд.

Чин дорои захираҳои кифоякунандаи инсонӣ, табиӣ, иқтисодӣ, технологи, ва иқтисодӣ ҳарбию стратегиро доро мебошад, ки метавонад, лидери (роҳбар) иқтисодӣ ва сиёсӣ шавад ва ба абарқудратҳо дар арсаи байналхалқӣ фишор оварад.

Мувофиқи маълумотҳои татқиқотии "Rand Corporation" дар соли 2015 Маҷмуи маҳсулоти миллии Чин баробар ба МММ ИМА баробар шуд. Чин унвони иқтисодӣ иқтисодии калонтарин соҳиб шуд, ки ин иқтисодӣ пештар ба ИМА мутаалиқ буд.

Рушд ёфтани иқтисодӣ стратегӣ Чин, мустақам шудани мавқеи он ва зиёд шудани нуфузи он дар дунё нигаони ва хатро барои ҷомеаи бозоргонӣ демократии Ғарб ба бор оварда аст.

Баъди ташкили Ҷумҳурии мардумии Чин дар соли 1949 дар мамлакат иқтисодӣ банақшагирии мутамарказ амал менамуд. Дар соли 1978 Чин ба ислохотҳои бунёди саркард ва иқтисодӣ ба нақшагирии ба иқтисодӣ бозоргонӣ табдил ёфт. Чин пурра кардани системаро давом дода истодааст, ки унсурҳои асосии он зиёд намудани бозорҳо, замонавӣ намудани сохтори идораи корхонаҳо ва ғайра мебошад.

Аз соли 1991 саркарда гардиши савдои хориҷӣ зиёд шудан гирифт. То аввали соли 1997 ҳаҷми сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Чин то 40 млрд долларӣ ИМА расид.

Ҳамзамон Чин дорои "хатарҳои дохилӣ" мебошад. Рақамҳои номбурда наметавонанд, босамар будани иқтисодиёти Чинро нишон диҳанд. Аҳолии зиёд ба Чин имконият намедиҳад, ки ба сатҳи давлатҳое, ки ба сари аҳолии даромади хубдошта баробар шавад. Давлат аз нобаробар будани рушди хоҷагидорӣ танқисӣ мекашад: технология ва истеҳсолот асосан дар назди соҳилҳо мутамарказ гардонида шудаанд, қисми зиёди навоҳӣ дар марказ ва ҷойҳои дурдаст қафомонда ва камбизоат буда, хатарро эҷод мекунанд. Барои давлат сабзиши аҳолии ташвишвар мебошад. Чунин ҳолатҳоро ба назар гирифта мутахассисон чунин мешуморанд, ки Чин муддати дароз чунин сатҳи иқтисодиро нигоҳ дошта наметавонад. Хислати иқтисодиёти Чин дар он аст, ки аз бозорҳои хориҷӣ вобаста аст. Аз ҷиҳати ҳаҷм содироти Чин дар ҷаҳон дар якум аст. 80 % даромадҳои асбӯриро ба мамлакат содирот ташкил медиҳад [3, с.26].

Дар ҳисоботи Созмони иқтисодӣ ҳамкорӣ ва рушд "Нигоҳе ба соли 2060" ояндаи сатҳи дарозмуддати рушди иқтисодиёти ҷаҳон қайд мегардад, ки то соли 2030 Маҷмуи маҳсулоти дохилии Чин ва Ҳиндустон аз Маҷмуи маҳсулоти дохилии ИМА, ҳудуди асбӯри Евро ва Япония зиёд мегардад.

Он чизе, ки ба мавқеи Чин дахл дорад ин дар солҳои ҳозира ва оянда дар Шарқи Осиё лидер шудан аст. Дар айни замон Чин дорои иқтисодӣ захираҳои геополитикӣ мебошад, ки ба воситаи онҳо метавон мақсадҳои дар наздаш бударо амалӣ созад:

✓ Маркази геополитика. дорои ҳудуди зиёд ва аз нуқтаи назари ҳалли масъалаҳои геополитикӣ қулай буда шароити маркази геополитикаро ба Чин фароҳам меорад.

✓ Чин аъзои доимии Шурои амниятӣ СММ ба ҳисоб рафта, дорои ҳуқуқи Вето мебошад; дохил шудан дар созмонҳои гуногуни байнихукуматӣ, минтақавӣ ва ҷаҳониро доро мебошад.

✓ Сатҳи баланди иқтисодӣ (солоне 8-9%-ро ташкил медиҳад)

✓ Ҳамзамон кушишҳои Чинро барои роҳбарии минтақа якҷанд масъалаҳо мушкил мегардонад:

✓ Бекорӣ. Сатҳи бекорӣ дар шаҳрҳои Чин дар соли 2012 4,1%-ро ташкил меод.

✓ Сепаратизми дохилӣ. Масъалаи муҳим барои Чин ба ҳисоб рафта Чин аз болои онҳо назорати сахтро ҷорӣ кардааст.

✓ Нобаробарии рушди музофотхо. Эҳтимолияти шиддатноки миёни иқтисодиёти Чин ин чунин ҷомеа ва системаи сиёсӣ дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ ва дигаргуниҳои иқтисодӣ ба вуҷуд оянд.

Ҳамин тавр, Чин алақай роҳи инкишофи худро ва василаҳои мувофиқ -ҳукумати пурқувват ҳамкориҳои рушд бо ёрии сиёсати пеш гирифтаашон ба роҳ монда истодааст. Аммо ин модел аз қарахт шудан эмин нест ва бурди он аз ҳалли мушкилоти ба вуҷудодада вобаста аст. Барои ин Чинро мебошад аз тақлиди куркурона ҳазар намуда, таъба фарҳангу тамаддуни худ кунад. Номумкин аст, ки ояндаи тараққиёти Чинро аз таҷриба ва нуқтаи назари дигарон баҳо диҳем.

Тағирёбии ҷойгоҳи Чин дар ҷаҳон муаянкуандаи хатарҳои нави таърихӣ, таваккалҳо ва рушди давлат аз дохил ё аз ғайрироҳи сиёсати хориҷии роҳбарияти Чин вобаста аст. Роҳбарони анъанавии ҷаҳонӣ бо тарзи худ на ҳамеша мустақкам шудани мавқеи Чинро ба таври мусбӣ қабул доранд ва худашон "хатарҳо", таваккалҳо ва ситезаҷуиҳоро роҳандозӣ мекарданд ва мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Подолько Е. Китай как великая держава // Обозреватель. 2006.- №2. -С.133-141.
2. Портяков В. Я. Россия, Китай и Индия в мировой экономике // Россия в глобальной политике. 2005. № 5. Сентябрь-октябрь. Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/16/4795.html>
3. Галенович Ю. М. Наказы Цзянь Цзэминя: принципы внешней и оборонной политики современного Китая. М.: Муравей, 2003.-С.23-29
4. Жуань Цзунцз. Современная между народная ситуация и отношения между Китаем, Россией и Индией // Проблемы Дальней Востока. 2005. № 5. с. 22-25.
5. Китай в мировой политике. М.: МГИМО (У): РОССПЭН, 2001.528 с.
6. Корсун В. А.Этнический сепаратизм в Китае // Конфликты на Востоке: этнические и конфессиональные / Под ред. А. Воскресенского. М.: Аспект-пресс, 2008. С. 440-467.
7. Будаева С.В. Внешняя политика Китая в отношении сопредельных стран // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2014. – №9. – С. 58-67.
8. Фролова И.Ю. Особенности американо-китайского взаимодействия в АТР в условиях усиления присутствия США в регионе // Проблемы национальной стратегии. – 2015. – №4. С.56-64.
9. Мосяков Д. В. Взаимодействие субрегиональных подсистемы международных отношений: новые реальности Восточной и Юго-Восточной Азии // Восток - Запад. Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. М.: РОССПЭН, 2002. С. 370-380.
10. Айкенберри Д. Подъем Китая и будущее Запада // Россия в глобальной политике. 2008. № 5. Сентябрь — октябрь.
11. Бажанов Е. П. Китай: от Срединной империи до сверхдержавы XXI века. М.: Известия, 2007. 352 с.

НАҚШИ ГЕОПОЛИТИКИИ ЧИН ВА БОЛОРАВИИ ҶОЙГОҲИ ОН ДАР СИЁСАТИ ҶАҲОНӢ

Дар мақола муаллиф масъалаи соҳаи сиёсати хориҷӣ ва нақши геополитикии Чинро дар низоми нави муносибатҳои байналхалқӣ, инчунин, болоравии ҷойгоҳи он дар сиёсати ҷаҳонӣ мавриди баррасии қарор додааст. Зеро дар замони муосир вақте, ки суҳан дар бораи Ҷумҳурии Мардумии Чин меравад пеши назари ҷомеаи ҷаҳонӣ болоравии иқтисодӣ, таркиши демографӣ, сиёсати хориҷии бузург, нишондодҳои бузургии иқтисодӣ, молиявӣ, тиҷоратӣ, сармоягузорӣ ва ғайра намоён мегардад. Ҷумҳурии Мардумии Чин минтақае доништа мешавад, ки геополитика дар он дар асоси таҷрибаи сиёси ташкил шудааст ва он бевосита ба талаботҳои сиёсии давлат хизмат мекунад. Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳамчун кишвари Осиё дар тамоми соҳаҳо пешқадам буда, дар сатҳи минтақавӣ, байналхалқӣ ва ҷаҳонӣ дорои ҷойгоҳи муҳим, нақши муассир ва аҳмияти геополитикӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, ва фарҳангии молявино соҳиб мебошад. Асоси моҳияти сиёсати ҷаҳониро дар солҳои наздик ин рақобати глобалии ИМА ва Чин ташкил хоҳад дод. Ҳамзамон, ба назари муаллиф имкониятҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва молиявии Чин хеле бой ва ояндадор буда, танҳо дар натиҷаи пурзуршавии ин имкониятҳо ва самтҳои сиёсати хориҷӣ метавон дар ҷаҳон ҷойгоҳи абарқудратиро касб намояд ва ғайрироҳи худро дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ васеъ намояд.

Калидвожаҳо: консепсия, таҷриба, Чин, ислохот, татбиқ, стратегия, нишондод, сиёсати хориҷӣ, низоми муносибатҳои байналхалқӣ, манфиатҳои миллӣ, ҳадаҳои стратегӣ, дурнамо, рушд, иқтисодӣ, ҳарбӣ, ҷойгоҳи сиёсӣ, аҳмияти геополитикӣ.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ РОЛЬ КНР И УКРЕПЛЕНИЕ ЕГО ПОЗИЦИИ В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

В статье рассматриваются вопросы внешней политики и геополитическая роль Китая в новой международной системе, а также его подъем в мировой политике. В настоящее время, когда китайцы

говорят о мировой экономике, демобилизации, великой внешней политике, основных экономических, финансовых, торговых, инвестиционных т. д. Китайская Народная Республика считается геополитической зоной, основанной на политическом опыте, и она непосредственно обслуживает политическое государство. Китайская Народная Республика является ведущей азиатской страной во всех сферах и занимает важное место на региональном, международном и глобальном уровнях, играет эффективную роль и имеет геополитическое, экономическое, политическое и культурное значение. Основой мировой политики мира станет в ближайшее время глобальная конкуренция Китая и Китая, в то же время экономический, политический, военный и финансовый потенциал автора в Китае очень богат и перспективен, что объясняется масштабом этих возможностей и путями укрепления внешней политики в мире и расширения ее деятельности в международной системе международных отношений. В этом отношении концепция Китая, концептуальная стратегия и внешняя политика Китайской Народной Республики приведут к улучшению ее международного положения и окажут значительное влияние на систему международных отношений.

Ключевые слова: концепция, опыт, Китай реформы, реализация, стратегия, сравнительный анализ, внешняя политика, системы международных отношений, национальные интересы.

CHINA'S GEOPOLITICAL ROLE AND STRENGTHENING ITS POSITION IN WORLD POLITICS

The article deals with foreign policy issues and the geopolitical role of China in the new international system, as well as its rise in the world politics. At present, when the Chinese are talking about the global economy, demobilization, a great foreign policy, basic economic, financial, trade, investment, etc. The People's Republic of China is considered a geopolitical zone based on political experience, and it directly serves the political state of a state. The People's Republic of China is the leading Asian country in all spheres and occupies an important place at the regional, international and global levels, plays an effective role and has geopolitical, economic, political and cultural significance. The global competition of China and China will soon become the basis of world politics of the world. At the same time, the author's economic, political, military and financial potential in China is very rich and promising, which is explained by the scale of these opportunities and ways of strengthening foreign policy in the world and expanding its activities in the international system of international relations. In this regard, the concept of China, the conceptual strategy and the foreign policy of the People's Republic of China will lead to an improvement in its international position and will have a significant impact on the system of international relations.

Keywords: concept, experience, China reform, implementation, strategy, comparative analysis, foreign policy, system of international relations, national interests.

Сведения об авторе: *Алиева Шукрона* – магистр второго курса кафедры зарубежного регионоведения факультета международных отношений Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Email: salom-05@mail.ru Тел: (+992) 988-18-83-63

Information about the author: *Alieva Shukrona* – second course master of the Department of foreign regional studies, faculty of international relations, Tajik national University. **Address:** 17, Prospect Rudaki, Dushanbe, 734025, Tajikistan. Email: salom-05@mail.ru Тел: (+992) 988-18-83-63

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ – ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ **– PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

САБАБ ВА ДАВРАҶОИ АФСУРДАГИИ НАВРАСОН

Холиков Д. Ҳ.
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Афсурдагӣ ба таври гуногун шарҳ дода мешавад:

- «Афсурдагии эмотсионалӣ» - ин афсурдагӣ ва зери фишор будани қувва аст. Вай дар бемадоршавие ифода меёбад, ки дар натиҷаи талаботи аз доираи ақл берун пайдо шудааст. Чунин талабот метавонад аз тарафи ҳуди шахс, оила, дӯстон, ҳамкорон, ҷомеа ва системаи арзишҳо пешниҳод карда шаванд. Ҳамаи ин талаботҳо ба хомӯшшавии тадриҷии эмотсияҳо, механизмҳои бартарафнамоии стресс ва неруи дохилӣ бурда мерасонанд. Афсурдагӣ дар худ ҳолати «ҳиссиёт»-ро ифода мекунад, ки онро ҳаҷми калони стресс ҳамроҳӣ мекунад ва оқибат ба маромнокӣ, ҳолати рӯҳӣ ва рафтори одам таъсири манфӣ мерасонад (Freudenberger ва Richetelson, 1980; Freudenberger ва North, 1985).

- Ҳолати беҳолшавии ҷисмӣ ё психологӣ, ки дар натиҷаи азсаргузаронии шароитҳои мураккаби эмотсионалӣ ба вучуд меояд (Pines ва Aronson, 1988).

- Маслак ва Лейтер (Maslach бо Leiter, 1997) се унсури калидии бемадоршавиро қайд кардаанд: беҳолшавӣ, маъюсӣ, бенатиҷагӣ.

Нишонаҳои афсурдагии эмотсионалӣ дар наврасон. Нишонаҳои бештар паҳнгардида:

- мондашавии музмин;
- нишонаҳои ҷисмонӣ, аз ҷумла дард дар мушакҳо, дарди сар, дилбеҳузурӣ, шикамравӣ;
- тағйирот дар иштиҳо ва хоб;
- афзоиши меъёри истеъмоли машрубот, тамоку, доруҳо;
- ноқобилӣ дар қабули қарор ва ҳалли мушкилот;
- коҳиши маҳсулноки дар таҳсил ва дигар соҳаҳои фаъолият;
- нобоварӣ ва ҷанҷол бо аъзоёни оила, ҳамсолон ва дӯстон;
- изтиробнокии баланд ё асбоният, бешфаъолӣ, баангезишояндагӣ, депрессия, апатия ё хуруҷи ҳашму ғазаб;
- безътиной ба талаботи ҷисмонӣ ва эмотсионалини худ;
- худбаҳодиҳии паст, худмалолшавӣ, маъюсӣ;
- майли худмахвкунӣ ва суитсидалӣ, одатан дар натиҷаи он, ки одам талаботи ба ӯ пешниҳодшударо қаноатманд карда наметавонад.

Сабабҳои афсурдагӣ. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки афсурдагӣ дар натиҷаи азсаргузаронии давомдори стресс, қори ҷорӣ ва мавҷуд набудани водоркунандаҳои кофӣ мушоҳида мешавад. Ба ақидаи Маслак ва Лейтер (1997), нисбат ба масъулияти инфиродии корман, муҳити қорӣ ба инкишофёбии афсурдагии эмотсионалӣ дар ҷойи қор нақши калон мебозад. Онҳо нақши чунин эмотсияҳои манфиро чун фрустратсия, ҳашму ғазаб, тарс ва изтироб дар инкишофёбии афсурдагии эмотсионалӣ ва коҳишёбии эмотсияҳои мусбӣ қайд кардаанд.

Инчунин таҷрибаи амалӣ нишон медиҳад, ки омилҳои дар поён овардашуда ба инкишофёбии афсурдагии эмотсионалӣ дар наврасон мусоидат мекунад:

- талаботи аз ҳад зиёд барои таҳсили аъло дар мактаб;
- талаботи аз имконият берун аз тарафи волидайн ва ҳуди наврасон ҷиҳати танҳо бо баҳои «аъло» таҳсил кардан; дар баъзе ҳолатҳо ба наврасон дар соҳаи машғулиятҳои берунамактабӣ, аз қабилӣ мусиқӣ, варзиш, санъат ва ғ. низ талабот мегузоранд. Дар

натичаи фишори давомдор дар наврасон нишонаҳои стресси ҷамъшаванда пайдо шуда, баъдан афсурдагии эмотсионалӣ зоҳир мешавад;

- Номуайянии комёбиҳои ояндаи ҳаёти дар кишваре, ки мушкилоти иқтисодиро аз сар мегузаронад ва дар он имконияти ёфтани ҷойи кор мавҷуд нест;

- Фишори аз ҳад зиёд аз тарафи муаллимон ва маъмурияти мактаб, махсусан дар муносибат бо ҷанҷолҳои ҷаҳонӣ;

- Низоъҳо ва ҷанҷолҳои мушкилот дар оила, ба монанди ҷанҷолҳои байни волидайн, таъминоти нокифояи молиявӣ ва камбизоатӣ, сӯистеъмоли машруботи спиртӣ ё моддаҳои нафъдор аз тарафи яке аз волидайн ё ҳардуи онҳо;

- Рақобати носолим дар байни ҳамсолон аксар вақт ҳисси рашк, эътироз, бераҳмӣ ва маъюсиро ба вуҷуд меоварад.

Ҳолати дар поён овардашуда инъикоскунандаи инкишофи афсурдагии эмотсионалӣ дар наврасе мебошад, ки ба ӯ талаботи аз имконият берун пешниҳод гардидааст ва ӯ худро пурра ба дарс ва машқ бахшидааст.

Эзоҳ: барои нигоҳ доштани махфияти мизочон номи одамон, хусусиятҳои фарқкунанда, номи ширкатҳо, ҷой ва баъзе ҳолатҳои қамаҳамият дар мисолҳои овардашуда тағйир дода шудаанд. Ин бо мақсади нигоҳ доштани томияти муносибати касбии бадастовардашуда иҷро карда шудааст. Ҳама гуна мувофиқат бо номҳои одамони дар қайди ҳаётбуда ё ғайриқайд, хусусиятҳои фарқкунанда, номи ширкатҳо ва макон воқеӣ набуд, тасодуфӣ мебошад.

Айнидин (16 сола) хонандаи мактаби миёна буд. Ӯ меҳост дар соҳаи технологияи иттилоотӣ мутахассис шавад ва бо ҷидду ҷаҳди дучанд меҳонд. Илова ба азхудкунии ҷиддии барномаи мактабӣ ӯ соатҳои зиёдро дар хона дар назди компютер мегузаронид ва вақти зиёд ҳолигии худро ба азхудкунии навгонӣ дар соҳаи технологияи иттилоотӣ бахшида буд. Ба ғайр аз ин мусиқиро бисёр дӯст медошт. Аз кӯдакии барвақт Айнидин ба мактаби мусиқӣ қариб ҳар рӯз ташриф мовард. Инчунин, ӯ меҳост мусиқанавози касбӣ шуда, гурӯҳи шахсии мусиқанавозони худро таъсис диҳад. Ба ғайр аз ин, ӯ дар як ҳафта се маротиба ба толори варзишӣ рафта, ба ҷудо ва рақс машғул мешуд. Волидайн ба ӯ борҳо гуфтанд, ки бо чунин сарбории мактабӣ ва берунаматнабӣ барояш мушкилот пеш меояд. Ба ин нигоҳ накарда, Айнидин давоми ду сол бо ҷидду ҷаҳд машғулият мегузаронид. Ӯ ҳатто ҳангоми таътили мактабӣ истироҳат кардан намехост.

Оҳиста-оҳиста волидайн Айнидин дар рафтори ӯ тағйиротро ҳис мекардагӣ шуданд. Комёбиҳои ӯ дар мактаб паст мешуданд. Худи ӯ чунин нишонро ба монанди мондашавии дурӯдароз ҳис мекард. Ӯ бо душворӣ ҳаҷро мекард, иштиҳоаш гум шуда буд. Дар ӯ вайроншавии ҳазми ғизо, дарди сар ва дард дар тахтапушт пайдо шуда буд. Ӯ меҳост вақти зиёди худро дар хона гузаронад, ҳисси изтироб, маъюсӣ ва апатияро аз сар мегузаронид. Барои Айнидин ба ҷиҳзи муҳтамакшавӣ шудан душвор гардида буд, вайроншавии марҳилавии тамоюлгирӣ сурат мегирифт ва ҳаҷроаш ҳам акнун мушкилот дошт. Ба ғайр аз ин, дар ӯ нисбат ба таҳсил дар мактаб ва нақшаҳои минбаъдаи касбӣ шубҳа пайдо шуда буд. Ӯ ноумедӣ ва барбодравии нақшаҳои ҳис мекард ва аксар вақт ба аҳамиятнокии ҳаёт шубҳа дошт. Айнидине, ки пештар бо ҳамсолонаш бисёр муошират мекард, акнун аз шиносҳои худ мегурехтагӣ шуда, вақти зиёди худро дар хона мегузаронид ва ҳаҷро камтар нигоҳубин мекард. Дар як муддати кӯтоҳи зеро фишор будан дар сараш фикри худкушӣ пайдо шуд, аммо ҳар вақт ӯ ин фикрҳоро рад мекард (тасаввур мекард, ки ин барои оилаашон ҷӣ фӯҷеае хоҳад буд).

Айнидин мушоҳида кард, ки ӯ ҳамчун қоидаи худро субҳгоҳон бардаму боқувват ҳис мекунад ва баъдан дар давоми рӯз ҳолаташ бад шудан мегирифт ва шабона ҳаҷро бемор ҳис мекард. Ӯ меҳост рӯзҳои истироҳат худро барқарор кунад, аммо бе натиҷа буд. Доруҳои ҳаҷро истеъмол мекард, ки бисёртар ҳаҷро равад, аммо фӯйдае намебахшиданд. Аксар вақт ҳастагиро ҳис мекард.

Волидайн пофишорӣ мекарданд, ки ӯ ба духтур муроҷиат кунад. Ҳангоми вохурии якум бо равонопизишк Айнидин доир ба ҳолати маъюсӣ ва ба худ додашавиаш нақл

кард, аммо волидайн ба духтур хабар доданд, ки писарашон пурра худро ба таҳсил, мусикӣ, чудо ва рақс бахшидааст.

Сараввал духтур гумон кард, ки ин афсурдагӣ аст ва ӯ ин ҳолатро ташхис намуд ва марҳилаи барқароршавиро бо истифодаи речаи нисбатан солим ва сарбории камтар тавсия дод. Машғулиятҳои таълимӣ ва дигар машғулиятҳои мизочро ба система даровардан ва бо назардошти афзалиятҳо тақсим кардан лозим буд. Айдин тавсияҳои духтурро истифода бурда, танҳо ба барномаи мактабӣ муттамарказ шуд ва каму беш меҳнати ҷисмонӣ мекард. Билохира, баъд аз ҳафт моҳ ӯ тавонист ин ҳолатро паси сар намояд.

Афсурдагӣ дар ҷойи кор метавонад дар байни мутахассисони ёрирасон зерӣ таъсири осебгирӣ тақрорӣ ва заифшавӣ дар натиҷаи ҳамдарӣ инкишоф ёбад (Figley, 1995; Beck, 2011; Culver et al., 2011):

- ба зимма гирифтани уҳдадориҳои аз имкон берун;
- кори шиддатнок, серталаб ё душвор ва бо сарбории зиёд, ки ба мондашавӣ ва бемадории психологӣ мебарад;
- мавҷуд набудани озолии касбӣ дар кор (набудани боварӣ ва назорати зиёд аз тарафи роҳбарият);
- нокифоягии ҳавасмандкунӣ, асосан аз ҷиҳати эмотсионалӣ, на молиявӣ (эътироф накардани дастовардҳои корӣ, сарзаниши доимӣ ва ғ.);
- муносибатҳои носолими шахсӣ дар кор ва мавҷуд набудани муваффақияти корӣ дар коргоҳ; чудо аз якдигар фаъолият кардани мутахассисони хизматрасон, ки сабзиши ихтилофхоро метезонанд;
- шароити номусоиди кор ва манзил, фазои нофорами корӣ;
- ҳассосии беҳад баланд ба таҷрибаи манфии наврасон, аз ҷумла таҳқир, зӯроварии ҷисмонӣ ва ғ.;

- азхудкунии дарди бегона, вақте ки мутахассиси хизматрасон барои наврас сидқан ғам меҳӯрад ва дарди онҳоро чуқур ҳис мекунад, ки ба гирифтани осеби викарӣ (vicarious) мебарад. Нишонаи охири метавонад набудани имконияти нигоҳ доштани масофаи дурусти эмотсионалӣ дар байни ҷабрдида ва равоншинос бошад (масалан, агар равоншинос ҳангоми нақл кардани таҷрибаи талхи наврас гиря кунад). Нишонаи дигар, ин ихтисоршавии ҳамҳиссӣ дар равоншинос мебошад.

Панҷ давраи афсурдагӣ. Одатан афсурдаги ботадрич инкишоф меёбад ва якчанд давраро дар бар мегирад.

Давраи якум - «Моҳи асал». Одам дар давоми ин давра дорои муносибати хуб ба уҳдадориҳои худ аст (таҳсил, кор ё нигоҳубини аъзои оила). Дар ибтидо интизориҳо метавонанд умедворкунанда бошанд, наврас ҳозир аст, ки намудҳои гуногуни фаъолиятро бо саргармӣ ва мароми баланд иҷро кунад.

Давраи дуюм - «Бедоршавӣ». Ҷабрдида дар давоми давраи дуюм дуруғ будани интизориҳо ва ба ҳақиқат мувофиқат накардани онҳоро мефаҳмад. Одам бо мурури зиёдшавии дилшикастагӣ бештар бештар роҳгум мезанад.

Давраи сеюм - «Таназул». Одам дар ин давра нерӯю қувваи худро гум карда, ба ҳолати бемадоршавии музмин ва ҳаяҷоннокӣ меафтад. Иштиҳо ва ҳоби одам тағйир меёбад. Ҳолати бемулоҳиза машғул шудан ба муносибати шахвонӣ, истеъмоли машрубот, моддаҳои нашъадор ва доруворӣ бо мақсади худмуолиҷакунӣ мушоҳида мешавад. Самаранокии таҳсил ва натиҷаи машғулиятҳои беруназмактабӣ сифатан паст мешавад.

Даври чорум - «Афсурдагии пурра». Агар ягон нафар барои коҳиш додани сарбории наврас даҳолат накунад, беҳолашавӣ метавонад ба афсурдагии пурра табдил ёбад. Ин давра пеш аз ҳам бо ноумедӣ тавсиф дода мешавад, ки метавонад якчанд моҳ ва ҳатто сол давом кунад. Ин давраро аз сар гузаронида, одам метавонад нокомиро дар ҳамаи самтҳои фаъолият, худбаҳодиҳии паст ва мавҷуд набудани худэҳтиромкуниро ҳис кунад. Одамон рӯҳафтода, танҳо, дилхунук гардида, ҷисман ва рӯҳан бемадор мешаванд. Аксар вақт дар ин давра худкушӣ рӯй медиҳад. Ҳатто ҳангоми қатъ шудани

шароити сарбории зиёд наврасон бо аломатҳои бемадоршавии пурра наметавонанд ба ҳолати аввала баргарданд, зеро барои ин вақт лозим аст.

Давраи панҷум - «Эҳё Падидаи самандар». Баъзан одам метавонад аз хокистари бемадорӣ «чун самандар бархезад», ҳарчанд ин раванд сабру тоқат ва вақтро талаб мекунад. Кормандони хизматрасон бо мақсади тезонидани ин раванд бояд ба наврас бо фаҳмидани ҳолати онҳо ва тағйирёбии интизории онҳо кумак расонанд. Наврасон бояд мувозинатро дар ҳаёт ва мактаб ба даст оварда, қувваи ҳудро ба муносибатҳои солим ва ғаъолии иҷтимоӣ сафарбар намояд.

Чораҳо барои барқарор кардани қувва.

Дар поён баъзе тавсияҳо барои наврасон, инчунин мутахассисон ва шахсони кумакрасон, ки гирифтори афсурдагии эмотсоналӣ гардидаанд, оварда мешавад:

- дар бораи ҳиссиётҳо бо одамони наздик сӯҳбат кунед, бояд эмотсияҳои ҳудро ифода кард ва онҳоро нашояд дар дарун нигоҳ дошт. Баровардани эмотсияҳо барои баромадан аз доираи маҳдуди бемадорӣ кумак мекунад;

- дар кор танаффус кардан – барои барқарор кардани қувва танаффус ва истироҳатро бояд қаблан ба нақша гирифт;

- кафолати дастгирӣ аз тарафи оила ва дӯстон - бояд дар алоқа бо наздикони худ монд, зеро дастгирии онҳо барои барқарор кардани қувва ивазнашаванда аст;

- маҳдуд кардани сарбории корӣ ва дар маҷмӯ маҳсулноқӣ. Бояд ҳаҷми мувофиқи корро барои як рӯз, як ҳафта ё як моҳ муайян кард. Инчунин дар ҷойи кор «не» гуфтанро бояд омӯхт;

- вақти дар танҳои гузаронидашуда – ин омил ҳам барои ҳимоя ва ҳам барои барқароршавӣ муҳим аст;

- рушди муносибат барои одам ивазнашаванда аст. Ҷабрдида бояд вақти кофиро барои муносибат бо одамони наздик ҷудо кунад (волидайн, бародару хоҳар, ҳамсолон ва дӯстон);

- идора кардани ҳуд, ки маъноӣ муайян кардани лаҳзаҳои маҳсулноқи рӯз ва бахшидани ин лаҳзаҳоро ба иҷрои корҳои муҳим дорад;

- барқароркунии тадриҷӣ қувва. Наврасони ҷабрдида бояд шугле ёбанд, ки қобилиятҳоро инкишоф медиҳанд ва ҳолати рӯҳиро хуб мегардонанд. Масалан, мусиқӣ, рақс, варзиш, расмкашӣ ва монанди ин;

- муроҷиат ба мутахассиси соҳаи кумаки психологӣ-иҷтимоӣ дар ҳолати зарурат;

- эътироф кардани ноқомӣ ҳамчун ҷузъи муқаррарии ҳаёт. Одам бояд на танҳо ноқомихоро ба эътибор гирад, балки аз хатогиҳои ҳуд сабақ гирифтад омӯзад.

АДАБИЁТ

1. Аксененко Ю.Н., Каспарян В.Н. и др. Социология и психология управления. - «Феникс», Ростов-на-Дону, 2001.
2. Бехтерев В.М. Внушение и его роль в общественной жизни. - СПб., 2001.
3. Гальперин П.Я. Введение в психологию. - М.: Высшая школа, 2002
4. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: курс лекций. - М., 2000.
5. Гомезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. -М.: Просвещение, 1986
6. Дастури психологии амалӣ/Зери таҳрири Н. М. Юнусова. – Душанбе: Сино, 2004
7. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология – СПб.: Питер, 2007
8. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. - СПб.: Питер, 2001
9. Еникеев М.С. Общая психология: Учебник. - М.: Изд-во ПРИОР, 2000
10. Қодиров Б.Қ., Давлатов М., Расулов С. Воҷаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ. – Душанбе: Ирфон, 2008
11. Қодиров С., Давлатов М. Психология. – Душанбе, 2002.
12. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. -М., 2000.
13. Миралиев А.М., Давлатов М. Педагогика ва психология. -Душанбе, «Ирфон», 2007.
14. Нарзуллоева М. Равоншиноси мактаб ва самтҳои ғаъолияти ӯ. -Душанбе, 2008
15. Немов Р.С. Психология. Учебник. - М.: Юрайт. - Издат., 2009
16. Общая психология. Под. ред. Тугушева Р.Х. и Гарбера Е.И. - М.: Изд. Эксмо, 2006

САБАБ ВА ДАВРАҲОИ АФСУРДАГИИ НАВРАСОН

Мақолаи мазкур муаллиф сабаб ва давраҳои афсурдагии наврасонро баррасӣ намудааст. Таҷрибаҳои нишон медиҳанд, ки афсурдагӣ дар натиҷаи азсаргузаронии давомдори стресс, қори қорӣ ва мавҷуд набудани водоркунандаҳои қофӣ мушоҳида мешавад. Ба ақидаи Маслак ва Лейтер, нисбат ба масъулияти инфиродии корманд, муҳити қорӣ ба инкишофёбии афсурдагии эмотсионалӣ дар қойи қор нақши қалон мебозад. Онҳо нақши қунин эмотсияҳои манфиро қун фрустратсия, ҳашму ғазаб, тарс ва изтироб дар инкишофёбии афсурдагии эмотсионалӣ ва қоҳишёбии эмотсияҳои мусбӣ қайд қардаанд.

Қалидвожаҳо: психология, педагогика, афсурдагӣ, наврасон, стресс, тарс, изтироб, ҳашму ғазаб.

ПРИЧИНЫ И ПЕРИОДЫ ПОДРОСТКОВОЙ ДЕПРЕССИИ

В данной статье рассматриваются причины и периоды депрессии у подростков. Опыт показывает, что депрессия может рассматриваться как результат продолжающегося стресса, текущей работы и отсутствия достаточных стимуляторов. Согласно Маслаку и Лейтеру, вместо индивидуальной ответственности работника, рабочая среда играет большую роль в развитии эмоциональной депрессии на рабочем месте. Они подчеркнули роль таких негативных эмоций, как обморожение, гнев, страх и беспокойство в развитии эмоциональной депрессии и снижении положительных эмоций.

Ключевые слова: психология, педагогика, депрессия, подростки, стресс, страх, беспокойство, гнев.

CAUSES AND PERIODS OF ADOLESCENT DEPRESSION

This article discusses the causes and periods of depression in adolescents. Experience shows that depression can be seen as the result of ongoing stress, ongoing work, and lack of sufficient stimulants. According to Maslow and Leiter, instead of individual employee responsibility, the work environment plays a large role in the development of emotional depression in the workplace. They highlighted the role of negative emotions such as frostbite, anger, fear, and anxiety in developing emotional depression and reducing positive emotions.

Keywords: psychology, pedagogy, depression, teenagers, stress, fear, anxiety, anger

Сведения об авторе: *Холиқов Далер Ҳикматуллоевич* - магистр кафедры психологии ТНУ. Телефон: **915-65-80-65**

Information about the author: *Kholikov Daler Hikmatulloevich* – the graduate student of the department of psychology of TNU. Phone: **915-65-80-65**

ҲИФЗ ВА РУШДИ АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ТАҲСИЛОТ

Бегов Д.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тағйирот дар соҳаи маорифи қаҳон, инқунин дар Қумҳурии Тоҷикистон, ки ба арзишҳои милли таъсири амиқи худро расонида метавонанд ва маҳз барои ҳамин масъалаи аксиологияи таҳсилот диққати муҳаққиқонро ба худ қалб намуда истодааст. Дар рушду ривоқи ҳар як давлат арзишҳои миллии он нақши босазое доранд. Аз тарафи ҳукумати мамлакат эълон гардидани солҳои 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” онро ифшо менамояд, ки масъалаи арзишҳои милли зерин назорати давлат қарор дорад.

Дар фаҳмиши маъноӣ “арзишҳои милли” пеш аз ҳама ин маҷмӯи ғояҳои маънавии намоёндогони ин ё он умумияти этникӣ аст, ки дар онҳо фардияти таърихию фарҳангии ин халқият инъикос ёфтааст [1, с.43].

Агар ба таври дигар шарҳ диҳем, арзишҳои милли гуфта, ҳамаи он арзишҳои мардумони як миллатро мефаҳмем, ки дар худ хусусиятҳои миллии ин миллатро фаро гирифтаанд.

Дар замони муосир навгонихову тағйирот ба раванди таҳсилот бо тамоми суръат ворид мегарданд ва дар раванди инкишофи худ аз ин навгонихо дар соҳаи таҳсилот ҳар як давлат истифода менамояд. Ногуфта намонад, ки ҳар як навгоние, ки дар соҳаи маориф ва дар таҳсилот ворид мегардад бояд бо арзишҳои милли муқоиса қарда шавад, зеро ҳар як давлате, ки ин навгонихоро ворид қардааст, бевосита ба арзишҳои милли

ва маъёрҳои ахлоқии худ онро мутобиқ мекунад зеро арзишҳои миллии давлати дигар ба он таъсири амиқе мегузоранд.

Агар ба фалсафаи маорифи мамлакатҳои хориҷа назар афканем, мушоҳида менамоем, ки дар раванди таҳсилот дар ҳар яке аз онҳо арзишҳои миллии ҳифз ва мутобиқ шудаанд ва мо баъдтар онҳоро хотирнишон мекунем.

Дар бораи арзишҳои миллии суҳан ронда, мо бояд, қабл аз ҳама онҳоро гурӯҳбандӣ намоем. Ба ақидаи муттафаккири соҳаи фалсафаи маорифи тоҷик Х. Зиёев ин арзишҳоро дар аксиологияи таҳсилот муҳаққиқон ба гуруҳҳои муайяне ҷудо менамоянд. Дар байни чунин арзишҳо арзишҳои заминавӣ мақоми махсусро ишғол менамоянд.

Арзишҳои заминавӣ дар раванди таҳсилот гуфта, ҳамаи он арзишҳое дар назар доранд, ки барои тарбияи ахлоқӣ, ватандӯстӣ, ҳифзи оила, тарбия ва ғайраҳо зарур буда таҷрибаи таърихиву педагогӣ аз насл ба насл мегузаранд. Бояд қайд намоем, ки арзишҳои заминавӣ дар раванди таҳсил хусусияти умумимиллӣ доранд. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як кишвар кӯшиш мекунад, ки дар раванди таҳсил ин арзишҳоро тавассути маорифи худ ҳифз намояд.

Дар навбати худ дар раванди таҳсилот арзишҳои дигар ба монанди: ватандӯстӣ, ҳифзи оила, ифтихори шаҳрвандӣ, ҳамбастагии иҷтимоӣ, ҳифзи табиат, инсоният, арзишҳои мазҳабиву динӣ муҳим ҳисобида мешаванд, ки онҳо низ хусусияти умумимиллиро ба худ касб кардаанд.

Бори дигар қайд намоем, ки дар фалсафаи маориф як самти хело ҳам муҳимми он, ки ба омӯзишу таҳлили арзишҳо сарукор дорад, паҳлӯҳои гуногуни истифодаи арзишҳоро ҷудо менамояд, ки яке аз онҳо корбурди арзишҳои миллии дар раванди таҳсилот ба ҳисоб меравад.

Низоми таҳсилоти мамлакатҳои хориҷа аз ҷумла Россия, Амрико, Чин ва ғайраҳо дорои фалсафаи муайяни худ мебошанд ва дар ин раванди онҳо арзишҳои миллиро ҳифз месозанд.

Фалсафаи маорифи рус дар раванди таҳсилот ба он нигаронида шудааст, ки бояд таълимдиҳанда дар раванди таълим дар таълимгир ҳисси ватандустиву ифтихори шаҳрвандиро бедор намояд. Ин гуфтаҳо ҷанӯз муттафаккири Чех Я.А. Коменский тасдиқ намудааст. Мавсуф ибраз медорад: “Ватандӯстӣ дар инсон ҷанӯз аз даврони хурдсолӣ маншаъ мегирад, ки аз муҳаббат ба волидон сар шуда, минбаъд ба ҳонаи худ, ба ҷойгоҳи таваллуд ва дар охир ба ватан омада мерасад” [2, с.131]. Дар фалсафаи маорифи Амрико бошад, раванди таҳсилот ба он нигаронида шудааст, ки бояд таълимдиҳанда дар раванди таълим барои омӯзонидани шаҳрванди шоистаи ватани худ, инчунин азхудкунии навгонӣҳо ва рақобатпазир ба бозори кадрҳои ҷаҳонӣ буданро саъй намояд. Ба ақидаи муттафаккири қазоқ М. Ҷумаев “Таълимдиҳанда уҳдадор аст, ки ҳар як наврасро дар рӯҳияи он миллате таълим бидиҳад, ки вай дар он зиндагӣ ва баҳри он миллат эҷод мекунад”[4].

Бояд зикр намоем, ки ҳамаи ин гуфтаҳо аз таваҷҷуҳи файласуфони соҳаи маорифи тоҷик низ дур намондааст. Бахусус, ба ақидаи муттафаккири тоҷик Рустам Назаров “Маорифи тоҷик имрӯз бояд ба самте равона карда шавад, ки дар он бояд шахсияти созанда на балки сӯзанда тарбия карда шавад”[3, с.4].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маориф ва арзишҳои миллии зерин назорати давлату ҳукумати мамлакат, бахусус Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст. Ин арзишҳо дар “Консепсияи таҳияи барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методии насли нав аз ҷанҳои таълимии бахшҳои гуманитарӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва табиатшиносию риёзӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон” хело возеҳу равшан дарҷ гардидаанд. Тибқи ин консепсия бояд маводҳои таълимӣ ба фарҳанг ва таърихи гузаштаи мо, бо таъкид ба ахлоқии миллии, ба татбиқи давлатдории миллии ва ҷаҳонбинии илмӣ таҳия гарданд.

Аз ҳамаи ин гуфтаҳо ва аз таҷрибаи мамлакатҳои рушдѐфта истифода намуда, мо метавонем барои рушд ва ҳифзи арзишҳои миллӣ дар раванди таҳсилоти тоҷик чунин хулосабарорӣ намоем:

– истифода аз сарчашмаҳои адабии қадим, дар рӯҳияи ватандӯстиву ҳештаншиносӣ тарбия намудани таълимгиранда, зеро ахлоқ аз замони қадим то ба имрӯз барои миллати мо ҳамчун яке аз меъёрҳои ба ҳисоб рафта мардуми тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ мекард;

– дар раванди таҳсилот омӯхтани меҳнату меҳнатдӯстӣ ва ба воситаи ин омӯзонидани ҳунарҳои миллӣ, ки дар таҷрибаи гузаштагони мо борҳо санҷида шудааст. Далели ин гуфтаҳо мисраҳои шеърӣ шоир ва педагог Абдурахмони Ҷомӣ шуда метавонанд;

Чаве баҳра кардан ба касби ҳалол,

Беҳ аз ганҷ бурдан ба ғасби вубол.

Гадое, ки ҳаст аз ҳунар баҳравар,

Беҳ аз подшоҳзодаи беҳунар.

– татбиқи технологияҳои муосир ва омӯзонидани тарзи самаранок истифода бурдан аз он;

– яке аз ҳадафҳои асосие, ки имрӯз бояд дар раванди таълим дар мо гузошта шавад, ин тарбияи шахсияти манфиатовар ба ҷомеа ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Зиёӣ Х. Асосҳои фалсафаи таҳсилот / Х. Зиёӣ // Душанбе: Нигор, 2018. - 110 с.
2. Куминова Л.А. Формирование общенациональных российских ценностей молодежи / Л.А. Куминова // Философия образования, 2008 – №3(24) – С.324.
3. Назаров Р. Фалсафаи маорифи асри XXI / Р. Назаров // Рӯзномаи «Ба қуллаҳои дониш».- №7 (1334), аз 19.04.2013
4. Сағынева Г. Р. Национальные ценности – это основа системы непрерывного образования. 28.03.2017 / Г. Р. Сағынева [Электронный ресурс]. <http://moluch.ru/archive/144/40439/>

ҲИФЗ ВА РУШДИ АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ТАҲСИЛОТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф арзишҳои миллӣ ва ҳифзи онҳоро дар раванди таҳсилот мавриди баррасӣ қарор дода, қайд намудааст, ки арзишҳои миллӣ дар раванди таҳсилот нақши муҳимро мебозанд. Инчунин муаллиф намудҳои гуногуни арзишҳои таҳсилотро шарҳ дода роҳҳои рушд ва ҳифзи арзишҳои миллиро дар раванди таълим бо овардани мисолҳо аз фалсафаи таҳсилоти мамлакатҳои мухталиф нишон додааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маориф ва арзишҳои миллӣ зери назорати давлату ҳукумати мамлакат, бахусус Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст. Ин арзишҳо дар “Консепсияи таҳияи барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методии насли нав аз ҷанҳои таълими бахшҳои гуманитарӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва табиатшиносию риёзӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон” хело возеҳу равшан дарҷ гардидаанд. Тибқи ин консепсия бояд маводҳои таълимӣ ба фарҳанг ва таърихи гузаштаи мо, бо таъки ба ахлоқи миллӣ, ба татбиқи давлатдорӣ миллӣ ва ҷаҳонбинӣ илмӣ таҳия гарданд.

Калидвожаҳо: арзишҳо, таҳсилот, тарбия, ватандӯстӣ, миллат, аксиология, оила, таълимдиҳанда, таълимгиранда.

СОХРАНЕНИЕ И РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье автор пытается раскрыть суть проблем аксиологии образования. Автор отмечает, что национальные ценности в процесс образования играют важную роль. В статье также рассмотрены разные виды ценности образования, и автором предложены пути сохранения и развития национальных ценностей в образовании на основе примеров философии образования зарубежных стран. В Республике Таджикистан образование и национальные ценности находятся под контролем государства и правительства страны, и в частности Министерства образования и науки Республики Таджикистан. Эти ценности очень четко отражены в Концепции разработки учебных программ, Учебниках и Учебно-методических пособиях нового поколения для высших учебных заведений Республики Таджикистан. Согласно этой концепции, учебные материалы должны основываться на нашей прошлой культуре и истории, основываться на национальной этике, реализации национальной государственности и научного мировоззрения.

Ключевые слова: ценности, образование, воспитание, патриотизм, национальность, аксиология, семья, преподаватель, ученик.

PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL VALUES IN THE PROCESS OF EDUCATION

In this article, the author tries to reveal the essence of the problems of axiology of education. The author notes that national values play an important role in the education process. The article also examines different types of education values, and the author suggests ways to preserve and develop national values in education based on examples of the philosophy of education in foreign countries. In the Republic of Tajikistan, education and national values are under the control of the state and the government, and in particular the Ministry of education and science of the Republic of Tajikistan. These values are very clearly reflected in the Concept of developing educational programs, Textbooks and teaching AIDS of the new generation for higher education institutions of the Republic of Tajikistan. According to this concept, educational materials should be based on our past culture and history, based on national ethics, implementation of national statehood and scientific worldview.

Keywords: values, education, upbringing, patriotism, nationality, axiology, family, teacher, student

Сведения об авторе: *Бегов Дониёрбек* - магистрант первого курса Таджикского национального университета. Телефон: +992 900 65 66 65. E-mail: donik.sobr.com@gmail.com

Information about the author: *Begov Donyorbek* - graduate student of the first course of the Tajik National University. Phone: +992 900 65 66 65. E-mail: donik.sobr.com@gmail.com

УДК: 003.01 (091)

ИБНИ МУҚЛА – ПОЯГУЗОРИ ХАТҲОИ АРАБӢ

Давлатов А. А., Назаров М. М.

Маркази мероси хаттии АИ ҶТ

Яке аз гомҳое, ки инсоният дар таърих бардоштааст, ҳамоно ихтирои хат мебошад. Нақши муассири ҳунари хат дар пешбурди улум ва поягузории тамаддуну фарҳанги асили халқҳо чунон амиқ аст, ки дар васф намегунҷад. Пешрафт ва болоравии сатҳи дониши башарият дар ҳама мавзӯот эҳтиёҷ ба ҳунари хат ва нигоришу китобат дорад. Хат тавонист дар тӯли таърих марзҳо, фарҳангҳо ва имрӯзу фардои мардумони дуру наздикро бо ҳам пайванд намояд.

Қобили зикр аст, ки яке аз хаттотони чирадасту моҳир, ки зикраш ҳамеша дар канори зебоии хаттӣ арабӣ марқум аст, Ибни Муқла мебошад.

Номи пурраи ӯ Абӯалӣ Муҳаммад ибни Алӣ ибни Ҳасан ибни Муқла буда, баъд аз намози асри рӯзи панҷшанбе 21-уми моҳи шавволи соли 272-уми ҳиҷрӣ мутобиқ ба 1-уми апрели 886-и мелодӣ дар шаҳри Бағдод дар оилаи хаттоти машхуре бо номи Абулаббос Алӣ ибни Муқла (ваф. 309/921) ба дунё омадааст [5,15; 8, 4, 330; 6, 5,117]. Абӯалӣ кунияти ӯ буда, номи пуррааш Муҳаммад ибни Алӣ ибни Ҳасан ибни Муқла мебошад.

Ибни Муқла ду бародар дошт бародари бузургиаш Абулфараҷ Аббос ибни Алӣ (ваф. 932) ва бародари хурдиаш Абуабдуллоҳ Ҳасан ибни Алӣ (891-949), буд.

Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муқла бо бародараш Абуабдуллоҳ Ҳасан дар фаълияти илмӣ ҳамкориҳои муштарак доштанд. Онҳо аз хурдӣ бо ҳам бо кӯшишу тавсияҳои падарашон ки худ аз зумраи фузало ва хушнависони хатти кӯфӣ буд, ба касби илму дониш пардохтанд. Алӣ ибни Муқла пайваста ба таълиму тарбияти писаронаш машғул мешуд ва як лаҳза ҳам аз тарбияти онҳо фикру ҳӯши худро осуда намегузошт, то он даме, ки ҳар ду илмҳои лозимии замони худро аз худ намудаанд.

Бародарони Ибни Муқла низ мисли падарашон хушнависи карда, ин пешаро такмил доданд. Ибни Муқла, ки аз Ҳасан дида зираку ҳушёр буд тадриҷан дар ин ҷода тараққӣ кард, Ҳасан низ дар ин самт кушишҳои зиёде мекард, вале ба пояи бародари кӯчакаш нарасид. Чун Ибни Муқла ба ихтирои хат ва навоарӣ дар хутути арабӣ камари ҳиммат баст Ҳасан назди ӯ омада тариқаи хат биёмӯхт ва ҳарду дар ин ҷода машҳури офоқ гардиданд. Чигунае ки Ибни Надим дар васфу шуҳрати оламгири ин ду бародар мегӯяд: «Назири ин ду нафар дар гузашта то замони мо дида нашудааст. Ҳар ду ба пайкари хатти падарашон менавистанд... гурӯҳе аз хонавода ва фарзандонашон дар замони ҳаёти ин ду тан ва баъд аз онҳо, ба нависандагӣ машғул баданд, вале ба пояи ин ду нафар нарасиданд, балки гоҳе баъзе аз онҳо ҳарфе дар пайи ҳарфе ва ё калимае ба онгуна менавистанд, аммо мартабаи камол махсуси Абӯалӣ ва Абуабдуллоҳ буд» [5, 15]. Абӯали ибни Муқла дар рӯзи якшанбеи даҳуми моҳи шавволи соли 328 ҳиҷрӣ / 940 мелодӣ аз ҷониби амиру-л-умаро Ибни Роиқ дар зиндон ба қатл расонида шуда, дар ҳамон ҷо ба хок супорида шуд [6, 5,117].

Ибни Муқла дар илмҳои маъруфи замони худ даст дошт, аз ҷумла дар фанни балоғат, луғат, илми эъроб, фанни шеър ва ҳунари хаттотӣ ба мартабаи устодӣ расида буд.

Ибни Муқла аз зумраи олимоне, ба ҳисоб меравад, ки шаш навъи хатти арабиرو ихтироъ намуда, ҳарфҳои алифбои арабиرو бори нахуст шуда қоидабандии геометрӣ¹

¹ Яъне мадору сатҳи ҳар як ҳарфро бо нуқта дар як ченаки муайн қоидабандӣ карда, нуктаро асоси ченак қарор меод.

намудааст. Ибни Надим дар китоби «ал-Фехрист» зикр кардааст, ки «аввалин устои Ибни Муқла дар риштаи хаттоти падараш буд» [5,15]. Ҳамчунин, ӯ назди Исҳоқ ибни Иброҳим маъруф бо Аҳвол низ таълими хат гирифтааст. Аҳволро мухтареъи хатҳои гуногун медонанд. Ӯ шахсияте буд, ки халифа Муқтадир ва фарзандонаш назди ӯ фанни хат омӯхтаанд. Вай муаллифи рисолаҳои «Тухфату-л-вофиқ», «Рисолату фи-л-хат ва ал-китоба» ва «Китобу-л-қалам» мебошад [18, 2, 617]. Ёқути Ҳамави мегӯяд ӯ устои Ибни Муқлаи вазир буд [дар ҳамон ҷой. С.617]. Аҳвол донишманде буд, ки ба Ибни Муқла лақаби «Имоми хаттотон»-ро гузошт.

Саолибӣ навиштааст, ки хатти ибни Муқла дар зебӣ зарбулмасал буд, зеро накутарин хатти дунё шумурда мешуд, монанди хатти вайро на касе дида ва на касе нишон дода ва дар ин ҳунар чунон моҳир буд, ки наметавон васф кард [14,210].

Соҳиб ибни Аббод дар байте ҳунари хаттотии Ибни Муқларо чунин васф кардааст: [14, 210]

خط الوزير ابن مقله بستان قلب و مقله

Хатти вазир Ибни Муқла бустони дил ва чашм ба ҳисоб меравад.

Саолибӣ римии ситоиши хатти вай ба номае бо хатти Ибни Муқла ишора карда, ки дар калисои Қустантания будааст ва дар ҷашнҳои онро дар ҳуҷрае аз ҳуҷраҳои ибодатгоҳ ба намоиш мегузоштаанд аз зебоии малоҳати он дар шигифт мемондаанд [14, 210]. Ёқути Ҳамави навиштааст, ки Абӯалӣ дар хатти тавқеъ ва бародараш Абӯабдуллоҳ дар хатти насх ҳамто надоштанд, аммо камол аз он Абӯалии вазир буд зеро, ки ӯ ҳуруфро ҳандасӣ кард ва дар зебо навиштани онҳо диққати зиёд меод [18, 2, 933]. Бештари касоне, ки шарҳи ҳоли ӯро навиштаанд вайро нахустин мухтареъ ва мубтакири расмӣ хатти бадиъ ва шеваи ҷадидаи хатти арабӣ донистаанд [6, 5,117; 7, 270; 19, 208; 4, 15, 229; 15, 4, 110; 10, 3, 23-34;].

Агарҷӣ баъзеҳо ба ин ақидаанд, ки пеш аз соли 200-и ҳиҷрӣ хутуте ба ҷуз хатти қуфӣ дида шудааст, аммо аксари донишмандон Ибни Муқларо аввалин мубтакир ва мухтареъи хатти арабӣ донистаанд ва пас аз вай афроде чун Муҳаммад ибни Самсонӣ ва Муҳаммад ибни Асъад шеваи ӯро пайгирӣ кардаанд, ки Абулҳасан Алӣ ибни Ҳилол маъруф ба Ибни Баввоб (ваф. 1022) ин шеvaro аз он ду омӯхт ва такмилу танқеҳ кард. Бештари хутуте, ки Ибни Муқла ихтироъ карда буд, Ибни Баввоб ва Ёқути Мустаъсимӣ онҳоро такмил доданд [1, 37-38].

Ибни Муқла дар мавриди андозаи ҳуруф ва эътибори ҳаҷфии онҳо, ҷиғунагии ба даст гирифтани қалам ва гузоштани навиштани он ба рӯй қоғаз, тартиби тарошидани қалам ва малакаҳои дигари зебоии хатро дар осори хеш «Рисолату фи илми-л-хатти вал-қалам» ва «Рисолату фи мизони-л-хат» баён кардааст.

Ибни Муқла дувоздаҳ қоида баҳри зебогии хат муайян кард, ки инҳо таҳаввули азиме дар сири нигориши ҳуруф дар ҳунари хушнавӣ ба шумор мераванд ва нуқтаи атфе дар хушнавии исломӣ аст, ки инҳо аз: таркиб, курсӣ, нисбат, заъф, қувват, сатҳ, давр, суъуди маҷоз, нузули маҷоз, усул, сафо ва шон иборатанд [3, 43; 2, 13]. Ҳамчунин, Ибни Муқла хатҳое ихтироъ кардааст, ки дар байни аҳли илм бо истилоҳи «хутути шашгона» ва ё «ақломи ситта» машҳур аст. Ин хутут, яъне «муҳаққақ», «райҳон», «сулс», «насх», «тавқеъ» ва «риқоъ» мебошанд.

Ибни Муқла алифро миқёси асосии ҳуруф медонист [9, 83]. Мо ин ҷо танҳо дар бораи ду хатти ихтироъкардаи Ибни Муқла, яъне сулсу насх сухан хоҳем кард, зеро як мақола гунҷоиши тамоми анвои хутути шашгоноро надорад.

Сулс. Хатти сулс хаттест, пурмавҷу ҳаракат ва ба ҳангоми навишт гӯё ҳарфҳо дар ҳолати рақс қарор доранд. Дар бораи номгузории ин хат фикрҳои гуногунанд, баъзеҳо мегӯянд, ки аз 3/1-и хатти сулсро сатҳ ва аз 3/2 онро давр ташкил медиҳад. Яъне таносуби давр ва сатҳи он бояд як бар се баробар бошад. Аз ин ҷиҳат, онро сулс номидаанд [1, 37; 12, 16-17]. Бархе аз муҳаққиқин бар ин андешаанд, ки сабаби номгузории хатти сулс барои он будааст, ки андозаи сарқалами сулс аз 3/1 андозаи

қалами «тумор» аст. Қалами дурушти тумор, ки махсуси навиштани туморҳою номаҳо буд ба навъи қалами меъёр ба шумор меомад. Бар асоси назари дигар ин номгузорӣ ба сабаби иртиботи миёни хатти сулс бо насху муҳаққақ аст. Бад-ин далел, дар замони қадим мардум дар навиштан ниёзи бештар ба хатти сулс доштаанд. Аз ин сабаб, хатти сулс бар дигар хатҳо тасаллут ёфта буд.

Ба хатти сулс лақаби «Умму-л-хутут» яъне модари хатҳо додаанд, зеро ки баъзеҳо ба ин андешаанд, ки хатҳои дигар аз ин хат маншаъ гирифтааст [5,14].

Хусусиятҳои фарқкунандаи хатти сулс аз муҳаққақу райҳон дар он аст, ки сулс бештар ба доира ва давр моил аст. Ҳарфҳои калимаҳои он бо вучуди дуруштии ҳолати ба ҳам пайваста доранд ва ҳалқаҳои ҳарфҳо дар он мисли хатти насх боз аст. Дунболаи баъзе аз ҳуруфи ин хат ба дунболаҳои тез ва нозук хатм мешавад, ки ба пеши қалам ба вучуд меояд.

Хатти сулсро бо он таркибҳои зебою нарм доштани бештар дар катибаҳои тазйинӣ китобҳою биноҳои мухталифи мазҳабӣ ва гоҳ дар ғайри мазҳабӣ ба кор мебарданд.

Хатти сулс ду намуд мешавад: сақил (вазнин) ва хафиф (сабук). Фарқи байни ин ду навъи хат дар он аст, ки ҳарфҳои дарози сақил баробари ҳафт нуқтаи қалам ва хафиф баробари панҷ нуқта мебошанд.

Сулс душвориҳо низ дорад, чунончи баъзе шаклҳо чунон ба ҳам монанданд, ки аз як дигар фарқ кардани онҳо басо душвор аст, метавонад ба иштибоҳҳо боис гардад.

Дар бораи нахустин асосгузори хатти сулс ихтилофи назар вучуд дорад. Ибни Надим котиби маъруфи охири асри Умави «Қутбату-л-муҳаррир»-ро бунёдгузори ин хат хондааст [5,13]. Қалқашандӣ бошад бар он аст, ки возеи ин хат Иброҳими Сағзӣ, ки вай хаттоти машҳури давраи хилофати Маъмун Аббосӣ буда, ин хатро аз хатти сулусайн гирифта будааст [10, 3, 21].

Қобили зикр аст, ки муҳаққиқони зиёд Ибни Муқлаи вазирро асосгузори хатти сулс медонанд. Вале Мирзо Исҳоқи Халилзода Ёқути Мустаъсимино низ муассиси ин хат гуфтааст [17, 1b]. Ин ибҳом то имрӯз дар миёни олимони боқӣ аст, вале бештар бар ин боваранд, ки Ибни Муқла нахустин касе аст, ки хутути шашагонро дар зерӣ қоида дароварда, дар тақомули аввалияти ин хутут, ба вижа хатти сулс таъсири босазое гузоштааст. Пас аз ӯ Ибни Баввобу Ёқути Мустаъсимӣ бештарин саҳмро дар инкишофи таҳаввули ин хат ихтисос додаанд.

Намуна аз хатти сулс:

Насх. Дар аввалҳои қарни сеюми ҳиҷрӣ Ибни Муқла ба василаи миқёсҳо ва таносуботи ҳандасии дақиқ, ки дар хатти кӯфӣ васф карда буд, хатти насхро падида оварда, онро тақомул бахшид. Ибни Муқла ба он душворию сахтие ки хатти кӯфӣ дар нигориш дошт ҳиммат бар он гумошт, ки аз хатти кӯфӣ хатти дигаре ихтироъ намояд, то ҳар кас ба осонӣ хондану навиштанро тавонад. Чуноне ки Ибни Тақтақӣ дар китоби худ васфи ӯро карда мегӯяд: «Ӯ соҳиби хатти бисёр зебона буд, ки дар зебогии он масал мезаданд. Вай аввалин касе аст, ки ин хатро эҷод намудааст ва ин хатро аз кӯфӣ ба ин вазъе ки ҳоло аст табдил дода ва баъди ӯ Ибни Баввоб онро комил намудааст» [7, 270].

Чун Ибни Муқла дар ин ҳангом дар вазорати Ибни Фурот ва дастгоҳи хулафо қору фаъолият менамуд ӯ доимо ба ин самт таваҷҷуҳи зиёд дошт. Бо вучуди

машғулияти зиёд дар корҳои сиёсӣ ҳеҷ гоҳ худро аз он мақсуде, ки дар ин ҷода дошт, яъне дар ихтирооти хат худро канор гирифта наметавонист. Ў нахуст барои хат қоидаи матину услуби муҳкам ба вучуд овард ва мадори хатро бар доира ва сатҳ гузошт. Мурод аз доира ва сатҳ ҳарфҳои «алиф» ва «ҳо» аст, ки ҳамаи ҳарфҳоро аз ин ду ҳарф берун оварда, таносуби онҳоро бо нуқта аз якдигар имтиёз дод. Ба вучуд омадани ин хат ин гуна сурат гирифт, вай аз хатти кӯфӣ хатте бо номи «муҳаққақ» берун овард ва онро дар зер қоидаи саҳеҳ даровард. Чамъе аз инсонҳоро таълими ин хат дод. Китобати Қуръон ва дигар кутуби мазҳабиро бо ин хат ташвиқ намуд. Сипас, ба эҷоди хатти «райҳон» пардохт, ки ин хат дар сатҳу давр бо хатти муҳаққақ шабеҳ буд, магар дар ҳарфи ё [ي], ки даври он беш аз «ё»-и муҳаққақ буд.

Чун аз эҷоди ин ду хат фориғ шуд, онҳоро ба дигарон омӯхт ва дар андак замоне ин хат миёни мардум интишор ёфт, сипас хатти сулсро аз хатти райҳон эҷод карда инро ҳам ба мардум таълим дод. Пас аз он бо он маҳорату истеъдоди хоссе, ки дошт ба ихтирои хатти насх пардохту дар ин роҳ низ муваффақ гашт [11, 8, 226].

Вай барои ин хат чордонагӣ давр ва дудонгӣ сатҳ қарор дода мадору таълими онро ба нуқта гузошт ва дувоздаҳ қоида барои таҳрири он вазъ карду ба мардум меомӯхт, то ҳангоми навиштани ҳуруф онро нисбат ба якдигар калону хурд накунад. Қавоиди дувоздаҳгона инҳоянд: таркиб, курсӣ, нисбат, заъф, қувват, сатҳ, давр, суъуди маҷоз, нузули маҷоз, усул, сафо ва шон [3, 43]. Чун овозаи фазлу нубуғи Ибни Муқла дар акнофи олам мунташир гашт мардум аз шаҳрҳои гуногун баҳри таҳсили фанни хат ба Бағдод рӯй оварданд. Ва даргоҳи Ибни Муқла паноҳгоҳи воридшудагону марҷаъи таълимгирандагон гардид. Хатти насх дар андак замоне, яъне аз соли 310 ҳ / 922 м, ки он вақт ал-Муқтадир Биллоҳ халифа буд, оламгир шуд. Аз баски Ибни Муқла дар Бағдод мансабҳои муҳимми давлатиро бар уҳда дошт хатти эҷод кардаи ӯ зуд интишор шуду ҷойгузини дигар хатҳо гардид.

Сабаби дигари интишори хатти насх осонхонии он буд. Дар хатти насх ҳамаи ҳарфҳо пурра ва бо таносуби муайян навишта мешавад. Инчунин бояд риоят шавад, ки ҳарфҳои монанд мисли ҳарфҳои «ҷим», «ҳо», «хо» ҳама ҷо як хел биёянд. Ҳамин пуррангии ҳарфҳо содагии насхро таъмин кардааст. Умуман насх дар байни тамоми хатҳои арабӣ аз рӯйи осонхонӣ дар ҷойи аввал меистад. Чун ин хат зуд интишор ёфт ва ҷойи дигар хатҳоро гирифт ба он, яъне насх бекор (ботил) кунандаи хатҳои дигар ном ниҳоданд. Дар замони мо бештар дар чопи китобҳо, маҷалаҳо, мактубҳои расмӣ ва ғайраҳо хатти насх истифода мешавад. Ҳарфҳои чопӣ дар асоси насх тайёр шудаанд.

Дар ин кор ба ӯ бародараш Абуабдуллоҳ низ кӯмак мекард, зеро ӯ низ дар хатти насх ба мартабаи устодӣ расида буд [12, 11]. Чи тавре ки Ёқутӣ Ҳамавӣ дар бораи соҳибистеъдод будани ӯ ишора карда мегӯяд: «Абуабдуллоҳ ин шеваи хатти насхро аз бародараш гирифта дар ин ҷода устод гардид ва дар он замон ба мисли онҳо касе чунин шуҳратро пайдо накард» [18, 2, 933].

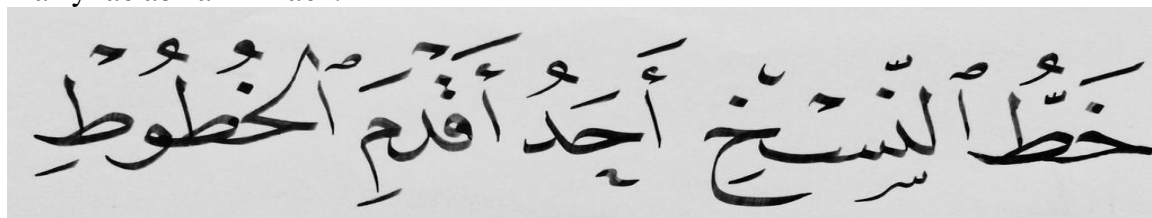
Ибни Муқла дар аввал бо хатти насх Қуръоне навишт ва ибтидои сураҳои (яъне номи сураҳо ва бисмиллоҳро Д. А.) ин Қуръонро бо хатҳои муҳаққақу райҳону кӯфӣ менавишт. Имтиёзи ин хат дар риояти «нисбат» аст, ки нисбат яке аз қоидаҳои муҳимми хушнависӣ буда муҷибӣ зебоии хатти насх мебошад.

Аз садаи панҷуми ҳиҷрӣ ба ин ҷониб дар китобати Қуръон бештар аз хатти насх истифода шудааст. Хатти насх хатти комил, муътадил, муназзам, равшан ва возеҳ аст, ки ин ҳама хондани онро бисёр осону сода гардонидааст. Аз назари шакл ҳуруфи он ба сулс, муҳаққақ ва райҳон шабоҳат дорад. Шакли ҳуруф ба таври маъмули хоно буда ва ним сатҳу ним давр аст [16, 391]. Осон шудани хатти насх ва ёдгирии он заминаи густариши саводно дар миёни мусалмонон ба вучуд овард ва хатти имлоию омӯзишии ҷаҳони ислом шуд.

Дар охириҳои аҳди Сафавӣ Аҳмади Найрезӣ дар ин хат таъғироте ба вучуд овард, ки ба «насиҳи эронӣ» шуҳрат ёфт ва аз шеваи «насиҳи арабӣ» ҷудо шуд.

Шеваи Ибни Муқла қариб сад сол давом ёфт. Дар такомули хатти насх Ибни Баввоб ва Ёқути Мустаъсимӣ низ хидмати зиёде карданд. Ин буд, ки минбаъд шеваи онҳо маълум шуд. Дар Эрон ва Осиёи Миёна бештар шеваи Ёқути Мустаъсимӣ ривоч доштааст. Баъд аз Ёқут насх ба таъғирот дучор нашудааст. Фақат солҳои 20-уми асри ХХ малики Миср- Фуоди I хост, ки дар хатти арабӣ низ ҳарфҳои калон ва аломатҳои китобатӣ (нуқта, вергул, савол, хитоб, ва ғайраҳо) истифода шавад, аммо эҷоди ҳарфҳои калон, ки дар исмҳои хос ва ибтидои ҷумлаҳо ба кор меравад, боиси таъғири шакли мавҷудаи ҳарфҳои насх нагардид. Барои ин, дар соли 1929 эълон карда шуд. Комиссия кори хаттот Муҳаммад Афандиро писандид ва вазорати маорифи Миср онро дар мактабҳо ҷорӣ кард. Ҳарфҳои калоне ки Муҳаммад Афандӣ ихтироъ кард, ҳуруфи «точ» ном гирифтанд, зеро ки идеяи онро подшоҳ пешниҳод карда буд. Ҳамчунин, шакли ҳарфҳо ба тоҷ монандӣ доштанд. Вале мутахассисони соҳаи хатту хаттотӣ ин корро қобили ривоч ва пайравӣ надонистанд. Хатти насх беш аз ҳазор сол боз инҷониб маъмул аст, бинобар ин, хаттотону хушнависиони зиёде дар ин соҳа ба вучуд омаданд, ки зикри он аз маҷоли мо берун аст. Алалхусус, дар ин ҷода ба ҷуз аз ҷаҳор устои бузурги хат – Ибни Муқла, Абуабдуллоҳ бародари Ибни Муқла, Ибни Баввоб ва Ёқути Мустаъсимӣ боз Қобус духтари Вушмгир, Абӯюсуфи Гулпойгонӣ, Аҳмади Туркистонӣ, Абдулмумини Исфаконӣ, Ҳамдуллоҳи Бухорӣ ва писараш Мустафо, Мирзо Аҳмади Найрезӣ ва дигарон, ки ҳар кадом сабки хосси хешро доро буданд метавон ном бурд.

Намунае аз хатти насх:

Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки Ибни Муқла бо ҳунари хаттотиву хушнависии хеш тавонист, дар рушду такомули хатҳои арабӣ саҳми муассире гузошта, дар ин замина рисолаҳои «Рисолату фи илми-л-хатти ва-л-қалам» ва «Рисолату фи мизони-л-хат»-ро ба мерос гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. А. Афсаҳов., Ҳ. Қаҳоров. Хат ва пайдоиши он / А. Афсаҳов., Ҳ. Қаҳоров Душанбе: Маориф, 1979. -56 саҳ.
2. Абулқосим, Рафеъи Ҳирободӣ. Хат ва хаттотон. –Техрон: Амир кабир, 1345. – 260 саҳ.
3. Биҳиштӣ, Ҳусайн. Ибни муқла мухтареъи хатти насх // Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолаоти фарҳангии ҷомеаи улуми инсонӣ, № 1-3.1324. –С. 42-48.
4. Заҳабӣ, Муҳаммад ибни Аҳмад. Сиру-л-аълуму-н-нубало. Ҷ.15 / Ба кӯшиши Иброҳим Зибак, Шуайб Арнаут. –Бейрут: Рисола, 1983. –627саҳ.
5. Ибни Надим, Муҳаммад ибни Исҳоқ. ал-Феҳрист / Ба кӯшиши Ризо Таҷаддуд. –Техрон: Асотир, 1381ш. – 851саҳ.
6. Ибни Халликон, Аҳмад ибни Муҳаммад. Вафаёту-л-аъён. Ҷ. 5 / Ба кӯшиши Эҳсон Аббос. –Бейрут: Дору-с-сақофа, 1977. –337 саҳ.
7. Ибни Тақтақӣ, Муҳаммад ибни Алӣ. ал-Фахурӣ. - Бейрут: Дору Содир, 1980. -532 саҳ.
8. Карл Брокалман. Тариху-л-адабу-л-арабӣ / Тарҷума ба арабӣ Абдулҳалим ан-Начҷор. –Қоҳира: Дору-л-маориф, 1983. Ҷ. 4. –338 саҳ.
9. Комил, Бобо. Рӯху-л-хат ал-арабӣ / Бобо. К. – Бейрут: Дору-л-Лубнон, 1994. – 336 саҳ.
10. Қалқашандӣ, Аҳмад ибни Алӣ. Субҳу-л-аъшо. –Қоҳира: Амирия, Ҷ.3. 1914. –532 саҳ.
11. Мударрис, Мирзо Муҳаммад Алӣ. Райҳонату-л-адаб. – Табрез: Чопхонаи Шафақ, 1381. Ҷ.8. –486 саҳ.
12. Муншии Қумӣ, Қозӣ Муҳаммад. Гулистони ҳунар / Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Аҳмад Суҳайли Хонсорӣ. – Техрон: Бунёди фарҳанг, 1352. –216 саҳ.
13. Рафеъӣ, Алӣ. Доирату-л-маорифи бузурги исломӣ. Ҷ. 4 / Рафеъӣ, Алӣ // Ибни Муқла. –Техрон: Маркази доирату-л-маорифи бузурги исломӣ, 1370. – 828 саҳ.
14. Саолибӣ, Абдулмалик ибни Муҳаммад. Симору-л-қулуб / Ба кӯшиши Муҳаммад Абулфазл. –Қоҳира: Дорулмаориф, 2009. –816 саҳ.

15. Сафдӣ, Халил ибни Айбек. ал-Вофи би-л-вафаёт / Ба кӯшиши Хелмут Риттер. –Техрон: Ҷаҳон, 1935. – 385 саҳ.
16. Фазоилӣ, Ҳабибуллоҳ. Атласи хат. –Исфаҳон: Машғал, чопи дуюм, 1362. –682 саҳ.
17. Халилзода, Мирзо Исҳоқ. Рисола дар тахрихи хат ва хаттотон «Ганҷинаи дастнависҳо»-и ба номи Абдулғанӣ Мирзоев. АИ ҚТ таҳти рақами 1311.
18. Ҳамавӣ, Ёқут. Муъҷаму-л-удабо / Ба кӯшиши Эҳсон Аббос. –Бейрут: Дору-л-ғарб, ҷ.2. 1993. –3541 саҳ.
19. Ҳиндушоҳ ибни Санҷар. Таҷрибу-с-салаф / Ба кӯшиши Аббос Иқболи Оштёнӣ. –Техрон: Темурӣ, 1357. – 461 саҳ.

ИБНИ МУҚЛА – ПОЯГУЗОРИ ХАТҲОИ АРАБӢ

Бо ихтирои хат марҳилаи наво дар рушду ташаккули таъриху фарҳанги башарӣ ба миён омад. Хатти арабӣ аз хатҳои қадимааст, ки барои интиқоли илму дониш ва осори гузаштагон нақши муҳим бозидааст. Муҳаққиқону алоқамандони хатти арабӣ дар ин замина бо хаттотиву хушнависӣ машғул гардида, саҳми арзандае дар инкишофи хатти арабӣ гузоштанд. Яке аз машхуртарин ва моҳиртарин хаттотон ва ривовдиҳандагони хатти арабӣ Абӯалӣ Муҳаммад ибни Алӣ ибни Ҳасан машхур ба Ибни Муқлаи вазир (886-940) мебошад. Дар мақола мухтасаран атрофи ҳаёту зиндагии Ибни Муқла сухан рафта, ҳамчунин, дар бораи хунари хаттотиву хушнависию маълумоти мӯҷаз дода шудааст. Илова бар ин, муаллиф исбот намудааст, ки Ибни Муқла, дар рушду такомули хатҳои арабӣ саҳми муассире гузошта, дар ин замина хатҳои «муҳаққақ», «райҳон», «сулс», «насх», «тавқеъ» ва «риқоъ»-ро асос гузоштааст, ки минбаъд китобу рисолаҳои зиёде, то ин дам бо ин хатҳо китобат мешаванд.

Калидвожаҳо: Ибни Муқла, хат, хаттот, хатти арабӣ, муҳаққақ, райҳон, сулс, насх, риқоъ, тавқеъ.

ИБН МУКЛА – ОСНОВАТЕЛЬ АРАБСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

С приобретением письма началась новая эра в развитии истории и культуры человечества. Арабская письменность является одной из древних письменностей, сыгравшая важную роль в сохранении и передачи из поколения в поколение научных знаний и человеческого письменностью наследия. Исследователи и авторы ряда произведений на арабском языке одновременно занимались искусством каллиграфии и таким образом внесли достойный вклад в развитии этой письменности. Одним из выдающихся каллиграфов считается Абуали Мухаммад ибн Али ибн Хасан, известный также как Ибн Муқла вазер (886-940), внесший свой вклад в развитии и совершенствовании арабского письма. В статье идёт речь о жизни и деятельности Ибн Муқла, о высоком его мастерстве по оформлению рукописей. Автор доказывает, что Ибн Муқла оказал заметное влияние на развитие и совершенствование арабской письменности, в том числе он считается основателем таких форм арабской письменности как «мухакак», «райхон», «сулс», «насх», «рико», и «тавке» на историю были применена в написании бесчисленного количества книг и трактатов.

Ключевые слова: Ибни Муқла, буква, каллиграф, арабская буква, мухакак, райхон, сулс, насх, рико, тавке

IBN MUKLA – FOUNDER OF ARAB WRITING

With the acquisition of written letter, a new era began in the development of the history and culture of mankind. Arabic writing is one of the ancient scripts, which played an important role in the preservation and transmission from generation to generation of scientific knowledge and humanity's written heritage. Researchers and authors of a number of non-Arabic works simultaneously practiced the art of calligraphy and thus made a worthy contribution to the development of this script. Abuali Muhammad ibn Ali ibn Hassan, also known as Ibn Muqla vazir (886-940), who contributed to the development and improvement of the Arabic script, is considered one of the most renowned calligraphers. This article deals with the life and work of this famous calligrapher of the 9th-10th centuries, Ibn Muqla, and his high skill in the production of manuscripts. The author argues that Ibn Muqla has had a noticeable impact on the development and improvement of Arabic writing, for which reason he is considered the founder of such forms of Arabic writing as «muhaqaq», «rayhon», «suls», «naskh», «riqo», and «tavqe», in which the past was used in writing countless books and treatises.

Keywords: Ibn Muqla, letter, calligrapher, Arabic letter, muhaqaq, rayhon, suls, naskh, riqo, tavqe

Сведения об авторах: *Давлатов Аҳмадҷон Абдулмунинович* – магистрант второго курса Центра письменного наследия АН РТ. Тел. 93 997 58 53; *Назаров Махмуд Махмудзарифович* – магистрант второго курса Центра письменного наследия АН РТ Тел: 908 28 88 95

Information about the authors: *Davlatov Ahmadjon Abdulmuminovich* - graduate student of the second course of the Center of written heritage, Academy of Sciences of RT. 93 997 58 53; *Nazarov Mahmud Maxmadzarifovich* - second-year graduate student of the center of written heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan Tel: 908 28 88 95

САНЪАТИ ТАЛМЕҲ ВА АНВОИ ОН ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АБДУРРАҲМОНИ МУШФИҚӢ

Асаишев А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз санъатҳои бадеие, ки дар ашъори Абдурраҳмони Мушфиқӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад, талмеҳ мебошад.

Талмеҳ аслан калимаи арабӣ буда, маънояш ишора ва нигоҳи сабук кардан ба чизе аст. Ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ талмеҳ ишора намудани адиб ба воқеаҳои таърихӣ, асотири, ба номҳои шахсони барҷаста, ба қисса ва овардани истилоҳоти нучум ва мусиқӣ ва ғайраҳо мебошад. Маҳз аз рӯи ҳамин хусусияти хеш, яъне ишора ба чизе, талмеҳро метавон ба якчанд гурӯҳ тақсим кард. Агар шоир дар шеъри худ ба воқеаҳои таърихӣ ишора карда бошад, талмеҳи таърихӣ, агар ифодаи муаллиф ба ҳодисаҳои асотири асос ёфта бошад, талмеҳи асотири ва агар истилоҳоти илмиро оварда бошад талмеҳоти илмиро ифода менамоянд.

Мушфиқӣ дар байти зерин бо роҳи талмеҳ ба яке аз лаҳзаҳои муносибатҳои ошиқонаи Фарҳод ва Ширин ишора намуда гуфтааст:

Кӯҳканро Бесутун ҷони балофарсуди ўст,

Нохуни кабки дарӣ мижғони хунолуди ўст [2, 150].

Дар ин байт ду санъати бадеӣ якҷо омадааст. Аввал, санъати талмеҳ ва пас дар ҳарду мисраъ ташбеҳ омадааст.

Лайлӣ ва Маҷнун – асари фолклор ва адабиёти хаттии адабиёти Шарқ, ки дар асрҳои VII, зимни омӯзиши саргузаштҳои воқеии ривоят ва афсонаҳои мардуми араб ба вуҷуд омада, нусхаҳои зиёде пайдо кардааст. Ба пайдоиши ривояту афсонаҳои арабӣ ва саргузашти Қайси Омирӣ, ки Маҷнун лақаб гирифта, бо ин таҳаллус шеър менавиштааст, сабаб шудааст. Сарчашмаҳои дигари адабии асрҳои IX-X ҳам асосан саргузашти Қайс – Маҷнуни Омиро баён кардааст.

Сюжети Лайлӣ ва Маҷнун ба адабиёти тоҷик тақрибан дар асри 10 ворид гаштааст. Дар асарҳои Рӯдакӣ ва Робия ба лаҳзаҳои гуногун ишорат шудааст. Дар асрҳои XI-XII порчаҳои гуногуни он дар асарҳои Абдуллоҳи Ансорӣ, Носири Хусрав, Заҳирӣ, Абулҳасани Ҷуллобӣ, Саной ва дигарон нақш ёфтааст.

Аз асри XI сар карда Маҷнун чун ошиқи шайдои ҷоннисор, рамзи солики ҳақиқӣ дар адабиёти тасаввуфӣ мавқеи калон пайдо кард.

Дар мавзӯи Лайлӣ ва Маҷнун аввалин бор Низомии Ғанҷавӣ соли 1188 достони мустақил навишт, ки беш аз 4 ҳазор байтро дар бар мегирад. Тамоми Лайли ва Маҷнунҳои баъдинаи дунё ба достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Низомӣ алоқаманд буда, аксар дар ҷавоб ё дар асоси он навишта шудаанд. Достонҳои машҳури «Лайлӣ ва Маҷнун» дар адабиёти форсу тоҷик – асарҳои Ҷомӣ, Суҳайлӣ, Ҳотифӣ, Мактабӣ, Ҳилолӣ, Абдибеки Шерозӣ, Мулҳам, Шоҳин, дар адабиёти узбек – Навоӣ, дар озарӣ – навиштаи Фузулӣ, дар туркманӣ – маснавии Андалеб, дар гурҷӣ – асари Тамуразит, дар туркӣ – «Гулшани ушшоқ»-и Шоҳидӣ мебошанд.

Аз сари Фарҳод месозад қадаҳ дар базми ишқ,

Бода аз хуноби дил бар ёди Маҷнун меҳӯрем [3, 22].

Нохуни Лайлист рангин чун Ҳино дар базми хусн,

Қатраҳои хуни дил, к-аз чашми Маҷнун мечакад [3, 43].

Аҳли дилро гӯш бар афсонаи ишқ асту бас,

В-арна аз Лайлӣ чӣ мақсуд асту аз Маҷнун чӣ ҳаз? [3,47]

Рақибро сағи худ дар баробарам гуфтӣ,

Маро баробари сағ низ эътибор намонд.

Фиканд шомӣ аҷал соя бар сари Маҷнун,
Чу манн ба меҳнати ин рӯзу рӯзгор намонд [3,142].

Ба савдои сари зулфат гадоем,
Дар ин шомӣ ғарибон бенавоем.
Агар дар ишқ равсо шуд Маҷнун,
Нашояд айб кард, ӯ нест, моем [3, 155].

Лайлӣ дар достонҳо образи духтарест, ки дар роҳи ишқу муҳаббат содиқ, покдоман ва дорои иродаи мустаҳками инсонӣ тасвир ёфтааст. Ҳеҷ қуввае нест, ки меҳру муҳаббати нисбат ба Маҷнун доштаи Лайлиро аз қалбаш дур карда тавонад. Ӯро аз ин роҳ на тарси нангу номус, на панду насиҳати падару модар, на қаҳру ғазаби одамони ҷоҳил ва на расму оини динӣ боздошта наметавонад.

Маҷнун одатан дар достонҳои ҳамаи шоирон ҷавони ошиқ, ошиқи вафодор ва дар роҳи ишқ содиқу устувор аст. Ӯ ошиқест, ки қурбони роҳи ишқи пок гаштааст. Дар баробари ин вай ҷавони боақл, хирадманд, ғамхори бечорагон ва афтодагон мебошад.

Ба ҷойи дил даруни синаам гар оташе будӣ,
Наёвардӣ бурун ин дуди ҳасрат аз даруни ман.
Агар Маҷнуни саргардон ҳароши синаам дидӣ.
Гирифтӣ солҳо таълим аз лавҳи ҷунуни ман,
Зи сӯзи дил дами гарме, ки ман дорам, чаро ё Рабб,
Ба хубони париваш дарнамегирад фусуни ман [3,157].

Нест ҷуз мӯи сари афтодаи жӯлидае,
То ба рӯзи бекаси ҷамзонуи Маҷнун шавад [3,187].

Ман Бесутуни дардам, Фарҳоди ӯ дили ман,
Лаъли лаби ту Ширин, гулгуни ўст оҳам [3,52].

Дар мисраи аввал санъати талмеҳ (ишора ба қиссаи Фарҳоду Ширин ва сӯзу дарди нокомиҳои онҳо), пас санъати ташбеҳ омадааст. Шоир худро ба кӯҳи Бесутун ва дилашро ба Фарҳоди он кӯҳ нисбат медиҳад.

Дар мисраи дуюм лаби ширини маъшуқаро ба Ширин ва оҳи дили худро ба аспӣ вай Гулгун монанд мекунад.

Ба кӯҳ суҳбати Фарҳод баски сангин буд,
Шикаст шавкати Парвез аз он таҷаммул кард [3,62].

Ғайри ту ҳар ҷо ситамгарест зи хубон,
Ин ҳама нозу сари итоб надорад.
Кӯҳкан аз по фитоду сурати Ширин,
Пушт ба кӯҳ аст, изтироб надорад [3, 140].

То барафрӯзам чароғи ишқ аз оташбарги доғ,
Санги оташ шомӣ ғам аз қабри Фарҳод оварам [3,156].

Чи суд аз нақши Ширин кандани Фарҳод, чун бо ӯ,
Ҳанӯз аз бими Хусрав як сухан ширин намегӯяд [3, 189].
Дар ғазали «Хоксоре буд» саросар санъати талмеҳ ба чашм мерасад, ки Мушфиқӣ онро бо як маҳорати баланд сурудааст:

Чу нақди ҳастии Маҷнун ғами нигоре буд,
Худо ба нақд биёмурзадаш, ки ёре буд.
Зи ишқи Кӯҳкан афсонаҳои ширин монд,

Замони хубии Ширин чӣ рӯзгоре буд.
Ба мисри ишқ Зулайхо азиз шуд охир,
Ки хоки роҳи азизи чунон диёре буд.
Ба ҳарфи Вомиқ аз он гӯш мениҳанд, ки ӯ
Фасона аз ғами Узрои гулбӯзоре буд.
Муҳаббати руҳи гул шуҳра сохт булбулро
В-агарна ҳар чаманеро чу ӯ ҳазоре буд.
Ба давлати қадами шамъ сарфарозӣ ёфт,
куҷо в-агарна зи парвона эътиборе буд?
Ба хоки Мушфиқӣ он дам, ки дӯстон гузаранд,
Расад ба хотири эшон, ки хоксоре буд [3,176].

Яди байзо – киноя аз дасти мӯъҷизаноки Мусо (а), ки гӯё агар дасти худро дар бағал карда берун барорад, мисли офтоб медурахшид. Кӯҳкан – ишора аз Фарҳоди Кӯҳкан аст.

Заррае дар хотири Хусрав нагардад ҷойгир,
Гар яди байзо намояд Кӯҳкан аз ҷӯи шир [3,204].

Дар намунаи поён навъи талмеҳи эронӣ мушоҳида мешавад, ки шоир бо истифодаи калимаҳои Хусраву Фарҳод дар зеҳни мо қиссаи машҳури ошиқонаи ду ҷавон, ки аз замонҳои қадим дар адабиётамон машҳур буду то кунун он дар адабиёт истифода мешавад, Хусраву Ширин намудор мегардад:

Зи Хусрав кам намедонанд Фарҳоди балочӯро,
Забони теша бошад тарки тоҷи хусравӣ ўро [3,206].

Ништари ҳаҷри туам хун аз рағи мижгон кушод,
Ҷои он дорад, ки домон ғарқи хун бошад маро.

Дар байти поёнӣ, талмеҳ ба Ҳазрати Хизр шудааст, ки мувофиқи ривоёти динӣ номи пайғамбарест, ки оби ҳаётбахш нӯшида, умри абадӣ ёфтааст:

Бе хати сабзу лаби лаълат нахоҳам зиндагӣ,
Хиз агар сӯи Масеҳо раҳнамун бошад маро [3,30].

Исо – Исои Масеҳ, Исои Марям, мулақаб ба руҳуллоҳ, калимуллоҳ, дар масеҳият – одам-худо, дар Ислом, яке аз пайғамбарон. Рӯзи таваллуди Исо мабдаи солшумории милодӣ аст. мувофиқи таълимоти динӣ, гӯё дар давраи императори Рим Августус «рӯҳи муқаддас» ба сурати одамӣ зоҳир гаштааст ва аз он ҳамсари Юсуф – Марям обистан шуда, Исоро таваллуд кардааст. мардум аз Марям падари кӯдакро пурсиданд. Исо, ки дар гоҳвора буд, гӯё забон кушода худро банда ва фиристодаи худо хондааст. Тибқи ривоёт Исо 33 сол умр дида, аз сини 3-солагӣ ба таблиғи ақидаҳои шурӯъ карда бошад. Ӯ худро масеҳи мавҷуд эълон кард ва идао дошт, ки оини Мусоро аз фасод раҳонида, дар ҷомеаи яҳуд ислоҳот дарорад. Вале таълимоташ аз дини яҳудӣ тафовутти зиёд дошт. Исо барои худро писари худо хонданад дар шаҳри Уршалим мавриди адовати рӯзафзуни Фарисиён (равияи ҷамъиятиву динии яҳудия дар асрҳои II-и то мелод - II-и мелодӣ) шуд. Яке аз Яҳудо бар ивази 30 сика нуқра ўро фурухт. Исоро баъди муҳокима ба салиб овехтанд.

Аз кӯи ту ба Каъба рафтам, нақӯ накардам,
Ба гирди ӯ нагаштам, парвои ӯ накардам.
Аз дида ҳарчи омад бар рӯй ман гузоштам,
Ўро миёни мардум беобрӯ накардам.

Дар ин байт Мушфиқӣ ишора ба **Каъба** – Байтулҳарам кардааст. Каъба хонаи чорғӯшаест дар шаҳри Макка, ки зиёратгоҳи мусалмонон аст ва дар вақти намоз ба он рӯ меоваранд.

Ба зери замин мӯр агар ҷон супорад,
Сулаймон ба рӯи замин ҳам намонад [3,210].

Ҳазрати Сулаймон бистумин ва хурдтарин фарзанди Довуд аст, ба мӯчиби аксари ривоёти исломӣ дар 1003 қ.м. Худованд ҳукми нубуватро пас аз Довуд ба ӯ дод. Ҳафтдаҳ маротиба номи Сулаймон дар Қуръон омадааст ва мансубҳои Сулаймон дар адаби форсӣ забонзаданд. Аз мулку тахт, қолича, мантиқ-ут-тайр, мӯр, Билқис, нигин, ҳашмату шукӯҳ, дев, фармонбардории бод, забони мурғон, худхуд ва ғайра метавонем талмехотеро пайдо намоем.

Аз баррасию таҳқиқи мавзӯ аён гардид, ки Абдурраҳмони Мушфиқӣ дар қор фармудани саноеи гуногуни шеърӣ маҳорат ва сабки ҳоси худӣ дошта, ба воситаи истеъмол намудани санъатҳои гуногуни маънавию лафзӣ бадеияти ашъори худ, қувваи таъсирбахшии онро зиёдтар афзудааст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – Тоҳрон, 1385 ҳ, саҳ.67-68.
2. Мушфиқӣ, Абдурраҳмон. Куллийёт. нусхаи рақами 445 захираи дастнависҳои шарқии АИ Тоҷикистон.
3. Мушфиқӣ. Мунтахабот. Ба ҷоп тайёркунанда ва муаллифи сарсухан З.Аҳроров . – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 303 с.
4. Мутрибӣ. Тазкират-уш-шуаро, нусхаи ганҷинаи дастнависҳои АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақ. 2253, вар.187а.
5. Аҳроров З. Абдурраҳмон Мушфиқии Бухорӣ ва Мушфиқҳои дигар // Садои Шарқ, 1966. – № 3.
6. Аҳроров З. Мушфиқӣ / З.Аҳроров. – Душанбе: Дониш, 1978. – 273 с.
7. Зеҳнӣ, Тӯрақул. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 301 саҳ.
8. Зеҳнӣ Т. Санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ тоҷикӣ / Т. Зеҳнӣ. – Сталинобод, 1960.
9. Мусулмонӣён, Р. Назарияи Адабиёт / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 337 саҳ.
10. Шарифов, Худой. Қаломӣ бадеъ / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 199 саҳ.

САНЪАТИ ТАЛМЕҲ ВА АНВОИ ОН ДАР ҒАЗАЛИЁТИ АБДУРРАҲМОНИ МУШФИҚӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф санъати талмех ва анвои онро дар ғазалиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ баррасӣ намудааст. Талмех яке аз санъатҳои маънавӣ буда, дар ашъори шоирон хеле зиёд мавриди истифода қарор гирифтааст. Гуфтан мумкин аст, ки яке санъатҳои дӯстдоштаи Абдурраҳмони Мушфиқӣ ба ҳисоб меравад. Мушфиқӣ дар истифодаи ин санъат тозақориҳои зиёд қардааст. Яке аз санъатҳои бадеӣ, ки дар ашъори Абдурраҳмони Мушфиқӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад, талмех мебошад. Агар шоир дар шеърӣ худ ба воқеаҳои таърихӣ ишора қарда бошад, талмехи таърихӣ, агар ифодаи муаллиф ба ҳодисаҳои асосӣ асос ёфта бошад, талмехи асосӣ ва агар истилоҳоти илмиро оварда бошад талмехи илмиро ифода менамоянд. Аз баррасию таҳқиқи мавзӯ аён гардид, ки Абдурраҳмони Мушфиқӣ дар қор фармудани саноеи гуногуни шеърӣ маҳорат ва сабки ҳоси худӣ дошта, ба воситаи истеъмол намудани санъатҳои гуногуни маънавию лафзӣ бадеияти ашъори худ, қувваи таъсирбахшии онро зиёдтар афзудааст.

Қалидвожаҳо: Абдурраҳмони Мушфиқӣ, санъатҳои бадеӣ, талмех, Лайлӣ, Маҷнун, Ширин, Фарҳод.

ТАЛМЕХ И ЕГО ВИДЫ В ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБДУРРАХМАНА МУШФИКИЙ

В этой статье автор обсуждает искусство талмех и его виды в лирических произведениях Абдурахмана Мушфикий. Талмех является одним из духовных искусств, который широко используется в поэзии. Можно сказать, что одно из любимых произведений Абдурахмана Мушфикий. Трудность использования этого искусства достигла большого прогресса. Одним из произведений искусства, столь распространенным в поэзии Абдурахмана Мушфикий, является талмех. Если поэт ссылается на исторические события в своих стихотворениях, называется исторический талмех, если авторское выражение основано на мифических событиях, называется мифический талмех, а если возникли научные термины, называется научный талмех. Из изучения этой темы стало ясно, что Абдурахман Мушфикий владел различным поэтическим мастерством и собственным специфическим стилем и увеличивал свою литературную силу за счет использования различных духовных и словесных искусств.

Ключевые слова: Абдурахман Муштики, Изобразительное искусство, Талмуд, Лейла, Маҷнун, Ширин, Фарҳод.

TALMEH AND ITS TYPES IN THE LYRICAL WORKS OF ABDURRAHMAN MUSHFIKI

In this article the author discusses the art Talmeh and its types in the lyrical works of Abdurrahman Mushfiki. Talmah is one of the spiritual arts, which is widely used in poetry. We can say that one of the favorite works of Abdurrahman Mushfiki. The difficulty of using this art has made great progress. One of the works of art so prevalent in the poetry of Abdurrahman Mushfiki is Talmeh. If the poet refers to historical events in his

poems, called historical Talmeh, if the author's expression is based on a mythical event called mythical talmeh, and if it has any scientific terms is called scientific Talmeh. From studying this topic, it became clear that Abdurrahman Mushfiqiy possessed various poetic skills and his own specific style, and increased his literary power through the use of various spiritual and verbal arts.

Keywords: Abdurrahman Mushfiki, Fine arts, Talmeh, Layla, Majnoon, Shirin, Farhad.

Сведения об авторе: *Асалиев Аюбҷон* – магистр второго курса факультета таджикской филологии ТНУ

Information about the author: *Asaliev Ayubjon* – second year graduate student of the faculty of Tajik Philology of TNU

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Азизхоҷаев Ё.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллои Рӯдакии АИ ҶТ

Муслиҳиддин Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Мушрифиддин ибни Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ соли 1184 дар маркази Форс – шаҳри Шерози Эрон ба дунё омадааст. Аз рӯи гуфтаи худи Саъдии Шерозӣ хонаводаи ӯ ба табақаи зиёиён тааллуқ дошта, падару бобоёнаш аз арбобон ва донишмандони дин будаанд:

Ҳама қабिलाи ман олимони дин буданд,

Маро муаллими ишқи ту шоирӣ омӯхт.

Таҳсили ибтидоии Саъдӣ дар зодгоҳаш гузаштааст. Дар пешрави маънавии ӯ ҳиссаи падараш хеле бузург буд. Баъдҳо суханвари бузург борҳо ба хотир меорад, ки чи навъ падараш ӯро ба омӯхтани илм, андӯхтани дониш ва ҳурмати муаллиму устод ташвиқ мекард. Ӯ он лаҳзаҳоро ба хотир оварла, бо камоли фаҳр мегуяд:

Ман он гаҳ сари тоҷвар доштам,

Ки сар дар канори падар доштам.

Агар дар вучудам нишастӣ магас,

Парешон шудӣ хоҳири чанд кас.

Мутаассифона, давраи кӯдакии бофароғати Муслиҳиддин дер давом намекунад. Тақрибан дар 12-13 солагии ӯ падараш аз олам мегузарад. Чашидани заҳри ятимӣ тамоми умр ӯро дар хотир мемонад. Ҳатто соли 1257 шоир ба ин мусибати давраи бачагии худ ишорат намуда, навишта буд:

Маро бошад аз дарди тифлон хабар.

Ки дар хурдӣ аз сар бирафтам падар.

Марги падар зиндагии хонаводаро дигаргун сохт, бародари Муслиҳиддин хонданро партофта, ба дӯкандоре шогирд истод, то маоши оиларо таъмин намояд. Ҳангоми таҳсил дар Низомия Саъдӣ ба тасаввуф ва ирфон майл намуда, таълимоти Абдулқодири Ҷелонӣ (ваф. 1127)-ро пазируфт. Чунонки ӯ қайд намуд, вай ба мадрасаи калонтарини Бағдод Низомия, ки аз тарафи Низомулмулки Тӯсӣ (1017-1092), вазири Салҷуқиҳо сохта шуда буд, дохил шуда, таҳсили худро давом дод. Мадрасаи Низомия аз мадрасаҳои дигари Бағдод бо он фарқ мекард, ки машҳуртарин олимони замон дар он дарс мегуфтанд. Адабиёт дар доираи мударрисон ва донишҷӯёни он мақоми азим дошт. Дар китобхонаи Низомия беш аз 200 000 ҷилд китобҳои нодир нигоҳ дошта мешуд. Дар саҳни ин мадраса мулоқотҳо, ваъзгӯиҳо ва баҳсҳои аҷоиб барпо мегардиданд. Саъдӣ дар ин муҳит тарбия меёфт ва чун донишҷӯи пешқадам маош мегирифт.

Ниҳоят дар солҳои 1215-1216 Саъдӣ аз Бағдод ба саёҳат баромад. Вай аввал роҳи шаҳрҳои муқаддаси мусулмонӣ Маккаю Мадинаро пеш гирифт.

Ҳамин тариқ, вай ба таҳсили илм дар Шероз шурӯъ намуда, пас аз он ба Бағдод рафта, дар мадрасаи «Низомия» таҳсили худро ба охир расонид. Аз як тараф шавқи ҷаҳонгардӣ ва аз тарафи дигар нооромихое, ки ҳангоми ҳучуми урдӯи муғул дар ватани Саъдӣ рӯй дода буданд, ӯро ба мусофирати дуру дарози кишварҳои гуногуни Шарқ водор намуданд. Саъдӣ дар рафти ин сафарҳо, ки зиёда аз 30-40-сол идома ёфтанд, Ҳичоз, Бағдод ва Африкаи Шимолиро саёҳат намуд. Ӯ соли 1256 ба Шероз баргашта, ба ҷамъ овардани сарчашмаҳо ва тартиб додани асарҳои беаволи худ оғоз менамояд.

Абубакр ибни Саъди Зангӣ дар тамоми Осиёи Миёна, Хуросон ва Эрон ягона ҳокиме буд, ки бо тадбире соли 1226 Форсро аз тороҷи муғулон наҷот дода буд. Ин воқеа сабаб шуд, ки на танҳо як қисми Эронзамин, балки як ҳиссаи муҳими мероси фикирии халқҳои эронинажод аз нест шудан раҳо ёбад.

Саъдии Шерозӣ дар миёнаи солҳои 50-ӯми асри XIII дар шаҳри Димишқ манзил гирифт. Вай дидаю шунидаҳояшро ба риштаи назм кашида, соли 1257 дар ин ғӯшаи ороми дунёи онрӯза бузургтарин асари манзуми худ «Бӯстон»-ро ба охир расонда, онро ба ҳокими Форс Абубакр ибни Саъди Зангӣ (1226-1260) ва писари ӯ Саъд ибни Абубакр, ки баъди 12 рӯзи марги падараш вафот кард, бахшид. Охири тақрибан соли 1257 ё аввали соли 1258 Саъдӣ баъди таҳсили илм, сафарҳо, саёҳатҳо ва ғарибҳои 60-сола ба ватани аслии худ Шероз баргашт. Саъдӣ дур аз ватан бошад ҳам, медонист, ки аз соли 1203 то соли 1223 Шероз шаш бор аз тарафи Хоразмшоҳиён ва атобакони Озарбойҷон истило шуда буд. Хавфи тороҷи муғул низ ба он таҳдид мекард. Вале ӯ чун ба ватан баргашт ва онро дар осоиш ёфт, ниҳоят шодмон шуд:

Чун боз омадам, кишвар осуда дидам,
Зи гургон бадар рафта он тезчангӣ.

Саъдии Шерозӣ аз бузургтарин мардони забону адабиёт аст, ки бисёр бар ин талаш буд то забону адаби форсиро ба ҷойгоҳи ҳақиқии худ бирасонад. Шоир саёҳаташро қариб чихил сол давом дода, пиёда ва ҳамроҳи корвониён Ҳичозу Шом, Мисру Фаластин, вилоятҳои Мағрибу Озарбойҷон, Арманистон, Осиёи Хурду Эрон, Мовароуннаҳру Хуросон, Қошғару Ҳиндустон, Ҷабалхистону Африкаи Ҷанубӣ ва ғайраро давр зад. Ҳангоми ин сафарҳо Саъдӣ аз халиҷи Форс, баҳрҳои Уммону Миёназамин, Сурху Ҳинд ва ғайра низ убур кард. Баъди истилои муғул бисёрии ин кишварҳо ҳолати ҳузноваре доштанд. Вале Саъдӣ ҳангоми истиқоматаш дар шаҳрҳои Балху Бомӣён, Исфажону Рай, Табрзу Байлақон, Басраю Кӯфа, Димишқу Байтулмуқаддас, Дирибакру Баълабак, Қоҳираю Ҷалаб, Тароблису Қуния, Қошғар ва ғайра бештар ба гуфтани ваъз машғул мешуд.

Дар ин ҷаҳонгардӣ ва сафарҳо Саъдӣ аз халқҳои гуногун меомӯхт, таҷриба меандӯхт ва донишу таҷрибаи ҳосилкардаи худро ба онҳо меомӯзонд. Дар суҳанрониҳои Саъдӣ тарғиби донишу ҳунар, ташвиқи омӯхтани илм талқини одамгарӣ, ситоиши сулҳу сафо ва осоиш мақоми асосӣ дошт. Вай зулм, тааддӣ, ҷаҳолат, хиёнатро ҷиноят ва ҷангро маҳкум мекард. Ин замони қатлу ғорат ва талаю тороҷи муғул буд, ки қариб баъди 40 соли сар шуданаш сояи шуми он ба Бағдод низ расида, соли 1258 шаҳрро ба харобазор табдил дод. Саъдӣ натанҳо бо нафрат истилои муғулро маҳкум мекард, балки ниҳоди нопоки хиёнаткорони маҳаллиро низ, ки бо истилогарон зуд забон як мекарданд, фаш намуда, халқро хабар медод, ки аз ин турфа мардум барҳазар бошанд:

Бишӯй, эй хирадманд, аз он дӯст даст,

Ки бо душманонат бувад ҳамнишаст.

Дар давоми сафари чиҳилсолаи худ Саъдии Шерозӣ борҳо ба душвориҳою маҳрумият ва азобу кулфатҳо гирифтор шудааст: Аввалан, ӯ дар сафарҳояш бо дуздону роҳзанон рӯ ба рӯ шуда, шахсан корвонро аз онҳо наҷот медиҳад. Ғайр аз ин, ӯ дар мадрасаҳо, мусофирхонаҳо ва қозихонаҳои мамлакатҳои гуногун, бо муллоҳои расмӣ, фақеҳон, рӯҳониёни тангназар, шайхон ва дарвештарошон мунозираҳои оштинопазир орошта, гоҳе корро то ба задухӯрд ва даст ба гиребонӣ мерасонад. Вале дар ин талошҳо то ғолиб наояд ва рақибашро торумор накунад, аз ӯ даст намекашид. Муҳорибаи то дами ғалаба талаботи ахлоқӣ ва рафтори писандидаи Саъдист. Ин сифати ӯ дар ҳикоятҳои “Фақеҳи кӯҳнаҷомаи тангдаст” («Бӯстон») ва “Ҷидоли Саъдӣ бо муддаӣ дар баёни тавонгарию дарвешӣ” («Гулистон») барҷаста ҳувайдо мегардад. Аз ин гузашта, ӯ дар Искандарияи Миср баробари тамоми халқ заҳри қаҳтию гуруснагиро мечашад, дар ҷазираи Кеши халиҷи Форс меҳмони савдогари мумсике шуда, ҳангоми сафараш аз Димишқ ба Фаластин дар ҷанги зидди салибдорони фарангӣ иштирок намуда, ба дасти онҳо асир меафтад. Дар Санъо, ки яке аз шаҳрҳои Яман буд, писари ягонаи ӯ дар хурдсолӣ вафот мекунад:

Ба Санъо-дорам тифле андар гузашт,

Чӣ гӯям, к-аз онам чӣ бар сар гузашт!

Сабаби Бӯстонро ба ҳокими Шероз бахшидани Саъдӣ он буд, ки ӯ соли 1258 дар муддати се моҳ шоҳасари ҷаҳоншумули дигари худ «Гулистон»-ро навишта, онро низ ба Абубакр ибни Саъдии Зангӣ бахшид. Вале вақте ки ин ҳоким ба ӯ таклиф намуд, ки дар сафи дарбориёни вай қарор гирад, Саъдӣ хоҳиши ӯро напазируфт. Суханвари номӣ ба истиснои як сафари кӯтоҳмуддат ба Арабистону Озарбойҷон расо чиҳил соли бақияи умри худро дар Шероз гузаронд.

Бо сабаби он ки ватани шоир осудаву ором набуд, ӯ дар ҷавонӣ зодгоҳи худро тарк менамояд. Вале меҳру муҳаббати ватани азизаш ӯро ранҷу азоб медоданд:

Саъдиё, ҳубби ватан гарчӣ ҳадисест шариф,

Натавон мурд ба хорӣ, ки ман ин ҷо зодам.

Баъди таҳсили илм дар мадрасаҳо, сайру саёҳат ва сафари мамлакатҳо ва дар байни халқҳо буданро ба худ ихтиёр мекунад. Сайру сафарҳои Саъдӣ ба кишварҳои Араб, Эрон, Туркия ва Рум ба қавле 30 сол тӯл мекашидааст.

Манзили Саъдӣ як фарсах дуртар аз шаҳр воқеъ гардида буд. Орифону фозилон, шоирону адибон ва шогирдон сӯҳбати ӯро барои худ табаррук медонистанд. Вафоти Саъдии Шерозӣ шаби сешанбеи 9 декабри соли 1292 иттифоқ афтод. Ӯро дар мавзеи Мусаллои Шероз ба хок супурданд. Марқади ӯ акнун тавофгоҳи аҳли дил аст. Азбаски Саъдӣ 108 сол умр дидааст, дар байни халқ ибораи “умри Саъдиёна” машҳур аст. Муроди бисёр одамон ба ин гуна син расидан аст.

Эҷодиёти Саъдӣ аз замони донишҷӯи мадрасаи Низомияи Бағдод буданаш шурӯъ шуд. Даставвал ӯ ҳам ба форсӣ-тоҷикӣ ва ҳам ба арабӣ шеър мегуфт. Шеърҳои форсӣ-тоҷикии ӯро, ки дар оғози эҷодиёташ ғазалу қитъа ва навъҳои дигари хурди лирика ташкил мекарданд, ба ҳамаи кишварҳои форсиабон мебарданд. Дар омади гап қайд кардан лозим аст, ки Саъдӣ Форсро чун як вилояти Эронзамин шумурда, тамоми кишварҳои форсигӯ ва тоҷикзабонро бо як калима — тоҷик ифода намуда, онро дар баробари Араб, яъне мамлакатҳои арабиабон, турк, яъне кишварҳои қавмҳояшон турк ва Рум, яъне сарзаминҳои мардумони руминаҷод мегузорад:

Араб дидаву турку тоҷику Рум,

Зи ҳар чинс дар нафси покаш улум.

Ҷои дигар Саъдӣ калимаи «точик»-ро дар баробари «турк», ки тамоми қабилаҳои омадаро ифода мекард, ба маънои тамоми халқҳои маҳаллии эронинажод, истифода менамояд:

Аз баҳри худо, ки моликон ҷавр,

Чандин накунанд бар мамолик.

Шояд, ки ба подшаҳ бигӯянд,

Турки ту бирехт хуни точик.

Саъдии Шерозӣ дар мактаби бузурги адабие, ки ба он Рӯдакӣ асос гузошта буд, тарбия ёфта, бо эҷодиёти Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Дақиқӣ, Фаррухӣ, Манучехрӣ, Носири Хусрав, Саной, Шайх Аттор, Анварӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Низомии Ганҷавӣ ва бисёри дигарон ошноӣ дошт.

Аз рӯи он ки шеърӣ Саъдӣ бо зиндагии ӯ зич вобаста буда, воқеаҳои муҳимтарини замонро таҷассум мекард, зуд ба дили хонандагон ва шунавандагон роҳ меёфт. Ба ин маънӣ шоири муосираш гуфтааст:

Басе намонд зи ашъори ошиқонаи ту,

Ки шоҳбайти суханҳо шавад фасонаи ту [9].

Саъдӣ дар тамоми лаҳзаҳои ҳаёти бошуурона ва марҳилаҳои зиндагии қаҳрамононаи худ ҷаҳони зиндари тасвир намуда, чун сарояндаи ҳаёт ҳама нафъи маънавии дар сайру сафарҳо ба даст овардаашро дар асарҳои худ дарҷ намудааст. Ӯ ин дурҳои маъниро дар асарҳои лирикиаш дар сурати абёти латиф, ки ашъори ишқию пандро ба вучуд меоранд, шакл медиҳад. Вале дар «Бӯстон» ва «Гулистон» онҳо чун ҳикоятҳои таърихию воқеии пандомӯз, ҳикматҳои олӣ ва мақолу зарбулмасалҳо тарҳ рехта шудаанд. Рисолаҳои Саъдӣ матнҳои оммавии сӯҳбатҳои гарму ҷӯшони воизонаи ӯро сабт кардаанд.

Ба ҳамин тариқ, Саъдии Шерозӣ дар навъ ва намудҳои гуногуни назму наср асар офаридааст. Вай ҳанӯз дар замони зиндагии худ чун машҳуртарин аллома ва номвартарин адиби форсизабон ном бароварда буд. Аз рӯи навиштаҳои ӯ нусхаҳо бардошта, онро ба атрофу акнофи кишварҳои тоҷикзабон мебарданд. Худи Саъдӣ чандин бор девон ва куллияташро тартиб дода буд. Куллияти ӯ аз бахшҳои зерин иборат аст:

Панҷ рисолаи мансур оид ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти маънавии замони шоир; «Бӯстон», «Гулистон», «Тайибот», «Хавотим», «Бадоеъ», «Қасоиди форсӣ», «Қасоиди арабӣ», «Рисолаи ақл ва ишқ», «Тарҷеот», «Насиҳатулмулк», «Соҳибия», «Маҷлиси ҳазл», «Муқаттаот» ва рубоиёт. Куллияти Саъдӣ баъдтар сурати дигарро гирифт. Ин корро Алӣ ибни Аҳмад ибни Абӯбакри Бесутун анҷом дод.

Саъдии Шерозӣ дар тамоми давраи эҷодиёти худ ғазал менавишт. Аз ин рӯ, ғазалҳои ӯ қисмати бузурги эҷодиёти ӯро ташкил мекунанд. Миқдори умумии ғазалҳои Саъдӣ ба 700 адад расида, ҳаҷми он дар ҳудуди 7000 байт аст. Ашъори дигари лирикии ӯ ҳаҷман камтар аст. Дар гузашта Саъдиरो маҳз пайғамбари ғазал гуфтаанд [5].

Ғазалҳои Саъдӣ дар чор девони ғазаллиёти ӯ фароҳам оварда шудаанд. Ин девонҳо чунин ном доранд: Тайибот, Бадоеъ, Хавотим ва ғазаллиёти қадим.

Калонтарин девони ғазаллиёти Саъдӣ, ки 400 ғазал (беш аз 4000 байт)-ро дарбар мегирад, Тайибот ном дорад. Тайибот — покиҳо, тозагиҳо гуфтан аст. Ин девони худро Саъдӣ соли 1263 тартиб додааст. Аз ҷиҳати ҳаҷм дар байни девонҳои Саъдӣ Бадоеъ

(Тозапардозихо) ҷои дуввумро мегирад. Дар ин девон, ки соли 1260 мураттаб гардидааст, қариб 200 ғазал гирд оварда шудааст. Он тақрибан 2000 байт дорад [5].

Девони Хавотим девони ғазалҳои давраи охир буда, то соли 1260 тадвин шудааст. Маъноӣ вожаи «хавотим» шакли ҷамъӣ калимаи «хотам» - нигин буда, он бо хотима алоқае надорад. Яъне хотимаи эҷодиёти Саъдӣ нест. Девони ғазаллиёти қадим бо номи худ мувофиқат надорад. Дар он ғазалҳое низ ҷой дода шудаанд, ки баъди таҳия шудани се девони аввал суруда шудани онҳо аниқ аст.

Девонҳои ҷаҳоргонаи Саъдӣ дар якҷоягӣ хазинаи бузурги эҳсосоти латиф ва маънӣҳои бикр буда, шоирро чун устои мумтози ғазал нишон медиҳанд.

Мавзӯи асосии ғазал аз аввали пайдоиши он ишқ буд. Саъ низ анъанаҳои беҳтарини ғазалнависони асрҳои X-XII-ро давом дода, дар ғазалҳои худ қабл аз ҳама шӯру шавқи ҷавонӣ, сӯзу гудоз, нозу ниёз, васлу ҳичрон, лутфу қаҳр ва беқарорию шикебой барин кайфиятҳои ботинии дилдодагон, лаззатбахшии ишқ, ҷилваҳои ҳусн, ҳубии рафиқ ва зишти рақиб ва нишоти хуррамии ҳаётро таҷассум менамояд.

Бузургии Саъдӣ дар он аст, ки дарду ҳасрати ошиқро шабеҳи нолаҳои мардуми хонабардӯши аз зулми муғул ба ҷонрасида ва маҳрумиятҳои дилбохтаи номуродро ба ғами гирифтори панҷаи зулм монанд ба қалам медиҳад, орзую муроди ошиқони покбозро бо суҳанони сеҳрангез ва ибораю таъбирҳое адо менамояд, ки ормону умедҳои дерини мазлумонро ба хотир меоранд. Ҳамаи ин гуфтори шоири диалогоӣ дардошноро ба дилу шуури мардуми ситамкаш наздик мегардонад. Маҳз аз ангеҳҳои ботинӣ шодоб шудани ғазалҳояшро ҳуди Саъдӣ низ таъкид менамояд:

Оташкада аст ботини Саъдӣ зи сӯзи ишқ,
Сӯзе, ки дар дил аст, дар ашъор бингаред [9].

АДАБИЁТ

1. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1956. – 453 с. Душанбе, 2004. – С. 64
2. Забехулло Сафо. Мухтасаре дар таърихи таҳаввули назму насри порси. - Техрон, 1334.
3. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 1-2. - Техрон, 1338. - 1128 саҳ.
4. Идеи гуманизма в литературах Востока. - М.: Наука, 1967. - 215 с.
5. Мирзозода Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик. Аз давраи қадим то асри XII. Китоби II. - Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
6. Мирзозода Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби дарси барои факултетҳои филологияи тоҷики мактабҳои олии Тоҷикистон. - Душанбе: Маориф, 1977. – 399 саҳ.
7. Саъдии Шерозӣ. «Бӯстон». - Душанбе, Ирфон, 1965.
8. Саъдии Шерозӣ. «Гулистон». – Душанбе, 2007.
9. Саъдии Шерозӣ. Девони ғазаллиёт. Душанбе. 1986. - С. 32.
10. Содиқов. А.У. Ҷаҳонбинӣ ва ахлоқ аз назари мутафаккирони тоҷик. – Душанбе. 1995.С.
11. Точов Н. Хусейнов К. Фарҳангшиносӣ. Душанбе 2011. – С.118

ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Саъдии Шерозӣ аз бузургтарин мардони забону адабиёт аст, ки бисёр бар ин талош буд то забону адаби форсиро ба ҷойгоҳи ҳақиқии худ бирасонад. Шоир саёҳаташро қариб чиҳил сол давом дода, пиёда ва ҳамроҳи қорвониён Ҳичозу Шом, Мисру Фаластин, вилоятҳои Мағрибу Озарбойҷон, Арманистон, Осиёи Хурду Эрон, Мовароуннаҳру Хуросон, Қошғару Ҳиндустон, Ҳабашистону Африқои Ҷанубӣ ва ғайраро давр зад. Саъдии Шерозӣ дар мактаби бузурги адабие, ки ба он Рӯдакӣ асос гузошта буд, тарбия ёфта, бо эҷодиёти Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Дақиқӣ, Фаррухӣ, Манучехрӣ, Носири Хусрав, Саной, Шайх Аттор, Анварӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Низомии Ганҷавӣ ва бисёри дигарон ошноӣ дошт.

Калидвожаҳо: Саъдии Шерозӣ, забон ва адабиёт, эҷодиёт, форсӣ, девони ғазаллиёт

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО СААДИ ШЕРОЗИ

Саади Шерози один из величайших людей языка и литературы, который стремится довести персидский язык и литературу в свое положение. Поэт путешествовал почти сорок лет, гуляя и

путешествуя с караванами в разные страны и регионы, включая Хиджаз и Шам, Египет и Палестину, провинции Азербайджан и Армению, Юго-Восточную Азию, Иран, Маврикий и Хорасан, Кашгар и Индию, Абиссинию и Южную Африку. Шерози был воспитан в великой литературной школе, основанной Рудаки, и был вдохновлен работами Рудаки, Фирдавси, Дакики, Фаррухи, Манучехри, Носири Хусрава, Санои, Шейха Аттора, Анвари, Адиба Собири Тирмизи и Низами Ганджави.

Ключевые слова: Саади Шерози, язык и литература, творчество, персидский язык, газели.

LIFE AND WORK OF SAADI SHEROZI

Saadi Sherozi is one of the greatest people of language and literature who strives to bring the Persian language and literature to its position. The poet travelled for almost forty years, walking and traveling with caravans to different countries and regions, including Hejaz and sham, Egypt and Palestine, the provinces of Azerbaijan and Armenia, South-East Asia, Iran, Mauritius and Khorasan, Kashgar and India, Abyssinia and South Africa. Sherozi was raised in the great literary school founded by Rudaki, and was inspired by the works of Rudaki, Firdavsi, Dakiki, Farrukhi, Manuchehri, Nosiri Khusrav, Sanoi, Sheikh Attor, Anwari, Adib Sobiri Tirmizi, and Nizami Ganjavi.

Keywords: Saadi Sherozi, language and literature, creativity, Persian language, ghazals.

Сведения об авторе: Азизхочаев Ёрибекшо – магистр второго курса кафедры истории таджикской литературы Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки. Тел.: 985-56-34-97

Information about the author: Azizkhojaev Yoribeksho – second-year graduate student of the Department of history of Tajik literature of the Institute of language and literature named after Abuabdullo Rudaki. Phone: 985-56-34-97

БАРРАСИИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАНИ ОЛАМИ ВУҲУШ

Абдуғаффори Сулаймон

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллои Рӯдакии АИ ҶТ

Чуноне ки дар боби «**Чилваҳои бадии олами наботот дар ғазалиёт**» сухан гуфтем, унсурҳои табиат ба вачҳи аҳсан дар ғазалиёти шоир истифода шудаанд, ки ин танҳо перомунӣ олами наботот, дараҷаи истеъмол ва то кадом андоза хусусияти тасвири гирифтани онҳо буд. Инак доир ба боби дуввум, ки «**Хусусиятҳои тасвирии олами ҳайвонот ва парандагон дар ғазалиёт**»- и Ҳофиз ном гирифтааст, дар асоси методи муқоиса, сарчашмаҳои муътабар ва таҳқиқотҳои муътамад андешаҳои хешро баён хоҳем кард. Дар оғози боби II мо метавонем аз як навоварии қори хеш ишора намоем. Дар ғазалиёти Ҳофиз ягон ҷузъи олами наботот (гулу гиёҳ, растанӣ ва ё дарахт) дар тасвири масъалаҳои сиёсӣ қор бурда нашудааст. В-агар шуда бошад ҳам «**Дарахти дӯстӣ**» биншон, ки қори дил ба бор орад, **ниҳоли душманӣ** барқарор, ки ранҷи бешумор орад» [3, 192] масъалаҳои муруввату мадуро, яъне гуманистиро дар бар гирифтааст. Метавон гуфт, он унсурҳое, ки ба олами наботот шомиланду дар ғазалиёти Ҳофиз истифода шудаанд, ба тавассути методи романтизм масъалаҳои лирикӣ (ишқи ҳақиқӣ ё маҷозӣ)-ро таҷассум кардаанд:

Гулзоре зи гулистони ҷаҳон моро бас,

З-ин ҷаман сояи он **сарви** равон моро бас [3, 307].

Чое, ки ёри мо ба шакарханда дам занад,

Эй **писта** кистӣ ту, Худоро дигар маҳанд?! [3, 139]

“Офарин бар нафаси дилкашу табиӣ суханаш” бод, Ҳофизро, ки аз нуқтаи назари илмӣ мантиқ ва равшанӣ (психология) таносуби суханро дар истифодабарии унсурҳои табиат бо масъалаҳои рӯзмарраи ҳаёт: ишқ, иҷтимоӣ, иқтисод ва сиёсат ҷунон ҷунон намудааст, ки сухан аз маҷмӯи фасоҳат ба дараҷаи баалоғат расидааст. Аниқтараш аз рӯи ҳислат, назокат ва таносуб гулу гиёҳ ва парандагону ҳайвонотро дар санъати ташхис, тамсил дар нақши инсонҳо образнок қунонда, ба сухан дароварондааст, ки арзиши баланди илмӣ-адабӣ дорад. Масалан, Ҳофиз дар тасвири масъалаҳои романтикӣ рӯи маҷмӯа (духтар)-ро ба гул, қомати болои ӯро ба дарахти

сарв, чашмашро ба бодоми шикаста, зулфашро ба бунафша, абрӯяшро ба мох, рӯяшро ба хуршед ташбеҳ додааст. Вале муаллифи бориқандеш дар муқоиса ба олами наботот тавассути ба риштаи тасвир кашидани олами ҳайвонот ва парандагон бештар масъалаҳои сиёсии даврро тасвир карда, нақд гирифтааст:

Аспи тозӣ шуда маҷрӯҳ ба зерӣ полон,

Тавқи заррин ҳама дар гардани **хар** мебинам [3, 416].

Байт дар навбати аввал ба назари хонандаи кундфаҳм пӯчу бемаънӣ менамояд, вале дар ҷашми аҳли ҳӯш бо санъати ташхис, (санъати ташхис ба он хотир, ки дар байт асп киноя аз шахсони пурфан метавонад бошад, аммо хар бар акси ҳол аст) кинояи обдорест барои вазиру қабири гурусначашму ношундапанд. Ҳофиз, ки мавзӯи ғазалиёташ серпахлӯ аст, вобаста ба мазмуни ҷумлаҳои боло афзудааст:

Фалак ба мардуми нодон диҳад зимомӣ дароз,

Ту аҳли донишу фазлӣ, ҳамин гуноҳат бас [3, 8].

Аммо аз назари илми матншиносӣ аз Ҳофиз будан ё набудани ғазале, ки бо истифодаи унсурҳои табиат (олами ҳайвонот) тарзи давлатдорӣ амирони мутаассибро зерӣ танқид гирифтаасту бо ин байт ағоз меёбад “Ин чӣ шӯрест, ки дар даври қамар мебинам,...” дар байни ҳофизшиносон гуногунандешӣ вучуд дорад. Ба хар навъ, мо ба ин масъалаҳо дахл накарда наметавонем, чунки аз назари илми нақди адабӣ ва гуногунандешӣ (плюрализм) қавли саҳеҳ ба вучуд меояд.

Бо ибтиқори донишманти тоҷик Ҳолиқ Мирзозода ғазали мазкур дар саҳифаи 416-и қисмати 2-юми “Мунтахаби девон”-и Ҳофиз, ки соли 1957 дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон- Сталинобод бо теъдоди 10 000 нусха интишор ёфтааст, ҷой дода шудааст, ки гӯё ғазал аз Ҳофиз аст. Вале соли 2011 ин шитобкорӣ ва назари норавшани илми (ҳофизшиносӣ) адабиётшиносӣ дар қори рисолаи номзодии Раҳимова Мушкинисо бо номи “Ҳофизшиносӣ дар Тоҷикистон” дақиқ дарҷ ёфтааст. Муҳаққиқ дар асоси муқоисаи нусхаи матнҳои муътабари “Девони Ҳофиз” аз Лисонулғайб набудани ғазали манзурро дилпуруна гузориш дода ва ин ғазалро таҳти №64 дар радифи ғазалҳои “**илҳокӣ**” (аз Ҳофиз буданашон саҳеҳ нест) ворид кардааст [46, 21]. Албатта, ин масъала мавзӯи баҳси илми (нусаҳашиносӣ) матншиносӣ мебошад ва атрофи ин мавзӯё нукта гирифтани ноухдабароии моро дар қорамон нишон медиҳад. Бад-ин хотир мақсади мо аз қовиш ва ҷустуҷӯи паҳлӯҳои ашъори шоири малакутӣ- Ҳофизи Шерозӣ ин таҳқиқ ва баррасии унсурҳои табиат (махсусан, олами ваҳшу тайр) ва хусусиятҳои тасвирӣ, инчунин дараҷаи бадеияти онҳо дар ғазалиёти Ҳофиз мебошад.

Ҳофиз, ин **рах** ба пой **лошаи** ланги ту нест,

Баъд аз ин биншин, ки гарде барнаҳезад з-ин **фарас** [3, 305].

Дар байт ду унсури табиат аз олами ҳайвонот: фарас- асп ва лоша- хар дар санъати тазод ва муқобала истифода шудаанд. Дар мисраи 2-юм овардани вожаи фарас, яъне асп дақиқ равшан мегардад, ки лоша дар мисраи аввал ба маънои маркаб омадааст. Ин резааҳбори шакл, яъне мундариҷаи байт мебошад. Маъно дар мисраҳо бисёр латиф ва зариф ғунҷоиш ёфтааст ва ҳатто мазмуни “Мантиқ-ут-тайр”-и Аттормо ба ёд меоварад, ки парандагон дар санъати ташхис ва тамсил ҳамчун инсонӣ солиқ роҳи пуршебу фарози қамолоти маънавӣ-висолро тай мекунанд. Дар ин ҷо аз унсурҳои табиат дида, бештар байтро мафҳуми раҳ (роҳ) зеб додааст. Ин қадомин роҳ бошад, ки муаллиф дар мақтаи ғазал ишора мекунад, ки: “Ҳофиз, ин роҳро ба пой лоша (хар)-и ланги ту фатҳ кардан имкон надорад, ба асп чобук биншин!?” Аз рӯи тамоюл ва ташаккули ҳислатномаи ғазалиёти Ҳофиз метавон гуфт, ки ин роҳ “**роҳи ишқ**” аст ва раҳнаварди он фарди ошиқ аст ва шахси ошиқро дил раҳбар аст, ки ба қавли Ҳоҷа “қиссаи хуннома” дорад:

Ҳофизо, бознамо қиссаи хунномаи дил,

Ки дар ин ҷашма ҳамон оби равон аст, ки буд [3, 327].

Зеро ки дил дар ғазалиёти шоири ориф-Ҳофиз тамоми монеаҳоро паси сар намуда, аз таҷаллии ишқи поку самимӣ ба ҷоми ҷаҳоннома мубаддал мегардад ва ақл

дар кори он хору залил мемонад. Ба андешаи Шайх Аттори Валӣ, ки дар авҷи маънӣ (кулминатсия)- и асари фалсафӣ-ирфонӣ хеш “Мантиқ-ут-тайр” гуфтааст:

Ақл дар савдои ишқ устод нест,

Ишқ кори ақли модарзод нест.

Ишқ ин ҷо оташ асту ақл дуд,

Ишқ чун омад, гурезад ақл зуд [49, 249].

Акнун бояд хонанда аз чунин сатрҳо қазоват намояд, ки матлаби Ҳофиз аз овардани “лошаи ланг” ва “роҳ”- у “асп” чӣ будааст. Роҳи ишқ, ки ибораи маҷозӣ аст, пас аспу лошаи ланг низ ба маънои аслӣ қорбаст нашудаанд. Чуноне ки Карим Замони баъд аз анҷоми шарҳи “Маснавии маънавӣ” бардошти хешро аз ин асари пурмаънӣ бо ин ифода “Пила-пила то мулоқоти Худо” баён намудааст, дар байти Ҳофиз низ лошаи ланг ин ҷисми аз назари физикӣ роҳрав (тан) аст, асп бошад ин рӯх аст. Чунончи:

Дар ниҳодам қадам занам ҳар дам,

Ки равам бар асолатам кам-кам [Ниёзӣ К.].

Вобаста ба байти мавриди таҳқиқамон “Ҳофиз, ин **раҳ** ба пой **лошаи** ланги ту нест, баъд аз ин биншӣ, ки гарде барнахезад з-ин **фарас** [3, 305] , ки дар “Шарҳи Судӣ” аз назари адабӣ бисёр зебо матраҳ шудааст, олими тоҷик Шарифмурод Исрофилниё нигоштааст: “Шарҳи Судӣ” шояд барои мардуми туркзабон муфид бошад, аммо ниёзи хонандаи форсизабонро қонеъ карда наметавонад. Он як шарҳи адабӣ аст ва аз фарҳанги исломӣ, ки ашъори Ҳофиз аз он об меҳӯрад, асаре нест” [46, 78]. Ашъори Ҳофизро ба фарҳанги исломӣ рабт додани олим андешаи солим аст, вале як шарҳи арзишманди адабиро ба масъалаҳои миллатгарой (турку форсизабон) вобаста гуфтан аз рӯи футувват нест. Илм ба истисноӣ баъзе нозуқиҳои ҷузъӣ дигар ба миллат, дин, мазҳаб сару қор надорад. Дар ҳолати зарурат агар қор бигирад, ҳадафаш бояд таҳқиқ бошад, ҳамчунин барои беҳбудӣ ва саодатмандии инсон хидмат кунад, на қафили нобасомонӣ ва аз байн рафтани шаъни инсоният гардад.

Шайхам ба танз гуфт: ҳаром аст, май маҳӯр,

Гуфтам: мағӯ, ки гӯш ба ҳар **ҳар** намекунам [3, 408].

Байт дар санъати саволу ҷавоб, ташхис, киноя ва таъриз эҷод шудааст. Маънии байт: шайх ба шӯхӣ (танз) ба ман гуфт, ки дигар май (шароб) маҳӯр, ки он ҳаром аст. Ман ба вай ҷавоб додам, ки ин тавр мағӯ, ки ман аз ин пас гӯш ба ҳар ҳар (аҷаб кинояи обдор!) намекунам.

Сабо, ба лутф бигӯ он **ғизоли раъно**,

Ки сар ба кӯҳу биёбон ту додаи моро [3, 41].

Дар ин байт мафҳумҳои сабо, ғизоли раъно ва кӯҳу биёбон бо истифодаи санъатҳои бадеии истиора ва ташхис бо маъноӣ тоҷаш дар методи адабии романтизм манзараи адабиро боз ҳам мунаққаш кардаанд. Мазмуни байт: ҳама дарду ранҷ ва саргардонии мо (ошиқон) аз сабаби фироқи он ғизоли қобук (маъшуқа) мебошад. Сабо исми муҳотаб аст, ки шахси ошиқ аз ӯ хоҳиш намудааст, то ки аҳволи парешонии моро ба маъшуқамон бирасон, то ба шавқат боз гардад!

Андешаи дигар, ин шоҳбайт бо талмеҳи пӯшида (образи ҷовид иштирок надорад) ишораи сабук ба достони ишқӣ “Лайлӣ ва Маҷнун” мебошад, ки аз сӯзу гудози ишқӣ Лайлӣ Қайс (Маҷнун) роҳи биёбонро пеш гирифт ва ҷунун гашт. Мурод аз ғизоли раъно дар санъати истиора ва ташхис ёр- Лайлӣ аст.

Макуш он **оҳуи мушқини** маро, эй сайёд,

Шарм аз он ҷашми сияҳ дор, мабандаш ба каманд! [3, 147].

Яке аз образҳои барҷастаи шеърӣ классикӣ ин оҳу (ғизол) мебошад. Алалхусус, ҷашм ва он ҷи аз ноғай ӯ истеҳсол мешавад- мушқини Хутан дар шеърӣ Ҳофиз ҷилои маҳсус дорад:

Муждагонӣ бидеҳ эй хилватии ноғакӯшӣ,

Ки зи саҳрои Хутан **оҳуи мушқин** омад [3, 212].

Хутан номи мавзеъ аст. Оҳуи мушкін бошад, киноя аз ёр (маҳбуба) мебошад. Мужадгонӣ бидеҳ, ки ёр аз мулки Хутан ба сӯи мо меояд. Шодӣ кунед ва “об занед рохро, ин ки нигор мерасад” гуфтани Мавлоноост.

Он **оҳуи сияҳчашм** аз доми мо бурун шуд,
Ёрон чӣ чора зозем бо ин дили рамида? [3, 463].

Дар ин байт ибораи “**оҳуи сияҳчашм**” дар санъати ташхис ва ҳамчун ташбеҳкунанда (истиора) ишора аз маҳбуба мебошад. Калимаҳои **дом** ва **раמידан** ба байт арзиши баланди эстетикӣ зам намудаанд. Ошиқ, ки дилдода маҳсуб меёбад, маъшуқаро аз даст дод, дилро аз даст дод, ҳисоб меёбад. Дар байти боло ибораи “дили рамида”-“оҳуи сияҳчашм” ҳамон ёри номехрубон аст.

Шунидаам, ки **сагонро** калова мебандӣ,
Чаро ба гардани Ҳофиз намекунӣ расане?! [3, 510].

Дар мисраи аввали байт бо санъати ирсоли масал гузориши масъала аст, вале дар мисраи дуюм баёни матлаб тавозӯӣ- фурутанӣ хоксориӣ шахси ошиқ нишон дода шудааст.

Образи **саг** дар адабиёт ҳамчун ҳайвони вафодор аз гузаштаи дур то имрӯз роиҷ аст. Ҳатто он дар қиссаи “Асҳоби қаҳф” “Саги асҳоби қаҳф рӯзе чанд, пайи инсон гирифтӣ мардум шуд.-Саъдӣ” пайи инсон гирифта, мардум шудааст.

Ҳофиз бо методи романтизм аз номи ошиқ ба маъшук изҳори муҳаббат карда гуфтааст: “Бисёр шунидаам ва дидаам, ки сагонро бо калова (ресмон, занҷир) мебанданд. Ту бошӣ, эй ёр, чаро ба гардани ман (ошиқ худро саги дари маъшук гуфтааст.-А.С.) ресмон намебандӣ, то ки вобастаи ту бошам?!”

Аз рӯи гузориши Муллоҳасанов Лаълҷуба, ки дар асари таҳқиқотии хеш бо номи «Хусни табиат дар шеъри сабки Хуросон» омадааст: “...Маҳз ба ин хотир, ҳоло дар 11 мамлакати дунё барои **саг** нимпайкара гузошта шудааст [42, 21].

Эй **кабк** хушхиром, ки хуш меравӣ ба ноз,
Ғарра машав, ки **гурбаи обид** намоз кард [3, 221].

Байт дар санъати ташхис (Ба ҳайвонҳо, парандагон, наботот, ҷамодот, ҷирмҳои осмонӣ ва ғайра эҳсосоту хислатҳои инсонӣ нисбат дода, онҳоро дар миёни худ ва ё бо инсон гап занондан ташхису **интоқ** ё ки ба шакли мӯъҷаз ташхис номида мешавад” [37, 94].) эҷод шудааст. Намояндаи олами туюр- кабк ишора ба инсонҳои кӯтоҳандеш ва нозпарвар мекунад. Дар урфият беҳуда нагуфтаанд, ки “кабк аз даҳони худ тир хӯрдааст”. Гурба бошад, ҳамчун намояндаи олами вуҳуш киноя аз инсонҳои авомфиребу риёкор мебошад. Муҳаққиқи таърихи адабиёти тоҷик Холиқ Мирзозода дар қисмати дуюми “Мунтахаби девон”-и Ҳофиз байти мазкурро дар поварақ чунин ба қалам додааст: “Дар ин мисраъ (байт- А.С.) Ҳофиз ба он факти замони худ ишора кардааст, ки аз шайхҳои замонаш Имоди фақеҳ барои авомфиребӣ гурбаи худро ба (Аз назари услуб дар ин ҷо пешоянди “ба” зиёдатӣ аст.-А.С.) намозхонӣ ёд дода буд ва онро ҳамчун каромоти худ маънидод мекард”[3, 221]. Ҳамин ҳодисаи рикқатбахши таърихӣ буд, ки яке аз ҳамасрони шӯҳртабъ, вале оташинсухани Ҳофизӣ Шерозӣ-Убайти Зоконӣ ба эҷоди қиссаи тамсилии “Муш ва гурба” пардохт:

Эй хирадмани оқилу доно,
Қиссаи “Мушу гурба” бархона [49, 1].

ва бо санъати ташхис дар образи ин ду унсур: муш ва гурба тамоми хислатҳои зоҳидони мардумозори давр, балки имрӯзро низ инъикос намуд:

Агар дорӣ ту ақлу донишу хӯш,
Биё, бишнава, ҳадиси гурбаву муш [49, 1].

Дар асоси сарчашмаҳо (тазкираҳо) Ҳофизӣ Шерозӣ бо Убайди Зоконӣ муносири якдигар будаанд, вале он чуноне ки Хоҷа Ҳофиз бо Шайх Камол муносибат: истиқболи фикрҳои бикр, ҷавобиянависӣ, тазмингӯӣ ва қувваозмоии адабӣ доштаанд, бо Убайд не. Ва ин нуқтаи норавшани илми адабиётшиносӣ ниёз ба таҳқиқи дорад, вале аз сабаби он ки ҳадаф ва равиши таҳқиқоти мо дигар аст, аз қовиши ин мавзӯ худдорӣ мекунем.

Зи ишқ сар бадар оранд **моҳиён** аз об,

Агар сафинаи Ҳофиз расад ба дарёе [3, 489].

Байт дар санъати тафохур ва муболиға эҷод шудааст. Тафохур ин аз аҷоиби кори хеш болидан аст. Муболиға бошад, амалу ҳодисаеро барзиёд нишон додан мебошад. Вожаи моҳиён (исми ҷомеъ) об, сафина, дарё вобастаи якдигар буда, фахрияи Ҳофизро ҷолибтар кунондаанд:

Ману сафинаи Ҳофиз, ки андар ин дарё,

Бизоати сухани дурфишон намебинам [3, 389].

Унсурҳои табиат: моҳӣ ва об ба маънои аслии худ кор фармуда шудаанд, вале муроди Ҳофиз аз овардани калимаи **сафина**, ки як маънояш киштӣ мебошад, киштӣ нест, балки навъе аз баёзу ҷунг аст, ки ба маънои тоماش метавон онро “Девон” ё “Куллийт” номид. Маънии байт: Ҳофиз дар дилпазирии шеъраш ҷунон афзудааст, ки на танҳо мардум, ҳатто дар сурати ба дарё расидани шеъри ӯ моҳиён, ки забони гӯё надоранд, тааҷҷуб карда, аз об сар мебароранд.

Дар баҳр фитодаам чу моҳӣ,

То ёр маро ба шаст гирад [3, 271].

Дар байт калимаи “моҳӣ” ҳамчун монандкунанда ба маънои аслии худ омада, “чу/чун” адоти ташбеҳ, ёр моҳигир ва “шаст” асбоби моҳигирӣ. Мазмуни байт: ошиқ дар баҳри ишқи ёр ба мисли моҳӣ ҷунон ғулавар гаштааст, ки фақат ёр метавонад ӯро бо ҷанги моҳидорӣ- муҳаббати худ бигирад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон//Таҳиягари матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шореҳи луғот Аълоҳон Афсаҳзод, - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008, -140.
2. Ҳофизӣ Шерозӣ. Мунтахаби девон// Тартибдиханда ва муҳаррир Х. Мирзозода, - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957, - 610 с.
3. Ҳофизӣ Шерозӣ. Мунтахаби ғазалиёт// Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ.Шанбезода, -Душанбе: Ирфон, 1967, - 284 с.
4. Ҳофизӣ Шерозӣ. Ашъори гузида// Тартибдихандагон: Н. Маъсумӣ ва Ҷ. Шанбезода - Душанбе: Ирфон, 1971, - 166 с.
5. Ҳофизӣ Шерозӣ. Чихилу се ғазал// Бо кӯшиши Гулсум Галимова, дар зери таҳрири академики АФТ А. Мирзоев - Душанбе: Ирфон, 1971, -110.
6. Ҳофизӣ Шерозӣ. Чашмаи меҳр//Тартибдихандагон: Н. Қаҳҳорова ва Ф. Абдуллоев, Душанбе: Ирфон, 1971, - 64 с.
7. Исрофилниё Ш. Корбурди вожаи об ба маънои ирфонии шароб дар ашъори Ҳофиз//Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2004, №3, С. 63-68.
8. Мирзозода Х. Ошиқи ҳаёт ва шоири тўғёнӣ Ҳофизӣ Шерозӣ//Авроқи рангин - Душанбе: Ирфон, 1982, - 350 с.
9. Муллоҳасанов Лаълҷуба. Ҳусни табиат дар шеъри сабки Хуросонӣ// -Душанбе: Ирфон, 2010, - 164 с.
10. Ҳодизода Р. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик//Душанбе: Адиб, 1999,-187 с.

БАРАСИИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАНИ ОЛАМИ ВУҲУШ

Дар мақолаи мазкур муаллиф вожаҳои ифодакунандаи олами вуҳушро ҳаллу фасл намудааст. Ҳофиз аз нуқтаи назари илми мантиқ ва раваншиносӣ таносуби суханро дар истифодабарии унсурҳои табиат бо масъалаҳои рӯзмарраи ҳаёт: ишқ, иҷтимоӣ, иқтисод ва сиёсат ҷунон риоя намудааст, ки сухан аз малоҳату фасоҳат ба дараҷаи балоғат расидааст. Аниқтараш аз рӯи ҳислат, назокат ва таносуб гулу гиёҳ ва парандагону ҳайвонотро дар санъати ташхис, тамсил дар нақши инсонҳо образнок кунанда, ба сухан дароварондааст, ки арзиши баланди илмӣ-адабӣ дорад. Масалан, Ҳофиз дар тасвири масъалаҳои романтикӣ рӯи маҳбубаро ба гул, қомати болои ӯро ба дарахти сарв, чашмашро ба бодони шикаста, зулфашро ба бунафша, абруашро ба моҳ, рӯашро ба хуршед ташбеҳ додааст. Вале муаллифи бориқандеш дар муқоиса ба олами наботот тавассути ба риштаи тасвир кашидани олами ҳайвонот ва парандагон бештар масъалаҳои сиёсии даврро тасвир карда, нақд гирифтааст.

Калидвожаҳо: олами вуҳуш, Ҳофиз, таносуби сухан, унсурҳои табиат, ишқ, иқтисод ва сиёсат, тамсил, арзиши илмӣ-адабӣ.

ЛЕКСИКА, ВЫРАЖАЮЩАЯ ЖИВОЙ МИР В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХАФИЗА

В данной статье автор обращается к лексике, выражающей живой мир в произведениях Хафиза.. С точки зрения логики и психологии, Хафиз следил за отношением использования элементов природы к повседневным жизненным проблемам: любви, социальности, экономике и политике, чтобы речь достигла

зрелости. Точнее говоря, поэт описывает характер, нежность, цветы и травы, птицы и животные в искусстве сравнения и уподобления и имеет высокую научную и литературную ценность. Например, в описании романтических дел на цветке Хафиз сравнил красивые части тела возлюбленной с кипарисом, его глаза с миндалем, ее локоны с фиалкой, ее лицо с луной, ее щеки с солнцем. Тем не менее, автор стихотворения сравнивает и описывает политические вопросы своего времени с флорой и фауной.

Ключевые слова: живой мир, пробуждение, речь, стихия природы, любовь, экономика и политика, образование, научная и литературная ценность.

WORDS EXPRESSING THE LIVING WORLD IN HAFIZ'S WORKS

In this article, the author refers to the vocabulary that expresses the living world in the works of Hafiz.. From the point of view of logic and psychology, Hafiz followed the relationship of the use of elements of nature to everyday life problems: love, sociality, Economics and politics, so that speech reached maturity. More precisely, the poet describes character, tenderness, flowers and herbs, birds and animals in the art of comparison and likeness and has a high scientific and literary value. For example, in describing romantic Affairs on a flower, Hafiz compared the beautiful parts of the beloved's body to a cypress, his eyes to an almond, her curls to a violet, her face to the moon, her cheeks to the sun. Nevertheless, the author of the poem compares and describes the political issues of his time with the flora and fauna.

Keywords: living world, awakening, speech, element of nature, love, economy and politics, education, scientific and literary value.

Сведения об авторе: *Абдугаффори Сулаймон* – магистр второго курса Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ Тел.: **908-66-80-70**

Information about the author: *Abdugafor Sulaimon* – second-year graduate student of the Institute of language and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of sciences RT Tel: **908 66 80 70**

БОЗТОБИ МАЪНОҲОИ ЛУҒАВИИ ВОЖАИ «САФЕД» ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

Баротов Д. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавзӯи ранг дар илм яке аз он масъалаҳое аст, ки мавриди омӯзиши муштаракӣ фанҳои гуногун – физика (спектроскопия), психология (категорияи идрок), забоншиносӣ (луғатшиносӣ ва морфология) қарор гирифтааст. Дар забоншиносии тоҷик системаи калимаҳои ифодакунаандаи рангро аз рӯи маънӣ ва сохти морфологӣ ба ду гурӯҳ ҷудо кардаанд: асосӣ ва сохта, ки ҳар кадомашон дорои ҷиҳатҳои хос ҳастанд [4, с. 77].

Ба гурӯҳи аввал вожаҳои сафед, сиёҳ, сурх, зард, сабз, кабуд ва монанди инҳо дохил мешаванд, ки сифатҳои аслианд ва маънои сифатиашон ба ҳуди маънои луғавиашон вобаста аст. Инчунин онҳо аз ҷиҳати баромад ва пайдоиш низ номи ранганд ва ба ибораи дигар, рангҳои асил – асосӣ ҳисоб мешаванд.

Маълум аст, ки вожа дар алоҳидагӣ – берун аз матн ҳамеша як маъноро дода метавонад (албатта, агар омоним набошад) ва танҳо дар матнҳо он бо калимаҳои дигар ҳамнишин шуда, мумкин аст ба маъноҳои дигар соҳиб шавад. Дар ин ҳолат ҳодисаи сермаъноӣ ба вучуд меояд. Ҳоло, дар поён мо ранги сафедро дар ашъори Фарзона, ки ба ғайр аз маънои асосиашон боз ба маъноҳои иловагӣ соҳиб шудааст, таҳлилу баррасӣ менамоем. [5, с. 41].

Ин вожа (сафед) дар луғатҳои дастраси мо ба таври зайл шарҳ ёфтааст: САФЕД 1 سفید яке аз рангҳои асосӣ, ранги шир ё барф; муқоб. сиёҳ; бахтат **сафед** бод! хушбахт бош!; дили **сафед** дили пок аз ғараз ва кина, дили некхоҳ; рӯяш **сафед** бод! дар мавриди тақдири касе ғўянд, ки кори неке кардааст; тиллои **сафед** киноя аз пахта; роҳи **сафед**! роҳи бахайр, роҳи нек, роҳи беҳавфу хатар (вақти сафар рафтани касе ғўянд); шеъри **сафед** шеъри озод; **сафед** қардан устухони касеро ҷони касеро ба лаб расондан, касеро безор қардан; байрақи **сафед** бардоштан а) хоҳони тарки ҷанг ва хусумат шудан; б) таслим шудан; **сафед** қардан а) оҳақ ё ғач молидан ба девор; б) оби қўрғошим давондан

ба рӯи зарфҳои мисин; в) маҷ. беайб шуморидан, бегуноҳ эълон кардани касе; **сафед** шудан а) ранги **сафед** пайдо кардан; равшан шудан; б) маҷ. бегуноҳ шумурда шудан; **сафед** шудани рӯз дамидани субҳ; **сафед** шудани чашм дар роҳи касе бисёр интизорӣ кашида нобино шудан; сурху **сафед** шудан бо касе дар бораи коре бо касе ба муноқаша ва мунозира пардохтан; сурху **сафед** шудан (аз шарм) тағйир ёфтани ранги рӯй аз хичолат [3, 222].

Ин ташреҳ, ки айнан аз ФТЗТ (2008) иқтибос шудааст, ба назари мо каме ноқис аст. Аз як тараф, аз маъноҳои овардашудаи ин вожа танҳо аввалаш рақамгузорӣ (1.) шудааст, ҳол он ки калима аз рӯйи мисолҳои дар ин саҳифаи фарҳанг овардашуда дорои 11 маъно гардидааст: 1 – ранги табиӣ, 2 – хуш, 3 – соф, 4 – беҳатар, 5 – пок, 6 – нек, 7 – равшан, 8 – бегуноҳ, 9 – интизор, 10 – безор, 11 – шарм, ҳаё.

Аз тарфи дигар, «муқобили сиёҳ» гуфтани ранги сафед низ дуруст нест, зеро ба маънои аслиашон рангҳо ба ҳамдигар муқобил ё антоним шуда наметавонанд. Дар ин бора профессор Ҳомид Маҷидов ишорае дорад: «Калимаи **сафед**ро бо **сиёҳ** антоним ҳисобидан дуруст нест, ё ки ҳамин гуна муносибатро дар байни калимаҳои **сафед** ва **сурх**, **сафед** ва **сабз** чустан ғалат аст, чунки ҳар як ранг дар табиат ба таври нотақрор вучуд дорад ва яке бо дигаре муносибати ба ҳам зид дошта наметавонад» [1, 65]. Ин гуна вожаҳо агар маъноҳои маҷозиро соҳиб шуда, рамзҳои ба ҳам муқобил ва муқобилро ифода кунанд, он гоҳ он рангҳо ҳам ба ҳам мутақозид мешаванд: **сафед** ба маънои «равшан» ва **сиёҳ** ба маънои «торик». «Калимаҳои ифодагари рангҳо бо ҳам дар сурате антоним мешаванд, ки маъноҳои иловагии аломату хусусиятро соҳиб шаванд. Масалан, **сурх** ба маънои «инқилобӣ»: **аскари сурх**, «**Тоҷикистони сурх**» бо **сафед**, ки маънои «аксулунқилоб»-ро ифода мекард, антоним мешуд. Ҳамин гуна маъноҳои ба ҳам зидро дар мисоли зайл калимаҳои **сиёҳ** ва **сафед** ба худ касб карданд:

Ба ҳангоми сахтӣ машав ноумед,

Ки абри **сиёҳ** борад оби **сафед** (Низомӣ)» [1, 65].

Шоира Фарзона ранги мазкурро қариб ба ҳамаи маъноҳои дар боло зикршуда истифода намудааст, чунончи ба маънои асл – ранг:

Духтаре ғофил зи таъҷили ҷавонӣ

Дар сараш мӯи **сафеди** аввалинро

Ханҷари хунрез мепиндошт.

Азбаски вожа сафед аз лиҳози доираи истеъмолаш ба қатори калимаҳои умумистеъмол дохил мешавад, он ҳамчун воҳиди сермаъно барои адибу нависандагони боистеъдод имкониятҳои васеъву фаровони эҷодӣ фароҳам оварда метавонад. Бисёр вақт адибони хушсалиқа онҳоро бо тобишҳои нав ба нав ба кор мебаранд, ки давоми мантиқии ҳамон маънои умумистеъмоли чунин калимаҳо мебошанд. Инро ба хубӣ дар эҷодиёти Фарзона мушоҳида карда метавонем. Масалан, агар дар байти зерин ин вожа ба маънои аслии ифодаи ранг корбаст шуда бошад:

Аз чирк ҷило резад сарпӯши **сафеди** ӯ,

Бо ҳамҳама қач хандад во карда даҳонашро

дар байти поён **сафед** якбора ба ду маъно – «равшан» ва «хабари хуш, башорат» кор фармуда шудааст:

Биёяд субҳ чун ваҳйи **сафедат**

Зи боми кибриё, сад шукр, сад шукр.

Дар шеъри дигар вожаи тахти назар ба маънои маҷозии «пардаи ҳарир – умеди дидор» ба кор бурда шудааст:

Бубин таровиши нилии нимторикӣ,

Гирифта дидаи тирезаро паранди **сафед**.

«Таровиши нилии нимторикӣ», ба назари мо, маънои «интизории тӯлонӣ, аммо бо натиҷаи мусбат» -ро медиҳад, ки «паранди сафед» - пардаи ҳарири сафед, киноя аз «ба дидор расидан» мебошад.

Дар байти

Аз хонаи **сафеду** шакарбоғи сабзи ту

Рафтам, ки зиндагӣ бишавад поку навдуруд.

калимаи **сафед** бо **хона**, ки маънои мачозии «дил»-ро дорад, ҳамнишин шудааст ва маънои «пок»-ро медиҳад. Яъне «аз дилу нияту орзую хаваси ту ман берун меравам, то ту ба осудагӣ ба сар барӣ». Аз ин ҷо, дар «хонаи сафед» вожаи таҳти назар дар баробари маънии «пок» маъноҳои «ошиқ, моил»-ро низ дода метавонад.

Дар байти дигар низ **сафед** ба маънои «орзуҳои хуб, нек» ба кор рафтааст:

Раҳ мебарад ба сӯи **сафедиҳо**

Оҳиста гесувони тилоиам.

Ҳасрат намекунам: ҳамаро дидам,

Хуш нағма хонд қалби ҳавоиям.

Маълум аст, ки тарона дар ашъори шоирон асосан ба маънои сухан ба кор меравад. Шоира Фарзона ҳам ин вожаро ба маънои зикршуда зиёд истифода намудааст. Ва сухан ранг надорад, аммо дар пораи баъдӣ адиб «таронаҳои сафед» гуфта, суханҳои дилангезро дар назар гирифтааст:

Дар лабонам таронаҳои **сафед**

Омадам то ба остони видоъ.

Омадам ин ҳама раҳ, аммо ку

Он ки ҳарфи маро кунад маъно,

Ку адофаҳми ман, кучост, кучо.

Пас, шоира калимаи **сафедро** ба маънои «дилангез» низ ба кор мебарад, ки хоси эҷидиёти мавсуф мебошад.

Чун **байрақи сафед** маяфкан сари мутеъ,

Худро мисоли парчами сурхе ба бом кун.

Дар байти боло бошад, ифодаи «байрақи **сафед**» маънои «сар фурувардан, таслим шудан» истеъмол шудааст, ки ба ин маънӣ вожаи таҳти назар дар луғатномаҳо, аз ҷумла ФТЗТ, зикр гардидааст [2].

Баҳорзодаи ман, сабзи рангбози ман,

Биёву ранг даровар бар **ин сафеду сиёх**.

Дар ин байт, чунонки ба назар мерасад, вожаҳои «сафеду сиёх» бо ҳам омада, мутазод не, балки як маънои содаи «якранг, якнавохт»-ро ба бор овардаанд. Мазмуни ин байт, ба фикри мо, ин аст, ки баҳорзода – насим, нақхат ва зиндагии нав ояду ин ҳаёти якнавохтро ачибу базавқ гардонад. [5, с. 20].

Аз таърихи забони тоҷикӣ маълум аст, ки овози **ф** дар форсии қадим ва миёна вучуд надоштааст ва он дар зерӣ таъсири забони арабӣ хеле баъдтар дар забони мо пайдо шудааст. Далели ин гуфтаро дар эҷодиёти адибони асрҳои IX ва X мушоҳида кардан мумкин аст:

Сапеду симзада буду дурру марчон буд,

Ситораи сахари буду қараборон буд.

Рӯдакӣ

Вожаҳоеро, ки имрӯз дар таркибашон овози **ф** доранд, дар осору ашъори адибони он давра бо овози п дучор омадан мумкин аст: фил – пил, сафед – сапед ва ғ. Шоира Фарзона ҳам ин воҳиди луғавиро дар шакли **сапед** зиёд ба кор бурдааст:

Пур мекунам зи пайки **сапеди** таронаҳо.

Дар зеҳни ман занед таҷалло, ҷавонаҳо.

Дар ин байт **сапед** ба маънои «хуш, дилхоҳ, мақбул» омадааст – «пайки сапед» яъне «хабари хуш, башорат».

Дар порчаи зерин низ ба маънои «мақбул ва дилангез» кор фармуда мешавад:

Навойи нишоте баровар зи торам,

Ту, эй бозгашти **сапеди** баҳорам.

Дар байти баъдӣ калимаи сапед маънои «умедбахш»-ро дадааст:

Зи пушти панҷара бар гӯшам омад

Муноҷоти **сапеди** рӯшноӣ.

Вожаи тахти назари мо ба қатори калимаҳои умумиистеъмол дохил мешавад. Маҷмӯи чунин калимаҳои забони адабӣ, ки дар ҳама мавриди нутқ, чи нутқи хаттӣ ва шифохӣ, чи услуби баланд ва чи услуби паст ба қор бурда мешавад, луғати умумиистеъмолро ташкил медиҳад. Калимаҳои умумиистеъмоли таркиби луғавии забони адабро ба тавассути як силсила нишонаҳои мушаххаси лингвистии онҳо муайян кардан мумкин аст:

Сафед ба мисли тамоми калимаи умумиистеъмол ба ҷумлаи вожаҳои ғайри забон дохил мешавад, ба ин сабаб он ба дараҷаи баланди қорбурд соҳиб аст. Адибон калимаи мазкурро дар мавриди офаридани калимаи нав, таъбир, истилоҳ, образҳо ва номҳои нав ҳамчун қолабҳои шинохташуда истифода мебаранд, аз қабилҳои **сафедруӣ, сафедор, бахтсафед, сафедбахт, мӯйсафед, дандонсафед, дилсафед, сафедҷеҳра, сафедруӣ, сафедном** ва ғайраву ҳоказо, ки дар ашъори Фарзона низ онҳоро дучор омадан мумкин аст:

Эй дӯст, **сафедномаи** субҳ туй,

Рӯшаннасабо, ҷакомаи субҳ туй.

Умуман, калимаи **сафед** ҳамчун вожаи умумиистеъмол ва сермаъно дар эҷодиёти Фарзона ба маъноҳои дигар (орзуманд, умедвор) низ соҳиб шудааст, ки танҳо ҳоси услуби ин адиби мумтоз мебошад.

АДАБИЁТ

1. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. - Душанбе: Деваштиҷ 2007. - 244 с.
2. Музофиршоев М. О. Наввожаҳо ва усули тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷик. - Душанбе: Эр-граф, 2013. - 172 с.
3. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Мураттибон С.Назарзода, А. Сангин, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. - Иборат аз ду ҷилд. - Душанбе, 2008. - Ҷ.2. - 945 с.
4. Ҷаъфаров М. Тарзи ифодаи мафҳуми ранг дар як асари тиббӣ // Забоншиносӣ тоҷик. Маҷмӯаи мақолаҳо. - Душанбе: Дониш, 1980. - 280с.
5. Фарзона. Мӯҳри гули мино. - Хучанд: Ношир, 2006, - 400 с.
6. Фарзона. Себарга. - Хучанд, 2008, - 300 с.

БОЗТОБИ МАЪНОҲОИ ЛУҒАВИИ ВОЖАИ «САФЕД» ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

Дар мақолаи мазкур хусусият ва сохтори семантикӣ-функционалии калимаи сафед дар эҷодиёти Фарзона мавриди баррасии қарор гирифтааст. Ҳамчунин навиштаҳои фалсафӣ-эстетикӣ ва бадеи-методологии вай инъикос гаштааст. Дар ин замина муаллиф таркиби луғавии ашъори Фарзонаро таҳлилу баррасии намуда, калимаи сафед ҳамчун калимаи умумиистеъмол вижаҳои хосро ба худ касб менамояд. Тавре муаллиф арз менамояд, азбаски вожа сафед аз лиҳози доираи истеъмолаш ба қатори калимаҳои умумиистеъмол дохил мешавад, он ҳамчун воҳиди сермаъно барои адибу нависандагонии боистеъдод имкониятҳои васеъу фаровони эҷодӣ фароҳам оварда метавонад. Бисёр вақт адибонии хушсалиқа онҳоро бо тобишҳои нав ба нав ба қор мебаранд, ки давоми мантиқии ҳамон маънои умумиистеъмоли чунин калимаҳо мебошанд. Инро ба ҳуҷаи дар эҷодиёти Фарзона мушоҳида қарда метавонем. Масалан, агар дар байти зерин ин вожа ба маънои аслии ифодаи ранг қорбасти шуда бошад. Махсусан инъикоси мафҳуми «сафед» дар асари «Мӯҳри гули мино» бештар во меҳурат ва тобишҳои гуногуни маънои медиҳад. Калимаи сафед дар асарҳои дигари Фарзона низ ба таври васеъ истифода гаштааст.

Калидвожаҳо: рангҳо, сафед, маъноҳои иловагӣ, воситаҳои калимасозӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ СЛОВА «САФЕД» (БЕЛЫЙ) В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ

В статье рассматриваются структурно-семантические и функциональные особенности слова «сафед (белый)», зафиксированный в поэтических текстах Фарзона. Исследуются узловые, потенциальные и окказиональные способы создания авторских инноваций с учетом философско-эстетических и художественно-методологических установок символизма. Для усиления мысли использованы примеры и образцы, и они закреплены научными доводами. Также автор пытается исследовать различные аспекты слова «сафед (белый)» с точки зрения и других исследователей. Его можно отнести ко многим историческим и мистическим произведениям, которые рассказывают нам о Фарзоне. Следует отметить, что сотни исследователей и ученых писали тезисы и научные статьи об этом. По сути, автор статьи пытается представить свои идеи о структурно-семантические и функциональные особенности слова «сафед (белый)». В связи с этим следует отметить, что слово «сафед – белый» по значению выполняет различные синтаксические функции. Статья написана на должном научном уровне, она интересна, информативна и научно обоснована.

Ключевые слова: цвета, белый, дополнительное значение, способы словообразования.

REFLECTIONS OF THE LEXICAL MEANING OF THE WORD “SAFED” (WHITE) IN FARZONA’S POETRY

The article discusses the structural-semantic and functional features of the word “safed (white)”, as recorded in Farzona’s poetic texts. We study the usual, potential and occasional ways of creating author's innovations, taking into account the philosophical-aesthetic and artistic-methodological attitudes of symbolism. To enhance the thoughts used examples and samples, and they are reinforced by scientific arguments. The author also tries to explore various aspects of the word “safed (white)” from the point of view of other researchers. It can be attributed to many historical and mystical works that tell us about Farzona. It can be attributed to many historical and mystical works that tell us about Farzon. It should be noted that hundreds of researchers and scientists wrote abstracts and scientific articles about it. In fact, the author of the article tries to present his ideas about the structural-semantic and functional features of the word “safed (white)”. In this regard, it should be noted that the word "safed - white" by value performs various syntactic functions. The article is written at a proper scientific level, it is interesting, informative and scientifically based.

Keywords: colors, white, additional meaning, word-formation methods.

Сведение об авторе: *Баротов Далер Абдусаломович* — Таджикский национальный университет, магистр кафедры современного литературного языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **989-13-77-61**

Information about the author: *Barotov Daler Abdusalomovich* - Tajik National University, Graduate student of the Department of Modern Literary Language of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **989-13-77-61**

ТАРКИБИ СОХТОРИИ НОМГЌИИ ЧАНД ХУЧЧАТ

Латифов К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони тоҷикӣ ҳамчун забони коргузорию дафтардории гузаштагони халқи тоҷик тавонист тӯли қарнҳо қудрати салосати худро нигоҳ дошта барои имрӯзиён чун мероси арзишманд боқӣ монад. Чунонки аз осори таърихӣ маълум аст, қулли санаду мактубҳои давлатҳои мухтали ин сарзамин бо ин забон таҳия мегардид. Ҳамчунин бо ин забон дар давоми садсолаҳо ҳазорон асарҳои илмию адабӣ навишта шудаанд.

Халқи тоҷик баъди ҳазор сол, дар соли 1991 соҳиби давлати мустақил гардид ва дар арсаи олам имрӯз Тоҷикистонро чун давлати соҳибхитӣ мешиносанду эътироф кардаанд. Ин боиси ифтихор ва сарбаланди ҳар тоҷику тоҷикистонӣ мебошад. Дар раванди муносибатҳои иҷтимоӣ ва инфиродӣ дар ҷомеа ҳамеша ҳуччат чун ашӯе, ки ба он мардум эътимод мекунанд, мавҷуд буд.

Тавре ки маълум аст, аз давраҳои қадим то замони мо ҳуччатҳои гуногун омада расидаанд. Маҳз тавассути онҳо мо аз таърихи халқ, тарзи давлатдорӣ, қорҳои идора дафтардорӣ ва муносибатҳои гуногунзамона огоҳ мешавем. Аз замоне ки инсоният ҳат сохту навиштанро омӯхт ҳуччат арзи вучуд карда барои ба роҳ мондани қоргузори муносиботи мухталиф истифода мешавад. Дар ибтидо ҳуччат чун воситаи муносибат ва баъдтар баробари ташаккули давлат ҳамчун воситаи муҳими идорӣ, санадҳои қонунию таърихӣ ва ахбор хизмат кардааст.

Аз таърих маълум аст, ки ҳуччатҳои ибтидоӣ дар пӯсти ҳайвоноту дарахтон ва ҳатто дар рӯи сангҳо навишта мешуданд. Маҷмӯи қонунҳои шоҳи адолатпешаи Бобул Ҳаммурапи (солҳои 1797-1751 то мелод) ва аз он ҳам қадимтар қонунҳои шоҳ Ур-Наму (солҳои 2112-2094 то мелод) ва дигар сарчашмаҳои дорой аҳамияти «ҳуччатӣ» гувоҳи он аст, ки ҳуччат таърихи қадим дорад.

Агар марҳилаҳои ташаккули ҳуччатро тақсимбандӣ намоем, онро метавон чунин даврандӣ намуд:

1. Баробари инкишофу раванқи ҷамъияти инсонӣ, муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ байни одамон низ тағйиру тақомул меёбад. Баробари пайдо шудани фаъолият қардани муассисаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва ғайра

хуччатнигорӣ (коргузорӣ) низ тағйир меёбад.

Бо вучуди побарҷо мондани захиран асосии луғавӣ ва сохти граматикии забон, аз муомилоти расмӣ калима ва ибораҳои ҷудогона хориҷ мешаваид ва ё маънояшон тағйир меёбанд. Дар баробари ин калимаю ибораҳои нав пайдо мешаванд. Аз ин рӯ, хуччат низ тағйири шаклу мазмун мекунад. Чунин рушду такомул то давраи Сомониён идома дошт. Давлати Сомониён, ки дар инкишофу равнақи илму адабу фарҳанг машҳури ҷаҳон гашта буд, дастгоҳи идорӣ ва умуман коргузори хешро ташаккул дод. Дастгоҳи марказии давлатӣ, ки сарвари он амир буд, ба дарбори подшоҳӣ ва девонҳо (идораҳои ҳарбию мулкӣ) тақсим мешуд.

2. То асри XVIII коргузорӣ хеле одӣ сураи мегирифт. Барои тартиб додани хуччатҳои расмӣ талаботи махсус вучуд надошт. Хуччатҳои расмиро ба қайд мегирифтанд ва онҳоро аз рӯи малатабу мавзӯяшон ба парванда тахт, пайи ҳам мечаспонданд, ки тӯли онҳо баъзан ба садҳо метр мерасид. Баъдан онҳоро печонида, ба сандуқҳо ҷой мекарданд.

Баъдтар дастгоҳи маъмурӣ аз нав, эҳё шуд тартиби нави коргузорӣ арзи вучуд карда бошад ҳам, аз сабаби бо усули қоғазбозӣ анҷом додаш фаъолиятҳои дастгоҳи давлатии коргузорӣ низ мураккабтар гардид. Чунинчи дар додгоҳи земствои Русияи пеш аз инқилобӣ ҳар хуччати расмии воридшуда аз чанд зина мегузашт сабт ва арзёбни он ба 26 амалиёт тақсим мешуд. Агар шароити ҳамоҳангӣ ба додани ришва вобаста будани ҳаллу фасли ҳар масъаларо ба назар гирем, он гоҳ фаҳмост, ки аз чӣ сабаб ҳалли одитарин кор чандин моҳ ва аксар вақт солҳо тӯл мекашид. Чунин аҳвол (ҳатто аз он ҳам бадтар) дар аморати Бухоро роиҷ буд.

3. Баъди Инқилоби Октябр барои тамоли коргузорӣ як силсила тадбирҳо андешида шуд. Яке аз ин тадбирҳо таҳияи Тартиби ягонаи коргузори давлатӣ буд. Ин тадбир имконият дод, ки таҳиякунандаи хуччат аз истифодаи қоидаҳои нодаркор озод бошад. Ин амал масъалаи баҳисоб гирифтани ва назорати хуччатҳоро осон мегардонад.

Минбаъд таҳия шудани Стандартҳои давлатӣ (ГОСТ) ва ба ҳамин монанд хуччатҳо чунин унвон гирифтанд, давлат ва Ҳукумати Шӯравӣ барои пешбурди коргузорӣ чораҳои зарурӣ меандешид. Лекин давлатдории шӯравӣ имкон наметод, ки хуччатнигории хешро бо забони ғайр ва ҳатто хуччати одитарин-навиштани аризаро низ дар баъзе корхонаю идораҳо бо забони русӣ талаб мекарданд.

Тахво баъди пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба истиқлолият расидани ҷумҳуриҳои миллӣ забони ҳар ҷумҳурии забони давлатии ӯ шинохта шуд. Дар моддаи дууми Конституция омадааст, ки забони тоҷикӣ забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Дар партави Қонуни забон (1989) бо ташаббуси мардум дар ҷумҳурии Бунёди забони тоҷикӣ ташкил шуд, ки дар вилояту шаҳру ноҳияҳо бахшҳо дорад. Дар назди АМ Тоҷикистон Кумитаи истилоҳот ташкил дода шуд. Агар Кумитаи забон ва истилоҳот тибқи фармони сардори давлат дар назди ҳукумати ҷумҳурии ташкил мешуд, шояд имконият барои амалӣ шудани моддаҳои Қонуни забон бештар мегардид.

Коргузори тамоми идораю корхона, муассисаю ташкилот ва умуман фаъолияти давлатро ба тартиб меандозад. Пастравии иқтисодиёт ва паст будани сатҳи зиндагӣ. бетартибию бенизомӣ аз сушт будани низомии коргузорӣ башорат медиҳад. Аз ин рӯ, ҳар давлат ва сохти ҷамъиятӣ барои такмил ва рушду тамоли дафтардорӣ саъй мекунад.

Имрӯз шароите фароҳам шудаст, ки ҳамаи дастовардҳои даврони шӯравиро дар боби санаднигорӣ ва коргузори давлатӣ таҷдиди назар карда, онҳоро бояд такмилу густариш дод ва тамоми анвои аснодро ба забони тоҷикӣ омода карда, аз онҳо дар саросари кишвар кор гирифта шавад. Зарур аст, ки санаднигорӣ чун илм мушаккил дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиву олӣ таълим дода шавад, то ҳамагон ва бахусус, маъмуруни оянда илми санадро ёд бигиранд ва ба дигарон ёд бидиҳанд.

Чунинки дар боло зикр намудем, халқи тоҷик баъди ҳазор сол, соли 1991 соҳиби давлати мушаккил гардид, ки дар арсаи олам имрӯз Тоҷикистонро чун давлати

сохибхитиёр мешиносанд. Забони тоҷикӣ 22 июли соли 1989 бо қарори махсуси Шурои Олии Тоҷикистон забони давлатӣ эълон гардид.

Дар замони соҳибистиклолӣ Қонун дар бораи забон давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 5-юмбри соли 2009 №553 қабул гардид. Қонуни мазкур мутобиқ ба замони муосир буда, оид ба забони коргузорӣ дар қаламрави кишвар моддаи алоҳида ҷудо шудааст. Дар моддаи 5-и Қонуни мазкур, ки «забони коргузорӣ» ном дорад омадааст: «коргузори мақомот ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва суди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ сурат мегирад. Моддаи 6-и қонун «забони санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ном дошта дар он қайд шудааст, ки «санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба забони давлатӣ таҳия ва қабул карда мешаванд». Ин моддаҳо ва дигар моддаҳои қонуни мазкур шаҳодати он аст, ки тоҷикӣ забони коргузорӣ ва дафтардорӣ дар Тоҷикистон мебошад. Дар ин мақол мехоҳем масъалаи

Нигориши санад (ҳуҷҷат) яке аз самтҳои фаъолияти фарҳангии ҷомеа буда, муносибати расмӣ аъзоёни он, корхонаву муассиса ва робитаи дипломатии байни давлатҳоро ифода менамояд.

Дар таърих тоҷикон аз зумраи мардумони таърихан соҳибхат мебошанд, ки суннати деринаи ҳуҷҷатнигории онҳоро дигарон эътироф намудаанд. Намунаи санадҳои мухталифи аз даврони бостон ба мерос монда, гувоҳи ин андеша мебошад. Дар баробари пешрафт ва иккишофи ҷомеа санаднигорӣ низ тадриҷан таҳаввул ва ташаккул ёфтааст, зеро ки он яке аз рукҳои асосии давлату давлатдорӣ ба шумор меравад.

Айни замон дар баробари қабули Қонуни забон ва ба он додани мақоми давлатӣ коргузорӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ дар кулли корхонаву идора, муассисаҳо ба забони тоҷикӣ ба роҳ монда шуда, давра ба давра меваи нигориши санадҳо тағйир ва такмил меёбанд.

Имрӯз олимону мутахассисон роҷеъ ба нигориши ҳуҷҷатҳои расмӣ коргузорӣ ба забони тоҷикӣ дастурҳо иншо намуда, намунаи ҳуҷҷатҳо ва санадҳои коргузориро пешниҳод мекунанд, ки ин марҳилаи навини санаднигорӣ ба шумор меравад. Бояд таъкид дод, ки ҳуҷҷатнигорӣ услуб ва қоидаҳои ҳосе дорад. Риояи он услубу қоидаҳо барои ҳар як фарди ҷомеа зарур доништа мешавад. Бояд таъкид намуд, ки санад маъмулан кутоҳ ва мафҳум иншо мегардад. Ҳангоми иншои он аз суҳанони пурроиш, муҳам ва бадеъ бояд дурӣ ҷуст, зеро дар санад мақсаду андеша бояд мушаххас ва дақиқу нишонрас баён гардад. Дар ин мақоле мехоҳем ҳуҷҷатҳои коргузориро аз лиҳози калимасозӣ баррасӣ намоем.

Калимасозӣ як қисмати муҳимтарини забоншиносӣ буда, сохт ва қонуниятҳои сохта шудани калимаҳоро меомӯзад. Таъриқи луғавии аксар забонҳои дунё аз ҳисоби сохта шудани калимаҳо дар асоси луғати мавҷудаи фонди асосии луғавӣ бой ва ғани мегардад, аз ҳисоби калимаҳои нави сохташуда пурра мегардад. Калимаҳои наво, ки дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ хоҷагӣ, илму маданият пайдо шудаанд, бо роҳи калимасозӣ ба вуҷуд омадаанд, ва бо сохти грамматикӣ ва қонунҳои дохилии забон пурра мувофиқат мекунанд.

Дар мақоли худ мо номи ҳуҷҷатҳоеро, ки дар коргузорӣ ва дафтардорӣ истифодаи фаровон доранд аз ҷиҳати калимасозӣ ва таъриқи морфологӣ таҳқиқу таҳлил намудем.

Дар фаъолияти идоракунӣ, ҳуҷҷат ҳамчун намуди меҳнат ва ҳамчун натиҷаи меҳнат хизмат мекунад. Барои ба расмӣ даровардани ҳуҷҷатҳо ба усулҳои қор бо онҳо, таснифи онҳо гузаронида мешавад.

Таснифи ҳуҷҷатҳо - ин аз рӯи аломатҳои бештар умумии монандӣ ва фарқиат дошта, ба синфҳо тақсим кардани ҳуҷҷатҳо мебошад. Аз рӯи тарзи иттилоотдиҳӣ ҳуҷҷатҳо ба ҳуҷҷатҳои хаттӣ, графикӣ, суратӣ ва овозӣ ҷудо мешаванд.

Аз рӯи мазмун ҳуҷҷатҳо ба ҳуҷҷатҳои ташкилию амрдихӣ, молиявӣ ҳисобӣ, таъминотию фурушӣ, ба ҳаёти шахсӣ ва ғайра ҷудо мешаванд.

Аз рӯи номгӯӣ ҳуҷҷатҳо ба фармонҳо, низомномаҳо, суратмаҷлисҳо, фармоишҳо, дастурҳо, қоидаҳо, ойинномаҳо, ҳисоботҳо, актҳо, нақшаҳои қорӣ, аризаҳо ва мактубҳо ҷудо мешаванд. Ҳуҷҷатҳо ба ҳелҳои дохилӣ ва берунӣ ҷудо мешаванд. Дохилӣ - ҳуҷҷатҳое мебошанд, ки дар муассиса, барои ҳалли масъалаҳои дохилӣ

офарида шудаанд ва аз муассиса берун намебароянд. Берунӣ - мукотиботи воридотию содиротӣ мебошанд.

Аз рӯи таъйинот ҳуччатҳо ба аслӣ ва нусхаҳо тақсим мешаванд. Аслӣ - ҳуччати аввалиест, ки иттилооти ибтидоӣ дорад. Нусха - инъикоси аниқи маълумоти ҳуччати аслӣ мебошад. Дар ғушаи ростии болоии ҳуччат калимаи ба тарзи лозимӣ тасдиқ карда шудаи «нусха» навишта мешавад. Аз рӯи муҳлати нигоҳдорӣ ҳуччатҳо ба се ғурӯҳи асосӣ: муҳлати нигоҳдориашон доимӣ, муҳлати нигоҳдориаш муваққатии зиёда аз 10 сол ва муҳлати нигоҳдориашон муваққатии то 10 сол тақсим мекунад. Ҳуччат аз унсурҳои зерин иборат аст: номи ҳуччат, муаллиф, нишонидор, сарлавҳа, матн, таърихи рӯз, имзо, пайнавишт.

Яке аз ҳуччатҳои истифодааш зиёд дар коргузори ва дафтардори ваколатнома мебошад. Аз лиҳози калимасозӣ ин истилоҳ сохти мураккаб дошта аз ду вожа ваколат ва нома сохта шудаст. Он санадест, ки тавассути он муассиса ё шахсе ба касе ҳуқуқ медиҳад, ки кореро иҷро намояд. Ваколатнома ду навъ аст: ваколатномаи расмӣ (вақте ки муассиса ваколат медиҳад) ва ваколатномаи хусусӣ. Ваколатномаи расмӣ санадест, ки дар асоси он муносибатҳои ташкиливу молиявии муассисаҳои давлатӣ ба роҳ монда мешавад. Ваколатномаи хусусӣ ё шахсӣ санадест, ки тавассути он муносибатҳои ташкиливу молиявии шахсони алоҳида ба роҳ монда мешавад. Муддати эътибори ваколатнома метавонад кӯтоҳ ё дароз бошад. Агар муддати эътибори ваколатнома зикр нагардида бошад, он гоҳ вай баъди як сол эътиборашро гумм мекунад. Ваколатномаро метавон дар шакли дастнавис ва ё чопӣ таҳия намуд. Ваколатномаи расмӣ як нусха таҳия мешавад ва бо пешниҳоди забонхат ба ваколатгиранда дода хоҳад шуд.

Ҳангоми аз рӯи ваколатнома гирифтани маблағ ва ё сарватҳои моддӣ пешниҳод намудани шиноснома ё ҳуччати онро ивазкунонда ҳатмӣ мебошад.

Ҳуччати дигар ин забонхат аст, ки аз лиҳози сохт мураккаб буда аз калимаҳои забон ва хат таркиб шудааст. Забонхат санадест, ки гирифтани (расидани) пул ё чизеро тасдиқменамояд. Забонхат мустақилона таҳия мешавад. Дар забонхат миқдори пули гирифташуда бо рақам ва бо ҳуруф дар қавс ифода мешавад. Ҳамчунин дар қавс онро бояд бо ҳарф навишт. Дар ин санад ягон рақам ё калимаро тоза кардан мумкин нест, чизе набояд ислоҳ ё пок шавад. Забонхат дар як нусха таълиф меёбад. Гоҳе дар забонхат номи шахсе, ки ҳангоми омодакунии он ҳузур дошт, зикр мегардад. Дар ин сурат он шахс, ки санади номбурдаро бояд бо имзои худ тасдиқ намояд. Дар забонхат дар сурати зарурат шумораи шиносномаи худро бояд навишт.

Ҳуччати дигар тасдиқнома аст, ки он низ истилоҳи мураккаб буда дар таркиби он вожаи нома нақши муайян дорад. Тасдиқнома санадест, ки далелеро тасдиқ менамояд. Ҳуччати мазкурро метавон дар шакли дастнавис ё чопӣ таҳия намуд. Он тибқи дастури мақоми болоӣ ё мақоми расмӣ дода мешавад. Дар матни он хулоса ё пешниҳод мавҷуд нест, яъне дар он фақат матлаб зикр карда мешаваду бас.

Тавсифнома ҳуччатест, ки маъмурияти муассиса ё созмон ҳангоми дохил шудан ба муассисаҳои омӯзишӣ пешниҳод мекунад. Дар он фаъолияти идорию иҷтимоӣ ва сифатҳои корию ахлоқии корманд баён карда мешавад. Қисми аввали тавсифнома ному насаб, вазифа, унвон, унвони илмӣ, соли таваллуд, миллат, маълумотро оид ба шахсро дар бар мегирад, Қисми дуюм дар барои фаъолияти кори, ихтисос, муддати кор дар муассисаи мазкур, дараҷаи маҳорати касбӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Қисми сеюм сифатҳои корию ахлоқию сиёсии корманд, муносибат ба кор, ширкат дар корҳои ҷамъиятӣ, муносибат бо ҳамкоронро дар бар гирифта, доштани мукофотҳо ва подошҳои дигари аз муассиса дарёфткарда низ дар ҳамин ҷо қайд карда мешаванд. Қисми чорум хотимаӣ буда, дар он ҷойи пешниҳоди тавсифнома, имзоҳои роҳбари муассиса, раиси иттифоқи касаба бо муҳр ва таърихи додани ҳуччат зикр мегардад. Тавсифнома ба дасти корманд дода мешавад ё бо иҷозати вай ба муассисае, ки онро хоҳиш кардааст, фиристода мешавад.

Ҳуччати дигар гузоришнома буда, дар он таркиби он калимаи нома, ки баёнгари ҳаттӣ будани ҳуччат мебошад, ҷой дорад. Гузоришнома санадест, ки ба унвони роҳбари муассиса ё мақомоти боло навишта мешавад. Дар он ягон масъала муфассал баён

мегардад. Ҳамчунин таҳиякунандаи гузориш метавонад дар он натиҳагири ва пешниҳоде зикр намояд. Агар гузоришнома мутааллиқба худ корхона бошад, он гоҳ метавон онро дар шакли дастнавис таълиф намуд. Дар ин навъ гузоришнома шумора зикр намешавад, хотирнишон сохтани таърих ва имзо кифоя аст. Агар гузоришнома ба унвони мақомоти боло навишта шавад, он гоҳ вайро чоп намуд ва бояд роҳбари муассиса (созмон) имзо намояд. Дар ин навъ гузоришнома зикри таърихи таҳияи санад, шумораи судур ва унвони матн ногузир аст.

Дархост аз лиҳози сохти морфологӣ истилоҳи сохта буда, аз пешванду асоси феълӣ ба вучуд омадааст. Аз лиҳози ҳуҷҷатнигорӣ дархост санадест, ки дар он ягон чизи мавриди ниёз, эҳтиёҷ (пул, мол ва ҳоказо) зикр мешавад. Вай ба унвони мақоми расмӣ муассиса (созмон) навишта мешавад.

Тавзеҳнома низ аз лиҳози сохти морфологӣ истилоҳи мураккаббуда вожаи нома дар он мавқеи асосӣ дорад. Тавзеҳнома санадест, ки дар он корманди муассиса ё созмон сабаби иҷро нагардидани фармон, дастур ё риоя

нашудани муқаррарот ва ё нодуруст ихро шудани онро шарҳ медиҳад. Тавзеҳнома дар мавридҳои лозим ба гузориш, баровард ва дигар санадҳо чун замима оварда шудааст, бояд ягон нуктаи санади асосӣ шарҳ дода шавад.

Шарҳи ҳол аз ҷиҳати сохтор истилоҳи таркиби мебошад. Он санадест, ки шакли умумӣ надорад. Аммо дар он хотирнишон сохтани баъзе ҷузъҳо ногузир аст. Шарҳи ҳол дар шакли дастнавис таҳия мешавад. Тамоми хабар дар санади мазкур бояд ба тартиби замонӣ сабт гардид. Дар шарҳи ҳол одатан ҷузъҳои зеринро бояд хотирнишон сохт:

Истилоҳи дигар армон мебошад, ки аз лиҳози сохтор вожаи рехта аст. Аз ҷиҳати истилоҳӣ фармон санадест, ки роҳбари идораи давлатӣ ё шӯъбаи он барои ҳалли вазифаҳои муҳим ва ғайри, ки дар баробари ин мақом қарор дорад, содир менамояд. Фармонзҳо ду хеланд:

- барои ғаёлияти муассиса (созмон);
- барои кормандон.

Фармон барои ғаёлияти муассиса ба хоҳири созмондихии қор, мурағтаб намудани ғаёлияти муассиса ё ягон воҳиди (шӯъбаи) он содир мешавад. Ин гуна фармон ҳамчунин барои огоҳии кормандон, расондани дастурҳои мақомоти болоӣ содир мегардад. Дар ин гуна фармон иқдомоти (ҷорабинии) мушаххас дар назар гирифта, шахсони масъули иқдомот ва муддати иҷрои он таъйин мешавад. Фармон барои кормандон ҳангоми ба қор қабул кардан, аз қор озод намудан, ба рухсатӣ рафтан, инчунин ҳангоми муқофот ё танбех додан ба қоргар содир мешаванд. Баъзе фармонҳо меъёрӣ ва баъзеи онҳо шахсӣ (инфироӣ) мебошанд. Фармонҳои меъёрӣ умумианд, дар онҳо на корманди мушаххас, балки қолли кормандон дар назаранд. Масалан, фармони тасдиқи муқаррароти (қоидаи) тартиби қори муассиса, фармони меъёрӣ ҳисоб меёбад. Аммо фармони подош додан ба кормандони алоҳида фармони шахсӣ (инфироӣ) ном дорад. Матни фармон аз ду бахш иборат аст: бахши шарҳ ва бахши фармон. Дар бахши шарҳ мақсад ва сабаби содир гардидани фармон баён шуда, бахши фармон бо таркиби «Фармон медиқам» меёбад. Ин бахши фармонро ба бандҳо ҷудо кардан мумкин аст ва дар банди охир номи шахси масъули иҷрои фармонро бояд зикр қард. Онро чунин навиштан лозим аст: «Назорат барои иҷрои фармон ба уҳдаи (вазифа, ному насаби шахси масъул) гузошта шавад». Унвони матни фармоне, ки барои ғаёлияти кормандон навишта мешавад, бояд чунин шавад: «Дар бораи ба қор қабул намудан», «Дар бораи рухсатӣ», «Дар бораи подош», «Дар бораи ба қори дигар гузаштан» ва ғайра. Банди хотимагии фармон барои ғаёлияти кормандон ба феълҳои «таъйин шавад», «озод қарда шавад», «гузаронида шавад» ва ғайра хотима меёбад.

Ҳуҷҷати дигар, ки унвони он аз қалимаи сода таркиб ёфтааст амр мебошад. Амр санади ҳуқуқиест, ки барои ҳалли масъалаҳои ғаврӣ дода мешавад. Амро метавонанд муовини роҳбари муассиса (созмон), муовини сармуҳандис ҳамчунин роҳбарони воҳидҳои (шӯъбаҳои) муассиса содир намоянд. Тибқи қоида муддати зътибори амр маҳдуд аст. Зиеда аз ин вай танҳо дар бархе аз кормандон нуғуз дошта метавонаду бас.

Матни амр аз матни фармон тафовут надорад. Танҳо дар баҳши дуввуми матн (баҳши амр) ба ҷойи «Фармон медиҳам» таркиби «Амр медиҳам» ба кор бурда мешавад.

Ҳуҷҷатҳои дигар, ки унвонашон аз ҷиҳати морфологӣ бештар таркибӣ мебошад номаҳо мебошанд. Дар робитаи миёни муассисаҳо, созмонҳо ва мақомоти гуногун номаҳои расмӣ нақши хеле муҳим мебозанд. Номаҳои расмӣ аз лиҳози мазмун ва вазифа чанд навъ мешаванд: номаҳои ташаббусӣ, номаҳои ҷавобӣ, пайвастинома, бахшнома ва ҳоказо.

Номаи ташаббусӣ номаест, ки як муассиса (созмон) ба муассиса с созмони дигар барои дарёфти тавзеҳот, дастуруламал, ахбори иловагӣ ё мавод (мол) муроҷиат менамояд. Номаи ҷавобӣ (посухнома) бошад, ҷавобест, ки ба дархосги мақомоти муассисаи дигар навишга мешавад. Пайвастинома хабарест, ки ба мақомоги марбута ҳамроҳи санадҳо фиристода мешавад.

Ҳуҷҷати дигари бисёр муҳим дар коргузорию идораву муассисаҳо суратмачлис мебошад, ки унвони он аз калимаи мураккаб ташаккул ёфтааст. Аз ҷиҳати истилоҳоти коргузорӣ суратмачлис санадест, ки дар он чараёни баррасии масъала ва қарори мачлис, машварат ва конфронси мақомоти марбута зикр мегардад. Дар суратмачлис (протокол) ҳамчунин ғаёлияти мақомоти таҳқиқӣ (тафтишӣ), бозпурсии маъмурӣ ва мақомоти ҳифзи тартиботи умумӣ сабт мешавад. Навиштани суратмачлис яке аз вазифаҳои муҳими котиб мебошад. Вайро котибони расмӣ ё котибоне, ки дар чараёни масъала, машварат, конфронс ва ғаёлияти мақомоти марбута интиҳоб мешаванд, менависанд. Котиб ва раиси мақоми марбут барои дурустии сабти ахбор масъул мебошанд. Аз лиҳози комилии инъикоси чараёни мачлис суратмачлис мухтасар ва муфассал мешавад. Дар суратмачлиси мухтасар танҳо дастури рӯз (рӯзнома). номи хонаводагии суҳанронон, мавзӯи мавриди баррасӣ ва қарор оварда мешаваду бас. Ин гуна суратмачлис дар бораи ҷигунагии чараёни ҷаласа ё машварат ва ғаёлияти муассиса ахбори комил намедиҳад. Биноан суратмачлиси муфассалро бартар шумурдаанд. Суратмачлиси мухтасар ҳангоми баргузорию ҷаласа ё машваратҳои ғаврӣ навишта мешавад. Ин гуна суратмачлис инчунин замоне таҳия мешавад, ки чараёни ҷаласа, машварат ё конфронс тавассути тундnavисӣ ё дастгоҳи сабт навишта шавад. Суратмачлис бояд дурусту дақиқ таҳия гардад. Дар он тамоми ҷузъҳои зарур бояд зикр гарданд. Тазаккури теъдоди ширкаткунандагони мачлис, машварат ё конфронс дар суратмачлис аҳамияти ҳуқуқӣ дорад, чаро ки маҳз дар сурати расидани мачлис ба ҳадди нисоб (кворум) шииркаткунандагон метавонанд қарор қабул намоянд.

Истилоҳи дигар марбути коргузорӣ, ки аз лиҳози сохти морфологӣ номи он мураккаб мебошад, қарордод аст. Қарордод санадест, ки дар он мувофиқаи тарафҳои манфиатдор дар бораи барқарор намудани муносибате сабт мегардад. Қарордод миёни давлатҳо, корхонаҳо, созмонҳои иҷтимоӣ, муассисот ва шахрвандон баста мешавад. Қарордодро дар чанд нусха (2-4) таҳия мекунанд. Онро ашхоси босалоҳият имзо менамояд ва бо муҳри муассисоти марбут тасдиқ мегардад. Матни қарордодро метавон ба бахшҳои асосӣ ва фаръӣ (ғайриасосӣ), бандҳои асосӣ ва фаръӣ ва сарсатрҳо қисмат кард. Ҳар баҳши қарордод бояд шуморагузорӣ шавад.

Ҳуҷҷати дигар, ки дар коргузорӣ истифодаи фаровон дорад ва номи он аз вожаи мураккаб сохта шудаст, таъйиднома (акт) мебошад. Таъйиднома санадест, ки ҳодиса ё амали воқеъшударо тасдиқ менамояд. Ин санадро ба хотири ба таври айнӣ сабт намудани воқеа ё амал чанд кас таҳия ва имзо менамоянд. Аммо намояндаи махсуси босалоҳият (масалан бозрас) метавонад ба танҳои онро таҳия намояд. Таъйиднома ҳангоми бозрасии масъалаҳои муҳталиф озмоиши маҳсулоти нав ва ихтироот, қабули таъсисот (биноҳо) барои истифода, аз байн бурдани санадро ва ҳоказо тартиб дода мешавад. Дар таъйиднома натавон ғаёлияти муассиса (созмон) сабт мегардад, балки дар мавридҳои лозим ҳулоа ва пешниҳодот низ зикр мешавад. Баъди таҳияи вай комиссия (шаҳси таҳиякунанда) мақомоти манфиатдорро бо мазмуни он ошно менамояд. Шумораи нусхаҳои таъйиднома тибқи зарурат хоҳад буд. Маъмурияти муассиса (созмон) метавонад бар асоси таъйиднома дастур ё фармон содир намояд.

Хуччати дигар, ки дар номи он калимаи нома мавҷуд буда, аз калимаи мураккаб пайдо шудааст, кафолатнома (гарантийное письмо) мебошад. Кафолатнома санадест, ки гавассути он мақоми расмӣи созмон ё муассиса аз мақоми расмӣи созмон ё муассисаи дигар иҷрои ҳадамотеро дархост намуда, пардохти вайро кафолат медиҳад.

Хуччати дигари унвонаш сохти мураккабдошта муаррифинома мебошад. Муаррифинома санадест, ки барои ба кор гирифтани ҷомил шудан ба муассисаи таълимӣ дода мешавад. Ин ҳуҷҷат аз ҷузъҳои зерин иборат аст: 1. Номи санад; 2. Ном, номи падарӣ ва номи ҳонаводагии шахс, ки барои кор ё таҳсил фиристода мешавад. Замон ва маҳалли таваллуди шахсе, ки барои таҳсил ё кор фиристода мешавад; Шумораи гувоҳиномаи таҳсил; 3. Номи муассисае, ки шахси мавриди назар ба он ҷо фиристода мешавад; 4. Ном ва номи ҳонаводагии раиси муассиса; 5. Имзои раиси муассиса; 6. Мухр.

Калимаи сохтаи сафария ҳам номи як навъи ҳуҷҷат дар коргузориҳои корхонаву муассисаҳо мебошад. Сафария санадест, ки ба коргар ё корманд хангоми сафараш барои анҳомӣ вазифае ба муассисаи (созмони) дигар дода мешавад. Вай гувоҳномаест, ки коргар ё кормандро расман ба маъмурияти маҳалли мақсуд шинос менамояд. Дар сафария зикри маҳалли мақсуд ва таърихи рафту омад ҳатмист.

Пасванди «-ия» дар соътани номи ҳуҷҷати дигар бо номи барқия дар коргузориҳои истифода мешавад. Барқия санадест, ки тавассути телеграф фиристода мешавад. Вай дар сурате навишта мешавад, ки иҷрои кор фурсати камро тақозо намояд. Матни барқия бояд мухтасар бошад. Дар он одатан

пашояндҳо, ҷонишинҳо ва аломатҳои китобат зикр намешаванд.

Даъватнома санадест, ки барои даъват намудани шахсе, корманде ба ягон икдомог ҷорабинӣ таҳия мешавад.

Номи ҳуҷҷати дигаре, ки дар коргузориҳои фаровон корбаст мешавад ва аз вожаи мураккаб ба вучуд омадааст, даъватнома мебошад. Даъватнома ҳамчун ҳуҷҷат расмӣ ва ғайрирасмӣ мешавад. Даъватномаи расмиро одатан маъмурияти муассиса, созмон ё кумита махсус таҳия месозад.

Дар коргузориҳои чанд ҳуҷҷате маъмуланд, ки унвони онҳо аз калимаву истилоҳоти мураккаб ба вучуд омадаанд. Яке аз чунин ҳуҷҷатҳо телефоннигориш мебошад. Аз лиҳози ҳуҷҷатгузориҳои телефоннигошт хабарест, ки тавассути телефон расонда мешавад ва асосан барои расонидани хабар ё дастури ғайрӣ истифода мегардад. Матни телефоннигошт низ бояд ҷун матни барқия мухтасар бошад. Хоса дар гуфтугӯи телефоние, ки дар миёни шахрҳо сурат мегирад, мухтасаргӯ зарур аст. Зимни гуфтугӯи телефонӣ бояд калимаҳое, ки талаффузашон мушқил аст, ба кор бурда нашавад. Бехтар аст, ки матнҳо ба ҳичо хонда шаванд. Дар ин сурат нависанда метавонад матнро бидуни иштибоҳ нависад. Ихтисорҳоро набояд истифода кард. Агар нависанда калимаро нафаҳмад, пас онро бояд ҳарф ба ҳарф талаффуз намуд.

Эълон аз лиҳози сохт калимаи мураккаб мебошад ва аз он санадест, ки дар бораи рӯйдоде ё икдомоте пешакӣ хабар медиҳад.

Номи дафтарчаи кор, ки яке аз ҳуҷҷатҳои муҳим ва маъмул мебошад, аз таркиб ба вучуд омадааст. Дафтарчаи кор санади асосиест, ки ғайрияти кори коргар ё кормандро тасдиқ менамояд. Дафтарчаи корро барои коргарон ва кормандони муассисаву созмонҳои давлатӣ, кооперативӣ ва ҷамъиятӣ пур мекунанд. Агар шахрванд то қабул шудан ба кор собиқаи кор (стаж) надошта бошад, барои вай нахустии бор дафтарча мекушоянд. Агар вай қаблан дар ҷое кор карда бошад, бояд дар ҷойи кори нав дафтарчаи корро ба худ биёрад. Корманд ё коргари собиқадор бидуни дафтарчаи кор ба

кор пазируфта намешавад. Дафтарчаи корро фақат бо ранги кабуд ё бунафш пур мекунанд. Сабти дафтарча бояд ҳатман бо формулабандии (формулировкаи) фармон мутобиқат намояд. Сабт набояд пок ё ислоҳ шаванд. Дар сурати зарурати ислоҳи вай онро бояд бо имзо ва муҳр тасдиқ намуд. Дар дафтарчаи кор роҳе ба корманд (номи ҳонаводагӣ, ном ва номи падарӣ, таърихи таваллуд, таҳсилот, шугъл) маълумотдода мешавад. Дар дафтарчаи кор инчунин роҳе ба ҷои ва подошҳои дарёфткардаи

корманд иттилоъ дода мешавад. Танбеҳ дар он сабт намегардад ва ҳар сабте, ки дар дафтарчаи кор сурат мегирад, маъмурият бояд кормандро шинос намояд. Дафтарчаи кор дар шуъбаи кадрҳо нигоҳ дошта мешавад. Дар мавридҳои зарурӣ ба коргар ё корманд беруннависи дафтарчаи корро медиҳанд. Беруннависи дафтарчаи корро бояд роҳбари муассиса ва сардори шуъбаи кадр бо имзо ва муҳр тасдиқ намоянд.

Таҳлилу баррасии сохти морфологӣ ва калимасозии номи ҳуҷҷатҳо мо ба чунин ҳулоса омадем, ки:

- дар сохтани номи ҳуҷҷатҳо калимаи нома ҳамчун вожаи асосӣ ва марказӣ мебошад. Ин аз он хотир аст, ки нома ифодакунандаи ҳар чизӣ хаттӣ мебошад;

- пасванди «-ия» ҳар дар забони тоҷикӣ дар сохтани номи ҳуҷҷатҳо мавқеи мушаххас дорад. Ҳуҷҷатҳои барқия ва сафария, ки бо ин пасванд сохта шудаанд инро собит мекунад;

- ҳарчанд номи бештар ҳуҷҷатҳо аз лиҳози баромади этимологӣ аз забони арабӣ мебошанд, аммо ин ҳуҷҷатҳо бо илова намудани пешванду пасвандҳои калимасозу маъносозии забони тоҷикӣ шакли тоҷикӣ гирифтаанд.

АДАБИЁТ

1. Асосҳои коргузори. Маркази миллии патенту иттилооти Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2002.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ 1, -Душанбе, 1985. – 385 с.
3. Ёрзод Ҳасан. Дастури санадшиносии. – Душанбе: Интишороти ҷамъияти «Китоб»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2000.
4. Назарзода С. Фарҳанги истилоҳоти коргузори. Душанбе: - Маориф, 1994.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I-II. - Душанбе: Ирфон, 1986.
6. Ҳидоят Н., Азизов Б.С. Санадҳо ва луғати коргузори. – Турсунзода, 2005.

ТАРКИБИ СОХТОРИИ НОМГҶИИ ЧАНД ҲУҶҶАТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф таркиби сохтори баъзе ҳуҷҷатҳоро баррасӣ намудааст. Аз давраҳои қадим то замони мо ҳуҷҷатҳои гуногун омада расидаанд. Маҳз тавассути онҳо аз таърихи халқ, тарзи давлатдорӣ, корҳои идора, дафтардорӣ ва муносибатҳои гуногуни ҷамъияти оғох шудан мумкин аст. Аз замоне ки инсоният хат сохту навиштанро омӯхт ҳуҷҷат арзи вучуд карда, барои ба роҳ мондани коргузори муносиботи муҳталиф истифода мешавад. Дар ибтидо ҳуҷҷат чун воситаи муносибат ва баъдтар баробари ташаккули давлат ҳамчун воситаи муҳими идорӣ, санадҳои қонунии таърихӣ ва ахбор хизмат кардааст. Дар мақола номи ҳуҷҷатҳое, ки дар коргузори ва дафтардорӣ истифодаи фаровон доранд аз ҷиҳати калимасозӣ ва таркиби морфологӣ таҳқиқу таҳлил намуда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳуҷҷат, таърих, санадҳои қонунии таърихӣ, коргузори, калимасозӣ, таркиби морфологӣ.

СТРУКТУРНЫЙ СОСТАВ НАЗВАНИЙ НЕКОТОРЫХ ДОКУМЕНТОВ

В этой статье автор рассматривает структуру некоторых документов. Различные документы дошли до нас с древних времен. Именно через них можно узнать об истории нации, об управлении государством, о делах администрации, об офисных работах и многогранных отношениях. С тех пор, как человечество научилось писать, появились документы и использовались различными способами для ведения государственных дел. Первоначально документ служил средством коммуникации, а затем стал важным инструментом управления законодательными и историческими актами и для получения различной информации. В статье исследованы названия документов, которые широко используются в делопроизводстве и бухгалтерском учете с точки зрения словообразования и морфологического состава.

Ключевые слова: документ, история, правовые и исторические документы, делопроизводство, словообразование, морфологический состав.

STRUCTURAL COMPOSITION OF THE NAMES OF SOME DOCUMENTS

In this article, the author examines the structure of some documents. Various documents have come down to us from ancient times. It is through them that you can learn about the history of the nation, about the management of the state, about the affairs of the administration, about office work and multifaceted relationships. Since mankind learned to write, documents have appeared and have been used in various ways to conduct public affairs. Initially, the document served as a means of communication, and then became an important tool for managing legislative and historical acts and for obtaining various information. The article examines the names of documents that are widely used in office management and accounting in terms of word formation and morphological composition.

Keywords: document, history, legal and historical documents, office works, management, word formation, morphological composition.

Сведения об авторе: *Латифов Комил* – магистр второго курса факультета таджикской филологии Таджикского национального университета. Тел.: 988-07-07-33

Information about the author: *Latifov Komil* – second-year graduate student of the faculty of Tajik Philology of the Tajik National University. Phone: 988-07-07-33

ҚИТЪА ВА МУФРАДОТ ДАР ЭҶОДИЁТИ САЪДӢ

Маҳмадшоев Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Саъдии Шерозӣ аз адабони сермаҳсул ба шумор меравад. Ӯ ҳам дар назм ва ҳам дар наср асарҳои зиёде офаридааст. Саъдӣ соҳиби чор девони шеър, шоҳасарҳои “Бӯстон” ва “Гулистон” мебошад.

Дар ин мақола мавриди назари мо “Гулистон”-и Шайх Саъдӣ мебошад. Мавзӯи мо “Муфрадот ва қитъаоти Саъдии Шерозӣ” ном гирифтааст. Ҳарчанд дар бораи ашъори ноби Саъдӣ бисёр гуфтаанд ва ҳанӯз ҳам рӯи маъниҳои бикри он донишмандон андеша меронанд, мо мехостем сайре дар “Муфрадот ва қитаоти Саъдии Шерозӣ” дошта бошем ва бардоштҳои шогирдони худро рӯи коғаз биёварем.

Ба андешаи мо чизи муҳимтарине, ки дар нигоҳи аввал метавон аз “Муфрадот ва қитаоти Саъдии Шерозӣ” ва дигар осори ӯ гирифт, таҷрибаи фаровони Саъдӣ аз зиндагист. Вақте бо диққат ашъори Саъдиро аз назар мегузаронем, симои марди дунёдида ва пухтаву андешавар дар назарамон таҷассум мегардад.

Ҳама осори Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ боназокат аст. Пандҳову андешаҳои Саъдиро дар ахлоқу масоили иҷтимоию кишвардорӣ ва тамоми ҷанбаҳои зиндагӣ низ метавон ёфт. Дар бораи ин суҳанвари нақун то ба имрӯз бисёр гуфтаанд. Аз назари адабиётшинос А. Зарринқӯб “Ҷаҳони орзуи Саъдӣ дар “Бӯстон” бештар ҷилвагар аст, на дар “Гулистон”[3, с. 234-236]. Доктор Зарринқӯб дар мавриди “Гулистон”, ки дар он ҷо муфрадоту қитъаҳои зиёд оварда шудаанд, мегӯяд: “Саъдӣ дар ин китоб инсонро бо дунёи ӯ ва бо маъоибу маҳосини ӯ, бо тамоми тазодҳову таноқуз (зидду нақизи ҳам)-ҳое, ки дар вучуди ӯ ҳаст, тасвир мекунад... Дар дунёи “Гулистон” зебӣ дар канори зиштӣ ва андӯҳ дар паҳлӯи шодисту таноқузҳое ҳам, ки айбҷӯён дар он ёфтаанд, таноқузҳоест, ки дар канори дунёст. Саъдӣ чунин дунёро, ки пур аз тоноқузу тазод(д) ва саршор аз шигифтиву зиштӣ, дар “Гулистон”-и хеш тавсиф мекунад ва гуноҳи ин таноқузҳову зиштиҳо ҳам бар ӯ нест, бар ҳуди дунёст. Назари Саъдӣ бар он аст, ки дар ин китоб инсон дунёро он чунон ки ҳаст, тавсиф кунад на ончунон ки бояд бошад. Ва дунё ҳам мисли инсон ончунон ки ҳаст, аз таноқузу шигифтиҳои бисёр холӣ нест”[3, с. 234-236]. Дар ҳар ҳол, Саъди тавонисааст, ба лутфу маҳорати тамом парда аз чеҳраи дунёи воқеии рӯзгори хеш баргираду бо садоқату якрангии дилпазире бо мо суҳан гӯяд, бе мулоҳизаву пардапӯшӣ. Ин қудрати дарёфти ӯ ва тавсифи комили равшанаш, бо ин ҳама гуногуни, ки дар осори худ тасвир менамояд, ҳунарист ошкор ва шояд камтар касе аз нависандагони Эрон пеш аз ӯ тавониста бошад фарозу нишеби олам ва одамиёнро чунин ба мо бишинонад.

Саъдии Шерозӣ, ки дар аксари жанрҳои адабӣ дасти тавоно дошта, доди суҳанро додааст, номаш вирди забони ҷаҳонӣ аст. Ҳатто бузургтарин адабони форсу тоҷик аз маҳорату ҳунари Саъдӣ ёдовар шудаанд. Ба гунаи мисол, лисонулғайб Ҳофизӣ Шерозӣ, ки ҳамагон устои суҳанаш хондаанд, дар ғазал Саъдиро устод медонанд:

Устои ғазал Саъдист пеши ҳама кас, аммо

Дорад суҳани Ҳофиз тарзи суҳани Ҳочу.

Ё аксари адибон аз ашъори Саъдӣ дар осори худ тазмин намудаанд. Бедил, ки сабки ҳиндиرو зебо гардонидааст, дар як ғазали баҳории худ аз Саъдӣ ёдоварӣ кардааст:

Аз гулу сунбул ба назму насри Саъдӣ қонеем,
Ин маъонӣ дар “Гулистон” бештар дорад баҳор.

Оре, Бедил, ки аз ӯ аксари адибони форсизабон пайравӣ кардаанд, лутф намудаву ба “Гулистон” - и беҳазон арҷ мегузорад ва ин тазмин як навъ таъкидест, ки “Гулистон” - ро бояд хонду мутолиа кард. Ҳатто ба таъкиди Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ Сармуҳаррири Энциклопедияи миллии тоҷик дар 500 соли ахир дар кишваре чун Чин “Гулистон”-ро меҳонанд.

Аммо дар ин мақола манзури мо муфрадоти Саъдии Шерозӣ мебошад, ки дар ду мисраъ ин устои калом доди суханро додааст.

Бояд гуфт, ки воҳиди хурдтарини каломи мавзун мисраъ ва воҳиди асосии шеър байт аст. “Мисраъ” калимаи арабист, маънои луғавиаш як табақи дар буда, дар маънои истилоҳӣ як сатри шеър, яъне ними байтро гӯянд. Маънои луғавии байт хона аст, дар истилоҳи адабиётшиносӣ ба ду маънӣ меояд. Якум, байт навъи мустақили каломи манзум аст, яъне шеърест, ки танҳо аз ду мисраъ иборат мешад. Мисол:

Зи нону об, ки асли ҳаёти одамиянд,
Малол гирад, чун бигзарад зи андоза.

(Асириддини Ахсикатӣ)

Ё намуди байт аз худи Саъдӣ:

Гар раҳ намой, ҳама олам роҳ аст,
В-ар даст нагирӣ, ҳама олам чоҳ аст.

Дар байтҳои алоҳида, шоирон як ҷаҳон маъниро гунҷонидаанд, ки дар мавриди зарурат гуфтани он осон ва қобили дарки сомеъон шуда метавонад. Масалан, Иқболи Лоҳурӣ аз мақому манзилати одамӣ, ба қадри инсонҳо расидан мегӯяд:

Одамият – эҳтироми одамӣ,
Боҳавар шав аз мақоми одамӣ.

Дар эҷодиёти адибони муосир низ муфрадот мақоми махсус дорад ва ин падида дар адабиёти даврони истиқлол бештар ба назар мерасад. Яъне, ин адибон дар навиштаҳои худ кӯшидаанд мазмунҳои васеъро дар ду мисраъ ҷойгир бисозад. Ба гунаи мисол, аз Гулназар:

Сад гуна агар мошини аълоят ҳаст,
Тобути ту мебарад туро гӯристон.

Ё Рустами Ваҳҳоб аз шоирони муосири тоҷик мебошад, ки дар анвои шеърӣ ғазал, соқинома ва маснавӣ чеҳраи тобнокест, вале дар лаҳзаҳои алоҳида андешаҳои худро тавассути фардбайтҳо аён мекунад:

Дунё, фирор мекунию аз қафои ту
Мо медавем ҳамчу саги бовафои ту.

Дар баробари байт маънои алоҳида дошта, ҳамзамон воҳиди асосии шеър аст, ки меёр ва андозаи шеърро ба воситаи он мизон мекунад. Яъне дурустӣ ва нодурустии шеърро аз рӯи ду мисраъ муайян мекунад.

Байт ҳамчун навъи шеър бо номи фард низ машҳур аст. Маънои луғавии фард танҳо, ягона буда, шакли ҷамъаш муфрадот ё фардиёт аст.

Байт ё фард гоҳе мусарраъ (ҳамқофия) ва гоҳе аз қофия озод мебошад. Аммо ба назари баъзе донишмандон бояд мисраъҳои байт ҳамқофия бошанд.

Як мисол, бо байти мусарраъ:

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ?

Дар ашъори Саъдӣ, тавре дар боло ишора рафт, байт ва ё фард мавқеи намоён дорад. Агар ба “Гулистон” назар андозем, байтҳо зиёд истифода шудаанд. Масалан, аввалин порчаи манзуми “Гулистон” жанри байт аст:

Аз дасту забони кӣ барояд,

К-аз уҳдаи шукраш бадар ояд?

Саъдӣ устои панд, муаллими ахлоқ ва омӯзгори бузург аст. Байтҳои ӯ ҷаҳон-ҷаҳон маънӣ дошта, то ба имрӯз вирди забони мардумони олам хастанд. Хурду бузург то ба имрӯз номи ӯро чун суханвари бузург ёд намудаву ба бовари зиёд, то ҷаҳон боқист, ашъори ӯ вирди забонҳост. Масалан, ин байти волои Саъдиرو аксарияти дӯстдорони каломи манзум медонанд ва дар ҷойи зарурӣ истифода мебаранд:

Оқибат гургзода гург шавад,

Гарчи бо одамай бузург шавад.

Дар баъзе ҳикоятҳои Саъдӣ дар “Гулистон” то 4 байт истифода шудааст.

Дар як ҳикоят, ки аз боби дуддон меравад ва вазир аз малик хоҳиш мекунад, ки аз миёни дуддон ҷавонеро накушад, ки то ҳанӯз аз дунё чизе надидааст. Малик ин байтро дар ҷавоб мегӯяд:

Партави некон нагирад, ҳар кӣ бунёдаш бад аст,

Тарбият ноахлоқро чун гирдакон бар гунбад аст.

Ва Саъдӣ аз номи малик ба наср ин суханонро меоварад: “Насли фасоди инсон мунқатеъ кардан авлотар аст ва беҳи табори эшон баровардан, ки оташ нишондану аҳгар гузоштан ва афъӣ куштану бача нигоҳ доштан кори хирадмандон нест”.

Абёти Саъдӣ ҷаҳони ботинии андешаҳои олии ӯст. Саъдӣ дуруст мегӯяд, ки ашхоси ҳарис бо вучуди дороиву сармояи дошташон, муҳтоҷанд, зеро чунин афрод қаноатро ҳеҷ гоҳ дӯст надоштаанд:

Дарвешу ғанӣ бандаи ин хоку даранд,

В-онон ки ғанитаранд, муҳтоҷтаранд.

Баъзе абёти Саъдӣ мақолҳои халқиро мемонанд, ки бо содагиву равонӣ дилнишинанд ва ҷӣ қадар ба биниши халқ наздик будани осори ин адиби барҷастаро нишон медиҳад:

Қарор дар кафи озодагон нагирад мол,

На сабр дар дили ошиқ, на об дар ғирбол.

Ё ҷойи дигар мақоли “Оби рафта ба ҷӯй намеояд”-ро хеле зебо ба назм овардааст:

Чун пир шудӣ, зи кӯдакӣ даст бидор,

Бозию зарофат ба ҷавонӣ бигзор.

Муфрадоти Саъдӣ вобаста ба мавзӯи давлатдорӣ, ҳаққи раиятро донишани подшоҳон, хайру эҳсон, идораи давлат, мустаҳакамии давлат, артиши бонизоми нерӯманд ва амсоли ин сухан гуфтааст. Саъдӣ ҳикоятро меоварад, ки подшоҳе чандон ба иҷтимоъ ва иқтисоди лашкар аҳаммият надод ва замоне шуд, ки душман ҳучум овард ва лашкар пушт гардонд. Дар илова барои тақвияти андеша ин байтро меоварад:

Чу доранд ганҷ аз сипоҳӣ дарег,

Дарег оядаш даст бурдан ба теғ.

Саъдӣ ҳамеша тараннумгари ростист ва бузургон ҳама гуфтаанд, ки ростиро заволе нест ва ҷӣ қадар зебо гуфтааст:

Ростӣ мӯчиби ризои Худост,

Кас надидам, ки гум шуд аз раҳи рост.

Байтҳои Саъдӣ пур аз санъатҳои бадеиянд. Ҷойи дигар вай аз санъати талмеҳ кор мегирад ва ин ҷо дар мисоли Қоруну Нӯшервон, хонаи ганҷ ва номи наку бо ҳам тазаанд:

Қорун ҳалок шуд, ки чиҳил хона ганҷ дошт,

Нӯшервон намурд, ки номи наку гузошт.

Чойи дигар дар як байти мурассаъ Саъдӣ чӣ қадар содаву зебову пурмаънӣ гуфтааст, ки барои ҳар як шунавандаву хонанда бояд дарси ибрат бошад:

Намонад ситамгори бадрӯзгор,

Бимонад бар ӯ лаънати пойдор.

Байтҳои Саъдӣ саршор аз панду насиҳат ва раҳнамунӣ ба кӯйи нек ҳастанд. Вай ба ҳокимон, подшоҳон мегӯяд, ки вазифаву мансаб, мулку дорой абадӣ нест. Ҳар чиро ибтидову интиҳост ва агар хоҳед, ки дар қалби одамон ҷовидона монед, ин лаҳзаҳоро аз даст надихед, ки фардо дер хоҳад шуд:

Дарёб кунун, ки неъматат ҳаст ба даст,

К-ин давлату мулк меравад аз даст ба даст.

Ман дар ин мақола танҳо як қисми “Ғулистон” дар мавриди муфрадоти Саъдӣ ишора кардем, ки он чи аз ин асари безавол аён аст, адиб аз фардбайтҳо зиёд истифода кардааст. Масалан, дар боби “Дар ахлоқи дарвешон” меоварад:

Ҳар кӣ айби дигарон пеши ту оварду шумурд,

Бегумон, айби ту пеши дигарон хоҳад бурд.

Саъдӣ дар ватан зистан, пеши дустон буданро ситоиш мекунад:

Пой дар занҷир пеши дӯстон

Беҳ, ки бо бегонагон дар бӯстон.

Чойи дигар саховатро аз ҳама боло мегузорад

Навиштаст бар гӯри Баҳроми гӯр,

Ки дасти қарам беҳ зи бозуи зӯр.

Аммо бартариҳои каломии Саъдӣ он аст, ки суханаш ҳамеша аз воқеият аст. Сухани Саъдӣ дар муфрадоташ чандон таҳайюлу орзуву умед надорад, балки каломест, ки ҳақиқати зиндагиро бозгӯ менамояд:

Зар надорӣ, натавон рафт ба зӯр аз дарё,

Зӯри даҳ мард чӣ бошад, зари якмарда биёр.

Дар дигар девонҳои Саъдӣ Шерозӣ муфрадоти ӯ низ омадаанд ва ноширон онро дар охири китоб ҷой додаанд. Дар ҷилди 2-юми кулӯти Саъдӣ, ки “Таййибот” ном гирифтааст, 19 муфрадоти шоир омадааст, ки чанде аз байтҳои Саъдӣ дар ин кулӯти аз “Ғулистон” мебошанд:

Дарёб кунун, ки неъматат ҳаст ба даст,

К-ин давлату мулк меравад даст ба даст.

Ин муфрадот ҳам пеш аз ҳама ҷанбаи тарбиявӣ-насиҳатӣ доранд. Ба гунаи мисол, чанд намунаеро меоварем:

Гӯяндаро чӣ ғам, ки насиҳат қабул нест,

Ғар нома рад кунанд, гуноҳи расул нест.

Ё ки:

Ғар сифла ба молу ҷоҳ аз озода беҳ аст,

Сағ низ ба сайд аз одамизода беҳ аст.

Дар охир бояд гуфт, ки муфрадоти Саъдӣ ҳама саршори панду андарз ҳастанд. Шодравон, саъдишинос Саҳобиддин Сиддиқов дуруст мегӯяд, ки: “Порчаҳои манзуми асар (“Ғулистон”) парвардаи таъбу заковати ҳуди Саъдист”. Яъне, Саҳобиддин Сиддиқов гуфтанист, ки Саъдии Шерозӣ анъанавӣ маъмули пешиниёро шикаста, аз гӯяндагони дигар иқтибос наовардааст.

Мо дар ин кори шогирдона, назаре ба қитъа ва муфрадоти Саъдӣ доштем ва тавассути он ба осори безаволи ин суханвари бузург ва беш аз ҳама “Ғулистон”-и ӯ назар андохтем. Дар қитъаҳо ва фардиёти Саъдии Шерозӣ, ки ҳама саршор аз насиҳату роҳнамоӣ барои башарият ҳастанд. Мо бояд аз некию некӯкорӣ қор бигирем ва тавонем номи нек ба ёдгор гузорем.

Жанрҳои қитъа ва муфрадот дар ашъори адибони классики мо зиёд роиҷ буданд ва аз назари мо дар адабиёти муосири тоҷик қитъа кам истифода гардида, маҳз дар

даврони истиқлол муфрадотгӯӣ зиёд гардидааст. Хулоса, осори безаволи Саъдӣ, ҳамзамон муфрадот ва қитъаҳояш чун оина тамоми муносибатҳои иҷтимоӣ ва сиёсии ҷамъияти феодалии асри 13-ро бо ҳама паҳлуҳояш инъикос менамояд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А., Тағоев Ш., Насриддинов Ш., Адабиёти тоҷик /барои синфи 8-ум/. – Душанбе: Маориф, 1988.
2. Баҳор М. Сабкшиносӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012.- 570 с.
3. Зарринқуб А. Бо қорвони ҳулла. – Техрон, 1343 ҳ., с. 234-235.
4. Қулматов Н.А. Ақидаҳои ахлоқии Саъдӣ. – Душанбе: 1981.
5. Маонӣ М., Давлатзода С., /барои синфи 9-ум/. – Душанбе: Маориф 2009.
6. Мирзозода Х “Таърихи адабиёти тоҷик”. Ҷ.2. – Душанбе: 1997.
7. Мирзозода Х “Адабиёти тоҷик” /барои синфи 8-ум/ – Душанбе:
8. Тоиров У, Ибодов Б, Тоиров Ш. Каломи манзум, Душанбе: “Шарқи озод”, 2005 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Москва: 1969.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Москва: 1969.
11. Шакурзода О. Шарҳи Гулистон. – Душанбе: “Адиб”, 2014. 540 с.
12. Шерозӣ Саъдӣ. Гулистон. Душанбе: 1988.
13. Шерозӣ Саъдӣ. Қулӣёт, Ҷилди 2. Душанбе: “Адиб”, 1989, 418с.
14. Шерозӣ Саъдӣ. Қулӣёт, Ҷилди 3. Душанбе: “Адиб”, 1990, 368с.
15. Шоев А., Саидов С., Тафсири шеър, моҳият ва асолати он. – Душанбе: Ирфон, 2009. 96 с.

МАВҚЕИ ҚИТЪА ВА МУФРАДОТ ДАР “ГУЛИСТОН”-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Дар мақола, дар заминаи назарияҳои илми адабиётшиносӣ ба масъалаи мавқеи қитъа ва муфрадот дар “Гулистон”-и Саъдӣ равшанӣ андохта шудааст. Барои таъсирбахш гардидани сухани худ дар ин асари пандуахлоқии хеш Саъдӣ ҷо-ҷо аз қитъаҳои манзум ва муфрадот истифода кардааст, ки ин равиш ва усули эҷодии ӯ дар адабиёти оламшумули форсу-тоҷик назир надорад. Ҳама осори Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ боназокат аст. Пандҳову андешаҳои Саъдиरो дар ахлоқу масоили иҷтимоӣ кишвардорӣ ва тамоми ҷанбаҳои зиндагӣ низ метавон ёфт. Дар бораи ин суханвари нақом то ба имрӯз бисёр гуфтаанд. Осори безаволи Саъдӣ, ҳамзамон муфрадот ва қитъаҳояш чун оина тамоми муносибатҳои иҷтимоӣ ва сиёсии ҷамъияти феодалии асри 13-ро бо ҳама паҳлуҳояш инъикос менамояд.

Калидвожаҳо: осори Саъдӣ, мақоми ӯ дар адабиёт, ҳунари эҷодӣ, қитъа, қитаот, муфрадот, “Гулистон”.

РАСПОЛОЖЕНИЕ И ОТДЕЛЬНЫЕ БЕЙТЫ «ГУЛИСТАНА» СААДИ ШЕРОЗИ.

В статье, основанной на теориях литературной критики, освещается проблема положения континента и руин в «Гулистане» Саади Шерози. Чтобы сделать свою речь эффективной в этой работе, Саади использовал свои сюжеты, которые не являются уникальными в популярной персидско-таджикской литературе. Все работы шейха Муслихиддина Саади Шерози уникальны. Идеи и мысли Саади можно найти в социальных и этических вопросах, а также во всех аспектах жизни. Можно многое услышать об этом великом мыслителе и по сей день. Уникальные работы Саади, а также их структуры и сюжеты отражают все социальные и политические отношения феодального общества 13-го века.

Ключевые слова: произведение Саади, его место в литературе, творческое искусство, поэтический жанр, отдельные бейты, «Гулистан».

LOCATION AND INDIVIDUAL BEITS OF SAADI SHEROZI'S GULISTAN

The article, based on the theories of literary criticism, highlights the problem of the situation of the continent and ruins in Saadi Sherozi's Gulistan. To make his speech effective in this work, Saadi used his subjects, which are not unique in popular Persian-Tajik literature. All the works of Sheikh Muslihiddin Saadi Sherozi are unique. Saadi's ideas and thoughts can be found in social and ethical issues, as well as in all aspects of life. You can hear a lot about this great thinker to this day. Saadi's unique works, as well as their structures and plots, reflect all the social and political relationships of 13th-century feudal society.

Keywords: Saadi's work, literature, creative art, poetic genre, individual beits, "Gulistan".

Сведения об авторе: *Махмадшоев Дж.* – магистр факультета филологии Таджикского национального университета

Information about the author: *Mahmadshoev J.* – graduate student of the faculty of philology of Tajik National University

ХУСУСИЯТҲОИ ВОҲИДҲОИ ТЕРМИНОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ (ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ СОҶАИ КУЛОЛӢ)

Раҳматуллоев Маҳмадулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Диққати тамаддуни ҷаҳони муосир ба он соҳаҳои илмие равона гардидааст, ки барои густариш ва мустаҳкам намудани ҳамкориҳои байналхалқӣ бидуни аз даст додани арзишҳои миллий ва инкишофи ҷаҳонии илм ва саноат мусоид мебошад. Нишондиҳандаи асосии рушди илм ва саноат ин мавҷудияти забони ягонаи илмӣ терминологӣ мебошад, ки дар назди забоншиносон ва терминологҳо вазифаи мушаххаси ҳамоҳангсозии истилоҳоти забонҳои гуногунро гузошт, ки барои таъмини ҳамдигарфаҳмии мутахассисон дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ мусоидат мекунад. Барои ҳалли ин масъала зарурияти ҷобаҷогузори ва мувофиқсозии истилоҳоти соҳаҳои илмӣ ва техникӣ пайдо мегардад. Дар робита бо ин роли асосиро тадқиқотҳое мебозанд, ки танзими воҳидҳои терминологӣ дар соҳаҳои муайяни илм ва дар гузаштани асос ба системаи гуногуни забонии дорои мафҳумҳои якмаъногӣ нақши муҳимро мебозад.

Дар назарияи муосири истилоҳотшиносӣ нуқтаи назари ягона мавҷуд нест. Ҳамин тариқ ба нуқтаи назари олими забоншиносии рус А. А. Реформвский пайдоиши терминҳо асосан тариқи иқтибос шудани воҳидҳои терминологӣ аз дигар забонҳо ва истифодаи он ба ҳайси воҳиди забони модарӣ ва инчунин истифодаи воҳидҳои луғавии байналмилалӣ суръат мегирад [3:38].

Ҳақ ба ҷониби забоншиносии дигари рус В.М.Лейчик аст, ки тасдиқ мекунад, ки роҳи пайдоиши терминологияи соҳавии илмӣ ба роҳи сохтани маҷмуи воҳидҳои лексикӣ хоси забонҳои сунъӣ дар умум монанд мебошанд [2:108]. Ҳаминро бояд ба инобат гирифт, ки дар ҳуди системаи забонҳо ташаккули воҳидҳои лексикӣ метавонанд “камистеъмол ва умумистеъмол бошанд ва дар ҷараёни эффективии ташаккули ба ҷойи моделҳои камистеъмои пештара ҷалб мегардад ишора кунанд” [1]. Дар асоси омӯзиши корҳои анҷомдодаи забоншиносони ватанӣ ва хориҷи метавон ба хулосае омад, ки ҷараёни ташаккули воҳидҳои терминологӣ худ ба худ ба вучуд наомадааст. Ҳар як системаи терминологӣ дорои қонуну қоида ва услубҳои хеш мебошад, аммо дар мувофиқа бо меъёрҳои ташаккули модели миллий ба роҳ монда мешавад. Истифодаи модели тайёри офаридашуда барои офаридани истилоҳоти нав шароит фароҳам меоварад. Ин ба мо имкон медиҳад, ки сохтори структуравӣ-сементикӣ воҳидҳои лексикиро таҳлил намоем, ки дар истифодаи амалии истилоҳот хеле муҳим аст. Аммо, гуфтан мумкин нест, ки дар раванди номзадҳои ниҳойи комилан тамоми воситаҳо ва захираҳои забони миллий истифода мешаванд. Инчунин усули интихобкунӣ низ вучуд дорад. Айнан ҳамин усулҳо, ки дар ташаккули сермаҳсули ва самарабахшии системаи терминологӣ нақши созгорро мебозанд.

Бо истифода аз намунаҳои мушаххаси системаҳои терминологӣ, мо роҳҳои самараноки номзадҳои терминологиро дар забони англисӣ ва тоҷикӣ муайян кардем. Дар ин мақола натиҷаҳои таҳқиқоти муқоисавии истилоҳоти кулолии англисӣ ва тоҷикӣ оварда шудаанд. Интихоби объекти таҳқиқот ба якҷанд омилҳо вобаста аст:

1. Дар ҷаҳорҷӯбаи эълон гардидани соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва соли 2019-2021 ҳамчун соли «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» аз ҷониби Пешвои миллат тасдиқ шудааст, як қатор самтҳои муҳими илм ва технология, ва ҳунарҳои мардумӣ аз ҷумла «Технологияи ташаккул додани маводҳои композиторӣ ва ороишӣ кандакорӣ ҷубтарошӣ, кулолгарӣ ва ғ.”.

2. Дар айни замон, маводҳои керамикаи ороишӣ ба маводҳои баландсифат ва дорои доираи васеи истифодабарии он бо хусусиятҳои наваш васеъ гардидааст, ки аз

чиҳати истеҳсол ва қулай ва камхарҷ буданаш нисбат ба маводҳои қаблӣ самарабахшанд. Маводҳои керамикӣ дар рушди минбаъдаи қариб ҳамаи соҳаҳои муҳандисӣ (махсусан нанотехнологияҳо) фаро гирифташудааст.

3. Воҳидҳои лексикӣ керамикӣ (кулолӣ) ба ғуруҳи паҳншудатарини системаи терминологӣ дохил мешаванд, ки соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятро фаро гирифтааст аз қабилӣ: меъморӣ, компютерӣ, муд, мошинсозӣ, тиббӣ, металлургия, сохтмон нақлиёт, химия, электроника, энергетика, ва ғайра. Маълум аст, ки бо ривочу равнақи илм ва фановариҳои ҷадид дар соҳаҳои гуногун ба пайдоиши мафҳумҳои нав тез-тез ба назар мерасад, ки ба мутобиқсозӣ ва стандартисатсиякунони эҳтиёҷ дорад то дар оянда умумистеъмол гардад.

Дар доираи мавзӯи таҳқиқшаванда бо миқдори 1050 адад воҳидҳои лексикӣ забони англисӣ ва 958 дар забони тоҷикӣ, ки аз манбаъҳои махсус интихоб карда шудаанд ва айни замон фаъолият доранд. Тадқиқоти мо нишон дод, ки воҳидҳои терминологӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо усулҳои зерин тавсиф карда шудааст: морфологӣ, синтаксисӣ ва лексикӣ-семантикӣ гузаронида мешавад. Ғайр аз ин, усули якум асосан барои ташаккулёбии қисмҳои асосӣ воҳидҳои лексикӣ яктаркиба, қисмати дуюм бисёртар барои воҳидҳои лексикӣ бисёртаркиба ва усули сеюм барои ҳамаи қисмҳо истифода мегардад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, аз нигоҳи аввал услубҳои таҳлилӣ, воҳидҳои терминологӣ дар дохили ҳар яки онҳо захираҳои хос дар забони муқоисашаванда мавҷуданд. Бо ёрии фаъолияти ин ё он услуб шаклиҳои воҳидҳои лексикӣ ва якҷанд алоқамандии байни онҳо баррасӣ гардид.

Аз нуқтаи назари сохти дохилӣ, ҳамаи воҳидҳои терминалогӣ ба ду ғуруҳ тақсим карда шуданд: яктаркиба ва бисёр таркиба. Дар воҳидҳои лексикӣ англисӣ 459 терминҳо-калима (49% аз шумораи умумӣ) ва 426 термин-ибораҳо (51% аз шумораи умумӣ), ва дар забони тоҷикӣ бошад 457 терминҳо-калима (43% аз шумораи умумӣ) ва 587 термин-ибораҳо (57% аз маҷмӯи умумӣ) муайян карда ва таҳқиқ гардид, ки ба соҳаи кулолгарӣ хос аст. Акнун мо методҳои номгузори кардани воҳидҳои терминологии кулолиро бо тартиби фаъолияти онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ мекунем.

Аз ҳама усули сермаҳсули офаридани воҳидҳои лексикӣ яктаркиба дар ҳардуи забонҳо усули морфологӣ мебошад, ки дар ин кор аффиксатсия афзалияти зиёд дорад, яъне офариниши воҳидҳои лексикӣ нав бо ёрии пасванд ва пешванд ва дар якҷоягӣ бо онҳо ҳам пешванд ва ҳам пасванд сохта мешаванд. Ин услуб дар истилоҳоти забони англисӣ дар воҳидҳои лексикӣ яктаркиба 25% ва дар воҳидҳои забони тоҷикӣ 24% офарида шуданд. Тамоми пешванд ва пасвандҳои метавон ба 2 ғуруҳ ҷудо намуд: иқтибоси ва азали – яъне аз қадим боз мавҷуданд.

Дар ташаккули истилоҳоти яктаркибаи кулолии забони англисӣ асосан 37 пасванд ва 25 пешванд иштирок мекунад. Пасвандҳои сермаҳсули қадимаи забони англисӣ –*ing* –*er* –*ed*, ки бо ёрии онҳо 196 истилоҳоти яктаркиба ташаккул ёфтаанд (*aging, potter, baked*). Зиёда аз ин боз дар забони англисӣ 185 истилоҳот тавассути пасвандҳои иқтибосӣ аз латинӣ (112 калима), юнонӣ (51 калима), фаронсавӣ (14 калима) ташаккул ёфтаанд. Барои терминҳои забони англисӣ тавассути пасвандҳои аниқ, яъне мустақкам намудани мафҳумҳои муайян ва категорияи мафҳумҳо хос мебошад. Ҳамин тавр пасвандҳои –*ate*, –*en*, –*fy*, –*ing*, –*ish*, дар истилоҳоти додашуда категорияи амалу ҳолатро ифода мекунанд (*burnishing-сайкалдиҳӣ, reformulate ворида намудани таъғирот дар шакли шамоил, thicken-ғафсгар, vitrify-мубаддалшавӣ ба шакли ҳамираи шишамонанд, whitish-сафедшавӣ*); пасвандҳои –*er*, –*ist*, –*or* – категорияи касбҳо ва олотҳои кориро ифода мекунанд (*glazier- шишазан, шишабур, кузагар* ҷилодиҳанда, *potter- кулол, кӯзагар, сафолгар, ceramist - кулол, сафолгар, insulator- изолятор, рӯйкаш, opacifier-дудбаро, глушитель*) –*ite*, –*us*, –*um*, ки барои ифодаи мавод ва ашёҳо (*albite - албум, barium-барий, abaculus- сафолакҳои мохзайкавӣ*), –*ble*, –*ed*, –*ent*, –*ic*, –*ive*, –*like*, –*ous*, –*ness*, –*y* барои

ифодаи хусусияту таркиби маводҳо ва ҷараёнҳоро нишон медиҳанд (*plastic-масолеҳи пластикӣ, perovskite-like-перовскитмонанд, viscous - моддаи вискоз, translucent-намуддор шаффоф равшан, unstable- суст нопойдор бесубот, whiteness - сафедмонанд, сафедӣ, baked-пухташуда, пухта*).

Дар услуби пасвандӣ дар забони англисӣ 381 истилоҳ омода гардид, ки (42 ғоизи калимаҳои яктаркибаро ташкил медиҳад), ки 150 тои он исм 120 тои дигараш феълҳои номӣ, 98 тои он сифат ва 10 тои он феъл мебошанд. Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки сохташавии терминҳо ба воситаи пасвандҳо яке аз усулҳои маъмулӣ ва ғайратарин дар ташаккули терминҳои соҳаи кулолӣ дар забони англисӣ мебошад.

Ба масъалаи пешвандҳо назар афканем агар онҳо дар забони англисӣ аслан 3 тоанд (*onglaze, overglaze, unmelted*) ва дар 7 воҳид оварда шудаанд. Дар байни пешвандҳои иқтибосии яктаркиба пасвандҳои латинӣ, ки аз онҳо 56 калима сохта шудааст (*repug, bicottura*) ва бо ёрии пасвандҳои юнонӣ бошад 16 калима (*polychrome, hydrometer*) ва 2 адад бо ёрии пешавандҳои фаронсавӣ (*outgasing*) Аз ҳама бештар ва сермахсултар префиксҳо дар забони англисӣ префиксҳои *in-, re-, non-, de-*, мебошанд. Илова намудани чунин пасвандҳо метавонад маънои аслии калимаҳоро тағйир диҳад. Барои мисол пешванди *de-* барои сохтани терминҳои ифодакунандаи амал ба тартиби зид бо термини асл ифода мегардад (*degradation ҷараёни реаксияи химиявӣ, ки дарт натиҷаи он молекулаҳои об аз кристалогидратҳо ҷудо карда мешавад*), префикс *re-* маънои ба қафо, аз нав аз сари навро дорад –(*reformulate- даровардани тағйирот дар шакли шамоили ин ё он ашё*).

Дар маводҳои тоҷикӣ аффикатсия сермахсул аст ва ин услуб 337 истилоҳотро дар бар мегирад (45 ғоиз аз он ҷумла яктаркиба) Дар ташкили истилоҳоти керамикӣ тоҷикӣ 28 пасванд ва 32 пешвандҳои иқтибосӣ иштирок мекунанд. Ҳамин гуна пешвандҳо ба монанди *био- де интер- ре- суб-*, ки ба воҳидҳои лексикӣ юнони таалуқдоранд ва *био- гидро- микро- моно- нано- поли-* ба забони латинӣ таалуқдоранд, Аффиксҳои додашуда дар ташаккули калимаҳои байналмилалӣ хизмат мекунанд: (*бикоттурра биокерамика, гидротек, деформатсия, интерлантаноид, микролин моносикат, нанокерамика ва ғ.*) Бояд зикр кард, ки барои калимаҳои забони тоҷикӣ на фақат ба ин аффиксҳо хос аст, онҳо дар таркиби тамоми калимаҳо шуда метавонанд. Истифодаи якҷанд аффиксҳо дар як воҳиди лексикӣ хоси истилоҳоти забони тоҷикӣ мебошад (*кулолгар кошинкор сафолгар хайкалтарош наққошӣ кошинпазӣ*).

Бо самарабахшӣ дар дохили тарзи морфологӣ мафҳумҳои решагӣ, яъне бе иштироки аффиксҳо ба вучудодада дар ҷои дуввум қарор доранд (*агент (ҷосус), албит, андокид, шайпур, кошин, қандил, ишкор, сек*). Дар мавод ба забони тоҷикӣ чунин терминҳо (42% аз шумораи мафҳумҳои ба як қисмат таалуқдошта) дар муқоиса бо мавод ба забони англисӣ (42% аз шумораи мафҳумҳои ба як қисмат таалуқдошта) зиёд буданд. Ба ин ҷо мо калимаҳои иқтибосиро дохил кардем, ки монандшавии морфологӣ онҳо таҳлил нашудаанд (*анагама, каки, каолин, майолика, сграффито*). Дар тафриқа бо забони англисӣ, бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ пешниҳод шудаанд (219 бо исм, 32 бо феъл, 14 бо сифат ва 11 воҳидҳо метавонанд ҳам феъл ва ҳам исм бошанд), мафҳумҳои решагӣ забони тоҷикӣ танҳо исм ва сифат ва феълҳо ба шумор мераванд.

Тарзи дигари самарабахшӣ ба вучуд омадани мафҳумҳои ба як қисмат таалуқдошта дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тарзи ҷамъ кардани асосҳо ба шумор меравад. Бо тарзи ҷамъ кардани асосҳо дар мавод ба забони англисӣ 108 мафҳумҳо (12% аз шумораи мафҳумҳои ба як қисмат таалуқдошта), дар мавод ба забони тоҷикӣ бошад камтар – 84 мафҳумҳо (11% аз шумораи мафҳумҳои ба як қисмат таалуқдошта) ба вучуд омадаанд. Дар байни лексемаҳо, ки тарзи навишти якҷоя (*kickwheel, ceramoplastic, piezoceramics*) ё бо дефисро (*press-powder, flux-pinning slip-cast*) доранд, мафҳумҳои вучуддоранд, ки тарзи навишти ноустувор – бо дефис ё бо навишти ҷудородоранд (*single-fired-single-fired, hand-build- hand-build*). Охирин бо сохтори худ ба ибора

монанд мебошанд,, ки аз ҳолати ноустувори лексемаҳои мазкур дар системаи забон дарак медиҳад. Чунин ибораҳои калимаҳои мураккаби ноустувор меноманд. Дар тафриқа бо забони англисӣ, мафҳумҳои забони англисӣ, мафҳумҳои забони тоҷикӣ қоидаи навишти возеҳу мунтазам – бо дефис ё якҷояро (*кошин сафолак сафолпуш гил гилпуш*), (*вискозиметр, сегнетокерамика*) доранд. Дар тафовут аз мафҳумҳо ба забони англисӣ,, ки сохтори ҳамаи воҳидҳо асосан аз ду асос иборат аст, дар мавод ба забони тоҷикӣ воҳидҳоеро воҳӯрдан мумкин аст,, ки сохторашон аз се асос иборат мебошанд (*гидроалюмосиликат, слюдостеклокерамика, фотолитография*), инчунин бо илова кардани аффиксҳои гуногун ба асоси мураккаб (*кузагари ҳайкалтарошӣ, кошинкорӣ сафолпушгардонӣ*) сохта шудаанд.

Тарзи дигари ҷаҳли сохтани мафҳумҳо тарзи компрессия ба шумор меравад. Дар давоми даҳсолаҳои охир чунин ҳолат яке аз тарзҳои асосии сохтани мафҳумҳо дар ҳамаи забонҳои аврупоӣ ба шумор меравад. Мо 137 мафҳумҳои сафолӣ бо забони англисӣ (7% аз шумораи умумии мафҳумҳо) ва 73 мафҳумҳо бо забони тоҷикӣ (4% аз шумораи умумии мафҳумҳо), ки бо амсилаҳои гуногуни компрессия ба вучуд омадаанд, ошкор сохтем. Шаклҳои гуногуни компрессия барои ба вучуд омадани воҳидҳои ба як қисмат таалуқдошта ва воҳидҳои ба бисёр қисмат таалуқдошта истифода карда мешаванд. Истилоҳот ба забони англисӣ бо панҷ амсилаи компрессия (аббревация, усечение – гузариш, убур, сокращения – ихтисорот амсилаҳои литерӣ ва гибридӣ), бо забони англисӣ бо чор амсила (гузариш, убур, амсилаҳои литерӣ ва гибридӣ пешниҳод карда шудааст.

Дар истилоҳоти кулолии забони англисӣ ва тоҷикӣ андозаи аз ҳама паҳншудатарин кампресия мебошад кампресия ин ихтисоршавии ҳарфҳои аввали калима (*LP-lustrous porcelain*) мебошад. Бояд қайд кард, ки истилоҳоти мухтасари ифодакунадаи як маъно дар ҳарду забон дар умум бо ихтисораҳои гуногун ифода мегарданд. Ихтисораҳо дар забони англисӣ аслан бо 4 роҳ ифода меёбанд: 1) ихтисоршавии қисми аввали ибора ва пурра навиштани қисмати дуюми он: *flex cracking - flaxibility cracking* 2) ихтисоршавии қисми дуюми ибора ва пурра навиштани қисмати аввали он: *terra sig- terra sigilytta* (терра сигилиятта) 3) ихтисоршавии қисми аввал ва дуюми ибора ва пурра навиштани қисмати сеюми он: *high tech ceramics- high technology ceramics* (*керамикаи мошинасозӣ*) 4) пурра ихтисор намудани ибора: *alberto-alberto clay*. Ба ин василаи ихтисоршави воҳидҳои бисёртаркиба ба воҳидҳои яктаркиба мубаддал мегарданд.

Дар маводҳои забони тоҷикӣ ихтисоршавии терминҳои кулолӣ бо ду роҳи асосӣ ба амал меояд. 1) ихтисоршавии қисми аввали ибора пурра боқӣ монд қисмати дуюми он *химсостав – таркиби, кимёвӣ* инчो фарқият аз мадели забони англисӣ дар он аст,, ки сохтори воҳидҳои бисёртаркиба таъғир наёфта онҳо ба шакли яктаркиба мегузаранд. 2) ихтисоршавии қисми дуюми ибора *нефилин-аз иборати неелин сиенит таркибҳои, кимёвӣ* барои калимаҳои забони англисӣ ихтисоршави на натавон ҳосил воҳидҳои бисёртаркиба аст балки ҳосил воҳидҳои яктаркиба низ мебошад (*spat- feldspar or litho- lithography* (литография)) дар забони тоҷикӣ бошад ин ҳолат во намехурад.

Ихтисоршавии ҳиҷоҳо дар истилоҳоти забони англисӣ бо ду роҳ ифода меёбад:

1) ҳиҷои аввали калимаи якум + ҳиҷои аввали калимаи дуюми ибора ва ба ҳамон тартибе, ки калимаҳо ҷойгиранд пайваст гардонида ибора сохта мешавад: *nephysyen- nepheline syenite* (*неелин сиенит*)

2) ҳиҷои аввали калимаи дуюм + ҳиҷои аввали калимаи дуюм ибора яъне пайдарпайии калима таъғир меёбад: *cermet- metal ceramics* (*керамикаи металлӣ*)

Дар маводҳои забони тоҷикӣ чунин тарзи ихтисоршавии калимаҳо мушоҳида намешаванд. Моделҳои камшумори сермахсул дар ҳардуи забонҳо истилоҳот гибридо ва истилоҳоти адабии кулолӣ мебошанд. Дар забони англисӣ ва русӣ термин гибридо вазифаи якхеларо иҷро мекунанд: 1) *ихтисора + ибора (NZP-ceramic УЗ-прессование)*,

2) *символҳои элементҳои химиявӣ + ибора (SiO₂ – TiO₂ and ZrO₂ - ceramics, BN-покрытие), 3) ихтисора + аломатҳои рамзӣ (VK94-1 BK-94-1).* Истилоҳоти керамикӣ адабӣ дар ҳардуи забонҳо кам ёфт шудаанд аз ҷумла дар забони англисӣ 5 ва дар забони тоҷикӣ 2 то. Ғайр аз ин дар мақола маводҳои оварда шудаанд, ки дар умум қисматҳои таркибии онҳо маълум нестанд (*s-crack*). Танҳо бояд қайд намуд, ки бисёре аз истилоҳот гибриди дар забони англисӣ ва тоҷикӣ аз калимаҳои маъмулии тоҷикӣ ва ихтисораҳои ё ин, ки ҳарфҳои англисӣ ташкил ёфтаанд (*b-алинозем, BN-покрытие дар ҳар ҷое, ки BN мушоҳида мегардад ин маънои boron nitride-ро дорад*)

Услуби морфологӣ сохтани калимаҳои дар забони англисӣ 740 исм 110 сифат ва 40 феъл ва дар калимаҳои забони русӣ 760 исм 42 сифат 26 феъл ташкил ёфтааст. Конверсия ҳамчун услуби офариниши истилоҳоти кулоли бидуни аффиксатсия мебошад ва дар сохтани калимаҳои яктаркиба дар ҳардуи забонҳо истифода мегардад.

Хусусияти хоси конверсия дар он зоҳир мегардад, ки дар он дар бораи сохтани калимаи нав ба ягон намуд аффикс муроҷиат намудан шарт нест яъне сохтори калима таъғир намеёбад, зеро, ки он куллан аз ҷиҳати грамматикӣ семантикӣ пурра ташаккул меёбад. Ивазшавии як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ бештар хоси забони англисӣ аст, ки калимаҳо ба ҳайси ҳиссаи нутқ истифода мешаванд, ки хоси ҳиссаи нутқи дигар аст. Дар маводҳои таҳқиқшуда зиёда аз 16 истилоҳоти кулоли забони англисӣ ва ба 2 то дар забони тоҷикӣ ёфт шудаанд, ки бо роҳи конверсия ба вучуд омадаанд. 1) сохташавии исмҳо тавассути дигар ҳиссаҳои нутқ (сифат ҳиссачаҳо, феълҳо) исмгардонӣ (субстантивасия) (*abrasive-абразив аз сифати abrasive абразивӣ-покрӯнада сайқалдиҳанда, crucible-бӯта аз сифати crucible бӯтагӣ бӯтаи оҳангарӣ, porout-кафиш аз феъли to por out кафидан*); 2) ташаккулёбии феълҳо аз исмҳо (*to addit to chip to cloud*). Конверсия хоси ташаккулёбии феълҳо аз исмҳо дар забони англисӣ мебошад. Истилоҳоти забони русӣ, ки бо роҳи конверсия ташаккул ёфтаанд 3 ададро ташкил медиҳанд, ки аз феъл ва исм ташаккул ёфтаанд (*пайвасткунанда, гишаклишаванда, маводҳои коҳишдиҳанда ва ғ*).

Усули синтаксисии таҳқиқи вижаҳои истилоҳоти кулолӣ дар забони англисӣ барои ташаккули истилоҳоти бисёртаркиба хос мебошад, ки қисмати бештари истилоҳоти интиҳобшуда дар забони тоҷикӣ ва англисӣ мебошад, ки 960 адад (51% аз шумораи умумӣ) англисӣ, 1022 адад (57% аз шумораи умумӣ) бошад аз ибораву калимаҳои забони тоҷикӣ иборат мебошанд. Намуди аз ҳама паҳншударини мадони ташкили истилоҳоти бисёртаркиба дар забони англисӣ модели “*исм+исм*” мебошад, ки 46%-и истилоҳоти бисёртаркибаи забони англисиро ташкил менамояд (*adobe surface, kiln atmosphere, barium titanate*), ва дар маводҳои забони тоҷикӣ бошад модели “*исм+сифат*”, ки 50%-и истилоҳоти бисёртаркибаи забони тоҷикиро ташкил менамояд (*керамикаи металлӣ, массаи керамикӣ ҳамираи гилӣ маводҳои гипсокерамикӣ*). Шумораи калимаҳо дар ибораҳо дар забони тоҷикӣ аз шумораи калимаҳои таркиби ибораҳои забони англисӣ зиёд аст, ки он зиёда аз 6 калимаро дар бар мегирад (*методи бурида тайёр намудани гили сафеди плазmatикӣ*). Ибораҳои дар таркиби истилоҳоти кулолӣ мавҷудбудаи забонҳои таҳқиқшавандаро дида баромада метавон ба ҳулосае омад, ки ибораҳои се компоненти забони англисӣ аз ҷиҳати шумора аз ибораҳои забони тоҷикӣ зиёдтаранд, ки онҳо 137 то ва дар забони тоҷикӣ бошад шумораи онҳо ба 101 адад мерасад. Илова бар ин ибораҳои се компоненти забони англисӣ дар худ гуногунрангии сохтори ташаккулёбиро касб намудаанд (14 модел), ки тавассути комбинатсияи мустаҳкам, ки аз исм ва ду ҳиссаи позитивии муайянкунанда ташаккул ёфтаанд: (*borax sodium borate, electrical porcelain ceramics, clay catting machine, green ceramics body*)

Бояд қайд намуд, ки дар забони англисӣ ҷойгиркунонии калима дар тарафи рости ибора хос аст (*additives- inorganic additives* ё ин, ки *body- ceramic body- green ceramic body*) ва дар ибораҳои забони тоҷикӣ дар ибораҳо дар ҷаф ва рост ва байни ибора ҷойгир намудани калима маъмул аст (*керамика- керамикаи ҳарорати баланд, керамикаи*

баландшиддат, керамикаи металлӣ, гил- варақсанги гилдор, кузаҳои гилии самарқандӣ бомҳои сафолпуш, кошинкориҳои самарқанди азим)

Мавҷудияти чунин миқдори зиёди моделҳои ташаккули истилоҳоти кулолӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз инкишофи динамикии соҳаҳои мазкур шаҳодат медиҳад.

Усули семантикии таҳқиқи истилоҳоти кулолӣ, ки аз усули махсус ҳисобида мешавад, ки ба он калимаҳои умумии истеъмоли забони адабӣ истифода мешаванд. Ҷараёни мазкур боиси он мегардад, ки инсон дар вақти дарки олами воқеъи ва дарки бисёр чизҳо тавассути аналогия, ки дар муқоиса бо ашёҳо ва мафҳумҳои ба онҳо наздик номгузори мекунад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки умумияти усули интиқоли мафҳумҳо дар забони тоҷикӣ ва англисӣ (бо истифода аз метафора ва метаномия) ва монандии комили нишондоди он аз шумораи умумии калимаҳо дар забони тоҷикӣ 26% ва дар забони англисӣ 25%-ро ташкил медиҳад. Дар системаи терминологӣ ифодаёбии мафҳумҳо чунин ба амал меояд: яктаркиба (*body, butterfly, eggshell, pocket, wheel, кулол чархи кулолгарӣ, кошин, гил, сафолак, сир ва ғ*), истилоҳоти бисёртаркиба (*skin crack, paper clay- пусти крокадил рангҳои молидани, рангу бор, гили кузагарӣ*).

Дар маводҳои забони тоҷикӣ истилоҳоти яктаркиба аз истилоҳоти бисёртаркиба бартарӣ доранд (369 калима ва 100 ибора) дар азабони англисӣ бошад баръакс (186 калима ва 288 ибора)-ро дар бар мегирад. Бояд диққати асосиро ба инкишофи чунин истилоҳот дар системаи терминологии муосир равона сохт.

Хусусияти истилоҳоти иқтибосии кулолӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар дар шумораи умумии сарчашмаи онҳо зоҳир мегардад. Шумораи дастовардҳои ҳардуи забонҳои таҳқиқишаванда ба он шаҳодат медиҳад, ки омолҳои экстралингвистӣ ба бойгардонии истилоҳоти соҳавӣ дар ҳардуи забонҳо мусоидат мекунад. Аз як ҷониб ин таъсири бештари ҳамон калимаҳое мебошад, ки дар он самт соҳаи кулолгари керамика хуб тараққӣ кардааст, аз дигар ҷониб бошад, таъсири ҳамон забоне мебошад, ки бо он халқӣ мо дар робитаи тиҷоративу дипломатии худро ба роҳ мондааст аз ҷумла : Англия, Олмон, ИМА, Хитой, Россия ва ғ.

Истилоҳоти иқтибосии кулолӣ дар забони тоҷикӣ бошад 327 ададро ташкил медиҳад (ки 18% аз шумораи умумии терминҳоро ташкил менамояд) ва дар забони англисӣ шумораи онҳо ба 210 то мерасад, ки 10%- шумораи умумиро ташкил медиҳад.

Дар забони англисӣ сарчашмаи асосии калимаҳои иқтибосии кулолӣ инҳо мебошанд (бо тартиби камшавӣ) аз забонҳои **юнонӣ ва лотинӣ** (*additive, agent, arcanum, amorphous*), **фаронсавӣ** (*arabesque, crackle, casserole*), **италиёвӣ** (*majolica, angobe, arita*), **арабӣ** (*amole, adobe, alkaline, amalgam, barox*), **олмонӣ** (*cobalt, copper enamel, feldspar*), **хитой ва ҷопонӣ** (*bunko, chunk, hakeme, ikebana*), **русӣ** (*perovskite, gley, gjel*),

Дар забони тоҷикӣ бошад бештари калимаҳои иқтибосии кулолии **англисӣ** хос аст (*пункӣ, opak, футровка, варистор, вискозиметр, властонит*), аз забонҳои **юнонӣ ва лотинӣ** (*керамика барий бентонит*), **фаронсавӣ** (*ажур, арабеска, ангоб, бисквит*), **италиёвӣ** (*терракота, сграффито, майолика*), **олмонӣ** (*алабастер, кафелглазур флюс*), **туркӣ** (*фарфор, селадон, гомброн, сода, саман*), **хитой ва ҷопонӣ** (*раку, анагама, какӣ, каолин*).

Қисмати зиёди истилоҳоти иқтибосии кулолӣ дар ҳардуи забонҳо решаи ягонаи морфемагӣ доранд. Чунин наздики дар шаклу сохтори калимаҳо дар забонҳои дунё аз тараққиёту ҷаҳонишавии терминологияи соҳавии муосир далолат медиҳад, ки ҳар як ашёву мафҳумҳо дар ҷаҳон танҳо ба як мавҳуми оммафаҳм ном бурда мешавад.

Таҳқиқи қотҳои бурдашуда чунин натиҷа доданд:

1) Барои таҳқиқи воҳидҳои кулолӣ дар ҳардуи забонҳои таҳқиқишаванда аз нигоҳи аввал хосӣ яке аз услубҳои дохилии мафҳумҳои забони модарӣ ва воҳидҳои терминологии байналмилалӣ мебошад. Лекин дар доҳили ҳар як услуб гуруҳи истилоҳоти ин ё он миллат афзалияти бештареро касб намудаанд.

2) Бартарии истилоҳоти бисёртаркиба дар ҳардуи забонҳо дар шароити кунуни истилоҳотшиносии маъмулӣ ҳисобида мешавад. Қисмати зиёди ибораҳо дар маводҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ду қисм иборатанд, ки аз ду компоненти баробарҳуқуқ таркиб ёфтаанд – исм ва муайянкунанда, ки дар забони англисӣ бо исм ва дар забони тоҷикӣ бо сифат ва исм ифода ёфтаанд.

3) Ташаккули истилоҳоти яктаркиба дар ҳардуи забонҳои таҳқиқшаванда бо ёрии аффиксҳои аслӣ ва иқтибосӣ сохта шудаанд. Истифодаи пешвандҳои юнонию-лотинӣ барои сохтани калимаҳои сатҳи байналмилалӣ хизмат мекунад. Аффиксҳои мустақам хоси забони англисӣ аст. Барои истилоҳоти забони англисӣ морфемаҳои истилоҳсоз дар сохтани номзадҳои истилоҳоти кулолӣ, кифоя намекунад. Дар чунин ҳолат конверсия истифода мегардад. Аммо мисолҳои бешумор баёнгири онанд, ки дар умум чунин усул дар ин соҳа на он қадар ҳам тараққӣ намудааст. Дар истилоҳоти забони тоҷикӣ бошад якчанд услуби сохташавии терминҳо омехта ба амал меояд (мураккабсозии истилоҳот ва аффиксатсия, иштироки якчанд аффикс дар ташаккули як истилоҳ, аффиксҳои забони асл ва иқтибосӣ). Истилоҳоти тоҷики имлои дурусти навишт доранд онҳо дар навишт якҷоя, ҷудо, бо дефис навишта мешаванд. Ҳамон аффиксҳои истифода мешаванд, ки дар ташаккули мафҳум хусусият ва аломату ҳолату характери истилоҳоти кулолӣ хос аст.

4) Дар замони муосир забони англисӣ донори асосӣ барои забонҳои дигар аз ҷумла забони тоҷикӣ низ дар бойгاردонии фонди истилоҳоти соҳаи кулолӣ мебошад. Зеро, ки забон англисӣ яке аз забонҳои умумичаҳонӣ мебошад аз дигар ҷониб бисёре аз масолеҳи соҳаи керамикӣ ва дигар соҳаҳо дар ИМА ва дигар давлатҳои англисзабон истеҳсол мегарданд аз ҷамин хотир онҳо бо воҳидҳои забони англисӣ номгузорӣ мегарданд.

5) Монандии зиёди терминҳои кулолӣ дар забонҳои мавриди қиёс аз он шаҳодат медиҳад, ки дар байни мутахассисони соҳаи мазкур ва дигар соҳаҳои илм ва фановарӣ фонди ягонаи воҳидҳои терминологии шакл гирфтааст ва мутахассисон дар тамоми қурраи замин метавонанд аз он самаранок истифода намуда аз фикру ақидаи ҳамдигар ба осони воқиф гарданд.

АДАБИЁТ

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке [Электронный ресурс]
2. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания [Текст] / В.П. Даниленко. - М.: Наука, 1977. - 246 с.
3. Лейчик. - М.: КомКнига, 2007. - 284 с. 99. Лемов, А.В. Система, структура и функционирование научного термина
4. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет методы структура М 2006 254с
5. Муҳаммадиев М. Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ. //Масъалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе: Ирфон, 1967. - с. 37 – 45.
6. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. -М.: Изд-во Московского ун-та, 1973. - 198 с.
7. Ромпурӣ, Муҳаммад Гиёсуддин. Гиёс-ул-луғот. Ҷилди 2. - Душанбе, 1987. - 480 с.
8. Реформатский А.А. Мысли о терминологии М 1986 150 с
9. Термин и понятие: проблемы эволюции (к основам исторического терминоведения) [Текст]/Г.А. Дианова. - М.: Еврошкола 2000 184 с
10. Терминологический вестник. - М., 2000. - Вып. 1. - С. 26-28. 62. Ефимов, Д.К. Терминсфера СМИ в русском и английском языках [Текст]:
11. Ш. Рустамов. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. - Душанбе: Дониш, 1985. - 335 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ВОҲИДҲОИ ТЕРМИНОЛОГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ (ДАР МИСОЛИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ КУЛОЛӢ)

Дар мақолаи мазкур паҳлуҳои гуногуни морфологӣ, синтаксисӣ, семантикӣ ва услубии воҳидҳои терминологии соҳаи кулолгарӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ гардидааст. Дар доираи мавзӯи таҳқиқшаванда бо миқдори 1050 адад воҳидҳои лексикии забони англисӣ ва 958 дар забони тоҷикӣ, ки аз манбаҳои махсус интихоб карда шудаанд ва айни замон ғайриҷор доранд. Тадқиқоти мо нишон дод, ки воҳидҳои терминологӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо усулҳои зерин тавсиф карда шудааст:

морфологӣ, синтаксисӣ ва лексикую-семантикӣ гузаронида мешавад. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, аз нигоҳи аввал услубҳои таҳлилӣ, воҳидҳои терминологӣ дар дохили ҳар яки онҳо захираҳои хос дар забони муқоисашаванда мавҷуданд. Бо ёрии фаъолияти ин ё он услуб шаклгирӣ воҳидҳои лексикӣ ва якҷанд алоқамандии байни онҳо баррасӣ гардид. Дар натиҷаи тадқиқотҳои муқоисавӣ илман асоснок ҳулосаҳои ба дастмада дар мақола дарҷ гардидаанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки умумияти усули интиқоли мафҳумҳо дар забони тоҷикӣ ва англисӣ (бо истифода аз метафора ва метаномия) ва монандии комили нишондоди он аз шумораи умумии калимаҳо дар забони тоҷикӣ 26% ва дар забони англисӣ 25%-ро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: керамика, керамикаи металлӣ сафолакҳо, сафолпуш, кулолгарӣ кошинкорӣ, бомҳои сафолакпуш, нанокерамика ва ғ.

ОСОБЕННОСТИ КЕРАМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются различные семантические и синтаксические и морфологические аспекты терминологических единиц керамики в таджикском и английском языках. В рамках темы исследования в настоящее время действуют 1050 лексических единиц английского языка и 958 на таджикском языке, отобранных из конкретных источников. Наше исследование показало, что терминологические единицы на английском и таджикском языках описываются следующим образом: морфологические, синтаксические и лексико-семантические. Однако, на первый взгляд, аналитические стили, терминологические единицы в каждой из них имеют свои уникальные ресурсы на сопоставимом языке. Формирование лексических единиц и ряд взаимосвязей обсуждались с помощью того или иного метода. В статье представлены результаты сравнительного научного исследования. Анализ показывает, что общность методов передачи значения в таджикском и английском языках (используя метафора и метонимия) и полный их создание, а общество количество в таджикском языке 26% и в английском языке 25% формируется.

Ключевые слова: керамика, металлокерамика, керамическая плитка, гипсокерамика, нанокерамика.

FEATURES CERAMIC TERMINOLOGY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article discusses the various semantic and syntactic and morphological aspects of the terminological units of ceramics in Tajik and English. As part of the research topic, there are currently 1050 words in English language and 958 words and phrases in Tajik, selected from specific sources. Our study showed that terminological units in English and Tajik are described as follows: morphological, syntactic and lexical-semantic. However, at first glance, analytical styles, terminological units in each of languages have their own unique resources in a comparable language. The formation of lexical units and a number of relationships were discussed using one method or another. The article presents the results of comparative scientific research. The analysis shows that the commonality of the methods of transmitting meaning in Tajik and English (using metaphor and metonymy) and their full creation, while the society in the Tajik language is 26% and in English 25%.

Keywords: ceramics, cermets, ceramic tiles, gypsum ceramics, cermet, nanoceramics, high tech ceramics, flaxibility cracking.

Сведения об авторе: *Рахматуллоев Махмадулло* – Магистр 2-го курса специальности английского языка факультета языков стран Азии и Европы. Таджикский национальный университет, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 938-98-88-96. E-mail: rmahmadullo96@mail.ru

Information about the author: *Rahmatulloev Mahmadullo* – Graduate student of second year on Linguistic department. Tajik National University Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 938-98-88-96. E-mail: rmahmadullo96@mail.ru

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ХАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ЭЧОДИИ БАҲМАНӢР

Саидов М. Ш.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рудакии АИ ҶТ

Баҳманёр аз нависандагони тозаназари адабиёти имрӯзаи тоҷик мебошад. Вай (Баҳманёр Арабзода Аминӣ) соли 1954 дар шаҳри Панҷакент таваллуд шуда, дар он ҷо мактаби миёнаро хатм кардааст. Соли 1977 ба факултаи шарқшиносии Донишгоҳи

давлатии Тоҷикистон (ДМТ) ба ихтисоси арабӣ дохил шудааст. Пас аз хатми Донишгоҳ ҳамчун инженер-методист дар Кумитаи киносозӣ кор кардааст. Баъдан дар рӯзномаи «Маданияти Тоҷикистон», он дертар ба «Адабиёт ва санъат» табдил ёфт, машғули кор шуд. Ду сол дар Либия (Африқои Шимолӣ) хидмати ҳарбӣ ба ҷо овард. Сипас ба ҳайси мудири шӯъбаи насри маҷаллаи «Садои Шарқ» фаъолият кардааст. То ба имрӯз чанд маҷмӯаи осори Баҳманёр таҳти унвони "Ишқи сайёд" (1984), "Аспи обӣ" (1988), "Дуди ҳасрат" (1994), "Сармаддеҳ" (2002), романи "Шаҳаншоҳ" (2007), китоби дуҷуми "Сармаддеҳ" (2014) ва "Турфаҳо" (2014) ба дасти хонандагон расидаанд. Баҳманёр барандаи ҷоизаи ба номи Садриддин Айни аст. Баҳманёр аз зумраи адибонест, ки меҳонад каломашон қолабӣ набошад. Таҳти таъсири забони ғайр қарор надошта бошад, ҳар чӣ бештар ба фарҳанги мардумӣ ва ниёгон таъя карда, аз ҳар кадоми ин боғҳо то самаре ба даст оварад. Ин аст, ки забони асарҳояш ҷазаботи ғайриодӣ дорад, дар он хонанда, на танҳо ба аносири луғавии нодир дучор меояд, балки боз бо қолабҳои сарфию наҳви дар даврони ҳозираи инкишофи забони тоҷикӣ комёбӣ низ рӯ ба рӯ мегардад. Нахустин маҷмӯаи ӯ соли 1984 бо номи «Ишқи сайёд» аз чоп баромад, ки ҳикояҳои дар солҳои мухталиф навиштаи нависандаро фаро мегирад. Оид ба ҳикояҳои ин маҷмӯа Муҳаммадшарифи Рустам чунин навиштааст: "Баҳманёр аз ҷавонони тозанафас аст, аз ононест, ки аз қадами нахустпайроҳаи худро дар олами кӯҳани адабиёт меҷӯяд ва мекӯшад сухани худро бигӯяд" [13, с.123]. Насри Баҳманёр бо усули тасвир ва дидгоҳҳои бадеӣ аз ҳамқаламонаш комила фарқ мекунад. Таҳайюл ва тасвирҳои рамзомез дар навиштаҳои ӯ имтиёз доранд. Назар ба андешаҳои мунаққид Абдуҳалиқ Набиев маҷмӯаи нахустини Баҳманёр «Ишқи сайёд» аз тасвири пайванди инсон ба табиат, алоқаҳои гуногунҷиҳату мураккаби онҳо, таҳлили ҳодисаҳои табиат ва дар ин ихота талқин кардани некӯкорӣ ва маҳкуми инсон ба бадсиришт имтиёз дорад [13, с.140]. Ҷиҳати муҳими биниши бадеӣ ӯро софкорӣ ахлоқи инсон ва моҳияти рафтори он тавассути тасвири тамсилӣ, ки ба дарки фалсафии зиндагии инсон роҳ мекушояд, таҳлил менамояд. Материали тасвири нависанда ҳанӯз аз воқеаҳои ҷудогона ва хурд иборат буда, дараҷаи тадқиқу ҷамъбастан ҳанӯз мазмуни иҷтимоиро ба тариқи мукамал фаро нагирифта бошад ҳам, нависанда кӯшиш дорад, ки дар падидаҳои конкретӣ зиндагӣ масъалаҳои нисбатан домнадори ахлоқиву иҷтимоиро гунҷониш диҳад.

Масъулияти инсон дар назди табиате, ки аз бисёр ҷиҳатҳо беҳбудии зиндагӣ ба дороию сиҳати он алоқаманд аст, хеле бузург мебошад. Баҳманёр ин фикро дар ҳикояҳои «Ду мӯйсафед» ва «Зови Карафса» тавассути фикри ду мӯйсафеде, ки ба кӯҳу замин, сангу хок, обу гиёҳ ба ҳайвонот растаниҳои диёрашон меҳри беандозаву самимӣ доранд, табиӣ тасвир кардааст» [1, с.142].

Дар нахустикитоби нависанда якҷанд ҳикояи ҷолиб ва хотирмон аст, ки як дараҷа сабки нигорандагӣ ва моҳияти биниши нависандаро таъин мекунад. Аз ин ҳикояҳо мо шаклҳои гуногуни дарки табиат ва пайвастагӣ бо онро аз дидгоҳи бадеӣ Баҳманёр пай мебарем. Дар ин замина нависанда пайванди маънавиро аз шаклҳои муҳими ин алоқамандӣ медонад. Дар ҳикояи «Шикордузд» қаҳрамони ҳикоя ҳамин гуна пайвандро ҷустааст. Натиҷа ҳамин шуд, ки барои кирдориҳояш ҷазои муносиб гирифт. Яъне ба марг маҳкум шуд.

Табиат ҷони зиндаи ҳикояҳои Баҳманёр аст. Пайванди маънавии қаҳрамони вай бо табиат ногусастанист ва зиндагии ҳаррӯзаи онҳо дар партави амал карданашон бо табиат ё худ ифодаи маъмул муҳити зист маънӣ пайдо мекунад. Ҳикояи «Нозанини шӯх» ифодагари ишқи ҳамчун табиат поку беғубори шикорчӣ ва онҳое, ки бо ӯст. Табиат ва афсонаҳои он таскинбахши дили пурталову пурташвиши қаҳрамони ин ҳикоя аст. Ин маънӣ дар ҳикояи «Аспи заринёл» низ инкишоф ёфтааст.

Дар ҳикояи «Ишқи сайёд», ки афсонамонанд аст, муҳаббати бесобиқаи сайёд ба касби шикорчигӣ, ки пешаи авлодии ӯст ва ҳам ба Маҳаки нозанин, ки низ саҳт дӯсташ

медорад. Ин ҳама эҳсоси поки инсонӣ дар он табиат ва дар пайванд бо ҳамдигар бозгӯй шудаанд, ки қувваи таъсири ҳикояро хеле афзудаанд.

Ҳикояи «Марги тортанак» низ аз ҳикояҳои ҷолиби Баҳманёр буда, дар он муаммои муносибати инсон ба табиат, ба муҳити зист, бадахолати ноҷои инсон ба табиат мавриди диққати муаллиф аст. Вале моҳияти фалсафӣ ва ахлоқии ин ҳикоя аз ин ҳам фаротар меравад.

Мазмуни мухтасари ҳикоя чунин аст: Ду ҷавон - яке духтару дигаре писар дар домани табиат истироҳат мекунанд. Ин муҳити зебо ҳаёлҳои шоиронаро дар ҳаёли духтар бармеангезанд. Ҳама чиз дар нигоҳи ӯ пок беғаш ва нотақрор менамояд. Меҳодад ҳама чизи табиатро азиз ва муқаддас дорад. чунин муносибати ғамхоронаву беозори духтар нисбат ба табиат ба ҷавон маъқул нест. Духтар ин амалҳои бераҳмонаи ҷавонро нисбат ба табиат наменвисандад ва ҷузъиёти онро мушоҳида мекунад. Ҷавон ба қуллаи кӯҳ аз барои духтар баромад, вале дар бозгашт аз бераҳмиву коҳили бачаи сангпӯштро зеро по карда кушт. Ин амали ӯ барои духтар ҳам дардовар буду ҳам раҳмовар. Беш аз ин ҳангоме ки духтар маҳви ҳаёлу андешаи худ оиди табиат ва махлуқоти он буд, ҷавон бепарвоёна дуди сигорро ба атроф сар меод ногоҳ духтар дид, ки ҷавон оташи сигарро ба болои тортанак пахш кард ва ӯро кушт.

Марги тортанак марги нопойдори ин ҳар ду буд. Ишқе, ки дар фосилаи вақту фазо кӯтоҳ, вале моҳиятан пур аз ҳикмат. Нависанда хонандаро маҷбур мекунад, ки маҳз сари ҳамин масъала, ки ба воситаи тасвири рамзомези марги тортанак ифода кардааст, бинадешад. Он ҷузъиёте, ки нависанда аз амалу кирдори ин ду қаҳрамони ҳикоя мушоҳида кардааст, моҳият ва савияи ахлоқи маънавиёти онҳоро муайян мекунад.

Дар фароварди таҳлили ин ҳикоя як мулоҳизаи ҷолиби мунаққид Абдуҳолиқ Набиев оварданием, ки мегӯяд: «тавассути навиштаҳои

Баҳманёр табиат аз як воситаи муқаррарӣ, як воситаи санҷиши инсон, ба объекти муҳими тасвири тадқиқи бадеии зиндагӣ ва олами ботинии инсон табдил ёфта истодааст: (Абдуҳолиқ Набиев. Умеду ояндаи наср [1, с.142].

Ин пайбурди мунаққидро ҳикояҳои маҷмӯаи дигари нависанда «Аспи обӣ» (1988) низ таъйид мекунад. Омезиши мавзӯ ва муаммоҳои табиат бо тақдири инсон ва ҷомеа мазмуни ахлоқӣ ва иҷтимоии навиштаҳои Баҳманёрро афзудааст. Мунаққид Раҳим Мусулмонқулов ба китоби «Аспи обӣ» тақриз навишта, аз ҷумла таъкид карда буд, ки «боиси диққати ҷиддии адиб ба экология барои соҳибдилон маълум: торафт хароб шудани муҳити табиӣ. Оё инҳо нишони харобӣ нестанд, ки ҳаво торафт ғализ мешавад, об торафт бештар захролуд мегардад, ба полезу боғот торафт зиёдтар дору мезанем. Обанборҳои азим месозем... Адиб ҳам ба табиат аз чандин ҷониб нигаристааст: онро ба одобу ахлоқ ба урфу русуми аҷдодӣ, ба саодати имрӯзӣ фардоӣ ба тансиҳатию умрдарозӣ ва ғайраю ҳоказо пайваستاаст».

«Аспи обӣ» номи яке аз ҳикояҳои Баҳманёр аст, ки китоби дуоҷина ба он муаммо шуда. «Аспи обӣ» як ҳикояи пуртасвири афсонамонанд аст, вале мазмуни он афсона нест. Ҷузъиётҳои аз ҳикоя замону макони мушаххаси воқеаи дар ҳикоя тасвиршударо низ ишора мекунад. Тасвир дар ин ҳикоя ба ҳадде тасаввурӣ, ки чун лентаи кино пеши чашми мо зинда ва дар ҳаракат мемонад (1, 143).

Марди аспбоз бо тамоми шуру шавқ аспро дӯст медорад. Ин хислат дар тинати ӯ зотист. Зеро «Вакода шудани вай гиряву фарёднакард. Шиҳа кашид. Чун асп шиҳа кашид. Доя кар буду ин шиҳаро нашунид. Модар зирак буду ин нуқсро пинҳон дошт». Баъдтар вақте ки вай ба по равон шуд, ӯро «Гум мекарданду дар охури асп хобида меёфтанд». Ин мард аз ҳамон тоифаи аспбозоне буд, ки «Якашон, ба гуфтаи мардум, солҳои шастум яъне ба тартиботи чорводорӣ хушбӯӣ, аспашро ба гӯшт надод, балки ба дарахт қандтар карда, аз пушти гӯшаш парондааст ва худ ҳам девона шудааст». Ин ҷо маънии таъкидии нависанда якест: дасти далолати бераҳмона ба сарнавишти махлуқоти табиат барои инсон ҷузъи фатҳи натиҷаи дигаре нахоҳад овард. Гоҳо

оқибатҳои даҳолати ин бемаънӣ ислоҳнопазир буда, зиёнаш ба наслҳои баъдӣ низ мерасад. Ба ин маънӣ, апи обӣ рамзи муқаддасоти муҳити зиндагӣ буда, фарёди вай ва марди аспбоз бонги хатарест, ки ба ҳарфҳои калон-калон «505» бояд дар дилу рӯҳи насли одамизод навишта ва посдорӣ шавад.

Дигар аз ҳикояҳои ҷолиби нависанда ҳикояи «Соли малах» мебошанд. Ин ҳикоя бо ғунҷоиши масъулаҳои иҷтимоиву ахлоқӣ ва ҳамтасвири устокорона яке аз ҳикояҳои хуби Баҳманёр аст. Ин ҳикоя низ тасвири рамзомез дорад. рафтори ҷоҳилона ва гоҳо аҳмақонаи шоҳзодаи Валиаҳд ҳам маънии ошкории даҳолат ва бедодӣ нисбат ба табиатро дорад, ҳаммаънии пӯшида ва рамзомези нобаладӣ ва кӯтаҳандешагии ҳокимони вақтро ифода мекунад. Бубинед: бо як нозу итоби занаш, ки аз вақвақи ғукҳо гӯё хобаш намебарад, вале аҳди ноқсулақл ба дӯхтани даҳони ғукҳо фармон дод. Натиҷаи ин фармон ҳамин шуд, ки ҳамон сол мамлакатро пашаву хомӯшак зер кард». Ва боз ба кандани даҳони ғукҳо амр намуд. Амрикадушоҳонаи дуввуми валиаҳд зиёд кардани шабушпарварӣ буд, ки **оқибаташ худ аз худ маълум аст. Валиаҳд ҳамон қатъро ба итмом** мерасонад: ӯ мефармояд, ки паррандаҳоро нест кунанд, то анборҳо аз гандум пур шавад, тиҷорат афзод ғайра. Ҳамин тавр ҳам мекунад. Паррандаҳо комилан аз байн рафтанд, мамлакатро малах пахш кард.

Дар баробари мо ду рӯҳи як тасвири тимсол қарор дорад, яке ҳамоқати валиаҳдҳо, дигаре волқеиятест, ки нисбати табиат хунҳорӣ буда, ба қавли адиб «табиат ин хунхориҳоро» ба мо намебахшад, балки «ҳоло вай аз мо» қассос мегирад.

Ҳикояи «Нархи одам» ривоятро дар бораи Аттори Нишопурӣ зинда месозад. Дар ҳикоя нависанда боз ба мавзӯи хунҳорони вақт ва халқу аҳли ҳунари ҷафокаш боз мегардад. Аторро ҷондорҳои амири вақт-«сои худо» дастгир мекунанд ва истинтоқаш менамоянд. Нависанда як саҳнаи зинда, пур аз фоҷиаро, ки аз ҳамоқати амирзодагон сар шуда, ба таҳқиру азоб ва ниҳоят сар буридани Аттор анҷом мегирад, тасвир мекунад [1, с.23].

Нависанда дар ин ҳикоя «Як рӯзи тираву пурдари»-и зиндагии инсонро дар мисоли сарнавишти ривоятии Аттор «Айми номард» ба тасвир кашидааст. Барои ҷоқуи муғул кӣ будани Аттор аҳамият надорад. Зеро ба назари ӯ касе набошад «ин мардум ғайр аз он ки бо шамшер сар заниву даст машқдихӣ, дигар ба коре намеоянд». Аттор низ дар назари мардуми бумӣ (соҳибватан) Аттор буд. Атторе буд, ки «Олам ғайр аз некӣ ӯ чизе надидааст». Ҷоқуи муғул аз буридани сари шайх Аттор лаззат мебарад. Леймотиви ҳикоя - «Офтоб чун як курси ларзони сард аз машриқ ҷониби Мағриб меғелид. Боз як рӯзи пурдари аз ин айёми номард доман мечид»-дар таъкиди фоҷиائي таърихӣ гуфта шудааст, ки муғул ба сари тоҷикон ҳамчун қазои яздонӣ оварда буд ва бисёр аламангез аст, ки тоҷикон онро дар ҳақиқат «қазои яздон» шинохта, ҳатто аксаран муқобилият ҳам намекарданд.

Ҳикояи «Пешрави дор» низ бисёр муаасир буда дар таъкиди бемаргии марди боҳунар ва фанопазирии ҷабру зулм ва салтанати ҳокимони вақт гуфта шудааст.

Яке аз хусусиятҳои эҷодии Баҳманёр аз он иборат аст, ки вай бо рамзу тимсол сухан меғӯяд ва заминаи бештарини ҳикояҳояш афсонаву ривоятҳоянд. Яъне сабки афсонаву ривоят ўро муайян мекунанд. Мо ин хусусиятро дар ҳикояҳои «Соли малах» ва «Нархи одам» дидем. Ин тарзи тасвир дар қиссаи «Зарринаи Зарнигор» тобиши тозае пайдо кардааст (2,12).

Агар мазмуни мухтасари қиссаро берун кашем, албатта, чизи бисёр оддӣ менамояд. Мири сармаддара, ки ба Мири Валӣ мулақаб буд, Зарина ном духтар дошт. Зарина калон мешуд. Вақте ки мири Агмаддара ба ӯ хостгор фиристод падар ҷавобе надод. Хостгор Мири нави Агмаддара Бектош валади Темуртош буд. Чун Мири Валӣ Бектошро ноумед кард, ӯ ба ғзаб омад ва ба Сармаддара хучум овард. Баъди хунрезии зиёд духтари Мири Валӣ розӣ шуд, ки падар ба ивази қатъи хунрезиву ҷанг ўро ба Бектош диҳад. Ва ҳамин тавр ҳам мешавад. Ҳамин ки Бектош Зарнигорро ба

Агмаддара, ба қасраш мебарад азоби ӯ бештар мешавад. ӯ ки зани аввалашро бо хизматгораш дар як чогаҳ дида, ҳардуро кушта буд, метарсад, ки бо ин хусну малоҳат Зарина нашавад, ки ба ӯ хиёнат кунад. Барои эҳтиёт деворҳои қалъаро баланд мекунад, посбонҳову занони ҷосусро низ зиёд мекунад, то касе ба ҳарам надарояд.

Бо вучуди ин, дар наздикии девори қалъа мусофире пайдо мешавад, ки ӯро Бектош девона мешинохт. Ин ҳамон ҷавоне буд, ки Зарина дар хоб дидаву ба дугонаҳояш ҳар гоҳ таъриф мекард. Ин ҳамон ҷавоне буд, ки Зарина ӯро барои Сармаддара фоли бад шинохта буд ва боре ӯро ҷуста-ҷуста то пои қалъаи Мири Валӣ аз барои Зарина омада буд. Ин ҳамон ҷавоне буд, ки низ хоб дида буд, ки Зарина аз ӯст.

Чун Бектошро оташи рашк месӯхт ва донист, ки Зарина ҳангоми аз қалъа берун омадан бо муосфири девона ҳарфҳое раду бадал мекунад, зиёда девона шуд ва мусофирро амр кард, ки хоки ӯро тарк кунад, то зинда монад. Чун мусофир ба ӯ итоат наовард Бектоши Темуртош ӯро кушт. Вале боз ҳам Заринаи Зарнигор ҳангоми аз канори қароргоҳи сангии мусофир гузаштан ба шабеҳаи ӯ, ки дар хаёлаш буд, ҳарф мегуфт ва ҳарфаш ин буд: «Орзуи ман дидан буд дидам, шунидан буд шунидам. Биҳишт, ки хӯрдан надорад?!»

Бадгумонӣ Бектошро ба он меоварад, ки Заринаро низ мекушад ва ҳудашро низ хизматгорон субҳе «бо даҳони то беҳи гӯш қач мурда ёфтанд». Ҷасади валади Темуртошро се бор ба хок месупоранду хок ҳар бор берун меафканад. Ниҳоят кулол Боғшо сағонае месозад, онро дар танӯр мепазид ва ҷасади Бектошро ба сағона гузошта бо нӯкароне, ки ҳамроҳаш оварда буд ба ватанаш роҳӣ мекунанд.

Сужети қисса аз ҳамин гуна афсона иборат аст. Вале ин афсонаи сарнавишти талхи инсон ва замонро дар худ фаро гирифтааст. Ин афсона тимсол дорад. тимсолаш замон, макон ва ҳокими золими вақтаст, ки тамоми маънӣ ва ғояи асар гирди он чарх мезанад. Қиссагӯ - қаҳрамони ҳамешагии Баҳманёр ба Бобои Баҳром ба ин қисса рангу равшан мерезад. Вале дар оғози қисса Бобои Баҳром қаринаи воқеаи қисса - маҳалли зуҳури онро ишора мекунад ва мулло Бухоризодаи олим онро тасдиқ менамояд. Бо ин муаллиф таъкид карданист, ки таваҷҷӯҳ кунед, он чи ин ҷо ҳаст ҷуз афсона на дарде ҳаст ва на ғаму ҳасту ранҷе ҳаст.

АДАБИЁТ

1. Баҳманёр Н. Сармаддеҳ (китоби аввал) - Душанбе: Деваштич, 2002. - 394саҳ.
2. Баҳманёр. Сармаддеҳ. (китоби дувум) - Душанбе: Истеъдод, 2014. - 240 саҳ.
3. Баҳманёр. Шоҳаншоҳ. - Душанбе: Эҷод, 2007. - 264 саҳ.
4. Маҳмадшарифи Рустам. Пайванди устураву воқеият дар ҳикояҳои Баҳманёр // Озодагон. - 2015, - 24-уми июл.
5. Масъалаҳои насри муосир. Садои Шарқ, 1987, №10, С. 106-112.
6. Муҳаммадҷафари Ёзақӣ. «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» (Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб) - Душанбе: Б у х о р о, 2014. - 748 саҳ.
7. Набиев А. Дар роҳи ҷустуҷӯ - Садои Шарқ, 1973, №8, с. 140-147
8. Набавӣ А. Барфи баҳман об шуддуршеди фарвардин, биё// Озодагон. - 2014. - 16 - уми июл.
9. Наимбоев Саъдулло. Қомуси асотир ва ишороти фарҳангӣ Саидов Саидрахмон. «Адабиёти қадим» Насриддинов А, Маърифат ва шарҳи адабиёт. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 192 саҳ.
10. Отахонова Х. Таҳаввули жанри дoston дар назми муосири тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1983. - 264 саҳ.
11. «Особенности выражения лирического начала в современной таджикской прозе» Паёми Суғд, 2007, № 1 - С 84-95
12. Панкевич И. «Просранственно- временные отношения в искусстве» Актуальные вопросы методологии современного искусствознания. - М.: Наука 1983, с. 299-316.
13. Худоиназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. - Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2014. - 672с.

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ БАҲМАНЁР

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи ҳаёт ва фаъолияти эҷодии нависандаи адабиёти муосири тоҷик Баҳманёр сухан рондааст. Баҳманёр аз зумраи адибонест, ки меҳонад каломашон қолабӣ набошад. Таҳти таъсири забони ғайр қарор надошта бошад, ҳар чӣ бештар ба фарҳанги мардумӣ ва ниёгон таъя карда, аз ҳар кадоми ин боғҳо то самаре ба даст оварад. Ин аст, ки забони асарҳояш

чазаботи ғайриодӣ дорад, дар он хонанда, на танҳо ба аносири луғавии нодир дучор меояд, балки боз бо қолабҳои сарфию наҳвии дар даврони ҳозираи инкишофи забони тоҷикӣ комёбӣ низ рӯ ба рӯ мегардад. Яке аз хусусиятҳои эҷодиёти Баҳманёр аз он иборат аст, ки вай бо рамзу тимсол сухан меғӯяд ва заминаи бештари ҳикояҳояш афсонаву ривоятҳоянд. Материали тасвири нависанда ҳанӯз аз воқеаҳои ҷудогона ва хурд иборат буда, дараҷаи тадқиқу ҷамъбастан ҳанӯз мазмуни иҷтимоиро ба тариқи мукамал фаро нагирифта бошад ҳам, нависанда кӯшиш дорад, ки дар падидаҳои конкретӣ зиндагӣ масъалаҳои нисбатан доманадори ахлоқиву иҷтимоиро ғунҷоиш диҳад.

Калидвожаҳо: адиби номдор, адабиёт, Баҳманёр, сарфу нахв, падидаҳои зиндагӣ, асар.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО ТАДЖИКСКОГО ПИСАТЕЛЯ БАХМАНЁРА

В данной статье автор рассказывает о жизни и творчестве современного таджикского писателя Бахманёра. Бахманёр – один из тех писателей, которые хотят, чтобы их слова были образцовыми. Будучи под влиянием не родного языка, нужно больше полагаться на народную культуру и происхождение. То есть язык его произведений необычен, в котором читатель не только сталкивается с уникальной лексикой, но и с саркастическими мотивами современной эпохи развития таджикского языка. Один из главных качеств его произведений – это то, что он говорит догадками и примерами и большую часть его историй составляют мифы и легенды. В то время как материал писателя все еще является отдельным и небольшим, а степень его исследования и накопления еще не охватила социальный контекст, писатель стремится решать самые обширные моральные и социальные проблемы в конкретных жизненных явлениях.

Ключевые слова: известный писатель, литература, Бахманёр, произведения искусства, явления жизни, произведения.

LIFE AND WORK OF TAJIK WRITER BAHMANYAR

In this article the author tells about the life and work of modern Tajik writer Bahmanyar. Bahmanyar is one of those writers who want their words to be exemplary. Being influenced by a non-native language, you need to rely more on popular culture and origin. That is, the language of his works is unusual, in which the reader is not only faced with a unique vocabulary, but also with sarcastic motives of the modern era of the development of the Tajik language. One of the main qualities of his works is that he speaks with guesses and examples, and most of his stories are made up of myths and legends. While the writer's material is still separate and small, and the extent of his research and accumulation has not yet covered the social context, the writer seeks to solve the most extensive moral and social problems in specific life phenomena.

Keywords: famous writer, literature, Bahmanyar, works of art, the phenomenon of life, works.

Сведения об авторе: *Саидов М. Ш.* – магистр института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии Наук Республики Таджикистан, Тел: **907-54-19-43**

Information about the author: *Saidov M. Sh.* – graduate student of the Institute of language and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Phone: **907-54-19-43**

ШАХСИЯТИ ҚАҲРАМОН ВА ВОҚЕИЯТИ ИҶТИМОӢ ДАР МИСОЛИ ОЧЕРКҲОИ ПОРТРЕТИИ ТЕЛЕВИЗИОНИ “ТОҶИКИСТОН”

Салимзода М. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хусусияти образнокии очерки телевизионӣ ин истифодаи тасвири бадеӣ ё адабӣ мебошад. Муаллиф дар офаридани очерк метавонад аз методи муқоисавӣ истифода наояд, яъне як лаҳзаи ҳаёти қаҳрамонро бо овардани далелҳои воқеӣ баррасӣ кунад. Муаллиф ё ки журналист таассуроти шахсиятро дар бораи қаҳрамон, хислатҳои нек ва шахсони наздики он ба воситаи образҳои бадеӣ ба бинанда ё хонанда нақл мекунад.

Сифати ҳар як барномаи телевизионӣ, хоҳ лавҳа бошад, хоҳ очерк ва хоҳ гузориш ба муносибати эҷодкоронаи муаллиф вобастагӣ ба алоқамандии ногузастанӣ дорад. Очеркнавис метавонад лаҳзаҳои ҳаёти қаҳрамонро ба тарзи худ такмил диҳад, пурқувват кунад. Лекин барои он, ки лаҳзаҳо сохта наамоянд, бо протсеси ҳаёти қаҳрамон зич пайваст шаванд, нависанда қаҳрамонашро нағз меомӯзад. Дар очерк як давраи зиндагӣ, ё протсеси шаклгирии характери шахс инъикос мешавад.

Вобаста ба ин яке аз намунаҳои очерки портрети, ки аз телевизиони “Тоҷикистон” пахш гардидааст, мисол оварда метавонем.

Наздики як сол мешавад, ки журналисти соҳибистеъдод ва тозаҷӯ Сино Холиқов таҳти унвони “Парвози шоҳин” силсилаочеркҳои манзури бинандагон мегардонад. Таҳиягарон аз як барнома ба барномаи дигар кӯшиш мекунанд, ки шахси арзандаро дарёфт кунанд ва аз имконияту воситаҳои техникӣ истифода бурда, дар шакли зебою диданӣ шахсияти қаҳрамонҳоро манзури бинандагон гардонанд. “Парвози шоҳин”-и навбатии муаллиф Сино Холиқов ва коргардон Рустам Норов, ки 2-юми феввали соли ҷорӣ тариқи телевизиони “Тоҷикистон” ба ҳаёт ва фаъолияти яке аз поягузори кинои тоҷик Ҷамшед Раҳматов (Ҷамшеди Ромишгар) бахшида шуда буд, ки намунаи хуби пешниҳоди ин жанр (очерки портретӣ) маҳсуб меёбад.

Дар замони Шӯравӣ бо мақсади ҷалби одамон ба ин ё он соҳа шахсони соҳибтаҷриба ва ташаббускорро дар қолаби ҳамин жанр тарғиб намуда, завқи одамонро ба ин ё он намуди касб бедор мекарданд. Ин тадбир натиҷаи мусбат меод. Масалан, дар ҳамон давра бо намоиш додани аввалин механизаторзан аз хоҷагии ба номи Ленини ноҳияи Восеъ Гавҳарби Пиракова дар ҳар як ноҳия ду се нафар маҳз дар пайравӣ ба ин зан касби механизаториро интихоб карда, пешқадами истеҳсолот ва ҳатто номдор шуданд.

Суфро Боқиеваи Исфарагӣ дар говдӯши ҳамо надост. Ва бо дидану тамошои ин зани меҳнатдӯст дар телевизиони “Тоҷикистон” даҳҳо говҷӯшони номӣ ба камол расида, ўро устои касби худ медонистанд.

Васфи ҷаҳонпаҳлавон Саидмўмин Раҳимов даҳҳо пайравони ўро ба олами варзиш ворид намуд.

Ба намоиши симои сохтумончи НБО-и Норак Муҳаббат Шарифов чандин сулолаи дигари сохтумончиёни нерӯгоҳу нақбканҳо ба воя расида, то кунун дар ҳамин соҳаҳо кори падаронаи худро идома медиҳанд. Дар давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон ҷиҳати созандагиву бунёдкорӣҳо бо ҳидояти Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, президенти ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон корнамоиҳое зоҳир карда шуд, ки барои гузаштагони мо як афсонае менамуд. Дар ҳамаи ин корҳо шахси ташаббускор албатта пайдо мешуд, ки бо меҳнати ҳалоли худ намунаи дигарон мегардид. Ақлу заковати онҳо мушкили дигаронро осон ва ба пешрафти соҳа асос мегузошт.

Қаҳрамони очерки “Парвози шоҳин” Ҷамшед Раҳматов низ, тӯли солҳои зиёд дар соҳаи кино ҷиҳати филмофарӣ саҳми намоён дорад. Имрӯз кормандони киностудияи “Тоҷикфилм” зарурати таҷрибаи ўро барои филмофариро рушди соҳа хуб эҳсос мекунанд. “Хайрият Ҷамшед-ака ҳастанд, ки мушкилии мо осон мешавад. Ҳар гоҳе мушкилоте пеш ояд, ба ў муроҷиат мекунем. Он кас энциклопедияи зиндаи кино ҳастанд ва ҳамеша моро дастгирӣ мекунанд. Таҷрибаи ғанӣ ҳамеша барои пешрафти кори мо зарур аст”,-меғӯяд Толиб Раҳматуллоев-муовини директори “Тоҷикфилм”, корманди шоистаи Тоҷикистон дар намоишномаи мазкур. Ҷамшед Раҳматов узви итifoқи киноматографони СССР, Аълочии киноматографони СССР аз соли 1963 баъди хатми факултети филологияи Университети давлатии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) дар соҳаи кино фаъолият намуда, муаллифи мақолаҳои зиёд, тарҷумон ва муаллифи даҳҳо филмҳои мустанаду ҳунарий мебошад. Ў бо устодони кинои тоҷик ҳамкорӣ намуда, дар таҳияи филмҳои офаридаи онҳо бевосита саҳм гузоштааст.

Дар филмҳои ҳунарии эҷодшудаи давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон “Дар орзуи падар”, “Муаллим”, “Дарди ишқ”, “Марги бегуноҳ”, “Парие аз паси кӯҳи Қоф”, филмҳои мустанади эҳёи давлатдорӣ “Марди роҳ” кору маслиҳатҳои муфиди ин шахс бевосита мушоҳида мешавад. Ў ташкилотчии як қатор чорабиниҳои сатҳи байналмилалӣ соҳаи кино дар “Тоҷикфилм” мебошад.

Аз силсилаочеркҳои “Парвози шоҳин”, ки ба устои зиндаӣ ҳунарманди маъруфи тоҷик Боймуҳаммад Ниёзов бахшида шудааст, низ диданӣ ва ҷозиб буд. Муаллиф Сино Холиқов бо матн пурмазмун қаҳрамонашро ҳамаҷониба муаррифӣ менамояд. Қироати матн, ки аз ҷониби ҳунарманд Муҳаммадҷон Шодиев сурат гирирад, хеле таъсирбахш аст:

Дар бораи устод Боймуҳаммад Ниёзов чӣ дар ҳаёт ва ё чӣ баъди вафоташ мақолаҳои зиёде навиштаанд, ки ҳар кадом паҳлӯҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти ӯро инъикос мекунад. Очерки баландмазмун журналист Сино Холиқов низ саҳифаи навро дар шинохти қаҳрамон боз менамояд.

Ҳамин тавр очерк жанри бадеиву публицистӣ буда, вай ҳам аз имкониятҳои адабиёт ва ҳам публицистика истифода мебарад. Дар маркази очерк образи шахси конкрет меистад. Таҳиял дар очерк ба андозае истифода мешавад, ки ҳаққонияти фактро вайрон накунад.

АДАБИЁТ

1. Абдусаломова Р. Телевизион оинаи зиндагист.-Душанбе, 2002.-144с.
2. Азимов А. Маҳорати журналистии таҳлилгари телевизион. Душанбе, 2013 -907с.
3. Бақозода Ҷ. Нависанда ва идеали замон.-Душанбе: Адиб,1987.-356с.
4. Беневоленская Т.А. Композиция газетного очерка.-МГУ,1975.-86с.
5. Гулов С. Махсусияти очерки муосири тоҷик.-Душанбе: Дониш, 2012-116с.
6. Гавҳари Абдуллобек, Хушбахти Бекзод. Чехраҳои Садо ва Симо.-Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.-244с.
7. Д.Давронов, Ҷ.Раҳмонова. Ҷаҳони муосир: Мавқеи Симо ва Садо,-Душанбе: Дониш, 2012-116с.
8. Қудус. Ҷ: Асосҳои журналистикаи телевизион,-Душанбе, 2003-120с.
9. Саъдуллоев А. Очерк. Ҳамосаи қору пайқори қаҳрамони воқеӣ. - Кобул: Матбааи давлатӣ, 1986.-112с.
10. Усмонов И. Масъалаҳои очерки муосир// Садои Шарқ, 1986,№4.С.108-112.
11. Архиви Телевизиони Тоҷикистон, 1-1991- 6-2018-19.
12. Нидои ранҷбар (Наширияи Ҳизби коммунисти Тоҷикистон.), 1-1992, 6 1996.

ШАХСИЯТИ ҚАҲРАМОН ВА ВОҚЕИЯТИ ИҶТИМОӢ ДАР МИСОЛИ ОЧЕРКҲОИ ПОРТРЕТИИ ТЕЛЕВИЗИОНИ “ТОҶИКИСТОН”

Муаллиф дар қори анҷомдодаи худ дар асоси маълумотҳои луғатӣ, донишномаҳо, фарҳангҳо мафҳуми очерк ва мафҳумҳои ба он алоқаманди очерк ҳамчун жанри публицистия бадеӣ шарҳу тавзеҳ ва тафсир додааст. Нақши ин қор дар таъсирбахш, диққатҷалбкунанда ва нишонрас баромадани барномаҳои радиӣ ва телевизионӣ ва ё очеркнависӣ дар матбуот муҳим мебошад. Муаллиф ба ҳулоса омадааст, ки хусусияти образнокӣ очерки телевизионӣ ин истифодаи тасвири бадеӣ ё адабӣ мебошад. Сифати ҳар як барномаи телевизионӣ, хоҳ лавҳа бошад, хоҳ очерк ва хоҳ гузориш аз муносибати эҷодкорунаи муаллиф вобастагӣ ва алоқамандии ногуфтаи дорад. Ба ин тартиб, бо мурури инкишофи васоити ахбори омма ва такмили маҳорати завқи мушоҳидакории адибон дар ҳама гунаҳои очерк (матбуотӣ, телевизионӣ, радиӣ) шакли воситаҳои ҷалибсозии асари мустанад низ зид мешаванд. Аслан, гароишҳои хуби ин жанр аз роҳи тайкардаи адабиёту публицистикаи муосир далолат медиҳанд. Дар ин гуна осор мавзӯҳои тоза ба тасвир гирифта, зими он хислати характери инсонӣ воқеӣ дар пасманзари фаъолияти инфиродӣ ба тасвир оварда, бо калимаи ибораҳои образнок матн мавзӯи сохта, чехраи қаҳрамон мушаххас гардониди мешавад.

Калидвожаҳо: жанри публицистӣ, барномаи телевизионӣ, асари мустанад, адабиёт, жанр, тасвири бадеӣ, эҷодкор.

ЛИЧНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА И СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРИМЕРЕ ПОРТФЕЛЬНЫХ ОЧЕРКОВ ТЕЛЕВИДЕНИЯ "ТАДЖИКИСТАН"

В своей работе автор рассматривает личность человека и социальной деятельности на основе телевизионных очерков. Роль этой работы во влиянии, захвате и освещении радио-и телевизионных программ имеет большую важность для прессы. Автор приходит к выводу, что характерной чертой телевизионных очерков является использование литературных образов. Качество любой телевизионной программы, будь то эпизод, очерк или репортаж, зависит от творческого подхода автора. Точно так же, с развитием средств массовой информации и рефлексивности наблюдения за писателем, все виды средств массовой информации (пресса, телевидение, радио) будут подвергнуты сомнению. На самом деле, лучшие показы этого жанра свидетельствуют о пути современной литературы и журналистики. В этой статье описываются свежие темы, и характер реального человека отражается в контексте деятельности человека.

Ключевые слова: публицистический жанр, телевизионная программа, документальный фильм, литература, жанр, художественная литература, креатив.

HUMAN PERSONALITY AND SOCIAL REALITY ON THE EXAMPLE OF PORTFOLIO ESSAYS OF TV "TAJIKISTAN"

In his work, the author examines the human personality and social reality on the basis of television essays. The role of this work in influencing, capturing, and covering radio and television programs is of great importance to the press. The author comes to the conclusion that a characteristic feature of TV essays is the use of literary images. The quality of any television program, whether it is an episode, essay or report, depends on the creative approach of the author. Similarly, with the development of the media and the reflexivity of observing the writer, all types of media (press, television, radio) will be questioned. In fact, the best displays of this genre show the path of modern literature and journalism. This article describes fresh topics, and the character of a real person is reflected in the context of human activity.

Keywords: journalistic genre, television program, documentary, literature, genre, fiction, creative.

Сведения об авторе: *Салимзода Мехронаи Мустафо* – Таджикский национальный университет, магистр кафедры телевидение и радиовещание. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Айни, 67/4. **Телефон:** 987 62 63 71. **E-mail:** mehrona.salimzoda@mail.ru

Information about the author: *Salimzoda Mehronai Mustaf*o – Tajik National University, graduate student of the department of taxes and taxation. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni, 67/4. **Phone:** 987 62 63 71. **E-mail:** mehrona.salimzoda@mail.ru

ИНЪИКОСИ ВАЗЪИЯТИ ТОҶИКИСТОН ДАР БАҲШИ АНГЛИСИИ АМИТ “ХОВАР”

Джумакулова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ахбор, навгонӣ, иттилоот мафҳумҳое мебошанд, ки бештар дар гурӯҳи жанрҳои хабарӣ, махсусан, хабар фаровон истифода мешавад. Ҳамарӯза дар кишварамон ва берун аз он ҳазорҳо-ҳазор воқеаҳои гуногун, навгониҳое ба вучуд меафзоянд, ки оиди бештари онҳо омма тавассути маҳз рӯзномаву маҷаллаҳо ва агентии иттилоотӣ огоҳӣ пайдо менамоянд. Бештари маводи агентии хабар ташкил менамояд. Аз ин рӯ хабар жанри маълуми машҳури журналистика бахусус, матбуот ба шумор меравад. Махсусан дар АМИТ “Ховар” воқеаҳои дохилӣ ва ҷи хориҷии он дар қолаби жанри хабар бештар ба ҷашм мерасад. Агентӣ паҳлӯҳои гуногуни масоили мубрами ҳаёти сиёсӣ, иқтимоӣ ва фарҳангии сокинони Тоҷикистонро тарафи таваҷҷӯҳ ва инъикос қарор додааст. Дар ин агентӣ аз дигар жанрҳои журналистика истифода мебаранд, вале жанри хабар дар матолиби ҷи он мавқеи хосаи худро дорад, зеро матни хабарҳои АМИТ “Ховар” дар баробари иттилоъ додан аз рӯйдодҳои дохилии кишвар, ҳамчунин дар инъикоси хабарҳои хориҷӣ низ дар қанор нест.

АМИТ “Ховар” (Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар») - яке аз Оҷонсиҳои Иттилоотии Тоҷикистон мебошад.

Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон «Ховар» (АМИТ “Ховар”) - агентии марказии давлатии иттилоотии мамлакат мебошад. Он баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дар минтақа аз ҷумлаи агентии маъруфтани иттилоотӣ ба шумор меравад.

АМИТ «Ховар» имрӯз агентии ягонаи иттилоотии ҷумҳурӣ мебошад, ки мақоми расмӣ дорад. Қарордони агентӣ хабарҳоро бевосита аз манбаъҳои асосии онҳо ба даст оварда, ба воситаи каналҳои расмӣ фарван паҳш мекунад, ҳамчунин ҳуҷҷатҳои вобаста ба фаъолияти Президент, Парламент ва Ҳукумати Тоҷикистон ва фаъолияти тамоми дастгоҳи давлатӣ тавассути агентӣ паҳш қарда мешаванд.

Агентӣ пахшкунандаи бозътимоди ахбороти таъҷилӣ ва эътимодбахш дар бораи рӯйдодҳои ҳамаи минтақаҳои Тоҷикистон мебошад. Хабарҳои агентии миллии иттилоотии «Ховар» -ро на танҳо рӯзномаю маҷаллаҳо, телевизион ва радио, балки инчунин хонандагони сайтҳои интернетӣ, сафоратхонаҳои хориҷӣ, соҳибкорону тоҷирон, вазорату идораҳо, созмонҳои ҷамъиятӣ ва одамони алоҳида чи дар Тоҷикистон ва чи дар хориҷӣ он истифода мебаранд.

Мавзӯҳои Оҷонсии иттилоотӣ – шарҳу тавзеҳи рафти воқеаҳо дар Тоҷикистон ва ҷаҳон. Таҳлил ва шарҳи масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат мебошад. АМИТ «Ховар» бо марказҳои калонтарини иттилоотии минтақа ва ҷаҳон ҳамкориҳои мутақобилаи муфид дорад.

Хабарҳои АМИТ «Ховар» ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, форсӣ, арабӣ, ўзбекӣ ва англисӣ пахш карда мешаванд. Муассис - Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар Тоҷикистон оид ба агентҳои иттилоотӣ устоди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон С. Мирзоалӣ дақиқтар таҳқиқот бурдаанд. Ба ғайр аз ин чанде аз устодони факултети журналистика И. Усмонов, Сангин Гулов, М. Муродӣ, М. Чумаев ва дигарон таҳқиқот бурдаанд.

Маъмулан, то охири асри XX ҳуди агентҳои иттилоотӣ бевосита ба расонидани иттилоъ ба истеъмолгарон: бинандагон, шунавандагон ва хонандагон, машғул набуданд, балки ахборро ҷамъоварӣ ва коркард карда ба дигар ВАО мефиристоданд. «Аммо имрӯзҳо аксари агентҳои иттилоотӣ бо истифода аз имкониятҳои технологияи компютерӣ саҳифаҳои интернетиашонро таъсис доданд ва метавонанд ахборро бевосита ба аудитория расонанд [3].

АМИТ «Ховар» низ ба раванди ҷаҳонишавии ахбор ворид гашта, ахборро ба воситаи Интернет тавассути сайти www.khovar.tj пахн мегардонад. «Аз моҳи октябри соли 2002 агентӣ дар Интернет сайти худро дорад» [2]. Саҳифаи русии агентӣ дар интернет аз соли 2002 ғаъол аст ва баъдан саҳифаҳои тоҷикӣ, англисӣ, арабӣ, форсӣ ва олмонӣ кушода шуданд.

АМИТ «Ховар» мақомоти марказии давлатии иттилоотӣ буда, вазифаи асосии он ҷамъоварӣ, пахн намудани иттилоот доир ба масоили муҳими дохилӣ ва сиёсати хориҷии кишвар ва ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии он дар ҷумҳурӣ ва хориҷи он мебошад. Ахборномаи махсуси «Набзи Ховар» («Пульс Востока») ҳамаҷуз (ба истиснои рӯзҳои истироҳатӣ) барои мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, созмонҳои ҷамъиятӣ, сафоратхонаҳои хориҷӣ ва сохторҳои байналмилалӣ омода мешавад.

Имрӯз АМИТ «Ховар» дар тамоми вилоятҳо ва ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар Федератсияи Русия (ш. Маскав), Туркия (ш. Анқара), Олмон (ш. Берлин) ва ИМА (ш. Нью-Йорк) шабакаи муҳбиронро дорад.

Дар солҳои ғаъолияти тӯлонии агентӣ дар он ҳайати хуби кадрҳои журналистӣ ба воя расид, ки дар бисёр ВАО ва дигар сохторҳо ғаъолият доранд.

Асоси кори хабарнигоронро феврият ва инъикоси воқеъбинонаву саҳеҳи рӯйдодҳо дар ҳаёти ҷумҳурӣ ташкил медиҳад. Иттилооти ҷамъовардаи онҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, арабӣ ва ҳуруфоти форсӣ пахш мегардад.

Сомонаи АМИТ “Ховар” муаррифкунандаи тоҷику тоҷикистони буда ҳамаи расонаҳои хориҷӣ ва давлатҳо низ аз он дидан мекунанд, ва дар дохили Тоҷикистон бошад тамоми сафоратхонаҳои хориҷӣ аз ин сомона истифода мекунанд. Чунки АМИТ “Ховар” ягонаи агентии иттилоотии расмӣ кишвар буда муаррифкунандаи Тоҷикистон барои дигар мамлакатҳо мебошад. Вазифаи аввалиндараҷаи оҷонсиҳои иттилоотӣ феврият ва саҳеҳият махсуб меёбад, метавон зикр кард, ки саҳифаи англисии АМИТ “Ховар” бо феврият саҳеҳияти худ назар ба дигар оҷонсиҳои иттилоотӣ дар Тоҷикистон пештар меистад. Ягона агентии иттилоотии расмӣ дар Тоҷикистон мебошад. “Агенти пахшкунандаи бозътимоди ахбори таҳлиلى ва эътимодбахш дар бораи рӯйдодҳои минтақаҳои Тоҷикистон мебошад. Хабарҳои агентии миллии

иттилоотии “Ховар”-ро на танҳо рӯзнамаю маҷаллаҳо, телевизион ва радио, балки хонандагони сайтҳои интернетӣ, сафоратхонаҳои хориҷӣ, соҳибкорону тоҷирон, вазорату идораҳо, созмонҳои ҷамъиятӣ ва одамони алоҳида чи дар дохили Тоҷикистон ва чи дар хориҷи кишвар буда истифода мекунад”[4]. Хабарҳои АМИТ “Ховар” ба забони тоҷикӣ, русӣ, форсӣ, арабӣ, ўзбекӣ, ва англисӣ пахш карда мешавад? – чунин омадааст дар сомонии агентӣ дар баҳши махсуси оҷонсӣ бо номи “About us” (дар бораи агентӣ).

Барои осон намудани кори хонандагон оҷонсии мазкур мавзӯёҳоро ба баҳшҳо ҷудо кардааст. Аз ҷумла: “Home” (хона), “President” (Президент), “Meetings” (вохӯриҳо), “Speeches” (суханронӣҳо), “Domestic trips” (сафарҳои дохилӣ), “Foreign trips” (сафарҳои хориҷӣ), “Orders” (фармонҳо), “Addresses” (суроғаҳо), “Messages” (паёмҳо), “Phone talks” (гуфтугӯи телефонӣ), “Photo” (аксҳо), “Parliament” (парламент), “Foreign policy” (сиёсати хориҷӣ), “Security” (амният), “Economy” (иқтисод), “Society” (иҷтимоӣ), “Culture” (фарҳанг), “Sports” (варзиш), “Region and world” (минтақа ва ҷаҳон), “Assessment of rogun hpp project” (баҳогузориҳои лоиҳаи нбо “Роғун”). Дар айни ҳол дар бораи 20 баҳш мавод таҳия мекунад. Соли 2014 Фарзона Мирзоева дар “Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Баҳши филология. “Инъикоси воқеаҳои Тоҷикистон дар сомонҳои англисзабони Тоҷикистон” 13 баҳшро қайд кардааст [5], назар ба ҳозир 7 баҳш кам аст. Аз ҷумла дар қисми поёнии саҳифа “About us” (дар бораи мо), “Press-centre” (маркази матбуотӣ) мавҷуд аст.

Дар агенти маводҳои танқиди умуман вучуд надорад гуем ҳам хато намекунем. Чунки АМИТ “Ховар” агенти расмӣ Тоҷикистон мебошад ва маводи танқидиро ҷой намедиханд дар ин сомона. Маводҳои танқидиро танҳо дар нашрияҳои хусусӣ, дар сомонҳои хусусӣ ва ё дар агентҳои иттилоотии хусусӣ дидан мумкин аст.

Пеш аз ҳама ҳаминро гуфтаним, ки агенти ҳамарӯза дар бораи обу ҳавои Тоҷикистон ва қурби асфол аз рӯйи қурби асфол дар Бонки миллии Тоҷикистон муқарраршуда ба аудитория пешниҳод мекунад. Бо чунин сарлавҳа дар саҳифаи англисии сомона “NATIONAL BANK OF TAJIKISTAN: Exchange Rate for Today” (БОНКИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН: Қурби асфол барои имрӯз) санаи 29 март соли 2019 соати 09:30 нашр гардидааст. Бо чунин ҷумла оғоз карда: “Бонки миллии Тоҷикистон имрӯз қурби асфол хориҷиро нисбат ба сомонӣ (асфол миллии Тоҷикистон) чунин муқаррар кардааст.

Баъд аз ин долари ИМА, евро ва рубли русиро бо сомонӣ муяян намуда дар охир таъкид менамояд, ки Бонки миллии Тоҷикистон огоҳ мекунад, ки «берун аз сарбонк, филиал, марказҳои хизматрасонии бонкӣ, нуқтаи интиқоли пул ва банкомату терминалҳо анҷом додани амалиёти мубодилавӣ қатъиян манъ аст ва риоя накардани талаботи мазкур аз ҷониби шахсони воқеӣ қонуншиканӣ ба ҳисоб рафта, боиси ба ҷавобгариӣ маъмурӣ ва ҷиноятӣ кашидан онҳо мегардад».

Дар тамоми маводҳои нашр гардида пеш аз ҳама макони нашр, санаи нашр ва номи агенти АМИТ “Ховар”-ро қайд мекунад. Баъдан маводро ба хонандагон пешниҳод мекунад.

Дар баҳши “PARLIAMENT”(парлумон) хабари кӯтоҳе бо титри “Assembly of Representatives Chairman Met with Prime Minister of Qatar” (Мулоқоти Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурӣ бо Сарвазири Давлати Қатар), санаи 8 апрели соли равон соати 17:34 нашр шудааст.

Дар лиди хабари номбурда чунин омадааст: “The Chairman of the Assembly of Representatives of the Supreme Assembly of Tajikistan Shukurjon Zuhurov met with the Prime Minister, Minister of Internal Affairs of Qatar Sheikh Abdullah bin Nasser bin Khalifa Al Thani in Doha.” - Дар шаҳри Доха вохӯрии Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шукӯрҷон Зӯҳуров бо Сарвазир – Вазири корҳои дохилии Давлати Қатар Шайх Абдуллоҳ бин Носир бин Халифа Оли Сонӣ баргузор шуд.

Дар собиқаи ҳабаб: The parties expressed their satisfaction with the high level of political ties between the two countries, the intensification of cooperation between their ministries, as well as the solid juridical basis of the relationship. Considering the financial and investment opportunities of Qatar and the economic potential of Tajikistan, the parties considered it important to expand cooperation in the energy, transportation, agriculture, industry, banking and tourism sectors. - Ҷонибҳо аз сатҳи олии робитаҳои сиёсӣ, фаъолияти ҳамкорӣ байни вазоратҳои соҳавии ду кишвар ва инчунин заминаи мустаҳками шартномавӣ ҳуқуқии муносибатҳо, ки барои густариши ҳамкориҳои гуногунҷанба ва мутақобилан судманд фароҳам шудаанд, изҳори қаноатмандӣ карданд. Бо дарназардошти имкониятҳои молиявӣ ва сармоягузориҳои Давлати Қатар ва иқтисодии Тоҷикистон тавсеаи ҳамкорӣ дар арсаҳои энергетикӣ, нақлиётӣ, кишоварзӣ, саноатӣ, бонкдорӣ ва сайёҳӣ муҳим арзёбӣ гардид.

Zuhurov and Khalifa Al Thani also exchanged their views on strengthening cooperation in combating regional and international security challenges and implementing sustainable development projects. - Шукурҷон Зухуров ва Шайх Абдуллоҳ бин Носир бин Халифа Оли Сонӣ ҳамчунин атрофи таҳкими ҳамкорӣ дар самти мубориза алайҳи ҷолишҳои амнияти минтақавӣ байналмилалӣ ва татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаи рушди устувор гуфтугӯи судманд анҷом доданд.

Боз дар баҳши “PARLIAMENT”(парлумон) хабари кӯтоҳе бо титри “Tajikistan and China Discuss Expansion of Inter-Legislative Relations” (Тоҷикистон ва Чин густариши робитаҳои байниҳукуматро муҳокима мекунанд.), санаи 5 апрели соли 2019 соати 15:38 нашр гардидааст.

Лид - The Deputy of the Assembly of Representatives of the Supreme Assembly of Tajikistan Jamshed Saidzoda met with a political advisor of the Chinese Embassy Chen Daiwen and diplomat Zhao Songue on April 4. - Муовини Раиси кумитаи Маҷлиси намояндагон оид ба қорҳои байналмилалӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва иттилоот Ҷамшед Саидзода бо мушовир оид ба масъалаҳои сиёсии Сафорати Ҷумҳурии Мардумии Чин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Чен Дайвэня ва корманди масъули ин сафорат Чжао Сунюэ 4 апрел мулоқот намуд.

Тавре аз палатаи поёнии Парлумони мамлакат ба АМИТ «Ховар» иттилоъ доданд, дар мулоқот вазъ ва дурнамои ҳамкориҳои байнидавлатии Тоҷикистону Чин ва робитаҳои байнипарлумонӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Таъкид гардид, ки ҷониби Тоҷикистон ба рушди густариши бештари муносибатҳо бо Ҷумҳурии Мардумии Чин, аз ҷумла таҳкиму тавсеаи робитаҳои байнипарлумонӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамояд.

Барои ба сатҳи сифатан нав расонидани муносибатҳо дар навбати аввал беҳтарсозии қори Гурӯҳи дӯстии парлумонӣ байни Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Палатаи намояндагони Чин, ҳамчунин иштироки фаъоли парлумонҳои ҳар ду давлат дар татбиқи санадҳои зимни сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин имзошуда муҳиму манфиатбор шуморида шуд.

Дар мулоқот аз раванди густариши робитаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва гуманитарии Тоҷикистону Чин изҳори қаноатмандӣ карда шуд ва ҷиҳати роҳандозии ҳамкориҳои дуҷониба дар соҳаҳои гидроэнергетика, маориф ва туризм пешниҳодҳои судманд баён гардид.

Зимни суҳбат доир ба густариши робитаҳои байнипарлумонӣ ва тақвияти нақши онҳо дар раванди ҳамгироии минтақавӣ байналмилалӣ, мубориза бар зидди терроризму экстремизм, ҷиноятҳои фаромарзӣ ва иштироки фаъол дар эътидоли вазъи сиёсӣ низомии Афғонистон табодули афкори судманд карда шуд.

The parties expressed their confidence that through the high-level permanent dialogue, Tajik-Chinese bilateral relations will be able to make new developments that will be beneficial for both parties in the future. (Изҳори боварӣ карда шуд, ки тавассути муколамаҳои

доимии сатҳи баланд робитаҳои дуҷонибаи Тоҷикистону Чин дар ҳамаи самтҳо мазмуну мундариҷаи нав касб намуда, дар оянда доираҳои зиёди мавриди таваҷҷуҳ ва барои тарафҳо манфиатоварро фаро хоҳанд гирифт.) - хабари мазкур бо чунин ҷумла ба охир расидааст.

Дар гушаи “FOREIGN POLICY” (Сафарҳои хориҷӣ) хабари кӯтоҳ бо титри “Foreign Minister of Tajikistan Attend the Security Council Debate on Countering Financing of Terrorism” (Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи Шӯрои амнияти СММ оид ба терроризм иштирок намуд), 29 марти соли 2019 соати 13:23 нашр гардидааст.

Дар ин бора АМИТ «Ховар» бо истинод ба Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад.

Дар санаи 18 марти соли 2019 соати 13:42 дар бахши “Варзиш” хабаре рӯйи чоп омадааст, бо титри “Tajikistan’s Youth Team Will Head to the 2019 World Cup in Brazil” (Дастаи мунтахаби наврасони Тоҷикистон ба бозиҳои финалии чемпионати ҷаҳон ба Бразилия меравад.)

Дастаи мунтахаби наврасони то 17-солаи Тоҷикистон оид ба футбол ба бозиҳои финалии Чемпионати ҷаҳон ба Бразилия меравад. Ин дар ҳоле муайян гардид, ки Шӯрои Федератсияи ассотсиатсияҳои футболи байналмилалӣ қарори худро дар шаҳри Майами ба тасвиб расонд.

Хабари дигаре, ки дар санаи 12 марти соли 2019 соати 17:56 нашр гардидааст, бо чунин титр: “Newly Appointed US Ambassador to Tajikistan Arrives in Dushanbe” (Сафири нави ИМА дар Тоҷикистон ба Душанбе омад.)

Хабари мазкур дар бораи омадани сафири нави Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттило медиҳад.

Ногуфта намонад, ки қариб 60 фоизи маводҳои сомонаи англисии АМИТ “Ховар” мавзӯҳои сиёсии кишварро дар бар гирифтааст.

Дар агентии миллии иттилоотии “Ховар” маводҳои танқиди вучуд надошта бештари маводҳо дар жанри хабар ба хонандагон пешниҳод гардидааст. Дар мавриди сарлавҳагузори метавон гуфт, ки сарлавҳаҳои мазкур на он қадар диққатҷалбкунанда буда барои хонанда ҷолиб нест. Бояд сарлавҳа ҷолиб бошад, то хонандаро водор созад, ки матнро хонад.

Метавон гуфт, ки маводҳое, ки дар тамоми бахши саҳифаи англисӣ чоп мешаванд, аслан аз рӯйи жанр хабари кӯтоҳанд. Яъне хабарҳои овардашуда аксаран аз саҳифаи русӣ ва ё тоҷикӣ гирифта тарҷума шудаанд. Фосилаи баёни хабарҳо на он қадар дур буда дар як рӯз аз 20 то 30 хабарро ташкил медиҳад.

Дар китоби “Рузноманигории мустақил” мафҳуми хабар чунин омадааст: “...ҷавоб ба суоли “Хабар чист?” гӯё аён аст. Хабар (дар забони англисӣ news –навигарӣ) рӯёдои навест, ки алон ҷараён дорад. Луғатро кушоед ва хоҳед дид, ки ин калима чунин шахр дода шудааст “маълумот оид ба рӯйдои охир ё иттилооте, ки қаблан ошкор набудаанд”[1]. Аммо аксари воқеаҳо, ки ҳамарӯза дар ҷаҳон рух медиҳанд, ҳаргиз дар саҳафоти рӯзномаҳо ва нашрҳои хабарии радиову телевизион ҷой дода намешавад. Пас чӣ воқеаро ба андозае мубрам мекунад, ки он боиси тазаккур дар рӯзномаҳо ё расонаҳои электронӣ мегардад? Дар асл ин ба як қатор омилҳо вобаста аст. умуман хабар иттилое мебошад, ки барои гуруҳи муайяни хонандаю бинанда ва шунавандагон ҷолиб аст.

Ҷовид Муқим ба он фикр аст, ки хабар маълумоти кӯтоҳест, ки аз ҷузъиёти нав саршор аст ва моҳиятан барои ҳама ё қисми муайяни ҷомеа ҷолиб мебошад. Вай воқеаро, ки аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ, илмӣ фарҳангӣ ва ғайра дорад, возеҳ месозад. Хабар бояд ба саволҳои ҷӣ рӯй дод, кай, дар куҷо, ба кадом сабаб, дар кадом шароит ба амал омад ва ҷӣ натиҷа дод, посух гӯяд. Хабар жанри асосии кулли барномаҳои радиоист.

Хабар маълумоти тоза аст агар ҳамин асло ба назар гирем, хабар гуфта факт ва воқеаеро мешиносем, ки нав ба вуқӯъ омадааст ё акнун ба амал омаданаши мумкин аст.

Гуфтан ба маврид аст, ки ҳама гуна навгонӣ дар навбати худ бо факт асос меёбад. Дар жанрҳои хабарӣ бошад, факт бояд бо риояи фаврият, саҳеҳият ва возеҳбаёнӣ мухтасарбаёнӣ инъикос гардад.

Дар АМИТ “Ховар” хабар бо сабки пирамидаи чаппа ё аҳроми вожгуна чоп мешавад, ки имрӯз қариб дар ҳамаи рӯзномаву хабаргузориҳои бузурги ҷаҳон аз ҷумла Тоҷикистон истифода мешавад. Дар ин сабк матлаби асосӣ дар аввали хабар ва камарзиштари он дар поёни хабар гузошта мешавад ва ин матолиб дар қисматҳои гуногуни сабки аҳроми вожгуна вобаста ба ҷиҳати аҳамиятнокиашон ба таври аз боло ба поён танзим мегардад [3]. Қисматҳои асосии пирамидаи чаппа ин титр, лид ва собиқаи хабар мебошад.

Дар баҳши “Sport” (Варзиш) хабари кӯтоҳе нашр гадидааст, ки аз аз се ҷумлаи кӯтоҳ иборат буда дар бораи ҷандухтарони тоҷик ба Бангладеш барои бозии футбол рафтанишон хабар дода истодааст.

“Tajikistan’s Women’s Youth Football Team Will Compete in the Bangladesh” (Дастаи мунтахаби бонувони Тоҷикистон ба Бангладеш меравад).

Дастаи мунтахаби бонувони то 19-солаи Тоҷикистон оид ба футбол ҷиҳати ширкат дар мусобиқаи «Bangamata U-19 Women’s International Gold Cup 2019» ба Бангладеш меравад. Дар мусобиқаи мазкур иштироки шаш дастаи мунтахаб дар назар аст. Футболбозони тоҷик ба ин мусобиқа таҳти роҳбарии сармураббӣ Қаноат Латифов тайёри мебинанд. Тавре сомонаи расмӣи ФФТ хабар медиҳад, ин мусобиқа аз 23 апрел то 3 май дар пойтахти Бангладеш-шаҳри Дакка баргузор мегардад. Хабарӣ дар боло зикр гардида хабари кӯтоҳ буда танҳо як воқеаеро хабар дода истодаасту халос. Дар хабари мазкур умуман пурғӯи дида намешавад.

Ҳамин тавр, аз пажӯҳиш бар меояд, ки дар саҳифаи англисии АМИТ “Ховар” маводи проблемадор қариб, ки ба ҷашм намерасад. Инчунин, принсипи асосии паҳши мавод дар ВАО – фаврият ва дар ин баҳш кам дида мешавад. Аз 20 рубрикае, ки дар саҳифаи англисии сомонаи мазкур ҳаст 10 тоӣ он ғаёл мебошад. 10 тоӣ дигари рубрикаҳо бошад фосилаи хабарҳои он тулони буда аз 1 то 3 – 7 рӯзро дар бар мегирад.

Масалан охири хабар дар рубрикаи “Region and world” (минтақа ва ҷаҳон) санаи 13 март нашр гардидааст. Дар ин баҳш баъд аз 13 марти 2019, 1 марти 2019, 10 январи 2019, 29 октябри соли 2018, 25 июни соли 2018, 27 апрели соли 2018 мавод нашр гардидааст. Чи тавре худ шоҳид ҳастед, ғаёлияти ин баҳш хеле суст буда қариб дар як соли охир 6 маводро ба аудитори пешниҳод намудааст.

Боз дар баҳши “Culture” (фарҳанг) бошад хабари охири 5 апрел ва хабари дигар 18 март нашр гардидааст, ки фосилаи он 17 рӯзро дар бар мегирад. Дар баҳши русиву тоҷикӣ бошад қариб ҳама рӯза як ду хабарро паҳш мекунад.

Яъне метавон гуфт, ки дар саҳифаи англисии сомонаи АМИТ “Ховар” хабарҳо мунтазам гузота намешаванд. Фосилаи байни хабарҳо аз 17 рӯз то ду моҳро дар бар мегирад.

Дар баҳши “Sports” (варзиш) фосилаи байни хабарҳо аз 5 то 12 рӯзро ташкил медиҳад.

Аз якуми апрели соли 2019 то 10 апрел 36 (дар саҳифаи тоҷикӣ 156) хабар дар кулли баҳши сомонаи англисӣ мавод пешкаши хонандагон гардидааст. Дар моҳи март бошад 106 (дар саҳифаи тоҷикӣ 549) мавод, дар моҳи феврал ҳам инчунин (дар саҳифаи тоҷикӣ 484), дар моҳи январ 134 (дар саҳифаи тоҷикӣ 508) мавод пешкаши хонандагон гардидааст. Чунки ин оҷонсӣ ягона оҷонсии иттилоотӣ дар Тоҷикистон маҳсуб меёбад, теъдодӣ хабарҳои дар сомона гузошташуда ба маротиб кам ва фосилаи байни хабарҳо ба маротиб зиёд аст.

Мавриди қайд аст, ки дар раванди кор мо фикру ақидаҳои устодон ва донандагони соҳаи журналистика ва тарҷумаро пайгирӣ намудаем. Ҳамчунин аз дастурҳо, маҷаллаҳо ва мақолаҳои аз ҷониби устодони журналистика ба таъби расида низ ба таври васеъ истифода намудем. Ҳамзамон аз ҷандин китобу маҷаллаҳое, ки дар замони соҳибистиклолӣ нашр гардида, маълумоти зарурӣ пайдо карда, дар рисола истифода намудем. Илова бар ин, аз саҳифаи англисии сомонӣ агентии иттилоотии расмӣ Тоҷикистон АМИТ “Ховар”, сомонӣ Иттифоқи Журналистони Ҷумҳурии Тоҷикистон маводи зарурӣ пайдо гардидааст. Аз саҳифаҳои интернетӣ низ маълумот гирифтаем.

Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон АМИТ “Ховар” низ яке аз шохаҳост, ки барои муаррифии тоҷикон ба ҷаҳон хеле муфид аст. Барои ҳамин ба ин агентӣ бояд диққати ҷиддӣ дод, чунки ҷаҳониён тамоми хабару иттилоотро дар бораи Тоҷикистон аз ҳамин саҳифаи англисии сомонӣ АМИТ “Ховар” истифода мебаранд.

Хулоса дар Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар”, ки дар ташвиқ ва тарғиби ҳувиёти миллий, фарҳанги бою ғании кишвар, сафарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабули меҳмононӣ хориҷӣ, тарзи зиндагии ороиштаи мардуми кишвар маводи зиёде ба ҷоп мерасонанд, саҳифаи англисии сомонӣ АМИТ “Ховар” низ мавқеи худро дорад. Зеро дар як рӯз аз 10 то 15-20 хабарро пешниҳоди аудитория мекунад, дар саҳифаи тоҷикиаш бошад аз ин бештар дар як рӯз дар тамоми бахш қариб 40 то 50 хабарро нашр мекунад.

Аз ҷумла бештари маводҳо дар хусуси фаъолияти кормандони ҳукумати кишвар ва махсусан, мулоқот ва пазирии президенти кишвари мо дар хориҷ ва қабули меҳмони сарони дигар кишварҳои хориҷи дар Тоҷикистон, фармону қарорҳои Парлумони Тоҷикистон, Президенти кишвар, навагонҳои шаҳри Душанбе, Амнияти Ҷумҳурӣ, варзиш, фарҳанг, иқтисодиёт ба ҷашм мерасад. Мулоқоту вохуриҳо дар дохил ва берун аз кишвар пеш аз ҳама муаррифии кишвари кучаки мо дар арсаи байналмилалӣ мебошад, аз ҷониби дигар бастанӣ шартномаҳои тарафайн ба хошти боз ҳам беҳтару хубтар намудани сатҳи зиндагонии мардуми кишвар ва хусусан тараққиёти ҳамаҷонибаи он мусоидат менамояд. Маҳз ҳамаи инро мо аз мазмуни хабарҳои тоҷикии он мебинем ва мутаассифона дар саҳифаи англисии он бошад камтар ба назар мерасад.

АДАБИЁТ

1. Дебора Поттер. Рӯзноманигорӣ мустақил. Душанбе, 2011. С. 10
2. Зафар Саидов: На ба мансаб бувад баландии мард / Зафар Саидов // Адабиёт ва санъат, - 2004. 30 декабр.
3. Мирзоалӣ С. Хабар: аз Машриқ то ба Мағриб / С. Мирзоалӣ. – Душанбе, 2009. – 196 с.
4. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология. Фарзона Мирзоева. “Инъикоси воқеаҳои Тоҷикистон дар сомонҳои англисзабони Тоҷикистон”. - Душанбе “Сино”. 2014 саҳ. 261 – 263.
5. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Бахши филология. Фарзона Мирзоева. “Инъикоси воқеаҳои Тоҷикистон дар сомонҳои англисзабони Тоҷикистон”. - Душанбе “Сино”. 2014. с. 261-263.
6. <http://eng.khovar.tj/2019/03/national-bank-of-tajikistan-exchange-rate-for-today-109/>
7. <http://eng.khovar.tj/2019/03/national-bank-of-tajikistan-exchange-rate-for-today-109>
8. <http://eng.khovar.tj/2019/04/tajikistan-and-china-discuss-expansion-of-inter-legislative-relations/>
9. <http://eng.khovar.tj/2019/04/assembly-of-representatives-chairman-met-with-prime-minister-of-qatar/>
10. <http://eng.khovar.tj/2019/03/tajikistan-s-youth-team-u-17-will-head-to-the-2019-world-cup-in-brazil>
11. <http://eng.khovar.tj/2019/03/newly-appointed-us-ambassador-to-tajikistan-arrives-in-dushanbe/>

ИНЪИКОСИ ВАЗЪИЯТИ ТОҶИКИСТОН ДАР БАХШИ АНГЛИСИИ АМИТ “ХОВАР”

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои матнҳои хабарҳои АМИТ “Ховар”-ро баррасӣ намудааст. АМИТ «Ховар» имрӯз агентии ягонаи иттилоотии ҷумҳурӣ мебошад, ки мақоми расмӣ дорад. Кормандони агентӣ хабарҳоро бевосита аз манбаъҳои асосии онҳо ба даст оварда, ба воситаи каналҳои расмӣ фавран пахш мекунад, ҳамчунин ҳуҷҷатҳои вобаста ба фаъолияти Президент, Парламент ва Ҳукумати Тоҷикистон ва фаъолияти тамоми дастгоҳи давлатӣ тавассути агентӣ пахш карда мешаванд. Асоси кори хабарнигоронро фаврият ва инъикоси воқеъбинонаву саҳеҳи рӯйдодҳо дар ҳаёти ҷумҳурӣ

ташкил медиҳад. Иттилооти ҷамъовардаи онҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, арабӣ ва ҳуруфоти форсӣ пахш мегардад. Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон АМИТ “Ховар” низ яке аз шоҳаҳеост, ки барои муаррифии тоҷикон ба ҷаҳон хеле муфид аст. Барои ҳамин ба ин агентӣ бояд диққати ҷиддӣ дод, чунки ҷаҳониён тамоми хабару иттилоотро дар бораи Тоҷикистон аз ҳамин саҳифаи англисии сомонии АМИТ “Ховар” истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: иттилоот, АМИТ “Ховар”, забонҳо, манбаъ, сомона, хабарҳо, рӯйдодҳо, саҳифаи англисӣ.

ОБЗОР СИТУАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА В АНГЛИЙСКОМ РАЗДЕЛЕ НИАТ "ХОВАР"

В настоящей статье автор рассматривает некоторые вопросы текстов НИАТ «Ховар». НИАТ «Ховар» является единственным информационным агентством в стране, имеющим официальный статус. Должностные лица Агентства получают сообщения непосредственно из своих основных источников и транслируют их напрямую по официальным каналам, а также документы, касающиеся деятельности Президента, Парламента и Правительства Таджикистана, а также деятельности всех государственных учреждений через Агентство. Основой работы журналистов является быстрое и объективное отражение событий в жизни республики. Собираемая ими информация публикуется на таджикском, русском, английском, арабском и персидском языках. НИАТ «Ховар» - одна из отраслей, которая очень полезна для ознакомления таджиков миру. Именно поэтому агентству следует обратить особое внимание на то, что весь мир использует информацию о Таджикистане с англоязычной страницы НИАТ «Ховар».

Ключевые слова: информация, НИАТ «Ховар», языки, источник, сайт, новости, события, англоязычная страница.

OVERVIEW OF THE SITUATION IN TAJIKISTAN IN THE ENGLISH SECTION OF NIAT "KHOVAR"

In this article, the author examines some of the issues of the texts of NIAT "Khovar". NIAT Khovar is the only news Agency in the country that has an official status. Agency officials receive messages directly from their main sources and broadcast them directly through official channels, as well as documents related to the activities of the President, Parliament and Government of Tajikistan, as well as the activities of all state institutions through the Agency. The basis of the work of journalists is a quick and objective reflection of events in the life of the Republic. The information they collect is published in Tajik, Russian, English, Arabic and Persian. NIAT "Khovar" is one of the branches that is very useful for introducing Tajiks to the world. That is why the Agency should pay special attention to the fact that the whole world uses information about Tajikistan from the English-language page of NIAT Khovar.

Keywords: information, NIAT "Khovar", languages, source, site, news, events, English-language page.

Сведения об авторе: *Чумакулова М.* – магистр второго курса Таджикского национального университета, Тел: 93-467-86-00

Information about the author: Jumaqulova M. – second-year graduate student of the Tajik National University, Tel: 93-467-86-00

ТАҶАССУМИ МАСОИЛИ РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ЭҶӢӢИ ҲУНАР ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ

Ҳасанов М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Эълон гардидани соли 2018-ум ҳамчун соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ва солҳои 2019-2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ рӯйдоди хурсандибахш ва таърихӣ барои мардуми тоҷик мебошад. Гузашта аз ин тадбирҳои хирадмандонаи Пешвои миллат барои рушди соҳа ва беҳтар шудани зиндагии мардум – ҳунармандон, косибон, инчунин эҷе намудани як қатор ҳунарҳои, ки дар ҳолати азбайнравӣ қарор доранд, мусоидат мекунад. Ҳамзамон метавон ба ин васила ифтихори миллии ва ҳисси ватандорӣ, инчунин эҳсоси эҳтиром ба ҳунарҳои мардумиро дар байни ҷавонон боло бурда, дар замони ҷаҳонишавӣ рақобатпазир бояд шуд. Бо донишони таърихи гузаштагон, ҳифзу нигоҳдошти мавзеву ёдгориҳои қадимӣ мо аз гузаштаи худ оғаҳӣ ёфта, ояндаро бунёд месозем. Бояд гуфт, ки Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ба рушди ҳам сайёҳӣ ва ҳам ҳунарҳои мардумӣ такони ҷиддӣ бахшида, дар ин сол кишвари азизи мо ва ҳамзамон фарҳанги миллати тоҷик ба ҷаҳониён муаррифӣ

гашт ва барои муаррифии он ВАО, хосатан рӯзнамаву маҷаллаҳо нақши муҳим гузоштанд.

Имрӯзҳо соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои сердаромади иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Гуфта мешавад, ки дар бисёре аз давлатҳо туризм дар ташаққули маҳсулоти дохилӣ, ғаёлнокии савдои беруна, таъмини шуғли аҳоли ва таъсири ҷойҳои кори иловагӣ нақши арзандаеро бозида ба соҳаҳои асосии иқтисодиёт таъсири мусбӣ расонидааст. Бо мақсади тараққӣ додани рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат ва муаррифии фарҳанги милливу ҳунарҳои мардумӣ дар арсаи байналмилалӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон соли 2018-ро дар кишвар соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ва боз инчунин солҳои 2019-2021-ро солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намуданд, ки тамоми ВАО-и кишвар барои инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ вазифадор карда шуданд.

Рӯзномаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзномаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳнамои Тоҷикистон” дар байни дигар нашрияҳои давр барои таҷассуми мавзуи рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ғаёлтар буда, то чӣ андоза тавонистанд дар соли 2018 бо маводҳои ҷопкардаашон таъсири амиқе ба афкори омма расонанд ва барои проблемаҳои ҷойдошта аз рӯи маводҳои онҳо чӣ нақшаҳо иҷро гардид. Маводҳои ҷопшуда то чӣ андоза ба маводи журналистӣ қаробат дошт, то чӣ андоза мавзёҳои сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ тавассути ин нашрияҳо муаррифӣ карда шуданд, то чӣ андоза сифати ҷопи маводҳо ба талаботи хонандаи имрӯз ва стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯ буданд, то чӣ андоза дар навишти маводҳои ҷопшуда воситаҳои ҷолибсозӣ ва навоариҳои журналистон мушоҳида мешавад. Барои ба ин саволҳо мушаххас ҷавоб гардонидан мо шумораҳои ҷопи ин нашрияҳоро дар соли 2018 дидаву таҳлил карда баромадем.

То имрӯз аксар захираҳои сайёҳии кишвар, на танҳо барои сайёҳони хориҷӣ, балки барои сокинони мамлакат низ кашфношуда боқӣ мондаанд, ки коршиносон сабаби онро дар кам будани мутахассисони соҳаи туризм медонанд. Аз ин рӯ, барои бартараф кардани проблемаҳои ҷойдошта ВАО ва хосатан рӯзномаҳоро мебояд ҳар чӣ бештар аз пештар бикӯшанд бо маводҳои ҷопиашон саҳми муносиб гузоранд, то ки ин соҳаи сердаромад дар кишвар рушд кунад.

Дар шароити рақобати иттилоотӣ, ки тамоми давлатҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, дар самти табиғу ташвиқи ҳадафҳои худ дастболо бошанд, дар баробари дигар ВАО нашрияҳо низ барои таҳти таъсир қарор додани аудиторияи васеъ нуфузи боз ҳам бештар пайдо мекунад [13, 30]. Дар ин замина, тарроҳону ороишгарони нашрия, муаллифони маводҳои ҷопшаванда ва аксбардорон, умуман дастандаркорони ин соҳа ҷиҳати ҷолиб ва нишонрас таҳия шудани маводи матбуотӣ заҳмат мекашанд.

Бояд ба инобат гирифт, ки дар баробари матбуоти даврӣ шабакаҳои гуногуни телевизионӣ, радиой интернет низ яке аз воситаҳои коммуникатсионии бонуфуз мебошад. Бо ҳамин мақсад редакцияҳои нашрияҳо бо истифода аз воситаҳои техникӣ эҷодӣ сифати маводи худро дигаргун намуда, бо назардошту талаботи аудитория ғаёлияти рӯзномаро роҳандозӣ менамоянд.

Матбуоти тоҷик дар зарфи ғаёлияти худ то қадри имкон аудиторияи худро бо иттилооту маълумот таъмин намудааст, оид ба мавзёҳои сайёҳиву ҷалби мардум ба ҳунару ҳунармадӣ маводҳои журналистии зиёд ҷоп намудааст, вале ҳанӯз дар самти стандарти маводи ҷопӣ, гуногунрангии он, тарзи таълифи хабару мақолаҳо мушкилот ҷой дорад [11, 5]. Муҳаққиқони тоҷик низ вобаста ба таърих, муҳтаво ва шакли маводҳои рӯзномаҳо рисолаҳои гуногун таълиф намуда бошанд ҳам, ин соҳа ба таври амиқ омӯхта нашудааст. Бахусус, аз ҷиҳати гуногунрангу хотирмон навиштани мавод, интихоби сарлавҳаи ҷолиб, танзим ва тарзи пешниҳоди матлаби ахбориву таҳлилий дар инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ муҳаққиқони соҳа камтар

дахл намудаанд. Аз ин рӯ, интиҳоб ва баррасии ин мавзӯ дар ин вақту замон, ки соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ аст, саривақтӣ мебошад.

Маълум аст, ки тасвир, факти аниқ, таҳлил, акс, пешниҳоди созанда барои бартараф кардани муаммоҳои ҷойдошт дар маводҳои ҷопии рӯзнома нақши асосӣ дорад [8, 13]. Бинобар ин, журналистон дар баробари рӯи кор овардани маводҳо муваззафанд, ки ба маводи худ аз ҷиҳати акси мувофиқ, таҳлили коршиносони соҳаи туризму андеша таҳқиқгарони ҳунарҳои мардумӣ оид ба ривочу таърихи бунёди ҳунарҳои мардумӣ низ диққат диҳанд. Бахусус барои инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ, ки муҳтавои аслии нашрия ташкил медиҳад, истифодаи жанрҳои гуногун ва фактҳои нав дар маводҳои ҷопшаванда имконият медиҳад, ки нуфузи он миёни хонандагон зиёд гардад ва мардум аз асолати хеш огоҳ гарданд.

Чунон ки тадқиқ нишон дод, маҳорату малакаи дастаи кормандони нашриҳо ҷиҳати дарёфти факт ва таҳияи маводи иттилоотиву таҳлиلى дар соҳаи туризм ва ҳунарҳои мардумӣ тақмили густариш меҷӯрад. Аз ҷумла, интиҳоби сарлавҳаи мавзӯ ва тарзи пешниҳоди хабару мақолаҳо, қолаби жанри мавод ва ҷобачогузории факту рӯйдодҳо, танзим ва пешниҳоди саривақтии хабару мақолаҳо, истифодаи гуногунрангии жанр ва монанди ин ба дигаргунсозӣ – навоварии эҷодӣ ва донишу ҷаҳонбинӣ, инчунин ба фаълмандии бештари хабарнигорон ниёз дорад.

Мо дар ин мақола кӯшиш намудем, ки ҷараёни фаъолияти рӯзномаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзномаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳномаи Тоҷикистон”-ро дар таҷассуми масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ бо далелҳои қатъӣ нишон дода, ҷиҳати ислоҳи камбудии ҷойдошта пешниҳодҳои ҳудро низ ироа намоем. Инчунин дар ин мақола пешрафту муваффақиятҳои рӯзномаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзномаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳномаи Тоҷикистон” пайгирӣ карда мешавад. Ҳамчунин ба тариқи муқоисагӯзорӣ умумият ва тафовути маводҳои ҷопии ин нашрияҳоро оид ба масоили рушди туризм ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ нишон додем.

Мақсад аз пайгирии мақолаи мазкур муайян кардани сифат, таъсиррасонӣ ва мавқеи маводҳои ҷопии ду рӯзнома ва як маҷалла - рӯзномаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзномаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳномаи Тоҷикистон” дар инъикоси сиёсати фарҳангпарваронаву иқтисодиву иҷтимоии роҳбарияти олии кишвар дар соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар фазои иттилоотии Тоҷикистон мебошад. Барои мушаххас намудани самти таҳқиқоти худ мо кӯшиш намудем, ки танҳо ба тарзи пешниҳоди маводҳои ҷопшуда таваҷҷӯҳ намуда, хабару мақолаҳои нашрияҳои “Ҷумҳурият” ва “Фараж”-у “Роҳномаи Тоҷикистон”-ро бештар аз ҷиҳати истифодаи факт, воситаҳои ҷолибсозии иттилоъ ва таъсиррасонии маводҳову имкониятҳои техникаӣ баҳогузорӣ намоем.

Дар замони ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо, инчунин дар олами мунтазам пешравандаи иттилооту маълумот мавқеи хабар, факту рӯйдод беш аз пеш зиёд мешавад [3, 18]. Дар назди тамоми ВАО-и давлативу хусусии ҳар як қавму миллат вазифае гузашта мешавад, ки бо ҳама усулҳои тарғиботӣ ба муқобили ҳама гуна фарҳанги бегона баромада, асолати мардумони сарзамини хешро аз даст надиханд ва муаррифгари фарҳангу маданияти хеш бошанд. Барои ҳамин ҳам аз ҷониби Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани соли 2018 ҳамчун Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, инчунин солҳои 2019-2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ саривақтӣ ва дурандешона буд. Дар арсаи муборизаҳои иттилоотӣ маҳз ҳамон расонаҳои устувор мемонанд ва ба муқобили ҳама гуна бегонапарастӣ истодагарӣ карда метавонанд, ки дар дарёфт ва пешниҳоди саривақтӣ ва муҳимияти иттилоъ талоши бештар намуда, бо дарки амиқи сиёсати роҳбарияти олии кишвар бо инъикоси урфу одат, ҳунару анъанаҳои мардумӣ, фарҳангу маданияти қавми хеш ҳифозат аз арзишҳои давлативу фарҳанги волеи миллӣ мекунанд.

Дар баробари ин, раванди ҷаҳонишавӣ тақозо менамояд, ки ҳама гуна маводи матбуоти даврӣ пеш аз ҳама ҳадафмандона роҳандозӣ гардад, то ин ки бо нашри маводҳои ҷолибу хонданӣ ҳам нуфузи худро баланд нигоҳ дошта тавонанд ҳам таъсири амиқе ба афкори омма расонанд. Рӯзнамаҳо ва ё маҷаллаҳо он вақт ба ҳадафи худ мерасанд мубориза бурда метавонанд, ки хабару маводҳои сареъ, актуалиро аз дасти аввал пешниҳоди хонанда гардонанд.

Маводҳои иттилоотию тарғиботӣ, инчунин нигоришу мақолаҳои, ки ба рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ вобаста ба соли 2018-Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ бахшида шудааст, махсусан дар рӯзнамаву маҷаллаҳо аудиторияи бештарро фаро гирифта, табиист, ки ба афкори тамоми қишрҳои ҷомеа таъсири бемайлони хоҳад дошт [1, 10]. Бо ҳамин мақсад дар арсаи байналмиллалӣ тамоми кишварҳои сабӣ бар он доранд, ки соҳаи туризмро рушд бахшида, бо ҷалби сайёҳон ва фуруши маҳсулоти дохиливу ҳунарҳои дастӣ ба буҷаи давлат даромад ворид созанд дар тарғиби ин ҳадаф ВАО-ро ҳамчун силоҳи пурқудрати таъсиррасон истифода баранд. Дар қатори дигар ВАО рӯзнамаву маҷаллаҳо низ муаррифгари мавзӯҳои тамошобоби кишвар ва ҳунару ҳунармандӣ буда, дар баробари ин назди худ ҳадаф гузоштаанд, ки дар ҷанги сард устувор боқӣ бимонанд. Устувор ва қавӣ будан дар муборизаҳои иттилоотӣ маънои мавқеъ доштан дар раванди глобализатсияро ифода менамояд.

Дар ин замина матбуоти даврии тоҷик аз замони фаъолият то имрӯз рисолати худро ҷиҳати инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ иҷро намуда, маҳз дар соли 2018 ва солҳои минбаъд кӯшиш ба харҷ додааст, ки боз ҳам дар баррасии ин мавзӯи мубрам бо ҷаҳду талоши ҳамаҷониба кӯшиш ба харҷ диҳад. Чунончи зимни таҳлили маводҳои бойгонии рӯзнамаи давлатии “Ҷумҳурият” ва рӯзнамаву маҷаллаи хусусии “Фараж”-у “Роҳнамои Тоҷикистон” дар соли 2018 аён гардид, вобаста ба рушди туризми дохили Тоҷикистон, инчунин эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ин намӯи матбуоти даврӣ маводҳои зиёди иттилоотию таҳлилий барои инъикоси дастовардҳои проблемаҳои соҳаи сайёҳиву ҳунарҳои мардумӣ рӯи чоп овардаанд, ки то андозае барои ҳалли мушкилоти ҷойдоштаи соҳа такони ҷиддӣ бахшида, ба рушди минбаъдаи он саҳми арзанда гузошт.

Норасоӣ ҳамоно дар чопи маводҳо он аст, ки аз ҷиҳати танзиму интиҳоби акси мувофиқ ба матолиб, истифодабарии фактҳо, риояи қолаби жанрҳо, баёни андешаҳои ҷолиб, интиҳоби сарлавҳаи мувофиқу диққатҷалбкунанда ва унсурҳои журналистикаи муосир ба монанди инфографика, ҷадвалсозӣ баъзан муаллифони хабару мақолаҳо ба саҳлангорӣ роҳ медиҳанд [4, 44]. Бо назардошти сареҳияти он саросема фактҳоро пешниҳод менамоянд, ки якнавохтӣ, такрор ва айни ҳам будан ба мушоҳида мерасад. Вале дар зимн боз ҳастанд журналистоне, ки дар таҳия намудани маводҳои ҷопиашон кӯшиш менамоянд, бо хабару мақолаҳои хонданибобу ҷолиб хонандаи худро қонеъ гардонанд ва барои ҳалли проблемаҳои ҷойдоштаи рушди саёҳиву эҳёи ҳунарҳои мардумӣ мусоидат намоянд.

Бо нишон додани ҳолати кунунии маводҳои ҷопии рӯзнамаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзнамаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳнамои Тоҷикистон” дар инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ муайян мегардад, ки матбуоти даврии мо ҳанӯз ҳам ба тарзи корбарии нав инкишофу дигаргуниҳои эҷодӣ ниёз дорад. Ба андешаи мо гузаштани рӯзнама аз як формат ба формати дигар (масалан, аз А2 ба А3) чандон таъсир надошта бошад ҳам, вале рӯзнамаро дар қоғази қиматтару ранга чоп кардани маводҳои он таъсири худро ба хонанда гузошта метавонад, лекин ҳамоно муҳтаво ва тарзи пешниҳоди як маводи ҷопӣ аз ҷиҳати эҷодӣ: маҳорати журналистӣ, диди дизайнерӣ, танзиму бандубасти маводҳо, тарзи ҷойгиркунии акс, рубрика, лид ва сарлавҳа монанди ин такмил бояд дода шавад [8, 36].

Бинобар ин, дар матбуоти даврии мо низ гарчи бо назардошти стандартизатсияи ҷаҳонӣ оҳиста оҳиста ба формату сифати баланди қоғази чоп гузашта истодаанду ба

дизайн эътибори ҷиддӣ зоҳир намуда истодаанд, вале дар мақолаҳо номи мавзую тарзи навишти он, интиҳоби акси мувофиқу ҷолиб вобаста ба мавзӯ, истифодабарии усулҳои нави пешниҳоди иттилоот ба тарзи инфографикаю фоторепортаж, ки хонадaro ба худ ҷалб месозад, инчунин танзиму ҷобаҷогузори маводҳо ҳамоно бетағйир боқӣ монда истодааст. [3, 15]. Дар инъокиси мавзёҳои сайёҳии Тоҷикистон ва ҳунарҳои мардумие, ки имрӯз побарҷост дар баробари навиштани матолиби хонданибоб гузоштани аксҳо нақши муҳим мебозанд. Аз ин рӯ, барои аксҳои сифаташ баландро мувофиқ ба матолиб гузоштан ҳунари аккосии баланд лозим аст ва ҳар як редакцияи рӯзнома дар интиҳоби суратгири бомаҳорат эътибори ҷиддӣ бояд диҳанд. Замони муосир аз журналистон талаб мекунад, ки чанд вазифаро худ иҷро кунанд ва ҳунари суратгириро донишмандони журналист низ мувофиқи мақсад хоҳад шуд. Дар факултети шуъбаҳои рӯзноманигории донишгоҳҳои кишвар бояд барои журналистони ҷавон дарси махсуси аккосӣ ба роҳ монда шавад, вале ин машғулият чандон хуб ба роҳ монда нашудааст ва аксари журналистон аз тарзи истифодаи дастгоҳи суратгирӣ, чи гуна аксбардорӣ кардану кадом нуқтаҳо ба ҷашми назар гирифтаниро наметонанд.

Дуруст аст, ки бо мавриди истифода қарор гирифтани дастгоҳҳои нави ҷопӣ ва программаҳои навини компютерӣ барои сохтани дизайни рӯзномаҳо дар санъати рӯзномачопкунӣ як гардиш – дигаргунӣ назаррас ба вуқӯъ пайваست. Ин ҷараёноро номида гирифтани наметавон. Аммо ба назари мо баробари ин, малакаи эҷодкорӣ, интиҳоби мавзӯҳои баррасиношуда барои инъикос, тарзи пешниҳод такмил мебошад.

Дар соли 2018 рӯзномаи “Ҷумҳурият”, “Фараж” ва маҷаллаи “Роҳнамои Тоҷикистон” ки дар байни матбуоти даврӣ хеле назаррасанд, маводҳои ҷопиашон дар инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ нисбат ба дигар паҳлӯҳои ҳаёти иҷтимоӣ фаъолтар буданд. Масалан, зимни сафарҳои президент ба ин ва ё он минтақаи кишвар журналистон бо маводи нисбатан мукаммал, аз ҷиҳати ҷопи хабару мақолаҳо рангинтару ҷолибтар таҳия менамуданд. Рӯзномаи “Ҷумҳурият”, ки рӯзномаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, нисбат ба рӯзномаи хусусии “Фараж” дар инъикосу таблиғи мавзёҳои сайёҳии кишвар, рӯзгору фаъолияти ҳунармандон, ривочу раванг бахшидани ҳунарҳои мардумиву ободгардонидани мавзёҳои таърихӣ зиёдтар маводҳои журналистӣ омода намуд [15, 77]. Маҷаллаи хусусии “Роҳнамои Тоҷикистон” бошад пурра ба соҳаи туризми дохилӣ бахшида шуда, барои муаррифии сарзамини биҳиштосои Тоҷикистон ҳамчун мавзеи сайёҳӣ рисолати худро то андозае иҷро карда тавонист ва мо ин маҷалларо ҳамчун дастоварди бузург дар соҳаи туризм медонем.

Ҷиҳати дигар ин аст, ки зимни ҷопи ин ва ё он мавод қолаби жанр пурра риоя намешавад ва аксар вақт хонандаи одӣ маводи хабарнигоронро ё худ журналист маводи ҷопнамудаашро бо ду истилоҳ – хабар ё мақола ном мебарад. Ҳол он ки таҳти ин истилоҳҳо ҳисобот, репортаж гузориш, нигориш, табсира, очерки сафарӣ мушоҳида намудан мумкин аст [7, 23].

Ҳамин тариқ, мо дар мақолаи худ ба масъалаи рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ, сифату ғояи баланди маводҳои ҷопӣ, маҳорати эҷодии журналистон, малакаи дизайнерону аксбардорон ва истифодабарии усулҳои нави пешниҳоди иттилоъро ба шакли инфографикаву фоторепортаж баррасӣ намуда, кӯшиш намудаем бо мисолҳои мушаххас ҳолати фаъолияти рӯзномаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзномаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳнамои Тоҷикистон”-ро дар инъикоси соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ нишон диҳем.

Мавзӯҳои ба соҳаи рушд ва проблемаҳои сайёҳӣ ҷопшуда дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” ва маҷаллаи “Роҳнамои Тоҷикистон” чандон барои муаррифии Тоҷикистон ҳамчун мавзеи сайёҳӣ мусоидат намекунад. Дар мақолаҳои ҷопшуда навоарӣ дида намешавад, аз факт дида андеша зиёд тӯл кашидааст, якрангии андешаҳои муаллифон бобати сайёҳӣ, ироаи матни ҳазмнашуда аз ҷониби

журналистон, дуздии андешаҳои якдигар бараъло ба чашм расида, чопи маводҳои рӯзнома на ҳама вақт ба қоидаҳои маводи журналистӣ дуруст меояд.

“Телевизион дар паҳн кардани иттилоъ нисбат ба рӯзномаҳо бартарият дорад. Зеро вай метавонад тезтар ва муассиртар хабарро паҳн кунад.” [9, 55]. Аз рӯи ин андешаи профессори кафедраи журналистикаи байналхалқии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Ҷовид Муқим чунин гуфтан мумкин аст, ки дар ҳолати телевизионҳои давлатӣ пешдастӣ доштани онҳо нисбат ба рӯзномаҳо дар инъикоси масъалаҳои гуногун, аз ҷумла сайёҳӣ ва густариш ёфтани дигар намуди ВАО аз қабili оҷонсҳои иттилоотӣ, бояд рӯзноманигорони дар рӯзномаҳо фаъолияткунанда ҳангоми маводи чопӣ омода намудани онҳо ба навовариву сухани ҳеҷ кас ногуфта, ба мавзӯҳои баррасиношудаву интихоби сарлавҳаҳои ҷолиб даст зананд.

Дар матбуоти даврӣ баъзан хабарҳои кӯҳна низ паҳн мешаванд. Масалан, 13 ноябри соли 2018 дар арафаи ба истифода супоридани агрегати аввали НБО-и Роғун дар рӯзномаи “Ҷумҳурият” матлабе дар бораи корҳои сохтмонӣ дар НБО-и Роғун, ки аз як ҷиҳат мавзеи сайёҳӣ низ ба ҳисоб меравад, фактҳои кӯҳна ва бемушаххас баён гардидааст. Дар матлаби мазкур сухан аз он мерафт, ки дар 66 қитъаи сохтмон корҳо идома доранд ва дар 10 моҳи соли равон нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта дар сохтмон 184 фоиз маблағ сарф шудааст [14, 86]. Дар ин мавод фактҳо ташир намешаванд. Ин мавод, ки аз ҷониби муаллиф навишта шудааст, ҳоси маводи иттилоотӣ набуд. Ва фактҳои ин маводро муаллиф аз давраи фаъолияти сохтмон дар соли 2011 гирифтааст, ки барои сайёҳони дохиливу хориҷӣ Роғунро ҳамчун мавзеи тамошобоби Тоҷикистон чандон хуб муаррифӣ карда наметавонад.

Аз ҷумла саривақтӣ ва ҷолибияти мавзӯ дар маводи чопнамудаи Меҳрангез Яъкубова (“Ҷумҳурият” 27.02.2018), ки аз омадани баҳор маълумот медиҳаду баҳори Тоҷикистонро барои сайёҳон муарифӣ мекунад, ба инбат гирифта нашудааст. Мавод аз тасвири баҳор ва зебоиҳои он иборат асту бас: “Дигаргуншавии табиат, дамидани сабза, рӯйидани гулу буттаҳо ва ба машом расидани нақҳати дилвез аз расидани баҳори гулбасару поён ёфтани фасли даӣ гувоҳӣ медиҳад.” [6, 2].

Дар маҷмӯъ, мо аз таҳқиқ ба ҳулосаҳои зерин расидем:

- маводҳои рӯзномаи “Ҷумҳурият” ва “Фараж”-у “Роҳнамои Тоҷикистон” дар инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ чандон пурра ҷолиби диққати хонанда нест, ки аксаран тарғибгари ҳадафҳои муассисони ҳеш ҳастанду аз рӯи супориш вобаста ба Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ мавод омода кардаанду ҳалос ва аксари маводҳои чопнамудашон барои бартараф намудани проблемаҳои ҷойдоштаи ин ду соҳа мусоидат намекунанд;

- истифодаи гуногунҷанрӣ дар маводҳои чопнамудаи ин нашрияҳо оид ба рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ аксар бо хабари васеъ ва мақола маҳдуд мегардад. Факт вобаста ба мавзӯ ҳеле кам оварда шудааст. Истифодаи мафҳуми мақола зиёд ба мушоҳида мерасад;

- журналистони ин нашрияҳо маоши кам мегиранд ва одатан аз рӯи маоши гирифташон фаъолият намуда, дар кор бо дили гарм фаъолият намекунанд, тарзи нави кориро донанд ҳам малакаи эҷодияшонро нишон намедиҳанд;

- дизайни рӯзномаҳо бо назардошти шароити кунунӣ стандарт буда, тарзи навишти маводи журналистӣ қолабӣ-такрорӣ аст. Аксари маълумотҳое, ки оид ба мавзӯҳои Тоҷикистон дар матолиби нашрияҳо оварда шудааст, аз Интернет гирифта шуда маълумоти нав чандон ба назар намерасад ва ё дар бораи ҳунарҳои мардумӣ мақолаҳои таърихӣ ба назар намерасанд;

- дар ин нашрияҳо вобаста ба соҳаи сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ интихоби мавзӯҳои камарзиш ва ё батакрор зикр шуда, баъзан журналистон аз ҳеҷ чиз як чиз сохтани шуда аз талаботи аудиторити худ канор мераванд;

• маводи иттилоотиву таҳлилии ин нашрияҳо оид ба туризм ва ҳунарҳои мардумӣ бо назардошти функсияи рӯзномаҳо мунтазам ҷоп мегарданд, баъзе аз журналистони ин нашрияҳо, кӯшиш менамоянд, ки бо тарзи нигориш, мусоҳиба ва суҳбатҳои ҷолибу ҷойгирони ҷаҳон наву мубрам матлаби худро фарқкунанда гардонанд ва муваффақ низ мегарданд;

Дар асоси омӯзиш ва таҳқиқи натиҷагирӣ аз адабиёти соҳа ва боздиди бойгонӣ, мушоҳидаи маводҳои ҷопнамудаи рӯзномаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзномаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳнавард” дар самти таҳия ва ҷопи маводҳои иттилоотӣ таҳлилий оид ба рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ, ки 3 соли дигар дар кишвари мо ба ин самти муҳими давлатдорӣ аз ҷониби роҳбарияти олии кишвар эълон гардид, зарур шуморида мешавад:

• журналистон барои такмили ихтисос ба бозомӯзӣ фаро гирифта шаванд ва ин омӯзиш тақроран то он даме ки журналист дар ин ва ё он редакцияи рӯзнома фаъолият менамояд, сола як ё ду маротиба бо таълими мутахассисони касбӣ гузаронида шавад, журналистон барои инъикоси мавзёҳои сайёҳии кишвар ба маълумоти интернетӣ таъянакарда, худ сафар кунанд ва бо ҷашми худ бубинанд, бо масъулони суҳбат ороянд;

• ороишгароне, ки барои ҷобаҷогузорӣ ва бандубасти маводи ҷопшаванда мепардозанд, аз курсҳои бозомӯзии эҷодӣ – журналистӣ, хабарнигорӣ ҳар сари вақт гузаронида шаванд, то чи гуна ифода кардани мақсадро ба воситаи дарсҳои наворӣ омӯзанд ва дар мавриди зарурӣ бидуни ҳузури журналист ва ё коргардон матлабро стандарт ва мавриди ҳадаф таҳия карда тавонанд;

• хабарнигорон аз замони фаъолият дар ин ва ё он редакцияи рӯзнома ба самт – соҳаҳои махсус вобаста ба қобилият ва майл ҷудо карда шаванд. Илова бар ин онҳо низ аз сабақи хабарнигорони фаъоли ҷаҳонӣ ҳар сари чанд вақт ба такмили маҳорат бипардозанд. Фаъолияти дизайнерӣ, суратгирро омӯхтани хабарнигорон ҳатмист. Зеро журналистикаи муосир дар шароити кунунӣ на ҳама вақт имконият медиҳад, ки хабарнигорон бо дастаи мукаммали корӣ фаъолиятро пеш баранд. Бинобар ин, муҳбирон муваззафанд, ки асосҳои фаъолиятҳои дигареро, ки ба ҷараёни кор вобастагӣ дорад, аз бар намоянд;

• фарогирии мавзӯҳо дар редакцияҳои нашрияҳои маъмурӣ васеъ карда шавад;

• чун дар Тоҷикистон аз ҷониби Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон боз 3 соли дигар ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ бахшида шудааст, рӯзномаву маҷаллаҳои махсуси соҳавӣ барои инъикоси рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ аз ҷониби кумитаҳои дахлдор таъсис дода шавад ва ин нашрияҳо берун аз Тоҷикистон ҳам муаррифӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, рӯзномаҳои давлатӣ ва хусусии кишвар барои муаррифии Тоҷикистон ҳамчун мавзеи сайёҳӣ ва макони ҳунарҳои мардумӣ кӯшиш менамоянд. Аз натиҷагирӣ метавон хулоса кард, ки барои обод гардонидани азнавсозии мавзёҳои зиёди Тоҷикистон ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ рӯзномаҳо то ба қадри имкон рисолати худро иҷро карда тавонистанд, ҳарчанд стандарт ва ё меъёри таҳия ва паҳши он ба мушкилоти гуногун мувоҷеҳ аст. “Журналистикаи муосир ба китфи се нерӯи бузург қарор ёфтааст – лаҳзабин (хроникёр), публицист ва санъаткор. Ҳар кадоми онҳо арзишҳои хоса доранд. Лаҳзабинро барои навӣ ва ҷавраи рӯйдод, публицистро барои эътимоди таҳлил, фароҳии ҷаҳлат, амиқии мавқеи шаҳрвандӣ ва санъаткорро барои қаробат ба арзишҳои адабӣ, образи дар парда офаридашуда, барои ифшои ҷаҳони маънавии муосирон эҳтиром мегузоранд” [3, 24].

Дар навбати дигар молик будани ин се нерӯи бузург имкон медиҳад, ки кишвар аз ҳар ҷиҳати дигар пуриқтидор гардад ва дар шароити ҷаҳонишавӣ манфиатҳои миллии худро ҳифз карда тавонад. Мубраму сареъ ва актуалӣ паҳш намудани иттилоот, муаррифии Тоҷикистони биҳиштосову ҳунармандони ҳунарпарвар на фақат нуфузи Тоҷикистонро боло мебарад, балки барои шаҳрвандони он минтақае, ки сари вақт аз

иттилооту маълумот воқиф мегарданд, идора намудан ва таҳмили фикру ғояҳои ҳадафнок осон мегардад, инчунин дар замони ҷаҳонишавӣ фарҳангу асолати миллиро нигоҳ дошта метавонад.

АДАБИЁТ

1. Бердиев Ҷ. Асосҳои маърифати экологӣ ва ҳифзи табиат. - Қурғонтеппа, 2002. – 50 с.
2. Бобохоҷаев С. М. Ганҷҳои кишвари тоҷикон. - Душанбе, 2003.
3. Гулов С. Амвоҷи сухан. - Душанбе, 2005. – 94 с.
4. Давлатов А., Асосҳои экология. Душанбе: Матбуот, 2005. - 415 с.
5. Давронов, Д. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик. - Душанбе, 2008. -280с.
6. Дӯстов С., Мирзоев С., Дӯстбоев Ш. Афкори экологӣ дар ташаккули ҳиссиёти табиатдӯстии хонандагон. - Душанбе, 2006. - 76 с.
7. Коханова Л. А. Экологическая журналистика. ПР и Реклама. - М., 2007. -383 с.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат». - Душанбе, 2003. - 126 с.
9. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист. - Душанбе, 2008. - 85 с.
10. Назриев Д, Салимов Т. Обҳои Тоҷикистон: дар бораи онҳо чӣ медонед? - Душанбе, 2000.
11. Расулов Қ., Асоев Ҳ. Баъзе масъалаҳои экологии Тоҷикистон. - Душанбе, 2000.
12. Саъдуллоев А., Гулов С. Жанрҳои журналистикаи радио. Баҳши якум. -Душанбе, 1997. - 48 с.
13. Усмонов И. Журналистика. Қисми 1. - Душанбе, 2005. - 478 с.
14. Якубов Ҷ. Васоити ахбори умум ва муҳити зист//Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳши илмҳои ҷамъиятшиносӣ, №3, 2008.
15. Якубов Ҷ. Омилҳои пайдоиш, ҳадаф ва вазифаҳои журналистикаи экологӣ дар Тоҷикистон//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №3 (51), 2009.

ТАҶАССУМИ МАСОИЛИ РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ЭҶӢИ ҲУНАР ДАР МАТБУОТИ ДАВРӢ

Бо мақсади тараққӣ додани рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат ва муарифии фарҳанги милливу ҳунароҳои мардумӣ дар арсаи байналмилалӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон соли 2018-ро дар кишвар соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ ва боз инчунин солҳои 2019-2021-ро солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ эълон намуданд, ки тамоми ВАО-и кишвар барои инъикоси масоили рушди сайёҳӣ ва эҷи ҳунароҳои мардумӣ вазифадор карда шуданд. Рӯзномаи давлатии “Ҷумҳурият”, рӯзномаи хусусии “Фараж” ва маҷаллаи хусусии “Роҳномаи Тоҷикистон” дар байни дигар нашрияҳои давр барои таҷассуми мавзӯи рушди сайёҳӣ ва эҷи ҳунароҳои мардумӣ фаъолтар буда, то чӣ андоза тавонистанд дар соли 2018 бо маводҳои ҷопкардаашон таъсири амиқе ба афкори омма расонанд ва барои проблемаҳои ҷойдошта аз рӯи маводҳои онҳо чӣ нақшаҳо иҷро гардид. Маводҳои ҷопшуда то чӣ андоза ба маводи журналистӣ қаробат дошт, то чӣ андоза мавзӯҳои сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ тавассути ин нашрияҳо муаррифӣ карда шуданд, то чӣ андоза сифати ҷопи маводҳо ба талаботи хонандаи имрӯз ва стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯ буданд, то чӣ андоза дар навишти маводҳои ҷопшуда воситаҳои ҷолибсозӣ ва навоариҳои журналистон мушоҳида мешавад. Барои ба ин саволҳо мушаххас ҷавоб гардонидан мо шумораҳои ҷопи ин нашрияҳоро дар соли 2018 дидаву таҳлил карда баромадем.

Калидвожаҳо: рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ, наشري рӯзномаҳои даврӣ, таъсиррасонӣ ба афкор, сифати маводи ҷопшаванда.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ВОЗРОЖДЕНИЕ ТРАДИЦИЙ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

С целью развития сферы туризма, достойного представления туристических возможностей страны и национальной культуры на международной арене, а также привлечения инвестиций в туристическую инфраструктуру, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон объявил 2019-2021 годы в стране Годом развития села, туризма и народных ремесел. Выступая с Посланием Парламенту страны Лидер нации отметил, что Правительству страны необходимо для развития народных ремесел через Фонд поддержки предпринимательства широко практиковать выдачу льготных кредитов предпринимателям и ремесленникам. С целью стимулирования населения в деле производства и потребительских товаров на дому и развития народных ремесел Лидер нации с нового года освободил от выплаты всех видов налогов реализацию таких товаров. В статье освещаются проблемы отражения Годов развития села, туризма и народных ремесел в периодической печати.

Ключевые слова: Год развития села, туризма и народных ремесел, периодическая печать, стимул, поддержка.

REFLECTION OF PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF TOURISM AND REVIVAL OF TRADITIONS IN PERIODICALS

For the purpose of development of the sphere of tourism, worthy representation of tourist opportunities of the country and national culture on the international scene and also attraction of investments into tourist

infrastructure, the President of Republic of Tajikistan Emomali Rahmon announced 2019-2010 in the country for Year of development of the village, tourism and national crafts. Making the Message to Parliament of the country the Leader of the nation noted that it is necessary for the Government of the country for development of national crafts through Fund of support of business widely to practice delivery of soft loans to businessmen and handicraftsmen. For the purpose of stimulation of the population in production and consumer goods at home and development of national crafts the Leader of the nation since new year exempted selling of such goods from payment of all types of tax. In article problems of reflection of Years of development of the village, tourism and national crafts in periodicals are covered.

Keywords: Year of development of the village, tourism and national crafts, periodicals, incentive, support.

Сведения об авторе: *Мехрубон Хасанов* - магистр второго курса факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 92 613 43 33, E-mail: oyandasoz@mail.ru

Information about the author: Mehrubon Hasanov - second-year graduate student of journalism at the Tajik National University. Phone: (+992) 92 613 43 33, E-mail: oyandasoz@mail.ru

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ МАТБУОТ ДАР ФРАНСИЯ

Амонқулов Ф. Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ВАО-и Франция дар асоси назарияҳои бисёрхизбӣ, гуногунандешӣ асос ёфтааст, ки он ҷо озодии матбуот воқеан имконпазир аст ва он ба шарте ки аз тарафи ҳукумат назорат карда шавад. Идея эътибор дода шуд, ки давлат бояд ҳамчун агенти таъсирбахши сиёсӣ, ки гуногунандешии назаррасро кафолат медиҳад, амал кунад. “Бо шарофати сиёсати пешгирифтаи худ Франция дар охири асри 20 тавонист дастоварди муҳимро дар соҳаи системаҳои коммуникатсионӣ ба даст орад. Бояд зикр намуд, ки дар ин кишвар низ корпоратсияҳои телевизион ва инчунин сохторҳои комили иттилоотӣ тиҷоратӣ вучуд доранд” [2, 31].

Франция яке аз кишварҳои муваффақи Аврупо мебошад ва аз ВАО-и он таъсири бештар ба ҷомеаи ҷаҳонӣ мерасад. Яке аз таърихнигорони асри 20 Людвиг Саламон менависад, ки “матбуоти Франция мисли мавҷҳои баҳр тағирёбанда аст” ва дар ҳама ҳолатҳо намунаи ҳаёти ҷуфти имрӯзаро матраҳ менамояд. Дар ин асно кӯшиш мекард, ки нақши худро дар ҷомеа муайян созад. Бо шарофати ин хусусиятҳои эҷодӣ миллий, матбуоти Франция зуд ва осонтар аз матбуоти Олмон ва Ингилистон пеш рафт.

Франция дар байни давлатҳои Иттиҳоди Аврупо кишваре аз маҷалла номида мешавад, чунки харидорони маҷалла аз синни 15-сола боло шурӯъ мегардад. Мувофиқи маълумоти омӯрӣ, барои 1000 нафар дар Франция 1354 нусха рост меояд. Дар кишвар зиёда аз 10 ҳазор адад нашрияҳои гуногун ҷоп мешаванд. Аз инҳо зиёда аз 100 рӯзномаҳои ҳаррӯза, бо теъдоди 12 миллион нусха ҷоп мешаванд [3, 43].

Маҷаллаҳои маъруфи Франция - «Femme actuelle» Фамм Актюэл, ва «Marie france des femmes» Мари-Франс (маҷаллаҳо барои занҳо), «L'Express» Экспресс, «Le Point» Пуэн ва «Нувел обсерватёр» (ҳар ҳафта);

Рӯзномаҳои ҳаррӯзаи миллий ва сертираж- «Le Figaro» Фигаро, «Le Parisien» Паризен, «Le Monde» Монд, «France Soir» Франс-Суар ва «Либерасон»;

Маҷаллаҳои машҳури махсус - «L'Équipe» (варзишӣ) ва «Les Echos» Лез-Эко (хабарҳои тиҷоратӣ) [11, 24].

Бояд гуфт, ки Франция дар ибтидои асри 17 бо душвориҳои гуногун рӯ ба рӯ шуда буд. Ҷангҳои динӣ ва дохилӣ ба кишвар зарари бузург расонида буданд. Барои дурусттар фаҳмидани воқеияти рӯйдодҳо, на бояд фаромӯш кард, мушкилоте, ки аҳолии қисмати марказии Аврупо рӯ ба рӯ шуда буданд.

Ба ҳамаи ин душвориҳои дар боло зикр гардида, нигоҳ накарда Франция кӯшиш ба харҷ дод, ки аввалин матбааи чопиро соли 1470 ба роҳ монад. Баъд аз 130 сол матбуоти Франция рушд ёфт, ки соли 1611 аввал рӯзномаи солонаи Франция «Mercury Francaise» (Муждарасони Франция), ки аз ҷониби Жан Риче бунёд ёфтааст, ба чоп расид. «Mercury Francaise», нашрияи сиёсӣ ва адабиро ба чоп мерасонд ва ин маҷалла бошад дар Париж аз соли 1611 то соли 1648 ба чоп мерасид. Дар оғоз «Mercury Français» оид ба воқеаҳои, ки дар Франция ва Аврупо рӯй медод нашр мекард. Масъалаҳои зерин дар бораи хабарҳои соли гузашта маҳдуд буданд. Дар бораи рушди минбаъдаи маҷалла -«Mercury Français» саҳми аввалиндараҷаро дорад. Тамоми истисноии журналистикаи Франция зерин таъсири кардинал Ришелье (Арман Жандю Плесси герцог де Ришеле, 1642 с.) қарор дошт. Баъд аз ба сари ҳукумат омадан дар соли 1624, Ришеле вазифаи асосии худро ба роҳ монд, яъне таъсис додани истиқлолият дар кишвар, тақвияти ҳокимияти мутамарказӣ шоҳона, тобеи қатъии ба ҳокимияти маркази вилоят пойдор гардад. Дар асл Ришеле аз номи Шоҳ Люк XIII (1601 - 1643), ки ба хизмати сарвари худ боварӣ дошт, ҳукмронӣ мекард.

Ришеле сиёсатмадори хеле назаррас буд. Ӯ дар Аврупо яке аз аввалин нафароне буд, ки нақши матбуотро дар шаклирии ақидаҳои ҷамъият чӣ гуна нақш дорад фаҳмид ва ӯ кӯшиш кард, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсии худ матбуоти нав таъсисшударо дасгирӣ кунад. Бе сабаб нест, ки ба ӯ чунин гуфтаҳои рабт доданд! "Ҳар он касе, ки соҳиби итилоот аст, ӯ соҳиби ин ҷаҳон аст". Ришел бо кӯмаки «Mercury Français» ба қароре омад, ки барои мунтазам таъсир расонидан ба ақидаҳои ҷамъиятӣ, шахси боваринокро сарвари нашрия гузорад [4, 38].

Ришел Жозефро сардори нашриёт таъин кард (номи ҳақиқияш - Франсуа Леклерс ду Тремблей, 1577 - 1638 мебошад) - яке аз шахсиятҳои маъмултарини Франция, теолог, воиз ва нависанда ба шумор мерафт.

Падари Жозеф ҳамчун муҳаррир то охири марги худ дар «Mercury Français» фаъолият мекард. Вай шакл ва мундариҷаи маҷалларо ба таври назаррас тағйир дода, онро ба нашрияи аввалини давлатӣ табдил дод, монанди он ки дар ягон кишвари дигар набуд. Аммо, дере нагузашта Ришел ба хулосае омад, ки ба ӯ як намуди дигари матбуот лозим аст. Ӯ аллакай барои нашр кардани як рӯзномаи давлатӣ, фикр мекард ва билохира ин рӯзномаро таъсис дод.

Гарчанде, ки аввалин рӯзномаҳои мунтазам дар шаҳрҳои гуногуни Аврупо дар ибтидои асри 17 нашр шуда буданд, ягон аз ин намуди рӯзномаҳо ба ҷомеа таъсири манфӣ расонида натавонистанд. «La Gazette» «Рӯзнома»- ин яке аз аввалин рӯзномаҳои аврупоӣ буд, ки шакли он қариб ба матбуоти имрӯза шабоҳати хело наздик дорад. «La Gazette» - оғози нашрашро 30 майи соли 1631 дар Париж дар қасри шоҳ Люк XIII шӯруъ намуд. Муаллиф ва аввалин муҳаррири ин маҷалла Теофраст Рендо (1586-1653) буд. Дар соли 1629 Рендо «Бюрои адвокатҳо ва воҳӯриҳо» -ро дар Париж боз кард ва мақсади кушодани ин бюро барои ҷамъ овардани иттилоотӣ монополӣ буд. Ҳамзамон бо кушодани матбаа вай оҳиста-оҳиста ба ҳадафҳои хеш мерасид. Ҳамин тариқ, муассисаи рекламавӣ таъсис дода шуд, ки он барои пешрафти матбуот низ кӯмак менамуд. Дар моҳи ноябри соли 1630 Ришеле, ки бо қорҳои бюро шинос шуд, барои паҳн кардани иттилоот дар саросари кишвар иҷозат дод [7, 43].

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар байни ҳамватанон, Рендо қарор қабул кард, ки рӯзномаи худро нашр кунад. Ҳамин тариқ, ақидаҳои ӯ бо нақшаҳои Ришеле мувофиқат карданд. Рендо аз Людовика XIII иҷозаи чоп ва фурӯши "рӯзномаҳо, хабарҳо ва ҳикояҳо дар бораи ҳар чизе, ки рӯй медод ва ҳам дар дарбори подшоҳ ва ҳам берун аз он ба уҳда гирифт. Дар аввал, «La Gazette» дар як ҳафта як маротиба дар ҳаҷми 15 x 23 см чоп шуд (ин тақрибан ба саҳифаи дафтар монанд буд) ва дар ҳамон замон аз 800 то 1200 нусха чоп мешуд. Дар рӯзнома, қарорҳо ва фармонҳои ҳукумат, хабарҳои хориҷӣ, асосан аз Олмони ҳамсоя нашр мешуд.

«La Gazette» дар он замон муваффақияти бузург дошт. Аллакай дар соли аввали нашр, ин рӯзнама беш аз се ҳазор хонанда дошт. Дар охири соли 1631, он бо теъдоди ҳашт 8 ҳазор нусха чоп шуд ва дар соли 1642 теъдоди он ба дувоздаҳ ҳазор нусха расид. Ин рӯзнама, яъне «La Gazette» ду маротиба дар як ҳафта чоп мешуд ва баъдан дар як ҳафта се маротиба нашр шуд, ки ин ҳам аз таваҷҷуҳи мардуми Франция дар мавриди матбуот буд. Он маълумотхое ки дар саҳифаи рӯзнамаи "La Gazette" нашр шудааст, доир ба фикру андешаҳои мардуми Франция чихати баррасии ҳуқуқ суҳан мерафт. Рӯзнамаи дигар зери унвонии "Муносибатҳо" аз феввали 1632 то 16 декабри соли 1633 чоп шуд ва сипас бо баъзе танқиду таҳлилҳои аҳли адаби ҳамон замон аз нашр боздошта шуд. Аз соли 1634 шӯруъ ба наشري - рӯзнамаи нави "Extraordinaire" - "Ахбороти ғайриоддӣ" оғоз гардид. Он аз рӯи мундариҷа аз чоп баромад, дар рӯзнама танҳо як масъала, ин ҳам бошад ба таҷассуми симои Ренодо, бахшида шуда буд. «La Gazette» - бо мурури замон нахустин рӯзнамаи миллии шуд, ки имрӯз ҳам дар Франция эътибор ва нуфузи баланд дорад.[1.56] Ренодо аз паҳн намудани рӯзнамаҳо дар тамоми манотиқи кишвар, ноҳияҳои дурдаст ва музофотҳо манфиат ба даст меовард. Чойҳо барои фуруҳтан ва нигоҳ доштани рӯзнама бештар гардид ва ҳамамон сафи хонандагони худро хеле зиёд кард. Аз 5 январи соли 1665, ҳафтаномаи «Le Journal des Savants» - Маҷаллаи олимони рӯи чоп омад [9, 16].

Ташаббускор ва асосгузори ин маҷалла- вазири молияи Франция Жан-Батист Кольбер (1619 - 1683) яке аз сиёсатмадорони бонуфузи вақт, асосгузори Академияи илмҳои Фаронса буд. «Le Journal des Savants» аввалин наشريи илмии ҷаҳонӣ буд. Мақолаҳо дар бораи математика, физика, химия, астрономия, фалсафа, санъат, дар ҳудуди дувоздаҳ саҳифа чоп мешуд. Аввалин муҳаррири маҷалла Дени де Салло олим, нависанда ва яке аз фаъолони сиёсӣ буд.

Дар фарҷоми қор ҳаминаро гуфтанием, ки матбуоти Франция дар тули фаъолияти худ хеле душворихоро аз сар гузаронидааст. Ва бо ин ҳама душворихо то ба имрӯз расидааст. Бештари рӯзнамаву маҷаллаҳо, ки дар солҳои аввали ташкилӣ матбуоти Франция фаъолият кардаанд, то ба имрӯз омада нарасидаанд.

АДАБИЁТ

1. Видясова, Л.И. Печать Франции. М., 1962.
2. Козлова, М.М. История журналистики зарубежных стран: Учебное пособие для бакалавров специальности «Связи с общественностью». – Ульяновск: УлГТУ, 1999. – С.100.
3. Шарончикова, Л. В. Журналист и журналистское образование во Франции: от книги до Интернета. М., С. 2000.
4. Шарончикова, Л. В. Пресса Франции в меняющемся мире (1944-2004). М., 2007.
5. Шарончикова, Л. В. Радиовещание и телевидение Франции. М., 2011.
6. Шарончикова, Л.В. Франция: пресса в 2006 г. // Масс-медиа зарубежных стран/ Выпуск №2. 2007.
7. Balle F. Les medias. Paris: PUF, 2011.
8. Charon J.-M. La presse quotidienne. Paris, 2005.
9. Chauveau A. Le paysage audiovisuel français: histoire, acteurs, évolutions récentes. Paris, 2009.
10. Dufour F. La presse après les Etats généraux. Paris, 2009.
11. Fottorino E. Mon tour du Monde. Gallimard, 2012.
12. Kaciak N. Les pages "Politique". Histoire du journalisme politique dans la presse française (1945-2006). Rennes, 2013.
13. Le Champion R. Journalism 2.0, nouvelles formes journalistiques, nouvelles compétences. Paris, 2012.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШИ МАТБУОТИ ФРАНЦИЯ

Дар мақолаи мазкур суҳан бобати заминаҳои асосии пайдоиши матбуот дар Франция меравад, ки зимни пажӯҳиш меъёрҳо ва сабабҳои ворид гардидани маводҳои хориҷӣ дар ин мақола чойгир шудааст. Муаллиф дар мақола зикр менамояд, ки гарҷанде, ки аввалин рӯзнамаҳои мунтазам дар шаҳрҳои гуногуни Аврупо дар ибтидои асри 17 нашр шуда буданд ҳам, ягон аз ин намуди рӯзнамаҳо ба ҷомеа таъсири манфӣ расонида наметавонистанд. Рӯзнамаи «La Gazette» -ин яке аз аввалин рӯзнамаҳои аврупоӣ буд, ки шакли он қариб ба матбуоти имрӯза шабоҳати хело наздик дорад. Дар ин ҷо мақоланавис дар мавриди оғози аввалин наشريи, ки он ба 30 майи соли 1631 рост меояд фикри худро баён медорад. Ҳамамон дар мақола доир ба таъсири аввалин рӯзнамаҳо ва таъсири ин рӯзнамаҳо дар пешрафти ҷомеаи он давраи Франция ва Аврупо ва инчунин хизмати шахси алоҳидаи он давр дар

бунёди чопхонаҳо баррасӣ шудааст. Азбаски мақола ба матбуот бахшида шудааст, ба муаллиф зарур омадааст, то бобати яке аз маҷаллаҳои номии Франция, ки тамоми соҳаҳои илмро фарогир аст, яъне «Le Journal des Savans» гап занад. Аз назари муаллиф ин аввалин нашриҳои илмӣ ҳаҷонӣ ба ҳисоб мерафт ва он саропо пур аз маводҳои илмӣ буда, барои пешрафт ва рушди илм дар олам машҳур гардида буд. Зимни навиштан маълум гардидид, ки дар ин маҷалла, мақолаҳо дар бораи математика, физика, химия, астрономия, фалсафа, санъат, дар ҳудуди дувоздаҳ саҳифа дар ибтидои чоп мешуд.

Калидвожаҳо: тарҷума, калка, услуб, синонимҳо, антонимҳо, ибораҳои рехта, лексика, ритм ва қофия, муқоиса, забон, категория.

ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ФРАНЦУЗСКОЙ ПРЕССЫ

В этой статье речь идет об основах возникновения прессы во Франции. Наряду с исследованием, статья включает соотношение и причины введения иностранных источников. В статье автор указывает, что несмотря на то, что первые регулярные газеты появились в различных городах Европы в начале XVII века, ни одна из тех газет не оказывала негативного влияния на общество. Газета «La Gazette» была одной из первых европейских газет которая имела большое сходство с современными газетами. Автор статьи рассказывает о самой первой публикации, которая была произведена 30 мая 1631 года. В то же время, в статье говорится о создании самых первых газет и влиянии этих газет на развитие французского и европейского общества того времени, а также о вкладе отдельных лиц того времени в создание издательств. Так как статья посвящена прессе, автору было необходимо сказать об одном из самых знаменитых французских журналов, включающих все сферы науки – «Le Magazine des Savans». С точки зрения автора данный журнал был первым всемирным научным изданием и целиком состоял из научных материалов, став известным благодаря вкладу в развитие всемирной науки. В этом 12-страничном журнале выходили статьи по математике, физике, химии, астрономии, философии, искусстве.

Ключевые слова: перевод, калка, стиль, синонимы, антонимы, фразеологизмы, лексика, ритм и рифм, сравнение, язык, категория.

ORIGINS OF THE PRESS IN FRANCE

This article is about the origins of the press in France. Along with the study, the article includes the ratio and reasons for the introduction of foreign sources. In the article, the author points out that despite the fact that the first regular newspapers appeared in various European cities at the beginning of the XVII century, none of those newspapers had a negative impact on society. The newspaper "La Gazette" was one of the first European newspapers which had a great resemblance to modern newspapers. The author of the article talks about the very first publication dated May 30, 1631. At the same time, the article deals with the creation of the very first newspapers and the influence of these newspapers on the development of French and European society of that time, as well as the contribution of individuals of that time to creation of publishing houses. Since the article is devoted to the press, the author had to mention one of the most famous French magazines, which covered all spheres of science - "Le Magazine des Savans". From the author's point of view, this magazine was the first world scientific publication and consisted entirely of scientific materials, becoming famous thanks to the contribution to the development of world science. This 12-page magazine published articles on mathematics, physics, chemistry, astronomy, philosophy, and art.

Keywords: translation, style, synonyms, antonyms, phraseological units, vocabulary, rhythm and rhyme, comparison, language, category, creation, statistics.

Сведения об авторе: *Амонкулов Ф.* - магистрант второго курса факультета журналистики, кафедры журналист-переводчик ТНУ Тел: **+992 901 22 88 77**; Email: **monsieur.firuz@gmail.com**

Information about the author: *Amonkulov F.* – second-year graduate student of the Faculty of Journalism, chair journalist-translator of the Tajik National University. Phone: **+992 901 22 88 77**; Email: **monsieur.firuz@gmail.com**

РАНГОРАНГИИ ЖАНРҲО ДАР ПАЙГИРИИ МАВЗӢҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР БАРНОМАҲОИ “ТЕЛЕВИЗИОНИ ТОҶИКИСТОН”

Комрони Курбон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо шарофати истиқлолият ва сиёсати дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон кишвари мо таи ин солҳо ба дастовардҳои бузург ноил гардид. Тамоми соҳаҳо роҳи дурусти худро ёфт ва рушд қард. Тавассути сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат ва

қарору қонунҳои бунёдии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми паҳлӯҳои ҷомеа рӯ ба пешравӣ овард. Тоҷикистони озод ба майдони бунёдкорӣ табдил ёфт. Дар чунин марҳалаи созандагӣ ва тармими ҳаёти воқеии шаҳрвандони кишвари соҳибистиклол масъалаи таъриху адабиёт, суннату анъанаҳои наҷиби ниёгон, арзишҳои миллӣ, ҳунарҳои мардумӣ ва дар ҳамин замина таъмини рушди босуръати Ватани соҳибистиклол аҳамияти хоса пайдо кард. Ҳамчунин ҷашнҳои таърихӣ ва миллӣ амсоли Наврӯзи Аҷам, Тиргон, Меҳргону Сада, ҳунарҳои зебои мардумӣ: амсоли наҷвориву наққошӣ, қандакорӣ, дуредгарӣ, ҳайкалтарошиву қуллогарӣ, тарроҳиву дӯзандагӣ, чакану гулбаст дубора эҳё ва шӯҳраи офоқ гардид. Ва дар тарғибу ташвиқу эҳёи ҳунарҳои мардумӣ, инъикоси мавзӯҳои таърихӣ ва табиати диловези сарзамини қуҳанбунёд нақши телевизион ниҳоят бориз аст. Телевизион чун воситаи муҳими тарғиботиву ташвиқотӣ, инъикоскунандаи тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа, эҳсосотӣ иҷтимоӣ, дарки олам, раҳнамои инсон ба ҳаёти ҷамъиятӣ, ҷаҳони илму маърифат ва эҷодсози ҷомеаи солим ба қалам дода мешавад. Онро тамоми олам меписанданд. Алҳол фазои иттилооти Тоҷикистонро шабақаҳои гуногуни телевизионӣ, радио, рӯзномаву маҷаллаҳо пур мекунад, ки дар таълиму тарбияи эстетикӣ насли наврас нақши муҳимро мебозад. «Телевизиони Тоҷикистон», МД «Сафина», МД «Ҷаҳоннамо», МД «Синамо», МД «Варзиш» ва шабакаи тозатаъсиси ТМТ «Шаҳнавоз» рангоранг ва серпаҳлӯ буда, масъалаҳои гуногуни рӯз, таърих, фарҳанг, тамаддун ва дигар форматҳои ҷолибро дар барномаҳои худ ҷой намудааст. Маълум мегардад, ки рӯзноманигорон дар ин расона моҳияти ғайриҷаҳонӣ эҷоди журналистиро дарк намудаанд. Барномаҳои онҳо ҳоси давлати мустақилест, ки ба хусусияту талабот, қонуни меъёр, ашӯи инъикосу манбаҳои иттилоот, усулҳои ба даст овардани ахбори маълумот, моҳияти навору хусусиятҳои он, омодагии навор ва амсоли инро дар бар гирифта, дар он натавонанд воқеаву ҳақиқати мамлакат, балки Тоҷикистонро ҷаҳонро дар бар мегирад. Барномаҳои телевизионӣ аввалтар аз он, ҷанбаи амалӣ дошта, аммо дар он ҷанбаи назарӣ, ки асоси ғайриҷаҳонӣ журналист, бахусус рӯзномагори телевизион маҳсуб мешавад, бевосита дар барномаҳо истифода гаштааст.

Дар назарияи журналистика бо назардошти хусусиятҳои умумӣ ва шаклҳои инъикоси жанрҳои публицистикаро маълуман ба се гурӯҳи ҷудо менамоянд:

а). Жанрҳои хабарӣ, ки мақсади асосиашон доир ба воқеаву рӯйдодҳои нав ба таври ғайрӣ дарак додан аст ва ҳамзамон ба ин гурӯҳ хабар, ҳисобот, мусоҳиба ва репортаж низ дохил мегарданд.

б). Гурӯҳи дуввум жанрҳои таҳлилӣ буда, ҳадафи асосии он баёни фикр аст ва дар ин ҷо факту рақам хусусияти пурқувватандагиро мегирад. Маълуман ба ин гурӯҳи муҳбирнома, мақола, нигориш, тақриз, ҳулосаи матбуот ва мактуби шомил мешавад.

в). Гурӯҳи саввум жанрҳои публицистӣ - бадеист. Ҳадафи асосии ин гурӯҳ ва махсусан хусусияти ҳоси ин рақдаи жанрҳо, воқеаҳои ҳаётӣро дар қолаби бадеӣ, аммо типпишудаи пешниҳод ва ё тасвир намудан буда, ба он очерк, лавҳа, фелетон, памфлет, пародия, лӯқа, эпиграмма ва эссе дохил мегардад. Ҳама гуна барномаҳои бадеӣ ва ё таҳлилии васоити ахбори омма, ҷӣ радио ва ҷӣ телевизион аз лиҳози факт ба жанрҳои хабарӣ тобеанд ва асоси ҳамаи онҳо ҳамоно хабар аст [3]. Бо гузашти айём, дигаргун шудани сохторҳои ҷамъиятӣ, монанди онҳо, ки дар соҳаҳои гуногуни ғайриҷаҳонӣ иҷтимоӣ дар сохтор ва низомии васоити ахбори омма ҳам тағйиротҳои гуногун ба вуҷуд омад.

Аз ҷумла низомии жанрҳои гуногуни журналистика низ то ҳаде дигаргун гашт. Дар ҳамин асос гуфта метавонем, ки доир ба жанр андешаи муҳаққиқон низ бо он ки техника ва технологияи эҷод низ тағйир ёфт. Тағйиротҳо низ ба вуҷуд омад, андешаҳо низ гуногун гашт. Ҳамин сабаб гашт, ки низомии классики жанрҳо тағйир хурда, жанрҳои қолабии журналистика низ то дараҷае дигаргун шуд ва ин махсусан дар жанрҳои ВЭА хеле хуб ба назар мерасад. Ин нуктаҳо дар силсилабарномаҳои «Сайри диёр» аз Идораи «Телефилм» ва барномаи муаллифии «Сайёҳ» аз Идораи «Ҷавонӣ, варзиш ва сайёҳӣ»-и «Телевизиони Тоҷикистон» чуноне, ки дар таҳлили боби аввал ва

накшаи сенарияи барнома ба назар мерасад, аз нигоҳи телевизионҳои даврони истиқлолият ба тамошобин пешниҳод шудааст, ки ба талаботи бинандаи имрӯза ҷавобгӯст. Андешае низ роиҷ аст, ки имрӯз баъзе аз донишмандони соҳа жанрҳои журналистикаро аз рӯи усули инъикос ва қисми дигаре аз рӯи дараҷаи ҷамъоварии ахбор, жанро ба гурӯҳҳои гуногун ҷудо намудаанд. Ҳамзамон дар тақсимбандии ин муҳаққиқон ҷойгузинии жанро ба гурӯҳҳо, ҳамзамон миқдори онҳо зиёдтар нишон дода шудааст. Аз ҷумла, ба гурӯҳи жанрҳои ахборӣ мухбирномаҳои хабарӣ, назарпурсӣ, муколама илова гаштааст. Муҳаққиқони теъдоди жанрҳои таҳлиро хеле зиёд, тахминан аз 20 - то нишон медиҳанд: “ҳисоботи таҳлилӣ, мусоҳибаи таҳлилӣ, пурсиши таҳлилӣ, сӯҳбат, тафсил, хулосаи сотсиологӣ, анкета, рейтинг, таҳқиқоти журналистӣ, пешгӯӣ, версия, таҷриба, тавсиянома, пресс-релизи таҳлиро ҳамчун жанри мустақил арзёбӣ менамоянд.» [2]

Ба гурӯҳи жанрҳои публитсистӣ - бадеӣ таърихи ҳаёт, қисса, эпитафия, латифа, ҳазл ва бозӣ аз ҷониби онҳо илова шудааст. Ҷиҳати ҷолибияти тақсимбандӣ ва муайян намудани хусусияти жанрҳои гуногун дар ин се асар дар он аст, ки муаллифон хусусияти жанро бо овардани намуна ва таҳлили мушаххаси онҳо ба хонанда ва ҷӯянда нишон медиҳанд, ки ин як бурди кори онҳо дар исботи навиштаи онҳост. Муҳаққиқон Ворошилов ва Л.Е. Кройчик маводи ВАО-ро на аз нигоҳи жанрӣ, балки аз нигоҳи матн ва равонии сухан дар эфир, вожа, ибора ва ҷумла таҳқиқ намуда мегӯянд, ки тамоми матнҳои публитсистӣ се тарафи муҳими махсусро фаро мегиранд;

- а) огоҳ будан аз навгонӣ ва ё мушкilotи ба вучудодада;
- б) шарҳ ва эзоҳи ҳолати ба вучудодада, яъне вазъи ҳол;
- в) истифодаи усулҳои таъсири ҳиссӣ ба аудитория.

Бо вучуди он, ки ин донишманд хоҳони он аст, ки ба маводи ВАО ба назари дигар муносибат кунад, лекин дар назарияи ӯ қонунҳои муҳими ин соҳтор ҳамонро ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо шудани жанрҳои журналистикаро рад наменамояд ва он побарҷост. Дар ҳамин асос қайд кардан ҷоиш аст, ки назари донишмандон дар ин ҷода на танҳо то андозае гуногун аст, балки фарқиятҳои кулливу ҷузъӣ дар онҳо ба назар мерасад”[2].

- А) ашёи инъикос;
- Б) ҳислат, ҳосият;
- В) вазифа;
- Г) гуногунрангии инъикоси ашё ва зухурот;
- Ғ) дараҷаи таҳлили воқеот;
- Д) истифодаи қорбурдҳо ва шаклҳои инъикоси воқеият;

Дар асоси ин шаклҳои жанрсоз се тарзи умумии инъикоси воқеиятро дар офаридаи журналист метавонем муайян намоем:

- А) фактӣ - эмперикӣ;
- Б) тадқиқӣ - назарӣ;
- В) таҳқиқӣ - бадеӣ;

Бо вучуди ҳамин ин асоси тақсимбандии жанрҳоро ҷиҳатҳои зерин ифода менамояд, ки онро то дараҷае дар силсилафилми «Сайри диёр» ва барномаи муаллифии «Сайёҳ» ёдовар мешавад. Ҳар се нукта дар барномаи «Сайёҳ» ва «Сайри диёр» аз лиҳози телевизион рӯи навор омада, ба эфир пахш шудааст. Ин назар ба мо имкон медиҳад, ки се шакли матн, яъне жанро дар эҷод ва фаъолияти ҳамагуна журналист муайян намоем:

- А) хабарӣ;
- Б) таҳлилӣ;
- В) публитсистӣ-бадеӣ.

Маълум аст, ки жанрҳои хабарии васоити ахбори омма дар ҳамагуна нашрия ва воситаҳои электронӣ, ба хусус телевизион мавқеи хеле намоёнро ишғол мекунад [7].

Асоси ин гурӯҳи жанрҳоро воқеаву рӯйдодҳои нав ташкил медиҳад ва аз нигоҳи он вобаста ба иттилооти муҳими иҷтимоӣ мебошад, ки фарогири ҷомеа гаштааст. Асосан мавзӯи тавассути факт асос меёбад, аз ин рӯ дар ин гурӯҳи жанро факт дар ҷои аввал ҷой дорад. Дар жанрҳои хабарӣ, факт талаботи муҳимро инъикос карда, ҳамеша бояд

шакли факт дар ҷои аввал бошад. Жанрҳои хабарӣ пеш аз ҳама фаврият, баъдан он бояд ба завқи аудитория мувофиқ бошад, пас аз он амиқ будани факт, баъдан моҳияти иттилоот бояд фаҳмо бошад ва дар баробари он бояд мухтасар баён шавад. Бо вучуди он ки ин жанрҳо дар байни худ умумияти шаклӣ - мазмунӣ доранд, аз ҳамдигар куллан фарқ мекунанд, аз ин рӯ онҳоро бо номҳои гуногун ном мебаранд, ки ҳар кадоме аз онҳо ифодагари номи худ мебошанд. Бо вучуди ин умумияти ин жанрҳо дар инъикоси воқеаю ҳодиса мушаххас, ҷои аввалиндараҷа доштани факт ва ба таҳлили ҷузъӣ, зарурият надоштани он мебошад ва аз ин лиҳоз он муайян мегардад. Маводи дар асоси сӯҳбати журналист бо ин ё он нафар дар хусуси мавзӯи муайян ба вучуд омадари мусоҳиба мегӯянд. Тасвири ин ё он ҷорабинӣ воқеаро, репортаж ном додаанд. Андешаҳои ин ё он нафар доир ба масъалаи муҳимро назарпурсӣ мегӯянд. Маҳз гуногунии намуди инъикосу тасвир, фарқияти ин жанрҳо аз ҳамдигар ба мо муайян мекунад. Аз ин рӯ асоси ҳама гуна жанрҳои таҳлилӣ низ ҳамоно яке аз ин жанрҳои хабарӣ буда метавонад, ки диққати ҷомеаро ба худ ҷалб мекунад.

Гурӯҳи жанрҳо тарзи муносибат ба ашё инъикос ва таҳлилу баррасии масъалаҳои гуногун ташкил диҳад - онро махсусияти жанрҳои таҳлилӣ гуфта намон ҷоиз аст. Муносибати субъективии журналист ба воқеаю ҳодисаҳо, мушкilotу зиддиятҳо, инсонро ба андеша меоварад ва ҳамин андеша журналистро маҷбур мекунад, ки воқеаро таҳлил намояд. Омӯзишу баррасӣ ва таҳлили ин ҷиҳатҳо эҳсоси дарк ва ҷаҳонбинии муаллиф дар жанрҳои таҳлилӣ мавқеи муҳимро иҷро мекунад. Жанрҳои таҳлилӣ аз рӯи муносибати журналист, ба ғайр аз ин вазифа ва ҳислату хусусият мо метавонем ба ду зергурӯҳ ҷудо намоем.

- Жанрҳои таҳқиқӣ-ташреҳӣ;
- Жанрҳои таҳқиқӣ-таҳлилӣ;

Ба гурӯҳи аввал аксари муҳаққиқон муҳбирнома, тафсил, тақриз, сӯҳбат, ҳулосаи ВАО-ро дохил кардаанд. Ба гурӯҳи дуввум мақола, дарича, нигориш, мактуб ва тадқиқоти журналистро шомил намудаанд. Агар мо ин жанрҳо ба оила ҷудо намоем, аз як тараф, моҳияти навгонии иттилоот, ҷуноне ки дар боло ишора кардем, нигоҳ дошта мешавад. Аз ҷониби дигар бо вучуди ҳукмрон будани усули таҳқиқи ратсионалӣ, таҳлил то андозае дар асоси эҳсос сохта мешавад. Дар ин гурӯҳи жанрҳо факту далелҳо метавонанд мавриди истифода қарор гирад, ки хеле пеш, аллакай ба аудитория маълум буданд. Дар ин ҳолат вазифаи муаллиф пеш аз ҳама дар он назар аст, ки тавассути шарҳу баёни тоза, моҳияти фактҳо ошкор ва ба аудитория пешкаш намояд. Ҷудо намудани жанрҳо ба оила низ дар барнома ба назар мерасад, моҳияти навгонии иттилоот нигоҳ дошта шудааст [4].

Усули таҳқиқи ратсионалӣ дар мавзӯи силсилафилмҳои мустанади амсоли Дарвозу Ванҷ, Ишқошиму Тоҷикобод, Нурободу Сарбанд, Бохтар, филм - консерти «Домони сабзи Ҳулбук» таҳти рубрикаи «Сайри диёр» аз Идораи «Телефилм»-и «Телевизиони Тоҷикистон дар таҳияи Тоҳири Асрорӣ ва барномаи муаллифии «Сайёҳ» дар таҳияи Дилбар Начмиддинова ба назар мерасад.

Факт, далеле, ки ба бинанда аён аст пешкаши тамошобин шудааст. Ба гурӯҳи дуввум таҳлилу мантиқии ратсионалӣ, муҳокимаву баҳс маъмул мебошад. Дар таҳлилу ин жанрҳо мо метавонистем аз ҷонибе, сарчашмаҳои гуногунро истифода намоем, аз тарафи дигар навиштаро ба шакли илмиву омтавӣ бисозем ва пешкаш намоем. Дар ин гурӯҳ андеша, фактҳои бозътимод, ҳулосаҳои далелнок, мавқеи амиқи муаллиф, талаботи асосии ин гурӯҳ ба ҳисоб мераванд. Ба ғайр аз ин дар сохтори ин гуна жанрҳо мо кӯшиш кардем, ки то ҳаде дурнамои масъалаи баррасишавандари пешгӯӣ намоем, ки инро дар журналистика пешгӯии масъала гуфтан ҷоиз аст. Ин назар низ аз барномаи мо ба маърази таҳлил гирифтаамон то дараҷаи дилчасп сохтани барнома сурат нагирифтааст. Дар журналистикаи муосир намудҳои гуногуни пешгӯӣ қардан вучуд дорад, аз ҷумла:

- Пешгӯии ўҳдадорӣ, пешгӯии ваъда;
- Пешгӯии бозътимод ва ё пешгӯии ақида;

- Пешгӯӣ, огоҳ сохтан;
- Пешгӯии хоҳишҳо;
- Пешгӯии хотиррасон;
- Пешгӯии пешниҳод;
- Пешгӯии шубҳа;
- Пешгӯии иттилоот [8].

Чуноне, ки дидем ва ё дар мақолаҳои аксари журналистон хондем, дар чараёни таҳлили воқеаҳо журналист на танҳо ба навъҳои дар боло номбурда така мекунад, балки ӯ метавонад дар асоси таҳлили ҳолати масъала, дурнамои онро дар шакли тахминии асоснок пешгӯӣ намояд ва андешаи худро иброз намояд. Жанрҳои таҳлилӣ, мухбирнома ва навъҳои ӯ тафсил, дариҷа, муколама, тақриз, навъҳои тақриз, хулосаи ВАО, навъҳои хулосаи ВАО: мақола, навъҳои мақола, таҳқиқоти журналистӣ, нигориш, навъҳои нигориш, мактуб, навъҳои мактуб мебошад ва ҳамаи онро дар барномаи таҳлилӣ, дар ҷо - ҷои он қор фармудан мумкин аст. Мухбирномаро иддае ба хабар ва баъзеҳо ба мақола монанд мекунад. Онро миёни ҳамин ду жанр суроғ кардан лозим аст. Онҳое, ки ҷиҳати хабариро дар мухбирнома зиёдтар мебинанд, ба факт асос кардани онро ба назар мегиранд. Аммо онҳое, ки дар мухбирнома ва мақола монандӣ суроғ мекунад, таҳлил доштани онро дар назар доранд. Яъне мухбирнома: а) Аз факт ва таҳлили факт иборат аст. Баъзе муҳаққиқон бо назардошти ҳамин асл, андеша доранд, ки мухбирнома ду намуд дорад: хабарӣ ва таҳлилӣ. Ин шакли тақсимбандӣ тақсимбандии ғалати иддае аз адабиётшиносонро ба ёд меорад, ки очеркро ба очерки адабӣ (бадеӣ) ва очерки матбуотӣ тақсим мекунад. Ҳеҷ муҳаққиқи ба илми воқеӣ сарукордошта дар як соҳа ду жанри ҳамсони гуногунсохтро суроғ накардааст [1].

Танҳо ҳамин ҳақиқат далели он аст, ки ду жанри мухбирнома ва хислатҳои муайянкунандаи он ҳамсон нестанд. Д.Г. Бекасов ба он андеша аст, ки «мухбирнома замо ва макони маҳдуд дорад». М.И. Калинин онро «як порчаи ҳаёт» медонад. Дар мухбирнома «мушоҳидаҳои шахсии» муаллиф баҳс мешавад. И. Усмонов мухбирномаро жанри ахборие медонад, ки байни хабару репортаж мавқеъ дошта, жанрест, ки хусусияти таҳлилӣ дорад «аз таъсири аёнӣ дида, тасвири нақлиро афзалтар медонад». Ҷои дигар ҳам ин маъниро зикр карда, хислати ахборӣ, таҳлилӣ, порчаи ҳаёт будани онро зикр мекунад, ки умумиятҳои ин жанрро бо хабар, репортаж, мақола ва очерк, дар баробари ин тафовут ва сарехиятро аз онҳо нишон медиҳад, дар сарҳади байни жанрҳои ахборӣ ва таҳлилӣ дида, ҷояшро дар гурӯҳи ахборӣ медонад. Ба ин маъно гуфтан мумкин аст, ки фактҳои дохили мухбирнома ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: факти асосӣ ва фактҳои пуркунанда, яъне ҳар он чӣ дар мухбирнома меояд пуркунандаи факти асосӣ аст. Факт ва воқеаҳои дар мухбирнома истифодашаванда муҳим нест, ки ҳамаашон дар як қолаб омада бошанд: Пурра, бо рақаму шумора ифода шаванд, ё танҳо аз воқеаҳои амалӣ иборат бошанд. Балки ҳар дуи намуд дар омехтагӣ истифода шуда, ҳамдигарро пурра мекунад. Як масъалаи дигарро дар мавриди факт ба хотир бояд дошт. Зикр шуд, ки як факт асосист ва дигарҳо пуркунандаи он мебошанд. Дар назар бояд гирифт, ки ҳатмӣ нест, ки мухбирнома аз факти асосӣ оғоз ёбад. Ин талабот барои жанри хабар, ки мақсадаш ҳар чӣ зудтар навиғариро расонидан аст, муҳим аст. Навигарии мухбирнома на ҳамеша кӯҳнашаванда аст. Ин маъниро дарк кардан лозим аст. Он чӣ дар мухбирнома меояд очил нест, ин «навигарӣ» шояд қаблан хабар дода шуда бошад, ин «навигарӣ» шояд зухуроти кӯчаке бошад, ки дер боз идома дорад ва имрӯз бо кадом сабабе муҳим шудааст, дар кадоме аз ҷуъаш дигаргунӣ ба амал омадааст, аз ин сабаб гуфтани зарур аст. Чунин хислат доштан боис мешавад, ки барои факти асосӣ ҷои ҳосе муайян мешавад, яъне вай метавонад дар аввал, дар мобайн ва дар охир бошад. Яъне муаллиф метавонад бо муқаддима, бо муқоиса низ сухан оғоз намояд. Ӯ метавонад факти асосиро ҳамчун натиҷаи мулоҳизарониҳояш биёрад. Дар ҳама ҳолат ҳам мухбирнома хислати худро нигоҳ медорад. Муҳим он аст, ки факт таҳлили худро ёбад, натиҷаи таҳлил маълум шавад. Факт дар ин ҳолат ҳам василаи таҳлил аст, ҳам далели таҳлил, таҳлил роҳе ҳам мешавад, ки тавассути он муаллиф

мақсадашро меғӯяд. Чаро чунин гуфтан меҳаҳад, чаро фалон ҳодисаро дуруст меҳисобад ва ниҳоят чӣ талаб ё пешниҳод дорад, аз таҳлили ҳақиқу арқом ва воқеаи дар матн омада бармеояд. Бештаре аз муаллифон мақолаҳои дар бораи мухбирнома навишташударо номи гурӯҳи дуҷуми жанрҳои публицистӣ - таҳлилий фиреб дода аст.

Дар соли гузашта ва қорӣ мавзӯи фарҳангӣ яке аз мавзӯҳои дар шабакаи телевизиони “Тоҷикистон” ба шумор меравад, ки ба он диққати махсус дода мешавад. Зеро соли 2018 соли “Рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардид. Инъикоси мавзӯи фарҳанг ва паҳлуҳои гуногуни он аз барномаҳои иттилоотӣ шуруъ гардида то барномаҳои алоҳида таҳлилубаррасӣ мегардад. Онро мо аз нигоҳи муҳтаво ба ду гуруҳ ҷудо менамоем. Яке муаррифии гушаву канорҳои гуногуни кишварамон ҳамчун мавзӯҳои сайёҳӣ ва дигаре эҳё намудни фарҳанги дур ва гузаштаи халқи тоҷик. Ба ҳамин мазмун барнома, лавҳа ва роликҳои зиёде дар телевизион таҳия ва паҳш мегарданд, ки ҳам ҳислати иттилоърасонӣ ва ҳам ҳислати таъсиррасониро дорад.

Агар мо се гурӯҳи жанрҳоро номбар таҳлил намуда бошем, вале ҳиссае аз онҳоро танҳо номбар карда метавонем, ки мавзӯҳои фарҳангиро инъикос менамояд. Масалан жанри хабар, репортаж, мусоҳиба, мухбирнома, лавҳа ва очерк аз ҷумлаи жанрҳои ба шумор мераванд, ки дар инъикоси мавзӯҳои фарҳангӣ дар телевизиони “Тоҷикистон” зиёдтар ба ҷашм мерасанд.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Маҳорати журналистии таҳлилгари телевизион. Вазоити таълимӣ /А. Азимов Душанбе., - 2013,-18 с.
2. Абдуллобек Г. Бехзод Х. Ток-шоу дар телевизиони Тоҷикистон. Г. Абдуллобек, Х. Бехзод - Душанбе,2009, - 195с.
3. Бекасов Д.Г. Корреспонденция и статья-жанры публицистики.М.,1972., саҳ-2.
4. Бобоев Д. Ғунҷиши сабқҳои публицистикаи сахна. Паёми Донишгоҳи миллий (маҷаллаи илмӣ), бахши филологӣ. 4/3 (137). / Д. Бобоев, «Сино». Душанбе.,2014 с.
5. Давронов Д.Ҷаҳони муосир: мавқеи садо ва симо. /Д. Давронов -Душанбе: «Эҷод», 2007. - 96 с.
6. Калинин М.И. О корреспондентах и корреспонденциях. М.,1958. 12 с.
7. Муъминҷонов З. Жанрҳои публицистикаи бадеии телевизион. Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни ихтисоси журналистика ва кормандони телевизион. Душанбе.,2013. - 69 с.
8. Саъдуллоев А., Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион. /А. Саъдуллоев -Душанбе, 2010. – 109 с
9. Телевизионная журналистика. — М. МГУ. «Высшая школа», 2002, - 201с.

РАНГОРАНГИИ ЖАНРҲО ДАР ПАЙГИРИИ МАВЗҶҲОИ ФАРҲАНГӢ ДАР БАРНОМАҲОИ “ТЕЛЕВИЗИОНИ ТОҶИКИСТОН”

Дар мақолаи мазкур жанрҳо дар пайгирии мавзӯҳои фарҳангӣ дар барномаҳои телевизиони Тоҷикистон баррасӣ шудаанд. Алҳол ғазои иттилооти Тоҷикистонро шабакаҳои гуногуни телевизионӣ, радио, рӯзнамаву маҷаллаҳо пур мекунад, ки дар таълиму тарбияи эстетикӣ насли наврас нақши муҳиро мебозад. «Телевизиони Тоҷикистон», МД «Сафина», МД «Ҷаҳоннамо», МД «Синамо», МД «Варзиш» ва шабакаи тозаҷисии ТМТ «Шаҳнавоз» рангоранг ва серпахлу буда, маъсалаҳои гуногуни рӯз, таърих, фарҳанг, тамаддун ва дигар форматҳои ҷолибро дар барномаҳои худ ҷой намудааст. Маълум мегардад, ки рӯзноманигорон дар ин расона моҳияти ғаъолияти эҷоди журналистиро дарк намудаанд. Барномаҳои онҳо ҳоси давлати мустақилест, ки ба хусусияту талабот, қонуну меъёр, ашӯю инъикосу манбаъҳои иттилоот, усулҳои ба даст овардани ахбору маълумот, моҳияти навору хусусиятҳои он, омодагии навор ва амсоли инро дар бар гирифта, дар он натавон воқеаву ҳаводиси мамлакат, балки Тоҷикистону ҷаҳонро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: жанр, иттилоот, таърих, тамаддун, фарҳанг, журналистика, телевизион ва радио.

РАЗЛИЧНЫЕ ЖАНРЫ В СУБЪЕКТЕ КУЛЬТУРНЫХ ТЕМ В ТВ-ПРОГРАММАХ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье исследуются жанры в субъекте культурных тем в телевизионных программах в Таджикистане. Различные телевизионные каналы, радио, газеты и журналы в настоящее время заполняют информационное пространство Таджикистана важной ролью в воспитании и эстетике молодого поколения. Телевидение Таджикистана, Сафина, Jahonnamo, Cinema, Varzish и недавно созданная сеть «Шахнавоз» являются яркими и разнообразными и включают в себя различные вопросы дня, истории, культуры, цивилизации и других интересных форматов. Оказывается, журналисты поняли суть журналистского творчества в этих СМИ. Их программы свойственны независимому государству, которое включает в себя специфику и требования, законы и правила, источники и методы получения информации,

характер ее новостей и особенностей, включая подготовку видеосюжетов, которые включают в себя не только события в стране, но и в мире.

Ключевые слова: жанр, информация, история, цивилизация, культура, журналистика, телевидение и радио.

VARIOUS GENRES IN THE SUBJECT OF CULTURAL THEMES IN TV PROGRAMS IN TAJIKISTAN

This article explores genres in the subject of cultural themes in television programs in Tajikistan. Various TV channels, radio, newspapers and magazines are currently filling the information space of Tajikistan with an important role in the education and aesthetics of the young generation. Tajikistan's television, Safina, Jahonnamo, Cinema, Varzish, and the newly created Shahnava network are bright and diverse and include various issues of the day, history, culture, civilization, and other interesting formats. It turns out that journalists have understood the essence of journalistic creativity in these media. Their programs are peculiar to an independent state, which includes the specifics and requirements, laws and rules, sources and methods of obtaining information, the nature of its news and features, including the preparation of videos that include not only events in the country, but also in the world.

Keywords: genre, information, history, civilization, culture, journalism, television and radio.

Сведения об авторе: *Комрони Курбон* – магистр второго курса Таджикского национального университета
Тел: 985-32-19-33

Information about author: *Comroni Qurbon* – second year graduate student of Tajik National University Tel: 985-32-19-33

РЕКЛАМАИ ТУРИЗМ (САЙЁҲӢ) ДАР ВАО-И КИШВАР

Курбониев Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар санаи 22 декабри соли 2017 Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомали Раҳмон зимни ироаи пайёми навбатии худ пешниҳод намуданд, ки бо мақсади тараққи додани соҳаи сайёҳӣ, муарифи шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллии дар арсаи байналмиллалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ соли 2018 дар кишвар «Соли рушди сайёҳи ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шавад. Дар пайёми навбатии худ дар соли 2018 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат пешниҳод намуданд, ки солҳои 2019 – 2021 – ро «Соли деҳот, рушди туризм ва ҳунарҳои мардумӣ» [8] эълон карда шавад.

Яке аз мақсадҳои эълон гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» аз ҷониби Пешвои миллат ин албатта пеш аз ҳама боз ҳам ба таври сазовору шоиста муаррифи намудани имкониятҳои сайёҳӣ ва фарҳанги миллати тоҷик дар арсаи байналмиллалӣ мебошад. Чӣ тавре сарвари давлат қайд намуданд: «Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасонику истеҳсолӣ, инчунин, муаррификуандаи таъриху фарҳанг, табиат ва ананаҳои миллии ба ҳисоб меравад» [3. с.104-107].

Равнақ додани фаъолияти соҳибкорӣ имрӯзҳо зарурияти омӯзиш ва истифодабарии унсурҳои ниҳоят зиёди истеҳсолоту тиҷоратро ба миён овард. Яке аз унсурҳои асосӣ, ки дар ҳар як марҳила рушди таърихӣ, муносибатҳои тиҷоратиро ҳамроҳ кардааст, ин реклама мебошад.

Реклама новобаста аз давраи тӯл кашидани ба қарнҳои таърих, моҳияти ва мақсади худро гум накарда, баракс имрӯзҳо ҳамчун падидаи муосир тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятиро фаро гирифтааст.

Чун таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки саноати туристӣ яке аз рекламадиҳои бузургтарин мебошад. Таҷрибаи ширкатҳои туристи хориҷӣ нишон медиҳад, ки нисфи фоидаи даромад аз фаъолияти онҳо дар соҳаи сайёҳӣ аз реклама сурат мегирад. Дар Тоҷикистон бошад танҳо рекламаи телевизион то ҷое ба фоидаи ширкатҳо ва таълиғи

соҳаи сайёҳӣ кор мекунад, аммо дар дигар ВАО (матбуот, радио) бошад танҳо ба сайёҳии дохилӣ тасир мерасонанд, ки рушди он дар кишвар ҳануз ба чашм намерасад.

Интернет, ки воситаи асосии тиҷорат ва таблиғот аст ВАО-и кишвар ба он дастрасии ҳама вақта надорад.

Мушкилии дигар ин эҷоди реклама аст, эҷод кардани тасвири маҳсулоти сайёҳӣ. Тавре ки дар дигар молҳо ва хизматрасониҳои истеъмоли тамошобин тағйир меёбад истеъмолгари сайёҳат ва экскурсияҳо низ доимо тағйир меёбад. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши эҳтиёҷоти шунавандагони ва истифодабарандагони мақсаднок зарур аст, ки ҷустуҷӯи ин ҷанбаҳои ҷолиби маҳсулоте, ки пешниҳодоти нав ва унвонотро пешниҳод кунанд, ки он аз рақибони рақобаткунанда фарқ мекунад ва тавачҷӯи истеъмолкунандагони эҳтимолиро ҷалб хоҳад кард. Дар ин робита, унсурҳои муҳими рекламаи сайёҳӣ ҳамчун як шиори зикршуда зарур аст.

Чизи дигар, ки ҷалб намудани диққат аз он вобастаи асоси дорад ин сарлавҳа мебошад. Олимон онро чунин шарҳ додаанд: “Сарлавҳа - як ибораи кӯтоҳ, вале тавсифест, ки диққатро ҷалб мекунад. Идеи ширкат ё ақидаест, ки хизмати мушаххасро тасвир мекунад. Дар ин ҷо мисолҳои, ки дар рекламаи сайёҳии ҷаҳон истифода мешаванд. Умумӣ, кӯтоҳ ва таъсирбахш: «Чое, ки мушкилот хотима ёфтагӣ», «Ғоҷи мо намунаи мост», «Бе дидани Париж вафот кардан маъни надорад!», «Истироҳат – кор накунад!» [1. с.7].

Афзалияти чунин сарлавҳаҳо ин аст, ки ҳатто дар сурати мавҷуд набудани имконияти истифодаи фазои бисёртар дар саҳифа ё рангҳои рангин, ин гуна рекламаҳо метавонанд диққати муштариёро аз маҷмӯи ибораҳои оддӣ тарафи худ кашанд. Илова бар ин, сарлавҳаҳо ва шиорҳо беш аз матни асосӣ панҷ маротиба бештар хонда мешаванд.

Агар мо пешниҳодҳои бисёре аз марказҳои туристиро Дар ВАО дида бароем, пас мо метавонем бузургтарини масъалаҳои муҳимро дарёфт намоем: барномаҳои экскурсионӣ як стереотипро дар бораи объектҳои намоиш, ки боиси паст шудани талабот мегарданд. Ҳамин тариқ, тасвири маҳсулоте, ки тавассути реклама, ки бояд хусусиятҳои истеъмоли худро инъикос диҳад, боварӣ ба суолоти сифат ва боэътимодно дошта бошад. Аз тарафи дигар, рекламари бояд ҳамаи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун риоя намояд. Масалан, дар реклама ҳамаи хусусиятҳои махсуси чунин сафар бояд зикр карда шаванд. Реклама бояд ба истеъмолкунандагон огоҳӣ диҳад, ки маҳдудиятҳои муайяни вуҷуд доранд, ки дастрасӣ надорад ва барои ҳамаи онҳо муфид аст. Агар чунин иттилоот дар реклама ё тиҷорат сабт карда нашавад, ин ширкат бояд ба муштарӣ дар аризаи аввал пешниҳод ғалатона диҳад. Дар акси ҳол, шикоятҳо ва ҳатто даъвоҳои муштариён метавонанд пайдо шаванд ва бар зарари реклама бошад.

Бояд қайд намуд, ки барои эҷоди рекламаи самарабахши туристӣ, бояд қобилияти баинобар гирифтани хусусиятҳои саноатро дошта бошанд ва якҷанд ҷиҳатҳои чунин реклама ба як комплекси ягона ҳамроҳ кунанд. Ин як намуди санъату фарҳанге мебошад, ки намоишгоҳ ва таърихро фаро мегирад ва бо истифода аз чунин унсурҳои ҷалбшуда ҳамчун суратҳои зебо (дар матбуот), ё видео (дар телевизион) интиқол дода мешавад ва ба таври пурра ва маълумоти боэътимод пешниҳод карда мешавад, ки барои ҷалби истеъмолгарон пешбинӣ шудааст.

Имрӯз мо метавонем бехатар гӯем, ки туризм на танҳо як саноати ғалатона инкишоф меёбад, балки манбаи хуби даромад дар бисёр кишварҳо мебошад ва ҳукумати Тоҷикистон низ мекушад то даромади асосии кишварамонро соҳаи сайёҳи ташкил диҳад. Мутаассифона, ин ҳолат дар Тоҷикистон то соли 2017 қариб дахлнопазир буд. Проблемаи бузург ин буд, ки ба ин соҳа пеш аз эълон шудани “Соли рушди сайёҳи ва ҳунароҳои мардумӣ” диққати кам дода мешуд. Ба ин мушкилот аз ҷониби ҳукумати кишварамон дар “Соли рушди сайёҳи ва ҳунароҳои мардумӣ” диққат махсус дода шуд. Аз ин лиҳоз қайд кардан зарур аст, ки тахминан 5 ё 10 сол даркор, то мутахасисони

соҳаро тайёр кард ва Тоҷикистонро дар қатори давлатҳои ҷаҳон, ки буҷаи кишвар аз ҷиҳати ташрифи зиёди сайёҳон аст, дохил кард. Ва ин албатта, ба рекламаи бузурге вобастагӣ дорад.

Ҳангоми омӯзиши васоити ахбори омма ҳамчун мизоҷи рекламавӣ якчанд хусусиятҳои асосӣ баррасӣ мешаванд, ки асосан барои рекламадиҳанда муҳиманд, зеро ӯ кӯшиш мекунад, ки имкониятҳои васоити ахбори оммаро дар ҷустуҷӯи гурӯҳҳои шунавоӣ дар он манфиат гирад. Барои тиҷорати ВАО, низ ин иттилоот муҳим аст, зеро ин сегмент дар сохтори бозор дар робита бо мавзӯҳои дигари бозор фаъолият мекунад.

Дар радио ва телевизиону матбуоти кишварамон нишондиҳандаҳои реклама наметавонанд шахсони манфиатдорро, тамошобинони расмиро чун истеъмолгар ба ҳам расонанд. Дар бораи хусусиятҳои демографӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин тарзи шунавандагони аудит, бисёр воситаҳои ахбори оммавӣ инчунин дар бораи ин параметрҳо фикр намеkunанд. Ва ин бар зарари кор меанҷомад.

Барои фаҳмидани хусусиятҳои ВАО ҳамчун мизоҷи рекламавӣ, тақсимот муҳим аст. Агар рӯзнома ё маҷалла ба хонанда дода нашавад, ё агар тамошобин барномаи онро қабул карда натавонад, танҳо бо паёми рекламавӣ, ки бояд ба ҳозирон расонида шавад, алоқа нахоҳад дошт.

Дар айни замон дар васоити ахбори омма ҷаҳор воситаи пахши реклама вучуд дорад. Инҳо: телевизион, радио, матбуот ва интернет мебошанд. Имрузҳо ҳама намуди ВАО аз шабакаҳои интернетиву шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд ақидаашонро тавассути Интернет паҳн мекунанд.

Барои таснифи васоити ахбори омма ҳамчун як канали тақсимоӣ муҳим аст профиле чун нишондиҳанда аз худ дар интернет дошта бошад. Профил аз ВАО (радио, телевизион ё матбуот) нақши муҳим мебозад. Номе, ки барои гурӯҳи муайяни мақсаднок (ширкат ё шахс) пешбинӣ шудааст, метавонад аз ҷониби хонандагон, тамошобинон, шунавандагони он ва ё аз рақобаткунандагон, ки онҳо аз дустони профил нестанд, аммо метавон воситаҳои гуногуни реклама карданро истифода бурд ва ба онҳо таъсир расонд.

Ҳангоми интиҳоби мизоҷи рекламавӣ ВАО-и кишвар дар самти самаранокӣ имрӯз бисёриҳо радиоро интиҳоб мекунанд, аммо дар рекламаи туристӣ бошад ин дигархел аст. Реклама дар радио барои ташкил намудани сайёҳат барои шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷа мешавад, ки рекламаро ба воситаи радио пахш кард, аммо барои рекламаи сайёҳати дохилӣ барои хориҷиён намешавад, ки аз радио истифода бурд. Инҳо мавқеи телевизор, ки барномаи он, тавассути интернет пахш мешаванд мавқеи асосӣ дорад.

Дар сурати чопи васоити чопӣ (матбуот), ба чопи он бештар диққат дода мешавад. Дар ин ҷо зарур аст, ки риояи чопи маҷалла бо талаботи фармоишгар барои интиқоли шахсияти корпоративии онҳо, ки дар реклама тасвирҳо ва рангҳои умумӣ истифода бурда мешавад, инчунин хусусиятҳои маҳсулот ё хидмати рекламавӣ истифода бурда мешавад. Масалан, рекламаи турҳои арзон, ҷойҳои тамошобоб ва расму оин ва чизҳои фурушии он ҷо, маҷаллаҳо дар бораи «ҳаёти зебо ва маҳсулоти зебо» ҷойгир карда мешаванд (мо инҳо дар бораи маҷаллаҳои блогҳо гап мезанем).

Чизи дигарро бояд қайд намуд, ки ҳангоми чопи васоити ахбори омма, пеш аз ҳама он маънои истифодаи усули ягона ҳамчун мизоҷи рекламавӣ барои истеъмолкунандагонро дорад. Дар ин ҷо “андозаи ҳарфҳо (хусусан барои рекламаҳои хурд), ролитерҳои равшан, расмҳои мувофиқ ва диққатҷалбкунанда ва фактҳои мақсадноки кутӯҳ муҳим аст” [2. с.180]. Агар мо дар бораи васоити ахбори электронӣ гап занем, он гоҳ нақши калидӣ аз ҷониби “муаррифӣ”-и реклама ба шабакаи барномасозӣ сурат мегирад. Ва ниҳоят, як хусусияти дигар, ки берун аз он дар васоити ахбори омма ҳамчун канали муарификунанда баромад карда наметавонанд ин дар

бораи мундариҷа аст. Мутахассисон қайд мекунанд, ки самаранокии реклама метавонад аз сабаби иттиҳодияҳо бо мазмуни васоити ахбори оммаи мақсаду факт дар чизи пешниҳодшуда мебошад.

Дар муқоисаи даромади матбуоти чопӣ аз телевизион қариб ду баробар кам аст ва ҳиссаи калони ҳамаи рекламаҳо гарчанде дар саҳифаҳову шумораҳои рузнома чоп шаванд ҳам он ба истемолгарони асосии бозор намерасанд. Танҳо ба ҳайси як маълумот чоп мешаванду халос.

Дар телевизиони Тоҷикистон ва матбуоти кишвар низ ба ин диққати хоса медиҳанд. Дар Телевизиони Тоҷикистон ягона барномае, ки тули 6 моҳ пахш шуд ин барномаи “Сайёҳ” [6] мебошад. Ин барнома махсус ба соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ бахшида шуда, хусусияти хоси рекламоро дорад. Асосан муаллиф Дилбар Наҷмидинова ба ҷойҳои таърихиву фарҳангии берун аз шаҳр сафар карда, табиат, таърих ва аз зиндагии мардум сухан мекунанд. Ин барнома бо забони тоҷикӣ пахш шуда, асосан барои аҳолии Тоҷикистон тайёр мешавад. Барнома бо сифати баланд сохта мешавад, аммо дар саҳифаи интернетии телевизиони Тоҷикистон гузошта намешавад. Таасуфовар он, ки ин барнома дар худ матн бо забони хориҷӣ надорад то дар хориҷ низ тавассути ингуна барномаҳо аз табиату зебоиҳои Тоҷикистон зиёдтар маълумот гиранд.

Дар бештар кишварҳо рекламаи туризм дар ВАО (асосан дар бахшҳои телевизиону радиои дар интернет сохташуда) дар ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ғайриқонунии тавозуни савдои беруна, таъмини шуғли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои кории иловагӣ нақши муҳим бозида, ба инкишофи соҳаҳои мухталиф, аз қабili нақлиёт фарҳанг, санъат, истеҳсоли маҳсулоти мардум ва дигар бахшҳои иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад. Аммо дар Тоҷикистон телевизионҳои, ки солҳои охир ба ин бахш таваҷҷуҳ карда истодаанд то ҳол аз имкониятҳои хуби ин бахш истифода намебаранд.

Яке аз мушкilotҳои асосии ВАО –и мо ин дар эҷоди реклама ва идеяи нави барномаҳо мебошад. Аксарияти рекламаҳо бе мавқеъ ва такрори идеяҳои пеш мебошанд. Дар ин масъала Телевизиони “Сафина” ягона телевизионес, ки барномаҳо ва рекламаҳои ба соҳаи сайёҳӣ бахшида шуда, бо хусусиятҳои хоси худ фарқкунанда ва ҷолиби диққат мебошанд. Дар ин телевизион филмҳои телевизиони сохта зер матни он бо забони англисӣ меравад ва дар бахши интернетии Телевизиони “Сафина” [9] дар интернет гузошта мешавад. Барномаҳои ба соҳаи сайёҳӣ бахшидашуда ин: “Ҳунар чашмаест зоянда”, “Ҳунарманд ҳар ҷо бувад сарфароз”, Охупарварӣ дар Саратог”, “Санъти нодир”, Лухтакбозии бадахшӣ” ва ғайра ин гуна барномаҳои фарҳангиву сайёҳӣ Тоҷикистонро ба ҷаҳониён нишон медиҳанд. Масъалан барномаи “Ҳунарманд ҳар ҷо бувад сарфароз” [7] дар бораи зиндагии марди деҳотӣ ва ҳунари кандакорӣ суҳбат мекунанд. Барнома бо садо ва мусиқии ба ҳам мувофиқ дар 3,25 дақиқа пахш шуда дар саҳифаи интернетӣ низ гузошта шудааст.

Ин барномаҳо зери садои мусиқӣ куҳистон ҷойҳои таярихиву фарҳангиро нишон медиҳанд. Асоси таваҷҷуҳи кишвар ин ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон аст ва дар телевизионҳо ҳам ба ҳамин мақсад барномаҳо тайёр ва пахш мегарданд.

Бисёре аз барномаҳо ва роликҳои кӯтоҳе, ки дар телевизион ҳамчун реклама пахш мешаванд, ба мардуми маҳали зиёдтар таъсир мерасонад. Зеро якум агар аудиторияи асосии телевизорҳо ин аҳолии кишвар аҳошад, дуоум ин ки сайёҳат дар Тоҷикистон барои шаҳрвандон осон ва арзон аст. Рушди сайёҳии дохилӣ мавзӯи бисёр муҳим аст ва на танҳо барои кишвари мо. Дар тамоми ҷаҳон сайёҳии дохилӣ аз рӯи дараҷаи фарогирӣ нисбат ба сайёҳии байналмилалӣ ҳатто бартарӣ дорад. Зеро “аз рӯи саҳм сайёҳии дохилӣ 75 – 80 дарсади шумораи умумии сайёҳонро дар ҷаҳон дарбар мегирад”. Одатан ҳангоми саёҳат шахс аз надониستاني забони маҳаллӣ сафар ва урфу одатҳои онҳо мушкилӣ мекашад. Дар сайёҳии дохилӣ ин мушкил ҷой надорад, зеро шаҳрвандон бо як забон ҳарф зада, аз одатҳои якдигар бархӯрдоранд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки қисми зийёди роликҳои кӯтоҳ барномаҳо дар телевизион пахш шуда, бемаврид ва бемақсад танҳо барои пур намудани ҷадвали корӣ сохта мешаванд.

Дар рӯзномаҳои кишвар бошад реклама қариб, ки дида намешавад. Рӯзноманигорон танҳо аз сафархояшон ба ноҳияву шарҳои кишвар менависанд. Мақолаву репортажҳои рӯзнома фарқкунанда буда, қисмати зиёд аз камбудии кишвар менависанд ва ба ҳамин васила реклама низ ба мафкураи шахс чӣ тарафи мусбӣ ё манфӣ таъсир мегузорад.

Ин гуна сафарномаҳо ва рекламаҳо асосан ба мардуми маҳалӣ равона шуда, муҳимтаринашон онҳое, ки дар сомонаҳои интернетӣ низ ин матлабҳоро мегузоштанд. Рузномаи “Ҷумҳурият” ва “Тоҷикистон” аз рузномаҳои кишвар махсуб мешаванд, ки дар сомонаҳои худ хабарҳо ва гузоришҳо аз сайёҳату марақаҳои идона, мегузоранд.

Рузномаи “Ҷумҳурият” [12] рубрикаи алоҳидаеро ба сайёҳӣ бахшидааст ва мардуми дохили кишварро бо матлабҳои сайёҳӣ огоҳ месозад. Масъалан: “Исфара минтақаи ояндаи сайёҳӣ”, “Муҷизаҳои диёри Ховалинг”, Кӯлобшаҳр. Манзари оинҳои миллӣ”, “Сангвор. Имкониятҳои рушди сайёҳӣ бузурганд” ва аз қабилӣ инҳо малумотҳо ва хабарҳоро мегузорад. Ба ин гуна маълумотҳо воқеан чӣ мардуми маҳалӣ ва чӣ берун аз он ниёз доранд ва агар бо забонҳои хориҷӣ чоп ё пахш шаванд таъсирашон зиёдтар аст.

Хабарҳои дар Агентии итилоотии “АМИТ Ховар гузошта шуда, яке аз беҳтарин хабарҳое, ки хусусияти хуби рекламаро доранд, асосан аз сомонаҳои <http://www.president.tj> ва <http://traveltajikistan.tj> гирифта мегузорад. Агентии итилоотии АМИТ Ховар хабар медиҳад: “...Ҳоло дар Тоҷикистон барои шаҳрвандони зиёда аз 78 кишвар низоми соддакардашудаи раводиди электронӣ ҷорӣ карда шудааст... Дар натиҷа, шумораи сайёҳон дар се соли охир мунтазам афзоиш ёфта, ду баробар то соли 2017 (аз 207 то 414 ҳазор нафар) ва дар соли 2018 ба 1млрд нафар зиёд гардидааст”[10]. Ингуна гуна якбора рушд намудани сайёҳӣ дар кишвар ва осон намудани раводид барои зиёда аз 78 кишвар диққати муштариёро ҷалб месозад.

ВАО – кишвар бо мақсади боз ҳам тавсия бахшидани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ ва дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт аз рекламаҳову барномаҳои нав эҷодшуда руз то руз беҳтару хубтар месозад ва мекӯшад, то дар ҳамкорӣ бо Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои сайёҳӣ дар кишварро ба муштариён фаҳмонда диҳад ва дар бардоштани имиҷи кишвар саҳм гузорад.

АДАБИЁТ

1. Дурович А. П. Реклама в туризме. – Минск, 2001. 210с
2. Кириллов А. Т., Маслова Е. В. Реклама в туризме. – СПб., 2002. – С.20. – 180с
3. Меҳровар Хоҷаев. Тоҷикистон ва мавқеи он дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ. (Маҷмӯи мақолаҳо) – Ташакул ва рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар Осиёи Миёна (Тибқи ахбори сарчашмаҳои ҳатӣ ва матолиби дигари таърихӣ). – Душанбе, 2018. – 256 саҳ.
4. Маҷмӯи санадҳои меърии ҳуқуқи Тоҷикистон дар соҳаи васоити ахбори омма. – Душанбе: Ирфон, – 2014. – 408с
5. Степанова Е.Ю. Public Relations в туризме. – М., 2002. С. 159// 340с
6. Сайёҳ. Ноҳияи Муминобод деҳаи Сангдара. Телевизиони Тоҷикистон /12/11/2018
7. Ҳунарманд ҳар ҷо бувад сарфароз. Телевизиони “Сафина // 14-02-2019
8. <http://www.president.tj/taxonomy/term/5/263> (03-04-2019)
9. <http://safina.tj/page/5/> (06-04-2019)
10. <http://khovar.tj/inde.tourist/term/8/654> (28-03-2019)
11. http://www.tvt.tj/cat_sayohi (04-04-2019)
12. http://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=36878 (08-04-2019)

РЕКЛАМАИ ТУРИЗМ (САЙЁҲӢ) ДАР ВАО-И КИШВАР

Дар ин мақола Реклами сайёҳӣ дар ВАО-и кишвар дар соли “Рушди сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ” мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар заминаи омӯзиш ва таҳлили маводи марбут ба масъалаи сайёҳӣ, нақши ВАО-и кишварро дар инъикос ва таблиғи баланд бардоштани имиджи Тоҷикистон ба воситаи сайёҳӣ муайян намуда, мавқеъгирии коршиносони алоидаро доир ба ин масъала нишон медиҳад. Ба воситаи овардани андешаи коршиносон дар мақола ва таҳлили маводҳо, муҳим будани нақши сайёҳӣ дар кишвар ва мавқеи ВАО дар рекламаи онро мавриди таҳқиқ мекашад. Мақолаи мазкур нақш ва мавқеи ВАО-ро дар баррасии ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи сайёҳӣ муайян мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ташаббускори масъалаи сайёҳӣ объекти асосии маводҳои ВАО-и кишвар мебошад. Аз ин ру, дар ҳамаи маводҳои радио, телевизион матбуот ва сомонҳои интернетӣ, хабарнигорон ва муассисони ВАО таваҷҷуҳи асосиро ба рекламаи бавоситаву бевосита ва нақши Тоҷикистон дар рушди ҳамкориҳо дар соҳаи сайёҳӣ равона кардаанд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, Тоҷикистон, Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ, Роҳи бузурги абреши, кӯҳнавардӣ, ёдгории фарҳангии таърихӣ, Боми ҷаҳон, куллаи Исмоили Сомонӣ.

РЕКЛАМА ТУРИЗМА В СМИ

В данной статье проанализированы рекламные объявления о туризме в средствах массовой информации страны в год «Развитие туризма и традиционных ремесел». Автор на основе изучения и анализа материалов, касающихся проблемы туризма, определяет роль СМИ страны в отражении и пропаганде для повышения имиджа/престижа Таджикистана через туризм, а также демонстрирует позицию некоторых экспертов по этому вопросу. , Опираясь на мнение экспертов в данной статье и анализируя материалы, автор анализирует важность туризма в стране и роль средств массовой информации в его рекламе. В данной статье определены роль и позиция средств массовой информации в обзоре рекламных инициатив Таджикистана как страны туризма. Республика Таджикистан как инициатор вопросов туризма является основным объектом материалов СМИ страны. Поэтому во всех материалах радио, телевидения, периодических изданий и интернет-сайтов журналисты и учредители/основатели средств массовой информации обращали внимание на прямую и косвенную рекламу роли Таджикистана в развитии сотрудничества в сфере туризма.

Ключевые слова: туризм, Таджикистан, Всемирная туристская организация, Великий шелковый путь, альпинизм, культурные и исторические памятники, Искандаркуль, Крыша мира, Пик Исмоили

ADVERTISEMENT OF TOURISM IN MASS MEDIA OF THE COUNTRY

In this article have been analyzed the advertisement of tourism in the mass media of the country in the year of “Development of tourism and traditional crafts”. The author based on study and analysis of materials regarding to issue of tourism, identifies the role of mass media of the country on reflection and propaganda for increasing of the image/prestige of Tajikistan through tourism, and demonstrates the position of certain experts regarding this issue. Through drawing the opinion of experts, in this article and through analysis of materials, the author puts under analyzation the importance of tourism in the country and the role of mass media on its advertisement. This article identifies the role and position of mass media on review of advertising initiatives of Tajikistan as a country of tourism. Republic of Tajikistan as an initiator of issues of tourism is a main object of materials of mass media of the country. Therefore, in all materials of radio, television, periodical publications and internet websites, journalists and founders/shareholders of mass media, directed the focus to direct and indirect advertisement of the role of Tajikistan on the development of collaborations on the area of tourism.

Keywords: tourism, Tajikistan, World Tourism Organization, Great Silk Road, alpinism, cultural and historical monuments, Iskandarkul, The Roof of the World, The Peak of Ismoili Somoni

Сведения об авторе: *Курбониев Фаррух Султоншоевич* - магистр кафедры пресса Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: fqurboniev@gmail.com Телефон: (+992) 93 893 93 91

Information about the author: *Qurboniev Farrukh Sultonshoevich* – graduate student of journalism department of Tajik National University. Address: 17, Prospect Rudaki, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. E-mail: fqurboniev@gmail.com Phone: (+992) 93 893 93 91

ВАЗӢИ ТОҶИКИСТОН АЗ НИГОҲИ СОМОНАИ АНГЛИСИИ ОИ “АЗИЯ ПЛЮС”

Одинаев М. Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар инъикоси ҳама гуна проблемаҳо, ВАО-и электронӣ аз ҷумла агентҳои иттилоотӣ, махсусан сомонҳои саҳми назаррас доранд. Дар баробари ВАО матбуот низ

барои таъсир расондан ба афкори омма ва амали сохтани ҳадафҳои ғаразнокӣ фирқаҳо воситаи муфид мебошад. Айни замон давлат ва ҳукуматро бидуни матбуот тасаввур кардан номумкин аст ва матбуоти онҳо забонашон маҳсуб меёбад. Чи тавре ки дар соли 1878 президенти саввуми ИМА Томас Ўефферсон навишта буд, “азбаски асоси идоракунии давлатии мо ақидаи халқ аст, мақсади аввалиндараҷа аз он иборат аст, ки ин ҳуқуқ ҳифз карда шавад; ва агар шахсан ман муайян месохтам, ки оё мо давлати бидуни рӯзномаҳо дошта бошем, ё рӯзномаҳои бидуни давлат, албатта, ман дуввумиро интихоб мекардам”. Ин суҳанҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки ВАО дар ҳақиқат барои ҳар қавму миллат ва давлат чизи аз ҳама зарур мебошад. Дар ҳама ҳодисаҳо ва муноқишаҳо, ки дар кулли давлатҳои ҷаҳон шуда мегузаранд, ҳатман дар саҳифаҳои агентҳои иттилоотӣ, радио ва телевизион, рӯзномаҳои ҳизбию давлатӣ ва шахсӣ ҷамъиятӣ аз назари ҳудӣ онҳо таҳлил ва баррасӣ мешаванд.

Тавре ҳунарманд, ҳофиз бе халқ ҳеҷ аст, ВАО низ бе аудитория, яъне шунаванда, бинанда ва хонанда вуҷуд дошта наметавонад. Барои инро аниқу дақиқ кардан аввал бояд фаҳмем, ки ВАО чист.

“Идораҳои матбуот, радио ва телевизион, агентҳои иттилоотӣ, бюллетенҳо, дигар нашрияҳои даврӣ, ки дар се моҳ на камтар аз як маротиба нашр мешаванд, кинохроника, сабтҳо, барномаҳои аудио ва аудиовизуалиро воситаҳои ахбори омма меноманд”, - омадааст дар моддаи яки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма”. Бар ақидаи Иброҳим Усмонов китоб, рӯзнома, маҷалла, агентҳои хабарӣ, шабнома, радио, телевизион, кино, реклама нашриётро воситаҳои ахбор ва таблиғ мебошад: “Қисме аз инҳо умумият ва наздикӣ ба воситаҳои ахбори омма ва таблиғдоранд, яъне на ҳама ба ин система дохил мешаванд. Ба система пеш аз ҳама онҳое дохил мешаванд, ки ҳислати даврӣ доранд, яъне дар вақти таъйиншуда мунтазам нашр мешаванд, агар боре дар он вақт пайдо нашаванд, ин на танҳо истисно буда метавонад”.

ВАО пеш аз ҳама барои иттилоъ расонидан ба мардум ва бо роҳҳои гуногун ба афкори аудитория таъсир расонидан хизмат мерасонад. Аудитория, яъне гиранда, истеъмолкунанда ва баҳодихандаи иттилоъ, агар иттилоъро мол номем, аудитория харидори он аст, ки ба мол баҳо дода, мувофиқи табъу завқаш харидорӣ менамояд.

Ҳар як намуни ВАО дар ҷомеа вазифаҳои муайяно иҷро намуда, бо хусусиятҳои хоси инъикос ва гуногунрангии таъсиррасонии худ афкори оммаро идора менамояд.

Объекти таҳқиқи мо асосан Тоҷикистон аз нигоҳи сомонӣ англисии оҷонсии иттилоотии «Азия плюс» аст ва он ба афкори омма чӣ гуна таъсир мерасонад, аммо мо фарроҳтар меравем, зеро чӣ матбуот ва чӣ радио ва чӣ оҷонсӣ инҳо бо ҳам тавбамаанд. Танҳо фарқиашон он аст, ки радио бо садо оҷонсӣ бо фаврият ва газета бошад, бештар бо мақолаҳои таҳлилий ба афкори мардум таъсири бисёр мерасонад. Яъне ҳадаф аз ин гуфтаҳои мо он аст, ки дар ин кори илмӣ худ меҳорем дар бораи таъсири баъзе аз мақолаҳо, ки дар оҷонсии иттилоотии «Азия плюс» ба табъ расидаанд, ба афкор ва ба танзим даровардани нӯҷуриҳои иҷтимоӣ суҳан ронем.

Густариши рӯзафсуни равобити фарҳангӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии Тоҷикистони соҳибистиқлол бо мамалики мухталифи дунё ба ҳар як фарди ҷумҳурии мо маълуму равшан аст. Дар ин ҷода забони англисӣ ҳамчун забони муштарак, саҳми хеле ҷашмрасе дошта, боиси афзоиши иртиботи муттақобил миёни миллату халқиятҳои гуногуни олам мегардад. Зеро забони англисӣ имрӯз дар 12 мамлакати дунё ҳамчун забони якҷам, яъне чун забони расмӣ – давлатӣ, дар 33 мамлакат ҳамчун забони дуюм, чун забони муоширати байни мамлакатҳо истифода шуда, дар 56 мамлакати дунё ҳамчун забони хориҷӣ омӯхта мешавад. Дар кишвари соҳибистиқлоли мо низ забони англисӣ чун забони муоширати дар баробари забони модарӣ ва русӣ омӯзонда мешавад. Омӯхтани ин забон ба мо кумак мекунад, то ба фарҳанги оини дигар кишварҳо ошноӣ пайдо

намоем. Барои ҳамин мо саҳифаи англисии сомонаи “Азия Плюс” – ро таҳқиқ менамоем.

ASIA-Plus – гурӯҳи расонаҳои мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Аз се ширкати мустақил - Агентии иттилоотӣ, Нашрия ва Ширкати телевизиону радио иборат аст, ки зери як тамға (бренд) фаъолият мекунанд.

Агентии иттилоотии «Азия Плюс» аввалин агентии иттилоотии хусусӣ дар Тоҷикистон буда, моҳи ноябри соли 1995 дар Вазорати Адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст. Моҳи апрели соли 1996 аввалин шумораи бюллетени иттилоотӣ - таҳлили он бо забони англисӣ ва русӣ нашр шуд. Аз аввали соли 1997 саҳифаи интернетии ахбори «Азия Плюс» ба кор шурӯъ кард ва имрӯзҳо ба яке аз сомонаҳои серхонанда табдил ёфтааст. «Азия Плюс» дорои шабаки хусусии хабарнигорон дар тамоми минтақаҳои Тоҷикистон, инчунин дар Русия, ИМА, Британияи Кабир мебошад. Имрӯз аз хизматгузориҳои иттилоотии Агентии ASIA-Plus сохторҳои давлатии Тоҷикистон, парлумони кишвар, вазорату идораҳо, бонкҳо, сохторҳои бузурги тиҷоратӣ, ҳамаи сафоратхонаҳои хориҷии муқими Тоҷикистон ва аксари созмонҳои байнулмилалӣ дар ҷумҳурӣ фаъолиятдошта истифода мекунанд. Агентӣ бо се забон - тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ хизматгузориҳои иттилоотӣ пешниҳод мекунанд. Аз рӯи шумори корбарон дар Интернет-паҳнои TJ портали иттилоотии www.news.tj (www.asiaplus.tj) бидуни шубҳа пешсаф аст. Ҳоло агентии иттилоотии «Азия Плюс» ба низоми мултимедиявӣ гузаштааст. Яъне барои хонандагони худ хабар, видео ва аудиоро пешниҳод мекунанд. Ҳамакнун метавон дар сомонаи ин агентӣ ҳам навор, ҳам аудио, матн, шумораи рӯзномаи «Азия Плюс» ва ҳам маҷаллаи «VIP-zone»-ро хонд.

Дар сомонаи “Азия Плюс” хабар бо сабки “пирамидаи чаппа” ё “аҳроми вожгуна” чоп мешавад, ки имрӯз қариб дар ҳамаи рӯзномаву хабаргузориҳои бузурги ҷаҳон аз ҷумла Тоҷикистон истифода мешавад. Дар ин сабк матлаби асосӣ дар аввали хабар ва камарзиштари он дар поёни хабар гузошта мешавад ва ин матолиб дар қисматҳои гуногуни сабки аҳроми вожгуна вобаста ба ҷиҳати аҳамиятнокиашон ба таври аз боло ба поён танзим мегардад. Қисматҳои асосии пирамидаи чаппа ин титр, лид ва собиқаи хабар мебошад.

Титр ё сарлавҳаи хабар аз калимаи фаронсавии “titre” гирифта шудааст. Титри хабари сабки “аҳроми вожгуна” аз матлаби асосии рӯйдод гирифта мешавад. Титр набояд тӯлонӣ шавад ва бояд танҳо аз як ҷумла иборат бошад. Ҳар қадар титр барҷастатар бошад, қисмати хабар ҳамон қадар афсунтар мегардад.

Дар инҷо титри яке аз хабарҳоро меорем: “Construction of the flyover at the Qariyai Bolo roundabout expected to be completed ahead of schedule” (Сохтмони эстакада дар маҳаллаи Қарияи Боло охири ҳамин сол ба итмом мерасад.). Титри номбурда аз як ҷумла иборат буда хабар дода истодааст.

Лид дар забони англисӣ – пешоҳанг ё бахши аввал, муаянкунандаи мӯҳтавост. Параграфи аввал ё қисмати баъди титр дар сабки аҳроми вожгуна Лид ном дорад. Лид ин қисматест, ки он асос ё факти муҳими рӯйдодро дар бар мегирад. Чизе, ки дар титр баён мегардад, камтар аст, дар лид бошад васеътар нишон дода мешавад. Лиди хабарӣ дар боло зикргардидаро дар инҷо меорем барои фаҳмотар шудани лид. “Сохтмони эстакадаи дуҷуми сеқабата дар мавзеи буриши хиёбонҳои Исмоили Сомонӣ ва Абӯалӣ ибни Сино пеш аз муҳлат ба итмом мерасад. Дар ин бора зимни нишастии хабарии рӯзи 31 январ муовини аввали раиси шаҳри Душанбе Маҳмадсаид Зувайдзода дар нишастии матбуотӣ рӯзи 31 январ ба рӯзноманигорон хабар дод.” Чи тавре ки мебинед лид аз титр барҷастатар буда маънои хабарро пурратар нишон медиҳад.

Собиқа – қисмати охири сабки аҳроми вожгуна аст, ки дар он чанд матлабе чун эзоҳи хабар баён мегардад. Ҳамчунин дар собиқа ахбор ва маълумоти пешина барои шарҳ ё ёдрас намудани хонанда оварда мешавад. Ҳоло бошад боз фарҷоми хабари дар боло зикргардидаро меорем, ки ҳаҷун собиқа ё ин ки қисмати охири хабар истифода

шудааст: “Амалисозии лоиҳаи ба ин монанди сохтмони эстакада соли гузашта дар маҳаллаи 82-юми пойтахт ба анҷом расид. Аммо дар он ҷо ҳам алҳол корҳо пурра ба анҷом нарасидаанд: қисмати ғарбии роҳ то ҳол баста буда, дар он ҷо корҳои сохтмон ҷараён доранд.” - чи тавре мебинед, маълум аст, ки ҷумлаи номбурда вазифаи собиқаро иҷро кардааст.”

Саҳифаи англисии сомонаи “Asia-Plus” яке аз бахшҳои муаррифкунандаи Тоҷикистон ба ҷаҳон мебошад. Чи тавре, ки аён аст мардуми хориҷ аз кишвар бештар бахши русӣ ва англисии ин оҷонсиро мутолиа мекунанд. Дар ин сомона маводҳоро бо се забон пахш мекунанд. Дар аввал тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ. Дар баъзе маврид маводҳое, ки ба забони тоҷикӣ ҷоп шудаанд, дар саҳифаи англисӣ ҷоп нашудаанд ва ё ин ки дар бахши русӣ ҷоп нашудаанд. Хулоса, ки ҳама вақт як хел нест баъзан бо ду ҳабон ва баъзе вақт бо се забон нашр мешавад. Бештари маводҳо дар бахши англиси кӯтоҳтар нашр шудааст ва дар бахши русӣ бошад фарох, ки сабаби асосии ин мумкин аст, ки фаврияти хабарро аз даст додан ва ё норасоии тарҷумон аст.

Сомонаи англисии Оҷонсии иттилоотии “Asia-Plus” бо якчанд бахш аз ҷумла “Main (хона), Tajikistan (Тоҷикистон), Central Asia (Осиёи Миёна), World (Ҷаҳон), Sport (Варзиш), Opinion (Ақида), Special Projects (Лоиҳаи махсус)” мавод матраҳ мекунанд. Дар саҳифаи русӣ бошад, бахши “мигрант” (муҳоҷир) ҳам мавҷуд аст, ки дар саҳифаи англисӣ вучуд надорад. Дар ҳамин асно бахши Тоҷикистон боз ба чанд гурӯҳ ҷудо мешавад, аз ҷумла: “All in this rubric” (Кулли маводи бахш), “Power” (Ҳокимият), “Politics” (Сиёсат), “Economy” (Иқтисод), “Security” (Амният), “Incident” (Ҳаводис), “Law-order” (Қонун ва табиат), “Society” (Ҷомеа).

Бештари хабарҳо дилгиркунанда буда хонандаро аз хондан боз медорад, чунки бояд дар сомона хабарҳоеро гузоранд, ки амиқу дақиқ ва танҳо факти асосиро нишон диҳад хуб аст, чунки хонандаи сайт вақти ҳамаи ин хабарро хондан надорад. Хабарҳои васеъро метавон дар матбуот ҷоп кард, вале хонандаи сомонаи интернетӣ имкони фаровон надорад, ки чунин маводи бузургҳаҷмро хонад. Инчунин дар хабари мазкур умумигӯӣ зиёд аст ва калимаҳои нолозим низ ҷой доранд, ки бо лағв кардани онҳо мазмун тағир намеёбад.

Аз ин бармеояд, ки хабарҳои дар саҳифаи англисӣ омада бо хабарҳои дар саҳифаи русӣ меомеа баъзеяшон хеле фарқ мекунанд. Чи тавре, ки мебинед ҳамин маводе, ки дар боло таҳлил намудем дар саҳифаи англисӣ як навъ хабари кӯтоҳе шуда омада буд. Дар саҳифаи русӣ бошад хабари васеъ.

Як хабари дигаре ки санаи 8 мартӣ соли равон соати 11:45 зери рубрикаи “ҷомеа” дар саҳифаи англисии оҷонсӣ ва соати 10:08 дар саҳифаи русии сомона нашр шудааст. Чи тавре, ки ба мо маълум аст хабаре ки дар саҳифаи русӣ ҷоп шудааст аз хабари саҳифаи англисӣ ҷоп шуда як соат пештар нашр шудааст. Аз ин бар меояд, ки бештари хабарҳо аввал бо забони русӣ ва баъдан ба забони англисӣ ҷоп мешаванд. Муаллифи хабари англисӣ “Asia-Plus” мебошад.

Дар саҳифаи русии сомона бо титри “Рустам Эмомали сегодня отмечает день рождения. Ему 31 год.” (Рустами Эмомалӣ имрӯз зодрӯз дорад. Ё 31 сола шуд.) соати 08:37, ки аз хабари дар саҳифаи англисӣ омада қариб 1 соату 30 дақиқа пештар нашр шудааст. Ин хабари тоза ву нав шуда метавонад, чунки ба хонанда тез дастрас шудааст.

Дар хабари мазкур маълумот дар барои соли тавваллудаш донишгоҳҳои хатмкардааш ва вазифаҳое, ки кор кардаасту ҳоло фаъолият карда истодааст, омадааст. Аз ҷумла дар собиқаи хабар: “Барои “фаъолияти арзанда ва пурсамар дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ” бо ордени “Зарринтоҷ” дараҷаи II мукофотонида шудааст, маълумот додаанд.

Дар хабари номбурда беҳудагӯӣ кам истифода бурда, маълумотҳо дақиқ оварда шудааст.

Яке аз шабакаҳои муосири иттилоотӣ Интернет мебошад. Айни замон шабакаи интернет фазое мебошад, ки дар он иттилооти гуногун ба таври фаврӣ ҷойгир карда шуда, ба одамон дастрас гардонида мешавад. Шабакаи интернет аз сомонаҳое иборат аст, ки онҳо аз рӯи мазмун ва мундариҷаи худ гуногун мебошанд. Бояд гуфт, ки пайдоиши радио барои бартараф намудани норасоии матбуот, пайдоиши телевизион барои бартараф намудани норасоии радио ва пайдоиши интернет барои бартараф намудани норасоии ҳамаи онҳо ба вуҷуд оварда шудааст. Яъне, дар шабакаи интернет, ҳам иттилооти хаттӣ, ҳам расму тасвирҳо ва ҳам иттилооти садоӣ видеой ҷойгир карда шуда, ба одамон дастрас гардонида мешаванд. Бояд гуфт, ки сомонаҳои интернетиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: расмӣ ва ғайрирасмӣ. Сомонаҳои расмӣ ба муассиса ва ташкилотҳое тааллуқ доранд, ки онҳо дар доираи қонун ғайриқонун намуда, ба воситаи шабакаи интернет худро ба одамон муаррифӣ менамоянд. Сомонаҳои ғайрирасмӣ бошанд, ба гурӯҳҳои ифротгаро, ташкилотҳои экстремистӣ ва террористӣ тааллуқ дошта, ба иғвоангезию таҳмилгарой машғул мегарданд. Бинобар ин, дар аксар маврид дар шабакаи интернет иттилооте ҷойгир мегарданд, ки сарчашмаи расмӣ надошта, хабарҳои дурӯғ ва далелҳои беасос мебошанд.

Хулоса дар Агентии “Азия Плюс”, ки дар ташвиқ ва тарғиби ҳувиати миллӣ, фарҳанги бою ғании кишвар, сафарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабули меҳмононӣ хориҷӣ, тарзи зиндагии озоиштаи мардуми кишвар маводи зиёде ба ҷоп мерасонанд, саҳифаи англисии сомона низ мавқеи худро дорад. Зеро дар як рӯз аз 10 то 15 хабарҳои англисиро пешниҳоди аудитория мекунад, дар саҳифаи тоҷикиаш бошад аз ин бештар дар як рӯз дар тамоми бахш қариб 40 то 50 хабарро нашр мекунад.

Аз ҷумла бештари маводҳои рубрикаи “Politics” (Сиёсат) дар хусуси ғайриқонунӣ кормандони ҳукумати кишвар ва махсусан, мулоқот ва пазириши президенти кишвари мо дар хориҷ ва қабули меҳмони сарони дигар кишварҳои хориҷи дар Тоҷикистон, фармону қарорҳои Парлумони Тоҷикистон, Президенти кишвар, навагонҳои шаҳри Душанбе, Амнияти Ҷумҳурӣ, варзиш, фарҳанг, иқтисодиёт ба ҷашм мерасад. Мулоқоту вохуриҳо дар дохил ва берун аз кишвар пеш аз ҳама муарифии кишвари кучаки мо дар арсаи байналмилалӣ мебошад, аз ҷониби дигар бастанӣ шартномаҳои тарафайн ба хотири боз ҳам беҳтару хубтар намудани сатҳи зиндагонии мардуми кишвар ва хусусан тараққиёти ҳамаҷонибаи он мусоидат менамояд. Маҳз ҳамаи инро мо аз мазмуни хабарҳои тоҷикии он мебинем ва мутаасифона дар саҳифаи англисии он бошад камтар ба назар мерасад. Дар рубрикаи “Economy” (Иқтисод) бошад, фосилаи байни хабарҳо аз ду то се рӯзро ташкил мекунад ва баъзе рӯзҳо аз се то панҷ хабарро дар бар мегирад. Рӯзҳои шанбе ва якшанбе агенти истироҳат мекунад ва дар ин рӯзҳо мавод нашр намекунад. ОИ Ҳамарӯза аз соати 8 то соати 17 маводҳоро ба аудитория пешниҳод мекунад.

Нависандаи ҳаҷвнигори асри XIX-и амрикоӣ Финли Питер Данн гуфта буд, ки вазифаи журналист “дилбардорӣ озордагон ва озордагии форигболон аст”. Дар ҳамин асно вазифаи асосии журналистика дар ҷомеаи озод тӯли ҳаёти чандин насл бетағйир мондааст.

Метавон гуфт, ки маводҳое, ки дар тамоми бахши саҳифаи англисӣ ҷоп мешаванд, аслан аз рӯи жанр хабари кутӯҳанд. Яъне хабарҳои овардашуда аксаран аз саҳифаи русӣ ва ё тоҷикӣ гирифта тарҷума шудаанд. Фосилаи баёни хабарҳо на он қадар наздик буда дар як рӯз аз 2 то 3 хабарро ташкил медиҳад.

Дар фарҷоми кор ҳаминаро қайд карданим, ки Оҷонсии иттилоотии “Азия Плюс” яке аз агентҳои ғайриқонунӣ Тоҷикистон буда тӯли 24 сол Тоҷикистонро ба ҷаҳониён ва ҷаҳониёро ба Тоҷикистон шиносонида истодааст. Оҷонсии иттилоотӣ аз тамоми навагонҳои ватанӣ бохабар буда феврияти хабарро аз даст намедиҳад ва бештар кӯшиш мекунад, ки навагониро зудтар ба аудитория пешниҳод кунад. Дар сомонаи агенти мавод бисёр буда ҳамарӯза қариб аз 20 то 25 хабарро аз соати 8:00 то соати 17:00 нашр мекунад. Сомона англисӣ зерӣ назорати

агенти буда нафарони масъулро надорад, ки дар бахши англисӣ мавод матраҳ бикунанд. Бештари маводҳо аз номи худи Оҷонсии иттилоотии “Азия Плюс” пахш мешавад.

АДАБИЁТ

1. Мирзоалӣ С.. Хабар: аз машриқ то ба мағриб. Душанбе, 2009. – С. 114
2. <https://news.tj>
3. <https://news.tj/en/news/tajikistan/power/20190131/construction-of-the-flyover-at-the-qariyai-bolo-roundabout-expected-to-be-completed-ahead-of-schedule>

ВАЗЪИ ТОҶИКИСТОН АЗ НИГОҲИ СОМОНАИ АНГЛИСИИ ОИ «АЗИЯ ПЛЮС»

Дар мақолаи мазкур вазъи Тоҷикистон аз нигоҳи сомонаи англисии ОИ «Азия плюс» баррасӣ шудааст. ВАО пеш аз ҳама барои иттилоъ расонидан ба мардум ва бо роҳҳои гуногун ба афкори аудитория таъсир расонидан хизмат мерасонад. Аудитория, яъне гиранда, истеъмолкунанда ва баҳодихандаи иттилоъ, агар иттилоъро мол номем, аудитория харидори он аст, ки ба мол баҳо дода, мувофиқи табъу завқаш харидорӣ менамояд. Бештари хабарҳо дилгиркунанда буда хонандаро аз хондан боз медорад, чунки бояд дар сомона хабарҳоеро гузоранд, ки амиқу дақиқ ва танҳо факти асосиро нишон диҳад хуб аст, чунки хонандаи сайт вақти ҳамаи ин хабарро хондан надорад. Хабарҳои васеъро метавон дар матбуот ҷоп кард, вале хонандаи сомонаи интернетӣ имкони фаровон надорад, ки чунин маводи бузургҳаҷмро хонад. Инчунин дар хабари мазкур умумигӯӣ зиёд аст ва калимаҳои нолозим низ ҷой доранд, ки бо лағв кардани онҳо мазмун тағир намеёбад.

Калидвожаҳо: иттилоот, сомонаи англисӣ, ВАО, аудитория, хабар, матбуот, интернет, маводҳо, мазмун, калима.

СИТУАЦИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОГО САЙТА "АЗИЯ ПЛЮС"

В данной статье рассматривается ситуация в Таджикистане с точки зрения англоязычного сайта Азия Плюс. Средства массовой информации, в первую очередь, служат информированию общественности и по-разному влияют на мнение аудитории. Аудитория, то есть получатель, потребитель и оценщик информации. Если мы называем это информацией, то аудитория – это покупатель, который оценивает товары и покупает их по вкусу. Большинство новостей скучно, и это мешает читателям читать их, потому что хорошо размещать на сайте сообщения, которые являются точными, и показывают только основные факты, потому что читатель сайта не успевает прочитать все эти новости. Обширные новости могут быть напечатаны в прессе, но читатель интернет-сайта не может прочитать такой большой объем.

Ключевые слова: информация, английский сайт, СМИ, аудитория, новости, пресса, интернет, материалы, контент, слово.

SITUATION IN TAJIKISTAN FROM THE POINT OF VIEW OF THE ENGLISH-LANGUAGE SITE "ASIA PLUS"

This article examines the situation in Tajikistan from the point of view of the English-language site Asia Plus. The mass media primarily serve to inform the public and influence the opinion of the audience in different ways. Audience, that is, the recipient, consumer, and evaluator of information. If we call this information, then the audience is the buyer who evaluates the products and buys them according to taste. Most news is boring, and this prevents readers from reading it, because it is good to post messages on the site that are accurate and show only the main facts, because the site reader does not have time to read all these news. Extensive news can be printed in the press, but the reader of an Internet site cannot read such a large volume.

Keywords: information, English site, media, audience, news, press, Internet, materials, content, word.

Сведения об авторе: *Одинаев М.Н.* – магистр факультета журналистики ТНУ

Information about the author: *M. N. Odinaev* - master of the faculty of journalism of TNU

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ РОБИТА БО ЧОМЕА (PR) ХАМЧУН МЕХАНИЗМИ ИТТИЛООТӢ

Раҷабова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар бораи пайдоиш PR чун мафҳуми муносибат бо чомеа чанд фикру назар вучуд дорад. Дар сарчамаҳо ва китобҳои, ки мо мутолиа намудем, ташаккули он ба солҳои гуногун рабт дода мешавад. Мисол, дар баъзе китобҳо гуфта шудааст, ки пайдоиши PR чун фаҳмиши “Робита бо чомеа” бори аввал дар суҳанронии президенти ИМА Томас Љеферсон соли 1807 зимни ироаи паём ба конгресси кишвар баён гардида буд. Аммо журналисте, ки ин ибораро дар фаъолияти касбиаш бевосита истифода бурдааст, Айви Ли мебошад ва онро соли 1919 қорбааст қардааст. Дар баробари ин, дар бисёр китобҳо пайдоиш PR-ро ба Д.Итон мансуб медонанд [3, 26]. Мавсуф PR-ро дар лексияҳои худ дар донишгоҳи Йелск бо номи “PR ва масъулияти касби ҳуқуқшиносӣ” истифода бурдааст. Д. Итон дар дарсҳоиаш ба донишҷӯён мефаҳмонд, ки адвокатҳо новобаста ба хоҳиши муштариашон бояд манфиатҳои ҷамъиятро фаромӯш накунад. Нагузорад, ки барои манфиати як нафар манфиати ҷамъият поймол шавад, яъне вай дар назди ҷамъият бемасъулият набошад.

Аз ин рӯ, асосгузори PR дар Амрико Самуэл Адаме ва роҳбарикунандаҳои муборизони истиклолият дар Амрико ҳисобида мешаванд [12, 361]. Меҳнати онҳо ва пайдо кардани шакли нави таъсиррасонӣ ба фикру андешаи ҷамъият буд, ки як қатор принсип ва роҳҳои самарабахши муносибат бо чомеа ва дар рафти он, тағйирдиҳии фикри он ба вучуд омад, ки асоси PR-и имрӯзаро ташкил медиҳад:

- ташкилотҳои сохтан лозим аст, ки мардумро ба ҳам оранд (чунин ташкилотҳо “Баҷаҳои озодӣ”, ки соли 1766 бунёд шуда буд, “Қумитаи қорреспондентҳо” дар Бостон соли 1775);

- истифодаи шиорҳо, ки проблемаҳои мушқилро дар шакли содда ва фаҳмою зудхотиргир пешниҳод мекунад. (Мисол, “Озадӣ ё марг!”);

- ташкили воқеаҳо, ки диққати оммаро ба худ ҷалб менамояд ва бо воситаи он фикри мардум нисбат ба ташкилот ва ё проблема равона мешавад (мисол, “Ҷойнӯшии Бостон”);

- пешгузариҳои ҳариф дар тафсили ҳодисаи руҳдода, ки фикру ақидаи шумо чун ягона роҳи ҳалли масъала ҳисобида шавад;

- зарурати таблиғот ва ташвиқоти пайдарпай, ки метавонад назар ва фикри оммаро доир ба объект тағйир диҳад.

- Муборизаи шадид дар саҳифаи рӯзномаҳо ба шакли мақола, памфлет ва дигар жанрҳои адабиёт мушоҳида мегардид, ки метавонист афкори мардумро тағйир дода, зарурати қабули конституцияро фаҳмонанд. Сиёсатмадорони Амрико Александр Гемилтон, Љеймс Медисон ва Љон Љей якҷоя таҳаллуси “Паблюс”-ро гирифта, ба ҳамаи редакцияҳо барои қабули конституция мақолаю мактубҳо менавиштанд. Ҳамаи он мактубҳо, ки 85 шумораро ташкил медоданд, якҷоя чун як ҳуҷҷат бо номи “Мактубҳои федералист” унвон мешаванд, ки имрӯз низ чун шарҳномаи конституцияи Амрико эътироф гардидааст.

- Фаъолияти ин тарғибгарони демократияи Амрико таърихшинос Аллан Нэвинс ҳуб омӯхта, ҳулоса мебарорад: “Ба даст овардани ризоияти омма доир ба қабули конституция қори PR буд ва Гамилтон бо фаҳмиш ва дарки ҳолату воқеа конституцияро ҳимоя қарда, фикри одамони аҳли фаҳмро ба иноват мегирифт. Барои ҳамин ҳам, ӯ бо онҳо мубодилаи фикр намуда, ақидаи ҳудро мегузаронд”.

Баъди қабули конституция низ баҳсҳо гирди ин ҳуҷҷат ба интиҳо нарасид, махсусан масъалаҳои шахсият ва таъсири давлат ба вай нооравшан ва ё то охир баррасӣ нашуд. 10 тағйироти аввале, ки Медисон дар соли 1791 зери номи “Ҳуқуқ дар Библия” даровард, заминаҳои бузурге барои касб шудани PR буданд. Таърихшиносон мегӯянд,

ки “Ҳуқуқ дар Библия”-ро пурра санаде барои РР шуморидан мумкин аст, ҳарчанд асосаш пешниҳоди ҳуқуқи сиёсӣ ва озодӣ ба шаҳрвандон буд.

Аз ибтидои таърихи башар то кунун ҳамвора одамони хушёр ба хотири шинохти муносибати худ бо дигарон аз шеваҳои муайян кор гирифта, дар амалҳои худ навъе робита бо ҷомеаро татбиқ кардаанд [1, 64].

Вале касе наметавонад бигӯяд, ки робита бо ҷомеа ҳамчун пеша кай ва дар кадом кишвар падид омадааст ва киро метавон поягузори робита бо ҷомеа ном бурд. Тааҷҷубовар ҳам нест, ки робита бо ҷомеа на фақат ба хотири эътимод бахшидан ба одамон, балки барои таъсиррасонӣ ва нуфуз ба рафтори мардум эҷод мешавад [2, 149]. Бинобар ин метавон тахмин зад, ки кӯшишҳои барқарор кардани робита бо ҷомеа ҳамчунон ба мисли тамаддун қадима аст.

Шоистаи зикр аст, ки дар масъалаи баёни таърихи робита бо ҷомеа мо ду истилохро ба кор гирифтем, ки яке аз он “робита бо ҷомеаи муқаддамотӣ” мебошад. Манзури мо ин аст, ки дар аҳди қадим шакл ва равишҳои робита бо ҷомеа ва нуфуз ба афкори ҷомеа вучуд дошт, вале ин ҳама унсурҳои буданд, ки ҳанӯз дар пояи ҳирфаият қарор надоштанд ва робита бо ҷомеаро дар фаҳмиши имрӯз дар худ пурра таҷассум намекарданд. Бо дарназардошти ин омил муаллифи ин сатрҳо намунаҳои робита бо ҷомеаро дар аҳди қадим робита бо ҷомеаи муқаддамотӣ унвон кардааст. Аммо робита бо ҷомеа ба сифати пешаю фаъолият дар фаҳмиши кунунӣ ва илм танҳо дар оғози қарни XX рӯи кор омадааст.

Чуноне зикраш рафт, дар тӯли таърихи инсоният хангоми нуфуз ба рафтори мардум аз абзори муҳталифи таъсиррасонӣ истифода шудааст ва фаъолияти суҳанварӣ ё худ воизӣ, намунаест, ки имрӯз онро муҳаққиқон як навъи хизматрасонӣ дар соҳаи мудирияти иртиботи иҷтимоӣ тафсир мекунанд [11, с.307].

Воқеан ҳам, робита бо ҷомеаи муқаддамотӣ таърихи хеле қадима дорад ва баъзе аз нишонаҳои робита бо ҷомеаро дар низомҳои иртиботи давлатии императории бостонии Эрон, Миср ва Чин ҳам метавон мушоҳида кард.

Ҳатто фаъолияти қорчиёни дарбори шохон ба хотири огоҳ намудани раъият аз қарору фармонҳои оӣ, ки бо нидои “нашунидам нагӯед” оғоз мегардад, ҷузъе аз таърихи робита бо ҷомеа аст [10, с.137].

Мо бар ин ақидаем, ки фаъолияти қорчиёни замони қадим дар худ унсурҳои робита бо ҷомеаро инъикос мекунад ва онҳо дар даврони робитаи ҷомеаи муқаддамотӣ, вақте қорчиён дар кӯчаву хиёбонҳои шаҳрҳои бузург, дар бозору назди масоҷиду мадрасаҳо ва умуман ҷойҳои, ки мардуми зиёд ҷамъ мешуданд, аз фармону қарорҳои қадиди шохону амирон ба раъият иттилоъ медидаанд, ба мушоҳида расидааст [8, 536]. Раъият ба ин тариқи иттилоърасонӣ одат гирифта буд. Ҳар гоҳе зарби шайпуру нақора ва нидои “нашунидам нагӯед”-и қорчиён баланд мешуд, одамон лаб фурӯ баста, «гӯш ба қимор» буданд, то фармони қадиди амирон ва ё эълони навинро бифаҳманд.

Агар ба забони робита бо ҷомеа арза дошта бошем, пас шохону амирон субъекти робита бо ҷомеа, қорчӣ объекти робита бо ҷомеа ва дар ин замина шайпуру нақора, ҳатто маркаб ё аспи қорчӣ абзори қорӣ ба ҳисоб меравад.

Дар осори муҳаққиқон таъкид мешавад, ки вожаи “робита бо ҷомеа” - public relations дар фаҳмиши наздик ба имрӯза бори нахуст аз ҷониби президенти ИМА Томас Джефферсон дар соли 1807 дар пешнависи “Паёми ҳафтум ба Конгресс” ба ҷойи ибораи “вазъияти фикр” истифода шудааст ва пайдоиши он ба таҷрибаи ҷамъиятии ИМА алоқаманд аст [6, с.202]. Таҷрибаи ҷамъиятии ин кишвар оғоҳии комили мардум аз рӯйдодҳои ҳаёти ҷомеаро ҳамчун принципҳои демократӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар назар дорад. Яъне ин нукта ба он ишора мекунад, ки дар ин кишвар анъанаҳои демократия решаҳои амиқ давондааст ва дар ҳаёти ҷомеа иштиёқи оғоҳии комил доштан аз ҳамаи ҳавадисе, ки ба вукӯъ мепайвандад, боло меистад.

Ҳарчанд дар Британияи Кабир низ дар ҳамин давра аввалин котибони матбуотӣ, нахуст дар Ҳазинадории Британия ва минбаъд дар ҳадамоти почтаи ин кишвар рӯи кор омада бошад ҳам, қоршиносон ватани робита бо ҷомеа ва ҳадамоти матбуотро дар фаҳмиши имрӯза ИМА эътироф мекунанд.

Муҳаққиқони зиёд, аз ҷумла муаллифони асари машҳури “Робита бо ҷомеаи самарабахш” С. Катлип ва А.Сентер таърихи робита бо ҷомеаро дар фаҳмиши имрӯза бо таърихи инқилоб ва муборизаҳои озодихоии мустамликаҳо дар Амрикои шимолӣ марбут медонад [2, с.97].

Дар нимаи аввали асри 19 дар заминаи рушди матбуот дар Амрико ва афзоиши теъдоди зиёди рӯзномаҳо ба хотири пешбурди кори мақсаднок ва муназзам дар соҳаи робита бо ҷомеа аввалин нафароне пайдо шуданд, ки барои расонаҳои хабарӣ миёнравӣ мекарданд.

Таҳияи мавод ё ташкили чорабиниҳои махсус бо мақсади ҷалби таваҷҷуҳи васоити ахбори омма ва таъмини нишонрасии онҳо дар расонаҳои хабариро миёнравии матбуот меноманд. Онҳоеро, ки ин корро анҷом медоданд, агенти матбуот мегуфтанд [7, с.83]. Дар ҳамин марҳилаи рушди робита бо ҷомеа нақши агентҳои матбуотро намоёндогони нашрияҳо, ки аз асрори кори рӯзноманигорӣ огоҳ буданду дар ин ниҳодҳо робитаҳои қавӣ доштанд, амалӣ мекарданд. Ҳадафи агентҳои матбуот аз ташкили кор бо расонаҳои хабарӣ иборат буд ва онҳо амалан нахустин намунаҳои фаъолияти муназзами робита бо ҷомеаро роҳандозӣ карда буданд.

Дар соли 1900 дар ИМА аввалин бунгоҳи таблиғот - Publicity Bureau (Паблисити - бюро), ки ба робита бо васоити ахбори умум ихтисос дошт, бо ибтикори гуруҳи рӯзноманигорони собиқ таъсис ёфт. Ин муассисаро, ки ҳадафаш хизматрасонии расонаӣ ба доираи ҳарчӣ бештари муштариён бар ивази маблағи муайян буд, Ч. Михаэлс сарварӣ мекард. Маҳз дар ҳамин давра марҳилаи сифатан нави рушду такомули робита бо ҷомеа ва ҳадамоти матбуот фаро мерасад. Яъне дар ин муддат аллакай ин ниҳоди масъули робита бо расонаҳои хабарӣ ва ҳам таҳқиқи афкори ҷомеа то андозае дар муассисаю ташкилотҳои мухталифи давлатию тичоратӣ рӯи кор омада, дар ҳоли гузариш ва ташаккул ба сифати як ниҳоди вижаи иҷтимоӣ қарор дошт. Бино бар ин маҳз дар ҳамин давра, яъне дар оғози қарни 20 дар Амрико робита бо ҷомеа ба мафҳуми як касб ба вучуд омад ва дар ибтидо "бунгоҳи таблиғот" ё "бунгоҳи матбуот" номида шуд. Инқилоби саноатӣ ва пешрафти фановарӣ боис гардид, ки ба хотири ниёз ба огоҳ сохтан ва эҷоду барқарории иртибот дар корхонаю муассисот ва ширкатҳои зиёд ниҳодҳои робита бо ҷомеа ташкил шаванд [5, с.16]. Истилоҳи робита бо ҷомеа ба мафҳуми кунунӣ нахустин бор дар соли 1897 дар солномаи муассисаи роҳи оҳани Амрико матраҳ шуд ва фаъолияти он ба шакли кунунӣ аз замоне оғоз шуд, ки муассисаҳои иқтисодӣ, ташкилотҳо ва ҳатто давлатҳо афкори умумиро дар сарнавишти худ муассир дониста, дарёфтанд, ки фақат аз тариқи робита бо ҷомеа метавонанд фаъолиятҳои худро раванқ бахшанд ва ба ҳадаф расанд.

Бо нигоҳи иҷмоӣ ба таърихи робита бо ҷомеа метавон гуфт, ки робита бо ҷомеа ба шакли низомманд, яъне ниҳодинасозии он дар соли 1900 ба баъд шакл гирифт.

Дар ин марҳилаи таърихӣ афроде фаъолияти худро ба робита бо ҷомеа ва ҳадамоти матбуот бахшиданд, ки минбаъд муҳаққиқони соҳа ҷойгоҳи онҳоро дар рушду нумуи робита бо ҷомеа ба унвони як пеша, илм ва ҳунари сазовор қадриношӣ кардаанд. Яке аз ин афроди сарсупурдаи робита бо ҷомеа Айви Ледбеттер Ли аст. Ҳарчанд ӯро поягузори ҳадамоти матбуот дар мақомоти давлатӣ номбар кунанд ҳам, аммо ӯ дар сохторҳои тичоратӣ дар мақоми масъули робита бо ҷомеа ва расонаҳои хабарӣ пурмахсул кор карда, дар ҳонадони машҳури Рокфеллерҳо низ ингуна масъулиятро бар дӯш доштааст. Бо пайдоиши Айви Ли дар уфуқи фаъолиятҳои робита бо ҷомеа паблисити ҳамчун як шакли кор бо расонаҳои хабарӣ муҳтавои тоза гирифт.

Соли 1903 Айви Ли ба маъракаи интиҳоби шаҳрдори Нью –Йорк шомил гардид ва ин имкон дод, ки баъди як сол дар дафтари матбуоти Ҳизби демократ дар давраи интиҳоботи президенти ИМА соҳиби вазифа шавад. Худи ҳамин сол Айви Ли бо рӯзноманигори собиқ Чорч Паркер, ки низ ҷонибдори демократҳо буд, муштарақ яке аз аввалин ширкатҳои робита бо ҷомеа бо номи "Паркер энд Ли" таъсис доданд. Ин ширкат як навъи нуктаи отиф дар рушди робита бо ҷомеа аст [1, с.102].

Соли 1906 Айви Ли вазифадор гардид, ба як ширкате, ки рӯ ба рӯи қоршикании кормандонаш қарор дошт, кӯмак намояд. Ҳангоми ошноӣ бо вазъи ҳол ӯ бори нахуст

дар назди расонаҳои хабарӣ изҳороти расмӣ нашр кард, ки бо номи “Эъломиаи усул” маъруф аст.

Айви Ли, ки аз чехраҳои мондагори ин давраи рушди робита бо ҷомеа ба ҳисоб меравад, воқеан ҳам аз ҷониби аксарият ба унвони падари робита бо ҷомеаи муосир шинохта мешавад. Ӯ ин бартариюро бо Эдвард Бэрнайз, ки аз хешовандони наздик, аниқтараш хоҳарзодаи Зигмунд Фрейд буд, ба ҳам мебинанд ва дар ин бунедгузори ду тани номбурда ҳамкор ҳисобида мешаванд. Аммо бо вучуди ин умумият, онҳо дар мавриди робита бо ҷомеа дорои ду тафсире ҳастанд, ки қомилан аз ҳам тафовут доранд. Айви Ли, ки як рузноманигори машҳури амрикоӣ буд, фикр мекард, ҳадафи пешаи ҷадиди ӯ огоҳ кардани ҷомеа ба нафъи муштариёни худ ва рушд ба онҳо барои касби ризоияти умумӣ аст.

Э.Бэрнайз бошад, бо таъсир аз муҳити хонагӣ ғарқи раваншиносии иҷтимоӣ буд ва алоқаи бештаре ба дарку истифода аз нируҳои иҷтимоӣ барои ҳамоҳангсозӣ ва мудирияти омма ба нафъи ташкилоти худ дошт. Ӯ низ пас аз соли 1899 баъди анҷоми таҳсил ба рузноманигорӣ пардохта буд [11, с.193].

Эдвард Бэрнайз аввалин муҳаққиқи соҳаи PR ва поягузори илми робита бо ҷомеа эътироф шудааст. Ӯ соли 1923 китобро таҳти унвони “Поккориҳои афкори ҷомеа” ба нашр расонд, ки дар он бори аввал асосҳои назариявӣ ва усулии масъалаҳои робита бо ҷомеа матраҳ шудаанд. Ӯ аввалин касе буд, ки дар пояи ин асар аз фанни робита бо ҷомеа дар ИМА ба донишҷӯён сабақ додааст. Бэрнайз дар ин асари хеш усул ва равиши корро барои соҳибони пешаи нав “мушовирони робита бо ҷомеа”, ки ин истилоҳ ҳам аз ихтирооти ӯст, мушаххас кардааст. Муаллиф аз ҷумла ишора мекунад, ки фарқияти мафҳумҳои “агенти матбуот” – “press agent” ва “робита бо ҷомеа” – «PR» на фақат истилоҳотист. Бино ба таъкиди Бэрнайз ин ду нафъи фаъолият аст, ки ҳам дар бархӯрд ва ҳам дар иҷроиш тафовут доранд.

Яке аз муттаҳассисони шинохта, ки дар кишварҳои ИДМ маъруфияти зиёд дорад, профессори фахрӣ, собиқ президенти Ассоциатсияи байналмиллалии Паблик рилейшнз Сэм Блэк тавсифи зеринро манзур менамояд: “Public Relations - ҳунар ва дониши ноил шудан ба ҳамоҳангӣ аз тариқи ҳамдигарфаҳмӣ, ки бар ҳақиқат ва иттилооти пурра поя гирифтааст” [3, с.137].

Ба андешаи профессор Сэм Блэк, беҳтарин тавсиф соли 1978 дар анҷумани Ассамблеяи умумиҷаҳонии созмонҳои соҳаи робита бо ҷомеа (World Assembly of Public Relations Associations) дар Мехико, ки дар он намояндагони беш аз 30 созмонҳои миллии робита бо ҷомеа ширкат доштанд, қабул шудааст. Баъди поёни анҷумани номбурда чунин тавсиф ба қор гирифта шуд: “Робита бо ҷомеа ҳунар ва илми иҷтимоии таҷзия ва таҳлили равандро, пешбиниҳои оқибати равандро, машварат додан ба роҳбарони созмон ва татбиқи барномаҳои амалӣ ва тарроҳишудае аст, ки ҳам ба манфиатҳои ташкилот хизмат мекунад ва ҳам дар ростои манфиатҳои умум қарор доранд”.

Инкишофи босуръат ва ба касби ҷудогона табдил ёфтани PR дар ИМА ба асри XIX рост меояд. Дар миёнаҳои садаи гузашта PR чун қисми ҷудонашавандаи ҷамъият шинохта шуд ва барои инкишофи демократия дар Амрико хизмат карда, мустақилият ва хусусияти касбии худро пайдо намуд.

Дар зинаҳои аввали инкишоф шахсони бо ин қор машғулро пресс-агент меномиданд. Бо номи кунунӣ PR-мен фаҳмида мешавад.

Имрӯз PR маънии зиёд дорад. Ханӯз соли 1975 ҳазинаи амрикоии «Foundation for Public Relations Research and Education» (фаундейшн ғо паблик релейшн ресич анд эдукайшн) таҳқиқоти муқаммал гузаронид, ки дар он аз саросари дунё 65 олим ширкат варзида, 600 мафҳуми PR-ро ҳосил намуданд. Соли 1978 дар Мехико аввалин ҷаласаи ҷаҳонии ассотсиатсияи PR баргузор гардид, ки дар он намояндагони беш аз 30 миллат ширкат дошта, чунин тавсифи истилоҳро пешниҳод намуданд: «Таҷрибаи паблик рилейшнз – ин санъат ва илми иҷтимоист, ки ғояро бунёд ва баҳо медиҳад, оқибати амалишавии онҳоро пешгӯӣ мекунад, ба роҳбарони ширкатҳо машварат дода, барои

дар амал татбиқ намудани ин афкори созанда, ки ҳам ба манфиати ҷамъият ва ширкат аст, кӯшиш менамояд».

Шарҳи профессори Донишгоҳи Санкт-Петербург М.А.Шишкина низ метавонад қобили таваҷҷӯҳ бошад: «Робита бо ҷомеа – фаъолияти идорашавандаи мухобироти бозориест, ки ба ташаккули системаи мубодилавии иҷтимоӣ равона гардидааст». Яке аз куҳансолтарин мутахассисони PR-и ҷаҳонӣ, асосгузор ва раиси Шӯрои директорони очонсии «Burson Marsteller X.» Берсон робита бо ҷомеаро ҳамчун методологияи таъсир ба афкор ва рафтори ҷамъиятӣ мепиндорад.

Агар мо ба PR чун вазифаи идоракунанда нигарем, чунин таъриф додани вай маъно мегирад: PR-ин мухобироте мебошад, ки мақсади вай ба роҳ мондани муносибатҳои қавӣ, боварӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ бо ҷомеа (омма) мебошад.

АДАБИЁТ

1. Антипов, К.В. Паблик рилейшнз: учеб. пособие / К.В. Антипов, Ю.К. Баженов. – М.: Дашков и К, 2001. – 148 с.
2. Бакулев, Г.П. Массовая коммуникация. Западные теории и концепции: учеб. пособие для вузов / Г.П. Бакулев. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 176 с.
3. Блэк, С. Паблик рилейшнз / С. Блэк. – М.: Сирин, 2002. – 202 с.
4. Ворошилов, В.В. Современная пресс-служба: учебник / В.В. Ворошилов. — М.: КНОРУС, 2013. – 222 с.
5. Зардова, О. Н. Русскоязычные СМИ Республики Таджикистан в контексте связей с общественностью в условиях государственной независимости: автореферат дис. кандидата филолог. наук О.Н. Зардова. – Душанбе, 2013. – 24 с.
6. Манойло, А.В. Государственная информационная политика в особых условиях: монография / А.В. Манойло. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.
7. Мухтори К. Пресс-служба и связь с общественностью: учеб. пособие / К. Мухтори. – Душанбе: Пойтахт, 2015. – 126 с.
8. Почепцов, Г.Г. Паблик рилейшнз для профессионалов / Г.Г. Почепцов. – М.: Рефл-Бук / Ваклер, 2005. – 640 с.
9. Сайидзода, З.Ш. Таджикистан: информационный ресурс, внешняя политика, имидж государства / З.Ш. Сайидзода, Ф.З. Саидов. – Душанбе: ОО «Иттилоот ва муошират», 2008. – 37 с.
10. Хамидов, И. И. Формирование связей с общественностью в современном мире / И.И. Хамидов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук: История. Филология. Педагогика. – Худжанд: Нури маърифат, 2015. №3 (44). – С.135-140. (на тадж.яз.)
11. Чумиков, А.Н. Связи с общественностью: учеб. пособие / А.Н. Чумиков. – М.: Дело, 2001. – 496 с.
12. Шишкина, М.А. Паблик рилейшнз в системе социального управления / М.А. Шишкина. – СПб.: Паллада- Медиа / СЗРЦ Русич, 2002. – 444 с.

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ РОБИТА БО ҶОМЕА (PR) ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ ИТТИЛООТӢ

Дар масъалаи таърихи робита бо ҷомеа мо ду истилохро ба қор гирифтаем, ки яке аз он “робита бо ҷомеаи муқаддамотӣ” мебошад. Манзури мо ин аст, ки дар аҳди қадим шакл ва равишҳои робита бо ҷомеа ва нуфуз ба афкори ҷомеа вучуд дошт, вале ин ҳама унсурҳое буданд, ки ҳанӯз дар пояи хирфаият қарор надоштанд ва робита бо ҷомеаро дар фаҳмиши имрӯз дар худ пурра таҷассум намекарданд. Бо дарназардошти ин омил муаллифи ин сатрҳо намунаҳои робита бо ҷомеаро дар аҳди қадим робита бо ҷомеаи муқаддамотӣ унвон кардааст. Аммо робита бо ҷомеа ба сифати пешаӣ фаъолият дар фаҳмиши кунунӣ ва илм танҳо дар оғози қарни XX рӯи қор омадааст. Чуноне зикраш рафт, дар тӯли таърихи инсоният ҳангоми нуфуз ба рафтори мардум аз абзори мухталифи таъсиррасонӣ истифода шудааст ва фаъолияти суҳанварӣ ё худ воизӣ, намунаест, ки имрӯз онро муҳаққиқон як навъи хизматрасонӣ дар соҳаи мудирияти иртиботи иҷтимоӣ тафсир мекунанд. Робита бо ҷомеа – фаъолияти идорашавандаи мухобироти бозориест, ки ба ташаккули системаи мубодилавии иҷтимоӣ равона гардидааст.

Калидвожаҳо: PR, робита бо ҷомеа, паблисити, мухобирот, ҳадамоти матбуотӣ, MPR, маркетинг, мутахассис оид ба робита бо ҷмеа, PR-технологияҳо, ҳабар.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПАБЛИК РИЛЕЙШНЗ (PR) КАК ИНФОРМАЦИОННЫЙ МЕХАНИЗМ

Согласно определению профильных журналов, паблисити (publicity - публичность) - одно из направлений PR, целью которого является формирование у целевых аудиторий узнаваемости публичной компании, продукта или бренда. Паблисити обеспечивает не только известность компании или бренда, но и лояльность потребителей, престиж и доверие к ней целевой аудитории, чего не всегда можно добиться средствами рекламы. В данной статье вкратце осуществляется попытка дать ответ на вопрос что такое паблисити и где находится его граница с PR? Также паблисити является одним из ветвей

деятельности специалистов по связям и общественностью. Сотрудничество со СМИ и распространение своевременной и точной информации является важной составляющей пресс-центров. Чем должны руководствоваться сотрудники этих центров во время работы с журналистами или другими носителями профильной информации? Статья дает ответ на поставленные вопросы и рекомендуется широкому кругу читателей, интересующиеся вопросами PR и публицити.

Ключевые слова: PR, связи с общественностью, публицити, коммуникация, пресс-центр, MPR, маркетинг, специалист по связям с общественностью, PR-технологии, информация.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PUBLIC RELATIONS (PR) AS INFORMATION MECHANISM

According to definition of profile magazines, publicity - one of the PR directions which purpose is formation at target audiences of recognition of the public company, a product or a brand. Publicity provides not only popularity of the company or a brand, but also loyalty of consumers, prestige and trust to it to target audience that cannot always achieve advertising media. In this article attempt to give the answer to a question that such publicity and where there is its border with PR is in brief carried out? Also publicity is one of branches of activity of specialists in communications and the public. Cooperation with mass media and distribution of timely and exact information is an important component of the press centers. Than the staff of these centers in operating time with journalists or other carriers of profile information has to be guided? Article gives the answer to the questions posed and it is recommended to a wide range of readers, the publicities which are interested in the questions PR and publicity.

Keywords: PR, publicity, communication, press center, MPR, marketing, specialist in public relations, PR-technology, information.

Сведения об авторе: *Раджабова Фуруза* – магистр второго курса факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992 93) 398 44 04, E-mail: aslam.it.info.007@gmail.com

Information about the author: *Rajabova Firuza* - a second-year graduate student of the faculty of journalism at the Tajik National University. Phone: (+992 93) 398 44 04, E-mail: aslam.it.info.007@gmail.com

ИКТИСОД – ЭКОНОМИКА - ECONOMICS

УДК 331.108(575.3)

БАҲОИ ҲОЛАТИ ТАНЗИМИ МЕХАНИЗМҲОИ ПУЛҲОИ НАҚДӢ ВА БАНАҚШАГИРИИ ОН

Умаров Х.У. Кодирова Н.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зарурати ташкили самараноки соҳаи савдо, кам кардани харчи одамон ҳангоми харидуфурӯши молу хизматрасонӣ, таъмини бо суръату сифати баланд расонидани молҳои камарзиш ҳамаҷуза аз фурӯшанда ба харидор ва ғайра истифодаи пули нақдро талаб мекунад.

Ҳарчанд, дар қисми зиёди ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳангоми пардохти маблағҳои калон манфиатовар бошанд ҳам, истифодаи онҳо барои ба масофаи наздик гузаронидани маблағҳои кам мувофиқи мақсад нест. Масалан, дар ҳолати мавҷуд набудани ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ харидори молеро ба монанди гӯшт, нон, шир ва ғайра зарур аст, ки аввал пули онро ба воситаи бонк ба суратҳисоби фурӯшанда гузаронида, баъд молро гирад. Дар ин ҳолат монеаҳою камбудии зерин пеши роҳ меоянд:

1. Ҳама меҳонд, ки маҳсулотро дар вақти босифат буданашон харидорӣ намоянд, ки ҳисоббаробаркунӣ ба воситаи бонк садди роҳи ҳар чӣ тезтар ба даст овардани мол мегардад, зеро барои гузаронидани пул вақти муайян лозим аст. Илова бар ин, дари бонк танҳо рӯзҳои корӣ ва вақтҳои барои савдо номуносиб кушода аст.

2. Агар имрӯзҳо мо тавонем, ки аз мағозаи дилхоҳ нонро бихарем, дар ҳолати набудани пули нақд имкониятҳои мо маҳдуд мегардад, зеро пешпардохт барои ҳамаи мағозаҳо мувофиқи мақсад нест.

3. Нархи нон барои мо хеле гарон меафтад, зеро бонк барои гузаронидани нархи он пули иловагӣ мегирад. Дар амалияи бонкӣ арзиши ба бонки дигар гузаронидани

10000 сомонӣ ва арзиши гузаронидани 1 сомонӣ тақрибан аз ҳам фарқ намеkunанд, зеро барои ҳар ду амалиёт вақти корӣ ва миқдори маводи якхела сарф мешавад.

4. Агар имрӯз мо гӯгирд, сигор, ширинӣ ва маҳсулоти дигари камарзишро аз кӯча ё дӯконҳо хариданӣ шавем, дар ҳолати набудани пули нақд ба мушкилӣ дучор меоем ва гайра.

Албатта, дар мамлакатҳои пешрафта доираи истифодаи пули нақд рӯз то рӯз танг мегардад. Масалан, дар 90%-и тарабхонаҳо истифодаи қортҳо чизи маъмулӣ аст ё дар аксари мағозаҳо пули гӯгирдро ҳам бо қорт додан мумкин аст, вале бояд донист, ки ҳаққи хизматрасонии бонк барои ин амалиёт аз нархи гӯгирд зиёдтар мешавад. Аз ин рӯ, шаҳрвандони мамлакатҳои аврупоӣ монанди Фаронса илова ба қортҳои бонкиашон доимо дар ҳамёни худ миқдори ками евроро низ нигоҳ медоранд.

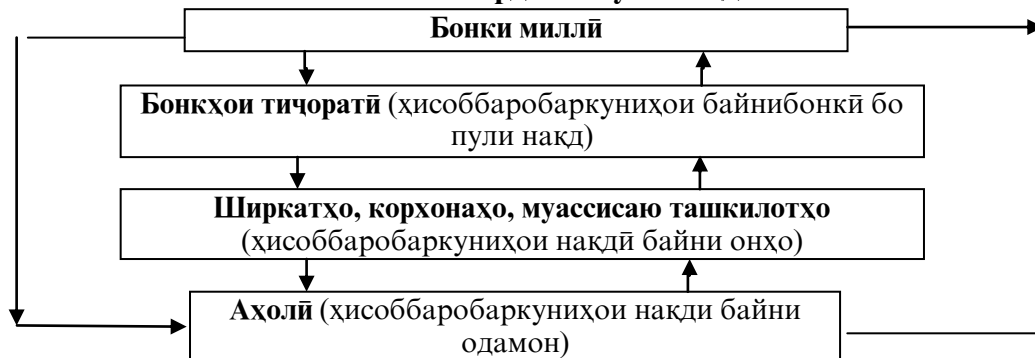
Дар мамлакати мо низ рӯз то рӯз сатҳи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулӣ зиёд мешавад, вале вобаста ба муфид будани хариду фурӯши молу хизматрасониҳо бо пули нақд ҳаёти имрӯзаи худро бе он тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Пешрафти илму техника ва татбиқи пайвастаи навовариҳои он дар соҳаи бонкдорӣ ҳисоббаробаркуниҳо то ҳол зарурати истифодаи пули нақдро аз байн набурдааст. Ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии муомилоти пулӣ ба ташкили низоми молиявии мамлакат вобастагӣ дошта, дар кишварҳои пешрафта баробар ба 8-10% ва дар мамлакатҳои қафоманда, аз ҷумла ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, он ба 40-50% мерасад. Сабаби он қафо мондани низоми ҳисобдорӣ назорати давлатии андозсупорӣ аст. Дар чунин ҳолат соҳибкорону соҳибони корхонаҳо истифодаи ду тартиби ҳисобдориро афзалтар мешуморанд: яке ҳисобдорӣ ҳақиқӣ барои худашон, дигаре қалбақӣ (бо нишондоди ғайриқалбақӣ камтарин) барои пешбарӣ ба сохторҳои назоратӣ. Албатта, чунин низоми молиявӣ ба манфиати ҷамъият нест, зеро соҳибкорон ғайриқалбақӣ аслии худро рӯйпӯш карда, ба бучет андози ночиз месупоранд. Ҳукумат бошад аз сабаби кам будани бучет ғайриқалбақӣ хуби сохторҳои қудратӣ, мудрофия, маорифу соҳаи иҷтимоӣро таъмин карда наметавонад ва ин боиси касодии ин соҳаҳо, раванқи порахӯрӣ ва норозигии мардум аз сиёсати Ҳукумат мегардад.

Аз ин рӯ, омӯзишу ҳалли масъалаҳои ташкилу банақшагирии гардиши пули нақд, ҳимояи он аз қаллобон, танзиму назорати гардиши пул бо мақсади пешгирии таваррум хеле заруранд.

Бонки марказӣ (миллӣ) ҳамчун маркази эмиссионии мамлакат ягона сохторест, ки ҳуқуқи ба муомилот баровардани пулҳои нақдро дорад. Бинобар ин, гардиши пулҳои нақд аз бонки марказӣ (миллӣ) оғоз меёбад. Пулҳои нақд ба ивази пулҳои ғайринақдӣ аз ҳазинаи бонки марказӣ (миллӣ) ба бонкҳои тиҷоратӣ дода мешавад. Бонкҳои тиҷоратӣ бошад, ин пулҳоро ба мизочон медиҳанд. Инчунин, онҳо метавонанд дар асоси шартнома бонкҳои дигарро бо пули нақд таъмин намоянд. Масалан, бонки аз бонки марказӣ (миллӣ) дар масофаи дур ҷойгиршуда бо бонки тиҷоратии дигар, ки шуъбаи худро бо пули нақд таъмин менамояд, шартнома баста, аз он доимо пули нақд мегирад.

Расми 1. Гардиши пули нақд

Бонкҳои тичоратӣ ҳамчун хизматрасонии корхонаю ташкилотҳо ва аҳоли вазифадоранд талаботи онҳоро ба пули нақд таъмин намоянд. Аз ин рӯ, бонкҳо дар хазинаҳои худ доимо маблағи муайяни пули нақдро нигоҳ медоранд.

Корхонаю ташкилотҳо пулҳои нақди аз бонкҳо гирифтаашонро барои додани музди меҳнат, нафақа, ёрдампулӣ, харидани молҳо, додани пули хизматрасонӣ дар ҳудуди муайяншуда ва ғайра истифода мекунанд.

Одамон илова ба пулҳои аз корхонаҳо гирифтаашон, инчунин, бевосита аз бонкҳои тичоратӣ дивиденд, фоизи пасандоз ва пулҳои дар суратҳисобҳояшон доштаро мегиранд. Агар қисми даромади аҳоли барои хариди молу хизматрасонӣ сарф шавад, қисми дигар барои додани андозҳо, хонапулӣ, пули хизматрасонии коммуналӣ, қарзадоқунӣ, хариди сахмияҳо, пасандоз ва ғайра сарф шуда, боз ба кассаи корхонаҳои савдо, хизматрасонӣ ва бонкҳо ворид мешаванд. Азбаски корхонаю ташкилотҳои савдою хизматрасон ҳуқуқи дар худ нигоҳ доштани ҳамаи пулҳои ба даст овардаашонро надоранд, қисме аз онҳоро ба бонки хизматрасонашон месупоранд. Бонкҳо дар навбати худ қисми зиёди ин пулҳоро ба ивази пулҳои ғайринақдӣ ба бонки марказӣ (миллӣ) месупоранд, зеро барои таъмини ҳисоббаробаркуниҳо ба онҳо пулҳои ғайринақдӣ лозим аст.

Ҳамин тавр, ҳаракати пулҳо аз бонки марказӣ (миллӣ) оғоз ёфта, дар он ба охир мерасад. Азбаски воҳидҳои пули нақд метавонанд чандин бор ба муомилоти молӣ хизмат кунанд, бонки марказӣ (миллӣ) баъди тафтиши асли буданашон онҳоро боз ба муомилот мебарорад ва бо ин роҳ гирдгардиши пулҳои нақд таъмин карда мешавад.

Мухлати хизмати пулҳои нақд аз дараҷаи ташкили савдою муносибати мардум ба онҳо вобаста аст.

Дар мамлакатҳои пешрафта, ки савдо хеле хуб ташкил шудаасту ҳама маҳсулот дар шакли тоза ва дар дохили ҳалтаҳо ҷой додашуда ба савдо бароварда мешаванд, мухлати истифодаи пулҳо дарозтар аст.

Масалан, дар Бритониёи Кабир мухлати миёнаи истифодаи воҳидҳои пулӣ 18 моҳ аст. Дар баъзе аз кишварҳо мардум, хусусан савдогарон, дар бозорҳо бо дасти рағанолуду хоқолуд пулро ба даст мегиранд, ки боиси чиркину кӯтоҳ гаштани мухлати хизмати он мегардад. Ба болои он аксари мардум ҳамён надошта, пулро дар кисаҳояшон мегардонанд, қисми дигар онро ғичим мекунанд, қисми сеюмӣ дар болояш менависанд ва ғайра.

Аз ин рӯ, мухлати миёнаи истифодаи воҳидҳои пулӣ на зиёдтар аз як сол аст. Албатта, агар гардиши пулҳои нақд ва ба талабот ҷавобгӯӣ будани онҳо таҳти назорати бонкҳои марказию тичоратӣ набошад, баъзе пулҳо сарфи назар аз чиркиниашон мухлати зиёд истифода мешаванд, вале бояд донист, ки пулҳои чиркину фарсудаи савдо метавонанд воситаи аз одамон ба одамон гузаштани инфексияҳо низ гарданд. Бинобар ин, зарур аст, ки тозагию ба талабот ҷавобгӯӣ будани пулҳои нақд доимо таҳти назорати бонкҳо бошад ва пулҳои фарсудаи савдо сари вақт аз муомилот гирифта шаванд.

Аз тарафи дигар, муносибати ношоям ба пул ин боиси фарсудаю аз муомилот гирифтани он гашта, зарурати ҷопи пулҳои навро ба миён меорад. Харҷи ҷопи пул гаронбаҳо буда, аз бучет ё ба таври дигар аз ҳисоби андозҳои супурдаи мардум пӯшонида мешавад. Ҳол он ки дар ҳолати таъмини истифодаи самараноки пулҳои қоғазӣ ин маблағро барои ҳалли мушкилоти дигар, монанди зиёд кардани нафақа, таъмини касалхонаҳо бо доруворӣ ва ғайра равона кардан мумкин аст.

Ҳар як кишвар вобаста ба сатҳи рушди соҳаи бонкдорӣ низоми молиявиаш гардиши пули нақдро ба таври барояш мувофиқ ташкил менамояд. Дар ин раванд яке аз вазифаҳои бонки марказӣ пайваستا зиёд кардани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулӣ аст, зеро ин метавонад боиси кам кардани харҷи давлат барои ҷоп, интиқол, нигоҳдошту ҳимояи пул аз набахрасозон гардад.

Масалан, пули миллӣ - сомонӣ дар Олмон ҷоп шудааст ва соли 2000 барои аз он ҷо ба Тоҷикистон интиқол додани 300000 доллар (650000 сомонӣ) сарф гардидааст. Ба ин

маблағ харҷҳои бонкҳои миллию тижоратиро барои то ба вилояту ноҳияҳо расонидани пулҳои нақд илова бояд кард.

Ташкилқунандаи муомилоти пули нақдӣ дар ҳама кишварҳо бонки марказӣ (миллӣ) буда, дар ин масъала он мустақилияти пурра дорад, яъне Ҳукумат ҳукуқи ба ғаёлияти он даҳлат карданро надорад.

Бонки марказӣ бо дастурамали худ оид ба амалиёти кассавӣ (ҳазинавӣ) дар хоҷагии халқ тартибу қоидаҳои истифодаи пули нақдро барои корхонаю ташкилотҳо новобаста аз шакли моликиятшон муайян менамояд.

Мақсади ташкили дурусти гардиши пули нақд таъмини устувории қобилияти харидории пули миллӣ ва самаранокии муомилоти пулӣ мебошад.

Самаранокии муомилоти пулӣ маънои ба харҷи кам ташкил кардани онро дорад.

Қоида (принсип)-ҳои ташкили муомилоти пулии нақдӣ чунинанд:

1. Ташкилу танзими мутамаркази муомилоти пулӣ. Бонки марказӣ ягона сохторест, ки ҳуқуқ дорад муомилоти пулии нақдиро байни ҳама субъектҳои хоҷагидорӣ ва одамон, инчунин, байни ҳуди одамон ташкил намояд. Аз як марказ идора кардани муомилоти пулии нақдӣ имкон медиҳад, устувории қобилияти харидории пул ва қурби он таъмин карда шавад.

2. Камхарҷии муомилоти пулӣ. Пулҳои нақдию ғайринақдӣ асоси ягонаи қарзӣ доранд, яъне ҳамчун пулҳои қарзӣ ба муомилот бароварда шудаанд. Аз ин рӯ, онҳо метавонанд ба якдигар мубаддал шаванд. Корхонаҳои шахсони алоҳида метавонанд ба ивази пулҳои ғайринақдӣ дар суратҳисобҳои худ пули нақд гиранд ва ё пулҳои нақдро ба бонк супурда, соҳиби пулҳои ғайринақдӣ шаванд. Хусусан, имрӯз дар Тоҷикистон аксари вақт корхонаҳо бо мақсади додани андоз пулҳои нақдӣ коркардашонро ба бонк супурда, баъдан барои гузаронидани маблағи андоз ба бонкҳои худ супориш медиҳанд. Ташкили дурусти муомилоти пулӣ имкон медиҳад, ки гузариш аз пулҳои ғайринақдӣ ба нақдӣ ва истифодаи таъмини гардиши онҳо камхарҷ бошад.

3. Ягонагии ташкили муомилоти пулӣ. Пайвастиҳои муомилоти пулии нақдию ғайринақдӣ ташкилу танзими якҷояи онҳоро талаб мекунад. Яъне, бе ташкили дурусти муомилоти пулии ғайринақдию нақдӣ дар якҷоягӣ ба мақсади асосӣ расидан ғайриимкон аст. Муайян намудани шаклҳои тартиби истифодаи ҳисоббаробаркунонии ғайринақдию нақдӣ ба воситаи бонкҳо ва ҳолати ҳудуди истифодаи пули нақд аз ҷониби корхонаҳои аҳоли яке аз вазифаҳои асосии бонки марказист, ки самаранокии муомилоти пулиро таъмин месозад.

4. Пайвасти ва пурра таъмин намудани талаботи мизочон ба пули нақд. Бонкҳои тижоратӣ вазифадоранд, ки талаботи мизочонро ба пули нақд сари вақт таъмин намоянд. Норозигии мизочи бонки тижоратӣ бо сабаби сари вақт таъмин накардани талаботи он бо пули нақд метавонад ба эътибори бонк таъсири манфӣ расонад. Илова ба ин, мизоч метавонад бонки хизматрасонро тарк намуда, барои хизматрасонӣ бонки дигарро интихоб намояд, ки ба мақсади асосии бонкҳои тижоратӣ мувофиқ нест.

5. Танзими амалиёти кассавӣ бо пули нақд. Амалиётҳои кассавӣ дар асосӣ дастурамали аз ҷониби бонки марказӣ баровардашуда анҷом дода мешаванд. Бонкҳои тижоратӣ ва муассисаҳои қарзию ғайрибонкӣ вазифадоранд, риояи талаби ин дастурамалро аз ҷониби мизочон таъмин намоянд. Бонки марказӣ дар навбати худ ғаёлияти дахлдори бонкҳои тижоратӣ, муассисаҳои қарзию ғайрибонкӣ ва корхонаҳои алоқаро, ки ба додугирифтӣ пули нақд сару кор доранд, таҳти назорат мегирад.

Бо мақсади таъмини риояи ин қоидаҳо бонкҳои марказӣ тартиби амалиёти кассавиро барои корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаю шахсони алоҳида, ки ба тижорати бузург ва ё хурд машғуланд, муайян менамояд. Аксари бонкҳои марказӣ тартиби зерини амалиёти кассавиро қабул кардаанд:

-Ҳамаи ширкату корхонаҳо, ташкилотҳо, соҳибкорон вазифадоранд, маблағҳои пули нақдашонро, ба истиснои он қисме, ки аз ҷониби бонк муайян шудааст, дар бонкҳои хизматрасон нигоҳ доранд;

- Бонкҳо ҳудуди ниғахдошти пули нақдро дар кассаҳои шахсони ҳуқуқӣ (новобаста ба шакли моликият) муайян менамоянд;

Бонкҳои марказӣ ба ин масъала диққати хосса медиҳанд. Масалан, дар Русия барои вайрон кардани ҳудуди ниғахдошти пули нақд дар касса корхонаҳо ҷарима месупоранд. Дар Италия бояд тамоми ҳисоббаробаркуниҳои корхонаҳо ғайринақдӣ бошанд. Агар шахрванд ё корхона маблағи аз 6 ҳазор евро зиёдро аз суратҳисобаш гирад, сохторҳои дахлдор аз мақсади истифодаи ин пулҳо пурсон мешаванд.

- Корхонаю ташкилотҳо новобаста аз шакли моликиятшон вазифадоранд, ҳисоббаробаркуниҳои худро бо мизоҷонашон ба шакли ғайринақдӣ ва ба воситаи бонки хизматрасон таъмин намоянд. Доираю ҳудуди истифодаи пули нақд барои хариди молҳои камарзиш аз ҷониби бонк муайян карда мешавад;

- Барои ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ шахсони ҳуқуқӣ бояд касса ва китоби қайди амалиёти кассавӣ дошта бошанд;

- Бонки марказӣ тартиби амалиёти кассавии ғайррезидентҳоро низ муайян менамояд. Ғайррезидентҳо корхонаҳою шахрвандони кишварҳои дигаранд, ки дар ин мамлакат фаъолият доранд. Азбаски талаботи онҳо ба асъори хориҷӣ зиёд аст, амалиёти кассавии онҳо аз амалиёти кассавии резидентҳо каме фарқ мекунад.

Риоя ва иҷрои ин талабот асоси ташкили дурусти муомилоти пулии нақдӣ буда, самаранокии онро таъмин менамояд.

Сари вақт таъмин накардани талаботи муомилот бо пули нақд метавонад боиси паст рафтани қурби пули миллӣ гардад. Аз ин рӯ, бонки марказиро зарур аст, ки талаботи шӯъбаҳои худ ва бонкҳои тичоратиро сари вақт таъмин намояд. Асоси пешбини ҳаҷму вақти талабот ба пули нақд ҳисобот оид ба гардиши кассавии умумичумхуриявӣ аст, ки дар асоси ҳисоботҳои бонкҳои тичоратӣ оид ба гардиши кассавиашон тартиб дода мешавад.

Гардиши кассавии умумичумхуриявӣ, инчунин, асоси банақшагирӣ ва татбиқи сиёсати эмиссионии бонкҳои марказӣ мебошад, ки дар навбати худ ба таъмини устувории қурби пули миллӣ ва қобилияти харидории он равона шудааст.

АДАБИЁТ

1. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. –Душанбе, 2008.
2. Ашуров Н. Пул, қарз, бонк / Н. Ашуров, Х. Маҳмадқаримов. -Душанбе: Ирфон 2010.
3. Иброҳимов И.Р. Муомилоти пулӣ ва қарз / И.Р. Иброҳимов. -Душанбе: Ирфон, 2012.
4. Ниёзов М. Муомилоти пулӣ ва қарз / М. Ниёзов. -Душанбе: Ирфон, 2012.

БАҲОИ ҲОЛАТИ ТАНЗИМИ МЕХАНИЗМҲОИ ПУЛҲОИ НАҚДӢ ВА БАНАҚШАГИРИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои ҳолати танзими механизмҳои пулҳои нақдӣ ва банақшагирии онро баррасӣ намудааст. Зарурати ташкили самараноки соҳаи савдо, кам кардани харчи одамон ҳангоми харидуфурӯши молу хизматрасонӣ, таъмини бо суръату сифати баланд расонидани молҳои камарзиш ҳамаҷуз аз фурӯшанда ба харидор ва ғайра истифодаи пули нақдро талаб мекунад. Ҳарчанд, дар қисми зиёди ҷумхуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳангоми пардохти маблағҳои калон манфиатовар бошанд ҳам, истифодаи онҳо барои ба масофаи наздик гузаронидани маблағҳои кам мувофиқи мақсад нест. Масалан, дар ҳолати мавҷуд набудани ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ харидори молеро ба монанди гӯшт, нон, шир ва ғайра зарур аст, ки аввал пули онро ба воситаи бонк ба суратҳисоби фурӯшанда гузаронида, баъд молро гирад. Гардиши кассавии умумичумхуриявӣ, инчунин, асоси банақшагирӣ ва татбиқи сиёсати эмиссионии бонкҳои марказӣ мебошад, ки дар навбати худ ба таъмини устувории қурби пули миллӣ ва қобилияти харидории он равона шудааст.

Калидвожаҳо: пули нақд, механизм, танзим, соҳаи савдо, харидуфурӯши мол, маблағ, гардиши пул.

РЕГУЛИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ И ЕГО ПЛАНИРОВАНИЕ

В данной статье автор рассматривает некоторые вопросы, связанные с регулированием механизмами денежных средств и его планирования. Потребность в эффективной торговле, снижении затрат на продажу товаров и услуг и предоставлении высококачественных товаров с высокой скоростью требует от продавца ежедневного использования денежных средств. Хотя многие страны бывшего Советского Союза, в том числе Таджикистан, пользуются безналичными платежами, выплачивая при этом большие суммы, их использование для краткосрочных расходов нецелесообразно. Например, при отсутствии наличных расчетов необходимо покупать такие товары, как мясо, хлеб, молоко и так далее. Национальный денежный оборот также является основой для планирования и реализации эмиссионной

политики центрального банка, которая, в свою очередь, направлена на обеспечение стабильности национальной валюты и ее покупательной способности.

Ключевые слова: наличные деньги, механизм, регулирование, торговый сектор, продавец, деньги, оборот.

REGULATION OF THE CASH MECHANISM AND ITS PLANNING

In this article, the author considers some issues related to the regulation of cash flow mechanisms and its planning. The need for efficient trading, reducing the cost of selling goods and services, and providing high-quality products at a high speed requires the seller to use money on a daily basis. Although many countries of the former Soviet Union, including Tajikistan, use non-cash payments while paying large amounts, it is not practical to use them for short-term expenses. For example, in the absence of cash payments, you need to buy goods such as meat, bread, milk, and so on. National monetary turnover is also the basis for planning and implementing the Central Bank's emission policy, which, in turn, is aimed at ensuring the stability of the national currency and its purchasing power.

Keywords: cash, mechanism, regulation, trade sector, seller, money, turnover.

Сведения об авторах: *Умаров Х.У.* – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономика и управления туризма. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17

Кодирова Н.С. – Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса, кафедры банковского дела. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17

Information about the authors: *Umarov H.U.* - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor of Economics and Tourism Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave

Kodirova N.S. - Tajik National University, 2nd year Master, Department of Banking. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave

ТАЪЛИМОТИ БЕФОСИЛАИ ЭЛЕКТРОНӢ ҲАМЧУН МОДЕЛИ РУШДИ УСТУВОРИ МЕНЕҶМЕНТИ КАДРИИ МУОСИР

Абдуллозода А. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инсоният дар ҳама давраи замон барои худ системаи арзишҳои баланди рафториеро кашф месозад, ки ҳамаи ташкили дурусти худрушдёрбандагии касбии фардони алоҳида ва дар маҷмӯъ, кулли ҷомеа мусоидат менамоянд.

Шароити имруза аз мутахассисон маҳорати баланди касбиро талаб мекунад, ки онро танҳо дар доираи системаи таълимоти бефосилаи касбӣ метавонем қонеъ намоем. Ин система кулли рафтори инсонро дар бар гирифта, дар шароити рушди системаи итилоот инсонро бевосита ҳамчун омили асосии рушдёрбандагӣ ва рақобатпазирии менеҷменти корхонаву ширкатҳо муаррифӣ менамояд. Чунин як фаҳмишро аксари донишмандони бахши менеҷменти муосир низ тарафдоранд.

Донишманди англис Брайн Саймон ҳанӯз охири солҳои 80-уми асри XX навиштааст, ки дар Инглистон ҳанӯз 100 сол пештар меҳостанд системаи таълимоти бефосиларо ба роҳ гузоранд. Системае, ки дар он пай дар пай имантиқитаълимотмакотибибтидой то донишгоҳҳо якдигарро пурра намоянд. Новобаста ба ин масоили рушди маориф ҳалли пурраи худро ёфта натавонист ва одамоне маҷбур гаштанд роҳҳои навини таълимоти иловагӣ гирифтандро ҷустуҷӯ намоянд. Яке аз ин роҳҳо пайдо кардани сохтори иловагии институтсионалии давлатӣ ва ғайридавлатӣ мебошад [9, с. 94].

Мақсади асосии ТБКЭ, ин худ таъмини рушди устувори касбии инсонӣ дар менеҷменти кадрӣ мебошад, ки он агар дар мақоми аввал худрушдёрбандагии мутахассисинро таъмин созад, дар ҷамъулҷамъ рушди фарҳангии ҷомеа ва ноосфераро ташаккул медиҳад. Яъне, дар натиҷаи чунин як равиши устувори рушди ҷомеа муҳити биосфера ҳамчун як захираи бузурги арзишнок шинохта шуда, инсоният барои самаранокии истифодабарии сарватҳои табиӣ ва солимии экологӣ мубориза мебарад.

Барои ҳар як фарди соҳибхунари ҷомеа имрӯз зарурият ва дарки муҳимияти таълимоти бефосилаи касбӣ ҳамчун чараёни бемайлони рушди касбӣ ва рушдбандагии қобилияти ҳунариву тавонмандии худ шиносод ва онро яке аз талаботи чараёни навини рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд бидонад.

Бо чунин як мазмун донишманди рус В.Н. Сквортсова дар китоби худ «Масоили иҷтимоӣ-иқтисодии назарияи таълимоти бефосилавӣ» менависад: «Таълимоти бефосилаи касбӣ, бевосита инъикосгари ҳолати иҷтимоии аҳоли ва рушди иқтисодии ин ва ё он мамалакат дар замони навин мебошад» [1, с.276].

Истилоҳи «ИЧ» натиҷаи тадқиқотҳои Ю.Хаяши профессори пажӯҳишгоҳи технологии Токио буда, баъдан олимони амрикоӣ ва ҷопонӣ Ф.Махлупо (1962) ва Т. Умесао (1963) муҳақиқони масъалаи мазкур мебошанд. Муалифони назарияи ҷомеаи иттилоотӣ олимони машҳур М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоунер мебошанд [2].

Онҳо дар офариниши ин раванд аз мафҳуми технологӣ, техногонӣ (technetronic – ибораи принципҳои techne) ҷамъият, раванди технологияи иттилоотӣ ва «the knowledgeable society», «knowledge society» ё «knowledge-value society» истифода намуда, ибораи «Иттилооти ҷамъиятӣ (ЧИ)» -ро ба вуҷуд овардаанд [2].

Тадқиқотҳои бомароми ин раванд боиси ба майдон омадани истилоҳи «Ҳукумати электронӣ» гардида, минбаъд масъалаи асосии рушди ҷамъияти иттилооти пазируфта шудааст.

Пайдоиши мафҳуми «Ҳукумати электронӣ» ба аввалҳои соли 1990 рост меояд. Соли 1991 дар ИМА кӯшишҳо баҳри тағйирот ва ислохот дар низоми идоракунии ҳукумат истифодаи мафҳуми мазкур маъмул гашт. Баъдан он дар воситаи ахбори омма (минбаъд ВАО) ба таври васеъ мавриди муҳокима қарор гирифт [2].

Мафҳуми «Ҳукумати электронӣ» дар натиҷаи тарҷумаи истилоҳи англисии «Elektronic Government» ва ё «E-Government» пайдо шудааст. Он мафҳуми шартӣ буда, дар баробари мафҳуми «Ҳукумати электронӣ» мафҳумҳои чун «Демократияи электронӣ» ва «Давлати электронӣ», «Идоранамоии рақамӣ», «Ҳукумати кушод», «Ҳукумати мобилӣ» низ истифода карда мешавад.

«Истифодаи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ дар самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа ва дар асоси он ташаккули ҳукумати электронӣ аз масъалаҳои муҳими замони муосир мебошад. Кишварҳои, ки дар татбиқи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва рушди ҳукумати электронӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд, пеш аз ҳама ба масъалаҳои омода намудани кадрҳои баланихтисоси ин соҳаи муҳим, рушди инфрасохтори иттилоотӣ, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ ва татбиқи усулҳои идоракунии электронӣ диққати зарурӣ медиҳанд» [3].

Маврид ба зикр аст, ки менеҷменти корхонаву ширкатҳои ба ин модели ТБКЭ пурра пайваست буда, доимо омода ҳастанд ҷиҳати рушди касбии кормандони ҳеш, устувории рақобатпазирии касбиашон ва дар маҷмӯъ таъмини чараёни навоарӣ дар корхонаву ширкат молиягузорӣ намоянд.

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон заминаҳои асосии корбурди ин модели ТБКЭ вуҷуд дорад, ки инҳоянд:

1. Мавҷуд будани техникаи компютерӣ ва пайваст будани он ба хатти электронии интернетӣ.
2. Мавҷуд будани дараҷаи зарурии маълумоти истифодабарии барномаҳои иттилоотии касбии компютерӣ ва интернетӣ.
3. Мавҷуд будани дониши ибтидоии касбӣ ва фарҳангии истифодаи иттилооти компютерӣ.
4. Мавҷуд будани ҳавасмандии рушди касбӣ ва талаботи шуғлӣ ба дараҷаи донишмандиву ҳунармандии кадрӣ менеҷмент.

5. Мавҷуд будани устодону мураббӣни варзидаву шинохтаи касбӣ, ки дар воқеъ имкони моли зеҳнии навини касбиро доранд ва ба истеъмолкунанда дода метавонанд. [4]

6. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар баробари гузаштан ба тарзи фаъоли электронии фаъолиятҳои касбӣ дар менеҷмент суръатнокӣ ва сифатнокии фаъолиятҳо хеле боло рафта, кормандон аз ҳазорҳо қоғазу ҳуҷҷатҳои нолозимаи такроршавандаву бемантиқ раҳой меёбанд. Билл Гейтс менависад, ки дар мо дар ширкати «Майкрософт» баъди гузаштан ба шакли электронии фаъолиятҳои касбӣ дар байни солҳои 1997-1998-ум то 40 миллион доллари амрикоӣ сарфа намудаем [5].

7. Инчунин дар соли аввали истифодаи системаи MS Market зиёда аз 250 ҳазор тарнзаксияро коркард ва барои ҳар яке аз онҳо ҳамагӣ 145 доллар харҷ кардаем. Ҳангоме ки хароҷоти коркарди электронӣ ҳамагӣ 5 долларро ташкил намуд ва дар натиҷа 1,6 миллиард доллар даромад ба даст овардем [5. с.68].

8. Пас чунин бармеояд, ки бо ворид кардани системаи электронии бухгалтерӣ ва ё бонкӣ ширкату корхонаҳо чӣ қадар маблағҳои зиёдеро сарфа карда, самаранокии фаъолияти касбиро то ба зинаи зеҳнии ба талаботи рушди ТТИИЭ ҷавобгӯ боло мебаранд.

9. Ҷомеаи имруза бо гузашт ба системаи таълимоти бефосилаи электронӣ имкони баланд бардоштани суръат ва ҳаракати амалиётҳо пайдо намуда дар камтарин вақт амалётҳоеро, ки талаби вақтҳои чандруза доштанд ба роҳ мемонад. Пас гуфтан мумкин аст, ки бо баланд бардоштани суръати ҳаракат самаранокии фаъолиятро чандин маротиба боло бурда ҳадафҳои дар пеш истодаро дар камтарин вақт бартараф мекунад.

Идоракунии электронии интернет-маркетингӣ – чамъи тарзу усул роҳу равиши роҳбарии электрониро меноманд, ки барои омӯзиши пурраи бозори молу хизматҳо ва баланд бардоштани самаранокии тиҷорати электронӣ дар менеҷмент равона карда шудааст [4.с.56].

Менеҷментро зарур аст, ки ташкили фаъолиятҳои ташфиқотиву тағриботӣ, чамъ кардани мизоҷон, ташкили бозори тиҷорати молу хизматрасониҳо ва дигар равишҳои фаъолгардониву самаранокии системаи электронии маркетингии интернетиро дар фаъолияти идоракунии худ ба роҳ монад.

Ин равишҳои ташкили идоракунии электрониро дар менеҷмент чунин гуруҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Ташкили тадқиқоти илмиву ҳунарии бозоршиносӣ ва муайян унсурҳои рақобатпазирии корхонаву ширкат, инчунин муайян кардани равишҳои стратегии рушди маркетингии корхона дар самти маркетинги электронӣ.

2. Ташкил ва идоракунии фаъолияти рекламавии менеҷмент ва пайдо кардани шаклҳои навини электронии диққатҷалбкунандагии ташвиқу тағриботи интернетӣ ва дигар намуди фаъолияти рекламавӣ.

3. Ташкили идоракунии нигоҳдорӣи устувори мизоҷон ва таъмини талаботи саривақтиву босифати моливу хизматрасониҳои электронии маркетингӣ ва сабук гардонидани ба расмӣтардориву хариди молу мавод бе қоғазбозиву имзогириву иҷозатгириҳои зиёдотӣ.

4. Ташкили идоракунии беҳтар намудани тарзу усули пайдоиши молу маводи зарурии истеъмолкунанда ва амалисозии системаву моделҳои ҷалбкунандаи босуръати ҷустуҷуи электронии молҳо ва иҷроиши саривақтии супоришҳо.

5. Ташкил ва идоракунии фаъолиятҳои ҳавасмандкунии моливу пулии мизоҷон бо роҳи паст кардани нархи молҳоро ҷорӣ кардани нархҳои имтиёзноку мавсимӣ, барои харидори доимӣ ва ғайра бонусҳо.

6. Ташкили тарзу усулҳои нигоҳдории мизоҷон бо амалӣ сохтани хизматрасониҳои навини маркетингӣ ва пайдо кардани гуруҳи калони истеъмолкунандагони тиҷорати электронӣ.

7. Пайваста вусъат додани рушдбандагии фаъолиятҳои касбӣву ҳунарии интернетии маркетингӣ ва рушди иртиботиву иттилоотиву фаҳмишу донишҳои касбии электронии истеъмолкунанда. [6. с.181]

8. Вобаста аз талаботи системаи навин бартарият тарафи ихтисосманди барномасозу моделсозии электронӣ гузашта, ҳайати менеҷменти электронии касбиро устувор месозанд. Яъне ҳуди рушди ТТIIЭ аллакай ташкили фаъолияти касбии менеҷментро пурра хислати техникӣву технологӣ ва иттилоотиву иртиботии навини электрониро медиҳанд, ки ин равишро танҳо дар натиҷаи ТБКЭ таъмин кардан мумкин аст ҳалос. Аз ин имконоти васеъ илмӣву тадқиқотии электронии маркетингии менеҷмент ҳамон корманде васеу самарнок истифода бурда метавонад, ки агар аз дастовардҳои ТТIIЭ пурра истифода карда тавонанд ва худ низ эҷодгару ихтироъгару пешвои касбии ҳамин система бошанд. [4]

Ҳамин тариқ дар ҳулосаи ин мавзӯё як қатор қоидаи самарнокии идоракунии фаъолияти электронии маркетингии менеҷментро чунин ҷудо кардан мумкин аст [7. с.83]:

1. Мазмуни реклама дар веб-сайт бояд хеле кӯтоҳу пурмазмуну пурра ва хеле осонхону фаҳмо бошанд. Инчунин ҳар як калимаву вожаҳо таҷассумгари алоҳидаи сифати мол ва ё худ хизматрасониҳои менеҷмент бошанд.

2. Калимаву вожаҳои дар сарлавҳаи эълону рекламаҳо навишта мешаванд бояд таҷассумгари асосии хислати бозории мол бошанд ва маҳз вожаҳои калидии маркетингӣ бошанд.

3. Веб-сайти маркетингии корхонаву ширкатҳо бояд пайваста навсозиву тағирёбандагӣ дошта, бояд кӯҳна набошанд.

4. Мавҷудияти иттилооти навини маркетингӣ ва эҷоду навовариҳои рекламавӣ қобилияти диққатҷалбкунандагии ташвиқу тағриботро боло бурда, миқдори муроҷиаткунандагонро зиёд мегардонанд.

5. Нишондиҳандаи чашмрасии реклама ва баёни фикр низ чун қоидаи дигари идоракунии электронии маркетингӣ хизмат карда, нишонаи иқтибосиву ҷустуҷуи веб сайт ҳисоб карда мешаванд.

Рушди ТТIIЭ солҳои охир то ба зинае расидааст, ки ҷараёни ананавии соҳибкорӣ шакли бемайлони паҳншавиро ҳам ба бару ҳам ба қад гирифтааст. Инчунин, ҳар замон имконоти пайдо шудани шаклу усулҳои навини хизматрасонии электронии интернетӣ ба майдон омада истодааст, ки дар модели ТБКЭ низ зарурати омӯзишу таълимоти ин равишҳо ба вуҷуд омадаанд.

Агар мо ба таърихи рушди ТТIIЭ назар афканем, аз солҳои 70-уми асри гузашта то инҷониб мушоҳида мешаванд, ки олам аз компютери оддӣ ва фардӣ сар карда, аз E-mail, то Irc, Windows, MacOS, файл-сервер, базаи маълумотҳо, HTML, NTTP, Web – сайт, Wikis, Weblogs, сети иҷтимоӣ, базаи маълумотҳои интернетии ҷаҳонӣ то соли 2017 ноил гаштааст [8. с.196].

Рушди ТТIIЭ то имрӯз 5 насли (давра) бузурги тараққиёти худро аз сар гузаронида, имрӯз ба насли 6-уми худ майл дорад. Агар давраи аввали рушди ТТIIЭ то солҳои 1980-ро даври пайдоиш ва барқароршавии компютер дар ҷаҳон муаррифӣ намоем, давраи дуввум аз соли 1980 то соли 1990-ро аллакай солҳои рушди компютерҳои фардӣ меноманд ва иттилооти электронӣ танҳо барои хондану навиштан имкон дошта буд, аз соли 1990 то соли 2000-умро насли 1-уми Web – 1.0., ки аллакай пайдоиши тиҷорати электрониро ба худ кашф карда, аз соли 2000-ум то 2010-ум ин насли Web – 2.0. Ва 2010 то имрӯз насли Web – 3.0. ва дар назар аст солҳои 2020-2030 то

Web 4.0 насли иртиботу иттилооти пурраи ҷаҳонии электронӣ номида мешаванд [8. с.196].

Маҳз барои рушди устувори ҳислатҳои дар боло овардашудаи менеҷменти маркетинги таъмин намудан мақоми олиро сармояи бузурги зеҳнӣ гирифта, маҳз потенциали зеҳнии эҷодиву истеъдодии баланди касбӣ ҳунари имконоти баланди идоракунии самараноки чунин тағирёбандагӣҳо доранд. Бинобар ин дар ин нуқта низ боз ҳамон зарурати ТБКЭ дар пеш назар меояд. Яъне менеҷменти маркетинги пеш аз ҳама зарур аст, ки дар ин системаи бефосилаи касбии омӯзишӣ таълимоти системаҳои навини электронии хаттӣ қарор гирифта, пайвасти таълимоти баландбардорӣ ихтисос, таълимоти иловагии касбӣ, омӯзишҳои иловагии касбӣ, конференсияву семинарҳо ва кружокҳои озмунҳои электронии рушди касбӣ ҳунари дорад.

Хулоса таҳлилҳо ва тадқиқотҳои олимону мутафаккирон бар онанд, ки таълимоти бефосилаи касбӣ дар менеҷменти муносири кадрӣ танҳо дар он ҳолат имконпазир мешавад, ки мо дар рафти таълим ва корбарӣ дар доираи ҳукумати электронӣ фаъолият намоем, яъне ҷомеа танҳо дар асоси ҳамқадам будан ба дастовардҳои илмӣ-техникӣ имкони рушд кардан дорад.

Бисёр хуб мебуд, менеҷменти шахру навоҳии кишвар, корхонаву ширкатҳои хусусӣ давлатӣ аз рӯи талаботу принципҳои асосии «Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ», ҳадафмандона роҳбарӣ кунанд.

Ҳамин тавр, “Ҳукумати электронӣ” яке аз дастовардҳои муносири менеҷменти касбӣ дар зинаҳои гуногуни идораӣ буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати идоравӣ истеҳсоливу истеъмолии шахрвандон ва мақомоти хусусӣ давлатӣ равона гардидааст.

Татбиқи ҳукумати электронӣ ва ТБКЭ дар як занҷир бо ҳам пайвасти вуҷуд дорад, ки танҳо дар доираи донишҳои мукаммал ва неруи пурқуввати инсонӣ қобили татбиқ мебошад, ки имрӯза Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он бархурдор аст танҳо нӯз ба заминаи молияви асту халос. Аммо аз нигоҳи назари ман, барномаҳои стратегӣ, ки дар ҷумҳури татбиқ шудаанд гарчанде, ки ин ҳадафҳо дар пеш гузоштаанд вале нишондодҳои омили бар онанд, ки то соли 2030 татбиқи ҳукумати электронӣ ва ТБКЭ куллан ғайримمкон аст..

АДАБИЁТ

1. В.Я. Цветков. Формирование пространственных знаний. М.Макс – Пресс, 2015. – 68с.
2. Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – (30 декабри соли 2011), №643. <http://www.cipi.tj>.
3. Аз паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 2017.
4. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент (китоби дарсӣ) қисми 11. Душанбе. «Ирфон». 2017.
5. А.В. Мудрик. Социализация человека. М.: МПСИ. 2010.- 624 с.
6. Репин В.В. и др. Процессный подход к управлению. – М.: РИА. 2009. -408 с.
7. Билл Гейтс Бизнес со скоростью мысли. М.: Эксмо, 2002. - 480с.
8. Саймон Б. Общество и образование. - Москва.1989. – с.94.
9. Ғаниев Т.Б. Менҷмент (китоби дарсӣ) қисми 12. Душанбе. «Ирфон». 2018.
10. Овчинников В.Г. Методологическое введение в информатику. – М.: спутник +, 2004. – 217 с.
11. Навазова Т.Г. Методология непрерывного профессионального образования // Человек и образование. – 2005. – № 3. – С. 17–22.
12. http://www.nbt.tj/tj/banking_system/spisok_audit.php
13. Состояние, проблемы и перспективы развития информационного общества в СНГ, Москва – 2012.
14. Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – (30 декабри соли 2011), №643. <http://www.cipi.tj>.

ТАЪЛИМОТИ БЕФОСИЛАИ ЭЛЕКТРОНИ ҲАМЧУН МОДЕЛИ РУШДИ УСТУВОРИ МЕНЕҶМЕНТИ КАДРИИ МУОСИР

Дар мақола раванди таълим бо истифодаи шакли доимии электронии таълим муҳокима карда мешавад. Таҳлили намудҳо ва равишҳои асосии таълими электронии фосилавӣ оварда шуда, фарқият дар

маҳорат ва сифати пешво нишон дода шудааст. Самаранокии омӯзиши фосилавии электронӣ бо истифода аз коммуникатсияи техникӣ ва технологии иттилоотӣ дар маркази омӯзиш нишон дода шудааст. Шакли электронии давомдорро метавон ҳамчун шакли мустақили таълим барои амалӣ намудани таълими давомдор донист. Ҳангоми ноил шудан ба ин система, мавзӯи таҳсил бо усулҳои таълими мактабҳои миёнаи махсус ва миёнаи таҳсилоти ҳозира мувофиқ аст. Интеграцияи технологияи навтарини фанҳои таълимӣ аз дигар фанҳо ва китобҳои дарсӣ вобаста аст, ки мувофиқи назарияи соҳавӣ ва рафтори илмӣ касбӣ таҳия шудаанд. Барои баланд бардоштани қобилият ва истеъдоди донишҷӯён, вобаста аз навсозии техникӣ ва технологии барномаҳои муҳити омӯзиши иттилоотии компютерӣ, охири маводҳои электронии кишварҳои дигари ҷаҳон истифода мешаванд. Барои таъмини маҳорати баланд дар системаи фосилавии хати Интернет муаллимони босавод бо маводи таълимӣ бояд ширкат варзанд. Азбаски донишҷӯёни низомии таълими фосилавӣ ба муаллим эътимод доранд, онҳо дастурҳои ўро ғўш мекунад ва қабул мекунад. Ташкили коммуникатсияи системавии коммуникатсионӣ, ки бо дастгирии системавии рушди роҳбарӣ ҳамоханг карда шудааст, барои рушди устувори роҳбар дар идоракунии касбии муосир системаи ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавӣ эҷод кардааст.

Калидвожаҳо: таълимоти бефосила, омӯзиш, малака, сарварӣ, моделҳои инноватсионӣ, хатҳои интернет, идоракунии кадрҳо.

НЕПРЕРЫВНОЕ ЭЛЕКТРОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК МОДЕЛЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА

В статье рассматривается процесс образования с применением непрерывной электронной формы обучения. Принесён анализ основных видов и подходов дистанционного электронного обучения, показаны отличия мастерства и качества лидера. Показана эффективность дистанционного электронного обучения с использованием технической и технологической информационной связи в основе обучения. Непрерывная электронная форма может рассматриваться как самостоятельная форма обучения для реализации непрерывного образования. В достижении этой системы предмет обучения согласовано с методами обучения средних специальных и средних образовательных школ нынешней эпохи. Интеграция новейшей технологии техники обучения учебных дисциплин зависит от других предметов и учебников, создаваемых по отраслевой теории и профессионального научного поведения. Для повышения способности и таланта слушателей в зависимости от технического и технологического обновления программ компьютерной информационной среды обучения используются новейшие электронные материалы других стран мира. В обеспечении высокого мастерства в свободной дистанционной системе интернет-линии должны принимать участия грамотные преподаватели со знанием учебных материалов. Так как слушатели заочной дистанционной системы верят преподавателю, слушают и принимают его указания. Организации системной коммуникационной связи согласованной сотрудничеством межсистемной поддержки развития лидерства создали материальную и моральную мотивационную систему устойчивого развития руководителя в современном профессиональном менеджменте.

Ключевые слова: непрерывное образование, обучение, мастерство, лидерство, инновационные модели, интернет-линии, кадровый менеджмент.

CONTINUOUS E-EDUCATION AS A MODEL FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MODERN PERSONNEL MANAGEMENT

The article deals with the process of education using a continuous electronic form of education. The analysis of the main types and approaches of distance e-learning is presented, the differences in the skill and quality of the leader are shown. The effectiveness of distance e-learning with the use of technical and technological information communication in the basis of training is shown. Continuous electronic form can be considered as an independent form of training for the implementation of continuous education. In achieving this system, the subject of education is consistent with the methods of teaching secondary special and secondary educational schools of the current era. The integration of the latest technology of teaching techniques of academic disciplines depends on other subjects and textbooks created on industry theory and professional scientific behavior. The latest electronic materials from other countries of the world are used to increase the ability and talent of students, depending on the technical and technological update of computer information environment programs. Competent teachers with knowledge of educational materials should take part in providing high skills in the free remote Internet line system. Since students of the distance learning system believe the teacher, listen and accept his instructions. Organizations of system communication coordinated by cooperation of intersystem support of leadership development have created a material and moral motivational system of sustainable development of the head in modern professional management.

Keywords: continuing education, training, skill, leadership, innovative models, Internet lines, personnel management.

Сведения об авторе: *Абдуллозода Асадулло Амонулло* - магистр 2 курса специальности экономики труда факультета экономики и управления Тел: **918-42-42-02**

УДК.36,1/5(575,3)

**ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ НИЗОМИ АНДОЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
КАФОЛАТИ УСТУВОРИИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ**

**Ҳикматов С., Аҳмедов У.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дар шароити иқтисодӣ бозорӣ андозҳо манбаи асосии даромади давлат ба ҳисоб мераванд. Сиёсати андозро истифода бурда, давлат ба аксарияти равандҳои иқтисодӣ, ки дар кишвар рӯй медиҳанд, таъсир мерасонад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ қайд кардааст: “Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти неруи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст”[1,с.1].

Андозҳо як қисми зарурии муносибатҳои иқтисодӣ дар ҷомеа аз оғози пайдоиши давлат мебошанд. Рушд ва тағйирёбии шаклҳои давлатдорӣ ҳамеша бо роҳи табдил додани низоми андоз ба амал меояд.

Андозҳо аз замони қадим дар тамоми шаклҳои давлатдорӣ арзи вучуд доштанд. Баъзе аз онҳо ҳатто мукамал ҳисобида мешуданд, баъзеи дигараш не. Масалан, андоз аз сари ҳар як парандаи хонагӣ, сари ҳар як чорво ва ғ. дар замони ҳукмронии феодалону амирони асримиёнагӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ. Ҳатто, давлатҳое вучуд доштанд, ки дар онҳо, ба ақидаи бештари олимони андозҳо ва ё низоми андозбандӣ вучуд надошт, масалан ИҶШС.

Дар давлати муосир барои сафарбаркунии маблағҳо ба буҷет, низоми андозбандии мураккаб вучуд дорад, ки дар он то 40-50 намудҳои гуногуни андоз истифода мешаванд. Сабаби чунин миқдори зиёди андозҳо ин фарқият дар сарчашмаҳо (музди меҳнат, дивидендҳо дар сармоя, ипотека, шаклҳои дигари даромадҳо аз сармоя) ва иншоотҳои (даромад, молу амвол, интиқол, истеъмол, содирот ва воридот) андозбандӣ мебошад.

Давлат ба раванди иқтисодӣ метавонад танҳо он вақт таъсир расонад, ки агар дорои маблағҳои муайян бошад. Онҳоро бояд ҳамаи тарафҳое, ки ба иҷрои вазифаҳои давлатӣ манфиатдоранд - шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ таъмин намоянд. Барои ҳамин, низоми андозҳо, яъне пардохтҳои ҳатмӣ дар давлат вучуд доранд.

Андозҳо таърихан бо тақсмоти ҷомеа ба синфҳо, пайдоиши давлат ва татбиқи як қатор вазифаҳои умумидавлатӣ алоқаманданд. Дар таърихи рушди ҷомеа ҳеҷ давлате бидуни андозҳо кор карда наметавонад. Барои иҷроиши вазифаҳои худ барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти коллективӣ, ба давлат маблағи муайяни пул зарур аст, ки танҳо тавассути андозҳо ҷамъоварӣ карда мешавад, аз ин рӯ бори ҳадди ақали андоз аз андозаи хароҷоти давлат барои иҷроиши ҳадди ақали вазифаҳои худ муайян карда мешавад: маъмурият, мудофия, суд, ҳифзи ҳуқуқ ва дигар. Ҳар қадар давлат рушдёфта бошад, ҳар қадар доираи вазифаҳояш васеътар бошад, ҳамон қадар захираҳои зиёди пул бо мақсади ташкили фондҳои пулӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои давлат истифода мешаванд, сафарбар карда мешаванд [4, с.5].

Як қатор вазифаҳои андоз ва андозбандӣ вучуд доранд:

1. Функсияҳои молиявӣ (фискалӣ) - тавассути он мақсадҳои асосии иҷтимоии андозҳо амалӣ карда мешаванд - ташаккули захираҳои молиявии давлат дар низоми буҷетӣ ва фондҳои ғайрибуҷетӣ. Ташаккул додани даромадҳои буҷети давлатӣ дар асоси ҷамъоварии устувори мутамаркази андозҳо, ҳуди давлатро ба субъекти калонтарини иқтисодӣ мубаддал мегардонад.

2. Фаъолияти назоратӣ - бо кумаки он самаранокии механизми андоз арзёбӣ мешавад, назорат аз болои ҳаракати захираҳои молиявӣ таъмин карда мешавад, зарурияти тағйирот дар низоми андоз ва сиёсати буҷетӣ пайдо мешавад. Татбиқи вазифаи назоратии андозҳо, пуррагии он ва амиқии он ба андозаи муайяни андозбандӣ вобаста аст. Ҳадафи он ин аст, ки андозсупорандагон (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ) андозро пурра ва саривақтӣ пардохт намоянд.

3. Функсияҳои тақсимкунӣ як қатор хосиятҳоро дар бар мегирад (танзимкунӣ, ҳавасмандкунӣ, репродуктивӣ), ки гуногунондешии нақши онро дар раванди репродуктивӣ нишон медиҳад.

4. Функсияҳои иқтисодӣ - тавассути андоз таъсир расондан ба азнавбарқарорсозии иҷтимоӣ, яъне ба ҳама гуна равандҳо дар иқтисодиёти давлат, инчунин равандҳои иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа.

5. Функсияҳои танзимкунанда - танзими давлатии иқтисодиёт.

6. Функсияҳои иҷтимоӣ (тақсимкунӣ) - нигоҳ доштани баробарии иҷтимоӣ бо тағйири таносуби байни даромадҳои гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ, бо мақсади таносуби нобаробарии байни онҳо.

7. Функсияҳои ҳавасмандгардонӣ - бо кумаки андозҳо, имтиёзҳо ва санксияҳо, давлат рушди техникӣ, афзоиши шумораи ҷойҳои корӣ, сармоягузорӣ ва тавсеаи истеҳсолот ва ғ. таъмин мекунад [5, с.156-168].

Дар ҶТ идоракунии давлатии соҳаи андоз, пеш аз ҳама, ба зиммаи Ҳукумати ҶТ ва сохторҳои таркибии он, махсусан Кумитаи андозии назди Ҳукумати ҶТ гузошта шудааст. То соли 2006 идоракунии бевоситаи соҳаи андоз аз ҷониби Вазоратаи даромад ва пардохтҳои давлатии ҶТ амалӣ карда мешуд. Баъди гузаронидани ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ин вазорат барҳам дода шуда, функсияи танзими гумрукии он ба Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҶТ, функсияи полиси андоз ба Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза ба муқобили коррупсия ва функсияи андозбандии он ба Кумитаи андоз вогузор гардид.

Вазифаҳои асосии мақомоти андоз аз инҳо иборатанд:

1) таъмини иҷро ва риоя намудани қонунгузориҳои андоз, таҳияи механизмҳои маъмурияти андоз бо мақсади таъмини воридоти саривақтӣ ва пурраи андозҳо ба буҷетҳои тамоми сатҳҳо;

2) иштирок дар таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба масъалаҳои андозбандӣ, аз ҷумла шартномаҳо бо дигар давлатҳо;

3) ба андозсупорандагон тавзеҳ додани ҳуқуқ ва уҳдадориҳояшон;

4) сари вақт огоҳ намудани андозсупорандагон оид ба тағйирот дар қонунгузориҳои андоз.

Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти мақомоти андозро Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конститутсионӣ, Кодекси андозии ҶТ ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои яқояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Мақомоти андоз фаъолияти худро дар ҳамбастагӣ бо дигар мақомоти давлатӣ ва шаҳрвандон, инчунин мақомоти андозии дигар давлатҳо дар асоси шартномаҳо ва уҳдадориҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамоянд.

Мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мақоми ваколатдори давлатӣ ва воҳидҳои дахлдори ҳудудии он – раёсатҳои андоз дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, нозироти андоз дар шаҳру ноҳияҳо ва ноҳияҳои шаҳрҳо, нозироти андози андозсупорандагони калони назди мақоми ваколатдори давлатӣ бо шӯъбаҳо дар вилоятҳо ва шаҳри Душанбе иборат буда, системаи ягонаи мутамаркази мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд.

Мақоми ваколатдори давлатӣ – Кумитаи андози ҚТ ба ҳисоб рафта, татбиқи амалии вазифаҳои мақомоти андозро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ - берун аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин карда, системаи мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро идора менамояд ва мустақиман ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон итоат мекунад [6, с.1-10].

Мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси принципҳои зерин фаъолият менамоянд:

- 1) қонуният;
- 2) риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- 3) таҳти назорат ва ҳисоботдиҳанда будан ба мақомоти болоӣ.

Тибқи моддаи 6 Кодекси андози ҚТ, андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз андозҳои **умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ** иборатанд.

Сиёсати миллии ин санъати идоракунии давлат аст. Сиёсати андоз ин санъати идоракунии андоз аст, ки дар он давлат субъекти идоракунӣ мебошад ва объекти идоракунӣ - андозҳо, низоми андоз мебошанд. Сиёсати миллии андозии давлат ба қонуниятҳои объективии динамикаи муносибатҳои андоз, вазифаҳои андозӣ ва андозҳо асос ёфтааст. Сиёсати андозро истифода бурда, давлат рушди иқтисодӣ, инчунин нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодиро танзим мекунад. Ба элементҳои асосии идоракунии давлату ҳукумат, ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодии ҳаёти ҷомеа, сиёсати андозбандӣ таъсир мерасонанд.

Тавсифи асосии сиёсати андоз ва равонасозии он ба беҳбудии муносибатҳои андоз ва ҳалли мушкилоти асосии субъектҳои муносибатҳои андоз вазифаи асосии низоми андозбандии давлатӣ мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар баробари рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар, махсусан беҳтар намудани фаъолияти молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ ва рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат, зарурияти тақмили низоми андозбандии кишвар ба миён меояд, ки онро доир намудану тағйироту иловаҳо ворид намудан ба Кодекси андоз зарур аст. Таҳлили молиявии низоми андозбандии ҚТ дар иқтисодиёти кишвар нишон дод, ки то ҳол дар ин соҳа баъзе муаммоҳо ҷой доранд, ки сабаби иҷро нагардидани нақшаи буҷети давлатии ҚТ дар солҳои 2016-2017 гардидаанд.

Ба ақидаи мо, барои ҳалли ин мушкилот андешидани чораҳои зерин ба мақсад мувофиқ мебошад:

1. Кам кардани қарзи андозӣ аз тарафи субъектҳои андозсупорӣ.
2. Баланд бардоштани сатҳи даромаднокии субъектҳои андозсупорӣ, ки дар айни замон қобилияти пардохткунии онҳо хеле паст мебошад.
3. Дастгирии давлатӣ оиди паст кардан, ё ин ки имтиёзҳои махсуси меъёри андозбандӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ ва соҳибкорон.
4. Такмил додану банақшагирии сарчашмаҳои даромади буҷети давлатӣ ва таъмини иҷрои онҳо.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018, шаҳри Душанбе.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Аз 14.05.2016 с., №1316.

3. Қонуни ҚТ «Дар бораи бучети давлатии ҚТ дар соли 2019». – Душанбе, 2018.
4. Кодекси андозии ҚТ. – 2012. -№9. -28.12.2013. -№1045,1046,2. -С.1.
5. Гусейнов Р.М. Экономическая теория: Учебник / Р.М Гусейнов, В.А. Семенихина. -Л.: Омега, 2008. - 383 с.
6. Косарева Т.Е. Налогообложение организаций и физических лиц; Учебник / Т.Е. Косарева, Л.А. Юринова, Л.Г Баранова; под ред. Т.Е. Косаревой. -7-е изд. испр. и доп. –СПБ: Изд во СПб ГУЕФ, 2011. - С.5.

ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ НИЗОМИ АНДОЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН КАФОЛАТИ УСТУВОРИИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ташаққулёбии низоми андоз, шакл ва намудҳои онро аз ҷиҳати назариявӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф оиди паҳлуҳои гуногуни низоми давлатии андоз, нақш ва аҳамияти он, мақом ва ҷойи он дар низоми сиёсии молиявии давлат сухан рондааст. Ба гуфтаи муаллиф, андозҳо қисми зарурии муносибатҳои иқтисодӣ дар ҷомеа аз ӯғози пайдоиши давлат маҳсуб меёбанд. Рушд ва тағйирёбии шаклҳои давлатдорӣ ҳамеша бо роҳи табдил додани низоми андоз ба амал меояд. Илова бар ин, механизми андоз барои таъсири иқтисодии давлат ба истеҳсолоти иҷтимоӣ, динамика ва сохтори он ва ҳолати пешрафти илмию технологӣ истифода мешавад. Андозҳо аз замони қадим дар тамоми шаклҳои давлатдорӣ арзи вучуд доштанд. Баъзе аз онҳо ҳатто мукамал ҳисобида мешуданд, баъзеи дигараш не. Масалан, андоз аз сари ҳар як парандаи хонагӣ, сари ҳар як чорво ва ғ. дар замони ҳукмронии феодалону амирони асримиёнагӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ. Ҳатто, давлатҳое вучуд доштанд, ки дар онҳо, ба ақидаи бештари олимон, андозҳо ва ё низоми андозбандӣ вучуд надошт. Муаллиф назари олимону муҳаққиқони зиёдеро оиди масъалаи пайдоиши андоз, нақш ва мақоми он дар ҷомеа пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: андоз, давлат, низоми, иқтисодиёт, рушд, ҷомеа, олимон, шакл, намуд, қонунгузорӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН – ГАРАНТИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

В настоящей статье автор с теоретической точки зрения рассматривает формирование налоговой системы в государстве, ее формы и виды. Автор затрагивает различные аспекты государственной налоговой системы, ее роль и значение, ее положение и место в финансовой системе государства. По мнению автора, налоги являются необходимой частью экономических отношений в обществе с самого начала возникновения государства. Развитие и изменение форм государственности всегда осуществляется с помощью изменения налоговой системы. Помимо этого, финансовые обязательства, налоговый механизм используются для экономического воздействия государства на общественное воспроизводство, его динамику, структуру и научно-технический прогресс. Налоги с древних времен существовали во всех формах государственности. Некоторые из них даже считались совершенными, а некоторые нет. Например, налог на каждого члена домохозяйства, на каждого животного и т.д. во времена правления феодалов и эмиров в Средней Азии. Даже были государства, в которых и вовсе не существовали налоги или системы налогообложения, такие как Советский Союз. Автор в этой статье показал мнения и взгляды многих ученых и исследователей на проблему налогообложения, его роль и статус в обществе.

Ключевые слова: налог, государство, система, экономика, развитие, общество, ученые, форма, тип, законодательный.

FORMATION AND IMPROVEMENT OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN-A GUARANTEE OF STABILITY OF THE STATE BUDGET

In this article, the author studies and considers the formation of the tax system in the state, its forms and its types from a theoretical point of view. The author touches upon various aspects of the state nologic system, its role and significance, his position and place in the financial system of the state. According to the author, taxes are a necessary part of the economic relations in society from the very beginning of the emergence of the state. Development and change of forms of forms of statehood is always carried out with the help of changes in the nological system. In addition to this, its financial procurement, the tax mechanism is used for the economic growth of the state on social reproduction. Taxes from ancient times existed in all forms of statehood. Some of them were even considered perfect and some were not. For example, a tax on each member of the housewife, on each animal during the reign of feudal lords and emirs in Central Asia. The author in this article showed the opinions and views of many scientists and researchers on the taxation problem, their role and status in society.

Key words: tax, state, system, economy, development, public, scientists, the form, type of, law.

Сведения об авторах: *Хикматов Сафарали* – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17
Ахмедов Умед Сафаралевич - Таджикский национальный университет, магистр. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **901-11-11-61**

РОҲҶОИ ҲАЛЛИ ҲОЛАТҶОИ МУНОҚИШАВӢ ДАР ТАШКИЛОТҶОИ МУОСИР

Қурбонхонова Д.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муноқиша, маънои муҳолифат, норизоӣ ва зиддиятро нисбати ягон масъалаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, идоракунии ва ҳаргуна ғаъолияти инсон дорад. Аз ин рӯ, идоракунии ҳолатҳои муноқишавӣ яке аз функцияҳои муҳими роҳбар ва менеҷер маҳсуб меёбад.

Муноқиша ин зиддияти ду равиҷ дар шуури шахси алоҳида, муносибатҳои одамон, ҷамъиятҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ онҳо ғаҳмида мешавад, ки бо фарқияти нигоҳ, мавқеъ ва манфиатҳо вобастагӣ дорад.

Нуқтаи назари муосир ба муноқиша дар ташкилот, на фақат мумкин, аммо метавонад аз рӯи хоҳиш бошад. Муноқиша барои зоҳир кардани нуқтаи назари гуногун кумак намуда, иттилооти иловагӣ дода, имконият медиҳад, ки шумораи зиёди алтернатива ва мушкилот равшан гарданд. Ин метавонад ҷараёни қабули қарорро дар ташкилот бештар самаранок гардонад.

Таърихи баррасии муноқиша, кушишҳои таҳлил ва шарҳи он ҳазорсолаҳоро дар бар мегирад. Муноқиша (конфликт) ҳамроҳи доимии инсон, дар асл яке аз шаклҳои ҳаёт, ва механизмҳои интиҳоби табиӣ мебошад, ки моро пурра кӯшидан дар мубориза бо ҳариф водор мекунад, муноқиша муқарарии оилавино гирум, чун ба назар мерасад, ки дар як марҳилаи муайян мо сабаби онро фаромӯш мекунем ва хоҳиши ғолиб омадан дар баҳс ба хоҳиши ҳамин тавр ғолиб омадан табдил меёбад.

Ҳангоми ба чушу хуруш омадан аллакай муҳим нест, ки сабаби баҳс дар чист, муҳим албатта ғалаба кардан аст. Лекин занозани, мочарои миёни гуруҳҳо, бархурдҳои мусаллаҳона аллакай бештар нави ҳайвони ҷанҷолро пеши назар меоранд. Ва ҳар қадар ба давраи қадим дуртар назар афканем, ҳамон қадар ин хосияти ҳайвонии инсон ин механизми иҷтимоӣ ва дар воқеъ биологӣ айёнтар маълум мегардад. Бинобар ҳамин дуруст ин аст, ки мо муноқишаро ҳамроҳи доимии ин фақат инсон, балки тамоми мавҷудоти руи замин гуем. Ба вучуди ин аввалин баррасиҳои масоили муноқишашиносӣ дар як марҳилаи муайяни пешрафти инсоният имконпазир гардиданд.

Гуруҳбандии шакли рафтори иштироккунандагони муноқиша аз тарафи олимони К. Томас ва Р. Клименн ҳанӯз соли 1972 пешниҳод карда шудааст [3, с.96]:

1. Вақте, ки ҳарду тараф барои ҳалли он ҳавасманд мебошанд ва ҳаракат доранд, ки стратегияи аз ин муноқиша ҳалос шуданро истифода карда, ба якдигар муносибати хуб дошта бошанд. Асосан агар объекти муноқиша субъективӣ бошанд, он гоҳ ин масоил ҳалшаванда мебошад.

2. Дар ҳолате, ки яке аз тарафҳо вазифаи баланд гирифта, баъзе хоҳишҳои тарафи дуюмро иҷро мекунанд.

3. Вақте, ки яке аз тарафҳо аз рӯи зинаи вазифадорӣ аз тарафи дигар волиии зиёд дорад, стратегияи қувваро истифода карда, тарафи дигарро мағлуб месозад. Истифодабарони чунин стратегия аксар маврид иғвогарӣ, тӯҳмат ва дигар усулҳоро истифода мекунанд.

4. Агар ҳарду тараф якхела дараҷаи мавқеъ дошта ва барои ҳалли муноқиша якхела ҳавасманд бошанд, стратегияи муросоро, яъне созиш кардан, истифода бурда, ғоидаву зарарро баробар тақсим мекунанд.

5. Стратегияи ҳалли пурраи муноқиша, ба манъ кардани мубориза равон шудааст. Шароити қабул намудани ин стратегия чунин мебошад:

- мавҷуд будани мақсадҳои умумӣ;
- боварӣ ба яқдигар;
- муносибат ба муноқиша ҳамчун ҳодисаи муқаррарӣ;
- пешгӯии аниқ ва саривақти масоил;
- қабул намудани қонуни талаботҳо ва манфиатҳои тарафҳо.

Дар таҷрибаи муосири шаклҳои гуногуни кор бо муноқиша истифода бурда мешавад. Дар байни роҳҳои танзимнамоии муноқиша аз ҳама машҳуртарин айни замон гуфтушунид ба ҳисоб меравад. Ҷойи махсусро низ дар таҷрибаи ҳалли муноқишаҳо ҷалби тарафи сеюм ишғол мекунад. Яъне, ба ҳамаи ин нигоҳ накарда имрӯзҳо бисёр масалаҳои муноқишаиро ҳалгардида ҳисоб кардан номумкин аст. Зеро мураккабияти бештар дар самаранокии кор бо омилҳои психологӣ ҳалли муноқишаҳо бавучуд меояд.

Мафҳуми муноқиша читавре, ки ба илм, ҳамон тавр ба шуури инсон таълуқ дорад, ки хоси тафаккури инсонӣ аст. Таҳлили қоидаи муноқиша, қабулшуда дар илми муосир, яқчанд мафҳумҳои шабоҳатдоштаро инъикос мекунад.

Муаммои ҳалли муноқиша ҳамчун ҷустуҷӯи захираҳо, воситаҳо барои амалигардонии интиҳоб баромад мекунад; дар ҳолати бавучудоии интиҳоб – роҳҳои бартарафнамои алтернативаи худро пайдо мекунад.

Технологияҳои муосири ҳал ва пешгӯии муноқиша, дар муайянкунии муноқиша ҳамчун зиддияти тарафҳо ва дарккунии фарқияти шавқҳои гуногун асос меёбад. Нуқтаи назари пайваста бо бартараф кардани ҳолатҳои муноқиша, одатан бо мафҳуми танзимнамоӣ (таъсиррасонӣ), созиш ва ҳамкорӣ – мафҳуми ҳалли муноқиша алоқаманд аст.

Функсияи асосии гуфтушунид ҷустуҷӯи роҳҳо ва ҳалли муноқишаҳо мебошад, ки ҳарду тарафро қаноатманд созанд. Ин вазифа аксар мавридҳо иҷро мегардад, аммо ҳолатҳои ҳам мебошанд, ки тарафҳо ба ҳамдигар гузашт мекунанд. Вобаста аз дурустии мақсадҳои гуфтушунидҳои ҳалли муноқишаҳо чунин кӯтаҳ мегиранд:

- конструктивӣ, тағйир додани ҳолатҳо ба тарафи бехтаршавӣ;
- деструктивӣ – муташаниҷшавии ҳолатҳо;
- ташвиқотӣ;
- аниққунанда;
- манипулятсионӣ, ё худ диққатро ба дигар тараф ҷалб намудан.

Гуфтушуниди мавқеӣ дар навбати худ дорои ду шакл мешавад: мулоим ва қатъӣ. Мазмуни гуфтушуниди мулоим дар он аст, ки одамон барои ба мақсад расидан ба яқдигар гузаштҳо мекунанд. Дар мавриди гуфтушуниди қатъӣ, бо қадом роҳе набошад, талаботҳои хешро бояд қонеъ созанд.

Ин камбудихоро дар асоси гуфтушунидҳои самаранок ҳал кардан мумкин мебошад. Мақсади асосии гуфтушуниди оқилона, ин ёфтани роҳҳои бехтарин ҳалли масоил буда, бояд ҳар ду тараф ҳам гузаштҳо кунанд, ки дар натиҷа бисёртар бурд мекунанд.

Ҳар як роҳбар ҳаракат мекунад, ки муноқишаи дар корхонаи ӯ ба вучуд омада, тезтар аз байн бардошта шавад. Чунин як ҳолат дар асоси қувваи ҳарду тараф, ё ин ки бо воситаи қувваи сеюм, яъне миёнарав иҷро карда мешавад [1, с. 135].

Дар асоси маълумотҳои тадқиқоти гузаронида ҷорабиниҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- тартиб додани чараҳои ҳалли муноқиша ба низоми муносибати оптималӣ;
- коркарда баромадани барномаи ҳалли муноқиша бо воситаи гуфтушунид;
- муайян кардани нақшаи таъсиррасонӣ ба муноқиша мувофиқ ба стратегияи интиҳобгардидаи ҳалли он.

Яке аз сабабҳои асосии бавучудоии муноқиша ин сатҳи пасти ташкили меҳнат ва идоракунӣ буда, метавонад асосӣ объективӣ ва субъективӣ дошта бошад. Роҳбарият

доимо бо ҳолатҳои идоракунии мураккаб бар меҳӯрад, ки дар байни онҳо ҷойи муҳимро ҳолатҳои муноқишавӣ ишғол менамояд. Дар баъзе ташкилотҳо роҳбарон зиёда аз 50% вақти кории худро бо омӯзиш ва дуруст ҳал кардани муноқишаҳои гуногун сарф мекунанд [2, с. 170].

Роҳҳои ҳалли муноқиша дар расми 1. чунин аст:

Роҳҳои ҳалли пешниҳодгардида имконият медиҳад, ки ба шиддатнокии ҳолат дар коллектив саривақт таъсир расонида ҳолатҳои низоии бавҷудомадаро безарар гардонад.

Дар асоси тадқиқотҳои гузаронидашуда муаллиф усулҳои ҳалли муноқишаҳо, таъсиррасонии менеҷерон ба ин ҳолат ҳулосаву пешниҳодҳои мушаххасро бобати бартараф намудани мушкilotҳои муноқишавӣ мавриди баррасӣ қарор дода аст.

Дар асоси маълумотҳои тадқиқоти гузаронида ҷорабиниҳои зеринро пешниҳод менамоям:

- бартараф намудани ҳолатҳои муноқишавӣ бо тариқи созиши тарафҳои он;
- тартиб додани ҷараёни ҳалли муноқиша ба системаи муносибати оптималӣ;
- таҳияи карда баромадани барномаи ҳалли муноқиша бо воситаи гуфтушунӣ;
- ба инобат гирифтани мақсадҳои асосии корхона ҳангоми ҳалли муноқиша;
- муайян кардани нақшаи таъсиррасонӣ ба муноқиша мувофиқ ба стратегияи интихобгардидаи ҳалли он;
- омода сохтани стратегия оиди пешгӯӣ ва огоҳкунии муноқиша.

Ҳамин тавр, ҳалли муноқиша – ин таъсиррасонии ғайриҳукуки тарафҳои муқобил, ки баъзан бо иштироки тарафи сеюм, бо мақсади қонеъгардонии талабот ва шавқи муштараки тарафҳо, пасткунии сатҳи муқобилият, инчунин маҳалигардонии муноқиша ва камкунии хароҷотҳои моддӣ ва маънавии бо он алоқаманд ба роҳ монда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бозоров Ш.Ш., Назарамонова Д.М. Менеҷмент. Китоби дарсӣ / Ш.Ш. Бозоров., Д.М. Назарамонова. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 360 с.
2. Блюм М.А., Молоткова Н.В. Управление конфликтами в коммерческой деятельности. Учебное пособие / Блюм М.А., Молоткова Н.В. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2011. – 310 с.
3. Емельянов С. Управление конфликтами в организации. Учебное пособие / Емельянов С. – М.: Азбука, 2006. – 270 с.
4. Козлов В.В., Козлова А.А. Управление конфликтом. — М.: Издательство «Экзамен», 2004. — 340 с.

5. Веснин В.Р. Практический менеджмент персонала. Пособие по кадровой работе. – М.: Юрист, 2001. – 496 с.
6. Ҳабибов С.Ҳ. Менеҷмент: Китоби дарсӣ / С.Ҳ. Ҳабибов.- Душанбе: Ирфон-2005. - 200 с.
7. Лукин Ю.Ф. Конфликтология. Управление конфликтами. Учебник, 2007. - 400 с.
8. Островская С.И. Управление конфликтами в организации. – Хабаровск, 2002. – 280 с.
9. Уизерс Б. Управление конфликтами. - Питер, 2004. - 310 с.
10. Карнеги Дейл. Шесть способов располагать к себе людей. – М.: Прогресс, 1989. - 430 с.

РОҲҶОИ ҲАЛЛИ ҲОЛАТҶОИ МУНОҚИШАВӢ ДАР ТАШКИЛОТҶОИ МУОСИР

Дар мақола муалиф роҳҳои ҳалли муноқишаро дар корхонаҳои муосир нишон додааст. Ҳамчунин нуктаи назари муосир оид ба ҳалли муноқиша дар ташкилот мавриди барраси қарор гирифта, усулҳои гуногуни бартаарафкунии муноқиша оварда шуда аст. Ҳамчунин муалиф муайян кардани нақшаи таъсиррасонӣ ба муноқиша мувофиқ ба стратегияи интиҳобгардидаи ҳалли он, тартиб додани чараҳои ҳалли муноқиша ба низоми муносибати оптималӣ, коркарда баромадани барномаи ҳалли муноқиша бо воситаи гуфтушуниди онмавриди таҳлил қарор гирифтааст. Технологияҳои муосири ҳал ва пешгӯии муноқиша, дар муайянкунии муноқиша ҳамчун зиддияти тарафҳо ва дарккунии фарқияти шавқҳои гуногун асос меёбад. Нуктаи назари пайваста бо бартаараф кардани ҳолатҳои муноқиша, одатан бо мафҳуми танзимнамоӣ (таъсиррасонӣ), созиш ва ҳамкорӣ – мафҳуми ҳалли муноқиша алоқаманд аст. Нуктаи назари муосир ба муноқиша дар ташкилот, на фақат мумкин, аммо метавонад аз рӯи хоҳиш бошад. Муноқиша барои зоҳир кардани нуктаи назари гуногун кумак намуда, иттилооти иловагӣ дода, имконият медиҳад, ки шумораи зиёди алтернатива ва мушкilot равшан гарданд. Ин метавонад чараҳои қабули қарорро дар ташкилот бештар самаранок гардонад. Муалиф қайд мекунад, ки муноқиша ҳамроҳи доимии инсон, дар асл яке аз шаклҳои ҳаёт, ва механизмҳои интиҳоби табиӣ мебошад, ки моро пурра кӯшидан дар мубориза бо ҳариф водор мекунад, муноқиша муқарарии оилавино гирем, чун ба назар мерасад, ки дар як марҳилаи муайян мо сабаби онро фаромӯш мекунем ва хоҳиши ғолиб омадан дар баҳс ба хоҳиши ҳамин тавр ғолиб омадан табдил меёбад.

Калидвожаҳо: муноқиша, гуфтушунид, идоракунии, тадқиқот, ҳалли ҳолатҳои муноқишавӣ, менеҷер, ташкилотҳои муосир, самаранокӣ, стратегия, таъсиррасонии менеҷерон.

ПУТИ РЕШЕНИЙ КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

В статье рассматривается, каким образом конфликт решается на современных предприятиях. Существует также современный подход к решению конфликтов в организации, с различными методами разрешения конфликтов. Рекомендуется также определить влияние разрешения конфликта на выбранную стратегию, чтобы разрешить процесс разрешения споров оптимальным образом, чтобы обработать программу разрешения конфликтов посредством не подлежащего обсуждению процесса переговоров. Современные решения и прогнозирующие конфликты основаны на разрешении конфликтов, в отличие от сторон и восприятия различий различных интересов. Общая точка зрения на устранение конфликтных ситуаций обычно связана с концепцией влияния, координации и сотрудничества - концепцией разрешения конфликтов. Современный подход к конфликтам в организации может быть не только возможен, но и может быть запрошен. Консультирование помогает выделить различные точки зрения и предоставляет дополнительную информацию, позволяющую использовать несколько альтернатив и проблем. Это может сделать процесс принятия решений более эффективным в организации. В статье указывается, что конфликт является семейным конфликтом, как естественным образом жизни, по сути, естественным выбором механизмов, который вводит нас всех в борьбу с произволом в результате определенного периода времени. Мы забываем об ошибке, и желание выиграть спор станет желанием выиграть эту победу.

Ключевые слова: конфликт, переговоры, управление, исследование, решение конфликтных ситуаций, менеджер, современные организации, эффективность, стратегия, влияние менеджеров.

WAYS TO SOLVE CONFLICT SITUATIONS IN A MODERN ORGANIZATION

The article discusses how the conflict is solved in modern enterprises. There is also a modern approach to solving conflicts in organizations, with different methods of conflict resolution. It is also recommended to determine the impact of conflict resolution on the chosen strategy in order to resolve the dispute resolution process in an optimal way in order to process the conflict resolution program through a non-negotiable negotiation process. Modern solutions and predictive conflicts are based on the resolution of conflicts, in contrast to the parties and the perception of differences in different interests. A common point of view on the elimination of conflict situations is usually associated with the concept of influence, coordination and cooperation - the concept of conflict resolution. A modern approach to conflicts in an organization can not only be possible, but can also be requested. Counseling helps highlight different points of view and provides additional information that allows you to use several alternatives and problems. This can make decision making more effective in the organization. The article points out that conflict is a family conflict, as a natural way of life, in fact, a natural choice of mechanisms that introduces us all to the struggle against arbitrariness as a result of a

certain period of time. We forget about the error, and the desire to win the dispute will be the desire to win this victory.

Keywords: conflict, negotiation, management, research, conflict resolution, manager, modern organizations, efficiency, strategy, the influence of managers.

Сведение об авторе: *Курбонхонова Дидора* – магистрант 1-го курса кафедры менеджмента Таджикского Государственного финансово-экономического университета. Адрес: ул. Нахимова 64/14, 734067, Душанбе, Республика Таджикистан, Тел: (+992) 501 25 79 94 Email: didora.qurbonkhonova@gmail.ru

Information about the author: *Qurbonhonova Didora*- 1st year master of the Department of management Tajik State financial and economic University. Address: 64/14 Nakhimov str., 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Tel: (+992) 501 25 79 94 Email: didora.qurbonkhonova@gmail.ru

ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ РАҚОБАТПАЗИР ҲАМЧУН ФИШАНГИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА

Курбонов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Самти стратегӣ барои таъмини амнияти иқтисоди давлатӣ дар баҳши таркибии иқтисоди берунии он, баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ чумхурӣ дар системаи хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ ва татбиқи самараҳои дарозмӯҳлати стратегӣ дар бозори ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Мухимияти коркарди самти мазкурро инчунин дар сатҳи ҳукумати чумхурӣ дарк кардаанд, аз ҷумла дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilotи рақобатпазирии чумхурӣ дар ҷои аввал қарор гирифтааст [1].

Рақобатпазирӣ – ин дараҷаи мушкил, бисёрҷабҳа буда, онро дар якҷанд сатҳ, аз ҷумла маҳз ҳамчун рақобатпазирии маҳсулот, истеҳсолкунандагони соҳаҳо ва чумхурӣ баррасӣ намудан мумкин аст. Миёни сатҳҳои мазкури номбаркардашуда алоқаи зичи мутақобила вучуд дорад, зеро ҳам рақобатпазирии миёни кишварҳо ва ҳам миёни соҳаҳо дар ниҳоят, ба қобилияти мушаххаси истеҳсолкунандагоне вобаста аст, ки маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол мекунад. Дар айни замон аз ҳама мафҳуми мураккабе, ки пешбурди маҷмӯиву бисёрсамтаи масъаларо медиҳад, мафҳуми рақобатпазирии иқтисодиёти миллий ба ҳисоб меравад.

Равишҳои илмӣ дар иқтисодчиёни муосир ба амаломадаро барои муайян намудани рақобатпазирии давлат ба ду қисм ҷудо намудан мумкин аст: - дар як вақт яке аз онҳо ҳолати мазкурро танҳо дар доираи маҷмӯи категорияҳои иқтисодӣ баррасӣ мекунад, мутахассисони дигар дар ин хангом ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро ҷудо намуда, бо мафҳуми иқтисодӣ ва амнияти миллий алоқаманд месозанд. Ташаббускорон ва пайравони варинати аввал экспертҳои Созмони ҳамкорӣ ва рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меваранд. Онҳо концепсияи умумии рақобатпазирии иқтисодиёти ҷумҳуриро ихтироъ кардаанд, ки чи гуна ба қобиятнокии ширкатҳо, соҳаҳо, минтақа ва миллат барои рақобати байналхалқӣ кушода боқӣ монда, мутаносибан сатҳи баланди даромад ва музди маошро таъмин намоянд [2]. Ҳамин тариқ, рақобатпазирии байналмилалӣ дар ниҳояти кор ҳамин маъноро медиҳад, ки маҳсулоти худро аз рӯи қобилияти давлат дар сатҳи макро ё ширкатҳо дар сатҳи микро ба фурӯш мебароранд. Маҳз бо мақсади татбиқи ҳадафҳои мазкур Тоҷикистон узви СУС шуд.

Дар гурӯҳи дуюм мафҳуми рақобатпазирии хоҷагии миллий танҳо бо ҷанбаҳои иқтисодӣ маҳдуд намешавад, вале ҳамчун қобилияти «ҷумхурӣ – субъекти геополитикӣ ба рушди сиёсии мустақил ва мусобиқаи бомуваффақи иқтисодӣ бо кишварҳои дигар» тавсиф карда мешавад [2]. Бинобар ин А. Селезнев шаклҳои зерини рақобатпазирро пешниҳод кард: «рақобатпазирӣ – ин вобастагии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, омилҳои сиёсии вазъи ҷумхурӣ ё истеҳсолкунандагони маҳсулот дар бозори дохилӣ ва берунӣ, ки ба воситаи нишондиҳандаҳо (индикаторҳо) инъикос меёбанд, чунин ҳолат ва динамикаи он ба таври мувофиқ шарҳ меёбад» [3]. Иқтисодчии амрикоӣ М. Портер

детерминантҳои асосии рақобатпазирии муосири ҷумҳуиро аз кабили шароитҳои омилӣ, шартҳои талабот, мавҷудияти соҳаҳои ҳешутаборӣ, стратегияи ширкатҳо ҷудо намуда, қайд кардааст, ки «ҳиссаи давлат дар бунёд ва дастгирии бар্তарияти милли назаррас аст» [4]. Дар ин ҷо ӯ муимияти чунин омилҳои сиёсии рақобатпазириро ҳамчун ба танзимдарории давлатии иқтисодиёт қайд намудааст, ки ба воситаи сиёсати иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва дар доираи сиёсати мазкур қабул намудани санадҳои қонунгузорӣ амалӣ карда мешавад.

Дар ҳисоботи ҳарсолаи Форуми иқтисодии умумиҷаҳонӣ «Рақобатпазирӣ, Обзори глобалӣ» рақобатпазирии кишвар аз нуқтаи назари перспективаи миёнамӯҳлати рушди иқтисодӣ муайян (маънидод) карда мешавад ва ҳамчун қобилияти пуштибонии суръати баланди рушди устувори даромади воқеии сари аҳоли, ки бо суръати рушди ММД дар ҳисоб ба сари аҳоли дар нархҳои ҳамешагӣ чен карда шудааст, маънидод мешавад. Зимнан, яке аз омилҳои муайянкунандаи шохиси рақобатпазирии ҳар як давлат «Ба танзимдарории давлатӣ» ном дорад.

Дар рейтингҳои кишварҳо оид ба омилҳои «Ба танзимдарории давлатӣ» гурӯҳҳои зерини нишондиҳандаҳо истифода мешаванд: дараҷаи даҳолати давлатӣ, сатҳи салоҳиятнокии ҳукумати (иқтисомандии ҳайат, самаранокии хароҷотҳои ҳукумат, кӯшиш, сатҳи фишори сиёсӣ ва ғайра) андозҳо, (низомии андозӣ, гурез аз андоз, ҳаҷми андозҳо) андозаи ҳукумат, сиёсати фискалӣ.

Ҳамин тариқ, муносибати дуҷумла дар муайян намудани рақобатпазирӣ аз нуқтаи назари таъминоти амнияти иқтисоди берунӣ нисбатан пурмаъно ба назар мерасад, чунки натавон омилҳои иқтисодӣ, балки сиёсиро низ дар бар мегирад. Зеро, низомии сиёсии давлат ҳоло нақши муҳим дар таъмини рақобатпазирӣ дорад. Бо назардошти ин мумкин аст, ки фаҳмиши рақобатпазирии ҷумҳуиро ҳамчун таркиби иқтисодиёт дар ҷараёни таъсири мутақобилаи омилҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки болоравии самаранокии иқтисоди миллиро аз иштирок дар бозори ҷаҳонӣ ва рақобати байналхалқӣ таъмин мекунад, ба таври қатъӣ ҷудо кард.

Иқтисодиёти хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон қушода ба ҳисоб меравад ва ин ба талаботи татбиқи ҳадафҳои рақобатпазирии – иқтисодиёт ҷавобгӯ аст. Таҳлили муқоисавии маълумотҳои омӯрӣ миёни кишварҳои мутараққӣ, ки аз тарафи иқтисодчиёни алоҳида гузаронида шудаанд, тасдиқ мекунад, ки тезис дар бораи қушодагии хоҷагидории милли барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ заминаи мусоид, дорад. Хулосаҳои муҳим ба ғайраи дастрасии васеъ дар бозори сармоя ва технология хеле зуд-зуд аз тарафи тарафдорони мактаби классикӣ истифода бурда мешаванд. Агар аз воқеияти алоқаҳои хоҷагидории ҷаҳонӣ ва таҷрибаи ҷалби сармоя ва технология дар бисёр минтақаҳо, аз ҷумла дар кишварҳои ИДМ берун оем, пас метавон хулоса кард, ки арзиши сармоя инчӯ ё назорат ба манбаъҳо аз тарафи соҳибмулкӣ (ё соҳибмулкони) сармоя ҳангоми сармоягузории мустақим баромад мекунад ё пардохтҳои ғоизӣ ва ё дивидентҳои, ки соҳибмулкӣ (ё соҳибмулкони) сармоя дар сурати пасандозҳои ҳамёнӣ мегиранд. Дар ҳолати технология низ ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар минтақаи ИДМ технология пеш аз ҳама дар бахши истихроҷи канданиҳои ғоиданок (нафт, газӣ табиӣ, тилло, нуқра ва ғайра) ҷалб карда мешавад ва ҳамчун қисми сармоягузории хориҷӣ ворид мешавад. Бо ибораи дигар агар сармоягузории хориҷиро дар бахшҳои иқтисоди кишварҳои ИДМ назорат кунем, хулоса мекунам, ки сармоягузорӣ ба бахши истихроҷ, минҷумла истихроҷи манбаъҳои энергетикӣ ва рушди соҳаҳои энергетикӣ пештоз аст. Бояд қайд кард, ки дар айни замон бахшҳои ширкатҳои хориҷии истихроҷкунанда дар бозори дохилии кишварҳои алоҳидаи ИДМ рафта истодааст, аз ҷумла дар ҷумҳуриҳои, ки бо нархҳои баланд дар маҳсулоти соҳаҳои мазкур дар бозори ҷаҳонӣ алоқаманданд.

Мутаносибан, дастрасӣ ба бозорҳои нави сармоя ва технология бо хароҷотҳои муайян ҳамроҳ аст, аз ҷумла бо алоқамандии суст шудани мавқеъ дар нақшаи идоранамоӣ ва ҷоришавии арзиши иловагӣ, ки дар дохили кишвар истеҳсол шудааст [6].

Дар навбати худ, лозим мешуморем, қайд намоем, ки кушодагӣ ва шаффофияти фаъолияти иқтисодӣ бе назардошти мутобиқшавии вай бо таъсирҳои мавҷуда ва ӣқтидорнокии манфӣ аз тарафи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва дигар давлатҳо дар аввал на ба болоравӣ, балки ба поёнравии рақобатпазирии давлат оварда мерасонад ва чунин амал бо иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз либерализатсиякунонии фаъолияти иқтисоди берунӣ дучор омад.

Гардиши савдои хориҷӣ мутобиқи таснифи тавозуни пардохт дар соли 2015 андозаи 3396,9 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод, ки он нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ 16,2 фоиз кам мебошад. Қоҳишҳои воридоти молҳо ба 19,9 фоиз вобаста аст.

Ҷадвали 1.

Гардиш ва тавозуни савдои хориҷӣ дар солҳои 2014-2015 (млн. долл. ИМА)

Номгӯй	Давра		Тағйирёби	
	с. 2014	с. 2015	(млн. долл. ИМА)	(фоиз)
Гардиши савдои хориҷӣ	4 054,7	3 396,9	-657,8	-16,2
Содироти молҳо (ФОВ)	526,8	572,0	45,2	8,6
Воридоти молҳо (ФОВ)	3 527,9	2 824,9	-703,0	-19,9
Тавозуни савдо	-3 001,1	-2 252,9	-748,2	-24,9

Сарчашма: www.nbt.tj

Бақияи манфии тавозуни савдо (бо назардошти ислоҳоти фарогирӣ, тасниф (бо нархҳои ФОВ), арзиши молҳои, ки ташкилотҳои нақлиётӣ дар бандаргоҳҳо харидорӣ намуданд) дар соли 2015 маблағи 2252,9 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод, ки он нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 24,9 фоиз кам мебошад.

Шарики асосии савдои Тоҷикистон дар соли 2015 Федератсияи Россия шуд. Мутобиқи маълумоти Хадамоти гумрук гардиши дутарафаи савдои байни кишварҳо 1 миллиарду 274 миллион доллар ё 24 фоиз аз ҳамаи гардиши савдои берунии ҷумҳуриро ташкил дод.

Дар ҷойи дуюм дар савдои беруни Тоҷикистон Хитой қарор дорад, ки Тоҷикистон бо ин кишвар 777 миллион доллар савдо кардааст (ин 14,6 фоиз аз ҳамаи ҳаҷми савдои берунии Тоҷикистон аст).

Дар рӯйхати сегонаи аввал Қазоқистон қарор дорад, ки савдои Тоҷикистон дар соли гузашта бо ин кишвар ба 740,2 миллион доллар (13,9 фоиз аз ҳаҷми умумӣ) баробар шуд. Содирот ба Қазоқистон ба 176,22 миллион доллар (18 фоиз аз ҳаҷми умумии содирот), воридот бошад аз Қазоқистон аз 564 миллион доллар (13 фоиз аз ҳаҷми умумии воридот) гузашт.

Дар асоси таҳлили сохтори гардиши савдои берунӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки эҳтимоли тағйироти сифатӣ на дар натиҷаи кадом як амал дар самтҳои алоҳида, балки дар асоси азнавшаклгирии сохторӣ дар иқтисодиёт, яъне ба воситаи ташаккули чунин модели рушд, ки ба дастовардаҳои илмӣ - техникалии прогресс ва татбиқи онҳо дар иқтисоди миллӣ ба амал омадааст.

Яке аз омилҳои асосӣ ва шартӣ рақобатпазирӣ ва амнияти иқтисоди берунии ҷумҳурӣ дараҷаи иқтидори илмӣ-техникалии кишвар ба ҳисоб меравад. Лекин гуфтан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қарни XXI, замоне ислоҳоти иқтисодии ҳудро оғоз кард, ки дар иқтидор иқтисодиёти заволефта, дигаргуншуда ва ба даҳсолаҳо ақибпартофташударо дошт. Ва агар ба стратегияи номинерсионӣ - бозорӣ таъя кунам, ҳолати мазкур маҳкам карда шуда, ҳадди ақал то ним аср бознағаштанӣ хоҳад шуд. Баъзе муаллифони ватанӣ, бо таъя ба далелҳои поёнравии анғезаҳо ба қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ манзараи ояндаи ноумедкунанда ва беоқибатро пешгӯӣ мекунанд. Дар Тоҷикистон шароите нест, ки тавонад ҳангоми ҳатто мусоидтарин шароит ба локомотиви рушди илмӣ ҷаҳонӣ табдил ёбад. Вай қодир нест, ки аз вазъияти ба амал омада танҳо бо таъя ба нерӯи худ берун ояд ва бояд бо ҳама усулҳои имконпазир қўшиши ҷалби маҷрои воридоти сармоя ва технологияи хориҷиро кунад [6].

1. Бозоров Ш.Ш., Назарамонова Д.М. Менечмент. Китоби дарсӣ / Ш.Ш Бозоров., Д.М.Назарамонова. – Душанбе: Ирфон,2015.- 360 с.
2. Блюм М.А., Молоткова Н.В. Управление конфликтами в коммерческой деятельности. Учебное пособие / Блюм М.А., Молоткова Н.В.- Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2011. – 310 с.
3. Емельянов С. Управление конфликтами в организации. Учебное пособие / Емельянов С. –М.: Азбука, 2006. – 270 с.
4. Козлов В.В., Козлова А.А. Управление конфликтом. — М.: Издательство «Экзамен», 2004. — 340 с.
5. Веснин В.Р. Практический менеджмент персонала. Пособие по кадровой работе. – М.: Юрист, 2001. – 496 с.
6. Ҳабибов С.Ҳ. Менечмент: Китоби дарсӣ / С.Ҳ. Ҳабибов.- Душанбе: Ирфон - 2005. - 200 с.

ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ РАҚОБАТПАЗИР ҲАМЧУН ФИШАНГИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА

Муаллиф дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои иқтисодиёти миллии рақобатпазирро баррасӣ намудааст. Рақобатпазирӣ – ин дараҷаи мушқил, бисёрҷабҳа буда, онро дар якҷанд сатҳ, аз ҷумла маҳз ҳамчун рақобатпазирӣ маҳсулот, истеҳсолкунандагони соҳаҳо ва ҷумҳури баррасӣ намудан мумкин аст. Миёни сатҳҳои мазкури номбаркардашуда алоқаи зичи мутақобила вучуд дорад, зеро ҳам рақобатпазирӣ миёни кишварҳо ва ҳам миёни соҳаҳо дар ниҳоят, ба қобилияти мушаххаси истеҳсолкунандагоне вобаста аст, ки маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол меkunанд. Муҳимияти қоркарди самти мазкурро инчунин дар сатҳи ҳукумати ҷумҳури дарк кардаанд, аз ҷумла дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушқилоти рақобатпазирӣ ҷумҳури дар ҷои аввал қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти миллии, рақобатпазирӣ, маҳсулот, амнияти иқтисодии беруна, алоқаи мутақобила

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОЙ ЭКОНОМИКИ КАК РЫЧАГ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В этой статье автор затронул некоторые вопросы конкурентоспособной национальной экономики. Конкурентоспособность - это сложный, многогранный уровень, который можно рассматривать на нескольких уровнях, включая конкурентоспособность продукции, производителей и отраслей. Между указанными уровнями существует тесная взаимосвязь, поскольку конкурентоспособность между странами и отраслями в конечном итоге зависит от конкретных возможностей производителей, которые производят конкурентоспособную продукцию. На национальном уровне важность развития этой области была хорошо осознана, в том числе в послании Президента Республики Таджикистан отмечается, что трудность конкурентоспособности страны находится на первом месте.

Ключевые слова: национальная экономика, конкурентоспособность, продукция, внешнеэкономическая безопасность, взаимосвязь.

DEVELOPMENT OF THE NATIONAL COMPETITIVE ECONOMY AS A LEVER OF FOREIGN ECONOMIC SECURITY

In this article, the author touched upon some issues of a competitive national economy. Competitiveness is a complex, multi-faceted level that can be considered at several levels, including the competitiveness of products, manufacturers, and industries. There is a close relationship between these levels, since competitiveness between countries and industries ultimately depends on the specific capabilities of producers who produce competitive products. At the national level, the importance of developing this area was well understood, including the message of the President of the Republic of Tajikistan that the difficulty of the country's competitiveness is in the first place.

Keywords: national economy, competitiveness, products, foreign economic security, interconnection.

Сведения об авторе: *Курбонов Муслиҳиддин* – магистр второго курса факультета мировой экономики ТНУ

Information about the author: *Kurbonov Muslihiddin* – second-year graduate student of the faculty of world economy of TNU

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ АСЕАН ДАР СОҲАИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Заробиддинзода М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳамгирии иқтисодӣ ҳамчун раванд дар асоси шартномаҳои байнидавлатӣ оиди таъсиси минтақаи озоди тиҷоратӣ ё иттифоқи гумрукӣ воқеъ мегардад. Тибқи шартномаи мазкур тарафҳо дар тиҷорати дохилӣ боҷи гумрукӣ ва дигар монеаҳои ғайритарифиро бекор намуда, нисбати кишварҳои сеюм тарифи миллий ё ягонро истифода менамоянд.

Мувофиқи назарияи ҳамгироӣ иттифоқи гумрукӣ дар ҳар ҳол иқдоми аввалин дар роҳи тиҷорати озод байни ду кишвар мебошад. Вай махсусгардони байналмилалиро вусъат дода, ба самаранокии истеҳсолот ва баландшавии некуахлоқии мардум мусоидат менамояд.

Бояд хотиррасон кард, ки тафсири маълум бениҳоят сода буда, ҷанбаҳои дигари ҳамгироиро ба эътибор намегирад, ва ҳол он ки самтҳои мазкур нисбати самаранокии истеҳсолот, тиҷорати мол ва хизматгузори ҷаҳонӣ таъсиррасон мебошанд.

Таъбири мазкур маҳдуд буда ба ҳолатҳои стандартӣ хос мебошад ва ҳамгироиро пурра аз мавқеи мубодила, яъне тиҷорат маънидод мекунад.

Албатта, раванди ҳамгироӣ дар ибтидо бо ҳаракати мол вобастагӣ дошт. Лекин дар инкишофи раванди ҳамгироӣ ба назар гирифтани нақши ҳаракати сармоя, қувваи корӣ ва дигар омилҳои истеҳсолотро зарур аст. Дар инҷо сухан дар бораи тиҷорат не, балки оиди истеҳсоли мол ва омилҳои он меравад [2].

Аз нуктаи назари иқтисодчиён манбаъҳои таҳвили мол аз давлатҳои иштирокчиҳои ҳамгироӣ на ҳама вақт самаранок мебошанд. Дар аксари мавридҳо давлатҳое, ки дар қори иттиҳодияҳои ҳамгироӣ шарик нестанд, лекин тавассути монеаҳои гумрукии кишварҳои ҳамгироишуда аз он дур шудаанд, метавонанд таҳвили ҳамон молро бо нархи арзон таъмин намоянд. Ниҳоят давлатҳое ҳастанд, ки ба гурӯҳҳои ҳамгироӣ ворид нашуда, бозорҳои дохилии хешро барои суръат додани иқтисодиёти бесубот ва ислоҳоти бебозгашт барои молҳои хориҷӣ дастрас мекунанд.

Мувофиқи таълимоти беҳтарин намоёндагони мактаби неокейнсионӣ ва озодфикрии навин (неолейбиралӣ) ташкил намудани низоми ҳамгироӣ ба иштирокчиёни вай имкон медиҳад, ки масъалаҳои умумиро пешниҳод ва ҳал намоянд. Дар гурӯҳҳои ҳамгироӣ тавассути даҳлати давлатӣ, мақомоти байнидавлатӣ ё байналмилалӣ таъсис дода мешаванд, ки фаъолияти хоҷагидории давлатҳои миллиро мутобиқ ва рушди иқтисодиётро назорат карда, аз номи гуруҳ қарорҳои дахлдор қабул мекунанд.

Сиёсати давлатӣ дар ин ҳолат истеҳсоли моли ҷамъиятии ғоиданок ва таъмини талаботи аҳоли мусоидат менамояд. Лекин ақидаҳои баъзе иқтисодчиён чунин муносибати муҳолифӣ, принципҳои муносибатҳои бозорӣ мебошанд. Дар асл, ин асоси таҷрибаи маълуми назариявии «ҳамгироӣ аз боло» аст. Барои мисол собиқ Шӯрои ҳамкориҳои иқтисодиро (ШҲИ) овардан мумкин аст, ҳал қардани масъалаҳои иқтисодии Аврупои Шарқӣ таъсис ёфта буд. Чи хеле, ки маълум аст, Шӯрои дар сатҳи байнидавлатӣ таъсис дода шуда соли 1989 барҳам меҳурад. Вай ба типии институтсионалии ҳамгироӣ тааллуқ дошт, чунки бо ташаббуси давлат ташкил ёфта буд.

Омили давлат ва нақши он дар ташкил намудани гурӯҳҳои мухталифи ҳамгирии минтақавӣ, аз ҷумла дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ва дорои иқтисодиёти гузариш хеле назаррас аст. Ба ин камқувватии соҳибқори калони дар кишварҳои маълум сабаб шуда метавонанд, ки наметавонанд раванди ҳамгироиро тақон диҳад.

Нуқтаи назари махсус оиди таҳлили ҳамгироӣ аз ҷониби иқтисодшиносони ИМА ва Канада пешниҳод шудааст. Таълимоти мазкур ба таҷрибаи ҳамкориҳои давлатҳои Амрикои Шимолӣ (ИМА, Канада, Мексика) асос меёбад. Дар ҳамгироии Амрикои Шимолӣ нақши давлат то ҳадди ақал маҳдуд буда, ташаббускори ҳамгироӣ корпоратсияҳои хусусӣ мебошанд. Корпоратсияҳои азими амрикоӣ амалиётро оиди тақсимои байнидавлатии меҳнат амали намуда, ба дастгирии давлатӣ дар Канада эҳтиёҷ надоштанд. Ширкатҳои Канада дар навбати худ аз мавқеи шарикии амрикоӣ истифода бурда, ба давлати Канада оиди ҳифзи манфиатҳои хеш аз ҷалби иқтисодии амрикоӣ муроҷиат накарданд.

Ҳамгироии Амрикои Шимолӣ масъалаи таъсиси иттифоқи гумрукиро дар рӯзнома нагузоштааст, ки бартарияти онро намоёндагони мактабҳои кейнсионгароии навин нисбати озодкунии гардиши савдои берунӣ исбот намудаанд. Дар як вақт гурӯҳи ҳамгироии Амрикои Шимолӣ унсурҳои институтсианализро (озодшавии сармоягузорӣ, меёрҳои стандартҳои экологӣ) васеъ истифода мебарад. Комиссия оид ба экология ва Комиссияи сечонибаи ҳамкориҳои меҳнатӣ, бо мақсади тафтиши вайронкорӣ ва татбиқи амалии созишномаҳо, инчунин таҳлили сиёсати давлатҳои аъзо ва ҳамкориҳои бисёрҷонибаи онҳо таъсис дода шудаанд.

Чорабиниҳои маълум, ки ба дастгирии давлат амалӣ мегарданд, дар таҷрибаи байналмилалӣ хеле амсоли нодир ва ҷиддӣ мебошад. Бояд хотиррасон кард, ки ҳамгироии корпоративӣ, одатан бе даҳлати давлат ҷараён мегирад. Таҷрибаи Ассотсиатсияи минтақаи озоди тиҷорати Амрикои Шимолӣ нишон медиҳад, ки: якум, иттиҳоди ҳамгироии сегона бо роҳи пурзӯршавии унсурҳои давлатии танзим нисбат ба бозор рушд мегирад; дуюм, дар соҳаи баҳсу ихтилофҳои меҳнатӣ, бартарафнамоии ҳукуктаҳдидкунӣ дар тиҷорат, механизми таъсирбахш ва ҷандириро нишон медиҳад; сеюм, нисбатан пурра ба модели ҳамгироии иқтисодии ҷаҳонишавӣ ҷавобгӯ мебошад [3].

Дар солҳои охир, як қатор олимони машҳур чунин ақида пешниҳод менамоянд, ки мувофиқи он баъзе аз кишварҳои дунё барои бартараф кардани маҳдудияти ашёи хому омилҳои истеҳсолот ба тарафи ҳамгироӣ ҳаракат мекунанд. Ба андешаи онҳо ҳамгироӣ барои истифодаи омилҳои статикӣ (андозаи корхонаҳо) ва динамикӣ (азхуд кардани истеҳсолот), ки ба рушди молғунҷоиши бозорро таъмин мекунанд, шароит фароҳам меоварад.

Норасогии омилҳои истеҳсолот аз ҳисоби захираҳои лозимии мамлакатҳои дигар, ки ба ҳаракати онҳо дар шароити иттиҳоди ҳамгироӣ сарҳадҳои миллии давлатӣ монеъа шуда наметавонанд, таъмин карда мешаванд. Барои тасвир одатан, афзоиши тиҷорати иштирокчиёни гурӯҳи ҳамгироӣ, аз он ҷумла тиҷорати дохилиминтақавӣ, васеъшавии гуногуншавии молҳои таиноти баробар истифода бурда мешаванд. Намоёндагони нуқтаи назари маълум ба бартарияти ҳамгироӣ суҷшавии кӯҳнапарастии бозориро марбут мешуморанд.

Баъзе муаллифон дар ҳамгироии иқтисодии байналхалқӣ ба омилҳои технологӣ диққати махсус медиҳанд. Болоравии аҳамияти омилҳои мазкур, ба ақидаи иқтисодшиносон, давлатро маҷбур мекунад, ки хароҷотро барои корҳои илмӣ татқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ (НИОКР), зиёд намоёнд. Яқояшавии захираҳо ва сайё кӯшиш дар соҳаи мазкур тавассути ҳамгироӣ барои иштирокчиёни он имкон медиҳад, ки: якум, ҳиссаи чунин хароҷотҳоро кам намоёнд; дуюм, низоми рақобатро ҳавасманд гардонанд, ки ин ба баландшавии сифат ва ивазкунии амволи молу ҳадамот мусоидат мекунад.

Намоёндагони дигар равияҳои илмӣ ба сифати шарту шароити пешакии ҳамгироӣ омилҳои сиёсиро, ки бо иқтисодиёт алоқамандӣ надорад, пешниҳод менамоянд. Аҳамияти омили мазкур аён аст. Ба вучуди он баъзе муаллифон ақидаи маълумро шубҳанок мешуморанд.

Омили сиёсӣ инкишоф меёбад ва тағирёбанда аст, ва шароити мувофиқ омили ҳалкунандаи ташаккули ҳамгироӣбаромад мекунад. Омили сиёсӣ мисол, дар марҳалаи

ташаққули Иттиҳоди иқтисодӣ Аврупо аҳамияти аввалин дараҷа дошт. Тезонидани қувваҳои мусаллаҳи Иттиҳоди Шӯравӣ ва Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико дар Аврупо, муқобалаи ҷаҳонии ин ду давлати абарқудрат, ки мубориза оғоз намуданд, барои азнавтасимкунии ҷаҳон доираҳои ҳукмрони Аврупои Ғарбиро водор намуданд, ки механизми муттаҳиднамудани Аврупои бемадорроҷиҳати ҳифзи манфиатҳои он таҳия намоянд.

Омилҳои сиёсӣ дар рушди тадбирҳои ҳамгироӣ дар Осиёи ҷануби шарқӣ низ аҳамияти бебаҳо доштанд. Дар қисмати дигари Осиё бо сабаби ихтилофи сиёсӣ мисли ду давлатҳои ядроии Осиё (Ҳиндустон ва Покистон), ҳамгироии ҳудро ҳамчун нишондода наметавонанд. Ассотсиатсияи ҳамкориҳои минтақавии Осиёи ҷанубӣ (СААРК) дорои иқтидори васеъи ҳамгироӣ мебошад. Лекин бинобар сабаби ҳалнопазирии масъалаи сиёсӣ ташаббусҳои ҳамгироӣ дар доираи иттиҳоди мазкур сарбаста мемонанд.

Омилҳои сиёсӣ дар Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна низ табaddулотҳои нисбии ҳамгироиро бозмедоранд.

Андешаҳо оиди нақши дуҷумдараҷаи омили сиёсӣ дар ҳамгироӣ шубҳаовар мебошанд. Бояд қайд кард, ки сиёсат моҳиятан муносибатҳои байни мамлакатҳо буда, аз мавқеи вазъи иқтисодии онҳо бар меояд. Беҳуда нест, ки дар илм сиёсат ҳамчун идораи тамарказёфтаи иқтисодиёт маънидод карда мешавад. Лекин ин ақида маъноӣ онро надорад, ки сиёсат натиҷаи ғайрифайзоли иқтисодиёт аст. Баръакс ғояҳои ҷамъиятӣ, назарияҳо, муассисаҳои сиёсӣ, дар асоси рушди босуботи иқтисодӣ ба миён омада, сипас ба иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонанд. Онҳо барои баанҷом расонидани ҳалли масъалаҳо, аз онҷумла ҳамгироӣ, шарту шароити заруриро фароҳам меоваранд.

АДАБИЁТ

1. Фоминский И. П. Международные экономические отношения. Юрист, М: 2016-847 с.
2. Харламова В. И. Международная экономическая интеграция: учебное пособие. – М.: Анкин, 2012 – 174 с.
3. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция: Учебное пособие для вузов. – М.: Международные отношения, 2013 – 399 с.
4. Шумшов В. М. Европейское экономическое пространство // Международное экономическое право. – М.: 2012. – кн. 1. – с. 276-292.
5. С. Глазьев . Переход к инновационной экономики – условие будущего развития России \ Инновации № 3 - 4 – 2010.

ТАҶРИБАИ ДАВЛАТҲОИ АСЕАН ДАР СОҲАИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ҶТ

Яке аз нуктаҳои асосии ҳамгироии кишварҳои асосии ҳамгироии кишварҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ ҳавасмандгардонии мубодилаи мутақобили давлатҳои аъзо ва сармоягузорӣ ба шумор меравад, ки тавассути паст кардани тарифҳои гумрукӣ таъмин мегардад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки амали давлатҳои аъзо дар самти маълум онқадар босамар нест. Мақомотҳои АСЕАН масъалаи ҷорӣ намудани тарифаи ягонаи беруниро баррасӣ намекунанд. Ба нақшаҳои озодкунии тичорат дар доираи васеъи ҷуғрофӣ, яъне дар доираи Осиёи Ҷануби Шарқӣ ва минтақаи Укёнузи Ором бештар диққат дода мешавад. Барои ҳавасмандгардонии воридоти сармоя барои сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ имтиёзҳои зерин пешниҳод мешаванд: а) ба мӯҳлати се сол озод кардани сармоягузориҳои аз пардохти андоз аз даромади корпаратсияҳо; б) барои молиқони хориҷӣ ихтиёрдорӣ 100% молиқият муқаррар карда шудааст; в) барои истифодаи саноатӣ қитъаҳои замин ба мӯҳлати 30 сол ба иҷора дода мешаванд; г) содда кардани раванди барасмиятдарории гумрукӣ дар тичорати дохилӣ. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар бозорҳои мамлакатҳои мутараққии саноатӣ қомеъии муҳити ҳамгироии кишварҳои АСЕАН ба шумор меравад. Дар як вақт бояд зикр кард, ки самараҳои мазкур дар ҳолати дастгоҳи бесамари идоракунии, сарфи назар аз камбудҳои низоми иқтисодӣ, афзоиши иқтисодӣ, ба даст оварда шудааст.

Калидвожаҳо: интеграция, самаранокӣ, сармоя, иқтисод, гумрук, минтақаҳои озод, андоз, ширкат.

ОПЫТ СТРАН АСЕАН В ОБЛАСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РТ

Одним из ключевых моментов интеграции основных европейских стран интеграции в Центральной Азии являются стимулы для взаимного обмена государствами-членами и инвестициями, которые могут быть достигнуты путем снижения таможенных тарифов. Анализ показывает, что действия государств

участников не столь эффективны в этой области. Агентства АСЕАН не рассматривают вопрос введения единой внешней ссылки. Обязательства по либерализации торговли в широком спектре географических районов - в Юго-Восточной Азии и Тихоокеанском регионе. Для стимулирования инвестиционного импорта для внутренних и иностранных инвесторов предлагаются следующие льготы: а) освобождение инвесторов на три года от уплаты налогов на прибыль предприятий; б) имущество установлено на 100% имущества; в) арендованные земли сроком на 30 лет для промышленного использования; г) Упрощение процесса таможенного оформления во внутренней торговле. Внешние инвестиции на рынках индустриально-индустриальных стран являются успехом интеграции стран АСЕАН. В то же время следует отметить, что эти меры были достигнуты в случае плохого управления менеджментом, несмотря на слабые стороны экономической системы, экономический рост.

Ключевые слова: интеграция, эффективность, капитал, экономика, таможня, свободные зоны, налог, компания.

THE EXPERIENCE OF ASEAN COUNTRIES IN ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

One of the key points of integration of the main European countries of integration in Central Asia are incentives for mutual exchange of member states and investments that can be achieved by reducing customs tariffs. The analysis shows that the actions of the participating States are not as effective in this area. ASEAN agencies do not consider introducing a single external link. Trade liberalization commitments in a wide range of geographic areas - in Southeast Asia and the Pacific. To stimulate investment imports for domestic and foreign investors, the following benefits are offered: a) exempting investors for three years from paying corporate income taxes; b) the property is set at 100% of the property; c) leased land for a period of 30 years for industrial use; d) Simplify the process of customs clearance in domestic trade. Foreign investments in the markets of industrialized countries are the success of the integration of ASEAN countries. At the same time, it should be noted that these measures were achieved in case of poor management of the management, despite the weak sides of the economic system, and economic growth.

Keywords: integration, efficiency, capital, economy, customs, free zones, tax, company.

Сведения об авторе: *Заробиддинзода М.* – Таджикский национальный университет, магистр кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: m.zarobiddinzoda@gmail.ru Телефон: 900 16 66 88

Information about the author: *Zarobiddinzoda M* - Tajik National University, Graduate student of the Department of World Economy and International Economic Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: m.zarobiddinzoda@gmail.ru Phone: 900 16 66 88

СЕКТОРИ БЕРУНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ИШТИРОКИ ДАВЛАТ ДАР ИТТИХОДИЯҲОИ ИНТЕГРАТСИОНӢ

Холматов Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли давлатҳои дигари соҳибистиклоли ҷавон, инкишоф додани мавқеи худ дар системаи тақсмоти байналхалқии меҳнат ва харҷи бештар ба фазои иттиҳоди байналхалқӣ ворид шудан яке аз вазифаҳои асосӣ гардидааст. Вай кӯшиш дорад, ки ҷои худро дар қатори мамлакатҳои пешрафта ёбад. Барои ин сиёсати иқтисодиро дар соҳаҳои гуногун ба монанди ҳамкори намудан дар соҳаи илму техника, ҳамкори байналхалқии истехсолот, тайёр намудани мутахассисони баландихтисос, ҳамкорӣ бо созмонҳои байналхалқию минтақавии иқтисодӣ ва сиёсӣ ва ғайраҳо мустаҳкам намуд.

Дар айни ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамаи сохторҳои сиёсӣ иқтисодӣ, гуманитарӣ ва идораҳои Созмони Миллалӣ Муттаҳид (СММ) дар қори ба низом дарории ошӯбҳои минтақавӣ, гузаронидани амалиётҳои гуманитарӣ ҳамкорӣ намуда истодааст.

Дар системаи робитаҳои беруниқтисодӣ байни мамлакатҳо тичорати берунӣ ҷои махсусро ишғол менамояд. Тичорати беруни воситае ба шумор меравад, ки бо ёрии он мамлакатҳо метавонанд махсусгардонии худро раванқ диҳанд, ҳосилнокии захираҳоишонро баланд бардоранд ва ҳаҷми умумии истехсолоти худро зиёд намоянд.

Таксимоти байналхалқии меҳнат ва таксимоти нобаробари захираҳои иқтисодии байни мамлакатҳо ба зарурияти тиҷорати беруни оварда расонида, ба махсусгардонии истехсоли он маҳсулоте мусоидат менамояд, ки барои истехсоли он шароити мувофиқ мавҷуд аст. Муайян намудани махсусгардонии мамлакат аз бисёр ҷиҳат ба афзалияти табиӣ ва ба даст овардани онҳо вобаста аст, яъне аз иқлим ва таҷрибаи истехсоли ин ва ё он маҳсулот вобастагӣ дорад.

Дар рафти инкишофи муносибатҳои тиҷорати беруни ҳавасмандии иқтисодии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва табақаҳои аҳоли пеш меоянд, ки давлат ҳатман барои ҳалли ин масъалаҳо ҷалб карда мешавад. Ба ғайр аз ин дар шароити имрӯза иқтисодиёти миллии торафт ба таври озод амал мекунад, бинобар ин давлат бояд сиёсати худ робитаи мустақами ҷараёнҳои дар иқтисоди дохилӣ ва дар соҳаи равобити иқтисодии хориҷӣ ба амал омадаро ҳатман ба эътибор гирад.

Тоҷикистон яке аз ташаббускорон ва тарафдорони фаъоли тезонидан ва баланднамоии самаранокии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳам бо мамлакатҳои хориҷӣ дур ва ҳам хориҷи наздик мебошад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ва ҳамгироии кишварҳои ҷаҳон савдои озод ба пешрафти вазъи иқтисодии ҳамаи давлатҳо оварда мерасонад, аммо дар амал тиҷорати беруни дар ҳеҷ ҷой ва ҳеҷ гоҳ бе даҳолати ва танзими давлат озодона тараққӣ накардааст.

Таърихи тиҷорати байналхалқӣ ин дар айни замон ҳам таърихи инкишоф ва такмилдиҳии танзими давлатии тиҷорати беруни ва байналхалқӣ ба ҳисоб меравад.

Дар рафти тараққиёти муносибатҳои тиҷорати беруни манфиатҳои иқтисодии гурӯҳҳои муҳолифи иҷтимоӣ ва табақаҳои аҳоли бо ҳам дучор мешаванд ва давлат ҳатман ба ин низои муҳолиф гирифтور мешавад. Ба ғайр аз ин дар шароити муосир иқтисоди миллии беш аз пеш васеъ шуда истодааст ва давлат бояд дар сиёсати худ ҷараёни робитаи мутақобилаи зичро, ки дар дохили иқтисодиёт ва робитаҳои иқтисоди беруни ба вучуд меоянд, ба ҳисоб гирад. Имрӯз давлат ба мувозинати дохилии иқтисодиёт бе истифода бурдани ҳаҷми иқтисоди беруни ва хусусан танзими тиҷорати беруни расида наметавонад. Барои ҳамин, Созишномаи Генералӣ оид ба Тариф ва Тиҷорат ва дар асоси вай ташкил додани Созмони Умумиҷаҳонии Тиҷорат кори бузургро оиди паст кардани ғимоятгарӣ ва озодии тиҷорати ҷаҳон ба анҷом расонидааст. Сиёсати тиҷорати беруни ҳамчун пештара яке аз самтҳои асосии танзими иқтисоди давлатӣ мемонад.

Методҳое, ки давлат барои танзими тиҷорати беруни ва байналхалқӣ истифода мебарад ба тарифӣ ва ғайритарифӣ тақсим мешаванд. Тариф ин андози давлатӣ ба молҳое, ки ҳудуди давлатҳоро убур мекунад. Агар вай аз давлатҳои содиркунанда ситонида шавад боқи содиротӣ номида мешавад ва агар бо давлатеякҷоя ҷамъ карда шавад, ки аз ҳудуди он молҳо гузаронида мешаванд боқи транзитӣ номида мешавад. Агар андоз аз давлатҳои воридкунанда ситонида шавад боқи воридотӣ ном дорад. Аз ҳама шакли паҳншуда боқи воридотӣ мебошад. Боҷҳои воридотӣ ҳамчун воситаи зиёд кардани нарх ба молҳои воридотӣ хизмат мекунад, барои он ки молҳои рақобатпазирӣ ватанӣ нархҳои бартариятноки нисбӣ гиранд. Боҷро мумкин аст ҳамчун воситаи муҳофиза тасниф додан, ҳатто агар маҳсулоти ватанӣ дар рақобат бо молҳои хориҷӣ иштирок накунад.

Боҷҳо инчунин чун воситаи дарёфт кардани даромадҳои давлатӣ истифода бурда мешаванд. Мавҷуд будани мазмуни начандон калон, барои давлатҳои мутараққии саноатӣ боқи содиротӣ сарчашмаи муҳими даромад ба ҳисоб меравад, чунки дар ин давлатҳо мақомоти давлатӣ метавонанд дар андозаи калон назорат кунанд аз болои ҳаҷми муқаррарӣ ва характери моле, ки аз ҳудуди онҳо мегузарад ва аз болои ҷамъкунии андоз аз болои онҳо назар ба муқарраркунӣ ва ҷамъкунии андоз аз даромади шахсӣ ва корпоративӣ. Тариф дар намуди андоз аз даромади моли аз ҳама паҳншуда мебошад, аммо бисёри давлатҳои содиркунандагони ашёи хом боҷҳои содиротиро васеътар истифода мебаранд.

Тариф метавонад дар асоси андозипулӣ ба ҳисоби воҳиди мол муқаррар карда шавад. Дар ин ҳол боҷ боҷи махсус ном дорад. Боҷро мумкин аст, инчунин дар намуди фоиз аз арзиши маҳсулот муайян намуд, дар ин ҳолат вай боҷи арзишӣ номида мешавад. Бисёр вақт якҷоя ҳам боҷи махсус ва ҳам арзишӣ ба ҳамон як мол гузошта мешавад ва дар ин ҳолат боҷ боҷи омехта номида мешавад. Боҷи махсусро гузоштан осонтар аст, чунки ба коркунони гумрук зарурияти муайян кардани арзишро надоранд. [3].

Ба мақсади ҳимояи манфиатҳои иқтисодии давлат оид ба молҳои содиротӣ чунин намуди боҷҳои гумрукиро истифода мебаранд,

- боҷи махсус ба молҳои воридотие истифода мешавад, ки агар ин молҳо ба истехсолкунандагони ватании ҳамин ҳел намуди мол ва ё молҳои рақобатнок зарар оваранд;

- зиддидемпингӣ (ин намуди боҷҳо дар он шароит истифода бурда мешаванд, ки молҳои воридотӣ дар бозори дохилӣ аз нархи ҳақиқии он пасттар фурӯхта мешаванд);

- ҷубронӣ (ин боҷ ситонида мешавад дар сурати ворид кардан ба ҳудуди гумрукии давлат моле, ки дар вақти истехсолот ва ё содирот аз тарафи давлат кӯмакпулӣ дода шудаанд ва агар ин намуди воридот ба истехсолкунандагони ватании ин намуди молҳо зарар расонад ё ба ташаккул ё васеъ кардани истехсоли ин намуди молҳо монеъ шавад.);

- мавсимӣ (боҷе, ки бо мақсади танзими амалкунандаи содирот ва воридоти моли алоҳида истифода мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боҷҳои мавсимӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда мешавад ва мӯҳлати амали онҳо на зиёда аз 6 моҳ дар як сол мебошад).

Мизони миёнаи тарифҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд нестанд, вале таъсири онҳо ба тиҷорати берунӣ ҳеле муҳим мебошад. Чунки бо ёрии боҷҳои нисбатан паст мумкин аст воридоти молҳоеро, ки ғоидаовар нестанд маҳдуд карда, бо гузоштани боҷҳои баланд ба ашё, ки истехсоли онҳо дар дохили давлат зарур аст, ҳавасманд гардонад. Дар танзими робитаҳои иқтисодӣ хориҷӣ сахми низомҳои гумрукӣ ҳеле калон мебошад. Интиқоли молҳо ба воситаҳои нақлиёт аз ҳудуди сарҳадоти гумрукӣ дар асоси низоми гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад. [4]

Дар тӯли истиклолияти худ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамаи давлатҳои аъзои ИДМ ва аксарияти давлатҳои Иттиҳоди Европа, ШМА, давлатҳои Осиё, Шарқи Наздик ва Миёна, давлатҳои Европай Ғарбӣ ва Шарқӣ, Хитой, Ҳиндустон робитаҳои бевосита нишон дод, ки ягон давлати ҷаҳон, иштироки мустақилона дар раванди ҳамгироии ҷаҳон, бе ҳамкориҳои бевоситаи иқтисодӣ бо давлатҳои дигари ҷаҳон пешрафти иқтисодии мамлакатро таъмин карда наметавонад. Ба мо аён гашт, ки ба матҳи иштирок дар раванди ҳамгироии дар ҷаҳон ҷараёндошта бевосита ба сатҳи таъмини пешрафти иқтисодиёти ҳар як мамлакат дар алоҳидагӣ вобастагӣ доштааст. Мувофиқи қоида ҳар чӣ қадар мамлакат бештар ба фазои иқтисодӣ ҷаҳонӣ дохил шуда бошад, ҳамон қадар бештар пешрафти иқтисодиёти дохилии худро таъмин карда метавонистаат. Дар хоҷагии ҷаҳони имрӯза робитаҳои иқтисодии хориҷӣ омили муҳимтарине мебошад, ки ба пешрафти мунтазам ва устувори иқтисоди миллӣ, ташаккули сохтор ва фаъолияти самараноки он таъсири назаррас мерасонад.

Имрӯзҳо барои аксари давлатҳои ҷаҳон ҳарчӣ бештар ба роҳмонии робитаҳои иқтисодии хоҷагӣ яке аз омилҳои асосии суръатбахшандаи пешрафти иқтисодиёти мамлакат гардидааст.

Бо вучуди баъзе дастовардҳо гардиши тиҷорити хориҷии Тоҷикистон дар солҳои охир ғайри фаъол мебошад. Ҳиссаи маҳсулоти ниҳоии тайёри саноатӣ дар таркиби содирот дар сатҳи паст қарор дошта сахми техникаву технологияи пешрафта дар воридот нисбатан вучуд дорад.

Чунин сохтори тиҷорати хориҷӣ, ки бештар хусусияти масрафӣ ё истеъмоли дорад. Иқтидори истехсолии кишварро тақвият намебахшад ва бо суботи макроиқтисодӣ мусоидат намекунад ҳол он, ки дар суръати оқилона ва самаранок ба роҳ мондани бозоргонии хориҷӣ он вазъи бӯҳронии кишварро беҳбуд бахшида ба яке аз омилҳои рушди иқтисодӣ табдил меёбад.

Барои таъмини амнияти иқтисодии кишвар моро зарур аст, ки оид ба дастгирии истехсолоти воқеӣ тадбирҳо андешида, рушд ва диверсификатсияи содиротро таъмин намоем.

Татбиқи имкониятҳои иқтисодии афзоишии содиротии Тоҷикистон дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ ва набудани сиёсати қатъии асҷорӣ молиявӣ вазифаи душвор аст.

Аз душвориҳои дохилӣ, ки рушду нумӯи содироти Тоҷикистонро бозмедорад, махсусан инҳоро метавон ном бурд: қобили рақобат набудани маҳсулот, имкониятҳои молӣ надоштани муассисаҳо, воғузориҳои эътиборҳои тичорити таъмини ҳодамоти маркетингӣ ва хизматрасони ишторок дар марақаҳои рекламӣ, намоишгоҳҳо, дастгири ва пуштибонии сусти давлатӣ аз содирот, вучуд надоштани сиёсати воқеии оқилонаи содиротию воридоти, ҳамчунин афзоиши тарифҳо ба ҳамлу накл, роҳи оҳан ва автомобилӣ, набудани технологияи нави пешқадам, техникаи муосир ва воситаҳои инвестисионӣ низ аз проблемаҳои ҷиддии инкишофи тичорати Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ:

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. М.: Юрист, - 2008
2. Балабанов А.И., Балабанов И.Т. Внешнеэкономические связи. М.: Финансы и статистика, - 2010.
3. Бобоев М.К. Республика Таджикистан в контексте экономического развития: роль внешнего финансирования. Душанбе: Ирфон - 2016.
4. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе: 2017.
5. Герчикова И.Н. Международное коммерческое дело: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, - 1996.
6. Лоскова И. Максимова Л.М. Международные экономические отношения. М.: ЮНИТИ, - 1995.

СЕКТОРИ БЕРУНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ ИШТИРОКИ ДАВЛАТ ДАР ИТТИХОДИЯҲОИ ИНТЕГРАТСИОНӢ

Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз узви созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ аз қабili ҳазинаи байналхалқии асҷор, бонки умумиҷаҳонӣ, боки Европавӣ тараққиёт ва азнавсозӣ, бонки исломии рушд ва ғайра гардида. Ҳамкори бонкии ташкилотҳои молиявӣ иқтисодии байналхалқӣ ба зиммаи Бонки Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар зери назорати Ҳукумат гузашта шудааст ва истифода намудан аз қарзҳои ин ташкилотҳо эҳтиёҷ дорад, лекин бисёр хуб мешуд, ки дар солҳои наздик ин эҳтиёҷот нест мегардид аз ҳисоби қарзҳои захираҳои дохили иқтисодиётро ба пеш мебардем. Зеро ба Тоҷикистон чун кишвари рӯ ба тараққи доштани қарзи зиёд зарар дорад, ки ғайри не. Танзимкунии давлатии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ мақсади асосии сиёсати беруни иқтисодӣ ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Сиёсати беруни иқтисодӣ - ин фаъолияти мақсадноки давлат оиди ташкил ва истифодаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ барои мустаҳкам гардонидани иқтисодии худ ва иштироки самаранок дар иқтисодиёти ҷаҳон мебошад.

Қалидвожаҳо: иқтисодиёт, ташкилотҳои молиявӣ, бонк, ҳазина, созмонҳо, қарз, иттиҳодиҳои интеграсионӣ

ВНЕШНИЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ В КОНТЕКСТЕ УЧАСТИЯ ГОСУДАРСТВА В ИНТЕГРАЦИОННЫХ ГРУППИРОВКАХ

Таджикистан стал одним из влиятельных участников международных организаций, такими как Международный валютный фонд, Всемирный банк, Европейский банк реконструкции и развития, и другие. Сотрудничество с международными финансовыми институтами Всемирного банка в Таджикистане и под контролем правительства необходимо и должно использоваться для кредитов этих организаций, но это хорошая идея, чтобы вызвать необходимость дальнейшего роста в последние годы. Государственное регулирование внешнеэкономических связей является ключевой задачей единой экономической политики для каждого государства. Внешнеэкономическая политика - это государственная цель организации и использования внешнеэкономических связей для укрепления ее потенциала и эффективного участия в мировой экономике. Внешнеэкономическая политика государства во многих случаях зависит от ситуации с платежным балансом. Для каждого государства внешнеэкономическая деятельность тесно связана с организацией управления системой внешнеэкономического управления и ее правовым обеспечением. Опыт организации внешнеэкономической деятельности и право на обеспечение этого государства являются очень важной и необходимой основой.

Ключевые слова: экономика, финансовые институты, банковское дело, казначейство, организации, кредиты, интеграционные объединения

EXTERNAL SECTOR OF THE ECONOMY IN THE CONTEXT OF STATE PARTICIPATION IN INTEGRATION GROUPS

Tajikistan has become influential participants in international organizations, such as the International Monetary Fund, the World Bank, the European Bank for Reconstruction and Development and others. Cooperation with the international financial institutions of the World Bank in Tajikistan and under the control of the government should be used for the loans of these organizations, but it is a good idea to trigger the need for further growth in recent years. State regulation of foreign economic relations is the key task of a single economic policy for each state. Foreign economic policy is the state goal of the organization and the use of foreign economic relations to strengthen its potential and effective participation in the global economy. The foreign economic policy of the state in many cases depends on the situation with the balance of payments. For each state, foreign economic activity is closely connected with the organization of management of the system of foreign economic management and its legal support. The experience of organizing foreign economic activity and the right to ensure this state are a very important and necessary foundation.

Keywords: economy, financial institutions, banking, Treasury, organizations, loans, integration associations

Сведения об авторе: *Холматов Ноилджон* – Таджикский Национальный университет, магистр кафедры мировой экономики и международных экономических отношений Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 17. Электронная почта: dilshod17_94@mail.ru Телефон: 93 730 00 49

Information about the author: *Kholmatov Noiljon* - Tajik National University, Graduate student of the Department of World Economy and International Economic Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Email: dilshod17_94@mail.ru Phone: 93 730 00 49

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И КНР

Наджмиддинов Дж.

Таджикский национальный университет

Китай и Таджикистан объединяют общие границы, а народная дружба имеет долгую историю. В течение 27 лет после установления дипломатических отношений обе страны придерживаются принципа взаимного уважения, равноправия и взаимной выгоды, оказали друг другу твердую поддержку в вопросах, связанных с основными и главными интересами друг друга, стали хорошими соседями, надежными партнерами и близкими братьями. В особенности, в последние годы под особым вниманием и мудрым руководством лидеров двух государств, наше двустороннее сотрудничество в различных областях вступило на путь быстрого развития. Политическое доверие между двумя странами находится на небывало высоком уровне. Отношения между Китаем и Таджикистаном стали образцом дружбы и сотрудничества стран, разных по величине, с разными социальными строями и разными культурами. Во время визита Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Эмомали Рахмона в Китай в прошлом году главы двух государств объявили о том, что китайско-таджикские отношения поднялись на уровень всестороннего стратегического партнерства, что открыло новую страницу в истории развития двусторонних отношений.

Сотрудничество между Китаем и Таджикистаном по инициативе «Один пояс, один путь» продолжается. Таджикистан - первая в мире страна, которая подписала с Китаем Меморандум о сотрудничестве по созданию экономического пояса Шелкового пути. Обе страны учредили Комитет по сотрудничеству в области совместного строительства и подписали «План сотрудничества между Китаем и Таджикистаном», по которому был достигнут ряд важных результатов. В июне этого года Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Таджикистана Эмомали Рахмон прибыл в Китай для участия в саммите ШОС в Циндао и провел плодотворную двустороннюю встречу с Председателем Си Цзинь Пином. Главы государств договорились о том, что сотрудничество в рамках инициативы «Один пояс, один путь» станет основной сферой сотрудничества между Китаем и Таджикистаном. Все это придало новый мощный импульс дальнейшему расширению сотрудничества между двумя странами» [4].

Все более активизируется взаимодействие двух стран в области культуры. Количество курсов китайского языка и число студентов, изучающих китайский язык, в Таджикистане растет, а количество государственных квот, предоставляемых Правительством Китая Таджикистану, увеличивается с каждым годом. В настоящее время в КНР обучается более 3200 студентов из Таджикистана, и в будущем эта цифра будет продолжать расти. Китай является второй по величине страной, где обучаются таджикские студенты. Расширяется и сотрудничество между двумя странами в области культуры, здравоохранения, средств массовой информации, а также укрепляются связи между регионами двух стран. В целом, фундамент дружбы между двумя странами стал более прочным.

В Пекине состоялся Первый инвестиционный форум «Таджикистан-Китай» с участием государственных структур и предпринимательских кругов двух стран. В своем выступлении Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон подчеркнул, что «сегодня с участием капитала, технологии и специалистов более 40 китайских предприятий в Таджикистане реализуется около 50 совместных проектов, крупными из которых являются проекты реконструкции автодороги "Душанбе-Чанак", включая строительство туннеля "Шахристан", туннеля "Шар-Шар", ЛЭП-500 "Север-Юг" и ЛЭП-220 "Лолазор-Хатлон" и др.² Также Китай финансировал проекты реабилитации автодороги «Вахдат-Куляб-Хорог-Кульма-Каракорум», протяженностью 782 км, разработки угольных месторождений, строительства тепловых электростанций на угольном топливе и др. »[4].

В целом Китай прочно входит в лидирующую пятерку внешнеторговых партнеров Таджикистана. За последние пять лет объем товарооборота между нашими странами возрос в 25 раз. Президент Таджикистана предложил подготовить Программу сотрудничества в сфере экономики и торговли, рассчитанную до 2020 года.

В Программу также могли бы войти согласованные обеими сторонами крупные проекты общенационального значения, в том числе связанные с совместным освоением гидроэнергоресурсов Таджикистана, месторождений редких и благородных металлов, проведения на территории страны геолого-минералогической разведки, строительства совместных текстильных и других промышленных предприятий. Многообещающим является открытие в Душанбе офиса Государственного Банка Развития Китая для экспертной оценки предлагаемых проектов. Ожидается, что к их реализации будет привлекаться и частный сектор Китая.

Одной из таких сфер сотрудничества является туризм. Таджикистан приветствует интерес китайских компаний к совместной разработке месторождений золота и серебра, угля и редких металлов и нового авиамаршрута «Урумчи-Худжанд», пассажиропоток в обе стороны растет. Весьма перспективным направлением сотрудничества является совместное освоение полезных ископаемых. У обеих сторон есть заинтересованность в налаживании и развитии сотрудничества в области сельского хозяйства.

Важным компонентом торгово-экономических отношений является приграничная торговля. Успешно функционирует КПП Кульма-Карасу. Из года в год растет объем товарооборота и пассажиропоток через него. Таджикистан принимал участие в работе Всемирной выставке ЭКСПО-2010 в Шанхае.

Бизнес круги КНР, учитывая перспективность национальных инвестиционных проектов Таджикистана, проявили интерес к таким важным отраслям, как гидроэнергетика, горнорудная промышленность, переработка хлопка-волокна, плодоовощной продукции, производство конечной продукции из алюминия и др. Оба государства всегда поддерживают друг друга во всех ключевых и важных вопросах, касающихся суверенитета, территориальной целостности политического и экономического строя. Особое место в отношениях двух стран имеет торгово-экономическое и инвестиционное сотрудничество.

² Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон на Таджикско-Китайском Бизнес - форуме. Пекин, (КНР) 16 января 2007 года. www.president.tj.

За последние годы отмечен рост реализации совместных проектов, которые важны для социально-экономического развития.

Рост инвестиций из Китая в Таджикистан, несомненно, способствуют развитию экономики Таджикистана, и тем самым, общему снижению уровня бедности в стране. Повышение экономического благосостояния населения Таджикистана имеет значение и для самого Китая. Повышение уровня доходов граждан Таджикистана будет способствовать тому, что китайские товары станут более востребованы. Деятельность совместных предприятий КНР и Таджикистана направлена на повышение конкурентоспособности таджикских товаров на внешнем рынке.

Китай оказывает помощь Таджикистану в подготовке кадров в различных областях, особенно в области образования, медицины и в военной сфере.

Торговля имеет большое значение в решении общих социально-экономических проблем Таджикистана. Китай, как крупнейший производитель товаров в мире и как страна, имеющая общую границу с Таджикистаном, может способствовать этому. что «не взирая на то, что у Китая и Таджикистана разные социальный строй и идеология, экономическая модель и путь развития, несмотря на то, что быстро меняется международная и региональная обстановка, Китай и Таджикистан неизменно придерживаются принципа взаимного уважения.

Несмотря на сложную международную обстановку, дух Совместной Декларации об основных принципах взаимоотношений между Китаем и Таджикистаном не только не стареет, но и продолжает играть определяющее значение для поступательного развития двусторонних отношений. Важно, чтобы обе стороны и в дальнейшем придерживались принципов духа и буквы Совместной Декларации, отталкиваясь от достигнутого шли к новым целям во имя укрепления китайско-таджикского сотрудничества.

В условиях мирового финансово-экономического кризиса Таджикистан и Китай успешно реализуют ряд жизненно важных проектов, как на двусторонней основе, так и в рамках ШОС. КНР помогает Таджикистану в реализации новых проектов экономического характера и обеспечивает их инвестициями и льготными кредитами. Таджикистан, также расширяя свое экономическое сотрудничество и стратегическое партнерство с Китаем, стимулируя в страну приток его инвестиций, исходит также из целесообразности наполнения этого партнерства возможностями многостороннего взаимодействия и плодотворных отношений в рамках ШОС. Китай вкладывает инвестиции в строительство дорог и линий электропередач, в информационно-коммуникационные технологии, горнорудную промышленность, однако имеющийся двусторонний потенциал задействован не в полном объеме.

Широкий спектр инвестиционного сотрудничества между Китаем и Таджикистаном охватывает такие области, как инфраструктура, электроэнергия, сельское хозяйство и переработка сельскохозяйственной продукции, а также горнорудная промышленность, коммуникации, строительные материалы, текстильная промышленность и т.д. В этом году была завершена реализация таких совместных проектов, как «ТЭЦ Душанбе-2», «Прядильная фабрика Чунтай», «Цементный завод Хуаксин Гаюр-Сугд Цемент», «Железнодорожный тоннель Вахдат-Яван», «Модернизация Таджикского алюминиевого завода» и другие. Эти проекты играют важную роль в реализации цели – превращения Таджикистана из аграрной в индустриально-аграрную страну. Китай также оказал огромную безвозмездную помощь Таджикистану для строительства школ, реконструкции городских дорог, общественных сооружений и т.д. В этом году Китай стал крупнейшей страной-донором для Таджикистана, с января по октябрь нынешнего года объём оказанной Китаем помощи Таджикистану составил 27,9% от общей гуманитарной помощи. Я хочу особо подчеркнуть, что помощь Китая является бескорыстной, без каких-либо политических условий. За последние годы КНР стала активно инвестировать в различные сферы экономики Таджикистана. В 2013 году товарооборот между Таджикистаном и КНР составил более 1,5 миллиарда долларов [4].

В настоящее время Китай участвует в реализации более 50 инвестиционных проектов, охватывающих ряд приоритетных отраслей экономики и инфраструктурных объектов. На рынке Таджикистана сегодня функционируют более 70 предприятий с китайским капиталом и присутствует свыше 200 китайских компаний. По данным Госкомитета по инвестициям и управлению госимуществом при Правительстве РТ, за последние 2 года в экономику страны было привлечено более 3 миллиардов долларов прямых китайских инвестиций [3].

Для Таджикистана такое партнерство должно способствовать развитию экономики во многих отраслях. И нельзя не использовать этот шанс.

В качестве приоритетных областей двустороннего торгово-экономического сотрудничества были выделены гидроэнергетика, водные ресурсы, цветная и черная металлургия, транспорт и телекоммуникации, фармацевтика, строительство, сельское хозяйство, туризм, деятельность СЭЗ «Сугд», «Панч», «Дангара», «Ишкашим».

Надо отметить, что ТПП Таджикистана поддерживает китайских предпринимателей, сотрудничающих с Республикой Таджикистан, и тех, кто планирует выйти на таджикский рынок.

Поэтому не удивительно, что китайские предприятия стремятся выйти на таджикский рынок. Основное направление деятельности китайских компаний – инвестирование в области гидроэнергетики, производства сталелитейной продукции, производства цветных и черных металлов, инфраструктура туризма, агропромышленный сектор, табководство. Китайская сторона заинтересована в вкладывании инвестиций в Таджикистан и создать здесь крупные предприятия с полным циклом прогрессивных китайских технологий и оборудования под «ключ».

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулло Р. Таджикско-китайские отношения (новые нюансы). URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1304656020>.
2. Алимов Рашид. Экономические отношения Таджикистана и Китая. По итогам визита Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в Китай. 2013 г. «Сомон Эйр» совершила первый рейс из Душанбе в Урумчи. <http://www.asiaplus.tj/news/33/70233.html>;
3. Торгово-экономические отношения между Республикой Таджикистан и КНР. www.ucentralasia.org/.../UCA-IPPA-WP13-TajikAfghanTrade-Rus.pdf.
4. Холикназар, Х. Место и роль Республики Таджикистан в процессе трансформации «Шанхайской пятёрки» в Шанхайскую организацию сотрудничества // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский) университет). - Душанбе, 2014. - №3(46).
5. Холикназаров Х. Республика Таджикистан и Китайская Народная Республика сотрудничество во имя развития. (Сб. статей 2009-2012 гг.). - Душанбе, 2012.

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И КНР

Китай уверенно превращается в ведущего торгово-экономического партнера Таджикистана. Однако экономические отношения двух стран нельзя назвать безоблачными и тем более равноправными, что создает для Душанбе новые и пока недооцененные риски. Таджикистан был одним из первых в регионе, кто стал осваивать предлагаемые Пекином финансовые ресурсы. Процесс пошел особенно активно с середины 2000-х годов, к чему тогда располагали многие объективные обстоятельства. Фактически были свернуты масштабные инвестиционные проекты с участием российской стороны в гидроэнергетике и алюминиевом производстве. В экономическом отношении усилия КНР сосредоточены на получении доступа к природным ресурсам Таджикистана (прежде всего, драгоценным и редкоземельным металлам) и расширении рынка сбыта товаров для своего Синьцзян-Уйгурского автономного района. Правительство Республики Таджикистан, в свою очередь, видит в восточном соседе источник финансовых вливаний и ожидает от него помощи в преодолении транспортно-коммуникационной изоляции, в которой страна оказалась после распада СССР. В настоящее время взаимовыгодным сотрудничеством охвачены многие сектора экономики. Создано достаточно большое число совместных предприятий, но самое главное то, что китайский капитал активно вступил на таджикстанский рынок.

Ключевые слова: экономические отношения, финансовые ресурсы, торгово-экономические, транспортная изоляция, совместные предприятия.

МУНОСИБАТҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶҲ ЧИН

Чин шарики боэътимоду пешбари тиҷоративу иқтисодии Тоҷикистон мебошад. Бо вучуди ин, муносибатҳои иқтисодии ду кишвар изҳори бетафовут ва ҳамаҷониба номутаносибанд, ки хатари ногуворро барои Душанбе таҳдид мекунанд. Тоҷикистон яке аз аввалин кишварҳо дар минтақа ба шумор меравад, ки захираҳои молиявии пешниҳодшудаи Пекинро аз худ намуда истодааст. Раванди мазкур аз соли 2000 инҷониб ғаъл аст, ки ба он бисёр ҳодисаҳои воқеӣ замима карда шуданд. Дар асл, лоиҳаҳои бузурги сармоягузори бо иштироки ҷониби Руссия дар истеҳсоли гидроэнергетика ва алюминий маҳдуд карда шудаанд. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, талошҳои Чин барои дастрасӣ ба захираҳои табиӣ дар Тоҷикистон (асосан металлҳои қиматбаҳо ва нодир) ва васеъ намудани бозори мол барои минтақаи худмухтори Синзян-Ўйғур равона карда шудаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати худ дар симои ҳамсоии шарқии худ манбаъҳои маблағгузори молиявиро мебинад ва интизор аст, ки барои баргараф кардани маҳдудиятҳои нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ, ки дар кишвар баъд аз сукути СССР ба вучуд омадааст, устувор гардонад.

Калидвожаҳо: муносибатҳои иқтисодӣ, захираҳои молиявӣ, тиҷоративу иқтисодӣ, маҳдудиятҳои нақлиётӣ, корхонаҳои муштарақ.

TRADE AND ECONOMIC RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND CHINA

China is confidently becoming the leading trade and economic partner of Tajikistan. However, the economic relations of the two countries cannot be called cloudless and all the more equal, which creates new and yet underestimated risks for Dushanbe. Tajikistan was one of the first in the region to master the financial resources offered by Beijing. The process has been particularly active since the mid-2000s, to which many objective circumstances were then disposed. In fact, large-scale investment projects with the participation of the Russian side in hydropower and aluminum production were curtailed. Economically, China's efforts are focused on gaining access to Tajikistan's natural resources (primarily precious and rare earth metals) and expanding the market for goods for its Xinjiang Uygur Autonomous Region. The Government of the Republic of Tajikistan, in turn, sees in the eastern neighbor a source of financial injections and expects him to help overcome the transport and communication isolation in which the country finds itself after the collapse of the USSR. Currently, mutually beneficial cooperation covers many sectors of the economy. A fairly large number of joint ventures have been created, but the most important thing is that Chinese capital has actively entered the Tajik market.

Keywords: economic relations, financial resources, trade and economic, transport isolation, joint ventures.

Сведения об авторе: *Наджмиддинов Джахонгир* – магистр кафедры мировой экономики и международных экономических отношений Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: jaxa007@inbox.ru Телефон: 982 20 34 84

Information about the author: *Najmidinov Jahongir* - Tajik National University, Graduate student of the Department of World Economy and International Economic Relations E-mail: jaxa007@inbox.ru. Phone: 982 20 34 84

УДК: 36.1/5 (573,5)

НАҚШИ БУЉЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҲАЛЛИ БАРНОМАҲОӢ СТРАТЕГИИ ИҚТИСОДӢ-ИЉТИМОИИ КИШВАР

Бозиев К., Мирзоева М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз механизмҳои муҳиме, ки давлат барои ба танзим даровадани иқтисодиёт ва иҷтимоиёт истифода мебаранд ин механизми молиявии ҷомеа мебошад, ки унсурҳои асосии он буҷети давлатӣ мебошад. Тавассути низомии молиявӣ ва фишангҳои он иҷроии вазифаҳои ба мақомоти давлатӣ додшуда тамин мегарданд.

Ислоҳоти иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар кишвари мо аз аввали солҳои 90-ум гузаронида шудаанд ба низомии буҷавӣ таъсир расонидаанд. Буҷети давлатӣ воситаи асосии сафарбаркунии хароҷоти захираҳои давлатӣ буда, ба давлат имкон медиҳад, ки ба иқтисодиёт таъсир расонда танзими сохтории онро маблағгузори намояд, рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиётро ҳавасманд кунад ва дастгирии онро иҷтимоии аҳолии камбизоатро таъмин намояд.

Буҷет як шакли ташаккул ва хароҷоти фонди маблағҳои пулӣ мебошад, ки барои дастгирии молиявии вазифаҳои давлат равона шудааст. Буҷет дар низомии молиявии кишвар мавқеи пешқадам дорад. Он як қисми муносибатҳои тақсимотии байни давлат,

аз як тараф, корхонаҳо ва аҳоли, аз тарафи дигар ифода мекунад, ки бо ташаккул ва истифодаи фонди умумии захираҳои молиявӣ алоқаманданд. Мундариҷаи ин муносибатҳо бо вазифаҳои давлатӣ дар як давраи таърихӣ асосноканд.

Ташаккули буҷет бевосита бо рушди даромади миллии кишвар ва тақсими он алоқаманд аст. Усулҳои асосии молиявӣ барои аз нав тақсим кардани даромади миллии инҳоянд:

- ташаккул ва истифодаи пасандозҳои пулӣ (фоида, андоз аз арзиши иловашуда, пардохтҳо ба фондҳои иҷтимоии ғайрибуҷетӣ);

- ташкили андозҳо;

- маблағгузори соҳаҳои иқтисодиёти милли;

- ташаккул ва истифодаи фондҳои истеъмолий, суғуртавӣ ва захиравӣ.

Дар ҳамаи ин равандҳо буҷет нақши калидӣ мебозад. Бо кӯмаки буҷет, мақомотҳои давлатӣ ва минтақавӣ захираҳои молиявиро барои нигоҳдории дастгоҳҳои маъмурӣ, артиш, татбиқи тадбирҳои иҷтимоӣ, иҷрои вазифаҳои иқтисодӣ қабул мекунанд, яъне барои иҷрои вазифаҳои худ мегиранд. Дар баробари ин, буҷа қонунӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ баррасӣ мешавад, ки муносибатҳои муайяни иқтисодиро ифода мекунад. Давлат буҷетро ҳамчун яке аз воситаҳои асосӣ барои таъмини мустақими фаъолияти худ ва ҳамчун воситаи муҳими сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ истифода мебарад.

Буҷети давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қонуни ҚТ “Дар бораи буҷети давлатии ҚТ” [1] ва Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии ҚТ” [2] таҳия ва танзим мешавад. Асоси ҳуқуқии буҷети давлатиро маҳз ин Қонунҳо ташкил медиҳанд. Буҷети давлатӣ дар шакли Қонун дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ, ки аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, қабул карда мешавад. Аз самаранок истифода бурдани хароҷотҳои буҷетӣ сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат вобастагии бузург дорад. Ҳамин тариқ, дар моддаи 35 Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии ҚТ” омадааст: «Мақсади таҳияи буҷети давлатӣ ин таъмини таҳким ва тақсими самаранокӣ захираҳои молиявии давлат дар дурнамои миёнамӯҳлат, бо назардошти зарурати расидан ба стандартҳои иҷтимоии ҳадди ақал, дар асоси меъёрҳои хароҷоти молиявӣ барои таъмин намудани хизматрасониҳои давлатӣ ва дигар меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутобиқи мақсадҳои дарозмуддат ва миёнамуддат ва афзалиятҳои сиёсати давлатӣ мебошад». [2;15с] Буҷети давлатӣ дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии кишвар нақши назаррасро мебозад. Бо дуруст истифода бурдан, буҷет метавонад на танҳо воситаи танзими иқтисодии давлат бошад, он дар ҳақиқат метавонад ба рушди иқтисодиёт ва дигар соҳаҳои иҷтимоӣ, ба тезонидани суръати пешрафти илм ва технология, азнавсозӣ ва беҳтар намудани заминаи моддию техникии истеҳсолоти иҷтимоӣ таъсири назаррас расонад.

Нақши буҷети давлатӣ, пеш аз ҳама он аст, ки буҷа заминаи молиявиро барои дастгирии молиявии фаъолияти мақомотҳои давлатӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ ташкил медиҳад. Маблағҳои буҷетӣ фаъолиятҳои зеринро таъмин мекунад:

- идоракунии давлатӣ ва минтақавӣ;

- фаъолияти байналмиллалии давлат;

- амнияти милли;

- фаъолияти ҳокимияти судӣ;

- гузаронидани тадқиқотҳои амиқ ва мусоидат ба пешрафти илму технология;

- рушди соҳаҳои иқтисоди милли (саноат, энергетика, сохтмон, кишоварзӣ, нақлиёт, коммуникатсия);

- пешгирӣ ва бартараф намудани ҳолатҳои фавқулодда;

- таъмини ҳимояи кишвар;

- рушди соҳаи маориф, тандурустӣ, фарҳанг, санъат, ВАО;
- татбиқи сиёсати иҷтимоӣ. [3;1с.]

Бучети давлатӣ воситаи муҳим барои татбиқи сиёсати давлатӣ мебошад. Он ба марказикунонии воситаҳои зарурӣ барои ҳалли самтҳои асосии пешрафти илмию техникӣ, ташаккули захираҳо дар сатҳи милли кӯмак мекунад. Нақши бучети давлатӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ин аст:

1. Бучети давлатӣ воситаест, ки ба рушди иқтисодиёт таъсир мерасонад. Бо кӯмаки он давлат аз нав тақсим кардани даромади милли амалӣ мекунад ва бинобар ин, сохтори истеҳсоли ҷамъиятиро тағйир медиҳад ва ба тағйироти иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ, бучети давлатӣ вазифаи худро дар иқтисодиёт бо тағйир додани усулҳои таъсири бучетӣ ба истеҳсолоти иҷтимоӣ тақвият мебахшад. Давлат шаклҳои бевосита ва бавосита таъсир ба иқтисодиётро татбиқ мекунад - он ба ташкилотҳо (корхонаҳо) имтиёзҳо, сармоягузориҳои давлатиро пешкаш мекунад, маблағгузориҳои буҷавиро барои ғайрифаъолияти иқтисодӣ амалӣ мекунад, ки пешрафти илмию технологиро муайян мекунад ва ниҳоят ба тағйироти иқтисодӣ мусоидат мекунад. Истифодаи механизми бучетӣ дар танзими иқтисодиёт бо роҳи интиқоли маблағҳои пулӣ дар ихтиёри давлат буда, сурат мегирад. Вай имкон медиҳад, ки ба суръати рушди истеҳсолоти иҷтимоӣ таъсир расонад.

2. Бучети давлатӣ дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ бо роҳи беҳтар намудани маблағгузориҳои буҷетҳои муассисаҳои иҷтимоӣ - маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли нақши муҳим мебозад. Дар оянда, нақши бучети давлатӣ дар равандҳои иҷтимоӣ бояд тақвият дода шавад. Ин бо сабаби он аст, ки маблағҳои буҷавӣ дар якҷоягӣ бо фондҳои ғайрибуҷавӣ базаи молиявӣ барои татбиқи тағйироти иҷтимоӣ, гузариш ба сатҳҳои болоии ҳадамоти иҷтимоӣ барои аҳоли мебошанд.

3. Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодӣ, бучети давлатӣ яке аз воситаҳои асосии давлат дар самти сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Ҳангоми банақшагирии даромад ва хароҷоти буҷет, давлат маблағҳои пулиро ҷамъ оварда, барои сиёсатгузориҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, баргарафтозиҳои бӯҳрони иқтисодӣ кушиш ба харҷ медиҳад.

4. Бучети давлатӣ дар баробарсозии рушди иқтисодии минтақаҳои кишвар, тавассути маблағгузориҳои буҷаи объектҳо нақши муҳим дорад. Дар асоси пасбаргдоридани маблағҳои бучетӣ дар шакли қарз барои сармояҳои асосӣ пешниҳод карда мешаванд. Ин маблағҳо дар бунёди иншоотҳои фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ (корхонаҳо) - мағозаҳо, муассисаҳои хӯрокворӣ, хизматрасонии маишӣ, мактабҳо, беморхонаҳо, манзил, театрҳо ва дигар корхонаҳо нақши муҳим доранд.

5. Бучети давлатӣ дар маблағгузориҳои эҳтиёҷоти милли ва барномаҳои ҷорабиниҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва таҳқиқоти бунёдии илмӣ нақши муҳим мебозад. Бо ин мақсад, ҳиссаи назарраси даромади милли бояд ҳар сол дар дасти ҳукумати марказӣ тамамул карда шавад. [4; 287с.]

Ҷадвали 1. Хароҷотҳои бучети давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ (2013-2017).

Соҳа	2013	2014	2015	2016	2017
Хароҷотҳо ба соҳаи иҷтимоӣ	6376537	7668776	8582357	8995294	8973999
Аз ҷумла : ба соҳаи илму маориф	2130836	2516965	2918639	3146229	3581017
Ба соҳаи тандурустӣ	910715	1099615	1204464	1263882	1440782
Ба соҳаи дастгирии иҷтимоӣ ва суғурта	20170655	2689018	2887063	3098037	3249339
Ба ҷорабиниҳои фарҳангӣ- фароғатӣ	438989	586262	736452	825316	822111

Аз ҷадвалҳои дар боло овардашуда маълум мегардад, ки хароҷотҳои маблағҳои буҷетӣ ба соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар сол то сол афзоиш ёфта, аз нақши буҷети давлатӣ дар рушди иқтисодии мамлакат ва ҳалли барномаҳои стратегияи он шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонун. “Дар бораи буҷети давлатӣ” [қабул шуд . Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон], 2017с. №11, моддаи 781
2. Ҷумҳурии Тоҷикистон . Қонун. “Дар бораи молияи давлатӣ”. Моддаи 35 аз 14. 05. 2016 г., №1316. –С. 15
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Моддаи 2, -С.1
4. Юлдошев Я.Н. Государственный бюджет: учеб. пособие для студ. среднего проф. образования /Я. Н.Юлдошев.-ТГНУ, Форум, 2002.-287с
5. Петров В.А. Приоритеты и финансовые механизмы экономического роста: пособие для студен. среднего проф.образования /В.А. Петров.-М,Форум , 2007.-365с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,Пешвои миллат ,мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2016[манбаи электронӣ].URL:<http://president.tj/node/13739>(санаи истифодабарӣ: 15.10.2017)

НАҚШИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҲАЛЛИ БАРНОМАӢОИ СТРАТЕГИИ ИҚТИСОДӢ-ИЌТИМОИИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур муаллиф нақши буҷети давлатиро дар ҳалли барномаҳои стратегияи иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар зери таҳқиқ ва омӯзиш қарор додааст. Муаллиф паҳлуҳои гуногуни масъалаи мазкурро баррасӣ намуда, пай дар пай, фаҳмо ва дақиқ дар бораи буҷети давлатӣ, ташаккули он, мақсад ва вазифаҳои он, нақши он дар рушди иқтисодии кишвар сухан баён кардааст. Аз ҷумла у қайд мекунад, ки дар ҳамаи давлатҳо, дар натиҷаи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ офарида мешавад. Даромади миллӣ, ки дар соҳаи истеҳсоли мол истеҳсол шудааст, марҳилаҳои пай дар пайи тақсим ва аз нав тақсимшавиро аз сар мегузарад. Нақши муҳимро дар тақсими ва истифодаи минбаъдаи даромади миллӣ буҷет бозӣ мекунад. Дар раванди тақсими даромади миллии кишвар як қисми он бо пули нақд ба буҷет дохил мешавад ва фонди мутамарказии захираҳои молиявиро ташкил мекунад. Муаллиф қонунҳои асосии танзимкунандаи буҷети давлатиро Қонуни ҚТ “Дар бораи буҷети давлатӣ” (барои соли ҷорӣ) ва Қонуни ҚТ “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” нишон додааст. Аз ҷумла, вобаста ба ин Қонунҳо ӯ нишондиҳандаҳои асосии хароҷоти буҷетро ба соҳаҳои гуногуни ҷомеа тавсиф медиҳад. Мақолаи мазкур масъалаи воқеӣ ва замонавиро баррасӣ намуда, ба талаботҳо ҷавобгӯ аст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, иҷтимоиёт, стратегия, нақш, давлат, буҷет, қонун, кишвар, хароҷотҳо.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В РЕШЕНИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОГРАММ

В данной статье автор изучает и анализирует роль государственного бюджета в решении стратегических социально-экономических программ страны. Автор рассматривает различные аспекты этого вопроса, понятно, согласованно и точно рассказывает о государственном бюджете, его формировании, его целях и задач, его роли в экономическом развитии страны. В частности, отмечается, что во всех странах в результате экономической деятельности создается валовой внутренний продукт и национальный доход. Национальный доход, генерируемый в сфере производства, переживает последовательный этап распределения и перераспределения. Важную роль в распределении и последующем использовании национального дохода играет бюджет. В процессе распределения национального дохода страны одна его часть в виде денежных средств поступает в бюджет и составляет централизованный фонд финансовых ресурсов. Авторы выделяют основные законы, регулирующие деятельность государственного бюджета, такие как Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете» (на текущий год) и Закон Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан». В частности, в связи с этими законами он описывает основные показатели бюджетных расходов в разных слоях общества. В этой статье рассматриваются объективные и современные проблемы и она отвечает всем требованиям.

Ключевые слова: экономическое, социальное, стратегическое, рациональное, государство, бюджет, право, страна, расходы.

ROLE OF THE STATE BUDGET IN DECISION OF STRATEGIC ECONOMIC AND SOCIAL PROGRAMS

In this article, the author studies and analyzes the role of the state budget in solving the country's strategic socio-economic programs. The author considers various aspects of this issue, clearly, consistently and accurately talks about the state budget, its formation, its goals and objectives, its role in the economic development of the

country. In particular, it is noted that in all countries, as a result of economic activity, gross domestic product and national income are created. National income generated in the production sector is going through a successive stage of distribution and redistribution. An important role in the distribution and subsequent use of national income is played by the budget. In the process of distributing the national income of a country, one part of it in the form of money comes into the budget and makes up a centralized fund of financial resources. The authors identify the main laws regulating the activities of the state budget, such as the Law of the Republic of Tajikistan "On the state budget" (for the current year) and the Law of the Republic of Tajikistan "On public finances of the Republic of Tajikistan". In particular, in connection with these laws, he describes the main indicators of budget expenditures in different sectors of society. This article discusses the objective and contemporary problems and it meets all the requirements.

Keywords: economics, politics, strategy, ritual, mudge, premiere, country, official.

Сведения об авторах: *Бозиев Камолiddин* - Таджикский национальный университет, магистрант 2-курса. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Профсоюзов, 18/13.

Мирзоева Манижа Пулодбековна - Таджикский национальный университет, магистрант 2-курса. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Профсоюзов, 18/13. E-mail: nozjon.mirzoeva@mail.ru Телефон: 934-00-37-90

Information about the authors: *Boziev Kamoliddin* - Tajik National University, 2-year graduate student. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Profsoyuz Avenue, 18/13.

Mirzoeva Manizha Pulodbekovna - Tajik National University, 2-year graduate student. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Profsoyuz Avenue, 18/13. E-mail: nozjon.mirzoeva@mail.ru Phone: 934-00-37-90

УДК:005. 35

СТРАТЕГИЯИ ПЕШБУРДИ БРЕНД ДАР БОЗОР

Ёрбоева Н.Ё.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Вақти он расидааст, ба баррасии он пардозем, ки пойдор боқӣ мондани бренд дар бозор чӣ тавр бояд таъмин карда шавад. Пешакӣ бояд гӯем, ки мақсади мо баррасии тамоми усулҳои пешбарии брендҳо, ки ширкатҳои муосири хориҷӣ ва ватанӣ истифода мебаранд, намебошад. Бо назардошти маҳдудияти ҳаҷми қор ва хусусияти мавзӯ мо стратегияҳои асоситарини пешбарии брендҳоро мавриди таҳқиқ қарор хоҳем дод, аз қабилӣ стратегияи густариши бренд, офаридани зербрендҳо ва ко-брендинг. Албатта, усулҳо бо ҳамин се усул маҳдуд намешаванд, чунки имрӯзҳо барои маъракаҳои гуногуни реклама, баргузориҳои конфронсҳои матбуотӣ, намоишгоҳҳо ва ҳоказо маблағҳои қалон сарф карда мешаванд.

Стратегияи густариши бренд - ба таври умумӣ, ин технология дар зери «хифз»-и бренди муваффақ баромадан ба категорияи дигари молҳоро дар назар дорад. Истифодабарии стратегияи мазкур барои он ширкатҳое мувофиқ аст, ки аллакай мақоми баландро дар бозор ишғол намуда, обрӯи баланди қорӣ доранд ҳамчунин тайи муддати тӯлонӣ дар сатрҳои аввали рейтингҳои баҳои истеъмолгарон ҷойгиранд. Чунки густариши бренд, дар асл, офариниши моли нав аст, ки барои истеҳсоли пешбарии он низ ҳамон қадар маблағ захираҳо лозиманд. Дар натиҷа, ноқомӣ дар мавриди ҷорисозии моли барои ширкат нав, агар ширкат ба қомеъии мол пурра боварӣ надошта бошад барои сохтани он тамоми захираҳои лозимаро равона накунад, боиси хароҷоти зиёди беҳуда мегардад. Баъзеҳо мумкин аст бо ин розӣ нашуда гӯянд, ки агар мол зери тамғаи ягон бренд бароварда шавад, одамон дар ҳар сурат онро меҳаранд, зеро ки бренд симои мусбати молу ширкат дар шуури истеъмолгар мебошад. Вале ин он қадар дуруст нест. Тавре ки аллакай гуфтем, бренд моли ноҳуб, пастсифат буда наметавонад, дар ин сурат он талаботи истеъмолгарро қонеъ нахоҳад кард ва истеъмолгар ба осонӣ аз бренд ба хотири моли ҷолибтар даст мекашад.

Мисоли равшантарини ин стратегия ғайбӣ хонаҳои машҳури мод (*Chanel, Dolce&Gabbana, Valentino* ва диг.) оид ба воридшавӣ ба бозори атриёту косметика мебошад. Ин ширкатҳо ибтидо дар олами мод, истеҳсоли либоси боҳашамат шухрат

пайдо кардаанд, эътирофи харидоронро ба даст овардаанд, сипас, пас аз ном баровардан, ба боз як бизнеси сердаромади дигар - маҳсулоти атрию косметикӣ гузаштанд.

Мисоли дигар - ширкатҳои *Samsung* ва *Kyocera*, ки дар сегментҳои гуногуни бозор ба комёбӣ расидаанд [1, с.370].

Офаридани зербрендҳо - шабеҳи стратегияи якум стратегияи офаридани зербрендҳо мебошад, ки дар чорчӯбаи он ширкатҳо навъҳои гуногуни молро дар як категория ба вучуд меоранд. Масалан, ширкатҳои «*Столичная*» ва *Marlboro*, ки дар сегментҳои худ хеле муваффақанд [2, с.352].

Ин стратегия нисбат ба стратегияи густариши бренд хатари камтар дорад. Дар навбати аввал, ширкат метавонад натиҷаҳои тадқиқоти маркетингиеро, ки технологияашро дар ҳамин сегмент аллакай ба роҳ мондааст, истифода бурда, назари мухлисони тамғаро дар бораи маҳсулоти ширкат ва худӣ ғояи ҷорикунии зербренд фаҳмида гирад. Сониян, ширкат метавонад аз маълумоти аллакай дар ихтиёраш буда дар бораи фаъолияти рақибон истифода бурда, мувофиқи ин зербрендро таҳия

кунад. Ниҳоят (ва ин аз ҳама муҳимтар аст), акнун, ки ширкат дар бозор шуҳрат пайдо кардаву сазовори боварии истеъмолгарон гаштааст, метавонад аз алоқаҳои худ бо мутахассисони соҳаи технология ва маркетинг истифода бурда, боварӣ ҳосил намояд, ки мухлисони бренд ин навгониро мусбат пазиروي хоҳанд кард.

Ко-брендинг - усули дигари пешбарии бренд ин ҳамкориҳои мутақобилаи брендҳо, ё худ ко-брендинг аст. Дар доираи ин стратегия таваҷҷуҳи махсус бояд ба самти шахсӣ ва усулҳои таъсиррасонӣ ба истеъмолгар зоҳир карда шавад. Ҳамин тариқ, мутабиқати симои ширкат ба бренд аҳамияти ҳалқунанда пайдо мекунад.

Дар замони мо ҳар объектеро, ки барои шахсон арзиши аён ифодашуда дорад, бренд номидан мумкин аст. Кишварҳо, шахрҳо, ҷойҳои маъруфи истироҳат, усулҳои мудноки вақтугузаронӣ, чашнҳо, санаҳои таърихӣ, технологияҳои гуногун ва ғайраҳо – ҳамаи ин бренд шуда метавонад. Масалан, комилан аён аст, ки сафари ҳунарии ҳунармандони «*Комеди Клуб*» ба Пафос (Кипр), ки барои одамони сердаромад пешбинӣ гардидааст, ҳайати тамошобинони намоишро муайян мекунад [3, с.256].

Ҳамчунин одамони машҳури гузаштаву ҳозира бренд мебошанд. Ҳар инсон-бренд ягон ғазилати инсонӣ – хирад, зебӣ, шуҳратро таҷассум мекунад. Чунончӣ, ширкати *L'Oreal*, ки маъракаи таблиғотияш дар бозори косметика муваффақтарин ба шумор меравад, бо ситораҳои машҳури ҷаҳон қарордодҳои миллионӣ ба имзо мерасонад. Дар байни онҳо на танҳо зеботарин бонуҳои ҷаҳон, балки қаҳрамонони нашрияҳои матбуоти «зард» ҳам ҳастанд, ки муштариёни асосии ширкат – занон онҳоро зиёд мутолиа мекунанд. Дидани занони машҳур дар реклама, ки косметикаи *L'Oreal* онҳоро (ба қавли реклама) чунин зебо кардааст, ба он мусоидат мекунад, ки бо харидани маҳсулоти ин ширкат ҳар зан гӯё ба олами ситорагон даст меёбад ва ҳамзамон мухлиси сифати ин маҳсулот мебошад.

Ҷалби чехраҳои машҳурро ба пешбарии бренд ҳам метавон ко-брендинг ҳисобид. Бинобар ин, дар ин сурат ҳам самти ҳамкориҳои брендҳо бояд ба инобат гирифта шавад. Хусусан, ин ҳангоми интиҳоби «чехраи тамға» аҳамият дорад. Қисматҳои арзишии бренди таблиғшаванда ва одами машҳур бояд бо ҳам мувофиқ, давомдиҳандаи ҳамдигар бошанд. Маълум аст, ки ширкати истеҳсоли уребчаҳои кӯдакона гумон аст, ки барои таблиғи моли худ ситораеро даъват намояд, ки ба истеъмоли муҳаддирот маъруф аст ё рафтори беадабона дорад. Молҳое ҳам, ки бо номҳои одамони машҳур номгузорӣ карда мешаванд, бояд ин қоида роиё намоянд (масалан, навгонии

охирини ширкати *L'Oreal* – лабрангкунаке, ки ҳар рангаш номи ситораи рекламаи ин молро дорад).

Аксияҳои гуногуни сарпарасти (спонсорӣ), башардӯсти ва дигар чорабиниҳои оммавӣ ҳам дар асоси принципҳои ҳамкориҳои брендҳо амал мекунад. Ҳар чашн, мусобиқаи варзишӣ ва ё концерт новобаста расмӣ ё ғайрирасмӣ як навъ бренд аст, ки самту маҳбубияти худро дорад [4, с.46].

Ҳамчунин хангоми баргузориҳои бозиҳои бурднок низ симои бренди пешбаришавандаро дар назар бояд дошт. Албатта, ба бозӣ гузоштани мукофоти гаронарзиш, аммо ба самти бренд дахл надоштара ба бозӣ гузошта, таваҷҷуҳи истеъмолгаронро ба худ кашидан мумкин аст. Лекин, беҳтар аст ба сифати мукофот чизе пешкаш гардад, ки мукаммалии симоро ҳалалдор намекунад.

Бинобар ин, ба корхонаву ташкилотҳои кишвар барои такмил додани стратегияи пешбурди бренди худ тавсияҳои зеринро медиҳем:

1. Ҳар як корхона барномаи бренди худро бо буҷаи ҳарч ба он муайян намояд;
2. Фалсафаи бренди худро таҳия карда то ба шуури истеъмол- кунандаи худ дуруст бурда расонад;
3. Коркарди концепсия (қоида) ва стратегияи рушди бренди худро содда ва фаҳмо ба ҳамаи табақаи ҷамъият дастрас гардонад;
4. Ташкили системаи симоҳои стратегияи брендро ҷиддӣ ва оқилона ба роҳ монад;
5. Муайян кардани рамзҳои ширкат, номи бренд, дилчасп, қобили қабули ҳамагон буданро фаромӯш накунад;
6. Ташкили системаи робитаҳои брендро бо мол мувофиқ намояд;

АДАБИЁТ

1. Бозоров Ш., Қосимова С.И., Назарамонова Д.М., Хасанова Г.Ф., Хомидов А.Х. Учебник «Менеджмент» – Душанбе: Ирфон, 2015. 370 саҳ.
2. Домнин В.Н. Брендинг: новые технологии в России. СПб: - Питер, 2002. – 352 с.
3. Райс Э. Позиционирование: битва за узнаваемость. Д. Траут; СПб: - Питер, 2001. – 256 с.
4. Хамидов А.Х. Состояние и объем неформального сектора в сфере услуг Республики Таджикистан//Вестник ТНУ. - Душанбе: СИНО-2016. №2\4(204) -46с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нишонҳои молӣ, нишонҳои хизматрасонӣ ва номи маҳалли истеҳсоли молҳо» №7 аз «25» февралӣ 2005с.

СТРАТЕГИЯИ ПЕШБУРДИ БРЕНД ДАР БОЗОР

Дар мақола самтҳои асосии пешбурди бренд аз тарафи корхонаҳои хориҷӣ ва ватанӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, навъҳои стратегияи он дарч гардидааст. Инчунин, ҳар як навъи стратегияи пешбурди бренд дар бозор шарҳ дода шуда, бо мисолу масъалаҳо равшанӣ андохта шудааст. Яке аз стратегияҳои муосир ко-брендинг қайд гардида, ин ҳамкориҳои мутақобилаи брендҳо, маънидод гардидааст. Дар доираи ко-брендинг стратегия таваҷҷуҳи махсус бояд ба самти шахсӣ ва усулҳои таъсиррасонӣ ба истеъмолгар зоҳир карда шавад. Ҳамин тариқ, мутақобили симои ширкат ба бренд аҳамияти ҳалкунанда пайдо мекунад. Дар замони мо ҳар объектеро, ки барои шахсон арзиши аён ифодашуда дорад, бренд номидан мумкин аст. Кишварҳо, шаҳрҳо, ҷойҳои маъруфи истироҳат, усулҳои мудноки вақтгузаронӣ, чашнҳо, санаҳои таърихӣ, технологияҳои гуногун ва ғайраҳо – ҳамаи ин бренд шуда метавонад. Дар анҷоми мақола хулоса ва тавсияҳои мушаххас пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: бренд, стратегияи пешбурди бренд, брендинг, ко-брендинг, зербренд, соҳибкорӣ.

СТРАТЕГИЯ ПРОДВИЖЕНИЯ БРЕНДА НА РЫНКЕ

В статье анализируются основные направления продвижения бренда зарубежными и отечественными компаниями и намечаются их стратегии. Каждый тип стратегии продвижения бренда объясняется на рынке и иллюстрируется примерами и проблемами. Одной из самых современных стратегий ко-брендинга является взаимодействие брендов. В рамках стратегии совместного брендинга особое внимание следует уделять личной ориентации и способам влияния на потребителя. Таким образом, соответствие имиджу бренда компании становится решающим. В наше время каждый предмет, имеющий для человека значительную ценность, можно назвать брендом. Страны, города, популярные места отдыха, техники, отнимающие много времени, праздники, даты, различные технологии и многое

другое - все это можно назвать маркой. Заключение и конкретные рекомендации приведены в конце статьи.

Ключевые слова: Бренд, стратегия продвижения бренда, брендинг, ко-брендинг, инфрабренд, предприниматель.

BRAND PROMOTION STRATEGY IN THE MARKET

The article analyzes the main directions of brand promotion by foreign and domestic companies and outlines their strategies. Each type of brand promotion strategy is explained in the market and illustrated with examples and problems. One of the most modern co-branding strategies is brand interaction. As part of the joint branding strategy, special attention should be paid to personal orientation and ways to influence the consumer. Thus, compliance with the company's brand image becomes crucial. Nowadays, every item that has a significant value for a person can be called a brand. Countries, cities, popular holiday destinations, time-consuming appliances, holidays, dates, various technologies and much more - all this can be called a brand. The conclusion and specific recommendations are given at the end of the article.

Keywords: Brand, brand promotion strategy, branding, co-branding, infra brand, entrepreneur.

Сведения об авторах: *Бозоров Шавкат Шарифович* – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикский государственный финансово-экономический университет. **Адрес:** Таджикистан, 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: sbasarov@mail.ru. Телефон: **918 13 33 39**.

Ёрбоева Назира Ёрбоевна – Таджикский государственный финансово-экономический университет, магистрант 2-го курса специальности менеджмент кафедры менеджмент. **Адрес:** Таджикистан, 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: homid85@mail.ru. Телефон: **501 84 66 55**

Information about the authors: *Shavkat Sharifovich Bozorov* - Doctor of Economics, Professor of Management, Tajik State Financial and Economic University. Address: Tajikistan, 734067, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14. E-mail: sbasarov@mail.ru. Phone: **918 13 33 39**.

Yerboeva Nazira Yerboevna - Tajik State Financial and Economic University, graduate student of the 2nd course of the specialty Management of the Department of Management. **Address:** Tajikistan, 734067, Dushanbe, Nakhimov str. 64/14. E-mail: homid85@mail.ru. Telephone: **501 84 66 55**

ТАРТИБИ ТАШАККУЛИ САРМОЯИ ОИННОМАВИИ ЧАМЪИЯТИ САҲОМӢ

Хусайнов М.Н. Раҷабов А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳангоми бақайдгирии давлатӣ ба сифати шахси ҳуқуқӣ чамъияти саҳҳомӣ бояд дорои сармоияи оинномавӣ бошад. Сармоияи оинномавӣ ҳаҷми минималии моликияти чамъиятро, ки манфиати сармоягузoronро кафолат медиҳад, инъикос менамояд. Сармоияи оинномавии чамъияти саҳҳомӣ аз миқдори муайяни саҳмияҳо, ки оиннома пешбинӣ менамояд, иборат аст. Ба сармоияи оинномавӣ танҳо арзиши номиналии саҳмияҳои аз ҷониби саҳмдорон харидашуда (мувофиқи Кодекси граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳҳомӣ») дохил карда мешавад.

Саҳмияҳои оддӣ, ки аз ҷониби чамъияти саҳҳомӣ бароварда мешаванд арзиши номиналии якхела дошта, арзиши номиналии саҳмияҳои имтиёзнok набояд аз 25% сармоияи оинномавии чамъияти саҳҳомӣ зиёд бошад. Саҳмияҳое, ки аз ҷониби чамъияти саҳҳомӣ бароварда шуда, аз ҷониби саҳмиядорон пардохт нашудаанд, наметавонанд сармоияи оинномавии чамъиятро ташкил диҳанд, яъне арзиши онҳо ҳангоми муайянкунии бузургии сармоияи оинномавӣ ба ҳисоб гирифта намешаванд.

Дар навбати худ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чамъиятҳои саҳҳомӣ» ҳаҷми минималии сармоияи оинномавии чамъияти саҳҳомиро муқаррар менамояд. Дар ин асос сармоияи оинномавии чамъияти саҳҳомии қушода бояд на камтар аз панҷ ҳазор сомонӣ ва чамъияти саҳҳомии пӯшида бояд на камтар аз як ҳазор сомонӣ, ки дар санаи бақайдгирии давлатии чамъияти саҳҳомӣ муқаррар шудааст, ташкил диҳад.

Сармоияи оинномавӣ, ки аз арзиши саҳмияҳои фурӯхташуда ташаккул меёбад, тавассути пардохти саҳмияҳо амалӣ карда мешавад. Пардохти саҳмияҳо дар намудҳои зерин ба роҳ монда мешавад:

- дар лаҳзаи бақайдгирии давлатии ҷамъияти саҳомӣ на кам аз 50% арзиши саҳмияҳо пардохт карда мешаванд. Ҳиссаи боқимонда бошад дар давоми як сол пас аз бақайдгирии давлатӣ пардохт карда мешавад;

- барориши иловагии саҳмияҳо на дертар аз як сол баъди хариди онҳо пардохт карда мешавад. Ҳангоми пардохт кардани саҳмияҳои иловатан баровардашуда бо маблағ, ҳиссаи ин пардохт бояд на камтар аз 25% арзиши номиналии онҳоро ташкил диҳад;

- шакли пардохтнамоии саҳмия ва дигар қоғазҳои қимматноки ҷамъияти саҳномӣ бо маблағ, қоғазҳои қимматнок, ҳуқуқи молу мулкӣ ва дигар ҳуқуқҳо, ки баҳои арзишӣ доранд, амалӣ карда мешавад. Шакли пардохт аз қарори муассисон ва мақомоти идоракунандаи ҷамъият вобаста аст;

- ҳангоми пардохти саҳмия ва дигар қоғазҳои қимматнок бо воситаҳои ғайринақдӣ (ғайримаблағӣ) арзиши онҳо пурра пардохт карда мешавад. Амволе, ки ҳамчун пардохт барои саҳмия ҳангоми таъсисдиҳии ҷамъияти саҳомӣ пешниҳод карда мешавад, дар асоси созишномаи байни муассисон ва минбаъд ҳангоми пардохти эмиссияи иловагии саҳмияҳо ва дигар қоғазҳои қимматнок дар асоси қарори шӯрои директорон баҳо дода мешавад;

- ҳангоми пурра пардохт накардани арзиши саҳмияҳо то мӯҳлати муқарраршуда, саҳмияҳо ба ихтиёри ҷамъият бозгардонида мешаванд. Бинобар ин дар оинномаи ҷамъият барои сари вақт пурра пардохт накардани арзиши саҳмияҳо ҷарима ва дигар чораҳои ҷазодихӣ муайян карда мешавад;

- саҳмияҳои пардохтнашуда ва ба ихтиёри ҷамъият бозпасгардонидашуда, дар мӯҳлати на дертар аз як сол бояд фурӯхта шаванд ё ин ки бо қарори маҷлиси умумии саҳмдорон тавассути камкунии сармояи оинномавӣ пардохт карда мешаванд.

Ҳаҷми ибтидоии сармояи оинномавиро ҳангоми таъсисдиҳии ҷамъияти саҳомӣ муассисон муайян мекунанд. Аммо он минбаъд аз ҳисоби афзоиши фоида ва ё саҳмгузориҳои иловагии муассисон метавонад афзоиш ёбад ва ё баръакс ҳангоми камшавии фоида ва ё дигар омилҳо кам шавад. Дар ҳар гуна ҳолат тағйирдиҳии сармояи оинномавӣ ба ин ё он тараф дар асоси қарори маҷлиси умумии саҳмдорон амалӣ карда мешавад. Қарори мазкури маҷлиси умумии саҳмдорон дар ҳолати хабардор намудани мақомотҳои бақайдгиранда қонуни ҳисобида мешавад.

Таркиб ва сохтори сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ аз саҳмияҳо иборат мебошад, ки ҳангоми таъсис дар байни муассисон паҳн карда шуда, ҳамаи ин саҳмияҳо номӣ мебошанд.

Саҳмия то лаҳзаи пурра пардохт нанамудани арзиши он ба ғайр аз саҳмияҳое, ки муассисон ҳангоми таъсис соҳиб шудаанд, ҳуқуқи овозро намедиҳад.

Бинобар ин сармояи оинномавии ибтидоии ҷамъияти саҳомӣ аз пардохтҳои аввалии саҳмияҳои дар байни муассисон паҳн карда шуда ва сармояи оинномавии умумӣ аз пардохтҳои саҳмияҳо ва дигар қоғазҳои қимматноки эмиссионии паҳнкардаи ҷамъияти саҳомӣ таркиб ёфтааст. Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ, инчунин, аз саҳмияҳои эълоншуда ва иловагӣ метавонад таркиб ёфта бошад, ки тавассути онҳо зиёдкунии сармояи оинномавӣ ба вуҷуд меояд.

Саҳмияҳои эълоншуда бузургии шартӣ мебошад, ки дар оиннома нишон дода шуда, дар оянда ҷойгиркунонида мешаванд ва ҳамчун саҳмияҳои иловагӣ ба ҳисоб мераванд.

Таносуби саҳмияҳои оддӣ ва имтиёзноро дар сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ дар асоси маҳдудияти қонун муқаррар намуда, муайян мекунанд.

Сармояи оинномавӣ ҳамчун асоси молу мулкӣ ҷамъияти саҳомӣ вазифаҳои зеринро иҷро менамояд:

1. Вазифаи шӯруёкунӣ (оғознамӣ) – ҳуқуқи ба фаъолияти саҳибкорӣ даст задани саҳмдоронро инъикос менамояд. Ба он нигоҳ накарда, ки бо гузашти вақт ҳангоми фаъолияти самараноки хоҷагидорӣ фоидаи бадастомада метавонад якҷанд маротиба аз бузургии сармояи оинномавӣ зиёд бошад, аммо ба ҳар ҳол он моддаи нисбатан устувори пасив боқӣ мемонад.

2. Вазифаи кафолатӣ. Сармояи оинномавӣ ин қисми моликияти ҷамъияти саҳомӣ мебошад, ки барои ҳисоббаробаркунӣ бо кредиторон истифода карда мешавад. Бинобар ин қонун сараввал таъсиси сармояи оинномавиро аз муассисон талаб ва баъдан дараҷаи минималии нигоҳдории ҳаҷми онро муқарар менамояд.

3. Вазифаи муайянкунии ҳиссаи иштироки ҳар як саҳмиядор дар ҷамъият. Сармояи оинномавӣ ба тамои ба қисмҳои алоҳида тақсим карда шудааст, ки ҳар яке он арзиши номиналӣ дорад. Таносуби маблағи нархи як саҳмия ба як нафар таалуқдошта, ба бузургии сармояи оинномавӣ ҳисса ва мавқеи ин саҳмиядорро дар ҷамъият муайян менамояд. Чӣ қадаре, ки арзиши номиналии саҳмия паст аст, имконияти ҷалби сармоя ва дар натиҷа марказонидани он бештар мегардад. Дар ҳолате, ки дар натиҷаи ғуруши саҳмия миқдори саҳмиядорон аз 50 нафар зиёд мешавад, ҷамъияти саҳомӣ ба ҷамъияти саҳомии кушода табдил дода мешавад.

Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ метавонад бо роҳи зиёд кардани арзиши номиналии саҳмияҳо ё баровардани саҳмияҳои иловагӣ зиёд карда шавад. Саҳмияҳои иловагиро ҷамъияти саҳомӣ метавонад дар доираи миқдори саҳмияҳои эълоншуда, ки оинномаи ҷамъияти саҳомӣ муқаррар намудааст, паҳн кунад. Дар қарор оиди зиёд кардани сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи баровардани саҳмияҳои иловагӣ бояд миқдори саҳмияҳои оддии иловагӣ паҳнкардашаванда ва саҳмияҳои имтиёзноки ҳар як навъ дар доираи миқдори саҳмияҳои эълоншудаи ҳамин намуд (навъ), усули паҳн кардан, музди паҳн кардани саҳмияҳои иловагӣ, ки тавассути обуна сурат мегирад ё тартиби муайян намудани он, аз ҷумла, нархи паҳн кардан ё тартиби муайян намудани нархи паҳн кардани саҳмияҳои иловагӣ ба саҳмиядорони дорои ҳуқуқҳои афзалиятнок барои харидани саҳмияҳои паҳнкардашаванда, шакли пардохти саҳмияҳои иловагии тавассути обуна паҳнкардашаванда, инчунин, дигар шартҳои паҳн кардани саҳмия муайян карда шаванд.

Ҳангоми барориши иловагии саҳмияҳо саҳмиядорон (дорандагони саҳмияҳои овоздор) дар мавриди харидани онҳо бартарияти ҳуқуқӣ доранд.

Зиёдкунии сармояи оинномавӣ, инчунин, тавассути мубодилаи вомбаргҳои (облигатсияҳои) ивазшаванда ба саҳмияҳо, баргардонидани саҳмияҳо, ки дар ихтиёри ҷамъиятҳои фаръӣ ва фонди эҳтиётии ҷамъият мебошад, имконпазир аст. Зиёдкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ, инчунин, бо роҳи азнавбаҳодиҳии фондҳои асосӣ тавассути барориши саҳмияҳои иловагӣ ё ин ки зиёдкунии арзиши номиналии саҳмияҳои баровардашуда сурат мегирад.

Тартиби тағйири сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомиро ҳам Оинномаи ҷамъияти саҳомӣ ва ҳам Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» ба танзим медиҳад. Бинобар ин дар оинномаи ҷамъияти саҳомӣ бояд миқдор ва арзиши номиналии саҳмияҳои бадастовардаи саҳмдорон (саҳмияҳои паҳнкардашуда), ҳуқуқҳои аз саҳмияҳо бармеомада, ҳамчун асос барои зиёдкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ нишон дода шавад.

Бо назардошти он, ки минбаъд сармояи оинномавӣ зиёд карда мешавад, ҷамъияти саҳомӣ миқдор, арзиши номиналӣ ва навъҳои саҳмияҳои иловагӣ паҳн кардамешударо муайян менамояд. Оиннома, инчунин, тартиб ва шартҳои ҷойгиркунии саҳмияҳои эълоншударо муайян менамояд. Ҳангоми дар оиннома мавҷуд набудани муқарраротҳои мазкур, ҷамъияти саҳомӣ ҳуқуқ надорад, ки барориши саҳмияҳои иловагиро эълон кунад. Бояд қайд намуд, ки зиёдкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ танҳо баъди пардохти пурраи он ва ҷуброни ҳамаи зарарҳои ҷамъият имконпазир аст.

Тартиб ва принципҳои асосии зиёдкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» нишон дода шудааст. Ҳар ду сарчашмаи ҳуқуқӣ ду усули зиёдкунии оинномаи ҷамъияти саҳомиро пешниҳод мекунанд.

Усули аввалро таҳлил менамоем, ҳарчанд ин усул дар амал кам истифода мешавад, ба ҳар ҳол истифодаи он ҷой дорад. Ин зиёдкунии сармояи оинномавӣ тавассути зиёдкунии арзиши номиналии саҳмияҳо аз ҳисоби:

- фоидаи тақсимакуни аз рӯи натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар давоми солҳои гузашта;
- тавассути сармоягардонии дивидендҳои ҳисобкардашуда, вале пардохтнашуда бо розигии саҳмиядорон;

- воситаҳои иловагӣ, ки ҷамъият аз ҷойгиркунии саҳмияҳои худ бо арзиши аз арзиши номиналиашон баланд ба даст меояд;

- бақияҳои фондҳои таъиноти махсус дошта (андӯхт, истеъмор ва ғ.);

- маблағҳои аз ҳисоби азнавбаҳодиҳии фондҳои асосӣ ба даст омада.

Ба таври хулосавӣ бояд қайд намуд, ки зиёдкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ тавассути зиёдкунии арзиши номиналии саҳмияҳо аз ҳисоби моликияти ҷамъияти саҳомӣ амалӣ карда мешавад.

Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ ҳангоми зиёдкунии он тавассути зиёдкунии арзиши номиналии саҳмияҳои ҷойгиркунонидашуда бояд аз фарқияти байни арзиши активҳои софи ҷамъият ва маблағи сармояи оинномавӣ замми фонди захиравӣ (эҳтиётӣ) зиёд бошад.

Усули дигари зиёдкунии сармояи оинномавии ҷамъият, ки дар таҷриба бештар истифода мешавад, ин ҷойгиркунонии саҳмияҳои иловагӣ мебошад.

Саҳмияҳои иловагӣ танҳо дар доираи шумораи саҳмияҳои эълоншудаи дар оинномаи ҷамъият нишон дода шуда, ҷойгир кунонида мешаванд.

Амалан зиёдкунии сармояи оинномаи ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи барориши саҳмияҳои иловагӣ дар қонун ва санадҳои зерқонунӣ нишон дода мешаванд.

Мувофиқи нишондоди ин меъёрҳо барориши саҳмияҳои иловагии ҷамъияти саҳомӣ бо усулҳои зерин ҷойгир кунонида мешаванд:

- бо роҳи тақсимукунии онҳо дар байни саҳмиядорон;
- бо роҳи обуна (кушода ва ё пӯшида);
- бо роҳи ивазнамоии қоғазҳои қимматнок ба саҳмия.

Вобаста аз интиҳоби усули ҷойгиркунонии саҳмияҳои иловагӣ баъзе махсусиятҳо мавҷуданд.

Ҷойгиркунонии иловагии саҳмияҳои ҷамъияти саҳомӣ (аз он ҷумла ивазшаванда) дар байни саҳмиядорони ҷамъият танҳо аз ҳисоби воситаҳои, ки саҳмиядорон аз фурӯши саҳмияҳояшон бо нархи аз арзиши номиналии онҳо баланд ба даст оварда, бақияҳои фондҳои таъиноти махсусдоштаи ҷамъияти саҳомӣ аз рӯи натиҷаҳои соли гузашта, фоидаи тақсимакунидаи ҷамъият ва маблағҳои аз азнавбаҳодиҳии фондҳои асосӣ имконпазир аст.

Тақсимукунии саҳмияҳои иловагӣ дар байни саҳмиядорон танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки агар дар он ҳамаи саҳмиядорон иштирок намојанд ва зимнан шумораи саҳмияҳои иловагии тақсимашавандаи ҳар навъ бо шумораи дар гардишбудаи ҳамин навъ мутаносиб бошад.

Инчунин, агар ба ҳар як дорандаи саҳмияҳои навъи муайян, шумораи бутуни саҳмияи ҳамин навъ дар таносуб бо саҳмияҳои ба ӯ тааллуқдоштаи ҳамин навъ тақсим карда мешавад.

Чи тавре, ки маълум аст ҷойгиркунонии саҳмияҳои иловагӣ бо роҳи обунаи кушод ва пӯшида амалӣ карда мешавад.

Ҷамъияти саҳомии кушода ҳуқуқ дорад саҳмияҳои иловагиро ҳам бо роҳи обунаи кушода ва пӯшида ҷойгир кунонад, вале санадҳои ҳуқуқии давлатҳои алоҳида обунаи пӯшидаро манъ мекунад.

Ҷамъияти саҳомии пӯшида ҳуқуқ надорад саҳмияҳои иловагиро тавассути обунаи кушод ҷойгир кунонад ва наметавонад ба ягон нафар пешниҳод кунад.

Қайд кардан зарур аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бори ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 5 марти соли 2007 тартиби қабули қарор дар бораи ҷойгиркунонии саҳмияҳои иловагиро муқаррар менамояд.

Тартиби барориши саҳмияҳои иловагӣ ба марҳилаҳои зерин чудо карда мешавад:

- қабули қарор дар бораи ҷойгиркунонии қоғазҳои қимматнок; тасдиқи қарор аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори ҷамъият;
- тайёркунии проспекти эмиссияи саҳмияҳои иловагӣ (дар ҳолате, ки бақайдгирии проспект зарур бошад);
- бақайдгирии давлатии барориши саҳмия ва проспекти эмиссия;
- тайёркунии сертификатҳои саҳмияҳо (ҳангоми ҷойгиркунонии саҳмияҳои иловагӣ дар шакли ҳуҷҷатӣ);
- эълони маълумотҳои, ки дар проспекти эмиссия мавҷуданд (агар бақайдгирии давлатии барориш ба бақайдгирии проспекти эмиссия амалӣ карда шавад), ба ғайр аз ҳолатҳои ивазнамоя (конвертатсия). Ҳангоми ҷойгиркунонии саҳмияҳо бо роҳи ивазнамоя ошкоркунии маълумотҳо баъд аз бақайдгирии ҳисобот оиди натиҷаҳои барориш амалӣ карда мешавад;
- тақсимкунии саҳмияҳо ҳангоми ҷойгиркунонии онҳо бо роҳи паҳнкунии дар байни саҳмиядорон, обуна ба саҳмияҳо ҳангоми ҷойгиркунонии онҳо бо роҳи обунаи кушода ва ё пӯшида, ивазнамои дар ҳолати ба саҳмия табдил додани қоғазҳои қимматноке, ки ба саҳмия иваз карда мешаванд;
- бақайдгирии ҳисобот оиди натиҷаи барориши саҳмия;
- ошкоркунии маълумотҳои, ки дар ҳисобот оиди натиҷаи барориши саҳмияҳои иловагӣ мавҷуданд (агар бақайдгирии давлатии барориш ба бақайдгирии проспекти эмиссия амалӣ карда шавад).

Ҳамин тавр, пеш аз қабули қарор оиди зиёдкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи ҷойгиркунонии саҳмияҳои иловагӣ бояд бақайдгирии давлатии ҳисобот оиди саҳмияҳои қаблан баровардашуда гузаронида шуда, сармояи оинномавӣ пурра пардохт карда шавад. Ин талабот нисбат ба ҷамъиятҳои саҳомие, ки дар натиҷаи хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ ба вучуд омадаанд, ҷорӣ карда мешавад.

Кам кардани сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи кам кардани арзиши номиналии саҳмияҳо ё харида гирифтани як қисми онҳо бо мақсади кам кардани шумораи умумии онҳо амалӣ карда мешавад. Имконияти кам кардани сармояи оинномавӣ бо роҳи харида гирифтани як қисми саҳмияҳо бояд дар оинномаи ҷамъият нишон дода шавад. Аммо сармояи оинномавӣ наметавонад то ҳаҷме, ки аз муқаррароти минималии қонун паст бошад, кам карда шавад.

Кам кардани сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ на танҳо бо роҳи харидани саҳмияҳои худӣ, инчунин бо роҳи ихтисор намудани шумораи саҳмиядорон ва бозпас гардонидани ҳиссаҳои онҳо ва ихтисори маблағи обуна то арзиши саҳмияҳои ҳақиқатан пардохтшуда метавонад амалӣ карда шавад. Сармояи оинномавӣ, инчунин, бо роҳи ба ҷамъиятҳои фаръӣ ва як қисми онҳо ба фонди эҳтиётӣ равона кардан кам карда шавад.

Қобили қайд аст, ки камкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ чорабиниҳои мураккабе мебошад, ки манфиат ва ҳуқуқҳои ҳар як саҳмиядорро дахл менамояд, бинобар ин масъулияти ҳалли масъалаи мазкур бевосита ба салоҳияти маҷлиси умумии саҳмдорон вогузор гаштааст. Ғайр аз манфиати саҳмдорон инчунин дар ин маврид манфиати қарзидҳандагон низ дахл карда мешавад.

Чораҳои, ки ҳуқуқи саҳмдорон ва кредиторони ҷамъиятро ҳангоми камкунии сармояи оинномавии ҷамъият таъмин менамояд ин меъёрҳои зерини қонун мебошад:

- Ғайриқонунӣ будани камкунии сармояи оинномавии ҷамъият дар ҳолате, ки дар натиҷаи камкунии он аз ҳаҷми минималии муқаррарнамудаи қонун кам гардад. (моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 5. 03. 2007., №237);

- Зарурияти огоҳ намудани кредиторон дар бораи камкунии сармояи оинномавии ҷамъият. (моддаи 20- уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 5. 03. 2007., №237)

- Ҳуқуқи аз ҷамъият талаб кардани бозхаридаи саҳмияҳои саҳмиядорон-дорандагон саҳмияҳои овоздор дар мавриди зидди қарори камкунии сармояи

оинномавӣ овоз додани онҳо (ва ё дар овоздихӣ иштирок накардан) ва чунин пиндоранд, ки қарори мазкур ҳуқуқҳои онҳоро маҳдуд месозад.

Зимнан камкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи боз пас харидан ва ё пардохтани қисмати саҳмияҳо танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки чунин тартиб дар оинномаи ҷамъият дарҷ шуда бошад.

Бинобар ин дар таҷрибаи таъсиси ҷамъиятҳои саҳомӣ дар оинномаи ҷамъият аз ҷониби муассисон меъёрҳои дахлдор қайд карда мешавад ва баъзан ин талаботи ҳатмии қонун дар мавриди таҳияи оинномаи ҷамъият мебошад.

Қарор дар бораи камкунии сармояи оинномавӣ ва дар ин асос ворид намудани тағйиру иловаҳо ба оинномаи ҷамъияти саҳомӣ аз ҷониби маҷлиси умумии саҳмдорон қабул карда мешавад.

Ҷамъияти саҳомӣ дар давоми 30 рӯзи пас аз қабул гардидани қарори кам кардани сармояи оинномавии худ вазифадор аст:

- ба таври ҳаттӣ кредиторонашро дар хусуси кам кардани сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ огоҳ созад;
- ҳаҷми нави онро муқаррар намоянд;
- инчунин, дар нашрияҳои барои ҷопи маълумот дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ таъингардида дар хусуси қарори қабулшуда маълумот дарҷ намояд.

Қобили қайд аст, ки камкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи харидани саҳмияҳои худӣ масъалае мебошад, ки барои саҳмдорон аҳамияти калон дорад. Чунки харидани саҳмияҳои худӣ дар ҳама ҳолат маъно дорад, ки имконияти аз нав фурӯштани онҳо бо нархҳои баландтар имконпазир аст. Бебаҳс ҳама амалиётҳои бо хариду фурӯши саҳмияҳо алоқаманд, хавфнок мебошад. Агар саҳмияҳои мазкурро ҷамъият фурӯхта натавонад, дар ин ҳолат воситаҳои муайян дар як вақти муайян аз ҷаъолияти хоҷагидорӣ беруншуда ба ҳисоб мераванд, ки ин талаф ва зарарҳоро ба бор меорад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 05.03.2007 сол. таҳти № 237
2. Исоматов Б. «Асосҳои назарияи иқтисодӣ» қисми дувум, Душанбе -1996
3. Юлдошев.Я.Н.«Государственный бюджет»: Учебное пособие, Душанбе – 2002
4. Ф.М. Нодиров «Накши шартнома дар таҷдиди ташкилотҳои кишоварзӣ» Душанбе – 2003
5. Раҳимов З.А., Молияи ҷамъиятҳои саҳомӣ, Душанбе- 2012
6. Еви Боди, Роберт К, Мертон. Финансы. Москва Санк- Петербург, Киев- 2003
7. Савицкая Г.В. «Анализ хозяйственной деятельности предприятия» Минск. ООО «Новое знание»- 2004
8. Давлатзод Умед «Ташкили ҷамъиятҳои саҳомӣ» ш.Душанбе «Ирфон» - 2008

ТАРТИБИ ТАШАККУЛИ САРМОЯИ ОИННОМАВИИ ҶАМЪИЯТИ САҲОМӢ

Дар мақолаи мазкур тартиби ташаккули сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ оварда шудааст. Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ ҳаҷми минималии моликияти ҷамъиятро, ки манфиати сармоягузoronро қафолат медиҳад, инъикос менамояд. Сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ аз микдори муайяни саҳмияҳо, ки оиннома пешбинӣ менамояд, иборат аст. Камкунии сармояи оинномавии ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи харидани саҳмияҳои худӣ масъалае мебошад, ки барои саҳмдорон аҳамияти калон дорад. Чунки харидани саҳмияҳои худӣ дар ҳама ҳолат маъно дорад, ки имконияти аз нав фурӯштани онҳо бо нархҳои баландтар имконпазир аст. Бебаҳс ҳама амалиётҳои бо хариду фурӯши саҳмияҳо алоқаманд, хавфнок мебошад. Агар саҳмияҳои мазкурро ҷамъият фурӯхта натавонад, дар ин ҳолат воситаҳои муайян дар як вақти муайян аз ҷаъолияти хоҷагидорӣ беруншуда ба ҳисоб мераванд, ки ин талаф ва зарарҳоро ба бор меорад.

Калидвожаҳо: ҷамъияти саҳомӣ, сармояи оинномавӣ, тартиби ташаккулёбӣ, сармоягузoron, арзиши номиналӣ, саҳмияи оддӣ, қафолати давлатӣ.

ПОРЯДОК СОЗДАНИЯ УСТАВНОГО КАПИТАЛА АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА

В данной статье описывается, как создать уставный капитал акционерного общества. Уставный капитал акционерного общества отражает минимальный размер государственного имущества, гарантирующего интересы инвесторов. Уставный капитал акционерного общества состоит из определенного количества акций, предусмотренных в уставе. Уменьшение уставного капитала акционерного общества путем приобретения его собственных акций является вопросом, имеющим большое значение для акционеров. Потому что покупка собственных акций означает, что их можно

перепродать по более высокой цене. Несомненно, все сделки, связанные с продажей и покупкой акций, являются рискованными. Если эти акции не могут быть проданы компанией, то определенные средства считаются выведенными из хозяйственной деятельности в определенное время, что приводит к убыткам.

Ключевые слова: акционерное общество, уставный капитал, порядок формирования, инвесторы, номинальная стоимость, обыкновенные акции, государственная гарантия.

PROCEDURE FOR CREATING THE AUTHORIZED CAPITAL OF A JOINT-STOCK COMPANY

This article describes how to create the authorized capital of a joint-stock company. The authorized capital of a joint-stock company reflects the minimum amount of state property that guarantees the interests of investors. The authorized capital of a joint-stock company consists of a certain number of shares provided for in the Charter. Reducing the authorized capital of a joint-stock company by purchasing its own shares is an issue of great importance to shareholders. Because buying your own shares means that they can be resold at a higher price. Undoubtedly, all transactions related to the sale and purchase of shares are risky. If these shares cannot be sold by the company, then certain funds are considered withdrawn from business at a certain time, which leads to losses.

Keywords: joint-stock company, authorized capital, formation procedure, investors, nominal value, ordinary shares, state guarantee.

Сведения об авторах: Хусайнов М.Н. – старший преподаватель кафедры финансов ТНУ. Раҷабов А.А. – магистр 2-го курса специальности финансов и кредита ТНУ

Information about the authors: Husainov M.N. - Senior Lecturer, Department of Finance, TNU. Rajabov A.A. - 2nd year graduate student of finance and credit specialty of TNU

МУҲОЦИРАТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ҚУВВАИ ҚОРӢ: САБАБҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУОСИРИ ОН

Саидмуродов Д.А., Собиров Ҳ.Р
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳочирати байналхалқии қувваи қорӢ яке аз заминаҳои асосии муносибатҳои бозорӣ мебошад, чунки ҳаракати озодаи аҳолии ҷаҳони иқтисодиро дар қатори ҳаракати молҳо ва маблағҳои молиявӣ таъмин менамояд. Муҳочирати аҳолии ҳодисаи позитивӣ мебошад, ки аз навтақсимкунии аҳолии ва захираҳои меҳнатӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнатро имконпазир мегардонад.

Мувофиқи таснифоти таҳиякардаи Созмони умумиҷаҳонии меҳнат (СУМ) муҳочирати муосири меҳнатӣ ба панҷ намуди асосӣ тақсим мешавад:

1) онҳое ки дар асоси қарордод қор мекунад ва дар он мӯҳлати қарор доштан дар мамлақати қабулкарда амиқ муайян карда шудааст. Асосан инҳо қорғарони мавсимӣ мебошанд, ки барои ҷамъ кардани ҳосил меоянд ва инчунин муҳочирони беиҳтисос ё ки камиҳтисоси дар қорҳои ёрирасон ҷаҳонияткунанда мебошанд;

2) мутахассисони касбӣ, ки бо дараҷаи баланди тайёрӣ, таълимоти мувофиқ ва таҷрибаи қорӣ фарқ мекунад. Ба ин гурӯҳ намоёндагон соҳаи илмро дохил мекунад;

3) иммигрантҳои ғайрилегалӣ (ғайрирасмӣ), ки онҳо асосан аз хориҷи мӯҳлати равонидашон ба охир расида ё ки равониди сайёҳӣ дошта иборатанд, ки ба ҷаҳонияти меҳнатӣ машғул мешаванд. Миллионҳо намоёндагон ин гурӯҳ доимо дар ИМА, мамлақатҳои Аврупо, Япония, Амрикои Ҷанубӣ ва ҳатто Африка қарор доранд;

4) муҳочирон, яъне онҳое ки ба ҷои доимии зист мераванд. Ин гурӯҳи муҳочирон пеш аз ҳама барои рафтани ба мамлақатҳои мутараққии саноатӣ майл доранд;

5) гурезагон - нафароне, ки иҷборан аз ватани худ бинобар сабаби ин ё он таҳдид ба ҳаёт ё ки ҷаҳоният ба дигар мамлақатҳо муҳочир мешаванд.

Муҳочирати хориҷии меҳнатӣ дар зери таъсири сабабҳои ба вуқӯъ меояд, ки бо шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ дар ин ё он мамлақат ҷойдошта алоқамандӣ дорад. Дар қатори онҳо мавқеи асосиро инҳо, ба монанди вазъи демографӣ дар мамлақат, сатҳи зиндагии аҳолии, ҳиссаи баланди бекорӣ дар доираи аҳолии қобили меҳнат ва аз ҷумла,

бо вучуд надоштани чойҳои кори ба ихтисосҳо ва касбҳо мувофиқ ишғол мекунад. Дар инкишофи равандҳои муҳоҷирати одатан се давраи (мавҷи) калони иҷтимоиро ҷудо мекунад:

Якум, ки муҳоҷирати куҳан номида мешавад, тахминан аз 2/3 асри ХІХ дар бар мегирад. Барои ин давра муҳоҷирати коргарони саноати хос буд.

Давраи **дуум** охири асри ХІХ ва аз се як қисми асри ХХ фаро гирифта буд. Онро муҳоҷирати нав номида буданд. Дар ин марҳала асосан деҳқонони муфлисгашта муҳоҷир мешуданд.

Ниҳоят, давраи **сеюми** муҳоҷират баъди ба охир расидани ҷанги дуҷуми ҷаҳон оғоз мешавад. Дар ин марҳала ду гурӯҳи ба ҳам муқобили муҳоҷирон аз мамлакатҳои султтаракқикарда ба мутаракқӣ ба вучуд меояд. Аз як тараф – маҷрои хеле калони коргарони беихтисос ва камихтисос, аз тарафи дигар бошад, муҳоҷиршавии кадрҳои илмӣ ва мутахассисон, яъне «ҳиҷрати ақлонӣ» ба миён омадааст.

Муҳоҷирати байналхалқии қувваи корӣ ду тараф дорад:

1) *эмигрантсия (ҷилои ватан)* – кучидаравии аҳолии қобили меҳнат аз мамлакати истиқомат барои зисти дарозмуддат ва ё доимӣ ба мамлакати дигар;

2) *иммигрантсия* – ворид шудани (одатан муваккати) қувваи корӣ ба ин мамлакат аз хориҷа.

Фарқияти байни иммигрантсия аз мамлакат ва эмигрантсия ба мамлакат *бақияи (салдои) муҳоҷират* номида мешавад.

Панҷ категорияи мумигрантхоро фарқ мекунад:

- мигрантҳои расмӣ,
- мигрантҳои ғайрирасмӣ,
- коргарон аз руи шартнома,
- гурезаҳо.
- шахсоне, ки паноҳгоҳи сиёсӣ меҷӯянд.

Пеш аз ҳама муҳоҷирати қувваи корӣ ба тараққиёти истеҳсолоти калони мошинӣ вобаста аст, ки нобаробарии тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии мамлакатҳои ҷудогонаро ба миён овард. Дар мамлакатҳое, ки ба онҳо суръати баланди тараққиёт хос аст, норасоии қувваи корӣ дида мешавад ва дар мамлакатҳои султ инкишоф ёфтаистода барзиёдии нисбии қувваи корӣ ба миён омада, бекорӣ пайдо мешавад. Барои бартараф кардани ҷунин вазъият асосан воридоти қувваи кориро истифода мекунад. Дар мамлакатҳои султтаракқикарда, сатҳи пасти зиндагӣ ва музди кори начандон баланддошта одамонро маҷбур месозад, ки ба дигар мамлакатҳо муҳоҷир шаванд.

Ба ғайр аз сабабҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ боз сабабҳои дигари муҳоҷират ҷой дорад, ба монанди ноустувории сиёсӣ ё ки гурехтан аз таъқиби сиёсӣ, дискриминатсияи наҷодӣ, динӣ ва миллӣ ва ғайра сабабҳои дигари муҳоҷират мебошанд. Ҳолатҳои ҷангӣ, эвакуатсия (тахлияё ивазнамоии макони зист), реэвакуатсия ва ғайраҳо низ сабаби муҳоҷират шуда метавонанд. Инчунин, васеъшавии системаи байналхалқии иттилоот ба одамон дарк кардани имкониятҳои васеи иҷтимоӣ иқтисодии дигар мамлакатҳоро меҷӯяд ва барои муҳоҷиршавӣ мусоидат мекунад. Ниҳоят, инкишоф ва арзоншавии воситаҳои наҷлиёт раванди муҳоҷиршавии одамонро тезонид.

Дар замони муосир ба муҳоҷирати қувваи корӣ тамоюлҳои зерин хос аст. Асоси маҷрои муҳоҷиратро мисли пештара коргарон ва қисми камтари онро хизматчиён ташкил мекунад. Аммо шакли нисбатан нави муҳоҷирати байналхалқии қувваи корӣ - ҳиҷрати кадрҳои илмӣ техникаӣ мебошад. Барои пайдо кардани шароити беҳтарин барои истифодаи қобилияти худ ва сатҳи баланди зиндагӣ, шахсони соҳибмаълумот асосан ба ИМА ва Аврупои Ғарбӣ муҳоҷир мешаванд. Дар қатори омилҳои барангезандаи муҳоҷират мақсадҳои моддӣ бартарият доранд. Вале, мисли пештара сабабҳои сиёсӣ, динӣ ва этникӣ ҷой дорад, ки одамон аз як мамлакат ба мамлакати дигар муҳоҷир мешаванд.

Дар солҳои охир муҳоҷирати ғайррасмӣ зиёд шуда истодааст. Муҳоҷирати ғайррасмӣ ба соҳибкорон имконияти истифодабарии қувваи кории арзон ва беҳукукро дода гирифтани фоидаи баландро таъмин менамояд.

Муҳоҷирати муосири меҳнатӣ ба нобаробарии тараққиёти иқтисодӣ, аз як тараф, дар мамлакатҳои дорои рушди босуботи иқтисодӣ ва аз тарафи дигар, дар мамлакатҳои рӯбаинкишоф ва мамлакатҳои дар давраи гузариш қарордошта таъсири муайян мерасонад. Дар шароити муосир чараёни муҳоҷират на фақат бо афзоиши микёс, балки бо барқароршавии ҳодисаҳои нав, ки дар гузаштаи наздик ҷой надошт, тавсиф дода мешавад. Ин, аз он ҷумла, дар он зоҳир шудааст, ки дар гузаштаи наздик мамлакатаи воридкунанда қувваи кориро аз мамлакатаи содиркунандаи он фарқ кардан имконпазир буд. Ҳоло бошад ҳар чӣ зиёдтар миқдори мамлакатҳо ба чараёни муҳоҷирати чандтарафаи қувваҳои корӣ ҷалб карда мешаванд. Агар дар солҳои 90-ум дар маҷмӯъ ба мамлакатҳои қабулкунанда бо ҳисоби миёна 1 млн. нафар зиёдтар назар ба рафтагон аз мамлакат омада бошанд, он гоҳ аз рӯи дурнамо, дар солҳои наздик дар вобастагӣ бо зиддиятнокшавии иқтисодии ҷаҳонӣ, ин тафовут зиёдтар мешавад.

Ҳодисаи нав дар муҳоҷирати байналхалқии қувваҳои корӣ – ин ҳаракати калони захираҳои меҳнатӣ дар дохили мамлакатҳои рӯбатараққӣ ва мамлакатҳои иқтисодии давраи гузариш, одамон ба ҳамон мамлакатҳое рафта истодаанд, ки онҳо ба роҳи ислоҳоти бозорӣ тезтар гузашта истодаанд. Тамоюли зиёдшавии ҳиҷрати хориҷии меҳнатӣ, ки дар даҳсолаҳои охир хеле бараъло дар аксари мамлакатҳои ҷаҳон ба назар мерасад, аллакай дар тули зиёда аз бист соли охир дар Тоҷикистони муосир низ дида мешавад. Яке аз натиҷаҳои азнавсозии сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ дар Тоҷикистон аз он иборат аст, ки вай ба мамлакатаи содиркунандаи қувваҳои корӣ мубаддал шудааст.

Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт (СҲИТ) тасдиқ мекунад, ки иммигрантҳо дар мамлакатҳои мутараққӣ, бинобар сабаби пиршавии аҳоли вазъи демографиро беҳтар мегардонанд. Дар Фаронса, Германия, Шветсия 10 фоиз, дар Швейтсария-24 фоиз ва дар Люксембург наздик 38 фоизи нав таваллудшудагон дар оилаҳои муҳоҷирон ба дунё омадаанд» [4].

Бобати оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии муҳоҷират дар мисоли собиқ Югославия мулоҳиза рондан мумкин аст, ки дар солҳои 80-ум вай аз содироти молҳо ва ҳадамот ҳар сол ба ҳисоби миёна наздик 2,5 млрд. доллар фоида мегирифт. Аз содироти қувваҳои корӣ бошад, дар намуди интиқоли маблағ мамлакат 3,5 млрд. доллар ва баъди баргаштан ба ватан аз хориҷа боз ҳамон қадар даромад мегирифт. Дар натиҷа даромадҳои ҳақиқӣ 7 млрд. долларро ташкил мекарданд [3]. Садироти қувваҳои корӣ, манбаи асосии даромадҳои асрорӣ барои Югославия буд.

Маблағҳои ҳарсолаи пулие, ки муҳоҷирон ба мамлакатҳои худ интиқол мекунанд, дар иқтисодии ҷаҳони муосир ба садҳо млрд. доллар баробар аст ва аз рӯи ҳаҷм пурра бо сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ муқоисашаванда аст.

Умуман, муҳоҷирати байналхалқии қувваҳои корӣ ба баробар шудани сатҳи ҳақиқии меҳнат дар мамлакатҳои гуногун меоварад. Дар натиҷаи муҳоҷират ҳаҷми кулӣ истеҳсолоти ҷаҳонӣ ҳамчун натиҷаи истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ аз ҳисоби азнавтасимнамоии байнимамлакатии онҳо афзун мешавад. Вале, тақсимои фоидаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз муҳоҷират дар байни мамлакатҳои содиркунанда ва воридкунанда нобаробар сурат мегирад. Ин, дар навбати худ, барои барқарор шудани системаи васеи танзими давлатию байналхалқӣ ва байнидавлатии муҳоҷирати қувваҳои корӣ овард.

Проблемаи муҳоҷирати байналхалқии қувваҳои корӣ, оқибатҳои иқтисодии он ба таври гуногун аз тарафи намоёндагони самтҳои гуногуни афкори иқтисодӣ таҳлил карда мешаванд. Дар доираи модели рушди иқтисодӣ муҳоҷирати байналхалқии қувваҳои корӣ чун яке аз омилҳои истеҳсолот таҳлил карда мешавад, ки ба суръати рушди иқтисодӣ таъсир мекунад ва сабаби он фарқиятҳои байнисоҳавӣ дар дараҷаи музди кор мебошад. Тибқи назарияи неоклассикӣ, ҳар як корманд маҳсули ниҳонии меҳнати худро мегирад ва бинобар ин эмигрантсия ба болоравии некӯаҳволии мамлакатаи воридкунанда

меоварад. Дар ин ҳолат шароити иқтисодии тараққиёти давлате, ки аз он эмигрантсияи қувваи корӣ сурат мегирад бад нагардида, мисли пештара боқӣ мемонад.

Назарияи неокейнсионӣ имконияти бадшавии вазъи иқтисодии мамлакати содиркунандаи қувваи корӣ, хусусан агар кормандони соҳибмаълумот муҳочир шаванд, эътироф мекунад. Дар робита бо ин идеяи ҷорӣ кардани андоз ба «ҳичрати ақлонӣ» мавриди муҳокимаи васеъ қарор дода шуд, ки даромадҳо аз ҳисоби он ба ихтиёри СММ барои истифодабарӣ ба эҳтиёҷоти инкишоф гузошта шавад. Дар солҳои охир ҳангоми таҳлили муҳочират ҳамон чиз ба эътибор гирифта мешавад, ки нерӯи ғункардашудаи инсонӣ заминаи муҳими инкишофи иқтисодиро ташкил мекунад. Дар доираи ин самт муҳочирати байналхалқӣ чун яке аз сабабҳои муайянкунандаи тафовут дар суръати рушди иқтисодии байни мамлакатҳо баромад мекунад.

Дар раванди муҳочирати захираҳои меҳнатӣ ба хориҷа моли ҳислати махсусдошта – қувваи корӣ мегузарад. Бар хилофи дигар молҳо қувваи корӣ омили истехсоли ҳамаи молҳо мебошад. Мамлакати содиркунандаи қувваи корӣ, одатан ҳаққи муайянро барои чунин содирот дар намуди интиқоли қисми даромади эмигрантҳо ба мамлакати худ мегирад. Дар шароити барзиёдии нисбии захираҳои меҳнатӣ дар аксари мамлакатҳо содироти қувваи корӣ ба кам кардани бекорӣ имконият дода, воридшавии даромадҳоро аз хориҷа таъмин мекунад. Аз тарафи дигар бошад, аз мамлакат рафтани қувваи кории баландихтисос иқтисодии технологияи мамлакатҳои содиркунандаи он, сатҳи илмӣ ва фарҳангии онҳоро паст мегардонад.

Ҷор манбаи мустақими даромадҳои асҷорӣ аз содироти қувваи корӣ вучуд дорад:

- 1) андозҳо аз ғоидаи фирмаҳои миёнарав;
- 2) интиқоли бевоситаи асҷорҳо аз тарафи муҳочирон ба ватани худ;
- 3) инвеститсияи шахсии маблағҳои муҳочирон ба иқтисодиёти миллӣ (харидани коғазҳои қиматнок, молҳои ғайриманкул, замин);
- 4) сармоя аз мамлакатҳои воридкунандаи қувваи корӣ, ки ба такрористехсоли захираҳои меҳнатӣ ва рушди соҳаи иҷтимоиёт истифода карда мешавад.

Муҳочирати қувваи корӣ имконияти баланд бардоштани сифати касбии кормандонро медиҳад, ки баъди баргаштан ба ватан тайёранд, чун ташкилотчиҳои истехсолот фаълият намоянд ва метавонанд малакаи касбии гирифтаи худро ба дигарон омӯзонанд. Аз ин сармояи беҳамто, дар заминаи барои реэмигрантҳо ба вучуд овардани шароити мусоидаткунандаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҳатто сиёсӣ ҳамаатарафа бояд истифода кард. Ҷоидаро аз содироти қувваи корӣ на фақат иқтисодиёт, балки бучети мамлакати содиркунандаи он мегирад. Ин, пеш аз ҳама андозҳо аз фирмаҳои миёнаравӣ ба кор таъминкунанда мебошад. Ба ғайр аз ин дар баъзе мамлакатҳо эмигрантҳо ба бучет, дар намуди андозҳо, агар ин дар қонун ё ки дар созишномаи байниҳукуматӣ пешбинӣ шуда бошад, пардохтҳои мустақим мекунанд.

Муҳочирати байналхалқии қувваи корӣ бо сабабҳои иқтисодӣ ҳама вақт аз мамлакати музди кори пастдошта ба мамлакати музди кори баландошта нигаронида шудааст. Инсон барои музди баланди кор ба хориҷа рафта, пеш аз ҳама метавонад раванди ибтидоии такрористехсолро барқарор намояд, малакаи нави истехсолиро соҳиб шавад, техника, аз ҷумла, техникаи таъиноти истехсолидоштаро харид намояд. Маҷрои доимии рафтаистодагон ва омадаистодагон имконияти ҷалби ҳамаатарафаи қувваи кориро ба воситаи бозорҳои хориҷии меҳнат дода метавонад. Ҳамин тавр, муҳочират – раванди дар инкишофёбӣ қарордошта мебошад, ки ба он ҳам омилҳои дохилӣ ва ҳам берунӣ таъсир мерасонанд ва доиман дар ҳоли тағйирёбист.

АДАБИЁТ

1. Ачакосо Томас. Роль трудовой миграции в развитии Таджикистана. Доклад эксперта. Душанбе. 2014 г.
2. Иммиграционный потенциал труда российского Дальнего Востока: (китайцы на рынке труда Дальневост. региона) А. М. Шкуркин. Ин-т комплекс анализа регион. проблем Дальневост. отд-ния Рос. акад. наук. - Хабаровск Изд-во ДВГУПС, 2012. - 168 с.
3. Курбонов Т.Х., Игнатов Г.В. Проблемы трудовой миграции на примере Российской Федерации и Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003. №1. 135 с.
4. A Needs assessment of Women migrant workers." Central Asia and Russia. UNIFEM. 2014.

5. "Migration and Remittances Eastern Europe and the Former Soviet Union" The World Bank. Washington. 2012.
6. "Migration, Development and Poverty Reduction in Asia." IOM. Geneva, 2016.
7. www.google.ru
8. www.toptj.com
9. www.russiancouncil.ru
10. <http://tajmigrant.com>

МУҲОЧИРАТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ҚУВВАИ ҚОРӢ: САБАБҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ МУОСИРИ ОН

Дар мақолаи мазкур муҳочирати байналхалқии қувваи қорӣ, сабабҳо ва хусусиятҳои муосири он баррасӣ карда шудаанд. Муаллифон кушиш кардаанд, ки раванди таърихӣ муҳочирати байналхалқии қувваи қориро таҳлил намуда, манфиатҳои мусбӣ ва манфӣи иқтисодии муҳочиратро нишон диҳанд. Муҳочирати байналхалқии қувваи қорӣ яке аз заминаҳои асосии муносибатҳои бозорӣ мебошад, чунки ҳаракати озоди аҳолии ғайри иқтисодиро дар қатори ҳаракати молҳо ва маблағҳои молиявӣ таъмин менамояд. Муҳочирати аҳоли ҳодисаи позитивӣ мебошад, ки аз навтақсимкунии аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнатро имконпазир мегардонад.

Калидвожаҳо: қувваи қорӣ, бозори меҳнат, муҳочирати байналхалқии қувваи қорӣ, интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ, сармояи инсонӣ.

МЕЖДУНАРОДНАЯ МИГРАЦИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ: ПРИЧИНЫ И ОСОБЕННОСТИ

В этой статье рассматривается международная миграция рабочей силы, ее причины и текущие характеристики. Авторы пытаются проанализировать исторический процесс международной трудовой миграции и показать положительные и отрицательные экономические выгоды от миграции. Международная трудовая миграция является одной из основных баз рыночных отношений, поскольку она обеспечивает свободное перемещение экономически активного населения наряду с перемещением товаров и финансовых ресурсов. Миграция населения является положительным явлением, которое позволяет перераспределить население и трудовые ресурсы, повысить производительность труда.

Ключевые слова: рабочая сила, рынок труда, международная трудовая миграция, денежные переводы трудовых мигрантов, человеческий капитал.

INTERNATIONAL LABOUR MIGRATION: CAUSES AND FEATURES

This article discusses international labor migration, its causes, and current characteristics. The authors try to analyze the historical process of international labor migration and show the positive and negative economic benefits of migration. International labor migration is one of the main bases of market relations, since it ensures the free movement of the economically active population along with the movement of goods and financial resources. Migration of the population is a positive phenomenon that allows you to redistribute the population and labor resources, increase labor productivity.

Keywords: labor force, labor market, international labor migration, remittances of labor migrants, human capital.

Сведения об авторах: *Саидмуродов Дилишод и Собиров Ҳабибулло* - магистры 2-го курса специальности мировой экономики ТНУ. Тел: 917784013; 934884045.

Information about the authors: *Saidmurodov Dilshod and Sobirov Habibullo* - graduate students of the 2-year of world economy specialty of TNU. Phones: 917784013; 934884045

СРЕДСТВА РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЛАТЕЖНОГО БАЛАНСА

Имомёрбеков Ф. М., Исфандиёри Абдулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тремя основными разделами платежного баланса, как было отмечено ранее, являются следующие: текущие операции, движение капитала и официальные резервы. Сумма балансов по текущим операциям и движению капитала дает баланс официальных резервов.

В связи с тем, что платежный баланс построен по принципу двойного счета, он всегда находится в равновесии. Это не значит, что балансы текущих операций и движения капитала не могут сводиться с дефицитом.

С определенной долей приближения можно считать, что сальдо платежного

баланса достигает нуля в том случае, когда баланс текущих операций (прежде всего баланс по торговле товарами и услугами) равен балансу по движению капитала (капитальным счетам). В случае если положительное сальдо баланса по текущим операциям (счетам) превышает отрицательное сальдо баланса по капитальным счетам, то баланс сводится с положительным сальдо (положительный баланс); если ситуация обратная, то баланс имеет отрицательное сальдо.

Наличие положительного или отрицательного сальдо свидетельствует об определенных диспропорциях платежного баланса. С известной долей условности их можно разбить на четыре группы:

- изменение цен;
- структурные диспропорции;
- изменение уровня дохода;
- автономные передвижения значительных масс капитала.

Изменение цен, ценовые диспропорции большей частью связаны с ростом инфляционных издержек, повышением стоимости факторов производства (рабочей силы, капитала, земли).

Отказ предпринимателей повышать заработную плату бастующим рабочим, например, обосновывается неизбежным увеличением стоимости рабочей силы, а соответственно и повышением цены отпускаемой продукции. Повышение издержек и снижение конкурентоспособности могут быть также вызваны истощением дешевых природных ископаемых и переходом к добыче сырья на новых менее эффективных месторождениях. Платежный баланс здесь сводится с дефицитом, так как цены на экспортируемые товары оказываются более высокими по сравнению с мировыми, и экспорт данного товара вынужденно сокращается.

Подобные проблемы часто возникают в развивающихся странах, специализирующихся на поставке на внешний рынок одного-двух сырьевых товаров. Неожидаемое снижение цен на экспортируемое сырье может катастрофически повлиять на активную часть платежного баланса, практически полностью зависящую от продажи товара.

Нарушение равновесия, вызванное **структурными диспропорциями** в мировом производстве, может привести к снижению объема экспорта. Причина заключается в том, что структура промышленного производства оказывается несоответствующей потребностям мирового рынка. Это характерно для развивающихся стран, когда, например, конкуренция синтетических изделий заменяет производство натурального сырья, обрекая производящие это сырье страны на снижение экспортных доходов.

Примером из опыта стран с развитой рыночной экономикой может стать сохранение малоперспективных производств в угледобывающей и металлургической отраслях промышленности. Ликвидация таких производств требует крупномасштабных затрат.

Распространенным нарушением равновесия внешних платежей является **изменение уровня дохода**, разнонаправленность национальных приоритетов отдельных стран, когда руководство страны пытается одновременно решить внутренние (занятость и рост цен) и внешние (равновесие баланса) проблемы.

На практике странам регулярно приходится решать одновременно если не взаимоисключающие, то, по крайней мере трудно совместимые задачи: увеличить занятость (для этого соответственно расширять производство) или урегулировать платежный баланс.

Традиционным способом увеличения занятости выступают понижение процентной ставки и увеличение финансовых вливаний в экономику. В свою очередь увеличение финансовых вливаний означает рост расходов, увеличение импорта.

Понижение процентной ставки приводит к оттоку капитала из страны. Оба мероприятия будут действовать в направлении увеличения дефицита платежного баланса.

Платежный баланс в ряде случаев «приносится в жертву» политике

экономического роста и расширения занятости. Инфляционная программа, обеспечивающая рост производства и занятости, будет одновременно вести к увеличению диспропорций платежного баланса страны.

Если в стране наблюдается плавающий валютный курс, это неизбежно приведет к снижению курса национальной валюты; при фиксированном курсе потребуются привлечение значительных внешних дополнительных финансовых средств.

Менее часто бывает ситуация, связанная с отрицательным сальдо **автономного передвижения капитала**. Например, когда выплачиваются крупные военные репарации или производятся расходы на содержание военных баз за границей.

Традиционно все страны стремятся к обеспечению положительного сальдо, отражающему меркантилистский подход к оценке положительного сальдо как средства накопления ценностей и прежде всего золота.

По существу, положительное сальдо платежного баланса означает поставку за национальные пределы большего количества товара, чем получение, при этом взамен накапливаются денежные обязательства в иностранной валюте.

Нежелательность сохранения в течение длительного времени излишков в иностранной валюте (даже в такой относительно стабильной, как доллары) побудила ряд стран перейти к программе расходования избытка накопленных денежных средств.

Отрицательное сальдо (дефицит) платежного баланса уже по своему определению воспринимается негативно. Непосредственным следствием положения, когда страна «живет в кредит», становятся такие явления, как общая задолженность, отсутствие требуемого страховочного запаса иностранной валюты, падение курса национальной валюты, общее снижение жизненного уровня.

В большинстве случаев дефицит означает, что страна ввозит большее количество товаров и услуг, чем вывозит, расплачиваясь за это финансовыми обязательствами, подобно нерадивому хозяину, живущему в долг.

Как правило, национальные правительства, обнаружив дефицит, стремятся быстро ликвидировать его, используя все имеющиеся средства. Действительность показывает, что многие государства оказываются в состоянии активно развиваться, имея постоянный дефицит платежного баланса. Сейчас подобную политику проводит большинство развивающихся стран. Суть ее состоит в том, что компенсация торгового дефицита за счет привлечения долгосрочного капитала позволяет стране с ограниченными ресурсами решить проблему внутренних накоплений.

Практически все макроэкономические показатели воздействуют на платежный баланс. Их можно разделить на две группы: показатели национального макроэкономического регулирования и внешнеэкономические показатели.

В первую группу показателей можно включить: национальный доход, уровень процентных ставок, величину и объем денежной эмиссии. Воздействие каждого из них зависит от конкретной ситуации и оценивается неоднозначно.

Рассмотрим их вкратце. Под национальным доходом понимается общая сумма полученной заработной платы, дивидендов, процентов и ренты, которые зарабатывают резиденты данной страны при производстве товаров и услуг.

Индивидуальная и общенациональная потребность во всех видах товаров и услуг зависит от уровня доходов резидентов данной страны. В случае повышения этих доходов можно ожидать роста потребления национальных товаров, сопровождающегося ростом потребления импортных товаров. Импорт, в свою очередь, отрицательно воздействует на платежный баланс, увеличивая потребность в иностранной валюте. Отсюда следует, что, осуществляя программу стимулирования роста национального дохода, следует ожидать роста отрицательного сальдо платежного баланса.

При замедлении и даже прекращении роста национального дохода платежный баланс страны улучшается.

Связь роста национального дохода с автоматическим увеличением импорта и ухудшением платежного баланса используется кейнсианцами для разработки

положения о маргинальной предрасположенности к импорту при росте национального дохода.

Повышение потребностей в долларах напоминает воздействие дополнительного экспорта, увеличивающего положительное сальдо платежного баланса. Возрастание процентных ставок делает американские акции и облигации более привлекательными на международном рынке и стимулирует их продажу, т. е. в итоге оказывает такое же воздействие, что и расширение экспорта.

Аналогично воздействие процентных ставок на платежный баланс через национальный доход. Так, увеличение процентных ставок, вызываемое обычно нехваткой долларов, уменьшает инвестиционную деятельность, сокращает производство, потребление товаров, а соответственно уменьшает и импорт. Платежный баланс улучшится.

Величина и объем денежной эмиссии. Еще одним важным показателем, определяющим уровень спроса и предложения на валютном рынке, выступает величина денежной эмиссии на внутреннем рынке. Увеличение эмиссии или кредитно-денежная политика непосредственно влияют на состояние платежного баланса. Когда Центральный банк расширяет кредитование национальных коммерческих банков за счет выделения дополнительных средств, то естественной реакцией коммерческих банков становится расширение их операций по ссудам для увеличения дохода. Расширение ссуд автоматически влечет за собой снижение процентной ставки. Дополнительное расходование взятых в кредит у банков средств означает рост цен и соответственно повышение импорта.

Рост объемов кредитования стимулирует владельцев денежных средств к более прибыльному вложению капиталов и прежде всего за границей. Национальный капитал устремляется за границу «в поисках» более высоких процентов, что также негативно воздействует на платежный баланс. (Позднее вполне возможен возврат денежных ссуд с процентами.) Сначала преобладает отрицательный эффект.

Либеральная кредитно-эмиссионная политика ведет к ухудшению платежного баланса как в связи с ростом импорта, так и с увеличением потока капитала за границу в связи со снижением процентных ставок внутри страны. Ограничительная денежная политика будет иметь противоположный эффект.

Рисунок 2³.

Показатели	Либеральная денежная политика	Ограничительная денежная политика
Национальный доход	Возрастает	Снижается
Процентная ставка	Снижается	Возрастает
Цены	Повышаются	Снижаются
Платежный баланс	Ухудшается	Улучшается

Важным показателем, от которого зависит воздействие инфляции на объем экспорта, выступает уровень эластичности спроса на экспортные товары данной страны. Чем ниже уровень эластичности спроса на данный товар в зависимости от цены, тем меньше воздействуют инфляционные тенденции на его сбыт, а соответственно и на снижение спроса в зависимости от инфляционного обесценения. Незначительным уровнем эластичности спроса в зависимости от цены отличается экспорт нефти и нефтепродуктов. Товары массового потребительского спроса, «стандартной» технологии отличаются высоким уровнем эластичности спроса: объемы продаж этих товаров резко меняются в зависимости от цен.

Воздействуя на те или иные показатели, власти оказываются в состоянии осуществить намеченные преобразования.

При этом следует иметь в виду, что в практическом плане эмиссионная и

³ «Международные экономические отношения» под редакцией Н.Н. Левинцева: М «Финансы и статистика», 1997г., стр 127.

налоговая политика представляет собой сферы деятельности относительно разнородных ветвей власти, подчиняющихся разным структурам.

На практике перед правительством часто ставится противоречивая задача, связанная, например, со стабилизацией курса валюты при условии сохранения уровня национального дохода. Здесь требуется проведение ряда налоговых и эмиссионных мероприятий, которые помогли бы решить задачу. Рисунок 3⁴

Показатели	Рост налогообложения	Рост денежной эмиссии
Национальный доход	Снижается	Увеличивается
Дефицит платежного баланса	Уменьшается	Увеличивается

Механизм проведения конкретных экономических мер по регулированию требует тщательной проработки и координации программ не только по направлениям регулирования, но и по времени их выполнения.

Важным, хотя и негативно оцениваемым, способом ликвидации диспропорций платежного баланса может быть введение контроля внешнеэкономических связей и переход к прямому государственному регулированию. Введение такого контроля полностью устраняет действие рыночных факторов во внешнеэкономической деятельности.

Формы и методы контроля многочисленны и определяются решаемыми задачами. Прямой контроль может быть разделен на два вида - коммерческий и валютный. Коммерческий контроль включает тарифы, авансовые платежи и другие средства, ограничивающие внешнюю торговлю товарами и услугами. Контроль внешнеэкономических связей ограничивает прямые капиталовложения и другие источники капитала.

К ограничителям внешней торговли следует также отнести налоги, субсидии и количественные ограничения. Наиболее распространенными средствами внешнеторгового регулирования являются пошлины, экспортные и импортные количественные ограничения и связанная с ними система лицензирования.

Валютные ограничения в торговле услугами ничем не отличаются от внешнеторговых ограничений.

Контроль внешнеэкономических связей включает запрет конвертации, т. е. перевода национальной валюты в иностранную. Запрет конвертации используется и в развитых странах как временная мера по регулированию краткосрочных нарушений платежных балансов.

Валютный курс как макропоказатель положения страны в системе мирохозяйственных связей занимает особое место в числе показателей, используемых в качестве средства государственного регулирования платежного баланса. Причина заключается в том, что его повышение или понижение немедленно и непосредственно воздействует на экономическое положение страны. Изменяются ее **внешнеэкономические показатели**, валютные резервы, задолженность, динамика товарных и финансовых потоков.

Существует несколько вариантов установления курсовых соотношений между национальной и иностранной валютами:

- «плавающий» валютный курс—курс национальной валюты по отношению к иностранным свободно колеблется в зависимости от спроса и предложения;
- регулируемое, или «грязное плавание»—курс национальной валюты колеблется до тех пор, пока изменения не достигают определенного предела, после чего государство начинает использовать регулирующие рычаги;

⁴ «Международные экономические отношения» под редакцией Н.Н. Левинцева: М «Финансы и статистика», 1997г., стр 127.

- «ступенчатое плавание» – курсы валют колеблются, но в случае достижения определенных пределов при наступлении «фундаментальных или структурных изменений», когда обычные финансовые меры по регулированию оказываются недостаточными, страна получает право на девальвацию, т. е. разовое изменение курса;
- «совместное плавание», или принцип «валютной змеи» – курсы валют колеблются вокруг какого-либо официально установленного паритета, но при этом их колебания не оставляют определенные фиксированные пределы;
- фиксированный курс – национальная валюта жестко привязана к другой валюте или к другому паритету.

Общим для всех случаев является использование динамики изменения курсов (или соотношения своей и иностранной валюты) для корректировки платежного баланса. Эти изменения могут быть разовыми или регулярными и принять форму девальвации (если стоимость национальной валюты постоянно падает) или ревальвации (при чрезмерном повышении курса национальной валюты).

Девальвация валюты, т. е. понижение ее цены по отношению к другим валютам, позволяет производителю за то же количество иностранной валюты получить большее количество национальной валюты. Для получения прежней цены в национальной валюте и покрытия собственных издержек производства владелец может продать свой товар на иностранном рынке по более дешевой цене. В результате девальвации национальные товары на иностранных рынках становятся дешевле, и облегчается их экспорт. При этом уменьшается количество иностранной валюты, выручаемой за единицу проданного товара. Вместе с тем импортные товары становятся дороже и количество национальной валюты, необходимой для приобретения единицы этого товара, увеличивается.

Регулируемое, или «грязное плавание», «ступенчатое плавание», «совместное плавание», или принцип «валютной змеи» – все формы валютного регулирования представляют собой модифицированные варианты двух основных подходов к регулированию курсовых соотношений: «плавающего» валютного курса, свободно колеблющегося в зависимости от спроса и предложения, и жестко фиксированного курса. Отдельные элементы этих двух курсов объединяются между собой в различных комбинациях.

Особенность свободно колеблющегося валютного курса заключается в том, что его колебания рассматриваются если не в качестве единственного, то по крайней мере важнейшего средства, обеспечивающего регулирование платежного баланса страны. Объясняется это механизмом корректировки: более легкий способ выравнивания баланса – изменение цены валюты, определяющей соотношение между ценами, по сравнению, например, с перестройкой всего внутреннего механизма хозяйственных связей (налогообложения, эмиссионной деятельности и т. д.). Колебания цены валюты, происходящие параллельно платежному дисбалансу, дают возможность менее «болезненно», без привлечения внешних источников финансирования, осуществлять корректировку. Сторонники использования «плавающего» валютного курса подчеркивают его способность автоматически регулировать величину экспорта и импорта.

К преимуществам «плавающего» валютного курса относится возможность правительства проводить относительно независимую национальную экономическую политику (прежде всего направленную на обеспечение большей занятости и увеличение темпов экономического роста). Сторонники «плавающего» валютного курса подчеркивают влияние в современных условиях на валютный курс настолько большого количества факторов, что их не могут спрогнозировать ни правительство, ни Центральный банк, ни какие-либо другие официальные органы. Именно «плавающий» валютный курс наиболее реально отображает эти воздействия и обеспечивает эффективную реакцию на них, свидетельствуя о действительной стоимости национальной валюты на мировом рынке. Такой подход объясняет, почему в

большинстве стран полностью свободное «плавание» использовалось лишь в течение коротких периодов времени для определения реальной цены национальной валюты.

В то же время «плавающий» курс имеет недостаток. Значительные краткосрочные его колебания могут дестабилизировать внешнеторговые сделки и привести к убыткам в связи с невозможностью выполнения ранее заключенных контрактов.

Следует заметить, что фиксированный курс позволяет прогнозировать предпринимательскую деятельность, регулировать уровень прибыльности будущих инвестиционных программ. Практически все предприниматели и банкиры выступают за фиксированный курс национальной валюты.

Он особенно важен для отраслей, ориентированных на значительный объем импортных поставок (высокотехнологичные отрасли) с высокой долей экспорта в общем объеме производства. Фиксированный курс эффективен для организаций, осуществляющих длительные и стабильные связи. Он особенно выгоден для сохранения и поддержания политического «лица» руководства и свидетельствует о прочности и надежности экономической политики правительства. Наиболее часто встречающиеся аргументы в пользу фиксированного курса заключаются в возможности более точного прогнозирования будущих поступлений от внешнеэкономической деятельности, осуществления длительных контрактных соглашений, коммерческих сделок и т. д.

В то же время введение фиксированного валютного курса ставит перед национальным правительством ряд проблем. Важнейшая из них – поддержание «внешнего равновесия», т. е. балансирование внешних расчетов с целью поддержания валютного курса на постоянном уровне.

Являясь свидетельством стабильности и прочности экономической и политической системы страны, фиксированный курс может существовать лишь в условиях стабильной макроэкономической политики правительства. Тем не менее, фиксированный курс требует, кроме того, наличия крупных запасов «резервной» валюты, которая может быть использована для ликвидации возникающих дисбалансов. Обычно это означает создание национальных или межнациональных банковских объединений типа Европейского банка. Особенно большие требования фиксированный валютный курс предъявляет к странам, валюта которых играет ключевую роль в международных расчетах.

Фиксированный же курс по-разному воздействует на спад национальной экономики в зависимости от причин и характера этого спада. В тех случаях, когда основной причиной спада выступают внутриэкономические проблемы страны, сохранение стабильного курса позволяет за счет использования валютных резервов преодолеть спад, смягчив его последствия.

Когда причиной дисбаланса, становится изменение обстановки на мировом рынке, например сокращение потребления товаров, изменение структуры мирового спроса и т. д., то фиксированный курс может оказаться менее эффективным, так как не происходит автоматического изменения цены товара. Развивающиеся страны, экспортные доходы которых зависят от поставок одного-двух сырьевых товаров, вынуждены ориентироваться на создание специальных экспортных фондов, буферных запасов, чтобы сохранить объем

Выбор между «плавающим» и фиксированным валютным курсами, таким образом, зависит от соотношения политических и экономических приоритетов правительства, его готовности поступиться частью суверенных прав.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана». №383 от 14.12.96 // Вестник Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе. 1996, - №24
2. Международные расчеты и гарантии (Михайлов Д.И.) Москва, 2007 г. -245 с.
3. Международные валютно-кредитные отношения: учебник (Жданов Н.П., Белова И.Н., Стрешина М.А.) 2018г.
4. Международные валютно-кредитные отношения: учебное пособие (Суэтин А.А.) 2006 г.
5. Современные валютно-кредитные отношения: учебное пособие (Шуркалин А.А.) 2018 г.

6. Таджикистан: доклад об экономике: отчет группы Всемирного Банка, весенний выпуск, 2018 г. Душанбе, 2018. – 38 с.
7. <http://www.nbt.tj/ru/payments-balance/>

СРЕДСТВА РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЛАТЕЖНОГО БАЛАНСА

В экономической теории понятие "платежный баланс" впервые стало употребляться в середине XVII века, когда в 1767 г. Джеймс Стюарт опубликовал работу "Исследование о принципах политической экономии". В термин платежного баланса первоначально вкладывалось только **сальдо внешней торговли** и связанного с ним **движения золота**. Финансовое положение страны на международном рынке обычно оценивают по ее платежному балансу. Состояние торгового и платежного баланса оказывает большое влияние на валютный курс. Платежный баланс является ключевым понятием международной экономики, поскольку он систематизирует и поэтому позволяет анализировать взаимоотношения страны с внешним миром. Практически лишь на основе изучения платежного баланса правительство в состоянии понять стоящие перед ним макроэкономические проблемы не только с точки зрения своих чисто национальных интересов, но и с точки зрения многочисленных связей страны с международной экономикой в целом. Данные о платежном балансе страны и ее позиции по отношению к международным инвестициям, без сомнения, играют особо важную роль в выработке внешней и внутренней экономической политики.

Ключевые слова: баланс, макроэкономические показатели, структура, национальная валюта, конвертация, торговля.

ВОСИТАҲОИ ТАНЗИМИ ТАВОЗУНИ ПАРДОХТ

Дар назарияи иқтисодӣ мафҳуми тавозуни пардохт аввалин маротиба дар нимаи дуюми асри XVII мавриди истифода қарор дода шуд, вақте ки дар соли 1767 Джеймс Стюарт рисолаи «Тадқиқот оид ба принципҳои иқтисоди сиёсӣ» нашр намуд. Дар мафҳуми тавозуни пардохт дар мавриди аввал фақат бақияи тиҷоратӣ берунӣ ва ҳаракати тилло ҷо карда шуданд. Вазъияти молиявӣ давлат дар бозори байналхалқӣ одатан аз рӯи тавозуни пардохт баҳогузорӣ карда мешавад. Вазъи тавозуни тиҷоратӣ ва пардохт ба қурби асъор низ таъсир мерасонанд. Тавозуни пардохт мафҳуми калидии иқтисодиёти байналхалқӣ мебошад ва имконият медиҳад, ки муносибатҳои тарафайни давлатро бо хоҷагии ҷаҳонӣ таҳлил намояд. Фақат дар асоси омӯзиши тавозуни пардохт давлат дарк менамояд, ки дорои кадом муаммоҳои макроиқтисодии иқтисодиёти миллий ва иқтисодиёти байналхалқӣ мебошад. Маъумотҳо оид ба тавозуни пардохти давлат ва мавқеи он нисбат ба инвестисияи хориҷӣ дар қоркарди сиёсати дохилӣ ва берунииқтисоди нақши калонро мебозанд.

Калидвожаҳо: тавозун, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, сохтор, аъёри миллий, мубодилашавӣ, тиҷорат.

MEANS OF REGULATION OF THE BALANCE OF PAYMENTS

In economic theory, the concept of "balance of payments" was first used in the middle of the seventeenth century, when in 1767, James Stewart published the paper "Study on the Principles of Political Economy". Initially, only the balance of foreign trade and the gold movement associated with it was invested in the term of the balance of payments. The financial position of a country in the international market is usually estimated according to its balance of payments. The state of trade and balance of payments has a great influence on the exchange rate. The balance of payments is a key concept of the international economy, since it systematizes and therefore allows analyzing the country's relations with the outside world. Practically only on the basis of studying the balance of payments, the government is able to understand the macroeconomic problems facing it not only from the point of view of its purely national interests, but also from the point of view of the country's numerous ties with the international economy as a whole. Data on the balance of payments of the country and its position in relation to international investment, no doubt, play a particularly important role in the formulation of foreign and domestic economic policies.

Keywords: balance, macroeconomic indicators, structure, national currency, conversion, trade.

Сведения об авторах: *Имомёрбеков Фезилобек Мирзокандович* – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных экономических отношений. Адрес: Таджикистан, 734000, г. Душанбе, ул. Аини 37. E-mail: fezilobek@mail.ru. Телефон: **+992 93 941 30 20**

Исфандиёри Абдулло – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса кафедры мировой экономики и международной экономической отношений. Адрес: Таджикистан, 734000, г. Душанбе, ул. Аини 37. E-mail: isfa91@gmail.com. Телефон: **+992 93 599 91 99**

Information about the author: *Imomyorbekov Fezilobek Mirzokandovich* – Tajik National University, senior lecturer at the Department of World Economy and International Economic Relations. Address: Tajikistan, 734000, Dushanbe, Aini Str., 37. E-mail: fezilobek@mail.ru. Phone: **+992 93 941 30 20**

Isfandiynori Abdullo - Tajik National University, 2nd year graduate student of the Department of World Economy and International Economic Relations. Address: Tajikistan, 734000, Dushanbe, Aini Str. 37. E-mail: isfa91@gmail.com. Telephone: **+992 93 599 91 99**

СТРАТЕГИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ И ГИБКОСТИ

Хасанова Н. А.
Таджикский национальный университет

Существует множество примеров, когда использование ИКТ для предоставления государственных услуг давало невероятные результаты в странах с низким уровнем дохода и развивающихся странах. Такие примеры демонстрируют, как ИКТ могут влиять на сферу предоставления государственных услуг. В развивающихся странах, в частности, нецифровые каналы предоставления услуг, такие как традиционные почтовые отделения, центры обработки звонков, центр для личного посещения, а также телевидение и радио, сохраняют свою актуальность. Но их можно значительно улучшить, добавив цифровой канал, например, спутниковое вещание, интернет-центры, предоставляющие многоканальные образовательные услуги, которые связывают учителей, учащихся и сообщества. «Операционные отделы» поставщиков услуг также можно оцифровать и подключить, чтобы они использовали инновационные решения для улучшения предоставления услуг, в том числе через традиционные каналы. Для предоставления услуг в области здравоохранения, ухода, образования и создания личных и доверительных отношений посредством диалога и сопереживания по-прежнему будет необходимо прямое взаимодействие с людьми. При этом ИКТ могут быть ценным вспомогательным инструментом для сотрудников на передовой линии. Стоит отметить, что ИКТ используются нестандартным образом, чтобы обеспечить мгновенный доступ к людям в удаленных и труднодоступных местах на больших площадях и расстояниях независимо от времени и местоположения [1].

Как правило, с помощью многоканального подхода, состоящего из различных сочетаний как ИКТ, так и традиционных средств коммуникации, можно целенаправленно охватить конкретные потребности. Использование сравнительно недорогих ИКТ, таких как мобильные телефоны, наряду с более традиционными средствами массовой информации, например, телевидением, радио и газетами, очень эффективно, если говорить о бедных и социально отчужденных группах населения. Такие подходы могут принести отличные результаты, если правильно выстроить бизнес-модель. В качестве примера можно привести сервис Text4Baby в США, который нацелен на молодых и будущих матерей. Большинство из них из неблагополучных семей, и по тем или иным причинам у них нет доступа к интернету. Существуют и другие примеры того, как такие широко распространенные и недорогие ИКТ могут серьезно повлиять на сферу здравоохранения. Африканская коммерческая компания, возникшая из некоммерческой организации mPedigree, работает с операторами мобильной связи и производителями фармацевтической продукции, чтобы обеспечить систему проверки на основе мобильных телефонов для решения проблемы контрафактных лекарств в точках продаж в Гане, Кении и Нигерии. Служба mPedigree бесплатна для пользователей и позволяет мгновенно проверить, является ли препарат настоящим или поддельным, отправив уникальный код по СМС. После этого отправитель получает автоматический ответ на соответствующем языке. Услуга предоставляется за счет различных партнеров в цепочке ценности, как частных, так и государственных. Новые клиенты без труда могут ее развернуть, и она легко доступна для конечного пользователя [2].

Эти примеры иллюстрируют то, как ИКТ могут помочь в реализации ЦУР. Водоснабжение и водопровод имеют жизненно важное значение для здоровья людей и качества их жизни, и, хотя это физические системы, ИКТ могут играть важную роль в улучшении доступа к ним и управлении ими. Вода, в частности, становится все более дефицитным ресурсом по мере увеличения спроса и загрязнения и изменения климата. ИКТ могут помочь поставщикам в поиске, добыче и восстановлении источников воды,

а также обеспечить эффективный доступ к ним и использование. ИКТ также могут улучшить системы распределения и оплаты для пользователей, особенно для бедных, посредством мобильных платежей. В развивающихся странах, где доступ к качественной воде затруднен, могут применяться ИКТ, например, mWater. Она представляет собой мобильную и веб-платформу для мониторинга и регулирования 252 систем водоснабжения в небольших городах, таких как Сенегал, Мали, Бенин и Нигер, в которых обычно используются ручные насосы от трубопроводных систем, управляемых частными компаниями. Как правило, поставщики работают неэффективно. У них не хватает данных относительно обслуживания труб и уровней ресурсов, что может привести к высоким тарифам на воду и плохому охвату. Благодаря использованию ИКТ, данные собираются с помощью мобильных телефонов, что позволяет поставщикам работать эффективнее, а регуляторам – отслеживать производительность программы. Мобильные устройства помогают находить и использовать подходящие водные ресурсы, демонстрируя реальную ситуацию на месте. Собранные данные используются для принятия решений, направленных на обеспечение устойчивого и качественного водоснабжения. Так называемое картографирование точек доступа к источникам водоснабжения (КТДИВ) в Руанде и Эфиопии было проведено очень успешно благодаря использованию мобильных данных. AMaji Voice в Найроби превращает граждан в активных участников, когда речь заходит о водоснабжении. Программа позволяет клиентам подавать жалобы, а водопроводной компании – обновлять услуги, а также доказывать, что проблемы были устранены, например, путем отправки фотографий от специалистов. С момента введения MajiVoice количество сообщений об утечках удвоилось, что повысило эффективность обслуживания за счет большей подотчетности. Программа также устраняет необходимость посещать офис и дает сотрудникам возможность быстрее обрабатывать жалобы, тем самым улучшая управление и контроль [3].

Несмотря на успехи и возможности, связанные с использованием ИКТ в государственном секторе для формирования устойчивых и гибких обществ, существует множество проблем и рисков, которые могут подорвать роль электронного правительства в достижении ЦУР. К ним относятся воздействия на окружающую среду и бедствия, социально-экономические и управленческие риски, а также проблемы, связанные с технологиями. Нарушения в политических, экономических и социальных системах становятся все более распространенными и часто отвлекают внимание и ресурсы от процессов, с помощью которых общество производит общественные, частные и социальные товары и услуги. Поставка государственных услуг также нарушается, из-за чего миллионы людей лишают себя безопасности и теряют возможности. В результате этих нарушений и воздействий государственные услуги могут ухудшиться. В особенности это затронет бедные и уязвимые слои населения, женщин, детей и пожилых людей.

Представление электронного правительства в качестве платформы для устойчивого и гибкого развития строится непосредственно из подхода, основанного на открытом управлении. Здесь платформа означает открытую среду и экосистему данных с четкими стандартами и руководящими принципами, инструментами и ресурсами. Цель состоит в том, чтобы добиться сотрудничества между всеми заинтересованными сторонами в создании общественной ценности, ради общества и общего блага. Это может быть платформа с открытым исходным кодом в облаке, предоставляющая государственные услуги, данные и инструменты в качестве строительных блоков для повышения эффективности, чему способствует «Европейский план действий по реализации электронного правительства» (European E-Government Action Plan).

Электронное правительство, действующее как платформа для устойчивого развития, может создавать общественную ценность и выгоды для людей. Использование ИКТ меняет жизни граждан, общества, некоммерческие организации и предприятия — из пассивных потребителей данных и знаний они превращаются в активных производителей. Например, люди все чаще общаются друг с другом в

социальных сетях и, как правило, советуются с другими людьми, а не с государством. Иными словами, они все чаще используют «социальные сигналы» и «социальный поиск» для организации и улучшения своей жизни. Таким образом, государствам необходимо признать ценность сотрудничества и краудсорсинга, которые позволяют гражданам и другим лицам участвовать в проектах в качестве соавторов и партнеров. Хотя государствам следует лучше мобилизовать свои ресурсы и таланты, за пределами организаций всегда можно найти и других талантливых людей. Государственный сектор как платформа для использования ИКТ может способствовать устойчивому развитию и поддерживать экосистему заинтересованных сторон с меняющимися ролями и отношениями. Необходимо учитывать как виртуальные, так и физические платформы, а также их взаимосвязи, чтобы поддерживать совместное создание общественной ценности с другими участниками. Таким образом, нужно лучше понимать то, как государство — главный разработчик и поставщик государственных услуг — может адаптировать свою роль, чтобы стать активизатором, посредником и организатором этой экосистемы, что повысит ее общественную ценность. Такие новые роли, с помощью соответствующих инструментов и поддержки, включая большие открытые и связанные данные, могут создавать устойчивые и гибкие общества, основанные на стандартах, этике и вовлечении [4]. Уже существуют многочисленные примеры использования ИКТ, в которых негосударственные заинтересованные стороны приняли или дополняют определенные роли государства. Вот несколько из них. Когда ответственный государственный орган оказался неэффективным, измерением уровня шума вокруг аэропорта в Амстердаме занялись жители. [5]Хранилище Microsoft Health Vault, которое сохраняет записи о состоянии здоровья в облаке. Пациенты могут получить к нему доступ при смене медучреждения, в том числе в других странах [6]. Веб-сайт FixMyStreet в Великобритании, разработанный общественной организацией *MySociety*, позволяет людям сообщать о повреждениях инфраструктуры и других местных проблемах [7]. Эту программу приняли многие местные органы власти и государства во всем мире [8]. Веб-сайт Patients know best (пациенты знают лучше) позволяет пациентам контролировать свои медицинские данные при обсуждении курса лечения с органами здравоохранения. В Индии общественная организация заняла место государства в искоренении коррупции своей инициативой I Paid a Bribe (я заплатил взятку). Организация была создана в 2010 году. Она опирается на участие граждан в борьбе с коррупцией в государственных учреждениях по всей Индии. Сайт собирает отчеты о характере, количестве, структуре, типах, частоте денежной стоимости фактических коррупционных актов в определенных местах. Затем информация используется для пропаганды изменений в процессах управления и подотчетности, а также для борьбы с особыми случаями коррупции. Инициатива нашла свое место и в ряде других стран. Это лишь несколько примеров того, как обычные граждане, общественные организации, частные компании и другие лица могут использовать ИКТ для заполнения пустот, оставленных государствами, или для устранения неэффективности этих государств. Но стоит отметить, что, независимо от того, вовлечен ли государственный сектор в эти программы непосредственно, государству всегда нужно брать на себя ответственность и следить за тем, чтобы эти инициативы были справедливыми, открытыми и инклюзивными и не выходили за рамки морали и действующих норм и законов. Государство представляет интересы всех людей в обществе и, следовательно, обладает правами и полномочиями, чтобы предоставлять максимально широкий круг общественных ценностей для устойчивого развития. Будучи гарантом основных услуг, государство в итоге отвечает за обеспечение минимально допустимого качества обслуживания, стандартов совместимости, нормативно-правовой базы и тщательную разработку долгосрочной политики для устойчивого развития. Государства так же несут ответственность за решение проблем в случае, если что-то пойдет не так, даже если они не участвуют в разработке и реализации конкретной инициативы, так как они

представляют собой главную организацию, которой поручено поддерживать баланс среди часто конкурирующих интересов общества.

Очень часто государство и электронное правительство выступают основными действующими лицами. Например, правительство Австралии создало «Агентство цифровизации», которое уделяет основное внимание улучшениям в сфере предоставления услуг, выступая в качестве центрального хранилища открытой государственной информации. Платформа создает ценность для пользователей, посредников и общества в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. ООН (2015). *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Ссылка: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
2. Всемирный банк (2016). *World Development Report 2016: Digital Dividends*. Ссылка: <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>
3. Всемирный экономический форум (2018). *The Global Risks Report 2018*. Ссылка: <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2018>
4. ООН (2018). *High-Level Political Forum 2018*. Ссылка: <https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf/2018> (последнее обновление – 15 мая 2018 года)
5. ДЭСВ ООН (2016 год). *Compendium of Innovative Practices in Public Governance and Administration for Sustainable Development*. Ссылка: <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/Compendium%20of%20Innovative%20Practices.pdf>
6. ДЭСВ ООН (2015). *Innovative Public Service Delivery Learning from Best Practices*. Ссылка: <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/EGM%20Report%20on%20Innovative%20Public%20Service%20Delivery%20Learning%20from%20Best%20Practices.docx.pdf>
7. ДЭСВ ООН (2015). *Innovative Public Service Delivery Learning from Best Practices*. Ссылка: <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/EGM%20Report%20on%20Innovative%20Public%20Service%20Delivery%20Learning%20from%20Best%20Practices.docx.pdf>
8. Чернов А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы

СТРАТЕГИЯИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ БАРОИ ТАЪМИНИ УСТУВОРӢ ВА (ЧАНДИРӢ) ХУШОҲАНГӢ

Технологияро ҳамчун асбоби оддӣ тасвир кардан номумкин аст. Дар тӯли чанд даҳсолаи кӯтоҳ истифодаи системаҳои технологияи иттилоот тамоман тарзи зиндагӣ, кор ва бозии моро дигаргун кардааст. Бозорҳои нава ва моделҳои нави бизнес барои воридсозӣ, анборсозӣ, коркард, таҳлил ва муаррифии иттилоот шакл гирифтаанд ва бо суръати зуд дар ҳоли рушд ва пешрафт мебошанд. Фондҳои биржаи ҷаҳонӣ ҳоло натавонанд ба тичорати маъракаиҳои ба технология асосёфта ба монанди саноатҳои истехсоли мол ва анъанавӣ ва технологияи иттилоотӣ, балки ба ширкатҳои машғул ба технологияҳо вобаста мебошанд, ва технологияи иттилоотӣ ба таври мӯдӯм дар масирҳои нава ҳамчун воситаи беҳсозӣ дар шароити иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва абзор барои расидан ба ҳадафҳои рушди ҳазорсола бознигарӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: ҳукумати электронӣ, технология, системаҳои технологияи иттилоот, моделҳои нави бизнес

СТРАТЕГИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ И ГИБКОСТИ

Технологию нельзя рассматривать как простой инструмент. Сегодня технология общего назначения выполняют сложную роль, так как затрагивает все аспекты социального развития. Несмотря на то что развитие технологии предоставило много новых возможностей в различных секторах, скорость и влияние этих изменений очень велики. Обществу и государствам сложно поспевать за ними и реагировать на них соответствующим образом. Во многом технологию нельзя назвать нейтральной, так как ее воздействие определяется тем, как она используется. Социальные сети положительно повлияли на жизни многих людей во всем мире, объединив их и расширив их возможности. Теперь они могли не ограничиваться местными и даже национальными рамками.

Ключевые слова: электронное правительство, цифровая революция, цифровизация, инновация, информатизация, автоматизация, коммуникация, технология, интернет.

E-GOVERNMENT STRATEGY FOR SUSTAINABILITY AND FLEXIBILITY

Technology cannot be seen as a simple tool. Today, General-purpose technology plays a complex role, as it affects all aspects of social development. Although the development of technology has provided many new opportunities in various sectors, the speed and impact of these changes is very great. It is difficult for society and states to keep up with them and respond accordingly. In many ways, the technology cannot be called neutral, as

its impact is determined by how it is used. Social media has positively impacted the lives of many people around the world bringing them together and empowering them. Now they could not but be limited to local and even national frameworks.

Key words: E-government, Information, communication, technology, revolution, internet, automation, administration.

Сведения об авторе: *Хасанова Назарбегим Абдурахимовна* – магистр кафедры управлениями человеческих ресурсов, Таджикский национальный университет. Адрес: Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 287/1 E-mail: nadyahasanova@gmail.com Телефон 501 14 40 44

Information about the author: *Hasanova Nazarbegim Abdurahimovna* – Tajik National University, master of the department of human resources management Address: Tajikistan, Dushanbe City, Aini 287/1 E-mail: nadyahasanova@gmail.com Телефон 501 14 40 44

МАВҚЕИ МОЛИЯИ МАҲАЛЛӢ ДАР ТАНЗИМИ РУШДИ ИҶТИМОӢЮ ИҚТИСОДӢ

Мирасанов Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар аксари мамолики ҷаҳон яке аз унсуре асосии давлати демократӣ ин пеш аз ҳама худидоракунии маҳаллӣ мебошад, ки онро аҳолии ҷойгиршавии маҳаллӣ, дар заминаи интихоби сохтори идоракунандаи маҳаллӣ ба амал мебароранд.

Ба намоёндагони маҳаллӣ ва мақомоти иҷроияи он, барои иҷрои вазифаҳое, ки ба онҳо вогузор мегардад, миқдори маблағи муайян аз буҷети маҳалл ҷудо карда мешавад.

Яке аз ҷузъи асосии системаи молияи давлатиро дар шароити ҳозира молияи маҳаллӣ ташкил медиҳад ва он аз буҷетҳои маҳаллӣ ва молияи корхонаҳои маҳаллӣ иборат мебошад, ки ҷиҳати таъмин намудани талаботи истеъмолии минтақавӣ ва ё маҳаллӣ ташкил мешаванд.

Пеш аз ҳама, буҷети маҳаллӣ барои таъминоти ҷорабиниҳои васеъ, ки барои самтҳои иҷтимоӣ - маданӣ ва коммуналию хизматрасонии аҳоли равона мегардад, ташкил меёбад.

Буҷети маҳаллӣ ин маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки ба воситаи он даромади миллии барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳамон маҳали ҷойгиршуда равона карда мешавад.

Дар солҳои охир дар бисёр мамлакатҳо рафти рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии маҳалҳо (минтақаҳо) ҳис карда мешаванд.

Аксар вақт дар мамлакатҳои рушдёфта сатҳи идоранамоӣ аз мақомоти марказӣ ба маҳалҳо вогузор мегардад. Бинобар ин мавқеи молияи маҳалл дар рушди вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳалҳо то андоза беҳтар мебошад. Вазифаҳои танзими раванди ин ҷараён аз мақомоти марказии ҳокимияти маҳал вобаста мебошад. Аз ин рӯ, мавқеи молияи маҳаллӣ рӯз аз рӯз баланд гардида, сатҳи истифодаи он васеъ мешавад. Доираи молияи маҳаллӣ сол аз сол зиёд гардида, масъулияти муҳимро ба зиммаи идораи молиявӣ мегузорад.

Аз дигар ҷониб мавқеи молияи маҳаллӣ афзуда, дар аксар мамлакатҳо қисми захираҳои молиявии боздихандаро иҷро менамояд.

Давлат бо ёрии молияи маҳалл ба таври ғайри сиёсати иҷтимоии худро пеш мебарад. Маблағгузориҳои соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва хизматҳои коммуналии аҳоли, дар асоси пешниҳод ва тавсияи ҳукумати маҳаллӣ ба роҳ монда шуда, аз ҷониби буҷети маҳаллӣ иҷро мегардад. Маблағгузорӣ ҷорабиниҳо метавонад дар ин асос васеъ карда шавад. Аз ҷисби воситаҳои буҷети маҳаллӣ на танҳо макотиби таълимоти умумии миёна, балки донишқадаву донишгоҳҳои олӣ, муассисаҳои нигоҳдории тандурустӣ,

чорабини амниятгу бехатарӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи муҳити зист ва ғайра маблағгузорӣ мегарданд.

Давлат бо воситаи буҷети маҳаллӣ танзими рушди иҷтимоию иқтисодии маҳаллиро оид ба рушди деҳот ва ҳунарҳои мардумӣ, омузиши таърих ва бостоншиносӣ, фаъолияти мақомоти идораи давлатӣ, ҷуғрофӣ ва дигар ҳолатҳо ба роҳ мемонад, ки барои рушди ин ҳадафҳо барномаҳои маҳаллӣ таҳия карда мешаванд.

Барои иҷрои ин ҳадафҳо воситаҳои пулӣ аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ, яъне асосан аз ҳисоби дармомадҳои андозӣ амалӣ мегарданд.

Ба буҷети маҳаллӣ аз ҳисоби андозҳои умумидавлатӣ ва дар аксар маврид аз ҳисоби кумаки молиявии беподош, яъне дотатсия, мусоидати молиявӣ, яъне субвенсия, кумаки молиявӣ, яъне субсидия, ёрӣ расонида мешавад. Маблағгузорӣ аз сатҳи буҷети болоӣ ба сатҳи буҷети поёнӣ бо ҳадафҳои муайян пешбинӣ мегардад.

Дастгириҳои молиявӣ ба буҷети маҳаллӣ асосан дар шаклҳои зерин расонида пешниҳод мегардад:

- кумаки молиявии беподош, яъне дотатсия, ки барои баробар намудани ҳади камтарини таъминии буҷетии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, молиякунонии ҳади камтарини иҷтимоӣ, ки ҷавобгари маблағгузори он ба зимаи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вогузор аст;

- мусоидати молиявӣ, яъне субвенсия барои маблағгузори хароҷоти ҷудогонаи мақсаднок равона мегардад;

- қарзи буҷетӣ асосан ҷиҳати пур намудани фарқиятҳои муваққати ҳазинавӣ, ки дар раванди иҷро намудани маблағгузори буҷети маҳаллӣ ба вучуд меоянд;

- дигар шакли кумаки молиявӣ, ки мутобиқи сананҳои меъёриву ҳуқуқи амалкунанда мавҷуданд.

Пешниҳоди маблағгузориҳои мазкур, тартиби расонидани кӯмаки молиявӣ, андоза ва ҳаҷми он дар шакли кӯмаки молиявии беподоши дотатсионӣ ва мусоидати молиявӣ, яъне субвенсия дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои соли навбатии молиявӣ муайян карда мешавад.

Ҷиҳати бартаараф кардани фарқияти ҳазинавӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳазинадории марказӣ, ҳангоми иҷрои буҷети маҳаллӣ ҳуқуқ дорад, ба мақомоти мазкур қарзи муваққатӣ ҷудо намояд, ки дар тӯли соли молиявӣ баргардониди мешаванд.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди вазъи иҷтимоӣ дар шароити имрӯза, барои соҳибкорону шахсони воқеӣ имконияти пардохти талаботи модии истеъмолати шахсӣ ва истеҳсолии ҷамъиятӣ мебошад. Имконияти пардохти ҳаққи талабот нишондиҳандаю механизми молиявист, ки давлат онро бо ёрии низоми андоз ва қарз ба низоми муайяни идорашаванда мебарорад. Фондҳои таъиноти махсуси давлатӣ механизми молиявии муайянкунандаи сатҳи зиндагии табақаи алоҳидаи ҷамъият мебошанд. Яке аз нишондиҳандаҳои иқтисодие, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ пастравии сатҳи зиндагиро инъикос менамояд, микдори маҷмӯи маҳсулоти миллист, ки бинобар сабаби хоҳиш ёфтани истеҳсолот ва ҷой доштани бекорӣ афзоиш намеёбад. Маҷмӯи маҳсулоти миллии афзоишнаёфта на танҳо имконияти молиявии аз дастрафта мебошад, балки боиси паст шудани сатҳи зиндагӣ мегардад. Имтиёзҳои пешниҳодшудаи молиявӣ, на танҳо воситаи ба соҳибкор во гузор кардани ғоидаи барзиёд, балки воситаи ҷалб намудани соҳибкорон ба сармоягузорӣ мебошад.

Ба таври мунтазам баланд бардоштани сатҳи сифату зиндагии аҳолии мамлакат, муваффақ шудан ба баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ, дастраси умум будани неъматҳои асосии иҷтимоӣ, ки аз сиёсати дарозмуддати иҷтимоии давлат бармеояд, дар Стратегияи миллии рушди иқтисодиёт барои давраи то соли 2030 пешбинӣ гардидааст. Дар ҷараёни татбиқи он иҷрои вазифаҳои зерин муайян гардидаанд:

- таъминоти афзоишии даромади пулии аҳоли бо роҳи тағйир намудани ҳавасмандии муҳочирати меҳнатӣ, кам шудани фарқияти онҳо, барқарор намудани нақши музди меҳнат ҳамчун омили асосии такрористеҳсолоти қувваи корӣ;

- хубтар намудани таъминоти нафақаи шаҳрвандон дар раванди гузаронидани ислоҳоти нафақавӣ;

- тақвият додани системаи ҳифзи иҷтимоии мақсадноки шаҳрвандони камбизоат ва оилаи онҳо бо роҳи хизматрасонии иҷтимоӣ ва кӯмаки моддӣ бо ҳадафи ҷуброни талафот вобаста ба баландшавии нархҳо ва тарофаҳо;

- паст намудани сатҳи камбизоатии аҳоли ба таври марҳилавӣ;

- таъминоти дастрасии умум будан, мувофиқат ба талабот ва сифати хуб доштани неъматҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла хизматрасонии тиббӣ ва маориф;

- бо роҳи андешидани чорабиниҳо оид ба танзими таваллуд хубтар кардани вазъи демографӣ, беҳсозии нишондиҳандаҳои сифатии аҳоли, паст кардани сатҳи фавти аҳоли, афзун намудани давомнокии умр;

- барқарор намудани низоми chorҳои тандурустӣ, дастгирии иҷтимоии табақаҳои аҳолие, ки дар шароити дурдаст аз ҳадамоти иҷтимоӣ қарор гирифтаанд;

- баланд бардоштани сифати иқтисодии меҳнатии аҳолии машғули кор, таҳассуси кормандон бо роҳи ташкили ҳадамоти самаранокӣ бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо;

- кам кардани зарурати муҳочирати аҳолии деҳот бо роҳи ташкили корхонаҳои хурди коркарди саноатӣ, рушди босуръати соҳаи хизматрасонӣ ва дигар соҳаҳои меҳнатталаб, таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар доирае, ки талаботи аҳолиро бо фаъолияти меҳнатӣ қонеъ карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, 28 июни соли 2011, №723.
2. Бюджет и бюджетный сектор. Худоев М., Начмиддинов С, Душанбе «Ирфон» 2012
3. Бюджеты местных Хукуматов. Учебное пособие. Юлдашев Я.Н. Душанбе - 1997 г., 175 стр.
4. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе – 2016.
5. Давлатшоев О.Х. Совершенствование механизма бюджетно-налогового регулирования экономики / О.Х. Давлатшоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – №2/4 (114). –С.26-30.

МАВҚЕИ МОЛИЯИ МАҲАЛЛӢ ДАР ТАНЗИМИ РУШДИ ИҶТИМОӢЮ ИҚТИСОДИӢ

Дар мақола нақши молияи маҳаллӣ ҳамчун воситаи танзим намудани равандҳои рушди иҷтимоӣю иқтисодии минтақа шарҳ дода шудааст. Қайд гардидааст, ки дар шароити ҳозира молияи маҳаллӣ, яке аз ҷузъи асосии системаи молияи давлатиро ташкил медиҳад ва он аз бучетҳои маҳаллӣ ва молияи корхонаҳои маҳаллӣ иборат мебошад, ки ҷиҳати таъмин намудани талаботи истеъмолии минтақавӣ ва ё маҳаллӣ ташкил мешаванд. Дар мамлакатҳои рушдёфта аксар вақт сатҳи идоранамоӣ аз мақомоти марказӣ ба маҳалҳо вогузор мегардад. Бинобар ин мавқеи молияи маҳаллӣ дар рушди вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳалҳо то андоза беҳтар мебошад. Танзими ин раванд аз мақомоти марказии ҳокимияти маҳаллӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, мавқеи молияи маҳаллӣ рӯз аз рӯз баланд гардида, сатҳи истифодаи он васеъ мешавад. Мақомоти молия барои баргараф кардани фарқияти ҳазинавӣ дар ҳазинадорӣ марказӣ, ҳангоми иҷрои бучети маҳаллӣ ҳуқуқ дорад, ба мақомоти мазкур қарзи муваққатӣ ҷудо наояд, ки дар тӯли соли молиявӣ баргарафонида мешаванд.

Калидвожаҳо: молияи маҳаллӣ, бучети маҳаллӣ, раванди бучетӣ, муносибатҳои байнибучетӣ, кумаки молиявӣ.

РОЛЬ МЕСТНЫХ ФИНАНСОВ В РЕГУЛИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье описывается роль местных финансов как средства регулирования процессов социально-экономического развития региона. Отмечается, что местные финансы в настоящее время являются ключевым компонентом системы государственных финансов, которая состоит из местных бюджетов и финансов местных предприятий, которые создаются для удовлетворения региональных или местных потребностей в потреблении. В развитых странах уровень управляющей власти часто передается от одного центрального органа к другому. Поэтому местное финансовое положение значительно лучше в развитии местных экономических и социальных условий. Регулирование этого процесса зависит от центральных местных органов власти. Финансовое положение местных финансов увеличивается день ото

дня, и также увеличивается уровень его использования. Финансовые органы имеют право выделять временный заем, который погашается в течение финансового года.

Ключевые слова: местные финансы, местный бюджет, бюджетный процесс, межбюджетные отношения, финансовая помощь.

THE ROLE OF LOCAL FINANCE IN REGULATING SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

The article describes the role of local Finance as a means of regulating the processes of socio-economic development of the region. It is noted that local Finance is now a key component of the public Finance system, which consists of local budgets and the finances of local businesses that are created to meet regional or local consumption needs. In developed countries, the level of governing power is often transferred from one Central authority to another. Therefore, the local financial situation is much better in the development of local economic and social conditions. The regulation of this process depends on the Central local authorities. The financial position of local Finance is increasing day by day, and the level of its use is also increasing. Financial authorities have the right to allocate a temporary loan that is repaid during the financial year.

Keywords: local Finance, local budget, budget process, inter-budget relations, financial assistance.

Сведения об авторе: *Мирасанов Джахонгир Заробекович* – магистр второго курса экономического факультета ТНУ, Email: mirasanov96j@gmail.com. Тел: 90-1000-154

Information about the author: *Mirasanov Jahongir Zarobekovich* –second year graduate student of the faculty of Economics of TNU, Email: mirasanov96j@gmail.com. Tel: 90-1000-154

МУАММОҶОИ РУШДИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ МИКРОИҚТИСОДӢ ВА МЕХАНИЗМҶОИ ТАНЗИМИ МУОМИЛОТИ ПУЛҶОИ НАҚДИЮ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР СОЛҶОИ 2007- 2017

Умаров Х.У., Кодирова Н.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити гузариш ба низоми муносибатҳои бозорӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт масъалаҳои муҳиме пайдо мешаванд, ки ба нақша нагирифтани онҳо барои рушду камоли ҷомеа монеа эҷод мекунад. Ин масъалаҳо аз нуқтаи назари иқтисодӣ, ба монанди суръати гардиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, шуғли пурраи аҳоли бо ҷойи кор, ҳиссаи содирот ва воридот, устувории низоми буҷет ва тағйирёбии қурби асъор дар шароити иқтисодиёти кушод буда метавонанд.

Бояд таваккур дод, ки дар соли 2016 идома ёфтани низоҷҳои геосиёсӣ боиси зиёдшавии хавфҳои иқтисодию молиявӣ дар ҷаҳон гардида, ба суръати рушди иқтисодиёти ҷаҳон, пеш аз ҳама, дар кишварҳои рӯ ба инкишоф таъсири манфӣ расонид. Вазъи ноустувори сиёсӣ-иқтисодӣ ба тағйирёбии қурби асъор ва коҳиши нархҳои ҷаҳонии ашёи хом, аз ҷумла болоравии қурби доллари ИМА ва коҳишёбии нархи нафт, инчунин рушди савдои ҷаҳонӣ сабаб гардид. Ҳолати бавуқӯъпайваста бо дарназардошти мавҷудияти омилҳои хусусияти сохторию давридошта ба ҷараёни маблағгузорӣ ва гардиши сармоягузориҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф монеа гардида, ғайриқонунии иқтисодиёти ҷаҳонро заиф намуд, ки дар навбати худ ин ба пастравии унсури талабот (хусусан сармоягузорӣ ва истеъмолот) таъсир расонид. Дар натиҷа, нархи молу ашёи хом дар бозорҳои ҷаҳонӣ раванди поёнравиро соҳиб гардид, ки ин ба мувозинати ҳолати тавозуни пардохти аксари кишварҳои содироткунандаи мол ва ашёи хом таъсири манфӣ расонид.

Ҳамзамон ҷараёни мазкур барои суръатнокии рушди иқтисодиёт монеа гардида ва боиси беқурбшавии пули миллии шуд. Тибқи маълумоти Хазиона байналмилалӣ асъор дар соли ҷорӣ рушди иқтисодиёти ҷаҳон коҳиш ёфта, пешбини гардидааст, ки дар он коста гардидани иқтисодии заминавии рушди бештари кишварҳои ру ба инкишоф мушоҳида мегардад.

Инчунин номуътадили сиёсӣ иқтисодӣ дар минтақа ба тағйирёбии бардавоми шохиси дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ, шиддатнокии фишорҳои қурбӣ, ҳолати

тавозуни пардохт ва суръати рушди иқтисодиёти хурд ва кушода, ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири худро мерасонад. Аз ҷумла, таназзули иқтисодиёти Русия ҳамчун яке аз шарикони асосии тиҷоратии Тоҷикистон тавассути коҳишёбии интиқолҳои пулӣ ва савдои тарафайн боиси пастравии даромадҳои ҳақиқии дар ихтиёрдоштаи аҳоли ва маҷмӯи талабот гардид. Бинобар ин моҳияти иқтисодии назарияи пулро аз нуқтаи назари олимони иқтисодӣ ёдовар шуда дар натиҷаи ба миён омадани тағйирёбии миқдори пул дар муомилот ва сатҳи таваррум чораҳои мусоид бояд андешид.

Нақши пул дар иқтисодиёти бозорӣ ҳамеша муҳим мебошад, ки намояндагони мактабҳои иқтисодӣ ба он эътибори хоса дода, аксаран вақт онро дар асоси вазифаҳои бо ҳам муқобил пешниҳод намуданд. Намояндагони мактаби асёр (Д. Рикардо, С. Оверстон, Р. Торренс ва Дж. Норман) ба он ақидаанд, ки сабаби аслии тағйирот дар иқтисодиёт арзиши пулӣ ба ҳисоб меравад. Намояндагони ин тамоюл баҳс доштаанд, ки масъалаи васеъ намудани қайдҳо, барзиёдии захираи тиллоӣ боиси афзоиши истеҳсолот ва паст кардани буҳрони иқтисодӣ мегардад. Тарафдорони мактаби бонкӣ (Т. Тук, Дж. Фуллартон, Дж. С. Милл) қайд менамоянд, ки пул дар иқтисодиёт нақши фаъол ё ғайрифаволро иҷро менамояд. Моҳияти назарияи миқдории пул низ собит менамояд, ки миёни тағйирёбии миқдори пул дар муомилот ва сатҳи таваррум мутаносибии роста мавҷуд аст. Маҳз аз ҳамин лиҳоз, Бонки миллии Тоҷикистон, ки дорои ҳуқуқи истисноӣ эмиссияи пули нақд мебошад, ба сифати мақсади асосии худ нигоҳдории сатҳи муътадили нархҳо дар давраи дарозмуҳлат интихоб намудааст.

Суръати гардиши пул ин муносибати байни маҷмӯи маҳсулоти дохили ва нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пулиро мефаҳмонад. Суръати гардиши пул ба сатҳи амалиёти бозор, хусусан ба маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар алоқамандии зич дорад. Аз ҳамин лиҳоз барои арзёбии нишондиҳандаҳо бояд ММД-и номиналӣ, агрегати пулии М2, шохиси нархҳои истеъмолӣ, ММД-и ҳақиқӣ ва суръати гардиши пулро мувофиқи формулаи Р.Дж. Фишер мавриди таҳлил қарор дод.

Ҷадвали 1. Арзёбии суръати гардиши пули дар солҳои 2007-2017

мувофиқи формулаи Фишер: $V = \frac{P \cdot Y}{M} = \frac{ММД}{М}$

Нишондиҳандаҳо	007	008 ²	009 ²	010 ²	011 ²	012 ²	013 ²	014 ²	015 ²	016 ²
ММД номинали	272,2	2779,7 ¹	7609,3 ¹	0668,8 ²	4704,7 ²	0069,3 ³	6161,1 ³	0524,5 ⁴	5600,0 ⁴	8600,0 ⁴
М2	027	410 ¹	955 ¹	602 ²	972 ²	864 ³	743 ⁴	626 ⁵	822 ⁵	452 ⁵
ДММД	12,5	19,7 ¹	11,8 ¹	05 ¹	09,8 ¹	09,3 ¹	06,4 ¹	03,7 ¹	06,0 ¹	06 ¹
ММД ҳақиқӣ	241,9	0676,4 ¹	5750,7 ¹	9684,5 ¹	2499,7 ²	7510,8 ²	3986 ³	9078,5 ³	3018,8 ⁴	5849,0 ⁴
Суръати гардиши пул %	,0	,1 ⁹	,0 ⁹	,9 ⁷	,3 ⁸	,8 ⁷	,6 ⁷	,2 ⁷	,8 ⁷	,9 ⁷

Нақша ҳисоб карда шудааст: Агентии омили назди Президенти ҶТ, Душанбе, 2015. – С. 195, 326, 330; Ҷамҷунин, 2014. – С. 202, 333, 337; Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2007/12 (113); Ҷамҷунин. 2006/12 (137); ҳамон ҷо 2012/10 (195). Маҷмуаи омили Тоҷикистон: 20-соли Истиқлолияти давлати Душанбе, 2015.

Қобили зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фишори буҳрони молиявии ҷаҳонӣ нигоҳ накарда, дар соли 2016-ум устувории нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро нигоҳ

дошт, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ зиёда аз 48 млрд. сомонӣ ва суръати афзоиши он бошад, ба 6 фоиз баробар шуд²².

Тағйирёбии суръати гардиши пул дар ҳолати афзоиш ёфтани амалиётҳои иқтисодӣ меафзояд. Бинобар ин сабаби паст гардидани ҳаракати муҳочирони меҳнатӣ, сустшавии суръати рушди иқтисодиёт дар кишварҳои шарикони асосии савдо (Русия, Туркия, Чин ва Қазоқистон) ва коҳиш ёфтани ҳаҷми содироти ватанӣ ба рушди ММД-и кишвар таъсир мерасонад.

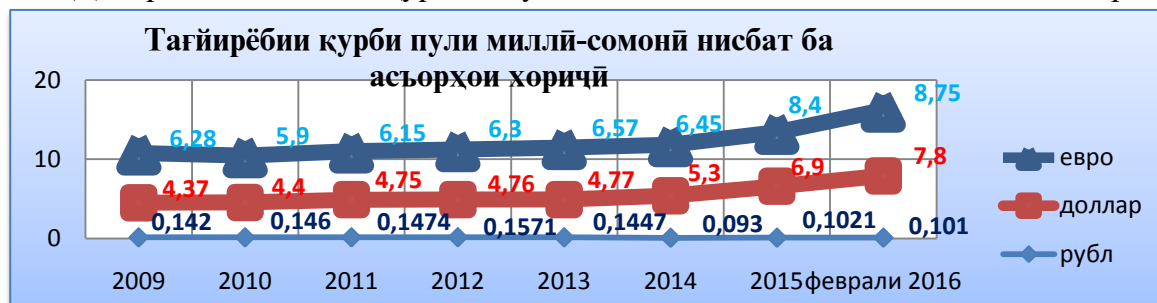
Инчунин аз таҳлилҳои пешакӣ муайян гардид, ки бо сабабҳои вайрон шудани муносибатҳои иқтисодӣ сиёсии давлатҳои тараққиқарда ва қабул намудани таҳримҳо боиси суст шудани воридоти сармояи муҳочирони меҳнатӣ мегардад. Тибқи маълумоти расмӣ омории БМТ, интиқоли маблағҳои пулии муҳочирони меҳнатӣ дар соли 2015 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшуда 3,83 млрд. доллари ИМА-ро ташкил дод, дар соли 2016 бошад, ин нишондиҳанда ба 1 млрд. 278 млн. доллар расида, се маротиба ва ё худ ба андозаи 66% коҳиш ёфтааст.

Тибқи ақидаи коршиноси масоили иқтисодии маркази таҳлили макроиқтисодӣ ва пешгӯии Русия Игор Поляков, сатҳи рушди саноат ва истихроҷи канданиҳои ғоиданоки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи ҳеле ночиз қарор доранд ва маҳз бо ҳамин сабаб Тоҷикистон ба сегонаи кишварҳои шомил аст, ки шумораи зиёди муҳочирони қориаш дар Русия ғайриқарор доранд. Новобаста аз таъсири омилҳои манфии берунӣ, фишорҳои қурби асъори хориҷӣ ва суст гардидани сатҳи талабот, тағйирёбии таваррум дар ҷумҳури раванди муътадил дошта, нишондиҳандаи он нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ дар сатҳи паст қарор дошт. Бояд қайд намуд, ки дар ин давра тағйирёбии нисбатан бештари сатҳи нархҳо асосан дар аввали сол мушоҳида гардид, ки дар натиҷаи таъсири омилҳои хусусияти мавсимӣ ва фишорҳои берунӣ дошта ба амал омад²³. Аз ҷумла, раванди коҳишёбии интиқолҳои пулӣ ва дар миқёси ҷаҳон устуворшавии қурби доллари ИМА ба пастравии қурби сомонӣ ва болоравии нархи маҳсулоти асосии воридотии ки талаботи доими дошта (ба монанди орд, раған, маводи шустушӯй ва доруворӣ) сабаб гардид, зеро атрофи 65 фоизи маҳсулоти сабади нархҳои истеъмолиро маҳсулоти воридшаванда дар бар мегирад. Мувофиқи ҳисобҳо дар 9 моҳи соли равон сатҳи афзоиши нархҳои воридотӣ 2,97 банди фоизии таварруми бавуқӯъ омадаро ташкил намуд.

Сарфи назар аз ин, тамоюли коҳишёбии шохиси нархҳои ҷаҳонии мол ва ашёи хом (бахусус, маводи ғалла ва сӯзишворӣ) ба муътадили сатҳи таваррум мусоидат намуд.

Бонки миллии Тоҷикистон дар асоси моддаи 4 Қонуни ҶТ “Дар бораи танзими бозори асъор ва назорати асъор”[1]. ба ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ дастур дод, ки тамоми маблағҳои рубли русии ба номи шахсони воқеӣ аз хориҷа бе қушодани суратҳисоби бонкӣ воридшударо мубодила намуда, ба интиқолгирандаҳо танҳо пули миллий – сомонӣ пардохт намоянд. Ин пешниҳод барои устувор нигоҳ доштани мақоми пули миллий – сомонӣ ҳамчун воситаи ягонаи муомилоту пардохт ва ба танзим даровардани гардиши асъори хориҷии нақд дар кишвар ба роҳ монда шуда аст. Қайд кардан зарур аст, ки ҳолати қурби пули миллий-сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ то моҳи феввали соли 2016 дар диаграмма оварда шудааст.

Диаграммаи №1. Қурби пули милли-сомонӣ нисбат ба асъори хориҷӣ

Сабаби асосии якбора коҳиш ёфтани харидории пули миллии сомонӣ нисбати асъори хориҷӣ ин, пеш аз ҳама, вазъи сиёсӣ дар ҷаҳон мебошад. Пурқувватшавии қобилияти харидории доллари амрикоӣ ва евро боиси ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисодиёти ин давлатҳоро нишон медиҳад. Инчунин коҳишёбии қурби пули милли аз омилҳои зерин вобастагӣ дорад:

- кам шудани вуруди асъори хориҷӣ ба ҷумҳури аз тамоми манбаъҳо, аз он ҷумла аз ҳисоби кам шудани ҳаҷми интиқолҳои пулии шахсони воқеӣ-33,3 фоиз;
- коҳиш ёфтани ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ;
- маҳдудшавии дастрасии ташкилотҳои қарзӣ ба қарзҳои асъории банкҳои хориҷӣ;
- ноустувории рушди иқтисодиёти кишварҳои шарикони асосии савдо ва пастравии қурби пули миллии ин кишварҳо, бахусус Федератсияи Русия ва Қазоқистон;

Яке аз нишондиҳандаи дигаре, ки ба иқтисодиёт таъсир мерасонад, ин ҳаҷми гардиши пул мебошад. Ҳаҷми гардиши пул ин кулли воситаҳои пардохтӣ, харидорӣ ва пасандозҳои мебошанд, ки ба шахсони ҳуқуқӣ воқеӣ ва давлат тааллуқ доранд. Тавассути ин гуна маблағҳо субъектҳои иқтисодӣ байни ҳамдигар амалиётҳои молиро пулии худро ба роҳ монда, чараҳои мубодилаи хизматрасониҳои гуногунро мавриди амал қарор медиҳанд.

Дар натиҷаи рушди нумуи истеҳсолот диверсификатсияи маҳсулот, гуногуншаклии хизматрасониҳо ва пайдоиши таҳаввули нави мубодила дар бозор инчунин афзоиши талаботи аҳоли ба молҳои гуногуни ҳозиразамон сохтор ва таркиби ҳаҷми пул тағйир меёбад.

Тағйирёбии суръати гардиши пул ба дигаргунашавии ҳолати пардохтпазирии талабот таъсир мерасонад. Дар ҳолати доимо яхела будани гардиши мол афзоиши суръати гардиши пул талаботи пардохтпазирро низ зиёд мегардонад ва ё баръакс. Зиёдшавии суръати гардиши пул, аз як ҷониб, ҳаҷми пулро таъмин намуда, он метавонад ба таври мусбат ба гардиши мол таъсир расонад ва дар ин ҳолат талабот ба пул пурра қонеъ мегардад ва пулҳои иловагӣ бароварда намешаванд.

Аз ин лиҳоз, сусти кардани суръати гардиши пул яке аз роҳҳои пешгирии сатҳи таваррум ба ҳисоб меравад. Бинобар ин мувофиқи маълумоти омории дар Ҷумҳурии Тоҷикистон унсурҳои пулӣ дар солҳои 2007-2016 мавриди таҳлил қарор дода мешаванд.

Ҷадвали 2. Унсурҳои пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2016

Нишондиҳандаҳо	007	008	009	010	011	012	013	014	015	016	2
Пули нақд (0)	24,5	019,4	402,9	768,3	002,6	709,0	402,0	140,0	054	380	4
Ҳаҷми пули милли (1)	026,9	409,9	949	602	214,2	464	316	974	885	148	5

Нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул (M2)	026,9	409, 9	949	602	214, 2	334, 0	014, 0	903,0	826	116	6
Мультипликатор M1 (M2/ПЗ)	,01	,99	,05	,85	,84	,85	,90	,89	,96	76	0.
Мультипликатор M1 (M2/ПЗ)	,01	,99	,05	,98	,99	,01	,05	,05	,96	90	0.
Суръати гардиши ҳаҷми пул M1 (ММД/M1)	,0	,1	,0	,9	,6	,6	,3	,1	,3	4	9,
Суръати гардиши нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул M2 (ММД/M2)	,0	,1	,0	,9	,6	,9	,2	,8	,2	9	7,

Нақша ҳисоб карда шудааст: Агентии омили назди Президенти ҚТ, Душанбе, 2015. – С. 195, 326, 330; Ҳамчунин, 2014. – С. 202, 333, 337; Бюллетени омили бонкӣ. – Душанбе, 2007/12 (113); Ҳамчунин. 2006/12 (137); ҳамон ҷо. 2012/10 (195). Маҷмуаи омили Тоҷикистон: 20-соли Истиқлолияти давлатӣ, Душанбе, 2015.

Дар соли 2016 аксари унсурҳои пулӣ, ки ҳаҷми пулро дар иқтисодиёт инъикос менамоянд раванди рӯ ба зиёдшавиро доранд, ки аз афзоиш ёфтани маҷмӯи талабот ба ғаёлонокии иқтисодиёт гувоҳӣ медиҳад. Ҷӣ тавре ки дар ҷадвали 2. оварда шудааст, нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пули миллии соли 2016 нисбати соли 2015-ум 10,5 ғоиз афзоиш ёфтааст. Дар соли баррасишаванда суръати афзоиши ҳаҷми пули миллии 10,5 ғоизро ташкил менамояд, ки боиси зиёдшавии даромади аҳолиро нишон медиҳад. Инчунин таҳлилҳо нишон дод, ки ҳаҷми пул бо тағйир ёфтани нишондиҳандаҳои дигари макроиқтисодӣ сол то сол афзоиш ёфта истодааст. Ин тағйирёбӣ ба беҳтар шудани гардиши сатҳи истеҳсолот оварда мерасонад. Боиси қайд аст, ки солҳои охир маҷеи низоми бонкӣ дар самти пешниҳоди қарз ба баҳши истеҳсолӣ, афзоиши шумораи муштарӣён, тавсӣи шабақаҳои қарздиҳии хурд, ҷалби сармоя ва амонатҳои шаҳрвандон беҳтар шуда истодааст. Соли 2016 маблағи умумии сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ беш аз 12 млрд. сомони ро ташкил дод, аз ҷумла 5 млрд. сомонӣ қарзҳои хурд додаанд, ки қариб 1 миллиарди онҳо ба ноҳияҳои дурдасти қуҳистон рост меояд²⁴.

Ҷадвали 3. Сандуқи қарзии бонкҳо тиҷорати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шаклҳои қарз	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сандуқи қарзии бонкҳои тиҷоратӣ	2621,9	3241,2	4191,8	4708,9	7178,2	9396,7	10937,3
Қарзҳои қолабӣ	2044,6	2702,2	3619,5	3892,3	771,8	7224,0	7784,3
Нисбати маблағи умумӣ %	77,9	83,3	86,3	82,6	80,4	76,8	71,1
Қарзҳои ғайриқолабӣ	319,3	305,4	279,3	386,1	423,3	179,8	960,9
Нисбати маблағи умумӣ %	12,2	9,4	6,6	8,2	5,9	1,9	8,8
Қарзҳои шубҳанок	106,7	29,9	75,1	125,8	367,8	99,6	262,2
Нисбати маблағи умумӣ %	4,0	0,92	1,79	2,67	5,12	1,06	2,40
Қарзҳои хатарнок	49,2	36,2	45,1	84,6	76,7	620,2	264,1

	Нисбати маблағи умумӣ %	1,88	1,12	1,08	1,8	2,46	6,6	2,41
	Қарзҳои бекорӣ	102,0	167,3	172,8	219,8	438,3	1272,9	1665,7
	Нисбати маблағи умумӣ %	3,8	8,16	4,12	4,67	6,1	13,55	15,2

Бояд таъкид кард, ки маблағи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2009-ум 2621,6 млн. сомонӣ ва дар соли 2015-ум 10937,3 млн. сомонино ташкил менамояд. Дар шароити имрӯза маблағи умумии қарзҳои мушкиситон дар соли 2009-ум 3,8% ва соли 2016-ум 15, 2 зиёд шуд. Агар таъсири манфии бӯҳрони молиявии солҳои 2008-2009 дар паст шудани сифати сандуқи қарзии бонкҳо то 21,6 %, бошад, дар айни замон даромаднокии дороиҳо ва сармояи бонкҳо мувофиқан ба андозаи то 0,8 ва 3,4 % мебошад. Дар натиҷаи паст шудани суръати гардиши қарзҳои қолабӣ, ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хатарнок ва қарзҳои бекорӣ, алалхусус бо пули миллии мушоҳида гардида, ки афзоиши хавфи қарзӣ ва суст шудани унсури талабот бо пули миллии дар натиҷаи таъсири вазъи номусоиди берунӣ иқтисодӣ ба амал меояд. Қобили иброз аст, ки афзоиши назарраси пешниҳоди қарзҳо омили мусбати рушди иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Ҳаҷми ҷунин қарзҳо дар соли баррасишаванда нисбати соли гузашта 16,3 фоиз афзоиш ёфтааст.

Дар соли 2016 нишондиҳандаҳои васеи ҳаҷми пул (М4) 13.7 миллиард сомонино ташкил дода, нисбат ба ҳамина давраи соли қаблӣ 34 фоизи афзуд, ки он ба афзоиши пулҳои нақди берун аз бонкҳо (М0) ба андозаи 61.9 фоиз ва пасандозҳои дархостшаванда 64.2 фоиз саҳми бештар гузошт. Пасандозҳо бо асбори хориҷӣ бошанд дар ин давра ҳамагӣ 0,6 фоиз афзуданд.

Суръати гардиши пул нисбат ба ҳамина давраи соли қаблӣ раванди сустшавӣ дошта, 5.5. воҳидро ташкил намуд, ки зиёдшавии он талабот ба пули нақдро (дар нӯҳ моҳи соли қаблӣ 7,8 воҳид буд). Ҳамзамон сатҳи монетизатсия (таъминнокии иқтисодиёт бо пул) раванди мусбати болоравӣ дошта 26,1 фоизро ташкил намуд.

АДАБИЁТ

1. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. – Душанбе, 2008.
2. Ашуров Н. Пул, қарз, бонк / Н. Ашуров, Х. Маҳмадкаримов. - Душанбе: Ирфон 2010.
3. Иброҳимов И.Р. Муомилоти пулӣ ва қарз / И.Р. Иброҳимов. - Душанбе: Ирфон, 2012.
4. Ниёзов М. Муомилоти пулӣ ва қарз / М. Ниёзов. - Душанбе: Ирфон, 2012.

МУАММОҲОИ РУШДИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МИКРОИҚТИСОДИИ ВА МЕХАНИЗМҲОИ ТАНЗИМИ МУОМИЛОТИ ПУЛҲОИ НАҚДИЮ ҒАЙРИНАҚДИ ДАР СОЛҲОИ 2007- 2017

Дар шароити гузариш ба низоми муносибатҳои бозорӣ ва раванди ҷаҳонишавии иқтисодиёт масъалаҳои муҳиме пайдо мешаванд, ки ба нақша нагирифтани онҳо барои рушди қамолӣ ҷомеа монеа эҷод мекунад. Ин масъалаҳо аз нуқтаи назари иқтисодӣ, ба монанди суръати гардиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, шугли пурраи аҳоли бо ҷойи қор, ҳиссаи содирот ва воридот, устувории низоми бӯҷет ва тағйирёбии қурби асбӯр дар шароити иқтисодиёти қушод буда метавонанд. Бояд таъкид кард, ки дар соли 2016 идома ёфтани низоъҳои геосиёсӣ боиси зиёдшавии хавфҳои иқтисодии молиявӣ дар ҷаҳон гардида, ба суръати рушди иқтисодиёти ҷаҳон, пеш аз ҳама, дар кишварҳои рӯ ба инкишоф таъсири манфӣ расонид. Вазъи ноустувори сиёсӣ-иқтисодӣ ба тағйирёбии қурби асбӯр ва қоҳиши нархҳои ҷаҳонии ашӯи хом, аз ҷумла болоравии қурби доллари ИМА ва қоҳишҳои нархи нафт, инчунин рушди савдои ҷаҳонӣ сабаб гардид. Ҳолати бавуқӯъпайваста бо дарназардошти мавҷудияти омилҳои хусусияти сохтории давридошта ба ҷараёни маблағгузорӣ ва гардиши сармоягузориҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф монеа гардида, ғайриқолабӣ иқтисодиёти ҷаҳонро заиф намуд, ки дар навбати худ ин ба пастравии унсури талабот (хусусан сармоягузорӣ ва истеъмолот) таъсир расонид. Дар натиҷа, нархи молу ашӯи хом дар бозорҳои ҷаҳонӣ раванди поёнравиро соҳиб гардид, ки ин ба мувозинати ҳолати тавозуни пардохти аксари кишварҳои содироткунандаи мол ва ашӯи хом таъсири манфӣ расонид.

Калидвожаҳо: микроиқтисод, маҳсулоти дохилӣ, танзими муомилоти пул, тағйирёбии қурби асбӯр, содирот ва воридот.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЙ МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ И МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛИЧНЫХ И БЕЗНАЛИЧНЫХ ДЕНЕГ В 2007-2007гг

В контексте перехода к системе рыночных отношений и процесса глобализации экономики возникают важные проблемы, которые препятствуют развитию и процветанию общества. Эти вопросы можно рассматривать с экономической точки зрения, такие как рост ВВП, полная занятость населения, экспорт и импорт, стабильность бюджетной системы и изменения обменного курса в открытой экономике. Следует отметить, что продолжающиеся геополитические конфликты в 2016 году привели к росту экономических и финансовых рисков в мире и оказали негативное влияние на темпы развития мировой экономики, особенно в развивающихся странах. Нестабильная политическая и экономическая ситуация привела к колебаниям обменного курса и падению мировых цен на сырьевые товары, включая рост доллара США и снижение цен на нефть, а также рост мировой торговли. Сложившаяся ситуация, обусловленная наличием структурных и циклических факторов, затруднила поток иностранных инвестиций и инвестиций в развивающиеся страны, ослабив мировую экономику, что, в свою очередь, привело к снижению спроса (особенно инвестиций и потребления). В результате цены на сырье и товары на мировых рынках имели тенденцию к снижению, что негативно отразилось на платежном балансе большинства экспортеров товаров и сырья.

Ключевые слова: микроэкономика, валовой внутренний продукт, регулирование денежного обращения, колебания обменного курса, экспорт и импорт.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF MICROECONOMIC INDICATORS AND MECHANISMS OF REGULATION OF CASH AND NON-CASH MONEY IN 2007-2007

In the context of the transition to a system of market relations and the process of economic globalization, important problems arise that hinder the development and prosperity of society. These issues can be viewed from an economic perspective, such as GDP growth, full employment, exports and imports, fiscal stability, and exchange rate changes in an open economy. It should be noted that the ongoing geopolitical conflicts in 2016 led to an increase in economic and financial risks in the world and had a negative impact on the pace of development of the world economy, especially in developing countries. The unstable political and economic situation has led to exchange rate fluctuations and a fall in world commodity prices, including a rise in the US dollar and lower oil prices, as well as an increase in world trade. The current situation, due to the presence of structural and cyclical factors, has hindered the flow of foreign investment and investment to developing countries, weakening the world economy, which, in turn, has led to a decrease in demand (especially investment and consumption). As a result, prices for raw materials and goods on world markets tended to decline, which negatively affected the balance of payments of most exporters of goods and raw materials.

Keywords: microeconomics, gross domestic product, monetary regulation,

Сведения об авторах: *Умаров Х.У.* – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономика и управления туризма. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17

Кодирова Н.С. - Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса, кафедры банковского дела. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17

Information about the authors: *Umarov H.U.* - Tajik National University, Doctor of Economics, Professor of Economics and Tourism Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave

Kodirova N.S. - Tajik National University, 2nd year Master, Department of Banking. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave

УДК: 323/324 (575.3)

**МАФҲУМИ «МОДЕРН» ВА ТАҲЛИЛИ
ОН ДАР ИЛМИ СИЁСӢ**

Гуломзода С. Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи омӯзиши категорияҳои сиёсӣ дар мавриди таҳқиқи инкишофи сиёсӣ бо мафҳуми «модернизатсияи сиёсӣ» пайваста аст. Модернизатсияи сиёсӣ концепсияи илмие мебошад, ки начандон таърихи тӯлонӣ дорад. Он чун қисмати сиёсатшиносии махсус дар солҳои 50-60-уми асри XX дар зери таъсири омилҳои гуногун пайдо гардидааст.

Мафҳуми «модернизатсия» аз калимаи «муосир» (муосир) бармеояд. Ин калима дар поёни асри XX барои муайян кардани равандҳои техникӣ ва истеҳсоли истифода мешуд. Концепсияи муосирсозии (модернизатсия), ки бо проблемаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ алоқаманд аст, бо концепсияи «муосир», ки пайдоиши он ба тадқиқоти таърихи фарҳанг ва санъат («санъати муосир») алоқаманд аст. Мувофиқи маълумотҳо махсусан дар бораи пурмухтаво истифода бурдани ибораҳои «модернизатсия», «муосир» ва «модерн» бо калимаҳои санъати тасвирии «модернити» (ба маънои тарҳҳои бадеии асрҳои XIX - асри XX) ва «модерн» (дар маънои аслии санъати тасвирии асри XX).

Замони «Модерн бузург» бо пайдоиши масеҳият алоқаманд аст. Калимаи «муосир» дар Аврупои қадим дар охири асри VII барои истифода бурдани мавқеи расмӣ ҳамонодавраи масеҳӣ ва пешгӯҳои румӣ, дар замони Румиён истифода мешуд. Дар давраҳои баъдӣ мундариҷаи ин концепсия тағйир ёфт, аммо танҳо замони равшангарӣ ва сипас романтикизм онро бо маънои мафҳуми муосир мутобиқ намуд. Аз ҳамон замон калимаи «муосир», ҳар гуна баррасӣ шуд, ки он ба ифодаи аслии мавқеи воқеан навшудаи ҷаҳон замонавӣ мусоидат мекунад. Дар тадқиқоти муосирӣ фарҳангӣ ва тамаддунӣ Modern-Modern ё Big Modern ба давраи ибтидоӣ нави, ки бо Ренессанс ва Ислохотҳои оғоз ёфтааст, ва бо гузашти як даҳсолаи охири асри XX бо таъсири падидаи постмодернизми ҷаҳонӣ ба охир расид.

Ба андешаи муҳаққиқ Н.С. Муродова фаҳми «модерн» ё «модернизатсия», ки аслан маънои замонашавиро дорад, дар ҷодаи гуногуни муносибатҳои инсонӣ ба миён омада, ифодакунандаи наовариҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Оид ба масъалаи мазкур дар байни муҳаққиқон андешаҳои гуногун ҷой доранд. Баъзе аз таҳлилгарони сиёсӣ мафҳуми «модерн»-ро чун муосиршавӣ қабул намудаанд, лекин бо баъзе сабабҳо онҳо қайд мекунанд, ки он наметавонад моҳияти аслии мафҳуми «модернизатсия»-ро таҷассум намояд.

Махсусан, мо метавонем дар бораи замони муосирӣ ҳозиразамон гап занем, ки он «муосир» - ро аз лиҳози таҷрибаи кишварҳои ғарбӣ таъкид мекунад, ва онро дар ҳаёти сиёсӣ низ мушоҳида мекунем. Аз нуқтаи назари муҳаққиқон, агар ба муҳити замонавӣ мо давраи баъди инқилобҳои аврупоӣ (махсусан инқилоби англисии 1640-1642) дохилнамоем, пас давомнокии тамоми навҳои он ба давраи гузариши давлатҳои пешрафта ба ҷомеаи саноатӣ рост меояд. Давраи мазкур асри XX – ибтидои асри XXI фаро мегирад, ки ба фикри мо ҳамаҷун наватарин муосир ҳисобида мешавад.

Мафҳумҳои «модерн» ва «модернизатсия» дар илми сиёсӣ аз ҷониби Ш.Эйзенштадт бори аввал истифода гардидаанд.

Ба андешаи Н.С. Муродова дар фаҳми фалсафии «модерн» унсурҳои на танҳо инкишофи пешқадами сиёсӣ, балки рушди тамоми соҳаҳои ҷамъияти инсон ифода меёбад. Масалан, ба таври зайл ҳал ёфтани масъала дар ташаккули илм ҳамаҷун натиҷаи ақлҳои инсонӣ қабул гардидааст. Мутафаккирони зиёд барои ошкор соختани қонунҳои инкишофи ҷамъияти инсонӣ ва ҷомеаҳои замони муосир, онро чун натиҷаи заҳмати

ақлони инсон дониста, нусхабардори раванди Эҳёро рад месохтанд, исботи далеле доштанд, ки танҳо ақли одамӣ қодир аст, мустақилиятро касб намуда, ба муқобили қудрати ҳокимияти якка ва анъана барояд. Ба андешаи файласуфон «модерн» чун шакли махсуси ҳаёти европоӣ ва тамаддуни европой мебошад [5, с. 23].

Ӯ инчунин қайд мекунад, ки фаҳми иҷтимоии мафҳуми «модернизатсия» дар раванди бузурги тағйирпазирии ҷомеа аз низоми анъанавӣ ба низоми муосир баён мешавад. Дар ин маврид модернизатсия дар се маъно интишор гардидааст. Аввалан, чун инкишофи дохилии кишварҳои Европай Ғарбӣ ва Америкаи Шимолӣ дар Замони нав. Дуюм, модернизатсияи босуръати кишварҳоеро, ки дар натиҷаи инкишофи бошитоб меҳоханд, ба сатҳи рушди кишварҳои мутамаддин баробар шаванд. Сеюм, инкишофи муътадили пай дар пайи кишварҳои ғарбӣ-европой мебошад, ки ба воситаҳои ислохот ва навоариҳо амалӣ гардида ба ҷомеаи индустриалӣ мубаддал шудаанд. Дар таҷрибаи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол шакли дуҷуми зоҳиршавии модернизатсия ба назар мерасад, ки бо истифодаи тарҳи босуръати модернизатсия ба сатҳи инкишофи кишварҳои мутамаддин расиданро, вазифаи худ медонад [5, с.23].

Дар натиҷаи таҳлили мафҳуми модерн ақидаҳои олими рус А. Дугин хело ҷолиб аст. Ӯ диалектиаи падидаи «модернизатсия»-ро дар самти сифатӣ шарҳ дод. Дугин ин концепсияро ҳамчун як варианти умумии гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ, ки дар андозаи парадигматикӣ гирифта шуда ба ҷомеаи муосир нигаронида шудааст, қабул кард [1, с.21]. Аммо ин раванд танҳо дар ҷаҳонҷӯбаи таърихӣ асрҳои XVIII-XX ҷойгир карда нашудааст ва ба фазои Аврупои Ғарбӣ ва Амрикои Шимолӣ маҳдуд нест. Азбаски мо дар бораи ду парадигма гап мезанем, раванди гузаштан аз як то ба дигар дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ ва дар минтақаҳои мухталиф гуногун аст. Ҳатто дар қадимтарин мавзеи инкишофи сиёсӣ ва дар ҷамъияти мусир дар сиёсат, фарҳанг, технология, унсурҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии «модернизатсия» пайдо мешаванд, ки дар чун парадигма ғайиб мешавад. Замонашавӣ аз ин рӯ, модернизатсия дар замони нав раванди асосии сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва технологӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо он падидаи номатлуб набуд, балки натиҷаи ҷамъшавии бардавоми майлҳои аз парадигмаи ҷомеаи суннатӣ ба «ҷомеаи муосир» равона карда шуда буд.

А. Дугин, дар асоси таҳлилҳои сиёсӣ ва фалсафии муаллифони гуногун, ҷолибияти парадигмаи «ҷомеаи анъанавӣ» ва «ҷомеаи муосир» нишон медиҳад, ки онҳо ба хусусиятҳои асосии сифатӣ тавсиф мешаванд. Мафҳуми «модернизатсия» дар илми сиёсӣ ҳосияти хосро соҳиб аст. Дар он модернизатсияи сиёсӣ чун тағйирпазирии намунаҳои ҷомеаи анъанавӣ ба намунаҳои ҷомеаи муосир дар макон ва замони гуногуни таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба амал меоянд, фаҳмида мешавад. Ё модернизатсияи сиёсӣ чун гузариш аз «ҷомеаи пӯшида» ба «ҷомеаи кушод», аз низоми барҷомондаи дер мутобиқшаванда ба олами беруна ба низоми ташаққулибондаи тарҳи рушдӣ мебошад, ки чун ҳолати намуна – модернизатсия қабул гардидааст [1, с.18].

Мафҳуми «модернизатсия», аслан, дар низоми донишҳои кишварҳои Ғарб ташаққулибонда, ифодаи воқеияти ҳаёти сиёсии минтақа ба ҳисоб мерафт. Ба фикри Н.С. Муродова модернизатсия арзишҳо ва тасаввуроти навро нисбати соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дар бар мегирад. Дар мавриде, ки сухан оид ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа меравад, сиёсат чун яке аз омилҳои асосии дигаргуниҳо қабул мешавад, зеро дар ҷомеаи имрӯза сиёсат баранда ва пояи ҳаракатдиҳандаи соҳаҳои дигари ҷомеа ҳисобида мешавад [5, с.53].

Муҳаққиқи истифодаи мафҳуми модернизатсияи сиёсиро дар ду маврид таҷассум мекунад. Аввало, ба сифати раванди инкишофи сиёсӣ ва баъдан чун таълимоти илмӣ [5, с.54].

Ҳосияти сиёсии мафҳуми «модернизатсия» дар мавриди яқум ва дар фаҳми илми муосир бештар ба амал ва ғайбияти давлат вобаста аст, ки онро муҳаққиқи Зокиров Г.Н. чунин маълум месозад: «Модернизатсияи сиёсӣ - ҳамчун қўшиши давлат ва системаи сиёсии ҷомеа, ки чандон инкишоф наёфтаанд ва ба ҷомеаи мутамаддин расидани онҳо, фаҳмида мешавад». Раванди мазкур дорои марҳилаҳои фарогирӣ, шаклҳо ва роҳҳои амалишавӣ мебошад [2, с.292]. Пас дар ин ҷо фаҳми таърихӣ фарогирии модернизатсия,

ки ба кишварҳои ғарбӣ хос мебошад начандон ба назар мерасад ва фаҳми муосири раванди модернизатсия, ки ба кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Америкаи Лотинӣ, Европайи Ҷанубу Шарқӣ муттаалиқ аст, бештар хосияти илмиро соҳиб мешавад.

Дар мавриди дуҷум модернаизатсияи сиёсӣ ҳамчун таълимоти илмӣ эътироф гардида, яке аз қисматҳои таркибии сиёсатшиносии махсус ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки масъалаи меҳварии таълимоти модернизатсияи сиёсӣ масъалаи гузариши ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи муосир, ки моҳияти назарияи мазкурро инъикос мекунад, пайдо мегардад. Замонашавии кишварҳо ва низомии сиёсии онҳо ба раванди ташаккули олиии муносибатҳои инсонӣ ҳидоят мекунад, ки мақсади таълимоти мазкурро аён месозад. Ё ҷӣ тавре ки, муҳаққиқ Г.Н. Зокиров қайд месозад: «Мақоми марказиро дар таълимоти модернизатсияи сиёсӣ асосноккунии тарҳи умумии раванди глобалии тамаддун ташкил медиҳад» [3, с. 428].

Модернаизатсияи сиёсӣ чун таълимот ба масъалаи омӯзиши инкишофи сиёсии ҷомеа, рафти таърихӣ инкишофи сиёсии пешқадам, намунаҳои инкишофи сиёсӣ ва таҷрибаҳои кишварҳои гуногун, роҳҳои гузариш ва хусусиятҳои он, раванди демократикунонӣ ва индустраликунонии кишварҳои муосирро дар бар мегирад [5, с.54].

Моҳияти илмии мафҳуми «модернаизатсияи сиёсӣ»-ро Г.Н. Зокиров дар чунин шаклҳо тавсиф намудааст:

– мафҳуми «модернаизатсияи сиёсӣ» ҳамчун таҷассуми ҷараёни ҳаёти сиёсӣ, раванду ходисаҳо, тағйироти онҳо ва сатҳи инкишофи сиёсии ҷомеа фаҳмида мешавад. Масъалаи андозанамоии инкишофи ҳаёти сиёсӣ мураккаб буда, онро зиддият ва монеаҳои мураккабтарин интизор аст. Инчунин муҳаққиқ изҳор месозад, ки то айна ҳол принципҳо ва меъёрҳои вучуд надоранд, ки амали мазкурро андозанамоӣ намоянд;

– модернаизатсияи сиёсӣ дар маънои гузариш аз ҷомеаи одӣ ба ҳаёти содаи сиёсӣ ба шакли мураккабтари ташкили ҳаёти сиёсӣ фаҳмида мешавад [2, с.293].

Пас, моҳияти илмии мафҳуми модернаизатсияи сиёсиро хосиятҳои ҷомеаи муосир ташкил медиҳанд, ки дар натиҷаҳои кӯшишҳои зиёди тӯлонӣ воқеиятро пайдо намуданд. Он ивазшавии шаклҳои ҷомеаро аз ҳолати одӣ ба олӣ ва аз анъанавӣ ба муосир муайян менамояд [5, с.54].

Тазаккур бояд намуд, ки фаҳми модернаизатсияи сиёсӣ дар асоси таҳлили ҷомеаҳои гуногун оид ба воқеаҳои сиёсии муосир истифода гардида, то андозае дарки муносибатҳои навинро дар ҷодаи сиёсат маълум месозад. Муқоисаи ҳодисаҳо ва падидаҳои сиёсӣ боиси ташаккули шуури сиёсӣ ва васеъшавии ҷаҳонбинии сиёсӣ гардида, муносибати ратсионалиро дар қабули қарорҳои сиёсӣ таҷассум намуда, ба таъмини муътадилӣ баҳри бартарафкунии низоъ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Дугин А.Г. Трансформация политических структур и институтов в процессе. / А.Г.Дугин. -Ростов-на-Дону. 2004. 342с.
2. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Ҷилди 1. / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 520с.
3. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 520с.
4. Ильин М.В. Идеальная модель политической модернизации и пределы ее применимости. / М.В. Ильин. – М., 2000. – 238 с.
5. Муродова Н.С. Модернаизатсияи сиёсӣ: моҳият, хусусиятҳо ва дурнамо. / Н.С. Муродова. – Душанбе, 2016. – 200 с.

МАФҲУМИ «МОДЕРН» ВА ТАҲЛИЛИ ОН ДАР ИЛМИ СИЁСӢ

Мақолаи мазкур бо маълумсозии фаҳми «модерн» ва таҳлили илмӣ он, ки хусусан бо раванди муосиршавӣ (модернаизатсия) алоқаманд аст, бахшида мешавад. Муаллиф дар асоси маводҳои илмӣ оид ба моҳияти таърихӣ, иҷтимоӣ ва фалсафии инкишофи сиёсии замони «модерн» маълумот медиҳад. Муаллиф андешаҳои худро оид ба хулосаҳои илмӣ муҳаққиқон иброз намуда фикри худро дар раванди таҳлили илмӣ собит месозад. Муаллиф оид ба мафҳуми «модернаизатсия» низ андешаи ронда онро чун раванди гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи муосир медонад. Модернаизатсия чун шакли инкишофи сиёсӣ баромад намуда сатҳи пешқадами ҷомеаро ошкор месозад. Муаллиф тағйироти сиёсиро чун омилҳои пешбари ҷомеа, мутаҳарриқи тартибот ва унсурҳои нави инкишоф медонад. Он талаботи навро ба миён оварда, барои пешрафти ҷомеа мусоидат мекунад. Ҳолатҳои асосии модернаизатсия дар пайдарҳамии қабули ислохотҳои сиёсӣ, дараҷаи муташаккили ҳокимияти иқтисодӣ, дараҷаи инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муносибатҳои либералӣ, таъсири берунӣ ба низомии сиёсӣ, мавҷудияти хосиятҳои боваринамоӣ ба сарварони

сиёсӣ ошкор мегарданд. Муаллиф дар натиҷаи ҳулосагирӣ андешаро оид фаҳми модернизатсияи сиёсӣ, ки дар асоси таҳлили ҷомеаҳои гуногун оид ба воқеаҳои сиёсии муосир истифода мешавад, ибраз менамояд.

Калидвожаҳо: инкишофи сиёсӣ, модерн, модернизатсия, ҷомеаи анъанавӣ, ҷомеаи муосир, индустраликунонӣ, элитаи сиёсӣ, демократия.

ПОНЯТИЕ «МОДЕРН» И ЕГО АНАЛИЗ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Эта статья посвящена определению «модерн» и его научному анализу, особенно в отношении процесса модернизации. Автор предоставляет информацию об исторических, социальных и философских сущностях «современного» политического развития на основе научного материала. Автор высказывает свое мнение о научных выводах исследователей и подтверждает свое мнение в процессе научного анализа. Автор также размышляет над понятием «модернизация» как процесс перехода от традиционного общества к современному обществу. Модернизация - это форма политического развития, раскрывающая прогрессивный уровень общества. Автор рассматривает политические изменения как ведущий фактор в обществе, двигатель порядка и новые элементы развития. Это создает новые потребности и способствует социальному прогрессу. Основные обстоятельства модернизации проявляются в последовательности политических реформ, организованном уровне экономической власти, уровне социально-экономического развития, либеральных отношениях, внешнем влиянии на политическую систему и наличии заслуживающих доверия характеристик для политических лидеров. В результате автор выражает свое мнение о понятии политической модернизации, которое основано на анализе различных обществ о современных политических событиях.

Ключевые слова: политическое развитие, модернизация, современность, традиционное общество, современное общество, индустриализация, политическая элита, демократия.

THE CONCEPT OF "MODERN" AND ITS ANALYSES IN POLITICAL SCIENCE

This article is devoted to the definition of “modern” understanding and its scientific analysis, especially in relation to the modernization process. The author provides information on the historical, social and philosophical essences of “modern” political development based on scientific material. The author expresses his opinion about the scientific conclusions of the researchers and confirms his opinion in the process of scientific analysis. The author also reflected on the concept of “modernization” as a process of transition from a traditional society to a modern society. Modernization is a form of political development that reveals the progressive level of society. The author considers political changes as a leading factor in society, an engine of order and new elements of development. This creates new needs and contributes to social progress. The main circumstances of modernization are manifested in the sequence of political reforms, the organized level of economic power, the level of socio-economic development, liberal relations, external influence on the political system and the presence of reliable characteristics for political leaders. As a result, the author expresses his opinion on the concept of political modernization, which is based on the analysis of various societies on contemporary political events.

Keywords: political development, modernization, modernity, traditional society, modern society, industrialization, political elite, democracy.

Сведения об авторе: *Гуломзода Сабзали Эмомали* – магистр 2 курса, специальности Политика и государственное управление Таджикского Национального Университета. **Адрес:** Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **+992 901 88 72 80; +992 917 64 61 60**

Information about the author: *Gulomzoda S. E.* - 2-year graduate student, of the specialty Politics and Public Administration of Tajik National University. Address: Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **+992 901 88 72 80, +992 917 64 61 60**

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ ТАРТИБИ ҲИФЗИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ

Давлатзода Эҳсон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони муосир давраи афзоиши ҳуқуқвайронкунӣ дар соҳаи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобастаро менамояд. Зеро теъдоди нашриётҳои хусусӣ, нуктаҳои сабти овоз, нуктаҳои таҷдиди фонограмма, видеотолорҳо, ташкилотҳои гуногуни хусусию давлатии ВАО, шабакаҳои радио ва телевизион, ширкатҳои мобилӣ, интернетӣ ва монанди инҳо назаррас афзуда, риояи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобастаро дар ҷаҳонӣ худ пурра таъмин намекунамд. Асардӯзӣ (плагиат) васеъ паҳн шудааст. Махсусан, ҳуқуқҳои баъзе муаллифон ва ташкилотҳои хориҷӣ дағалона поймол карда

мешаванд. Дар чунин шароит дониستاني шаклу тарзҳои ҳимояи ҳуқуқҳои муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста муҳимияти хоссаро касб менамояд.

Дар давраи ҳаёт будани офарандаи объектҳои ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста, ҳимояи ҳуқуқҳои мазкурро ҳуди онҳо ё намояндаи ваколатдори онҳо таъмин менамоянд. Пас аз марг, ҳимояи ҳуқуқҳои шахсии ғайриамволиро меросгирон, шахсе, ки тибқи васиятнома чунин амал ба зиммааш вогузор гардидааст, ташкилотҳои махсус ё прокурор таъмин менамоянд. Масалан, ҳуқуқи муаллифият, ҳуқуқи ба ном ва дахлнопазирии асар дар ҳуқуқи муаллифӣ маҳз бо ҳамин тартиб ҳимоя мешаванд. Ҳимояи ҳуқуқҳои молумулкиро шахсе ба амал мебарорад, ки барои истифодаи онҳо салоҳият дорад.

Агар муаллиф, меросгири ӯ, соҳиби ҳуқуқҳои вобаста, ҳуқуқи комили ҳудро тибқи шартномаи комил барои истифодаи истифодабаранда тахвил дода бошанд, ҳимояи ҳуқуқҳоро истифодабаранда таъмин менамояд. Дар ҳолати аз ҷониби истифодабаранда таъмин нагардидани ҳимояи ҳуқуқҳо, муаллиф, меросгири ӯ, соҳиби ҳуқуқҳои вобаста ҳимояи зарурии ҳуқуқҳоро шахсан амалӣ намуда метавонанд. Ҳангоми бастанӣ шартномаи ғайрикомил, тартиби амалӣ ҳуқуқи ҳимояро шартнома тағйир дода метавонад.

Ҳуқуқҳои амволии муаллифон ва соҳибони ҳуқуқи вобаста, ки ба ташкилотҳои махсусгардонидашуда супорида шудаанд, аз ҷониби чунин ташкилотҳо ҳимоя карда мешаванд.

Ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста аз ҷониби дилхоҳ шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки талаботҳои муқаррарнамудаи қонуни муаллифии амалкунандаи ҚТ-ро риоя наменамоянд, вайрон шуда метавонад. Қонуни муаллифии амалкунандаи ҚТ дар м. 47-чанде аз намудҳои ҳуқуқвайронкунии ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобастаро пешбинӣ менамояд, алаҳусус: 1) бе иҷозати соҳибҳуқуқ таҷдид, паҳн кардан ва тарзи дигари истифодаи объектҳои ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он; 2) паҳн, тайёр, ворид намудан бо мақсади паҳн кардани таҷҳизот ё пешкаш кардани хизмат, ки барои сарфи назар кардан ё ба сарфи назар намудани ҳар як васоити техникаи ҳифзи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он пешбинӣ гардидааст, имкон медиҳад ё мусоидат мекунад; 3) бе иҷозати соҳибҳуқуқи барҳам ё тағйир додани ҳар гунна иттилоъ дар бораи идоракунии ҳуқуқҳо.

Мувофиқи муқаррароти ҳамин модда, нусхаҳои асар ва фонограммае, ки таҳия ва паҳн намудани онҳо боиси вайрон кардани ҳуқуқҳои муаллифӣ ва вобаста ба он мешавад, нусхаҳои ғайриқонунӣ ҳисоб меёбанд. Ба ҚТ аз давлате, ки дар он ин асару фонограммаҳо ҳифз намешаванд ё ҳифзи онҳо қатъ гардидааст, бе розигии соҳиб ҳуқуқ ворид намудани нусхаҳои асарҳо ва фонограммашое, ки дар ҚТ тибқи қонуни муаллифии ҚТ ҳифз мешаванд, низ вайрон кардани ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ҳисобида мешавад.

Тартиби умумии шакли юрисдиксионӣ ва ҳимояи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста, инчунин манфиатҳои қонунро бо тартиби судӣ дар назар дорад. Тартиби судии ҳимоя хусусияти универсалӣ дошта, дар амалия бештар мавриди истифода қарор гирифта, паҳн шудааст. Воситаи ҳимояи тартиби мазкур даъво мебошад, ки тавассути он мавзӯи адолати судӣ муайян мегардад, талаботи моддӣ ҳуқуқиро нисбати ҷавобгар баён менамояд, эътирофи мавҷуд будан ё набудани муносибати ҳуқуқиро талаб менамояд.

Тартиби махсуси ҳимояи ҳуқуқи муаллифи ва ҳуқуқҳои вобаста тавассути муроҷиат ба мақомотҳои маъмурӣ ба амал бароварда шуда, аз ин лиҳоз, ин тартибро маъмурӣ низ меноманд. Тартиби маъмурӣ танҳо дар ҳолатҳои бевосита бо қонун пешбинишуда татбиқ кард.

Назари ҳуқуқҳои зехнӣ ин ҳуқуқҳоро ҳуқуқҳои *sui generis*, яъне ҳуқуқҳои махсус баррасӣ мекунад (асосгузораиш Пикард – олими белгиягӣ мебошад). Ин мавқеъ аз низомҳои мавҷудаи ҳуқуқи граҷданӣ тафовут дорад. Ду низом мавҷуд аст: 1) Низоми институтсионӣ – аз «Институтсияҳо»-и Гай маншаъ гирифта, дар Кодекси Наполеон (соли 1804) таҷассум ёфтааст: шахсон, ашё ва даъво; 2) Низоми пандектӣ (ҳамаро

фарогиранда) аз Дигестҳои Юстиниан маншаъ гирифта, дар Маҷмӯаи қонунҳои граждании Олмон (соли 1896) таҷассум ёфтааст: қисми умумӣ, тафовути ҷиддии ҳуқуқи молу мулкӣ аз ҳуқуқи ӯҳдадорӣ. (Баъдан ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ва ғимояи неъматҳои шахсии ғайримолумулкӣ).

Дар асл моликияти зеҳнӣ мисли моликият аст, вале тафовут дорад (масалан, ҳуқуқи муаллифӣ ба бегонанашаванда аст). Вале тафовут маъноӣ онро надорад, ки мо ин мафҳумро истифода бурда наметавонем. Шартан, ҳамчун истилоҳи мувофиқ (чун мафҳуми «шахси ҳуқуқӣ») ибораи моликиятро истифода кардан мумкин аст.

Бояд қайд кард, ки дар масъалаи ғимояи ҳуқуқҳои поймолшуда субъектони моликияти зеҳнӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аксаран бетафовутона муносибат мекунад. Дар ин ҳусус аз рӯи мақолаҳои дар рӯзномаю маҷаллаҳо нашршуда ба ҳулоса омадан мумкин аст. Масалан, дар яке аз рӯзномаҳо василаи поймолгардии ин ҳуқуқҳо ба таври ошкоро тасвир шудааст ва беҳаракатии соҳибҳуқуқон зери танқид қарор гирифтааст. Муаллифи мақола менависад, ки ин гуна қонуншиканиҳо бештар аз ҷониби ширкатҳои хизматрасонии провайдерӣ, махсусан ширкатҳои «Контент-провайдер», «Zervana» ва «Voice-Interactive» ба назар мерасад. Ҳадафи ширкатҳои мазкур ҷамъоварии сурудҳо ва истифодаи онҳо ба ҷои занги телефон ва SMS-хабарҳои телефонҳои мобилӣ бо тариқи пардохти маблағи иловагии мизочон мебошад. Маълум мешавад, ки тибқи шартномаи ҷой дошта, маблағи аз ин ҳисоб ҷамъшуда байни ширкатҳои мобилӣ (30%) ва ширкати ташкилкунанда (70%) тақсим мегаштааст.

АДАБИЁТ

1. Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Шартномаҳои ҳуқуқи граждани (намуна бо тафсир). Душанбе, 2009;
2. Брагинский М.И., Ветринский В.В. Договорное право: в 4-х кн. М., 1997, 2000, 2002, 2004.
3. Гражданское право. Учебник// под ред. Е.А. Суханова. М., 2000; 2004;
4. Гражданское право. В 3-х томах. Учебник/ Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 2000; 2004;
5. Гражданское право// под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. М., 1997;
6. Ҳуқуқи граждани. Қисми 1. / зери таҳрири М.А. Маҳмудов. Душанбе, 2007;
7. Ҳуқуқи граждани. Қисми 2. / зери таҳрири М.А. Маҳмудов. Душанбе, 2007

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ ТАРТИБИ ҲИФЗИ МОЛИКИЯТИ ЗЕҲНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф танзими ҳуқуқӣ ва тартиби ҳифзи моликияти зеҳнӣро баррасӣ намудааст. Теъдоди нашриётҳои ҳусусӣ, нуктаҳои сабти овоз, нуктаҳои таҷдиди фонограмма, видеоолорҳо, ташкилотҳои гуногуни ҳусусию давлатии ВАО, шабакаҳои радио ва телевизион, ширкатҳои мобилӣ, интернетӣ ва монанди инҳо назаррас афзуда, риояи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобастаро дар ғайрияти худ пурра таъмин намекунад. Асардӯзӣ (плагиат) васеъ паҳн шудааст. Махсусан, ҳуқуқҳои баъзе муаллифон ва ташкилотҳои хориҷӣ дағалона поймол карда мешаванд. Дар ҷунин шароит донишҷуи шакли тарзҳои ғимояи ҳуқуқҳои муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста муҳимияти хоссаро касб менамояд. Дар баъзе рӯзномаҳо василаи поймолгардии ин ҳуқуқҳо ба таври ошкоро тасвир шудааст ва беҳаракатии соҳибҳуқуқон зери танқид қарор гирифтааст.

Қалидвожаҳо: ҳуқуқи муаллиф, танзими ҳуқуқӣ, моликияти зеҳнӣ, тартибот, соҳибҳуқуқ, ғимояи ҳуқуқҳо.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАЩИТЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В данной статье автор обсудил правовое регулирование и процедуры защиты интеллектуальной собственности. Количество частных издательств, звукозаписывающих станций, точек записей фонограмм, видеоклипов, различных государственных и частных средств массовой информации, радио и телеканалов, мобильных, интернет-компаний и т.п. Существенно не увеличило авторские и смежные права в их деятельности. Плагиат широко распространен. В частности, права некоторых авторов и иностранных организаций нарушаются с применением насилия. В этих условиях знание авторского права и смежных прав имеет первостепенное значение. Некоторые газеты сообщают, что открыто нарушают эти права и критикуют неотъемлемость их прав.

Ключевые слова: авторские права, правовое регулирование, интеллектуальная собственность, порядок, права, защита прав.

LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION

In this article the author has discussed the legal regulation and procedures for the protection of intellectual property. The number of private publishing houses, recording stations, record points for phonograms, video clips, various public and private media, radio and TV channels, mobile and Internet companies, etc. did not significantly increase copyright and related rights in their activities. Plagiarism is widespread. In particular, the

rights of some authors and foreign organizations are violated with violence. In these circumstances, knowledge of copyright and related rights is of paramount importance. Some newspapers report that they openly violate these rights and criticize the inviolability of their rights.

Keywords: copyright, legal regulation, intellectual property, procedure, rights, protection of rights.

Сведения об авторе: *Давлатзода Эхсон* – магистр второго курса юридического факультета Таджикского Национального университета

Information about the author: *Davlatzoda Ehson* – second-year graduate student of the faculty of law of the Tajik National University

ПЕШГИРИИ ЗУРОВАРИИ ХОНАВОДАГӢ АЗ ДИДГОӢИ ТАЪЛИМОТИ ИСЛОМ

Магзумов Дилишод
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста кушиш менамояд, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳоеро ба роҳ монад, ки дасти хушунат ва зуровариро маҳдуд намуда, узви осебпазири ҷомеаро, ки қисмати онро занон ва кудакон ташкил медиҳад, зери ҳимоя ва дастгирии пайваста қарор диҳад.

Хушунат ва зуроварӣ аз диди таълимоти ислом як амали бад ва ҳеле зишт ба ҳисоб меравад. Вакте, ки мард ва ё зан аз сӯй ҳамсари худ беэҳтиромӣ, саркашӣ ва ё ҳар амали номақбули дигареро мушоҳида мекунанд, ӯ набояд дар аввалин маротиба бо ӯ бархурди шадид намуда, ӯро озор диҳад ва ё талоқ диҳад, балки мард бояд ба таври ором ва бо камоли эҳтиром ба зан фаҳмонад, ки ин амали ӯ дуруст нест барояш хушоянд намебошад. Дар чунин мавридҳо мард ба занаш аз қуръону ҳадис фармудаҳои аз бузургони дину ахлоқ ва ғайра мисол оварда, ӯро ба сӯи ахлоқи нек ҳидоят намояд. Албатта, мард набояд ба таври мудовим ва аз ҳад беш ба гуши зан насиҳат хонад, зеро он натиҷаи баръакс хоҳад дод. Вале бо риояти ҳудуд ва дар лаҳзаҳои таъсирбахш ба зан фаҳмонидани ҳуқуқи вазифаҳои ӯ ва ҳидояти ӯ ба ахлоқи нек аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мард аст. Ин марҳилаи ҳалли низоъ дар оила аҳамияти бисёр ҷиддӣ дорад, зеро басе заноне, ҳастанд, ки дар сурати шунидани насиҳати дуруст ва муассир рафтори худро ислоҳ мекунанд ва ба ин восита ихтилофи байни зану шавҳар рафъ мешавад [2.ҷ.2.71].

Худованд дар қуръони карим мардону занонро ба рафъи ихтилофот ва оштиву таҳаммули ҳамдигар даъват намуда, аз ҷумла чунин мефармояд: «ва агар зане аз шавҳараш хавфи саркашӣ ё ругардонӣ дошта бошад, пас бар онҳо боке нест, ки дар миёни худ ба навъе сулҳ оранд; ва сулҳ кори беҳтар аст» [1.129].

Бо ҳамсари худ муомилаи нек доштан дар таълимоти исломӣ яке аз аломатҳои имон ва яке аз сабабҳои асосии дар назди Худо беҳтар дониста шудани банди муъмин ба ҳисоб меравад. Паёмбари ислом ахлоқи нек ва рафтори некро нишонаи имону имондорӣ хонда, шахсонеро, ки бо оилаҳояшон муносибати хубу нқеӯ доранд чунин тавсиф кардааст: «Абуҳурайра (р) гуфтааст: Паёмбари Худо (с) фармудаанд: «Муъминоне имонашон комилтар аст, ки ахлоқашон беҳтар бошад. Ва беҳтарини шумо онҳое ҳастанд, ки бо ҳамсарони худ беҳтарин рафторро дошта бошанд» [4.х.9725].

Дар ҳуқуқи исломӣ оварда шуда аст, ки ҳуқуқи шавҳар нисбат ба ҳуқуқи падару модари зан болотар аст. Мард вазифадор аст, ки оилаи хешро ҳурмату эҳтиром намояд, хушунат кардан нисбати занро надонад. Ин вазифаи оиладорӣ аст.

Оиша (р) гуфтааст: паёмбари Худо (с) фармудаанд: «Беҳтарини шумо онҳое ҳастанд, ки бо зан ва фарзандони худ беҳтарин рафторро дошта дошта бошанд. Ва ман бо хонаводаам аз ҳамаи шумо рафтори беҳтарро дорам».

Таълимоти ислом ҳусни муошират (рафтори неқӯ) –ро бар якдигар дар оила беҳтарин амр медонад. Дар ин бобат ҳадиси мубораки пайғамбар (с) ба ривояти Имом

Бухорӣ ва муслим ҳаст, ки онҳо дар «саҳеҳайн» овардаанд ва дар он гуфта мешавад: «беҳтарини шумо касест, ки бо ҳамсараш ба некӯӣ рафтор мекунад».

Зуроварӣ алайҳи фарзанд як шакли тарбия?

Муҳимтарин вазифаи волидон таълим ва тарбияи фарзандон аст. Ба чихати назофату покӣ, иффат ва истиқомати ҷомеа, нақши модар дар боби тарбияи фарзандон ва ба воя расони насли неруманду солим муассир ва салоҳу истиқомати ҷомеа ва саодати афрод ба он вобаста мебошад, ки гувоҳи нақши меҳвари доштани мавқеи зан дар маркази доираи иҷтимоӣ аст. Аз сӯи дигар, тарбияи дурусти фарзандон дар ҳаёти минбаъдаи хонадон аҳаммияти махсус дорад, ки бисёре аз изтироботи фикри, парешонии аҳли хонадон ба иллати хуб ба роҳ намондани тарбияи онон мебошад. Ҳамчунин фарзандон бар падару модар ҳуқуқ доранд. Падарро нашоёд, ки фарзандонро зоеъ намоянд, дар тарбияи онҳо сӯстӣ ва тасоҳул намояд ва ба масолеҳи онҳо қоим набошад. То ҷое, ки агар байни падару модар ҳамдигарнофаҳмӣ бошад, ҳаққи фарзандон ҳаргиз ва ба ҳеч вачҳ соқит нагардад.[2.75.]

Масъулияти фарзандонро бояд мавриди таваҷҷуҳ қарор дод, зеро фарзанд амонати Худои таолост назди падару модар рӯи Худои адои ҳуқуқи ин амонатро дар маҷмааи қиёмат дархост хоҳад кард: «Эй муъминон, ҳештан ва аҳли хонаи худро аз оташе, ки оташафрузи он мардум ва санғҳо (бӯто) бошанд, нигоҳ доред! Фариштагони дуруштхӯ, саҳтрӯ ба он оташ маваққаланд, Худоро дар он ҷой ба онҳо фармудааст, нафармонӣ намекунанд ва он чи ро мекунанд, ки ба онҳо ҳукм мешавад»[1.560].

Зуроварӣ нисбати зан ва кудак танҳо аз шаллоқ задан ва таҳқир кардан иборат набуда, якчанд шаклҳои дигарро низ дар бар мегирад.

1. Хушунат ва сӯи истифода
2. Таҷовузи ҷисмонӣ ва ҷинсӣ
3. Истисмори иқтисодӣ
4. Бепарвоӣ ва саҳлангорӣ
5. Рӯи турш кардан ва пайваста сарзаниш кардан
6. Истифодаи алфози носазо
7. Дикқат надодан ба суҳанони кудак ва камарзиш шуморидани фикру

андешаи ӯ

8. Маҳрум кардани кудак аз иртиботот бо дигарон – амале, ки ба хусус кудакони маъҷуб дар маърази он қарор дода мешаванд.

Дар робита ба ин масала ректори донишгоҳи Ал-азҳари миср Шайх Муҳаммад Саиди Тантовӣ чунин мефармоянд: таҷовузи равонӣ ва отифии кудакон нақзи ҷиддии ҳуқуқие мебошад, ки ислом барои кудак муқаррар намудааст. Падару модарон ва онҳое, ки бо кудакон сару кор доранд, барои бо меҳрубонӣ, муҳаббат ва раҳму шафқат фаро гирифтани онҳо, дур кардани онҳо аз дағалӣ ё сарзаниши каломӣ ва ҷисмонӣ, масъул мебошанд. Паёмбар (с), ки барои мо олитарин намуда иборат аст, дар робита ба муомила бо кудакон мефармояд: «аз мо нест касе, ки ба кудакон раҳму шафқат зоҳир накунад»

Зуроварии хонаводагӣ ба маънии томаш падидаи печида, ки зулми ҷисмонӣ, таҷовузи ҷисмӣ, озори каломӣ, зулми равонӣ, маҳрумияти отифӣ, безътиной, ба эҳтиёҷоти моддӣ ва маънавии занон ва кудакон воғузори кудакон бидуни дикқат ба шахсе, ки бояд онҳоро нигоҳу бин намояд, ё супоридани онҳо ба шахс ё муассисаи маълумро дар бар мегирад. Дар доираи васеи худ, хушунат метавонад дар хона ё мактаб, дар куча, кор ё муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ сурат гирад.

Сӯстӣ дар муқобилият бо хушунати оилавӣ ва иҷтимоӣ алайҳи кудакон ва бе парвоӣ нисбат ба уҳдадорӣ оиди муҳофизати онҳо аз чунин хушунат метавонад боиси оқибатҳои нохуш гардад. Бояд ба ду нуқта дикқат дод:

Аввалан, меъёрҳои ҳукмфармои ҷомеа метавонанд ба ин ҷашм пушанд, ё ҳадди ақал чизи нодурустero дар ҳама ё баъзе одатҳои хушунатомез, ки пай дар пай в азор-зор рух медиҳанд, пайдо накунанд. Вақте, ки чунин ҳодиса рух медиҳад зан ё кудак қурбонии хушунат наметавонанд дар бораи хушунат нисбат ба худ хабар диҳад. Сабаби

он бовариест, ки ҳеч касс ба онҳо хоҳиши кумак кардан надорад, чунки ҳар онҷӣ рух медиҳад, метавонад ҳамчун як падидаи қобили қабул пиндошта шавад.

Баъдан, таъсири манфии ин одатҳо ба ғайр аз мавридҳои. ки мустакиман боиси худкушии занон, марги кудак ё расонидани осеби ҷиддӣ ба онҳо мегардонанд, метавонад ноаён ё ғайри қобили эҳсос боша два пай бурдани он метавонад мушкил бошад. Чунин таъсирҳо ба чуз дар муддати тӯлонӣ метавонанд зоҳир нашаванд. Зарари равонӣ метавонанд бо ноумедӣ, набудани боварӣ ба худ, хониши наҷандон хуб дар мактаб, инзиво ва набудани шавқ ба иштирок дар ҳеч гунна машғулият, ҷӣ дар оила, ҷӣ дар мактаб ё ҷӣ дар ҷомеа шиддат гирад. Кудаконе, ки мавриди чунин хушунат қарор мегиранд, имкон дорад ба одатҳои бад майлу рағбат пайдо намоянд, аз хона гурезанд ё ҳатто қасди худкушӣ кунанд.

Баъди мушоҳидаҳо ва таҷрибаҳои аёнии зиндагӣ ва барасии китобҳои марбут ба таълимоти исломӣ ва ғайра. Чунин натиҷа бояд гирифт, кидар ҳар хонадоне хушунат ва зуроварӣ ҳамчун «қоидаи зиндагӣ» қабул гаштааст, кудакон бештар зарар мебинанд, зеро аз як тараф шоҳиди зарбу лати модар аз ҷониби падар ва аз тарафи дигар «қурбон»-и аламгирии модар мегарданд.

Фарзанде, ки дар чунин муҳит ба воя мерасад, аввалан маънос ва руҳафтода гашта, дар оянда як шахси бечуръат ва тарсӯ мегардад. Сониян, чун ба воя бирасад дар ҳаёти оилавии худ аз ҳамон принципҳои истифода менамояд, ки худ дар хурдӣ мушоҳида менамуд, яъне зӯроварии хонаводагӣ барои ӯ «қоидаи зиндагӣ», яъне як амали муқаррарӣ махсуб меёбад.

Имрӯз дар ҷомеаи мо чунин қабул шудааст, ки задани кӯдак як шакли тарбия аст.

Бояд дар хотир дошт, ки аз ҳама гунна ҷазои ҷисмонӣ ҳамчун воситаи одобомӯзии кудакон бояд дури ҷуст. Падару модари кӯдак, муаллим ё корманд ҳеч гоҳ набояд ба он рӯ оранд. Усулҳои зиёди дигари омузонидани одоб даст кашидан аз додани ҳадяҳо, машварат додан ва насиҳат кардан, муваққатан инзиво кардан, ё шартан маҳрум кардан аз фароғат ва вақт барои бозиро дар бар мегиранд. Ин ва дигар усулҳо, ки кудак онҳоро ҳамчун як шакли одобомӯзӣ ё ҷазо мепиндорад, дар муқоиса ба ҷазои ҷисмонӣ барои расонидани матлаб ба кӯдак, ба монанди таъкиди анҷоми амале ё дури ҷустан аз он, самарай бештар доранд. Таҳқиқотҳои муосир алайҳим оқибатҳо ва таъсири манфии шаллоқзанӣ ҳамчун усули тарбиявӣ ҳушдор медиҳад, чунки он метавонад хоҳиши бо хушунат ва зӯроварию воқуниш нишон доданро ба миён орад. Таҳқиқотҳо ба он далолат мекунад, ки бештари калонсолоне, ки ба таълими одоб ба кудакон ё муносибат бо онҳое, ки аз ҳудашон заъифтаранд, ба хушунату зӯроварӣ рӯ меоранд, умуман дар кӯдакӣ ҳудашон қурбонии хушунат буданд.

Қайд намудан зарур аст, ки масъулият ва тарбияи фарзандонро бояд амри муҳим шуморид, зеро фарзанд амонати Худои таолост назди падару модар инчунин Бо ҳамсари худ муомилаи нек доштан чун худованд адои ҳуқуқи ин амонатро дар маҷмааи қиёмат дархост хоҳад кард: «Эй муъминон, ҳештан ва аҳли хонаи худро аз оташе, ки оташафрузи он мардум ва сангҳо (бутҳо) бошанд, нигоҳ доред! Фариштагони дуруштхӯ, сахтрӯ ба он оташ маваққаланд, Худоро дар он ҷӣ ба онҳо фармудааст, нафармонӣ намекунанд ва он чи ро мекунанд, ки ба онҳо ҳукм мешавад» [1.560].

Қобили зикр аст, ки мо бояд дар атрофии пешвои миллат муттаҳид шуда, ҳама аз як гиребон сар барорем, ҷихати ободии ватан, ободии оила, тарбияи фарзандон саъйи кушиши худро дарег надорем.

АДАБИЁТ

1. Қуръони карим ба тарҷумаи тоҷикӣ. Душанбе. 2011.
2. Китоби мавъизаҳо. Душанбе 2013.
3. Муваффақият дар издивоҷ. Муҳаммад Ҳасан ибни Абдуррахмон. 2003.
4. Маснади Имом Аҳмад. Берут. 2009.
5. Раҳимов Х. Нурув А. Педагогика. Душанбе, 2007.
6. Сунани Тирмизӣ. Миср. 2008.

ПЕШГИРИИ ЗУРОВАРИИ ХОНАВОДАГӢ АЗ ДИДГОӢИ ТАЪЛИМОТИ ИСЛОМ

Дар маҷмуъ аз ин мақола метавон чунин натиҷа гирифт, ки таълимоти ислом ҳусни муошират (рафтори некӯ)–ро бар якдигар дар оила беҳтарин амр медонад. Инчунин бо ҳамсари худ муомилаи нек яке аз аломатҳои имон ва яке аз сабабҳои асосии дар назди Худо беҳтар доништа шудани банди мӯмин ба ҳисоб меравад. Паёмбари ислом ахлоқи писандида ва рафтори некро нишонаи имону имондорӣ хонда, ҷамъиятро ба он таъкид менамуд. Ба ин хотир дар мавриди масъулият ва тарбияи фарзандон набояд бетаваҷҷуҳӣ изҳор намуд, чунки дар ҳар хонадоне хушунат ва зурварӣ ҳамчун «қоидаи зиндагӣ» қабул гаштааст, кудакон бештар зарар мебинанд, зеро аз як тараф шохиди зарбу лати модар аз ҷониби падар ва аз тарафи дигар «қурбон»-и аламгирии модар мегарданд.

Калидвожаҳо: зурварӣ ӯдар оила, тачовуз, оила, хушунат, ҳамсар, таълимоти ислом.

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ ПОСРЕДСТВОМ ОБУЧЕНИЯ ИСЛАМУ

В целом, эта статья может быть настолько эффективной, насколько учение ислама создает наилучшую связь между добром и добром друг друга в семье. Кроме того, хорошее отношение к своей жене является одним из символов веры и одной из главных причин того, чтобы быть хорошо известным Богу. Пророк Мухаммед имел обыкновение прощаться и хорошо вести веру и верования Корана с обществом. В этом отношении ответственность и ответственность детей не должны быть перевешены, потому что каждое бытовое насилие было принято в качестве «правила жизни». Дети, скорее всего, пострадают от того факта, что, с одной стороны они становятся свидетелями избиения матери со стороны отца, а с другой стороны, станут жертвой «мести» матери.

Ключевые слова: семейное насилие, насилие, непослушание, семья, ислам.

PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE BY THE TEACHING OF ISLAM

In General, this article can be as effective as the teachings of Islam create the best connection between the good and the good of each other in the family. In addition, being good to your wife is one of the articles of faith and one of the main reasons for being well known to God. The prophet Muhammad used to say goodbye and lead the faith and beliefs of the Qur'an well with society. In this regard, the responsibility and responsibility of children should not be outweighed, because every domestic violence was accepted as a "rule of life". Children are more likely to suffer from the fact that, on the one hand, they witness the beating of the mother by the father, and on the other hand, they become a victim of the "revenge" of the mother.

Keywords: family violence, violence, disobedience, family, Islam.

Сведения об авторе: *Магзумов Дилшод* - магистр 2-го курси Таджикского национального университета. Тел: 985-32-22-38

Information about the author: *Magzumov Dilshod* – graduate student of the 2nd course of Tajik National University. Phone: 985-32-22-38

МУШКИЛОТИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ

Муродалиев Ф.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳочирати меҳнатӣ ин раванди ногузир ва табиӣ рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, солҳои охир ба нишондодҳои баланди худ расидааст. Муҳочирати меҳнатӣ раванди объективӣ ва натиҷаи пешрафти босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ, раванди глобализатсия, таъсисёбии ҷомеаҳои кушод, тағйиротҳои технологияи саноатӣ, коммуникатсионӣ ва пешрафти истеҳсолот мебошад. Дар Ҷумҳурии мо муҳочирати меҳнатӣ аҳамияти стратегӣ дошта, инкишофи иқтисодии кишварамонро таъмин менамояд. Бо қабули Ёълумии Умумии Ҳуқуқи Башар, озодӣ ба ҷойивазкунии эътирофи ҷаҳонӣ пайдо кард. Имрӯзҳо муҳочирати меҳнатӣ яке аз масъалаи мубрами одамият ба ҳисоб меравад. Сабаби ба вучудоии ин падидаи иҷтимоӣ майл ба некуаҳволии иҷтимоӣ, суботи иҷтимоӣ ва беҳатарӣ ба ҳисоб меравад [4, с. 35].

Муҳочирати аҳолӣ (аз калимаи латинии *Migratio*- кучонидан)- ҳаракати одамон аз як минтақа (кишварҳои ҷаҳон) ба дигар, дар баъзе мавридҳо, гурӯҳҳои калон ва масофаҳои тулонӣ мебошад. Олими рус Д. А. Воробев дар як рисолаи худ қайд менамояд, ки муҳочират – ин ҳама гуна ҳаракати аҳолӣ аз ҳудуди вобастабуда,

новобаста аз оне ки дохила ва ё беруна дар як истиқомат ва ё барои итиқомати доими ё мувақатӣ барои таҳсил ва ё кор, ки бо таъсири баъзе омилҳо сураат мегирад бо роҳи ҷалб намудан ё ронда. [3, с.36]

Муҳоҷирати байналхалқӣ ду тараф дорад:

3) эмигрантсия (ҷилои ватан) – кучидаравии аҳолии қобили меҳнат аз мамлакати истиқомат барои зисти дарозмуддат ва ё доимӣ ба мамлакати дигар;

4) иммигрантсия – ворид шудани (одатан муваққатӣ) қувваи корӣ ба ин мамлакат аз хориҷа.

Фарқияти байни иммигрантсия аз мамлакат ва эмигрантсия ба мамлакат бақияи (салдои) муҳоҷират номида мешавад.

Панҷ категорияи муҳоҷиронро фарқ мекунанд:

- ❖ - муҳоҷирони расмӣ,
- ❖ - муҳоҷирони ғайрирасмӣ,
- ❖ - коргарон аз руи шартнома,
- ❖ - гурезаҳо.
- ❖ - шахсоне, ки паноҳгоҳи сиёсӣ меҷӯянд

Дар муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ давлатҳо ҳамасола муҳоҷирон ва эмигрантҳоро, дар кумитаи омили давлатӣ ва ё муассисаҳои ба ин соҳа махсусгардонидашуда ба қайд мегиранд. Аз рӯи нуқтаи илмӣ ба ҳар яки мо аллакай пеш аз оне ки калимаи муҳоҷирро мегирем, пеши назар шахсе намоён мегардад, ки камбудии иқтисодиро ба худ доро аст. Барои баррасӣ намудани ин камбудии худ у сафар ба давлатҳои гирду атроф ва ё аз деҳот ба шаҳр сафар ва ё кӯч мебардад. Албатта дар ҷаҳони муосир ин гунна камбудии ҳама, ки дорои паҳлӯҳои иқтисодӣ ҳастанд дар байни аҳоли ва ё давлатҳо кам нестанд.

Ҳамаи намуди муҳоҷират ё ба таври дигар ғуем ҳиҷрат дар худ таҳдидҳои доро мебошад, аз қабилӣ фишор овардан ба инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои ки муҳоҷирон аз он берун мераванд, ва кишварҳои, ки муҳоҷиронро қабул мекунанд.

Таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба оила ҳамчун мушкилоти иҷтимоӣ: Чуноне, ки ба мо маълум аст - оила ин гуруҳи хурди иҷтимоӣ аст, ки аъзоёни он якдигарро аз ҷиҳати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва психологӣ дастгирӣ намуда, кӯшиш менамоянд то ин гуруҳи хурди иҷтимоиро устувор нигоҳдоранд [1, с.34]. Аз таърифи оила чунин хулоса намудан мумкин аст, ки дар оиладорӣ нақши ҳам падар ва ҳам модар калиди ба ҳисоб меравад, мутасифона оилаҳои, ки яке аз аъзоёни он ба муҳоҷирати меҳнатӣ сафар кардаанд нақши он дида намешавад, ки ин аъзоёни оиларо ба мушкилиҳои иҷтимоӣ психологӣ рӯ ба рӯ менамояд. Аслан шаҳрвандон дар ҷумҳурии шуғле наёфта, барои таъмини талаботи моддии оилаи худ ба хориҷи кишвар. Дар мадди аввал ба Руссия сафар менамоянд. Айни замон аксарияти мардони қобилияти меҳнатидошта дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд, дар шароити вазнин ба “меҳнати сиёҳ” машғуланд. Ҳатто баъзе шаҳрвандон бо аъзои оилаи худ раҳти сафар бастанд. Аксарияти оилаҳои тоҷик аз ҳисоби маблағи муҳоҷирати меҳнатӣ зиндагиашонро пеш мебаранд. Оилаҳои, ки ягон аъзои оилаашон дар Руссия ё хориҷи кишвар кор мекунанд пули заруриро барои таъмини оила равон мекунанд, оилаҳои, ки ягон аъзои он дар муҳоҷирати меҳнатӣ нестанд дар дохили кишвар низ барои худ шуғле пайдо накардаанд дар ҳоли қашоқии мутлақ зиндаги мекунанд, ки ин боиси он мегардад; фарзандони чунин оилаҳо аз таҳсили хуб, саломатии хуб, хуроқҳои ғоиданок, ва инчунин аз худбаҳодии мувофиқ бенасиб мегарданд [2, с.172]. Ҳар чанд муҳоҷирати меҳнатӣ ғоиди иқтисодӣ оварда, шиддати бекорӣ ва бухрони иқтисодиро паст мекунанд, аммо оқибатҳои ногувореро ба бор меорад. Бисёре аз мардони қобили меҳнат ба муҳоҷирати меҳнатӣ рафта, солиёни зиёд ба оила бар намегарданд, инчунин аз ҷиҳати молиявӣ оилаҳои худро дастгирӣ намекунанд, ҳатто баъзе аз мардон ба хориҷи кишвар сафар кадрда, пас аз вақти муайян дар он ҷо оиладор шуда, дигар ёди оила ва зану фарзандони худро намекунанд.

Дар натиҷа аксарияти фарзандони ин оилаҳо аз тарбияи оилавӣ, ки нақши падар ё модар бениҳоят бузург аст, бенасиб монда, дуруст сотиализатсия намешаванд. Вазъият то дараҷае ташвишовар аст, ки наврасони то синни 18 аз таҳсил даст кашада, рӯ ба муҳоҷират меоранд, онҳо дар он ҷо ғайр аз ихтисоси сохтмонӣ ва бардоштани замбар дигар шуғли замонавие намеомӯзанд, ки ин ба худмуайянкунӣ ва худмуайянкунии касбии наврасону ҷавонони тоҷик зарби “марговар” мезанад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ барои аксари оилаҳои тоҷик стратегияи муҳими зидагӣ ба ҳисоб рафта, кафолати суботи иҷтимоӣ мебошад. Бо вучуди рушди нисбатан баланди демографӣ афзоиши миқдори ҷойҳои кори таъсисёфта ҳанӯз маҳдуд аст. Маблағҳое, ки муҳоҷирони меҳнатӣ ба ҷумҳурӣ ворид менамоянд барои аксари оилаҳои мӯхтоҷ манбаи асосии даромад ба ҳисоб рафта, барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти асоси равона карда мешавад. Маблағгузаронӣ қобилияти харидории шахсони камбизоатро афзун намуда, барои оилаҳо ҳамчун системаи ҳифзи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан ин маблағҳо барои зиндагии оилаҳои деҳот, ки дар он ҷо сатҳи камбизоатӣ ниҳоят баланд аст, тақдирсоз аст.

Аксарияти мутахассисон, муҳаққиқон ва донишмандони алоҳида ба ин андешаанд, ки муҳоҷирати меҳнатии беруна барои нигоҳ доштани устувории сиёсии ҷомеа, паст намудани шиддати бекорӣ ва вазъи ногувори меҳнат, баланд гаштани ихтисосмандии кормандон, аз худ намудани ихтисосҳои замонавӣ, ворид гаштани аъёри хориҷӣ ба ҷумҳурӣ, истифодаи он дар иқтисоди миллӣ ва нигоҳдошти устувории қурби аъёри миллӣ, баланд гаштани сатҳи неқӯаҳволии оила, таъмини аҳоли бо манзил, воситаҳои нақлиётӣ ва технологияи замонавии маишӣ ва коммуникатсионӣ, баланд гаштани ҷаҳонбинӣ ва сатҳи маданияти шаҳрвандон мусоидат менамояд, аммо дар баробари ҳама оқибатҳои ногуворӣ муҳоҷиратӣ меҳнатии берунаро ба инобат нагирифтани мумкин нест, зеро муҳоҷирати меҳнатӣ барои дарёфти кори сердаромад аз баҳри зану фарзанд, оила мегузаранд, қурбонии фиреб мегарданд, ба корҳои вазнин ва ғайрисанитарӣ машғул мебошанд, мавриди ғорат ва пулситонии сохторҳои давлатӣ ва ҷиной қарор мегиранд, то хеле вақт кор наёфта дар ҳолати оворагардӣ рӯз мегузаронанд, ба шароитҳои тоқатфарсои ҳаётӣ ва маишӣ таҳаммул менамоянд. Аз сабаби надониستاني маданият ва забони давлати қабулкунанда мавриди фишороварӣ ва зӯроварии мақомоти қудратӣ ва шахсони алоҳида дучор мегарданд ва ё сари вақт кори мвофиқро пайдо наметавонанд. Муҳоҷирони меҳнатӣ дар хориҷи мамлакат аз ҳама табақҳои осебпазир, эҳтиёҷманд, беҳуқуқ ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифзнашавандаи аҳоли мебошанд. Ҳарчанд муҳоҷирати меҳнатӣ фоидаи иқтисодӣ оварда, шиддати бекорӣ ва бӯҳрони ийтисодиро паст мекунад, аммо оқибатҳои ногувореро ба бор меорад [6, с. 13].

Таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ ба саломатии аҳоли: - дигар оқибати хатарнок ва таъсири манфии муҳоҷирони меҳнатӣ ба оила ва ҷомеа ин аст, ки аксарияти муҳоҷирони меҳнатии тоҷик ба меҳнатӣ тоқатфарсо ва шароити ғайрисанитарию вазнин машғул шуда, бо бемориҳои гуногун мубтало мегарданд. Мушоҳидаҳои солҳои охир нишон медиҳад, ки аксарияти муҳоҷирон ба ватан бо бемориҳои гуногун бар мегарданд, ки баъзеи ин бемориҳо ба менталитети миллати мо тамоман бегонаанд. (масалан воридшавии баъзе аз муҳоҷирон бо бемории ВИЧ/СПИД). Дигар оқибати манфии муҳоҷират маргинализатсияи қисми зиёди муҳоҷирони меҳнатӣ мебошад. Ба болои ин рӯзе нест, ки аз Руссия 2-3 тобути ҳамватанони моро ба ҷумҳурӣ наоранд, ки аз дасти неофашистон ё скинхедҳои рус ба қатл расидаанд. Яъне фоидаи муҳоҷирати меҳнатӣ агар ба самти иқтисодии оила ва ҷомеа равона карда бошад, зарараш тамоми соҳаҳои фаъолияти инсониро фаро мегирад. Барои пеши роҳи муҳоҷирати меҳнатиро гирифтани ва обод кардани диёри бихиштосоямон барои мо зарур аст то ҳамагон камари ҳимматро бандем. Хуб мешуд агар нархи молу маҳсулоти дар бозор бояд то ҳадди имкон ба маоши ҳадди ақали зиндагӣ мувофиқ гардад то ки одамон тавонанд

зиндагиашонро пеш баранд ва дар ободгардони диёрамон саҳми худро гузоранд. Дар акси ҳол ин гуна мушкилиҳо метавонад ба генофонди миллатамон зарбаи марговар занад [2, с.184].

Нарасидани ҷойҳои нави корӣ барои аҳоли ба он оварда мерасонд, ки шаҳрванд ва ё шахс барои дарёфти ризқу рӯзии хеш рӯ ба мамлакати пешрафта ва ё шаҳрҳои саноатӣ орад. Ба ин нигоҳ накарда давлатҳои саноатии пешрафта аз қувваи кории арзон истифода бурда Ғоиди дар маротиб зёд ба даст меоранд. Бо шиддат афзудани аҳолии қурраи замин дар 10-солаи охир нишон медиҳад, ки аксарияти мардум аз сабаби қонеъ нагаштани ниёзи аввалиндараҷаи худ яъне сабабҳои иқтисодӣ дошта рӯ ба муҳоҷират меоранд. Мамлакатҳои ки истеҳсолкунандаи бевоситаи қувваи кории арзон ҳастанд ин давлатҳои Осиё, Ҳиндустон, Чин, Африқо, Уқёнуси Ором ба шумор мераванд ки дар ҷаҳон дар ҷои аввал қарор доранд. Аз шумораи дар боло қайд намудани муҳоҷирон 62 Ғисадашон ба ин давлатҳо рост меояд. Сол то сол таҷрибаҳои нишон медиҳанд, ки ин шумора бо суръат ба пеш рафта истодааст. Давлатҳо дар конфронсҳои байнидавлатии худ ин масъаларо масъалаи аввалиндараҷаи худ шуморида, роҳҳои ҳалли онро ҷуста истодаанд. Лозим ба ёдоварист, ки давлатҳо бояд маоши ҳадди аққалро каме баланд бардоранд то оилаҳо тавонанд ниёзҳои аввалини худро дастрас намонд. Инчунин кам кардани сатҳи оилаҳои серфарзанде, аз ӯҳдаи фарзандонашон намебароянд. Ва тамоман мониторинг эълон кардан нисбати бисёрникоҳи, дар ҷунин ҳолатҳо сатҳи оилаҳои қашоқ каме коҳиш меёбад ва муҳоҷирати аҳоли низ камтар ба назар мерасад.

АДАБИЁТ

1. Антонов А., Медков В. Социология семьи.-М., 1996,- С. 69
2. Баҳромбеков В.А., Зеваров Х., Мирон Ф., Шоинбеков Ҳ., Худододов Х. Муқаддимаи қори иҷтимоӣ (маводи таълимӣ барои донишҷӯёни ихтисоси қори иҷтимоӣ).
3. Воробьева О. Д. Миграционные процессы населения : вопросы теории и государственной миграционной политики // Проблемы правового регулирования миграционных процессов на теории Российской Федерации // Атлантический сборник Совета Федерации ФС РФ – 2003. №-9(202),-С,-36
4. Всеобщая декларация прав человека// Резолюция 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года.
5. Закон Республики Таджикистан «О миграции», №881, от 11.12.1999, Маджлиси Оли РТ и о внесении изменений и дополнении к Закону РТ «О миграции», №3 I. от 10.05.2002 г. Закон РТ.
6. Шоисматуллоев Ш., Шоисматуллоева З.Ш. трудовая миграция в жизненных планах населения Таджикистана: результаты исследования. Масъалаҳои муҳоҷирати мҳнатӣ: мушкилот ва дурнамо//Маводи конференсияи илмию амалӣ - Душанбе. 2013 саҳ 232.

МУШКИЛОТИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶАҲОНИ ИМРӢЗА

Муҳоҷирати аҳоли дар таърихи башарият нақши барҷаста дошта ва он аз равандҳои сокиншавӣ, мавриди истифода қарор додани заминҳо, рушди қувваҳои истеҳсолӣ, ҳамгироии қавму миллатҳо ва ғайра ба амал меояд. Баррасии масъалаҳои муҳоҷират дар давраи ҳозира вобаста ба ҳолатҳои гуногун, мавзӯи доғи рӯз аст. Дигаргуниҳои азими иҷтимоӣ ва сиёсии даҳсолаи охир вазъи ҷомеаи моро дар фазои пасошӯравӣ қомилан тағйир дода, ҳазорҳо шаҳрвандонро муҳоҷирони иҷбори гардонд. Дар тафовут бо кишварҳои пешрафта, ки қомони авҷи муҳоҷиратро сипарӣ карданд ва ба муҳоҷирати доимӣ вобаста нестанд, Тоҷикистон ба анбӯҳи мутаасили муҳоҷират дар шароите рӯ ба рӯ гардидааст, ки иқтисоди он баъди ҷанги шаҳрвандӣ дар вартаи бӯҳронӣ қарор дорад. Дар мақолаи мазкур мо ба мушкилиҳое, ки муҳоҷирон ва оилаҳои онҳо рӯ ба рӯ мешаванд матраҳ намудем. Масалан: қашшоқӣ, ҷудошавии оилаҳо, ба ҳар гуруҳи ифротӣ гаравидани муҳоҷирон, тахти фишори мақомотҳои қудрати ва аҳвобшон қарор гирифтани муҳоҷирон инчунин таъбиз ва ғайра.

Қалидвожаҳо: мигратсия, иммигрантсия, мушкилоти иҷтимоӣ, оилаҳои муҳоҷир, намудҳои муҳоҷират, саломатии аҳоли, қӯдакони оилаҳои муҳоҷир,

ПРОБЛЕМЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Миграция населения играет уникальную роль в истории человечества и осуществляется через процессы расселения, землепользования, развития производительных сил, интеграции наций и т.д. Рассмотрение проблем миграции в современных условиях в зависимости от различных ситуаций является актуальной темой дня. Крупные социальные и политические перемены за последнее десятилетие изменили наше общество на постсоветском пространстве, тысячи мирных жителей были вынуждены мигрировать.

В отличие от развитых стран, которые прошли пик миграции и не зависят от постоянной миграции, Таджикистан столкнулся с массовыми миграционными процессами в контексте после гражданской войны в условиях экономического кризиса. В этой статье мы описали проблемы, с которыми сталкиваются мигранты и их семьи. Например, такие проблемы, как бедность, развод семей, присоединение к экстремистским группам мигрантов, нахождение мигрантов под давлением властей и хулиганов и т.д.

Ключевые слова: миграция, иммиграция, социальные проблемы, семьи мигрантов, типы мигрантов, здравоохранение, дети мигрантов.

PROBLEMS OF LABOR MIGRATION IN THE MODERN WORLD

The population migration plays a unique role in the history of mankind and is carried out through the processes of settlement, land use, development of productive forces, integration of nations, etc. Consideration of the problems of migration in modern conditions depending on different situations is the actual topic of the day. Major social and political changes over the past decade have changed our society in the post – Soviet space, thousands of civilians were forced to migrate. Unlike the developed countries, which have passed the peak of migration and do not depend on permanent migration, Tajikistan has been confronted with massive migration processes in the context after the civil war in the conditions of the economic. In this article, we described the problems faced by migrants and their families. For example, such problems as poverty, divorce of families, joining extremist groups of migrants, finding migrants under pressure from authorities and hooligans, etc.

Keywords: migration, immigration, social problems, migrant families, types of migrants, public health, children of migrants.

Сведения об авторе: *Муродалиев Фарид Наимхонович* – Таджикский Национальный Университет, магистр второго курса. Адрес: Душанбе ул. Радишев 17. Телефон: -992 501 84 84 71

Information about the author: *Murodaliev Farid Naimkhonovich* – Tajik National University. second course graduate student. Address: Dushanbe, Radishev st.,17. Phone: 992 501 84 84 71

МОҲИЯТИ МУРОФИАВИИ ПУРСИШИ БЕВОСИТА ВА ТАКТИКАИ АМАЛӢ НАМУДАНИ ОН

*Искандаров З.Х., Нарзуллоева А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Адвокат шахси расмии тибқи Қонуни асосӣ муайян шудааст, ки ба ашхоси мӯҳтоҷи Ӯрии ҳуқуқӣ маслиҳати касбӣ дода, ба ӯ баҳри дарёфти варианти ҳуқуқии ҳалли масъалааш ва Ӯ ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳояш Ӯрии ҳуқуқии ихтисосмандона мерасонад. Адвокатро ҳамчун субъекти Ӯрии ҳуқуқии ихтисосмандона ва маслиҳатчии касбии ҳуқуқӣ мешиносанд. Хусусан дар рафти мурофиаи ҷиноятӣ нақши адвокат-ҳимоятгар ниҳоят баланд буда, пурсиши бевоситаро бо малакаву маҳорати ҳос адвокатҳо амалӣ менамоянд.

Яке аз давраҳои муҳим дар мурофиаи ҷиноятӣ ин тафтишоти судӣ аст, ки дар он *пурсиш* мавқеи хосро дорад. Санъати мурофиаи судӣ пеш аз ҳама санъати *пурсиш* аст. Дар адабиётҳои илмӣ оиди мафҳуми *пурсиш*⁵ фикру ақидаҳо бисёранд, лекин дар ҳама ҳолат муаллифони қайд менамоянд, ки ин ҳаракат дар доираи қонун ва қоидаҳои махсус гузаронида мешавад. Дар КМЧ ҚТ қоидаҳои гузаронидани *пурсиш* дар ҳардуи қисмҳои мурофиаи ҷиноятӣ, яъне *пурсиш* дар давраи таҳқиқи ибтидоӣ ва тафтиши пешакӣ (фасли сеюм) ва дар дида баромадани қорҳо дар суди инстансияи якум (фасли чорум) нишон дода шудааст. Аз ҷумла, дар давраи тафтиши судӣ *пурсиши* судшаванда (мод. 283 КМЧ ҚТ), *пурсиши* шохидон (мод. 286 КМЧ ҚТ), *пурсиши* шохиди ноқилиф (мод. 288 КМЧ ҚТ), *пурсиши* шахси ҷабрдида (мод. 290 КМЧ ҚТ) ва *пурсиши* эксперт (мод. 292 КМЧ ҚТ) нишон дода шудаанд. Дар КМЧ ҚТ қайд карда шудааст, ки дар тафтишоти судӣ ҳимоятчи дар *пурсиш* ҳуқуқи иштирок намуданро доранд.

Дар фаъолияти адвокатӣ мавқеи *пурсиш* бениҳоят калон аст, зеро дар ҷараёни он ҳақиқат муқаррар карда мешавад. Мувофиқи талаботи қонунгзории мурофиаӣ *пурсиш* дар доираи қонун бояд гузаронида шавад.

⁵ Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ *пурсиш*ро «истинток» меноманд.

Заминаи ҳукукии пурсиши бевосита ва мутаққобила муқаррароти моддаҳои 311 ва 314 КМҚ ҚТ мебошад. Мувофиқи он ҳангоми ба додани нишондод розӣ будани судшаванда сараввал ӯро Ҳимоятгар ва иштирокчиёни муҳофизат аз тарафи Ҳимоя (пурсиши бевосита) ва сипас айбдоркунандаи давлатӣ ва иштирокчиёни муҳофизат аз тарафи айбдоркунӣ (пурсиши мутаққобила) пурсиш мекунад. Аз рӯи моддаи 283 КМҚ соли 1961 нишондоди судшаванда аз рӯи пешниҳоди раискунанда аз ҷониби ӯ нақл карда шуда, ӯро аз як тараф судя, прокурор, айбдоркунандаи ҷамъиятӣ, ҷабрида, намояндагон ва баъд Ҳимоячӣ мебарсид. Имрӯз бошад муҳофизат дигар гашта, пурсиши шохид аз ҷонибе шурӯъ мешавад, ки бо дархости ӯ шохид ба маҷлиси суд даъват карда шудааст. Бояд қайд кунем, ки ҳанӯз қоидаҳои пурсиши бевосита ва мутаққобила дар таҷрибаи судиямон маъруф нагашта, вазифаи мазкур қадамҳои аввалин дар омӯзонидани қоидаҳои гузаронидани он мебошад. Қонун мувоҳида ва пурсиши бевосита мутаққобиларо пешбинӣ намудааст, мо бояд онро ба ҳаёт татбиқ намоем.

Барои муҳокимаи одилонаи судӣ ниҳоят муҳим аст, ки фаҳмиши мавқеи Шуморо аз ҷониби суд таъмин карда шавад. Адвокат фактҳо аз нигоҳи мавқеи худ баён мекунад ва сипас ин фактҳо бо истифода аз қонунгузорӣ дар сухани муқаддимагии худ истифода мекунад, то ин ки судя нишондодҳои шохидро фаҳмад, қабул созад ва дар хотир гирад.

Пурсиш ҳамчун самти фаъолият бояд *ташкил* карда шавад. Ин талабот ба фаъолияти Ҳимоячӣ низ дахл дорад. Фаъолияти Ҳимоячӣ дар муҳофизати судӣ мураккаб мебошад, зеро мизочони ӯ ба тариқи озод оиди ҳолатҳои ба ӯ маълум буда нишондод медиҳад. Дар ин ҳолат шахси пурсидашаванда аз доираи предмети исботкунӣ мумкин аст бароянд. Дар натиҷа, тарафи дигар имконияти додани саволҳои иловагиро пайдо мекунад. Барои баромадан аз ин гуна ҳолатҳо шахси пурсидашавандаро бояд пешакӣ тайёр кард. Ҳимоячӣ наметавонад, ки хоҳиши тарафҳо оид ба додани маълумоти бардурӯғ ва ё тарсондани суд дастгирӣ намояд. Баъди давраи асосии пурсиш тарафҳо *имконияти додани саволҳо* пайдо мекунад. Ин давра низ муҳим аст, зеро додани саволи ночой наметавонад, ҳолатро дигар кунад. Бояд қайд намуд, ки дар парвандаҳои ҷиноятӣ, назар ба муҳофизати гражданин, Ҳимоячӣ дар мавқеи беҳтар қарор дорад, зеро ӯ имконияти бо нишондодҳои иштирокчиёни муҳофизат дар тафтиши пешакӣ (то оғози тафтиши судӣ) шинос шуданро дорад. Дар вақти амалӣ намудани пурсиш Ҳимоячӣ бояд ба нишондодҳо бодикқат шинос шавад ва дар ҳолатҳои зарурӣ оиди онҳо ба худ қайд карда гирад. Ҳимоячӣ барои гузаронидани пурсиш, пеш аз ҳама, ҳадаш омода бошад.

Барои амалӣ намудани пурсиш ва самаранокии фаъолияти Ҳимоячӣ ба ӯ, аз нигоҳи олимони ҳуқуқшиносон дар самтҳои зерин маслиҳат пешкаш намудан мумкин аст: самти ҳуқуқӣ, самти фикрронӣ ва ҳулосабарории мантиқӣ, самти омодагии психологӣ ва самти санъати суханронӣ, ки оиди онҳо мо дар поён истода мебарем.

Ҳангоми пурсиши шохиди худ дар маркази таваҷҷуҳ, на ин ки адвокат, балки шохид меистад. Адвокат пурсиши шохиди худро бояд тарзе гузаронад, ки диққати судя маҳз ба шохид ҷалб карда шавад. Бояд дар хотир дошт, ки нишондод аз шохиди ваъдадода қабул карда мешавад, на аз ҳуқуқшиноси ӯ, бинобар ҳамин Шуморо зарур аст, ки аз тарафи судя гӯш ва қабул кардани баёноти шохиди худро таъмин созед. Ба шохиди Шумо бовар мекунад ва ӯро дар хотир мегиранд, вале на ба хотири баромади олии Шумо, балки барои ҷавобҳои додаш ва тарзи ҷавоб гуфтаниш. Маҳз аз ҳамин сабаб барои додани нишондод дар суд, вақти худро баҳри омода кардани ҳар як шохиди алоҳида сарф кардан зарур аст.

Пурсиши шохид - ин гузаштани суоле, мисли, «*Лутфан, ба судя он чизеро, ки шаби 14 июл соли 2010 рӯй дода буд нақл кунед*», нест. Шумо чун адвокат бояд муайян созед, ки кадом қисмҳои нишондодҳои шохид муҳиманд, ба кадом қисмҳои он Шумо мехоҳед диққатро ҷалб созед ва кадоме аз онҳо мехоҳед танҳо ҳамин тавр қайд карда гузаред. Адвокат бояд худро чун нависанда тасаввур кунад. Чи тавр метавон қиссаро то шунаванда, то судя расонд, ки ӯ тавонад он чизеро, ки рух додаст, тасаввур ва эҳсос кунад.

Омодагии психологӣ.

Дар муурофияи судӣ мавқеи психологияи ғайолияти ҳимоячӣ калон аст. Дар ин самт ба психологияи пурсиш ва психологияи рафтори ҳимоячӣ диққат додан ба мавқеъ аст. Пеш аз ҳама, ба хусусиятҳои хоси психологии шахси пурсидашаванда диққат дод. Дар рафти пурсиш ҷой доштани робитаи психологӣ ва қобилияти ҳимоячӣ дар самти ҷалб намудани диққати суд ба мизочони худ ва ҷавобҳои он ба маврид аст, вале ба ҷавоби дуруст ва аҳамияти калондоштаи мизочони худ тақроран баргаштан мувофиқи мақсад нест. Дар ҳолати ба саволҳои худ аз тарафи дигар ҷавоб нагирифтани ҳимоячӣ бояд бо истифодаи дигар саволҳо мантиқан ба он баргардад. Дар рафти пурсиш ҳимоячӣ набояд ба ҷавобҳои мизочони худ баҳо диҳад, зеро ин вазифаи суд мебошад.

Дар муурофияи психологияи рафтори ҳимоячӣ низ аҳамият дорад. Пеш аз ҳама, ҳимоячӣ бояд ба худ ва мақеи ҳимояи худ боварӣ дошта бошад, зеро оқибати он дар зери назорат гирифтани рафтори мизочон мебошад. Барои ба даст овардани муҳити зарурӣ ва робита бо мизочон эҳтиром нисбат ба шахси пурсидашаванда ва қоидаҳои дохилисудӣ лозим аст. Дар ин ҷараён набояд фаромӯш кард, ки ҳаёти суд (судья) низ ҷой дорад. Дар рафти пурсиш суръати лозима ба даст овардан ба маврид аст, саросема шудан лозим нест. Дар вақти суҳбати гуфтан истифодаи ҷузъҳои эмотсионалӣ зарур аст. Ин ба асоснок ва дуруст будани самти кори ҳимоячӣ оварда мерасонад.

Пурсиши самаранокӣ шояд тарафи худ аз рӯи як қатор ҷиҳатҳо тавсиф карда мешавад, ки барои ҳамаи шоядон умумӣ мебошанд, ки инҳоянд:

1. Ҳамаи ҷиҳат бояд то ҳадди ниҳой - оддӣ бошад. Аслан ин қоидаест, ки онро бояд дар рафти тамоми ғайолияти худ дар суд риоя кард. Шояд бисёр ҷиҳатҳо медонад, вале танҳо баъзеи ҳолатҳо барои Шумо аҳамият доранд. Шуморо зарур аст, ки дар нишондодҳои шояд ба ҳолатҳои барои Шумо аҳамиятдошта таъия карда, боқимондари соқит намуд. Агар шояд Шумо ҳамаи он ҳолатҳоеро, ки ӯ медонад қисса кунад судья ҳаста мешавад ва ё саргум мезанад. Масалан, дар парвандаи қаллобӣ аз муайян кардани ҳолатҳо, ба монанди оё қасе куртаи сафед ва ё қабуд ба бар дошт, оё борон меборид ва ё ҳаво офтобӣ буд чизе таъғир намеёбад. Айнан ҳамин эъзоҳ ба рӯз, вақт ва соат низ тааллуқ дорад. Албатта бархе аз онҳо аҳамият доранд ва бархе аз онҳо не ва диққатро танҳо ба ононе бояд ҷалб кард, ки дар ҳақиқат муҳим ҳастанд. Аз ҳисоби ин нишондод хеле кӯтоҳтар мешаванд ва судьяро гумроҳ намесозанд. Чун қоида диққати шунаванда баъд аз 15-20 дақиқа камтар мешавад. Ҳангоми тайёр кардани шояди худ Шумо вазифадор ҳастед, ки маълумоти ба парванда дахл надоштаро ҳориҷ кунед ва суолҳои ҳудро тарзе роҳандозӣ намоед, ки танҳо маълумоти муҳимро расонад.

2. Сохтори нишондодҳои шояд. Одатан Шумо бояд шоядонро вобаста ба тартиби рӯй додани ҳодиса, яъне бо тартиби хронологӣ пешниҳод намоед. Дар доираи нишондоди як шояд низ бояд тартиби хронологӣ риоя карда шавад, чунки ақсарияти одамон бо ҳамин тартиб фикрронӣ мекунанд ва маҳз ҳамин тартиб ба судья имконият медиҳад маълумоти шунидаашро дарк созад ва дар хотир нигоҳ дорад.

Ҳангоми пурсиши шояд тартиби аз ҳама бештар, маълум ва пай дар пай, тартиби зерин мебошад:

а) Маълумот оиди шахсияти шояд. Дигар карда гӯем, бинобар қадом сабабҳо нишондодҳои ҳамин шахс аҳамият доранд. Ин амалро бояд зуд иҷро кард. Мисол, баъд аз он, ки шояд номи ҳудро эълон кард, бояд муайян намуд, ки номбурда рӯзи содир шудани ғоратгарии бонк, дар наздикии ҷои ҳодиса, аниқтараф дар ҷорроҳаи кӯчаҳои Сомонӣ ва Рудакӣ қарор дошт. Дар ҳолати шоядӣ зане, ки танҳо ҳодисаи дидаашро нақл мекунад, маълумоте ба монанди шавҳар ва ё фарзанд доштан, дар мактаб таҳсил кардани фарзандонаш ягон аҳамият надорад. Агар шояд қоршинос бошад Шумо бояд ихтисоси ӯро нишон диҳед, мисол ӯ қоршиноси соҳаи дактилоскопия мебошад. Агар шояди Шумо қоршинос бошад зарур аст масъалаи таҷриба ва омодагии ӯро амиқ қайд кард.

Аслан шиносӣ бо шояд қабл аз нишондод додани ӯ оғоз мегардад. Одамон таасуроти ҳудро нисбати одамони дигар дар ҳолате, ки онҳо ҳатто қалима ҳам ба забон наоварданд, аз намуди зоҳирии онҳо мебардоранд. Агар шояд ба суд бо либоси ифлос ҳозир шавад ва тавре намояд, ки гӯё ҳуд ҳозир аз раҳти хоб хеста бошад ба ӯ он

бовариеро, ки ба шахси тозаю озода мекарданд, нахоҳанд кард. Шоҳид бояд тарзе либос пӯшад, ки ба касбу кораш мувофиқат намояд. Бизнесмен бояд бо костюму галстук ҳозир шавад. Вале агар Шумо чунин либосро ба автомеханик пушонед, чунин менамояд, ки Шумо ўро махсусан барои ин маҷлис чунин либос пӯшондаед, бинобарин ў метавонад бовариеро аз даст диҳад. Автомеханик бояд ба суд бо шиму куртаи тоза ҳозир шавад. Ба шоҳид мустақилона интиҳоб кардани либоси дурустро боварӣ накунад, мисол, бо суҳанони «Ба таври лозимӣ либос пӯшед». Шумо бояд ба ў аниқ гӯед, ки чиро ба бар кунад.

б) Тасвири ҷои воқеа, ҷои қарордошти шоҳид ҳангоми дидани ҳодисае, ки оиди он нишондод дода истодааст. Шоҳид бояд ҷои ҳодисаро бе тафсилоти зиёдатӣ, ба мисли вақт, фосила ва ғайра тасвир намояд. Тасвири чунин тафсилот пурсиши Шуморо ҳаҷман калон месозанд, ҳол он ки тарафи муқобил ин чизҳоро аз шоҳиди Шумо низ хоҳад пурсид. Баъзеи ҳуқуқшиносон баҳри тасвири ҷои ҳодиса сурат ва дигар далелҳои шайъиро истифода мебаранд, ҳол он ки бархе аз дигарон бар ақидаанд, ки онҳо диққати шахсро аз ҳикояти шоҳид дур месозанд ва онро то лаҳзаҳои охири пурсиш, яъне то қайд намудани лаҳзаҳои асосии нишондодҳо нигоҳ медоранд. Мақсад аз муайян кардани ҷои ҳодиса дар он мебошад, ки судья қабл аз шунидани нишондоди шоҳид оиди воқеа, тасаввуротро оиди ҷои воқеа пайдо кунад. Агар Шумо хоҳиши истифода кардани суратҳоро дошта бошед хуб мешуд, ки онҳо дар ҳамкорӣ бо шоҳиди нишондоддиҳанда истифода карда шаванд. Мисол, шоҳид ҳангоми тасвири ҳодисаи мушаххас метавонад ба суратҳое, ки ба ин ҳодиса дахл доранд ишора намояд. Ин амал далелҳои шайъиро фаҳмотару ҷолибтар месозад.

в) Ҳодиса. Ин ҳамон қисмати нишондод аст, ки дар он шоҳид қисмати муҳимтарини нишондоди худро баён мекунад. Мисол, Шумо ҷои истодани шоҳидро ҳангоми тасвири ҷои воқеа муайян намудед, сипас Шумо тақрибан бо тарзи зерин суҳани худро метавонед идома диҳед.

Ҳуқуқшинос: Шумо гуфтед, ки дар таърихи 14 июл, соати 10.00 Шумо дар ҳамгашти кӯчаҳои Рудакӣ ва Сомонӣ қарор доштед?

Шоҳид: Бале.

Ҳуқуқшинос: Аввал, диққати Шуморо чи ҷалб кард?

Шоҳид: Ман садои тирпаррониро шунидам.

Ҳ.: Оё Шумо ба тарафе, ки садои тирпарронӣ маҳз аз он ҷо ба гӯш мерасид, назар кардед?

Ш.: Бале, садои тирпарронӣ аз сӯи бинои бонк ба гӯш мерасид.

Ҳ.: Ва онҷо Шумо чиро дидед?

Ш.: Ман ду шахсро дидам, ки аз бинои бонк давида берун мешуданд ва тапончаҳои худро алвонҷ медоданд.

Адвокат метавонад бо роҳи таъғир додани суръати пурсиш ба судья кӯмак кунад, то ў воқеаи он ҷо рӯйдодаро эҳсос кунад. Инчунин ин он қисмати нишондоди шоҳид аст, ки адвокат мехоҳад онро махсус қайд кунад. Ў ин мақсади худро бо роҳи ба қисмҳои на чандон калон тақсим намудани нишондод амалӣ мегардонад. Қисми муҳимтарини ҳодиса, хусусан амалҳои ғоратгаронро дидани шоҳид шояд якчанд сония давом карда бошад, вале адвокат кӯшиш мекунад ин қисматро, яъне чи гуна рӯй додани ҳодисаро оғиста, зина ба зина кушода диҳад ва дар зерин назорати худ қарор диҳад. Адвокатро зарур аст, ки судья ба ҳар як тобиши саволи алоҳида аҳамият диҳад ва лаҳзаҳои аз ҳама таъсирбахши парвандаро барои худ махсус қайд намояд. Адвокат дар навбати худ аз шоҳид хоҳиш мекунад дар алоҳидагӣ ҳар якеи аз ғоратгаронро тасвир намояд, давом додани тирпаррониро аниқ созад, тарзи давидан, ба мошин шиштан, бо суръати баланд ҳаракат кардани мошинро ва хатари пахш кардани ду зани пиронсолро низ пурсон мешавад. Дигар карда гӯем судья бояд бо кӯмаки адвокат ҳамаи он ҳолатҳоро, ки рӯй додаанд, ҳис кунад. Қисми усули мазкур дар он асос меёбад, ки ҳангоми омода кардани шоҳид ў бояд саволҳои ба ў гузошташавандаро бодикқат гӯш кунад ва танҳо дар доираи савол, ҷавоб диҳад.

г) Истифода кардани ибораҳои оддӣ. Ин огоҳӣ махсусан барои он парвандаҳое муҳиманд, ки дар онҳо машваратчиёни ҳалқӣ иштирок доранд. Шумо бояд пурсишро тарзе ба роҳ монед, ки онҳо саволҳои Шумо ва ҷавобҳои шохидро фаҳманд. Баъзе аз ҳуқуқшиносон ва шохидон фикр мекунанд, ки бар ивази ибораҳои содда ва фаҳмо истифода бурдани калима ва ибораҳои дароз ва мураккаб ба одамон таасуроти махсус мебахшад. Чун қоида ин ғалат аст ва ғайр аз ин, шунаванда шавқи ба Шумо гӯш андохтанро аз даст медиҳад. Ҳуқуқшинос бояд дар марҳилаи таърии тосудӣ шохиди худро оиди истифода кардани ибораҳои содда ва истифода накардани «забони касбӣ» ва «забони техникӣ», ба истисноӣ ҳолатҳое, ки мутлақо заруранд, дастур диҳад. Агар ба шохид истифода кардани мавҳумҳои техникӣ барои тасвир кардани тадқиқотҳои илмӣ зарур бошанд, дар ин маврид аз шохид талаб кунед, дарҳол баъд аз истифода бурдани мафҳум онро шарҳ диҳад. Ҳеч як судья намехоҳад дар ҳолате қарор гирад, ки суханони шохидро нафаҳмад ва ин ҳолат ёро ба ғазаб орад. Ғайр аз ин, агар судья аз нишондодҳо чизеро нафаҳмад, адвокат аз чунин нишондод ҳеч самарае нахоҳад бардошт.

д) Истифода кардани феъли замони ҳозира. Аз тарафи адвокат дар суолҳои худ истифода кардани феъли замони ҳозира ба судья имконият медиҳад ҳамаи ҳодисаро тааввур намояд ва ба ӯ таъсири нисбатан калон мерасонад. Ҳамин тариқ, ҳангоми тасвири ҳодисаи ғоратгарии бонк саволу ҷавоби истифодакардашуда ба тарзи зерин садо медоданд.

Ҳуқуқшинос: Шумо садои тирпаррониро шунида истодаед, дар ҳамин ҳол чи кор карда истодаед?

Шохид: Ман ба тарафе, ки аз он ҷо садои тирпарронӣ меомад, назар медӯзам.

Ҳ.: Ва Шумо чиро мебинед?

Ш.: Ду шахс аз бонк давида берун мебароянд.

Ҳ.: Онҳо яроқ доранд?

Ш.: Бале.

Ҳ.: Шумо яроқро дида истодаед?

Ш.: Бале.

Мутаваҷҷеҳ бошед, ки ҳатто агар шохид ба саволҳо бо истифода аз замони гузаштаи феъл посух гӯяд ҳам, адвокат метавонад дар саволҳои худ истифода кардани замони ҳозираи феълро идома диҳад.

е) Истифода намудани саволҳои водорнакунанда. Мувофиқи қонунгузорӣ ба шохидон додани саволҳои водоркунанда манъ карда шудааст. Саволи водоркунанда саволест, ки дар мазмуни он посух мавҷуд аст. Мисол, «*Дуруст аст, ки қади яке аз ғоратгарони бонк як метру ҳафтоду панҷ сантиметр буд?*» ва ё «*Бонке, ки ғоратгарон аз он берун медавиданд Бонки Рушд ном дошт?*». Дуруст мешуд, ки ин суолҳо ба таври зерин гузошта мешуданд: «*Қади ғоратгарон чи қадар буд?*» ва «*Бонке, ки аз он ғоратгарон берун медавиданд, чи ном дорад?*». Мисоли дуввум танҳо дар он сурат метавонад истифода гардад, агар шохид аз бонк давида баромадани ғоратгаронро аллакай қайд карда бошад. Дар суол истифода намудани он чизе, ки шохид онро дар нишондоди худ оид ба парванда аллакай қайд карда гузаштааст, водоркунанда дониста намешавад. Дар ҳақиқат хуб мешуд, ки мавзӯро бо така ба баёноти пеш ба даст оварда тақвият дод, нисбат ба он ки тез -тез аз шохид саволи «*Баъд аз он чи рӯй дод*» -ро пурсид. Ин суол танҳо дар сурати гоҳ-гоҳ истифода шудан қобили қабул аст. Ҳангоми тез - тез истифода гардидани ин суол нишондодҳо дилгиркунанда мешаванд. Дар ҳақиқат ин усул, яъне тақвият додани мавзӯ дар асоси нишондодҳои қаблан ба даст овардашуда, хеле натиҷабахш аст, чунки он ба Шумо имконият медиҳад он чизеро ки барои Шумо махсусан судманд аст бори дигар такрор намоед. Ба мисоли дар боло овардашуда баргашта, Шумо метавонед суоли зеринро гузоред: «*Шумо гуфтед, ки ғоратгарон ба мошин нишаста зуд рафтанд ва дар ҳамин ҳолат қариб буд, ки онҳо ду пиразанро пахш кунанд. Онҳо ба кадом самт ҳаракат карда рафтанд?* Қисмати аввали суол як навъ хотиррасониест ба судья, оиди он ки ғоратгарон қариб буд, ки ду пиразанро пахш кунанд.

к) Омода кардани шоҳид. Баъзе аз қисмҳои оmodасозии шоҳид, ба мисли либоси шоҳид дар боло аллақай қайд карда шуда буд. Вале дигар ҷанбаҳои оmodасозии шоҳид низ вуҷуд доранд, ки онҳоро ҳам лозим аст қайд намоем.

Аксарияти шоҳидон пештар шояд ҳеҷ вақт дар толори судӣ набудаанд, бинобар ин онҳоро метавонад ҳисси тарс фаро гирад. Адвокат бояд ба шоҳид тартиби иштирок дар мулоқоти судиро фаҳмонида диҳад. Яъне, чунин масъалаҳо ба монанди ба қучо омадан, то ба толори суд даъват шудан дар қучо интизор шудан ва ҳангоми ба толори судӣ дохил шудан ҷӣ қор намуданро бояд ба ӯ фаҳмонида диҳед. Дар ин асно ба ӯ бояд ҷои додани нишондод ва вақти гузоштани имзоро дар забонхат дар бобати огоҳӣ оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои сарқашӣ аз додани нишондод ва ё додани нишондодҳои бардурӯғ, фаҳмонида дода шавад. Шоҳидро албатта ҳабардор созед, ки баъд аз ба анҷом расидани пурсиши суолҳои қаблан бо ӯ баррасӣ кардашуда, ба ӯ ҳуқуқшиноси тарафи муқобил савол хоҳад дод. Ҷӣ будани пурсиши мутақобилаи тарафи муқобилро ва инчунин суолҳоеро, ки ба фикри Шумо метавонанд ба шоҳид гузошта шаванд, ба ӯ фаҳмонед. Шоҳид инчунин бояд донад, ки мулоқоти тосудии ӯ бо ҳуқуқшинос ҳеҷ як қонуну қоидаро вайрон намесозад ва агар дар рафти пурсиши мутақобила аз ӯ бипурсанд, ки чунин мулоқот бо адвокат ба вуқӯъ пайваста буд ё на, ӯ бояд ба вуқӯъ пайвастании онро тасдиқ созад.

Якҷанд маслиҳатҳои муфид вобаста ба тарзи рафтор дар суд мавҷуд ҳастанд, ки мебошад онҳоро ба шоҳид пешниҳод намуд. Онҳо бо мазмуни суҳбатҳои шоҳид, яъне ҷи гуфтан ва ё нагуфтани ӯ вобастагӣ надоранд, балки танҳо ба тарзи рафтор дар минбари шоҳид бахшида шудаанд. Мақсад аз чунин тавсияҳо он аст, ки шоҳид худро озод ҳис намояд ва дурустии нишондодҳои ӯро таъмин созанд. Миёни чунин маслиҳатҳо, инҳоянд:

Ҳамеша ҳақро бигӯед. Ин аз ҳама муҳим аст. Шумо бояд ҳамеша ҳақиқатро бигӯед, гарчанде, ки чунин ҳақиқат Шумо ва ё шахсеро, ки Шуморо ба ҳайси шоҳид барои пурсиш даъват кардааст, дар ҳолати ногувор гузорад.

Агар Шумо суолро дуруст нагуфта бошед, новобаста аз он, ки онро ки гузоштааст, ҳатто агар судья бошад ҳам, хоҳиш намоед онро такрор кунанд.

Агар Шумо саволро нафаҳмида бошед, новобаста аз он, ки онро ки гузоштааст, ҳатто агар судья бошад ҳам, хоҳиш намоед онро ба Шумо шарҳ диҳанд. Яке аз сабабҳои чунин эҳтиёткорӣ дар он аст, ки шоҳид суолро дуруст нафаҳмида метавонад мазмуни онро тахмин намояд. Бинобар ин, дар вақти додани посух ҳамагон метавонанд гумон баранд, ки шоҳид аз додани посух сарқашӣ карда истодааст, ҳол он ки ӯ умуман саволро нафаҳмидааст.

Агар ба Шумо суоле гузоранд ва ҳуқуқшиносони тарафҳо атрофи он баҳс барпо намояд ва дар рафти ин баҳс Шумо суолро фаромӯш созед, хоҳиш намоед суолро такрор намоянд.

Тахмин накунад. Агар Шумо ҷавоби саволро надонед, танҳо бигӯед, ки Шумо намедонед.

Агар Шумо маълумотро аз хотир бароварда бошед, танҳо бигӯед ки Шумо онро фаромуш кардаед. Ин ҳолати муқаррарӣ аст, ҷунки ҳамаи мо бо ҳар сурат метавонем ҷизро фаромӯш кунем, гарчанде замоне пештар онро дар хотир дошта бошем ҳам.

Ҳамеша, бо ҳама, аз он ҷумла бо ҳуқуқшиноси тарафи муқобил ҳушмуомила ва боэҳтиром бошед.

Саволҳоеро, ки ба Шумо медиҳанд гӯш кунед ва танҳо ба саволҳое, ки аз Шумо пурсон мешаванд, посух диҳед. Маълумоти зиёдатиро мустақилона надихед.

Дар вақти пурсиши мутақобила ба баён намудани норозигӣ ба ҳуқуқшиноси тарафи муқобил омода бошед. Агар он ҷизе ки ҳуқуқшинос мегӯяд хато бошад, инро қайд кунед ва маълумоти дурустро ба ӯ пешниҳод намоед, аммо инро бо ҳушмуомилагӣ ба анҷом расонед.

Аз додани посух ба суолҳо қанораҷӯи ва ё сарқашӣ накунад. Чунин рафтори Шуморо дида судья метавонад ба ҳулосае ояд, ки асли воқеа аз он ҷизе ки айён аст, бадтар аст.

Агар ба Шумо суоле гузоранд, ки он Шуморо ба хичолат орад, бо вучуди ин ба он посух бояд дод. Агар Шумо ин тарз амал накунед, ҳуқуқшинос пурсидани суолҳоро атрофи ин масъала давом медиҳад ва чунин рафтор метавонад чун аз додани посух саркашӣ кардани Шумо маънидод карда шавад ва дар натиҷа чунин саволҳо барои Шумо як мушкилии калон хоҳанд шуд, ки Шуморо боз ҳам бештар дар хичолат хоҳанд монд.

Агар ба Шумо ҳуҷҷатеро пешниҳод намоянд, ки онро Шумо пеш дидаед ва ё умуман ҳеҷ вақт надида бошед, қабл аз додани посух оиди ин ҳуҷҷат, онро бодикқат аз назар гузаронед ва мутолиа кунед. Қабл аз он, ки ҳуқуқшинос ба Шумо суол диҳад Шумо ҳуқуқ доред бо он ҳуҷҷат шинос шавед. Агар ҳуқуқшиноси тарафи муқобил аз Шумо чизҳоро бипурсад, ки Шумо онҳоро дар ин ҳуҷҷат надида бошед, аз ӯ хоҳиш намоед қисматеро, ки сухан оиди он рафта истодааст, ба Шумо нишон диҳад.

л) Изҳори ихтиёрии тарафҳои заифи мавқеи худ. Агар шохид чизеро донанд ва ё дар тарҷумаи ҳоли ӯ ҳолатҳое бошанд, ки метавонанд боварино нисбат ба ӯ коста гардонанд, адвокат, ки ин шохидро ба суд даъват мекунад, дар ҳолати зарурӣ бояд худ чунин ҳолатҳоро ба суд кушода диҳад. Ин имконият медиҳад, ки мушкилиро ба таври барои шохид мусоид ҳал намояд ва аз ҳиссиётеро, ки гӯё шохид чизеро меҳаҳад рӯйпӯш намояд аз байн барад. Кушодани ҳолатҳои заифи тараф – ин суоли стратегиест барои ҳар як ҳуқуқшинос. Ӯ бояд муайян намояд, оё факти мазкур чизест, ки ҳуқуқшиноси тарафи муқобил дар вақти пурсиши мутақобила онро ҳатман мебардорад. Ҳуқуқшинос бояд ҳамаи хатарҳои кушода гардидани иттилооте, ки онро ҳарифи ӯ наметавонад ва он метавонад ба мавқеи ӯ зарар расонад, дар муқоиса бо ин ки агар чунин иттилоот аз тарафи худӣ ӯ кушода нагардида дар вақти пурсиши мутақобилаи тарафи дигар ифшо гардад, дуруст фикр карда барояд.

Ба қадри имкон лаҳзаҳои заифи нишондоди шохидро зарур аст дар байни нишондоди ӯ ҷойгир кард, ки ба ин васила дар муқоиса бо он ки агар онҳо дар ибтидо ва фарҷоми он меистоданд, таъсири камтар хоҳанд расонид.

м) Ҷамбасти натиҷаҳо. Пурсиши бевоситаи шохиди худ бо кулминатсияи шаҳодат, яъне бо гирифтани маълумоте ҷамбаст шавад, ки ба ҳамин мақсад ӯ ба ҷаласа даъват шуда буд.

Хотимаи пурсиши бевосита. Агар дар ҳаёти шахсии шохид фактҳои манфӣ, ба монанди доғи судӣ, иҷро накардани шартномаҳои граждани, қатъ шудани никоҳ ва ё дигар аъмоли ғайриахлоқӣ ҷой дошта бошанд, ин масъалаҳоро бехтараш дар вақти пурсиши бевосита бардоред. Агар Шумо прокурор бошед, тарафи муқобил дар бораи доғи судӣ доштани шохиди шумо то баррасии судӣ огоҳӣ хоҳад ёфт ва агар Шумо ин фактҳоро дар вақти пурсиши бевосита пешниҳод насозед, адвокат ҳатман ин корро ба ҷои Шумо дар пурсиши мутақобила хоҳад кард, ва чунин ҳолат метавонад тарзе маънидод карда шавад, ки Шумо ин маълумотро аз суд меҳостед пинҳон созед ва чун натиҷа номи Шумо чун прокурори ҳақгӯй зарар хоҳад ёфт. Бомаврид мешуд, агар адвокат тахмин кунад, ки прокурор яқинан доғи судӣ доштани шохиди ӯро медонад.

Агар доғи судӣ хеле пеш ба амал омада бошад, вақт ва факти тӯли солҳои охир зиндагии бовиҷдонона ва қонунӣ доштани шохидро қайд кардан зарур аст. Агар шохид дар вақти ба ҷавобгарӣ кашидан хеле ҷавон буд, пас ҳуқуқшиносро зарур аст ин ҳолатро бо суол дар бораи он вақт чанд сола будани ӯ, қайд кунад. Ғайр аз ин бояд қайд кард, ки ҷабрдидаи ҷинояти замоне аз тарафи шохид содиргардида дар ҳуқуқҳояш барқарор карда шудааст ва ё ҷуброни зарарро гирифтааст.

Оид ба тактикаи пурсиши иштирокчиёни мурофиа дар доираи курси умумӣ бо номи «Криминалистика» ва курсҳои махсус вобаста ба ин самт соатҳои зиёд барои омӯзиш пешниҳоди донишҷӯ шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Бернам У., Решетникова И.В., Пршляков А.Д. Судебная адвокатура. СПб., 1996. С.36-41.
2. Криминалистика: учебник. / Л.Я.Драпкин, В.Н. Карагодин.-М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007.

3. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан (15 апреля 2009 г.). – Душанбе, 2009. – 176 с.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 20 января 2016 г. - Душанбе, 2016. – 126 с.
5. Постановление Пленума Верховного Суда РТ от 4 июня 1992 г. «О судебном приговоре» // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан (1992-2003 гг.). – Душанбе, 2004. - С.218-231.
6. Постановление Пленума Верховного Суда РТ №6 от 28 июля 1995 г. «О практике применения судами законодательства при предании обвиняемого суду» // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан (1992-2003 гг.). – Душанбе, 2004. - С.231-238.
7. Постановление Пленума Верховного Суда РТ №15 от 2 октября 2003 г. «О дальнейшем совершенствовании судебной деятельности в свете изменений, дополнений в Конституцию Республики Таджикистан» // Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан (1992 -2003 гг.). – Душанбе, 2003. - С. 234-247.
8. Программа судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан. Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 23 июня 2007 г. - №271 // Газета «Джумхурият». 2007, 5 июль.
9. Абдуллоев Н.А. Ҳуқуқи муҳофизати ҳаёти советӣ. Вазоити таълимӣ. –Душанбе, 1979. –С.159.
10. Абдуллоев П.С. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ. Маҷмуи қонунҳо. Нашри 2. – Душанбе, 2015. -656.
11. Амирбеков Н. Справочник адвоката. – Душанбе, -2003г. –225с.
12. Адвокатура в России: Учебник/ Под ред. Демидовой Л. А., Сергеева В. И. –М.: ЗАО Юстиформ, – 2004. –576с.
13. Адвокат в уголовном процессе: Учебное пособие для вузов/ Под ред.проф. В.И. Сергеева. – М. 2004. - 351 с.
14. Адвокатская деятельность / Под ред. В.И. Буробина. М.: Изд. ИНЭПУ. 2001.

МОҲИЯТИ МУРОФИАВИИ ПУРСИШИ БЕВОСИТА ВА ТАКТИКАИ АМАЛӢ НАМУДАНИ ОН

Яке аз давраҳои муҳим дар муҳофизати ҳаётӣ ин тафтишоти судӣ аст, ки дар он пурсиш мавқеи хосро дорад. Санъати муҳофизати судӣ пеш аз ҳама санъати пурсиш аст. Дар адабиётҳои илмӣ оиди мафҳуми пурсиш фикру ақидаҳо бисёранд, лекин дар ҳама ҳолат муаллифони қайд менамоянд, ки ин ҳаракат дар доираи қонун ва қоидаҳои махсус гузаронида мешавад. Адвокат шахси расмӣ тибқи Қонуни асосӣ муайян шудааст, ки ба ашхоси мӯҳтоҷи ёрии ҳуқуқӣ маслиҳати касбӣ дода, ба ӯ баҳри дарёфти варианти ҳуқуқӣ ҳалли масъалааш ва ё ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳояш ёрии ҳуқуқӣ ихтисосмандона мерасонад. Адвокатро ҳамчун субъекти ёрии ҳуқуқӣ ихтисосмандона ва маслиҳатчи касбӣ ҳуқуқӣ мешиносанд. Хусусан дар рафти муҳофизати ҳаётӣ нақши адвокат-ҳимоятгар ниҳоят баланд буда, пурсиши бевосита бо малакаву маҳорати хос адвокатҳо амалӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: адвокат, пурсиши судӣ, муҳофизати ҳаётӣ, мафҳуми пурсиш, ёрии ҳуқуқӣ, манфиатҳо, қонун.

ДОПРОС В СУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ И ТАКТИКА ЕЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Одним из наиболее важных этапов в уголовном процессе является судебное расследование, в котором допрос играет особую роль. Искусство судебного разбирательства - это, прежде всего, искусство допроса. В научной литературе существует много мнений о концепции допроса, но в любом случае авторы отмечают, что этот процесс осуществляется в соответствии со специальными законами и положениями. Адвокат - это лицо, назначенное основным законом, которое предоставляет профессиональные консультации лицам, нуждающимся в юридической помощи, которое предоставляет ему квалифицированную юридическую помощь в поиске юридического решения его или ее прав или интересов. Адвокат известен как квалифицированный специалист по юридической помощи и профессиональный юридический консультант. В ходе уголовного процесса роль адвокатов защиты чрезвычайно высока, и прямые допросы должны проводиться с особыми навыками и квалификацией.

Ключевые слова: адвокат, допрос, уголовный процесс, концепция допроса, правовая помощь, интересы, право.

INTERROGATION IN JUDICIAL INVESTIGATION AND TACTICS OF ITS IMPLEMENTATION

One of the most important stages in the criminal process is the judicial investigation, in which interrogation plays a special role. The art of trial is, above all, the art of interrogation. In the scientific literature, there are many opinions about the concept of interrogation, but in any case, the authors note that this process is carried out in accordance with special laws and regulations. A lawyer is a person designated by the basic law who provides professional advice to persons in need of legal assistance, who provides him with qualified legal assistance in finding a legal solution to his or her rights or interests. The lawyer is known as a qualified legal aid specialist and professional legal consultant. In criminal proceedings, the role of defence lawyers is extremely high, and direct interrogations must be conducted with special skills and qualifications.

Keywords: lawyer, interrogation, criminal procedure, the concept of interrogation, legal aid and the interests, right.

АЙНИЯТИ СИЁСӢ: САМТҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФ

Музаффарзода Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқиқи динамика, навъҳо ва механизмҳои айният ва инчунин омӯзиши он аҳмияти калони илмию назарявиро дошта дар айни ҳол аз доираи илми психология берун баромада объекти омӯзиши як қатор илмҳои ҷомеашиносӣ гардидааст. Нигоҳ накарда ба он ки масъалаи мазкур таҳқиқикотҳои назарявӣ ва эмпириро хоҳон аст. Дар ҳоли ҳозир метавон гуфт, ки то ҳол фаҳми ягонаи терминалогӣ, доираи умумии таҳқиқи проблемаи психологии айниятӣ сиёсӣ ташкил нашудааст. Сабаб нокифоягии методҳои системагардонидашуда, методикаи таҳқиқ ва бехтарнамои сифати айният аст, ки омӯзиши ин падидаи мураккаб бисёр нақшаро муҳим ва сари вақти мегардонад.

Фаҳми айният, ки соҳаи фаъолияти шахсӣ, махсусияти милли ва мавқеъгирии субъективиро фаро мегирад ба яке аз мавзӯи асосии оғози асри XXI гардидааст. Масъалаи айниятӣ сиёсӣ ба доираи илми психологии фазои пасошӯравӣ тақрибан дар даҳсолаи охир ворид гардидааст. Ҷузъан дар хошияи айният проблемаи менталитети сиёсӣ, маданияти сиёсӣ, трансформатсияи шуури сиёсӣ ва шаклҳои сиёсат таҳлил карда мешавад. Дар баробари ин падидаи айниятӣ сиёсӣ мавзӯи баҳси як қатор фанҳои иҷтимоӣ низ қарор гирифтааст аз ҷумла онро дар доираи фалсафа, политология, сотсиологияи сиёсӣ, психологияи сиёсӣ низ меомӯзанд. Проблемаи айниятӣ сиёсӣ актуальности худашро аз даст намедихад.

Андеша намудан ба маврид аст, ки таҳқиқи психологияи айниятӣ сиёсӣ дар ҷомеаҳои пасошӯравӣ, ки ҳатто баъди пошхӯрии ИҶШС дар кадом як сатҳе мамлакатҳо махсусиятҳои этноконфесионалии худро нигоҳ медоран актуали аст. Дар фазои пасошӯравӣ талабот ба офаридани принципҳои нави сиёсӣ имкон медиҳад то интегратсияи гуногунии ҷомеаҳо дар доираи консепсияҳои ягонаи милли ва давлатӣ, ҷомеаро водор месозад, ки то айниятӣ сиёсии нави мамлакатро офаранд ва ташаккул диҳанд.

Гуфтан ба маврид аст, ки айният ин муайян кардани мавқеи худ дар ҷомеа, мансуб донишманди худ ба ҷомеаи хурд ва ё бузург, қабул кардани арзишҳо, мақсадҳои худ ва онро бевосита узви ин ва ё он ҷомеа донишманд мебошад.

Айният (русии) идентичность (англ. identity, лат. identitas) - махсусияти психикии инсон дар шакли ҷамъшудаи, ки мансубияти худро ба ин ё он табақаи ҷомеаи иқтисодӣ, милли, ҷирфай, забонӣ, сиёсӣ, динӣ, наҷодӣ ва дигар ғуруҳҳои ҷомеа ва ягон инсонӣ алоҳида ки махсусиятҳои ба онҳо хос аст ифода ва ё айният мекунонад.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷики мафҳуми калимаи айният ба шакли зерин тафсир карда шудааст. Айният калимаи араби буда, 1- ум ба маънии аслият, ҳуди будан, зотӣ будан; 2 - ум ба маънии монанди баробарӣ маънидод карда шудааст [8, с. 46].

Мафҳуми айниятро бори аввал олим Э. Эриксон ба илми психология ворид кардааст. Ӯ айниятро ҳамчун комилии фардиат, шабоҳатдихии доимии «Ман»-и мо нигоҳ накарда ба тағиротҳо бо мо дар равандҳои ташаккул ва рушд ба вуқӯъ мепайвандад. (Ман - ҳамонам) [3, с. 124].

Як чанд навроҳи муайянқунии айният ва айниятқунӣ вучуд доранд. Муҳаққон В. П. Зинченко, ва Б. Г. Мещеряков дар «Луғати психалогӣ»- и худ навроҳи гуногуни айниятқуниро пешниҳод кардаанд аз ҷумла:

- дар психалогияи равандҳои оғоҳипайдокунӣ – ин донишманд ва айният қунонидани кадом як объект;

- дар психоанализм- раванде, ки дар натиҷаи он индивид бо шарофати алоқаҳои эмотсионалӣ тарзе рафтор менамояд, ки ғӯе худ он инсон бошад, ки худро бо он шабоҳат додааст;

- дар психалогияи иҷтимоӣ- шабехдихии индивид худро бо дигар инсон, ин дарки он субъект, ки бо он худро тамсил додааст;

- монанд кардани худ (чун қоидаи бе шууроно) ба инсони дигар ҳам чун идеали рафтор дар асоси алоқаҳои эмотсионалӣ бо он (барои мисол бо волидайн);

- ташбеҳ додани худ бо персанажи эҷодиёти бадеи, ки бо шарофати он ба умқи таркиби маънавии эҷодиёт ворид шуда имкони дарки таҳамули эстетикӣ он гардад;

- механизми муҳофизати психологӣ, аз он иборат аст, ки шабоҳатдиҳии бе шууронои объект ки тарс ва ҳаяҷонро ба бор меорад;

- тасвир ё иникоси хусусиятҳои дигар инсон ба монанди мативҳо, тафаккур, ва эҳсосотҳои ба худ;

- айнияткунии ғруҳӣ, мансуб донишмандони худ ба кадом як ҷомеа (бузург ва ё хурд) қабул кардани мақсадҳо ва арзишҳо, ҳудро узви бе воситаи ин ё он ҷомеа донишманд;

- дар психологияи ҳуқуқӣ ва муҳандисӣ - муайян ва тасдиқ кардани ин ё он объект (аз ҷумла одамон) мансуб донишмандони онҳо ба синфи муайян ва шинохтани онҳо аз руи махсусиятҳои муайян [4, с. 312].

Баъзе аз муҳаққиқон айниятро дар шакли том ба ғуруҳи табиӣ, ки иштироки муташаққилро дар офаридани онҳо талаб намеkunанд ва сунӣ, ки доиман ба дастгирии мутташаққил ниёз доранд:

- Ба навъи аввал чунин айниятҳои чун этникӣ, наҷодӣ, минтақавӣ - ландшафтӣ, умумичаҳонӣ ва монанди инҳо.

- Ба навъи дуюмин бошад айниятҳои чун миллӣ, конфессионали, ҳирфавӣ-касбӣ, минтақавӣ, континенталӣ, табақавии синӣ, толеъномавӣ, ғуруҳи стратификатсионӣ.

Баъзе аз навъҳои айният ҳосияти омехтагӣ доранд, масалан айнияти гендерӣ. Барои амиқу равшан гардидани масъалаи айният моро зарур аст, ки баъзе аз навъҳои онро аз рӯи нуқтаи назари илмӣ шарҳу тавзеҳ диҳем то печу тобии масъалаи мазкур камҳам бошад кушоду равшан гардад. Чуночи дар боло зикр кардем як чанд навъҳои айният ва айниятбанди мавҷуд аст, ба монанд этникӣ, миллӣ, динӣ, мазҳабӣ, ҳирфавӣ ва монанди инҳо.

Айнияти этникӣ. Он аз этносентризм сар манша гирифта ҳамчун принсипи худташаққулбандагии қабулкунӣ дар натиҷаи дохил кардани онҳо бо махсусияти этно-идентификатсияи ихотакардаи онҳост. Айнияти этникӣ дар худ як қатор тарзи рафторро дорад, ки ба ҳолати автоматизм бо махсусиятҳои нишонаҳои нутқӣ ва ишоратии онҳо алоқаманд аст. Он одатан ҳамчун нақши шахсӣ ҳанӯз дар давраҳои аввали социализатсияи онҳо ташаққул меёбад, ки чуни махсусият ба тамоми намоёндагони забони этнокултураи мазкур хос аст [7, с.192-193].

Айнияти этникӣ дар замони муосир бештар аз пештар диққати олимони моро омехтаёбии этносҳо, ҳамчун раванди ғуногунтаркиба, ки дар он ҳам қувваҳои марказҳои ва ҳам марказгӯрез амал меkunанд ба худ ҷалб менамояд.

Чунончи муҳаққиқи рус В. И. Дал дар маводҳои мақолаи луғавии худ нишонаҳо «инсони рус» ва ҷиғуна онҳо ҳудро рус меҳонанд нишон медиҳад. В. И. Дал хело хуб дарк мекард, ки дар забон ягонагиро, ки дар онҳо фаҳми фарҳанги худ аз тарафи инсон ва аз ҷумла ба ин васила муайян кардани мансубияти этникии худ бисёрданд [9, с. 86].

Шарҳдиҳии ғуногуни аёният дар мактабҳои ғуногуни психологӣ моро зарур аст, таҳқиқотро аз муайянкунии мафҳуми категория ва мӯйян кунии сарчашмаҳои ташаққулёбии айният шурӯъ намоем.

Барои кушоду равшан гардонидани ҳар як мавзӯё пеш аз ҳама мафҳуми категорияҳои он авалан шарҳу тавзеҳ дода шавад, ки зеро бе дарки мафҳуми категорияҳо дарки масала ғайри имкон аст. Бинобар ҳамин ҳам моро зарур аст, ки ҳуди мафҳуми айниятро авалан аз нуқтаи назари этималогия дида бароем.

Фаҳми айният авалан дар психиатрия дар рафти омӯзиши падидаи «буҳрони айният (хуввият)», ифодагари ҳолати руҳии бемороне, ки тасаввуротро оид ба худ ва ҳодисаҳои ҳаёти ҳудро аз даст додаанд ба вучуд омадааст. Бори аввал қисман фаҳми айният, хуввият дар эҷодиёти илмӣ олим Э. Эриксон «Кудаки ва ҷамъият», ва баъдан дар аввали солҳои 70-уми қарни ғӯзашта дар мактаби бузурги культурантропологии К. Леви-Стросс (1985) ба вучуд омадааст. К. Леви-Стросс таъкид мекард, ки буҳрони айния (хуввият) проблемаи аср хоҳад гашт ва тағйирёбии мақоми проблемаи мазкурро

дар доираи фалсафаи иҷтимоӣ ва психологию таълимотӣ пешбини карда буд. Шумораи корҳои илми оиди масъалаи айният рӯз то рӯз зиёд мегашт. Бо дар назардошти чунин ҳолатҳо дар соли 1980 конгресси умумиҷаҳонӣ бар гӯзор гардид, ки дар он қариб зиёда аз 200 мақолаҳои илмӣ, оммавӣ оид ба масъалаи айнияти инфироди ва айнияти иҷтимоӣ пешниҳод гардида буд [5, с. 143]. Хизмати назаррасро оид ба коркарди фаҳми айният аз нуқтаи назари махсусияти сохтори динамики бе шубҳа муҳаққиқ Э. Эриксон анҷом додааст. Ӯ айниятро ҳам чун раванди «ташкили таҷрибаи ҳаёти дар фардияти Ман» мефаҳмид. Вазифаи асосии сохтори фарди мазкур адаптатсия ба ҳисоб меравад. Дар мувофиқа ба андешаи Э. Эриксон раванди ташаккули рушди айният «ягонаги ва фардияти таҷрибаи инсонро нигоҳ дошта ба ӯ имконият медиҳад, ки хатарҳои дохили ва беруниро пешбини намояд ва қобилиятҳои худро бо имкониятҳои иҷтимоӣ, ки ҷомеа пешниҳод менамояд муқоиса намояд» [6, с. 112].

Ҳамин тавр дар сатҳи аввали таҳқиқи фарди айният ҳамчун натиҷаи дарки дарозии вақти хусусии инсон аз тарафи худ инсон муайян карда мешавад. Ин аст як навъ тасаввурот оиди ба худ ҳамчун маълумоти тағир наёбандаи инсон ин ё он қиёфаи физикӣ, мизоч, мансубияти ӯ ба гузашта ва назари ӯ ба оянда [2, с. 48]. Дувуман аз нуқтаи назари шахсият айният ҳамчун ҳисси инсон, ҳамчун такрорнаёбанда, ягона дар андуштани таҷрибаи ҳаётӣ худ, ки ба худ як навъ ҳашамате меофарад муайян карда мешавад. Э. Эриксон ин сохтори айниятро ҳамчун натиҷаи фаъолияти махфии Эгосинтез ҳамчун шакли интегратсияи Ман медонад, ки ҳамеша чизи бештарест на як худмуайянкунии қудратона. Ӯ мазмури айният ин «дарки шахсият ҳамчун таҷрибаи худии қобилияти муттаҳидсозии ҳамаи муайянкунандаҳо (идентификатсияҳо) бо имкониятҳои зехнӣ, дастовардҳои касбӣ ва имкониятҳои мувофиқе, ки нақши иҷтимоӣ пешниҳод менамояд».

Сеюман айният аз тарафи Э. Эриксон ҳамон тарҳкаши шахсиятро меонад, ки ҳамдили ботинии инсонро бо идеалҳои гурӯҳи иҷтимоӣ ва стандартҳои он иникос менамояд ва бо ин ба раванди категоризатсияи Ман кумак мерасонад: ин характеристикаи мост, ки бо шарофати он мо ҷаҳонро ба монанд ва номонанд ба худ ҷудо менамоем. Сохтори сеюминро Э. Эриксон айнияти иҷтимоӣ ниҳод.

Бо тақвият ба омӯзиши сарчашмаҳои ташаккули фаҳми «айният (хуввият)» ба он муайян кунӣ умумӣ медиҳем. Айният – ин мафҳуми бисёр мазмунӣ илмӣ ва оммавист, ки ифодагари ғояи устуворӣ, якрағии индивид ва худшиносии он як нав «тамғазанӣ», ки имкон медиҳад шахс худро бо гурӯҳҳо ва сохтори қавии ғояви дар монандӣ ва тафовут гузорад. Дар илмҳои инсоншиносӣ фаҳми айният ду навъ тарҳбандиро соҳиб аст:

- тарҳбандии иҷтимоӣ;
- шахсият.

Айнияти иҷтимоӣ ин аз саргузаронӣ ва мансуб донишҳои худ ба ин ё он гурӯҳ ва ё ҷомеа мебошад. Муайянкунӣ бо аломати иҷтимоӣ инсонро аз навъи биологӣ ба фарди иҷтимоӣ ва шахсият мубаддал мегардонад ба ӯ имкон медиҳад, ки алоқаҳои иҷтимоии худ ва мансубияташро бо мафҳумҳои «Мо» ва «Онҳо» ифода намояд.

Айнияти шахси ва ё худ айният ин ягонагӣ, пайдарпайии фаъолияти ҳаётӣ, мақсадҳо, ангеҷаҳо ва маънигузории ҳаёти шахсӣ, ки дарки худ ҳамчун субъекти фаъолият ба ҳисоб меравад. Ин на танҳо як аломати махсус ва ё гурӯҳи аломатҳо, ки индивид дорост, балки худияти он рефлекскардашуда дар мафҳумҳои хусусии биографист. Он на танҳо дар рафтори субъект ва реаксияи дигар одамон ба ӯ зоҳир мегардад, балки дар қобилияти пайрави ва давомдодани қадом як таърихи фардии Ман аз тарафи ӯ, нигоҳдоштани муҳторияти шахсӣ, нигоҳ нақарда ба тағирёбии махсусиятҳои алоҳидаи он.

Навҳои айният ва айнияткунӣ:

- Айнияткунӣ гендерӣ, яъне мансуб донишҳои худ аз руи нишонаҳои ҷинси ба мард ва зан ва ё гермафродит;

- Айнияткунонии хирфави касбӣ, - мансуб донишони худ ба ягон навъи касб ба монанди дуредгар, муаллим, сиёсатмадор, бонкир ва монанди инҳо;
- Айнияткунонии динӣ, мазҳабӣ, - мансуб донишони худ ба дину мазҳабӣ муайян ба мисоли мусулмон, ҳанафӣ, масеҳӣ, католик, буддист, индуист ва монанди инҳо;
- Айнияткунонии давлатӣ - мансуб донишони худ ба шахрвандии ин ё он давлат ба мисоли амрикоӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, тоҷикистонӣ ва монанди инҳо;
- Айнияткунонии наҷодӣ - мансуб донишони худ ба наҷоди муайн аз рӯи нишонаҳои фарқкунандае чун ранги пӯст, ҳусса сохти косахонаи сар ва дигар аломатҳо ба мисоли африқоӣ, аврупоӣ, муғулоӣ, ва монанди инҳо;
- Айнияткунонии миллӣ - мансуб донишони худ ба миллати муайн аз рӯи нишонаҳои забони минтақаи ва психологӣ ба мисоли тоҷик, узбек, рус, фаронсавӣ ва ғайраҳо;
- Айнияткунонии минтақаӣ - мансуб донишони худ ба минтақаи муайн, ки дар онҳо инсон ба дунё омадааст ба мисоли сибирӣ, лоторенгӣ, парижӣ ва монанди инҳо.

Тасаввуроти муайян дар хусуси ду асоси айният – шахси ва – иҷтимоӣ қариб дар тамоми мақолаҳои илми оид ба ҷаҳми мазмуни айният бахшида шуда вохурдан мумкин аст. Дар алоқа бо ин дар таҳқиқотҳои муайяни эмпирики метавон бо ҷузъбандии муфассали он вохурд, ки он ҳам бошад ҷиҳатҳои иҷтимоии онро дар бар гирифта ин ё он навъи сотсиализатсияро ба асос гирифтааст. Ин ҷо сухан оид ба ташаккули айнияти хирфавӣ, этникӣ ва динии шахсият меравад [1, с. 131].

Айнияти сиёсӣ ин муайян намудани мавқеи сиёсӣ ва мансуб донишони худ ба ин ва ё он соҳи ҳаёти сиёсии ҷомеа мебошад. Вусъатёбии айнияти сиёсӣ имконият медиҳад, ки ҷомеаи мутамадин дар асоси арзишҳои инсоният ҳадафмандона ва объективона рушд намояд.

АДАБИЁТ

1. Антонова Н.В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии // Вопросы психологии. 2012. №1. 163. с
2. Аринушкина Н.С. Об определении и типах идентичности // Мир психологии. 2013. №2. 83. с
3. Зинченко В. П. , Мещеряков Б. Г. Психологический словарь. - М.: Педагогика-Пресс, 1999. 124. с
4. Зинченко В. П. , Мещеряков Б. Г. Психологический словарь. - М.: Педагогика-Пресс, 1999. 360. с
5. Попова О.В. Особенности политической идентичности в России и странах Европы // Полис (Политические исследования). 2009. № 1. 157. с
6. Психология самосознания: Хрестоматия. Самара: БАХРАХ-М, 2000. 213 с
7. Речевое общение: Проблемы и перспективы: Сб. науч.-аналитич. обзоров. М., 1983, 217. с
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд, ҷилди 1. Машҳад, Душанбе. 2008. 951с
9. Фархутдинова Ф. В. Такое простое и понятное слово русски// Вестник совета по русскому языку при главе администрации Ивановской области. Иваново, 2003. № 1-3. 176 с

АЙНИЯТИ СИЁСӢ: САМТҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФ

Муаллиф ишора менамояд, ки айният ҳамчун ҳисси инсон, ҳамчун такрорнабанда ва ягона дар андуштани таҷрибаи ҳаёти худ, ки ба худ як навъ ҳашамате меофарад муайян карда мешавад. Айнияти сиёсӣ ин муайян намудани мавқеи сиёсӣ ва мансуб донишони худ ба ин ва ё он соҳи ҳаёти сиёсии ҷомеа мебошад. Вусъатёбии айнияти сиёсӣ имконият медиҳад, ки ҷомеаи мутамадин дар асоси арзишҳои инсоният ҳадафмандона ва объективона рушд намояд. Ҷузъан дар ҳошияи айният проблемаи менталитети сиёсӣ, маданияти сиёсӣ, трансформатсияи шуури сиёсӣ ва шаклҳои сиёсат таҳлил карда мешавад. Дар баробари ин падидаи айнияти сиёсӣ мавзӯи баҳси як қатор ҷанҳонҳои иҷтимоӣ низ қарор гирифтааст аз ҷумла онро дар доираи фалсафа, политология, сотсиологияи сиёсӣ, психологияи сиёсӣ низ меомӯзанд. Проблемаи айнияти сиёсӣ актуалитати худро аз даст намедиҳад.

Калидвожаҳо: айнияти сиёсӣ, айнияти динӣ, айнияти наҷодӣ, мансубият, аслият, худӣ будан, монандӣ, баробарӣ, комилии фардият, умумиҷаҳонӣ, айнияткунонӣ.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: КЛЮЧЕВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Автор указывает, что идентичность определяется как человеческое чувство, как уникальный и отражающий опыт собственной жизни, который создает своего рода роскошь. Политическая идентичность - это определение политической позиции и принадлежности к определенной сфере политической жизни. Расширение политической идентичности позволяет целенаправленно и объективно развивать цивилизованное общество, основанное на человеческих ценностях. В частности, в контексте идентичности анализируются проблемы политического менталитета, политической культуры, трансформации политического сознания и форм политики. В то же время феномен политической

идентичности был предметом обсуждения в ряде социальных дисциплин, включая изучение философии, политологии, политической социологии и политической психологии. Проблема политической идентичности не теряет своей актуальности.

Ключевые слова: политическая идентичность, религиозная идентичность, расовая идентичность, принадлежность, оригинальность, идентичность, сходство, равенство, индивидуальность, глобализация, идентичность.

POLITICAL IDENTITY: KEY AREAS OF DEVELOPMENT

The author points out that identity is defined as a human feeling, as a unique and reflective experience of one's own life, which creates a kind of luxury. Political identity is the definition of a political position and belonging to a certain sphere of political life. The expansion of political identity allows purposefully and objectively developing a civilized society based on human values. In particular, the problems of political mentality, political culture, transformation of political consciousness and forms of politics are analyzed in the context of identity. At the same time, the phenomenon of political identity has been the subject of discussion in a number of social disciplines, including the study of philosophy, political science, political sociology, and political psychology. The problem of political identity does not lose its relevance.

Keywords: political identity, religious identity, racial identity, belonging, originality, identity, similarity, equality, individuality, globalization, identity.

Сведения об авторе: *Фазлиддини Музаффарзода* – магистрант первого курса специальности политология и государственное управление Таджикского национального университета. Тел: (+992) 989 17 17 47, E-mail: fazliddin_didp@mail.ru.

Information about the author: *Fazliddini Muzaffarzoda* – first-year graduate student of the political science and public administration of the Tajik National University. Tel: (+992) 989 17 17 47, E-mail: fazliddin_didp@mail.ru

ДИИШ – ГУРҶҲИ ТЕРРОРИСТӢ

**Ҳасанов М., Шерназаров Д., Умаров А.
Донишгоҳи Давлатии Данғара**

Давлати исломии Ироқу Шом (бо арабӣ: **Ад-даулату ал-исламияту фи Ал-ирок ва Аш-шам**) бо номи ихтисори ДИИШ як гурӯҳи ситезаҷӯи ҷиходгари тундрав мебошад, ки пайрави як омӯзаи бунёдгари террористӣ ба ном диниву исломӣ ва дар мазҳаб ҳештанро мансуб ба аҳли суннат медонанд.

Ин гурӯҳ ба роҳбарии Абубакр Ал-Бағдодӣ аз ҷиходгарони салафӣ ҷудо гашта, аз созмони Ал-қоида таъсис шуд ва бо Давлатҳои Ироқ, Сурия ва бо дигар гурӯҳҳои шӯришчиёни муҳолифи давлати Сурия ворида ҷанг шудааст. ДИИШ - яке аз радикалтарин гурӯҳҳои исломгаро дар ҳовармиёна аст. Онҳо илова бар Ироқ ва Сурия бахшҳое аз Либия ва Нигерияро низ дар контроли худ доштанд ва гурӯҳҳои ҳампаймони онҳо дар ҷойҳои дигари дунё мисли Афғонистон ва Осиёи ҷануби шарқӣ низ ғайраро ҳастанд, решаи ДИИШ бо ҷамоати Тавҳид ва Ҷиход мерасад, ки дар соли 1999 ба роҳбарии Абумусаб Аз-Зарқовӣ таъсис шуд ва дар соли 2004 ба созмони Ал - Қоида пайваست ва пас аз он ба Ал - Қоидаи Ироқ маъруф гашт.

Ин гурӯҳ, ки ворида ҷанг бо давлати Ироқ ва Нерӯҳои Амрикоӣ пойдор дар Ироқ шуда буд. Дар соли 2006 бо ҷандин гурӯҳи исломгарои дигар бо ҳам пайваста «Маҷлиси Шӯрои Муҷоҳидин»-ро таъсис дод, ки як қудрати муҳим дар ҷандин шаҳрҳои Ироқ маъсуб мешавад. Дар 13-уми октябри ҳамин сол Маҷлиси Шӯро бо ҳамроҳи ҷанд гурӯҳи шӯришчиёни дигар «Ҳукумати Исломии Ироқ»-ро таъсис дод. Абуяуб Ал-мисрӣ ва Абуумари Бағдодӣ ду роҳбари аслии ҳукумати исломии Ироқ буданд, ки дар 18-уми апрели 2010 дар амалиёти артиши Амрико кушта шуданд ва Абубакри Бағдодӣ ҷойнишини онҳо шуд.

Бо оғози ҷанги дохилии Сурия нерӯҳои ҳукумати исломӣ ворида Сурия низ шуданд ва дар 8-уми апрели соли 2013 номи «Ҳукумати Исломии Ироқ ва Шом»-ро бар худ ниҳоданд ва аз он пас ин номи сабук шуда, ҷун ДИИШ маъруф гаштанд. Онҳо бо суръат бахшҳое аз шимол ва шарқи Сурияро тасарруф карда ва шаҳри Раққаро ба ҳайси пойтахти худ интихоб карданд. Сипас ҳамзамон бо гомҳои низомӣ дар Сурия ба

Ироқ ҳамла карда ва муваффақ шуданд, Рамодӣ ва Фаллуча муҳимтарин шаҳрҳои истони Анбор дар Ироқро ба қаламрави худ изофа кунанд. Дар июни соли 2014 муҳимтарин муваффақияти ДИИШ бо тасарруфи Мувсил дуюмин шаҳри бузурги Ироқ ба даст омад. Онҳо дар моҳҳои баъди низ пешравиҳои зиёде доштанд ва то июни 2015 худуди ними аз хоки Сурияро ва бахшҳои шимоли ғарбии Ироқро дар тасарруфи худ даровардаанд. ДИИШ дар ин давра бахшҳое аз ҷойҳои тасарруф кардаи худро низ аз даст дод ва аз ҷумла Тикритро дар моҳи апрели 2015 ба артиши Ироқ ва нерӯҳои шибҳи низомии ҳашди миллӣ, ки барои ҷанг бо ин гурӯҳ ташкил шуда буд. ДИИШ дар нимаи моҳи ноябри 2015 Санҷорро ҳам аз даст дод, ҳамчунин дар 28 декабри 2015 Рамодиро аз даст доданд, ки гуфта мешавад ин дуюмин бор аст, ин гурӯҳ ин шаҳрро ҳам аз даст додаанд, ҳамчунин давлати Ироқ эълон кард, ки амалиёти баъди онҳо тасарруфи Мувсил дуюмин шаҳри бузурги Ироқ аст, ки бояд онро аз дасти ҷангҷӯёни ДИИШ озод кунанд [1,36].

Ин гурӯҳ пас аз густариши тасарруфоти худ дар 29-уми июни 2014 эълон кард, ки аз ин пас номи он «Давлати Исломи» аст ва як хилофати ҷаҳониро ташкил медиҳанд ва Абубакри Бағдодӣ роҳбари гурӯҳро низ ба унвони халифа шиносои кард ва ғайриқонунӣ ҳукумати худро паҳн кард, ки аз ҷумлаи иқдомҳо ҷопи пули бо воҳиди динори ДИИШ ва шиноснома, дуруст кардани полиция, содироти нафт, роҳандозии шабакаҳои телевизионӣ, муносибатҳои гузаришро дар бар мегирифт.

Ҳарчанд решаи ДИИШ ба гурӯҳҳои робита бо созмонҳои Ал-қоида мерасад, аммо Ҷабхату-ан-нусрат шоҳаи расмӣ Ал-қоида дар Сурия вориди ҷанг шудааст ва Алқоида борҳо нисбати ДИИШ ба худро рад карда буд.

Робита байни Ал-қоида ва ДИИШ ба соли 2013 мелодӣ бармегардад.

Завоҳирӣ дар ин сол баъд аз ин, ки гурӯҳи ДИИШ ба бадрафтори бо шаҳрвандони Сурия ва шуришчиёни рақиб муттаҳам шуданд ва аз ин гурӯҳ хостанд, ки ғайриқонунӣ худро огоз кунанд.

Ин гурӯҳ аз замони пайдоиш дар соли 1999 тавассути тундравӣ аз тарафи Абумусаби Зароқӣ ба унвони ҷамоати тавҳид ва ҷиҳоднамоҳо гуногуни дошта буд. Вақте аз-Зароқӣ дар соли 2004 бо Усома бин Лодан байъат кард, номи гурӯҳро бори дигар ба созмони Қоида "Ал-ҷиҳод фи билод ар-роғизийин", ки бештар бо номи Алқоида дар Ироқ шинохта мешуд, иваз кард. Агар чи ин гурӯҳ ҳаргиз худро Ал-қоида нахонд, ин ном солҳо ба ҳайси номи ғайрирасмӣ он бар ҷой монд.

Дар авалҳои соли 2013 ин гурӯҳ, ки дар Сурия паҳн шуда буд, номи давлати Исломиа фи Ал-ирок ва Аш-шомро ихтиёр кард, ки дар он манзур аз Шом ё Сурияи бузург аст. Номи кӯтоҳи ДИИШ паҳн шуда аз тарафи муҳолифини араб забони ин гурӯҳ ба кор меравад. Бо ин ҳол то ҳаде ба ин далел, ки шабеҳи вожаи арабӣ ДОИС ва ДОҲИШ аст, ки маънои манфӣ дорад, таҳқиқомез аст. Ба ин далел ҳукумати исломӣ дар худуди ноҳияҳои таҳти тасарруфи худ истифода аз номи кӯтоҳ шудаи ДИИШ-ро лозими муҷозот бо шаллоқ ё буридани забон медонанд [3,44].

ДИИШ дар воқеъ, идомаи ташкилоти як гурӯҳ аз салафӣҳои ҷиҳодӣ дар Ироқ бо раҳбарии Абумусаби Зарроқӣ мебошад. Гурӯҳи Зарроқӣ ҷузъи Ал-Қоида буд ва соли 2006 дар Ироқ кушта шуд. Дар эълонҳои худ ҳамвора ба фатовоҳои ибни Таймия истинод мекард. Бағдодӣ низ худро пайрави ибни Таймия медонад. Гурӯҳҳои ҷиҳодӣ бар пояи ҳукумати динӣ ва иҷрои шарияти исломиро вазифаи шариятии худ медонанд. ДИИШ ба хоҳири қироати ҳашинашон ба ном ислом ва ҳушунату ваҳшиёнааш ба зидди дигар равиҳои исломӣ аз он ҷумла, шиа ва масеҳиён маълум аст ва ба қадре тундрав ва саҳтгир мебошад, ки бо дигар гурӯҳҳои исломгарои бо ном салафӣ аз ҷумла, Ҷабхату-ан-Нусра шоҳаи расмӣ Ал-қоида дар Сурия низ даргири ҷанг шудаанд. Якумин бор феввали 2014 буд, ки Айман аз-Завоҳирӣ роҳбари Ал-қоида ба таври расмӣ ҳар гуна пайвастагии ин гурӯҳро ба Ал-қоидаро рад кард.

ДИИШ дар шаҳрҳои таҳти султаи худ аз ҷумла Ракка, Сурия конуну қоидаҳои мубтани бар шариятро иҷро мекарданд, дастони дуздҳо дар ҷамъи омма бурида мешавад, ҳар рӯз нест кардани гуруҳе дар кӯчаву хиёбон рух медиҳад ва занҳо ҳатто иҷозаи муроҷиат ба пизишк ҳам надоранд. ДИИШ дар Сурия бефосила идораҳои ба

ном «Хасаба» роҳ андози карда то бар иҷрои шариати исломи назорат кунанд, идораи дигаре ҳам бо ном «Даъво» роҳ андози шуд то идеологияи ДИИШ-ро баёну таблиғ кунанд. Нерӯҳои ин ғуруҳӣ исломгарои тундрав аксери дар шабакаҳои иҷтимоӣ мунташир карданд, ки нишон меод ДИИШ афродери, ки дар манотиқи таҳти контроли онҳо дар Сурия рӯза хӯри кардаанд, дар оммаи мардум шаллоқ заданд. Нерӯҳои ин ғуруҳӣ исломгарои тундрав ҳаргуна тиҷорати сокинони шаҳрҳои таҳти контроли худ бударо ба дур аз иҷоза ва контроли ДИИШ-ро мамнуъ кард. Дар бораи муқарароте, ки ин ғуруҳ барои равиши ҳичоби исломӣ ва либоси занон муайян кардааст, занони Муслмонро тарсонид, ки дар ҳангоми риоя накардани ҳичоб комил ва напӯшонидани тамоми сурати худ, ба саҳти мучосот хоҳанд шуд. ДИИШ дар баёнҳои худ эълон кардааст: шартҳои, ки барои либос ва зиннати занон муайян кадааст, танҳо барои пешгирӣ аз фасод ва худнамояи онон аст. Дар ин баёни ҳамчунин омадааст, ҳар касе ин муқараротро риоя накунад ва боиси фитна ва фасод шавад, ба саҳти мучозот мешавад то ҷомеаи мусалмонон ва дин ҳифз шавад.[6,12]

ДИИШ ин қудрат ва бузургиву даромадро аз кучо дарёфтааст, акнун назаре мекунем ба сарчашмаҳои даромади молии ДИИШ.

Навиштаҳои аслӣ: Манбаҳои моли ДИИШ, панҷ манбаи молии бисёри ҳукумати исломии Ироқ Financial Action Task Force бар асоси таҳқиқи соли 2015 созмони Шом бо тартибу шарҳи зерин аст: манбаҳои молӣ, ки ба ишғоли сарзаминҳо ба даст меояд мисли контроли бонкҳо, захираҳои нафту газ, молиёт, ришваю боч гирифтани ва дуздӣ аз манбаҳои сармояҳои гаравгонгирӣ барои дарёфти пул, кӯмакҳои ки аз роҳи созмонҳои ғайри ғоидави дарёфт мешавад, ҳимоятҳои моли ва таҷҳизоте, ки ҷангҷӯёни хориҷӣ фароҳам мекунанд, дарёфти сармояҳо аз тариқи шабакаҳои иртиботӣ ба онҳост.

Вазорати ҳазинадори Амрико эълон кард, ки соли 2014 ДИИШ ҳудуди 100 миллион доллар нафти хом ба воситаи фуруш, ки онҳо ҳам онро ба Эрон ва Туркия қочоқ кардаанд ё ба давлати Сурия фурухтаанд. Даромади ин созмони террористӣ аз бочгирӣ барои озод кардани гаравгонҳо ҳам дар ин сол на кам аз 20 миллион доллар бароварда шудааст. Ҳамчунин молиётҳои дигаре, ки аз мардуми сокинони дар минтақаҳои таҳти идораи ҳукумати ДИИШ гирифта мешавад, манбаи даромади дигари ин ғуруҳ аст. Онҳо аз ҳамла бо бонкҳо, ғорат ва фуруши ашёҳои гаронбаҳо ва фуруш ё назорат ба фуруши ҷонварон ва ғалла ҳам пул дармеоваранд. Дарёфти ҷузъия аз масеҳиёне, ки дар ин манотиқ зиндагӣ мекунанд, дуздидан ва фурухтани духтарону занон ба ҳайси бардаи ҷинси пул ба даст меоваранд. Ҳазорон зан ва духтар узви ақалияти мазҳабии Язиди баъд аз тасарруфи Санҷор дар шимолӣ Ироқ бурда шудаанд ва дар бозор ба фуруш расидаанд.

Мавқеи ҷойгиршавии ДИИШ дар ибтидо минтақаи васеи аз Сурия ва Ироқро дар ихтиёр дошт ва ҳадафи он дар қадами аввал аз худ кардани тамоми Ироқ ва минтақаи Шамот буд. Аммо нимҷазираи Арабистон ва шимоли Африқо ва Испания то хуросони бузург низ дар нақшаи забти онҳо вуҷуд дошт. Вале имрӯз бисёре аз ҷойҳои ишғолкардаи худро аз даст додаанд. ДИИШ аввалин бор дар мобайни ҷанги дохилии Сурия эълони мавҷудият кард. Онон бо дигар эътирозгарони мусаллаҳ ва ҳатто ғуруҳҳои ҷиҳодӣ мили Ан-нусра даргир шуданд. ДИИШ дар Сурия оғози соли 2014 таҳамули шикастҳои дар муқобили Ҷабҳату Ан-нусра шуд, аммо дар июни 2014 Мувсил дуҷумин шаҳри бузурги Ироқро ба тасарруфи худ овардааст.

Нерӯҳои ДИИШ акнун бар қисматҳои шимоли ғарбии Сурияро дар тасарруфи худ даровардаанд. Онҳо дар моҳи марти 2015 Такрит марказҳои Салоҳиддинро аз даст доданд, аммо дар охири моҳи апрел шаҳри Румоди маркази Сурияро ишғол карданд.

Маълумотҳои гуногуне дар мавриди теъдоди ҷангҷӯёни ДИИШ шудааст. Созмони Саё моҳи сентябри соли 2014 теъдоди муборизони ин ғуруҳ дар Ироқ ва Сурияро байни 20 то 31 ҳазор маълум кард. Дидбони ҳукуки башар моҳи ноябри соли 2014 теъдоди ҷангҷӯёнро 80-ҳазор нафар, 50-ҳазор дар Сурия ва 30 ҳазор дар Ироқ муайян кард.

Фармондеҳи артиши Руссия низ дар декабри 2014 эълон кард, ки мутобиқи маълумоти мо теъдоди нерӯҳои ДИИШ ба 70-ҳазор нафар мерасад.

ДИИШ дар нимаи дуҷуми соли 2013 наздик ба 1400 хонаро дар Ироқ мунфачир ва вайрон карданд, тайи ин ҳамлаҳо 1996 нафар кушта ва 3021 нафар захмӣ шуданд.

Аъзои гурӯҳи ДИИШ 7 марти соли 2014 шаби панҷшане 150 нафар донишомӯз духтар ва писари мактаби курд сокинони минтақаи Айнулараб, ки барои ширакт дар имтиҳони нӣҳони ба суи ҳалаб дар ҳаракт буданд дуздидаанд.

Дар моҳи июни соли 2014 5- ҳазор нафар аз афроди мусаллаҳи ДИИШ ба таври комил шаҳри Мувсилро дароваданд ва ҳамаи шаҳрро дар ихтиёр гирифтаанд.

Накзи ҳуқуқи башар дар манотиқи таҳти контроли ДИИШ тавасути бисёре аз сиёсатмадорон, роҳбарони мазҳабӣ ва созмонҳои дигар маҳкум шудааст. Бинобар ин гузориши ҳуқуқи башар, созмони ДИИШ дар ҷангҳои низомии худ аз кӯдакон ва навҷаонон истифода мекунад. Ин гузориш бар пояи иттилоот дода шуда, тавассути 25 ниҳод танзим шудааст.

ДИИШ ба таври расмӣ аз бардадори ё ин, ки ғуломдори дифоъ мекунад ва эътиқод бар ин аст, ки Қуръон иҷозаи ҳамхобагӣ бо занони асири кофирро ба мусалмонон додааст. Ҳамчунин эътиқодоти охиру замони онҳо низ дар ин гузориш саҳим будааст ва дар ин замина ба ҳадисе истинод мекунад, ки пеш аз ба вуқӯ пайвастанӣ охиру замон бардадориву ғуломдори дубора эҳё мешавад. Гузоришҳои фаровоне дар мавриди озори ҷинсӣ ва хариду фурӯши занону духтарони асир вучуд дорад. Ба вижа замон ва духтарони мазҳабҳои дигар, ки ба ҷангҷӯи гурӯҳ ҳадия додашуда ё ба фурӯш расидааст.

ДИИШ аз соли 2014 даст ба харобкориҳои маконҳои бостонӣ ва мероси фарҳангӣ дар кишварҳои Ироқ ва Сурия мезанад. Аз ҷумла, маконҳои нобудшуда ба дасти ДИИШ метавон аз мақбараи Юниси наби ва осорҳои таърихӣ мавзеи Найнавои шаҳри Мусил, шаҳри бостонӣ Намрӯд ном бурд. Ҳамчунин, дар ҳафтаи аввали октябри соли 2015 гурӯҳи ба ном давлати исломӣ «Тоқи Нусрат» яке аз шаҳрҳои бостонӣ ба шумор мерафт таҳрибу вайронкори кард.

Гурӯҳи ДИИШ бо вучуди ин, ки чандин шаҳрҳоро дар тасарруфи худ дошта буд, вале дар низомии ҳуқуқи байналмилалӣ ҳеҷ кишваре ин падидаро ба унвони як давлат ба расмӣ намешинохт.

АДАБИЁТ

- 1- Абузайд, Раниа (16 январ 2014) "Спитамини Сурия дар дохили ноором" Шӯрои Аврупо оид ба муносибатҳои хориҷӣ аз 25 январ соли 2014
- 2- Ал-қоида ҳар гуна робитаҳоро ба гурӯҳи исломии радикалии дар Сурия, Ироқ бударо" рад мекунад. Нашрияи Вашингтон.04.06.2014.
- 3- Барпосозии иттилооти. Барномаи Энциклопедия. Ироқ нигоҳ доштани зурварӣ 5.08. 2014.
- 4- Булос набих (20 июни соли 2014) дар маҷаллаи Садои ояндасоз дар мақолаи бо номи "Давлати исломӣ Ироқ ва Сурия ҳадафи ғасб кардани ғарбиҳо аст".
- 5- Гусри Алиса. Мақола бо номи "Чаро номи нави ISIS хеле душвор аст. 15 ноябр 2015.
- 6- ДИИШ аз кучо пул меоварад ББС 18-11-2015.
- 7- «ДИИШ» чӣ гурӯҳ аст ва чӣ меҳаҳад? Ҳифзи ҳарим 11.06.2014 дар вебсайти двичӣ форсӣ. DW.DE https://m.dw.com Fa.ir_
- 8- Зелен Арон (июни 2014)"Ҷанг байни ISIS ва Ал-Қоида барои баланд бардоштани иқтидори Ҷанги Ҷаҳонӣ".
- 9- Иршайд фејсал (2 декабр 2015). "ISIS як гуруҳи бисёрнома".
- 10-Митинг, Майкл (29 май 2014). "Ихтилофи ISIL дар роҳи Радида-Фулуҷа". Маркази мубориза бо терроризм. 12 июл.
- 11-Мақола бо номи " Афкор ва ақоиди Мактаби Зарроқӣ". Созмони фарҳанги 2014.
- 12-Мақола бо номи: "Тундравони мусаллаҳи «ДИИШ» ва рӯи идораи давлатии шаҳрҳо" Дар вебсайти двичӣ форсӣ. DW.DE_ https://m.dw.com Fa.ir_
- 13-Мақола бо номи: ДИИШ замонро таҳдид кард: агар суратҳояшонро комилан напушонед ба шиддат мучозот мешавад. Дар вебсайти Пойгоҳи ҳабари таҳлилии интиҳоб.
- 14-Мақола бо номи: ДИИШ ва асорати замон" Дар вебсайти двичӣ форсӣ. DW.DE_ https://m.dw.com Fa.ir_

ДИИШ- ГУРҶҲИ ТЕРРОРИСТӢ

Созмони Милали муттаҳид, Исроил, Филипин, Малайзия, ва ҳамчунин расонаҳои ғарбӣ ва ҳовармиёна ДИИШ-ро як созмони террористи муаррифӣ кардаанд ва Америка, Биртания, Индонезия,

Австралия, Канада ва Арабистони Саудӣ ин созмонро ба унвони як созмони террористии хориҷӣ қаламдод кардаанд. Созмони милал ва авфи байналмилалӣ ҳам ин созмонро ба шикасти аҳдномаи ҳуқуқи башар муттаҳам кардааст. Созмони Милал ва теъдоде аз раҳбарони кишварҳои ҷаҳон аз ҷумла Ироқ, Франция, Эрон, Америка ва Британия ДИИШ-ро як хатар фаротар аз минтақа қаламдод карда ва дархост карданд, ки гурӯҳ дар феҳрасти террористҳо ва ҷинояткорони ҷанги қарор гирад. Созмони Милали муттаҳид зимни маҳкум кардан ин гурӯҳро дар феҳристи гурӯҳи террористи ва ҷинояткорони ҷанги қарор дод. Гурӯҳи террористии ДИИШ то имрӯз ба ҷони ҳазорон нафар одамон қаст кардааст. Онҳо аз номи Ислом баромад қада амалхоеро ба анҷом мерасонанд, ки Куръон ба пураги онро маҳкум мекунад, куштор, ғорадгарӣ, одамрабӣ, шахватпарастӣ, зулм, ситам ва дигар рафторе, ки Ислом иҷрои онро гуноҳи азим медонад, рафтори ҳарӯза ва манбаи даромади ДИИШ аст.

Калидвожаҳо: ДИИШ, терроризм, экстремизм, Давлати Исломӣ, Ислом, Шом, Сурия, Ироқ, одамрабӣ, ғорадгарӣ, дуздӣ, ситезаҷуӣ, тундрав, муҷоҳиддин.

ИГИЛ - ТЕРРОРИСТИЧЕСКАЯ ГРУППИРОВКА

Организация объединённых наций, Израиль, Филиппины, Малайзия, а также СССР разрабатывали террористическую организацию, а Соединённые штаты, Индонезия, Австралия, Канада, и Саудовская Аравия были вовлечены в международную террористическую организацию. Организация объединённых наций и международное сообщество учредили эту организацию для борьбы с нарушениями прав человека. Организация объединённых наций и ряд лидеров из Ирака, Франции, Ирана, США и Великобритании угрожают группе быть в списке террористов и военных преступников. Террористическая группа ИГИЛ совершила смерть тысяч людей сегодня. Они говорят от имени ислама и совершают действия, которые Коран восстанавливает вместе с ним, убийства, изнасилования, несправедливость, сексуальность притеснение и другие действия, которые ислам считает великим грехом.

Ключевые слова: ИГИЛ, террорист, Ислам, Шом, Сирия, Ирак, Адам, воровство, грабеж, моджахед

ISIL IS A TERRORIST GROUP

The United Nation organization, Israel, Philippines, Malaysia and also the information of East orient ISIS introduced and terroristic organization and America, Britain, Indonesia, Australia, Canada and Saudi Arabia dismissed this organization for such foreign terroristic organization. The United Nation and international amnesty also suspected this organization as a law of mankind. The United Nation and the leaders of countries of the world such as Iraq, France, Iron, America and Britain ISIS dismissed as a great danger and requested that this group in the list of terroristic and criminal war. During conviction of this groups the United Nation organization decided to suspect them in the lest of terrorist and criminal war groups. Tell now these terroristic groups of ISIS attempted to thousands mankind victims. These terroristic groups perform on behalf of Islam and act things that Quran has stopped such as victim, robbery kidnapping, sensuality, violence and oppression and other actions, action and is the source of their incomes of ISIS

Keywords: ISIS terrorist, extremism, Islam state, Islam, Syria, Iraq, kidnapping, robbery, stealing, obstipation, irritation, mujohids.

Сведения об авторах: *Ҳасанов Маҳмадсаид, Шерназаров Далер, Умаров Аркомиддин* – Дангаринский государственный университет.

Information about the authors: *Hasanov Mahmadsaid, Shernazarov Daler, Umarov Arkoniddin* – Dangara State University

МАҲҲУМ ВА АҲАМИЯТИ АСОСҲОИ АХЛОҚӢ ДАР ҶАЪОЛИЯТИ АДВОКАТӢ

Чалолов Ш. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаи “этика” аз калимаи юнонии “этос” – бошишгоҳе, ки дар он одамон якҷоя зиндагӣ менамоянд, ба вучуд омадааст. Ҳанӯз дар асри IV пеш аз милод файласуфи машҳури Юнон Арасту калимаи “этика”-ро барои ифодаи илме, ки рафтори одамони наққорро меомӯхт, истифода намуд. Ҳамин тариқ этика ҳамчун илм дар тӯли зиёда аз ХХ аср арзи ҳастӣ дорад.

Аз рӯи фаҳмиши имрӯза этика – илми фалсафииест, ки ахлоқро чун яке аз паҳлӯҳои муҳимтарини ҳаёти инсонӣ меомӯзад. Агар ахлоқ як зухуроти махсуси ҳаёти якҷояи одамон бошад, пас этика ҳамчун илм, ахлоқ, моҳияти вай, табиат ва сохтори он, қонуниятҳои пайдоиш ва инкишофи он, нақши онро дар муносибатҳои ҷамъиятӣ

омӯхта, низоми муайяни ахлоқро ба таври назариявӣ асоснок намуда, онро таҳлил менамояд.

Таърихан матлаби омӯзиш ва тадқиқи этика ба куллӣ тағйир ёфтааст. Вай ҳамчун мактаби тарбияи одамони нақӯсиришт ба вучуд омада, имрӯз чун илм дар бораи тарбияи “одамони нав”- одамоне, ки ояндаи дурахшони ҷамъияти адолатпарварро месозанд, тавсиф мешавад.

Дар адабиёти замони муосир этикаро бештар чун илм дар бораи моҳият, қонунҳои умумитарини пайдоиш ва инкишофи ахлоқ, функсияҳои ахлоқ, арзишҳои ахлоқии ҳаёти ҷамъиятӣ мешиносанд.

Дар этика асосан ду қабил масъалаҳо мавҷуд аст: яке масъалаҳои сирф назариявии дар бораи табиат ва моҳияти ахлоқ, дуҷумла этикаи одоб – таълимот дар бораи рафтори нақӯ.

Низоми илми этика дар қатори аксиологияи этикӣ, ки масоили некию бадиро меомӯзад; деонтология, ки масъалаи қарз ва рафтори мувофиқро тадқиқ менамояд, - этикаи касбиро низ дар бар мегирад.

Этикаи касбиро чун маҷмӯи қоидаҳои рафтори гурӯҳи муайяни одамон (аз рӯи касб муттаҳид шуданд), ки муносибати баодобонаи онҳоро таъмин менамояд ва ҳамчун соҳаи илм, ки махсусияти зухуроти ахлоқро вобаста ба намудҳои гуногуни фаъолият меомӯзад, - мефаҳманд.

Яке аз намудҳои этикаи касбӣ этикаи касбии ҳуқуқшинос мебошад. Матлаби омӯзиши этикаи касбии ҳуқуқшиносиро *асосҳои ахлоқии касби ҳуқуқшиносӣ ва тарбияи ҳуқуқшиносон дар рӯҳияи риояи онҳо* ташкил менамояд.

Этикаи адвокатӣ қисми таркибии этикаи касбии ҳуқуқшиносӣ мебошанд, ки дар ин соҳа тадқиқотҳои илмӣ бештар ба миён омада, рисолаву китобҳо ва мақолаву дастурҳои зиёд ба таъри расидаанд [1].

Дар адабиётҳои, ки оид ба мавзӯи ахлоқи касбии адвокатҳо навишта шудаанд, мазмуни ахлоқи касбии адвокатҳо зери ибораҳои “асосҳои ахлоқи касбии адвокат”, “этикаи касбии адвокат”, “этикаи касбии фаъолияти адвокатӣ”, “стандартҳои этикаи адвокатӣ”, “этикаи адвокатӣ”, “этикаи адвокат” ифода шудааст. Ҳамаи ибораҳои номбаршуда, калимаи “этика”-ро дар бар дошта, онро бо калимаи “адвокат” алоқаманд намудаанд.

Яке аз намудҳои касби ҳуқуқшиносӣ касби адвокатӣ буда, дорандагони ин касб этикаи худро доранд, ки этикаи касбии адвокатҳо номида мешавад. Ҳусни таваҷҷӯҳ ба этикаи касбии адвокатҳо нисбат ба этикаи судяҳо, муфаттишон ва прокурорҳо бештар мебошад. Зеро, ки касби адвокатӣ касби озод буда, фаъолияти онҳо нисбат ба фаъолияти судяву прокурор ва муфаттиш тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ камтар ба танзим дароварда шудааст. Фаъолияти судяву прокурор ва муфаттишон қадам ба қадам тавассути меъёрҳои мурофиавӣ ва оинномаву дастурҳои хизматӣ ба танзим дароварда шудааст. Бо вучуди ин ахлоқи касбии онҳо низ чун қисми таркибии этикаи касби ҳуқуқшиносӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Ҳамин тариқ, мафҳуми этикаи касбии адвокатиро чунин ифода намудан мумкин аст: Этикаи касбии адвокатӣ маҷмӯи асосҳои ахлоқии касби адвокатиро муттаҳид намудааст, ки рафтор ва муносибатҳои ҳамаи адвокатҳоро ҳангоми фаъолияти касбиашон ба танзим мебарорад. Ҳамчунин этикаи касбии адвокатиро чун таълимоти илмӣ фаҳмидан мумкин аст, ки масъалаҳои тадқиқи асосҳои ахлоқии умуминсониро дар шароити махсуси фаъолияти адвокатӣ тадқиқ менамояд ва меомӯзад.

Аз сабаби он, ки мо мавзӯи этикаи адвокатиро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем, мафҳуми онро бештар чун маҷмӯи асос, қоида ва талаботҳои ахлоқии касби адвокатӣ пешниҳод менамоем. Аз ин лиҳоз, мо зери *мазмуни этикаи адвокатӣ маҷмӯи асосҳои ахлоқиро мефаҳмем, ки фаъолияти нек ва мувофиқи касби адвокатиро раҳнамо мешаванд* [3].

Ин маҷмӯаи асосҳои ахлоқии касби адвокатӣ дар ҷои ҳолӣ эҷод нашудааст. Онҳо аслан ҳамаи ахлоқи нақӯянд, ки тамаддуни башарият дар тӯли қарнҳо ба даст овардааст. Вале бо назардошти махсусияти фаъолияти касбии адвокатҳо онҳо дар ин

шароит бо сифат ва хислатҳои хос татбиқ карда мешаванд. Ва бояд зикр намуд, ки дар раванди ба роҳбарӣ гирифтани асосҳои ахлоқии умумиинсонӣ ва ба ҷо овардани ҷаъолияти касбӣ қоидаҳои ба вучуд омадаанд ва ҷун ахлоқи касбӣ қабул шуданд, ки дар назари аввал ғӯё ба асосҳои ахлоқии умумибашарӣ зид мебошанд. Масалан, ғӯё маҷудияти қоидаи сирри адвокатӣ ба ғояи ахлоқи умумиинсонӣ – ҳақиқатгӯӣ ва ошкорогӣ зиддияте дорад. Вале ин тавр нест. Ҷунки қоидаи сирри адвокатӣ бо мақсади ҳамазарафа муҳофизат ва ҳимоя намудани манфиатҳои як тан шахсе, ки тахти таъкиботи давлатӣ қарор дорад, ҷун асоси ахлоқӣ ба вучуд омадаву минбаъд ба ҳайси меъёри ҳуқуқӣ муқаррар шудааст. Агар ин қоида ба асосҳои ахлоқии умумиинсонӣ зид мебуд, аҳли ҷомеа онро инкор менамуд ва имрӯз ҷаъолияти адвокатро раҳнамо намешуд.

Вазиғаҳои этикаи адвокатӣ аз инҳо иборатанд: яқум, асосҳои ахлоқии касби адвокатиро муайян менамояд; дуом, вобаста ба ҳусусиятҳои касбӣ шуури ахлоқии адвокатҳоро ба вучуд меорад; сеюм, рафтори ҳамидаи адвокатҳоро раҳнамо мешавад ва барои ҳал намудани муаммоҳое, ки ҳангоми ҷаъолияти касбӣ ба вучуд меояду ҳуқуқ ҳал нақардааст, кӯмак менамоянд. Марбут ба вазиғаи охири ҷунин таъкид менамоям, ки агар этикаи адвокатӣ, аз як тараф дар ҳал намудани муаммоҳое, ки ҳуқуқ ҳал нақардааст, кӯмак намояд, аз тарафи дигар минбаъд дар пайдоиш ва инкишофи ҳуқуқ замина меғузорад. Дигар ин ки ҳолатҳое истисно нест, ки ҳуди қонун ғайриҳуқуқӣ ва ба талаботи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мувофиқат намекунад. Дар ҷунин ҳолатҳо адвокатҳо ҷаъолияти ҳудро дар асоси ахлоқи ҳамидаи касбӣ ва умумиинсонӣ ба роҳ мемонанд.

Қонунҳое, ки ҷаъолияти адвокатиро ба танзим доравардаанд, ҳудашон саршори ғояҳои ахлоқӣ мебошанд. Вале онҳо наметавонанд, ҳамаи муаммоҳои дар ҷаъолияти адвокатӣ ба миён меомадаро ҳал намоянд. Агар рӯ ба Конституцияи ҚТ орем, зуд дармеёбем, ки ҷандин меъёрҳои конституционӣ ифодаи асосҳои ахлоқӣ мебошад, ки адвокатҳо ба роҳбарӣ мегиранд. Мисол, моддаҳои 1, 5, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 31, 42, 84, 88, 92-и Конституцияи ҚТ.

Асосҳои ахлоқи касбии адвокат дар моддаҳои алоҳидаи Қонун Қонун ҚТ “Дар бораи адвокатурава ҷаъолияти адвокатӣ” низ ифода шудаанд.

Меъёрҳои ҳуқуқи мувофиқаи ҷиноятӣ низ қоидаҳои барқарор намудаанд, ки онҳо ҷиҳати ахлоқӣ дошта, ба ҳамаи иштирокчиёни мувофиқа, алаҳхусус ба ҷаъолияти адвокат-ҳимоячӣ паҳн мешаванд. Ин асосҳои ахлоқӣ гарҷанде либоси меъёрию ҳуқуқиро ба бар намуданду риояи онҳо ҳатмӣ шудааст, онҳо ба қатори масъалаи этикаи касбӣ шомиланд.

АДАБИЁТ

1. Бойков АД Этика профессиональной защиты по уголовным делам. М.: Юрид. лит., —1978.
2. Ватман Д.П. Адвокатская этика. М.: Юрид. лит., - 1977.
3. Искандаров З.Х. Асосҳои ҷаъолияти адвокатӣ. -Душанбе, 2005. -304 с.
4. Кобликов А.С. Юридическая этика. М.: НОРМА - ИНФРА-М, - 1999. - 168 с.
5. Макаров АД. Правила адвокатской профессии в России. М., - 1913.
6. Пикар Э. Об адвокате (парадокс). М., - 2000.
7. Сергеич П. Уголовная защита. СПб., - 1913.
8. Стецовский ЮЛ. Советская адвокатура. М.: Высшая школа, 1989.
9. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: Учебное пособие / Под ред. Г. В. Дубова и А. В. Опалева. Изд. 2-е, испр. и доп.- М.: ЦЮЛ «Щит», - 2001. - 384 с.
10. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика. 2-е изд., испр. - М.: «Профобразование», - 2000. - 312 с.

МАҶҲУМ ВА АҶАМИЯТИ АСОСҶОИ АҶЛОҚӢ ДАР ҶАъОЛИЯТИ АДВОКАТӢ

Дар мақолаи маъкур муаллиф мағҳум ва аҷамияти асосҷои аҷлоқиро дар ҷаъолияти адвокатӣ баррасӣ намудааст. Яке аз намудҳои касби ҳуқуқшиносӣ касби адвокатӣ буда, дорандагони ин касб этикаи ҳудро доранд, ки этикаи касбии адвокатҳо номида мешавад. Хусни таваҷҷӯҳ ба этикаи касбии адвокатҳо нисбат ба этикаи судяҳо, муфаттишон ва прокурорҳо бештар мебошад. Зеро, ки касби адвокатӣ касби озод буда, ҷаъолияти онҳо нисбат ба ҷаъолияти судяву прокурор ва муфаттиш тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ қамтар ба танзим дароварда шудааст. Ҷаъолияти судяву прокурор ва муфаттишон қамд ба қамд тавассути меъёрҳои мувофиқавӣ ва оинномаву дастурҳои ҳизмати ба танзим дароварда

шудааст. Бо вучуди ин ахлоқи касбии онҳо низ чун қисми таркибии этикаи касби ҳуқуқшиносӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: этикаи касбӣ, касби адвокатӣ, судья, прокурор, муфаттиш, меъёрҳои муурофиявӣ, ҳуқуқшиносӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ОСНОВ ЭТИКИ В АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье автор обсуждает значение и определение этических принципов в адвокатской деятельности. Одним из видов юридической профессии является профессия адвоката, и у владельцев этой профессии есть своя этика, которая называется профессиональной этикой юристов. К профессиональной этике адвокатов уделяется больше внимания, чем этике судей, следователей и прокуроров. Поскольку профессия адвоката является свободной профессией, их деятельность в меньшей степени регулируется правовыми нормами, чем деятельность судей, прокуроров и следователей. Деятельность судей, прокуроров и следователей регулируется пошаговыми нормативными актами и служебными уставами. Тем не менее, их профессиональная этика также изучается как неотъемлемая часть этики адвокатуры.

Ключевые слова: профессиональная этика, адвокатская профессия, судья, прокурор, следователь, процессуальные нормы, право.

DEFINITION AND SIGNIFICANCE OF THE PRINCIPLES OF ETHICS IN ADVOCACY

In this article, the author discusses the meaning and definition of ethical principles in advocacy. One type of legal profession is the profession of a lawyer, and the owners of this profession have their own ethics, which is called the professional ethics of lawyers. More attention is paid to the professional ethics of lawyers than to the ethics of judges, investigators and prosecutors. Since the profession of a lawyer is a free profession, their activities are less regulated by legal norms than those of judges, prosecutors and investigators. The activities of judges, prosecutors and investigators are regulated by step-by-step regulations and official statutes. However, their professional ethics are also studied as an integral part of the ethics of the advocacy.

Keywords: professional ethics, legal profession, judge, Prosecutor, investigator, procedural rules, law.

Сведения об авторе: *Джалолов Шухрат Саидкулович* – магистр юридического факультета ТНУ, Тел: 907-50-80-00

Information about the author: *Jalolov Shuhrat Saidkulovich* – master of the faculty of law of TNU, Tel: 907-50-80-00

УДК: 325.1/3(43)

РАВОБИТИ СИЁСИВУ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН

Шарипова Г. А.

Институт изучения проблем стран Азии и Европы АН РТ

Ҳамкорӣ ва муносибатҳои байнидавлатӣ яке аз нишонаҳои муҳими дӯстӣ ва пойдории ин ё он давлат ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз зумраи чунин давлатҳои мебошад, ки рӯз то рӯз ҳамкориҳои фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷимоиро бо дигар давлатҳо ба роҳ мондааст ва дар тӯли 27 соли Истиқлолияти хеш ба бисёр дастовардҳои баланд ноил гардид. Имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб бо 150 мамлаҳоти ҷаҳон муносибатҳои гуногунсоҳа, ба мисли иқтисодӣ-тиҷоратӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва дипломатӣ дорад.

Пас бояд қайд кард, ки робитаи дучонибаи кишварҳо пеш аз ҳама муносибати дипломатӣ, яъне ба расмият шинохтани дӯстии дутарафа дар арсаи ҷаҳон аз тарафи раисони давлатҳо анҷом меёбад. Дар робитаи хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ва талошҳои Асосгузори миллат- Пешвои миллӣ, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле муҳим аст.

Агар ба таърихи муносибатҳои дипломатӣ ин ду кишвари ба ҳам дӯст, яъне Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон назар андозем, бо боварии комил метавонем гуфт, ки дар 27 соли ҳамкориҳои худ бисёр масъалаҳои гуногунҷабҳа, дар самтҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсиро анҷом додаанд. Ҷумҳурии Қазоқистони истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро соли 1991 ба расмият шинохт.

Муносибатҳои дипломатӣ миёни кишварҳо ҳамон вақт барқарор шудаанд. Сафорати Ҷумҳурии Қазоқистон дар шаҳри Душанбе бунёд намуд ва ҳамкориҳои дипломатӣ робитаҳои худро бо Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарор намуд. Рӯзи 11 ноябри соли 1991 Сафири Ҷумҳурии Қазоқистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Ётимодномаи худро супорид.

Бояд қайд намоем, ки ҳамкориҳои сиёсӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон ҳанӯз аз замони шӯравӣ ба вуқӯъ пайваست. Дар замони шӯравӣ ҳар ду кишвар дар тобеияти Иттиҳоди шӯравӣ буда, таърихи дуру дарозро низ дорад.

Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатто дар мушкилтарин ва мудҳиштарин рӯзҳои хеш имкон надод, ки ҳамкориву дӯстии худро бо кишварҳои хориҷӣ аз даст диҳад. Роҳбарони ҳар ду кишвар –муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Нурсултон Назарбаев кӯшиш ба харҷ доданд, ки дӯстии ҳудашонро барои садсолаҳои дигар идома диҳанд.

Дӯстии тарафҳо аз ҳар ду ҷониб фазои софро фароҳам овард. Аз 14 то 18 майи соли 1993 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Қазоқистон сафари расмӣ анҷом дод. Баррасии масоили муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон нахуст дар мулоқоти хосаи сарони ду давлат Эмомалӣ Раҳмон ва Нурсултон Назарбаев ва сипас дар музокироти васеъ бо иштироки ҳайатҳои расмӣ ҳарду ҷониб сурат гирифт. Ҷонибҳо оид ба равандҳои рушди бонизому устувори иқтисодии Тоҷикистон ва дурнамои ҳамкориҳои босамар, ки дар соҳаҳои гидроэнергетика, саноат, бунёди инфрасохтор ва тиҷорати минтақавию байниминтақавӣ ба назар мерасад, гуфтугӯи судманд анҷом доданд. Баъди анҷоми музокироти расмӣ дар ҳузури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбаев 6 санади муҳимми ҳамкорӣ ба имзо расид. Ин 4 санади муҳим, ки заминаҳои ҳуқуқии ҳамкориҳои муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистонро таъмин менамоянд, инҳоянд:

1. Созишномаи тиҷоратӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон;

2. Ёддошти тафохум дар бораи машваратҳои дучониба байни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Қазоқистон;

3. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг;

4. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон дар бораи ҳимоя ва ташвиқи мутақобилаи сармоягузорӣ;

5. Созишномаи тарафайн роҷеъ ба ҳамкориҳои фарҳангӣ ва тамаддуни ҳар ду ҷониб;

6. Созишнома тарафайн оид ба масъалаи муҳочират ва беҳтар намудани сатҳи аҳолии ҳар ду кишвар [1, с.13].

Боиси зикр аст, ки то кунун ин аснод заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳо ва муносиботи гуногунҷабҳаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистонро ташкил медиҳад.

Албатта Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар арсаи байналмилалӣ ташаббусу пешниҳодҳои якдигарро дастгирӣ намуда, ҳаматарафа ҷонибдорӣ мекунанд.

Нуқтаи дигарро низ бояд зикр кард, ки самтҳои фаъолияти кишварҳоро таъмин месозад. Дар баробари 6 созишномаи дар боло оварда шуда чанд санади дигари ҳамкорӣ дар соҳаҳои сармоягузорӣ, савдо, парвариши занбӯри асал ва чорводорӣ байни мақомоти дахлдори ду кишвар ба имзо расидааст.

Ногуфта намонад, ки баррасии маҷмӯи васеи масоили ҳамкорӣ байни Тоҷикистону Ҷумҳурии Қазоқистон дар мулоқоти хосаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Нурсултон Назарбаев оғоз гардида, дар музокироти сатҳи олӣ бо иштироки ҳайатҳои васеи ҳар ду ҷониб идома ёфт. Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд, ки муносиботи гуногунҷабба бо Ҷумҳурии

Қазоқистон ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи сиёсати хориҷии мо қарор дорад ва барои рушду густариши ҳамкорӣ дар соҳаҳои шугли аҳоли, маорифу тандурустӣ, фарҳанг, алоқаи ҳавой, бонкдорӣ, саёҳат ва амният санадҳои нав омода шудааст.

Дар рафти ҳамкориҳои дучониба дар бахшҳои гидроэнергетика ва об, нақлиёт, ҳамчунин таъсиси корхонаҳои муштаракӣ коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, саноати сабук ва саноати истихроҷи маъдан дар Тоҷикистон шароити имкониятҳои зиёди мусоид мавҷуд аст ва татбиқи лоиҳаҳои он барои ҳарду ҷониб судманд хоҳад буд. Ҷонибҳо бо он ҳамфикр буданд, ки барои истифодаи имконоти зарфиятҳои мавҷуда ва густариши равобити иқтисодӣ ҷоннок кардани фаъолияти Комиссияи муштаракӣ байниҳукумати Тоҷикистону Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва техникӣ илмӣ метавонад саҳми муносиб гузорад. Ба рушди бештари ҳамкориҳои иқтисодӣ, бахусус робитаи доимии доираи соҳибкоруни тоҷирон ҳавасмандии зиёд зоҳир гардида, барои роҳандозии ҳамкориҳои манфиатбахш соҳаҳои гидроэнергетика ва об, нақлиёт, кишоварзӣ, бунёди корхонаҳои муштарак, саноати сабук, коркарди санг, металлҳои қиматбаҳо, металлҳои рангаву сиёҳ, иштирок дар бартарафсозии оқибатҳои офатҳои табиӣ дар Тоҷикистон ва ба роҳмондани ҳамкориҳои илмиву тадқиқотии байни олимону табодули донишҷӯёну омӯзгорон пешниҳод карда шуд. Ба шарофати чунин созишномаҳои ҳамкориҳои соҳавӣ имрӯзҳо дар Тоҷикистон чор минтақаи озоди иқтисодӣ амал мекунад ва соҳибкорони қазоқ метавонанд бо бунёди корхонаҳои муштаракӣ саноатӣ дар минтақаҳои мазкур фаъолияти судмандро ба роҳ монданд.

Барои беҳтару хубтар гардидани ҳамкориҳои иқтисодӣ сармоягузорӣ ҳамчун қадами нахуст таъсиси корхонаҳо дар Тоҷикистон ва таъсиси Бунёди молиявии кишварҳо амали муҳим арзёбӣ гардид.

Дар ин замина таъкид гардид, ки ҷониби Ҷумҳурии Қазоқистон метавонад ба рушду густариши бештари муносибатҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути дастгирии молиявии татбиқи лоиҳаҳои хурду миёна, маблағгузориҳои лоиҳаҳои энергетикӣ ва обии дорои аҳамияти миллии минтақавӣ, аз қабилӣ сохтмони хатҳои интиқоли барқӣ баландшиддати фаромарзӣ, неругоҳҳои барқӣ ва бузургу миёна, зеристгоҳҳо, ба роҳ мондани парвариш ва истеҳсоли маҳсулоти хушсифати кишоварзӣ дар Тоҷикистон ва содироти он ба Ҷумҳурии Қазоқистон, ҳамчунин фароҳамсозии шароити мусоид барои содироти оби хушсифати нӯшокии кишвари мо ба давлати худ фаъолона иштирок намояд.

Ҳар ду ҷониб рушди ҳамкорӣ дар бахши сайёҳӣ, ифтитоҳи хатсайрҳои ҳавоиро аз имконоти дигари густариши муносибатҳо маънидод карданд. Пешниҳод гардид, ки як гуруҳи муштарак барои таҳияи стратегияи ҳамкорӣ дар бахши саёҳат таъсис дода шавад. Ифтитоҳи хатсайрҳои ҳавой байни ду кишвар бошад, иқдоми муассире дар самти тавсеаи имкониятҳои рафтуомади сайёҳон хоҳад шуд.

Ҳамкориҳои илмиву тадқиқотӣ байни олимони ду кишвар, табодули донишҷӯёну омӯзгорон ва барномаҳои фарҳангӣ низ аз самтҳои муҳими робитаҳои дучониба маънидод карда шуд [3, с.32].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти худ дар роҳи амалисозии нақшаву супоришҳои ҳукуматиҷумҳурӣ оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ, таҳким бахшидани равандҳои савдои озод, аз байн бурдани монеаҳои пулӣ ва тавозуни нархгузорӣ дар савдои хориҷӣ, мусоидат ба тақвият ва тавсеаи фазои тиҷорат, ҳаллу фасли мушкилоти ҳамлу нақл ва интиқоли молу коло қорҳои назаррасе анҷом додааст.

Қазоқистон, чун кишвари пешсаф дар раванди ҳаракати зидди силоҳи ҳастай низ дар ҷаҳон эътироф шуда аст. Пешрафти босуботи ҳамаи соҳаҳои иқтисод, эътирофу эҳтироми байналмилалӣ ва суботи сиёсӣ асоси рушду шукуфоии ҷомеаи Қазоқистон мебошад.

Қазоқистон кишварест, ки ба сӯи оянда устуворона қадам мегузорад. Ҳамзамон дар мамлакат расму оинҳо ва фарҳанги миллиро ҳифз намуда, нерӯи бузурги бунёдкоронаи халқ барои рушди устувор дар дунёи тез тағйирёбанда самаранок истифода бурда мешавад. Ҷумҳуриёҳамчун кишвари пешрафтатарин дар Осиёи Марказӣ барои тақвияти амнияти суботи минтақа саҳми муҳиме мегузорад.

Ҷумҳурии Қазоқистон имрӯзҳо муносибатҳои зичи дӯстонаи худро пеш аз ҳама бо давлатҳои минтақа пойдор нигоҳ медорад. Дар ин замина алаҳусус муносибатҳои гарми дӯстонаи муфиди байни Қазоқистон ва Тоҷикистонро ба ёд овардан, қобили қайд аст.

7 январи соли 2018 шаҳрҳои Душанбе ва Остона 25 - солагии муносибатҳои дипломатии ду давлатро ҷашн гирифтанд. Дар тӯли чоряк аср ҳар ду давлат дар баробари устувор намудани муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳамкориҳои гуманитарӣ тавонистанд шарикӣ боэътимоди худро дар пояи боварии тарафайн бунёд созанд.

Муносибатҳои дипломатӣ байни Қазоқистон ва Тоҷикистон 7 январи соли 1993 барқарор шудааст. Он гоҳ мувофиқи ҷамъбасти сафари муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Қазоқистон ҳуҷҷати асосӣ “Қарордод дар бобати алоқаҳои асосии байни Қазоқистон ва Тоҷикистон” ба имзо расиданд.

Моҳи июни соли 1993 дар Қазоқистон намояндагии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор шурӯъ намуд [4, с.42].

Намояндагии дипломатии Ҷумҳурии Қазоқистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз январи соли 2001 мақоми сафоратро касб намуда, ҳанӯз аз апрели соли 1998 дар Душанбе ҳамчун маъмурияти мустақил фаъолият мекард. Ба ин тариқ, саршавии муносибатҳои Қазоқистони соҳибистиқлол ва Тоҷикистон ба даврони мушкил рост омад.

Қазоқистон яке аз кишварҳои асосие мебошад, ки ба Тоҷикистон кумакҳои гуманитарӣ мерасонад. Танҳо дар соли 2017 Қазоқистон ба Тоҷикистон беш аз 20 вагон кумаки гуманитарӣ равон намуд, ки арзиши умумии он наздик ба 1 млн. доллари ИМА баробар мебошад. Илова бар ин, дар асоси қарори Ҳукумати Қазоқистон барои амалӣ сохтани барномаи суботи ҷамъиятию сиёсӣ дар Тоҷикистон ва баланд бардоштани сатҳи фаъолияти тарафайни институтҳои давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва муносибатҳои байниқавмӣ низ ҳамкорӣ менамояд.

Дар зери пуштибонии ассамблеяи байниқавмӣ 8 маркази фарҳангӣ ташкил шудаанд, ки тоҷикони муқимии дар минтақаҳои гуногуни кишвар зиндагӣ мекардагиро муттаҳид менамояд.

Дар вилояти Қазоқистони ҷанубӣ дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣҳазорҳо хонандагон бо забони тоҷикӣ таҳсил менамоянд. Ҳамасола Қазоқистон барои шаҳрвандони ҚТ 100 ҷой барои таҳсил дар донишгоҳҳои олии кишвар ҷудо менамояд. Коршиносону дипломатҳо қайд менамоянд, ки муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои судманди дутарафа байни Тоҷикистон ва Қазоқистон танҳо бо шарофати кушишу заҳматҳои пешвоёни ҳарду давлатҳо ба вуҷуд омада, роҳандозӣ шудааст. Гуфтушунид ва суҳбатҳои дӯстона ва пурмаҳсули Нурсултон Назарбоев ва Эмомалӣ Раҳмон, ки дар муддати солиёни зиёде даврони соҳибистиқлолии ду кишвар вуҷуд дорад, боз ҳам бемайлон рушд мекунад. Ин дӯстии самимонаи байни ҳарду роҳбарони ду кишвари бо ҳам бародар барои пешрафти муносибатҳои сиёсӣ, тиҷоратӣ иқтисодӣ, илмӣ техникаӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо заминаи муҳим мегузорад.

Солҳои охир Қазоқистон тибқи нишондиҳандаҳои ҳаҷми тиҷорати хориҷӣ устуворона ба руиҳати се шарикӣ аслии тиҷоратии Тоҷикистон (дар баробари Русия ва Чин) қарор дорад.

20 апрели соли 2017 дар Душанбе форуми тиҷоратии соҳибкорони ду кишвар баргузор гардид, ки бо дастгирии ширкати миллии Казахинвест ва Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуда буд. Дар ин маъракаи муҳим 30 ширкати

истеҳсолкунандаи маводи хӯрока, масолеҳи сохтмонӣ, мошинсозӣ, бастабандӣ, дорусозӣ ва маҳсулоти кимиёвӣ иштирок намуданд. Дар гуфтушунидҳои рӯ ба рӯ беш аз 100 ширкатҳои тоҷикистониё, ки ба харидории маҳсулоти Қазоқистон ҳавасманд буданд, иштирок намуданд. Дар доираи сафари ҳайати тоҷирони Қазоқистон ба Тоҷикистон дар Душанбе вохӯрӣ бо роҳбарияти гурӯҳи ширкатҳои байналмилалӣ “Ашан” баргузор гардид, ки аз соли 2016 дар шаҳри Душанбе гипермаркети худро боз намудааст. Истеҳсолкунандагон маводи хӯрока маҳсулоти худро муаррифӣ намуданд ва дар натиҷа тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки ҳамкориҳоро ба роҳ монанд [6:1].

Моҳи апрели соли 2017 дар Душанбе Ҷамъияти Саҳҳомии ширкати бимаи Казахэкспорт байни истеҳсолкунандаи мошинҳои “Сари Арка автопром” ва холдинги “Азия групп Таджикистан” шартнома дар бораи фурӯши 2000 адад мошин (1000 адад тамғаи “Peugeot” ва 1000 адад тамғаи “JAC S3”) барои ниёзи парки таксии шаҳри Душанбе ба маблағи 24 млн. доллари ИМА ба имзо расид. Дар моҳи июли соли ҷорӣ 55 адад мошини тамғаи “JAC S3” ба Тоҷикистон ворид карда шуд.

27 июли соли 2017 дар шаҳри Душанбе маҷлиси якуми гурӯҳи корӣ оид ба зиёд намудани гардиши маҳсулот аз ҳар ду ҷониб муҳокима карда шуд. Тарафҳо ба ҳамдигар номгӯй ва намудҳои маҳсулотҳои содиршавандаи ҳарду тарафро пешниҳод намуда, ҳамчунин ҳуҷҷатҳоро дар бораи зиёд намудани гардиши мол то ба як миллиард ба имзо расониданд.

Ба муносибати 25 солагии соҳибистиқлолии ҳар ду ҷумҳурӣ, яке аз кӯчаҳои шаҳри Хуҷанд ба номи Чимкент номгузорӣ шуд. Хуҷанд ва Чимкент бародаршаҳр эълон карда шуд.

20-23 марти соли 2017 бо даъвати ҳокими шаҳри Чимкент ва дастгирии сафорати Ҷумҳурии Қазоқистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сафари ҷавобии ҳайати шаҳри Хуҷанд ба шаҳри Чимкент баргузор гардид. Натиҷаҳои маърақаҳои дар боло зикршуда нишон доданд, ки ба роҳ мондани чунин рафтуомадҳо муносибатҳои байни минтақаҳои ҳар ду кишварро боз ҳам тақвият бахшанд.

АДАБИЁТ

1. Бейсембиев. Таърихи Шаҳрухи как исторический источник. - Алма-Ата, 1987. - С. 18
2. Досманбетова Алия. О проблемах трудовых мигрантов Таджикистана на территории Казахстана, [//www.analitika.org/20070524234253285](http://www.analitika.org/20070524234253285).
3. Интервью с Чрез, и Пол. Послом РТ в РК Искандаровым А. А мы едем, едем, едем ... на север. // Вечерний Душанбе. №46(365) 19.ноября 2004 года.
4. Искандаров А. «Казахстан для Таджикистана - главный партнер» [//www.khovar.tj/index.php?page=30/](http://www.khovar.tj/index.php?page=30/)
5. Назарбоев Н. В потоке истории (на тадж. языке). - Душанбе, 2001. - С. 110.
6. Назриев Д., Саттаров И. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1993-й. - Душанбе, 2006. - С. 70.
7. Нуралиев А. Таджикско-казахские культурно-литературные связи конца XIX начала XX вв. - Душанбе, 2001. - С. 39
8. Официальный визит президента РТ Э.Ш. Рахмонова в РК (4-5 мая 2006 г.) // Дипломатия Таджикистана. Выпуск № 15/2006. Информационный бюллетень МИД РТ - С 82.
9. Рахмонов. Э. Тысяча лет в одну жизнь. // Независимая газета. 31 августа 1999 г.

РАВОБИТИ СИЁСИВУ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф ҳамкории байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои ИДМ, ба хусус Ҷумҳурии Қазоқистон, ки робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар соҳахоро дар бар мегиранд, таҳлил намудааст. Бояд қайд кард, ки дар даврони истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъсис додани муассисаҳои хориҷӣ, ки аз сафоратхонаҳо, намоёндагҳои консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа ва намоёндагҳои доимии ҷумҳурӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ба вижа бо мамолики араб иборат аст, анҷом додааст. Дар натиҷа, дар кишварҳои, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкории зичдорар, намоёндагҳои доимии ҷумҳурӣ мебошанд. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон даҳсолаҳост, ки ҳаллу фасл гардидааст. Зимни ин ҳамкориҳои судманд қорҳои зиёди манфиатноки тарафайн ба роҳ монда шудаанд. Сафарҳо ва гуфтушунидҳои Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Давлати Фаластин исботи гуфтаҳои болоанд. Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон ҳамавақт барои ободиву ободкорӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми худ кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, иҷтимоӣ, робита, фарҳангӣ, созишнома

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье автор анализирует взаимоотношения Республики Таджикистан с арабскими странами, как Республика Казахстан, которые эти представелвсвязы на экономическом, социальном, культурном и многим другим сферах. Нужно отметить, что за годы независимости Республика Таджикистан проводила целенаправленную работу по созданию своих заграничных учреждений, которые состоят из посольств, консульских учреждений Республики Таджикистан за рубежом, постоянных представительств республики при международных организациях. В результате, в странах, с которыми Республика Таджикистан имеет тесное сотрудничество, действуют постоянные представительства республики. Сотрудничество Республики Таджикистан и Республика Казахстан в настоящее время обладает высоким уровнем. В ходе этих взаимовыгодных сотрудничества существует много взаимовыгодных сотрудничества. Поездки и переговоры президента страны Эмомали Рахмона, палестинского государства, подтвердили вышесказанное. Правительство Республики Таджикистан стремится улучшить благосостояние и благосостояние людей и повысить уровень жизни своего народа.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Республика Казахстан, социальный, связь, культурные, договор

ECONOMIC AND POLITICAL RELATIONSHIP OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In this article the author analyzed the history of the relationship between Republic of Tajikistan Central Asian countries as well as the Republic of Kazakhstan, which these relations are represented in the economic, social, cultural and many other spheres. It should be noted that over many years of Independence of the Republic of Tajikistan has carried out the targeted work to create its foreign institutions, which consist of Embassies, consular offices of the Republic of Tajikistan abroad, and permanent representative offices of the republic with international organizations. As a result, in these countries with which the Republic of Tajikistan has close cooperation, there are permanent missions of the republic. The cooperation of the Republic of Tajikistan and the Palestinian state is solved, which has been settled. During these mutually beneficial cooperation, there are many mutually beneficial cooperation. The trips and negotiations of the President of the country, the Emomali Rakhmon, the Republic of Kazakhstan, have proven the above. The Government of the Republic of Tajikistan strives to improve the welfare and welfare of the people and increase the living standards of its people.

Keywords: Republic of Tajikistan, Republic of Tajikistan, social, communication, cultural, contract

Сведения об авторе: *Шарипова Ганджина Абдурахимовна* – магистрант 2 курса Института изучения проблем стран Азии и Европы АН РТ, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33, Тел.: (+992) 902 88 88 53

Information about the author: *Sharipova G. A.* - 2nd year graduate student of the Institute of Asian and European studies of the Academy of Sciences of the RT, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33, Phone.: (+992) 902 88 88 53

ИСТИҚЛОЛИЯТ – РАМЗИ ВАТАНДОРӢ

Холмирозова Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истиқлол волотарин ва пуларзиштарин дастоварди давлату миллати тоҷдори тоҷик аст, ки бисту ҳашт сол муқаддам муҳимтарин воқеаи таърихии сарнавишти миллати тоҷик ба вучуд омад: Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид. Ин ҳодисаи фараҳбахш аввали моҳи сентябри соли 1991 ба вучӯъ пайваст ва 9 сентябр расман Рӯзи Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Аз ҳамон вақт то имрӯз ин санаи муборак барои миллати тоҷик иди муқаддас маҳсуб мешавад.

Ин неъматӣ бузург баробари ба даст овардан, нуру зиё, меҳру вафо, ободию озодӣ, ҳамфикрию ҳамзистӣ ва озоиштагиву абадиятро ба мардуми бузурги тоҷик ва Тоҷикистони азиз овардааст.

Дар паҳнои замонҳо миллати мо аз шебу фарози таърих ва озмоишҳои сахту сангин гузашта бошад ҳам, дастовардҳои фарҳанги асил, ҳувиати миллӣ, забони ноби модарӣ, илму адабиёти оламгирашро нигоҳ доштааст. Ба ҳамагон маълум, ки ниёғони мо бо талқини афкори пурарзиши «**Пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек**» беҳтарин ва равшантарин орзуву омили инсоният ва рукнҳои ахлоқи ҳаמידаро басо орифона ифода намудаанд, ки ин каломи пурҳикмат дар тӯли асрҳо барои ташаккули арзишҳои солими башардӯстона хидмат кардааст.

Бешак, маҳз чунин тамаддуни пешрафта, суннату оинҳои дорои ҷанбаи ҳаётӣ, тафаккури зиндагисоз ва маърифати баланди ақлонии ниёғони мо буд, ки онҳо ба ганҷинаи тамаддуни башарият аз Зардушту Монӣ сар карда, то Рӯдакиву Фирдавсӣ, Абӯалӣ Синову Носири Хисрав, Умари Хайёму Имом Ғаззоӣ, Шайх Аттору Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдиву Ҳофиз, Хоҷа Камолу Мавлоно Ҷомӣ, Сайидою Бедил барин садҳо нобиғаҳои илму адабу фарҳангро ато кардаанд.

Даврони Истиқлолият барои мо имкони воқеӣ фароҳам овард, ки роҳи имрӯзу ояндаи миллат ва пешрафти минбаъдаи кишвари азизамонро ба сӯи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ интиҳоб намоем. Истиқлолият барои мо рамзи олии Ватану ватандорӣ, бузургтарин неъматҳои давлатсозию давлатдорӣ мустақил, қору пайкорҳои пайгиронаи созандагӣ, азму талошҳои фидокоронаи расидан ба истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро омӯзонда, меъёрҳои ҷомеаи шахрвандиро таҳким бахшид ва дар як вақт ҳаёти озодонаи ҳар фард ва олитарин дараҷаи бахту саодати воқеии миллатро таъмин намуд. Истиқлолият барои мо нишони барҷастаи пойдорӣ давлат, бақои симои миллат, рамзи асолату ҳувиат, идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ ва шарафу эътибори ба ҷаҳони мутамаддин пайвастанӣ кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистон мебошад.

Акнун – пас аз гузаштани солҳо ва ба даст овардани баъзе комёбиҳои муҳим метавонем чунин хулоса кунем: *«Давраи навини давлатсозию давлатдорӣ мустақилона моро водор сохт, роҳи ислоҳоти иқтисодӣ, дигаргун сохтани шакли моликият, ташаккули иқтисодиёти миллӣ ва сохторҳои нави идоракунии онро пеш гирифта, ба густариши муносибатҳои бозоргонӣ ва пайвастанӣ низомӣ иқтисоди Тоҷикистон ба набзи иқтисоди ҷаҳонӣ роҳ кушоем».*

Бинобар ин нахустин иқдомҳои Ҳукумати Ҷумҳурӣ оғоз бахшидан ба сохтмони нақби Анзоб буд. Сарвари давлат дар ин кор ибтидои ҳама бунёдкорӣҳои роҳсозию коммунистияро дида, дариҷаи наҷотро низ дар он дарёфта буд. Дар роҳи таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳиҳои кишвар аз бунбасти коммунистӣ, амнияти озуқаворӣ, ки ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат мебошанд, бо сохтмони нерӯгоҳҳои хурду калони барқӣ обӣ, хатҳои интиқоли қувваи барқ, туннелҳо, шохроҳҳои пулҳои байналмилалӣ мошингард ва даҳҳо иншооти азими инфраструктураи иҷтимоӣ натиҷаҳои нек ба даст оварда шуданд.

Дар ҷараёни татбиқи ин ҳадаф дар Тоҷикистони соҳибистиқлол дар фосилаи на чандон тӯлонӣ арзишҳои демократӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги давлатдорӣ навин пазируфта шуданд ва онҳо ба таҳкими дастовардҳои истиқлолият, ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ ва институтҳои он, инчунин ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд мусоидати ғафл намуданд.

Мақсади асосии низомӣ демократӣ дар ҷомеаи мо, пеш аз ҳама таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, фароҳам овардани шароит барои меҳнат ва зиндагии осуда, волоияти қонун, пойдорӣ адолат ва иштироки ғафли мардум дар идоракунии давлат мебошад, ки ба анъанаву суннатҳои давлатдорӣ миллӣ, арзишҳои ахлоқиву фарҳангии миллат ва дастовардҳои тамаддуни башарӣ таъям мекунанд.

Самараи неки истиқлол аст, ки имрӯз Тоҷикистон дар дунё чун давлати сулҳхоҳу сулҳпарвар шинохта шудааст. Таҷрибаи сулҳи тоҷикон - манбаи омӯзиши сулҳхоҳони

чаҳон гашт, ки боиси ифтихори ҳар як қавми тоҷикмиллат аст. Мо бояд аз ин миллати баруманд биболему барои боз ҳам машҳуртар гардидани он кушишу ғайрат намоем.

Зикр бояд кард, ки дар даврони Истиқлолият давлати ҷавони тоҷикон дар байни мамолики аҳолияш мусалмон ва умуман ҷомеаи ҷаҳони муосир мавқеъ ва манзалати хос пайдо намуд. Суханрониҳои Президенти мамлакат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаҳои бузурги байналхалқии давлатҳои аъзои Конфронси исломӣ, ҷонибдорӣи шахсии сарвари давлати мо аз покизагии дини мубини ислом ва зарбаи саҳт задани ӯ ба даъвогарони ҳамбастагии дини ислом бо терроризму экстремизми байналмилалӣ, ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд бо мамолики гуногуни олами ислом аз он шаҳодат медиҳанд, ки имрӯз Тоҷикистони соҳибистиклол аз зумраи давлатҳои озоду ободест, ки дар он баробари расму оини миллию мардумӣ анъанаҳо ва маросимҳои динӣ риоя мегарданд.

Дар ҷараёни татбиқи ин ҳадаф дар Тоҷикистони соҳибистиклол дар фосилаи на чандон тӯлонӣ арзишҳои демократӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанги давлатдорӣ навин пазируфта шуданд ва онҳо ба таҳкими дастовардҳои истиқлолият, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва институтҳои он, инчунин ба таъмини ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд мусоидати ғаъол намуданд.

Мақсади асосии низоми демократӣ дар ҷомеаи мо, пеш аз ҳама таъмини ҳукуку ва озодиҳои шаҳрвандон, фароҳам овардани шароит барои меҳнат ва зиндагии осуда, волоияти қонун, пойдорӣи адолат ва иштироки ғаъоли мардум дар идоракунии давлат мебошад, ки ба анъанаву суннатҳои давлатдорӣи миллий, арзишҳои ахлоқиву фарҳангии миллат ва дастовардҳои тамаддуни башарӣ таъя мекунанд.

Имсол низ бахшида ба санаи таърихӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд ва мавриди истифода қарор гирифтани беш аз чандин иншоотҳо дар назар аст. Тавассути истиклол Тоҷикистон тоҷикони ҷаҳонро бо ҳам овард ва дари худро ба ҳаммиллатони бурунмарзӣ боз намуд.

Самарайи неки истиклол аст, ки имрӯз Тоҷикистон дар дунё чун давлати сулҳхоҳу сулҳпарвар шинохта шудааст. Таҷрибайи сулҳи тоҷикон - манбаи омӯзиши сулҳхоҳони ҷаҳон гашт, ки боиси ифтихори ҳар як қавми тоҷикмиллат аст. Мо бояд аз ин миллати баруманд биболему барои боз ҳам машҳуртар гардидани он кушишу ғайрат намоем. Аз ин лиҳоз бо чунин орзуҳо гуфтаниам: Бигузур иди муқаддаси Истиқлолият барои ҳар фарди соҳибдилу озодаи кишвар саломатӣ, бахту саодат, зиндагии осуда ва комёбию кушоишҳо оварад!

АДАБИЁТ

1. Ҳотамов Н.Б., Довуди Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарсӣ). – Душанбе, 2011.
2. Муҳимтарин саҳифаҳои таърихи халқи тоҷик. Мураттибон Ҳотамов Н.Б., Саъдиев Ш.С. Нашри дуюм. - Душанбе, 2010
3. Қонунҳо ва Қарорҳо. Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИСТИҚЛОЛИЯТ – РАМЗИ ВАТАНДОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба мазмуну муҳтавои истиқлолияти давлатдорӣ маълумоти муфассал пешниҳод намудааст. Инчунин, қайд гардидааст, ки Истиқлол волотарин ва ғурағиштарин дастоварди давлату миллати тоҷик аст, ки бисту ҳашт сол муқаддам муҳимтарин воқеаи таърихӣ сарнавишти миллати тоҷик ба вуҷуд омадааст. Илова бар ин муаллиф дар бораи дастовардҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣи миллати тоҷик дар давраи истиқлолият маълумоти муфассал пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: Истиқлолият, давлат, миллат, дастовардҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлатдорӣ, мустиқлият, таъмини ҳукуку, озодӣ, шаҳрвандон, ташаккул, ҷомеа, шаҳрванд, институт, таърих, сарнавишт.

НЕЗАВИСИМОСТЬ – СИМВОЛ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

В этой статье автор предоставляет подробную информацию о содержании государственной независимости. Также отмечается, что независимость является высшим и самым ценным достижением таджикского государства и нации, которое возникло двадцать восемь лет назад, самым важным историческим событием судьбы таджикского народа. Кроме того, автор предоставляет подробную информацию о социально-экономических достижениях таджикской нации за годы независимости.

Ключевые слова: независимость, государство, нация, достижения, Республика Таджикистан, государственность, независимость, права, свобода, граждане, образование, общество, гражданин, институт, история, судьба.

INDEPENDENCE IS A SYMBOL OF STATEHOOD

In this article, the author provides detailed information on the content of state independence. It is also noted that independence is the highest and most valuable achievement of the Tajik state and nation, which arose twenty-eight years ago, the most important historical event in the fate of the Tajik people. In addition, the author provides detailed information on the socio-economic achievements of the Tajik nation over the years of independence.

Keywords: independence, state, nation, achievements, Republic of Tajikistan, statehood, independence, rights, freedom, citizens, education, society, citizen, institute, history, destiny.

Сведения об авторе: *Холмирзоева Навбахор* - магистрант 2-го курса специальность «Государственное и правовое управление» юридического факультета ТНУ г. Душанбе, пр. С. Шерози **Телефон:** (+992) 93-866-84-84

Information about the author: *Kholmırzoeva Navbahor* – graduate student of the «State and law management» department of the faculty of Law of the TNU, Dushanbe city, S. Sherozi ave. Phone: **(+992) 93-866-84-84**

БИОЛОГИЯ – BIOLOGY

ТАЪСИРИ ҒИЗОҲОИ ГУНОГУН БА ҚОБИЛИЯТИ НАСЛДИҲИИ ҲАЙВОНОТ (калламушҳои лабораторӣ)

Аҳмадзай Шоистамир
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳимияти тадқиқотҳои ҳифзи наслдиҳии солим дар шароитҳои гуногуни муҳит, тағйирёбии иқлим, таъсири омилҳои номусоид ва ғайраҳо на фақат аҳамияти биологӣ, тиббӣ, балки иҷтимоӣ низ дорад. Ҷи тавре, ки маълум аст сабабҳои асосии вайроншудани наслдиҳии ҳолати морфофункционалии системаи ҷинсии одам ва ҳайвон вобаста аз омилҳои экологӣ яке аз вазифаҳои муҳими биологӣ ва тиб ба ҳисоб мераванд [10].

Тадқиқотҳои таҷрибавӣ ва клиникӣ нишон медиҳанд, ки омилҳои экзогенӣ ба фаъолияти нутфаҳо нақши муҳимро мебозанд. Мувофиқи нишондоди гурӯҳи муаллифони [1,2,4,8,9,12] таъсири назарраси омилҳои физикавӣ, химиявӣ ва иҷтимоиро дар наслдиҳии ҳайвонот муайян карданд.

Агар ба мафҳуми сперматогенез баргардем онгоҳ ин равандҳои динамикӣ организми одам ва ҳайвонот буда, ки хеле тез ба таъсири омилҳои нугувор ба монанди ҳарорат, нурҳои радиоактивӣ, ларзиш нарасидани ғизо ва ғайра вобастаанд [5].

Ҳангоми омӯзиши таъсири гармӣ ба афзоиши нутфа дар калламушҳо олимони [5] муайян карданд, ки таъсири ҳавои гарм ба суст ё боздоштани инкишофи нутфа меорад. Нурҳои радиоактивӣ низ ба таври манфӣ дар раванди инкишофи нутфа таъсири манфӣ мерасонад. Яъне ба инкишофи нутфаҳо монеа мешаванд [3].

Бо таъсири ларзиш бошад дар одамон ҳосилшавии нутфаҳои ғайриоддӣ пайдо мешавад (Чалът 2009). Ҳангоми тағйирёбии фаъолияти функционалии нутфаҳои эпидималии калламуш баъди таъсири майдонҳои электростатикӣ аз тарафи баъзе олимони нишон дода шудааст, ки баъди яксоати таъсири майдони электростатикӣ бо шиддатнокии 200кВ/м инкишофи нутфаҳо фаъол мешаванд ва ба таври иловагӣ партофтани нутфаҳо ба думи эпидидимис ва таъсири тақсимкунии майдони ба сифати нутфай осебдида таъсир мерасонад.

Ҷи тавре, ки маълум аст ғизои нобаробар низ метавонад ба организм воридшавии сафедаҳо, чарбҳо, карбогидратҳо, намакҳои минералӣ, витаминҳо ва ғайраҳо дар организми зинда имконияти ҳосилшавии вайроншавии вазифаҳоро дар организм ва микёси хучайраҳо ба амал меорад [9].

Натиҷаи тадқиқотҳои олимони нишон медиҳад, ки омилҳои гуногун аз он ҷумла физикавӣ, химиявӣ ва иҷтимоӣ метавонад ба таркиб ва сифати нутфаҳосилшавӣ таъсир расонад. Маълумотҳо оиди таркиб ва сифатнокии ғизо бо ҳосилшавии нутфа кам омӯхта шудааст.

Бинобар вазифаи мо аз он иборат буд, ки дар таҷрибаҳо тағйирёбии дараҷаи тестостерон, гармони фоликулаҳоро фаъолкунанда, пролактинро дар плазмаи хун омӯхта шавад ва нишондиҳандаҳои шуморавӣ ва сифати нутфаҳои эпидидими дар калламушҳои нарина вобаста аз таркиб ва намуди ғизо омӯхта шавад.

Мавод ва усулҳои тадқиқот. Таҷрибаҳо дар 20 калламушҳои лабораторӣ вазнашон 180-220г гузаронида шуд. Ҳайвонҳои таҷрибавиро вобаста аз намуди хуроқ (ғизо) ба 3 гурӯҳ ҷудо карда шуданд.

Гурӯҳи якум назоратӣ (10 калламуш).

Гурӯҳи дуюм ва сеюм (10 калламуш).

Дар ҳайвонҳои гурӯҳи якум ғизо фақат гандуми, майдакардашуда дода шуд. Дар ҳайвонҳои гурӯҳи дуюм (5 ҳайвон) ғизои омехта (гандуми майдакардашуда + алафи сабз, твораг, рағғани растанӣ). Дар ҳайвонҳои гурӯҳи 3-ум (5 ҳайвон) фақат додани гандум хуроқда шуд.

Таҷрибаҳо дар ҳамаи ҳайвонҳо дар вақти муайян гузаронида шуд (ҳангоми як сикли ҳосилшавии нутфа 60 рӯз). Миқдори тестостерон, гармони ГФФ ва пролактин дар плазмаи хун бо усули тадқиқи иммунофермени (Т.Н.), миқдори тестостеронро ба намуди г/мл муайян карда шуд. Баъди ба охир расидани таҷрибаҳо барои тадқиқоти морфологӣ тухмроҳо ва эпидидимис ҷудо карда шуд. Аз эпидидимис гомогенат гирифта спермиограмма омӯхта шуд. Натиҷаҳои ба дастовардашуда бо барномаи Microsoft Excel ва Статистика 6.0 эҳтимолияти фарқияти миёнаро аз руи нишондоди t Студент муайян карда шуд.

Дар ҷараёни ҳаётнокии ҳайвонҳо ғизо вобаста аз речааш, яке аз асосии физиологии манбаи бунёди, неругӣ афзоиш ва инкишофи организм ба ҳисоб меравад. Норасои ғизо дар организм, ба вайроншавии функсияҳои гуногуни он дар миқёси ҳуҷайраҳо ва бофтаҳо ба амал меоранд. Ҳангоми нарасидани ғизо ҳуҷайраҳои ғайри тақсимшавӣ он ба ин омилҳо бисёр ҳасос мебошанд [10].

Дар охири таҷриба нарасидани захираи ғизо ба камшавии вазни ҳайвонҳо нисбат ба гурӯҳи назоратӣ 30% кам мешавад. Ҳангоми кам воридшавии нутриентҳо (сафедаҳо, витаминҳо, намакҳои минералӣ) ё гуруснагии бутун дар организм механизми мутобиқшавӣ ғайри мегардад.

Дар шароити меъёри дараҷаи тестостерон дар гурӯҳи назоратӣ ба $2,614 \pm 0,0405$ нг/мл, АГЛ – $0,413 \pm 0,0378$ м МЕ/мл, ГФФ – $6,19 \pm 0,271$ м МЕ/мл, пролактин ба – $0,19 \pm 0,234$ баробар аст. Нишон дода шудааст, ки ҳангоми ғизой пурра ин нишондиҳандаҳо чунин мешаванд:

$-2,876 \pm 0,0588$; $0,467 \pm 0,0076$; $6,89 \pm 0,139$; $0,21 \pm 0,245$;

Дар гурӯҳи сеюм бошад чунинанд:

$1,458 \pm 0,824$; $0,178 \pm 0,02234$; $2,29 \pm 0,674$; $0,16 \pm 0,446$.

Ҷадвали 1. Тағйирёбии дараҷаи тестостерон ГЛ, ГФФ ва пролактин дар плазмаи хуни калламушҳои нарина вобаста аз типҳои ғизо

Гурӯҳи ҳайвонҳо		Тестостерон, нг/мл	ГЛ мМЕ/мл	ГФФ, мМЕ/мл	Проллактин, мМЕ/мл
Назоратӣ		$2,614 \pm 0,0405$	$0,413 \pm 0,0378$	$6,19 \pm 0,271$	$0,19 \pm 0,234$
Ғизои омехта	0	$2,876 \pm 0,0588$	$6,89 \pm 0,139$	$6,89 \pm 0,139$	$0,21 \pm 0,245$
Ғизои якхела	0	$1,458 \pm 0,0824$	$0,178 \pm 0,0234$	$2,29 \pm 0,674$	$0,16 \pm 0,446$

Нишон дода шудааст, ки ҳангоми нарасидани ғизо дараҷаи тестостерон нисбат ба гурӯҳи назоратӣ қариб ду маротиба кам мешавад ($P < 0,01$). Ҳам замон дараҷаи ГЛ дар ғизои якхела бо $0,178 \pm 0,013$ с/м МЕ/мл, дар навбати худ ин нишондиҳанда дар ҳайвонҳои назоратӣ ба $0,413 \pm 0,0378$ м МЕ/мл баробар аст. Дар ин ҳолат дараҷаи ГЛ қариб 58% паст шудааст ($P < 0,01$). Дар ҳуруқи омехта бошад ин нишондиҳандаҳо баланд мешаванд.

Чуноне, ки аз ҷадвали 1 бармеояд ҳангоми истеъмоли ғизои якхела нисбатан зиёд камшавии гармонҳои гонадотропӣ мушоҳида карда мешавад, ки он аз сустшавии функсияи наслдиҳӣ дарак медиҳад, ки ғайришавии гармонҳои ғадудҳои ҷинсӣ алоқаманданд.

Ин нишондодҳо бо ғадудҳои ҷинсӣ алоқаманд буда ва тағйирёбии гипоталамӣ гипофизарио ҳамчун механизми марказии танзими функсияҳои физиологӣ алоқаи зич доранд.

Дар гурӯҳи сеюми ҳайвонҳо дар миқёси пролактин каме тағйиротҳо дида мешавад. Ҳангоми ғайри ҷудошавии пролактин дар навбати худ ҳосилшавии гармони андроген, ки дар охир ба сифати нутфа таъсири манфӣ мерасонад. Ҳам замон ғайришавии системаҳои гипоталами – гипофизарӣ адреналӣ дида мешавад.

Ҳамин тавр, муайян карда шуд, ки ба миқдори муайян пастшавии гормонҳои ба гипофизмонанд ва тестостерон аз ғизои яхела вобастагии калон дорад, ки ба норасоии захираҳои биологӣ, ки барои синтези биологӣ даркоранд.

Ҳолати морфофункционалии тухмроҳа аз типҳои ғизо вобаста аст. Масалан дар ҳайвонҳои гурӯҳи 3-ум, ки фақат ғизои яхела дода мешуд камшавии умумии ҳуҷайраҳои чинсӣ ба амал меояд. Нишон додашудааст, ки дар баъзе мавзеҳои тухмроҳа ин давраи ҳуҷайраҳои эпителии сперматогенӣ бе тартиб ҷойгир шудаанд, ки дар баъзе ҷойҳо пайдошавии қабати мембрани мушоҳида мешавад. Инчунин кандашавии мембранаи базалӣ, ки ба вайроншавии эпителии нутфаҳосилкунӣ меорад.

Андозаи каналҳои тухмроҳа аз дигар гурӯҳ дар таркиби бофтаи интерстисмали нисбатан хурд мешаванд, ҳуҷайраҳои Лейдиги фаъол калон мешаванд, ки ин аксуламал нисбат ба нарасидани ғизо мебошад. Дар гурӯҳи 3-уми ҳайвонҳо пролифератсияи ҳуҷайраҳои Лейдиг ба охир мерасад. Хурдшавии ин ҳуҷайраҳо аз ҳисоби камшавии миқдори, тестостерон дар хун ба амал меояд.

Ҳангоми таҳқиқот муайян карда шуд, ки вобаста аз типҳои ғизо миқдори умумии нутфаҳои эпидидимали, низ фарқ мекунад. Ҳангоми истифодаи ғизои яхела аз дигар гурӯҳ бо паст шудани сифати эпидидимии нутфаҳо, зиёд шудани теъдоди ҳуҷайраҳои бемор ва мурдарафта дида мешавад. Ҳамзамон дар ин гурӯҳ теъдоди нутфаҳои ҳаракаткунанда нисбатан паст аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Сифати нутфаҳои эпидидимали калламушҳои нарина вобаста аз типҳои ғизо

Нишондиҳандаҳои эпидидималии нутфаҳо	Гурӯҳи назоратӣ (n=10)	Ғизои омехта (n=5)	Ғизои яхела (n=5)
Теъдоди умумӣ бо млн.	50,0±6,51	54,3±1,38	29,2±2,11
Осеббини бо %	20,2±2,22	17,2±1,80	36,6±2,20
Зиндамонда бо %	81,0±6,22	84,1±2,71	62,4±3,54
Мурда бо %	9,8±0,82	7,2±3,24	22,2±1,15

Нишон дода шудааст, ки дар калламушҳои наринаи гурӯҳи сеюм дар спермограмма пастшавии миқдори умумии нутфаҳо то 12% типҳои бемор бошад аз ҳайвонҳои гурӯҳи якум ва дуҷуми то 46% ($P<0,05$) фарқ мекунад.

Ҳамин тавр норасоии ғизои муътадил дар организм таъсир ва сифати нутфа манфӣ мерасонад. Натиҷаҳои ба дастовардашуда далели он аст, ки вобаста аз таъсири типҳои гуногуни ғизо функсияи наслдиҳии ҳайвонҳо вобастагии калон дорад.

Ҳангоми гурусна мондан пастшавии ҳамаи функсияҳои организм ва дараҷаи пасти наслдиҳӣ меорад. Нарасидани захираҳои биологӣ дар ҳайвонҳои гурӯҳи сеюм пастшавии равандҳои метаболитикӣ дар бофтаҳои тестикулярӣ, камшавии вазни тухмроҳа ва ғайраҳо мушоҳида карда мешавад.

Дар хулоса ҳаминро қайд кардан даркор аст, ки кам воридшавии ғизо ба организм ба миқдор ва сифати нутфаҳо таъсири манфӣ мерасонад. Ҳангоми истеъмоли накардани ғизо хусусан ғизоҳои тайёр нерудор ва яхела низ ба ҳамаи системаи организм аз он ҷумла наслдиҳӣ таъсири манфӣ мерасонад, ки инро мо дар таҷрибаҳои худ дар ҳайвонҳо мушоҳида ва муайян кардем.

АДАБИЁТ

1. Быков В.Л. Сперматогенез у мужчин в конце XX века (обзор литературы) /В.Л. Быков// Проблемы репродукции. – 2000. -№1. – С.6-13.

2. Жунисов Б.К. Морфофункциональные изменения семенников при острой интоксикации желтым фосфором и их коррекция / Б.К. Жунисов, А.Н. Темирбеков // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. - №8-4. – С.55-57.
3. Королёв Ю.Н. Радиозащитное действие лазерного излучения на сперматогенез крыс и их потомства / Ю.Н. Королёв // Проблемы репродукции. – 2007. №1. – С. 34-37.
4. Кундиев Ю.И. Эколого-гигиенические аспекты проблемы тяжелых металлов как техногенных загрязнителей / Ю.И. Кундиев, И.М. Трахтенберг // Гигиена труда. – 1991. – Вып. 27. – С.3-8.
5. Потемина Т.Е. Влияние теплового воздействия на сперматогенез в эксперименте /Т.Е. Потемина, Т.С. Тукмаков // Современная технология в медицине. 2011. - №4. – С. 99-101.
6. Потемина Т.Е. Изменение параметров семенной жидкости самцов белых крыс при различных видах экспериментального стресса /Т.Е. Потемина, С.В. Кузнецова, В.А. Ляляев // Современ. Технол. Мед. – 2009. -№2. – С.23-26.
7. Саакян Г.В. Изменение функциональной активности эпидидимальной спермы крыс после действия электростатических полей / Г.В. Саакян, Г.Г. Арцруни, Т.Б.Батикян // Биолог. журн. – Армении, 2008. - №1-2 (60).
8. Садчикова А.И. Влияние адаптогенов на репродуктивную функцию крыс /А.И. Садчикова, Д.Н. Реброва // Успехи современного естествознания. -2011. - №8. – С.64.
9. Скрипка Ю.Е. Влияние монокомпонентного рациона на репродуктивную функцию крыс – самцов /Ю.Е. Скрипка, М.В. Букатин // Успехи современного естествознания. – 2011. - №8. – С.66-66.
10. Холбеков А.Дж. Развитие репродуктивной системы человека и животных в связи с влиянием экологических факторов /А. Дж. Холбеков, Д.Б. Бурханов// Вестник ТНУ. – Душанбе, 2016. - №1/3 (200). – С. 226-231.
11. Чалый М. Репродуктивная функция мужчин в XXI веке / М. Чалый // Врач. – 2009. - № 6-7.
12. Semen quality and reproductive endocrine function in relation to biomarkers of lead, cadmium, zinc, and copper in men /S.Telisman, P. Cvitkovic, J. Jurasovic [et al.] // Environ Health Perspect. 2000. -№108. – P. 45-53.

ТАЪСИРИ ФИЗОҲОИ ГУНОГУН БА ҚОБИЛИЯТИ НАСЛДИҲИИ ҲАЙВОНОТ (калламушҳои лабораторӣ)

Дар асоси маълумотҳои таҷрибавӣ тағйирёбии дараҷаи тестостерон, гормонҳои гонадотропӣ дар плазмаи хун ва сифати сперматозоидҳои эпидидималии калламушҳои нарина вобаста аз речаи ғизогириӣ омӯхта шудааст. Нишон дода шудааст, ки норасоии режими ғизогириӣ хангоми гуруснагӣ боиси пастшавии сперматогенез ва ҳосилшавии механизмҳои мутобиқшавӣ мегардад. Ғизогириии яктаркиба ба пастшавии сифати сперматозоидҳои эпидидималии меорад, ки он дар зери танзими омилҳои гормонӣ қарор дорад. Кам ворид шудани ғизо ба организм ба микдор ва сифати нутфаҳои таъсири манфӣ мерасонад. Хангоми истеъмол накардани ғизо хусусан ғизоҳои тайёр нерудор ва яхела низ ба ҳамаи системаи организм аз он ҷумла наслдиҳӣ таъсири манфӣ мерасонад, ки ин дар таҷрибаҳо дар ҳайвонҳо мушоҳида ва муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: репродуктивӣ, тестостерон, ФСГ, ЛГ, пролактин, сперматогенез, сперматозоид, ғизо, рацион.

ВЛИЯНИЕ НЕКОТОРЫХ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ НА РЕПРОДУКТИВНУЮ СИСТЕМУ ЖИВОТНЫХ (лабораторные крысы)

На основе экспериментальных данных изучены изменения уровня тестостерона и гонадотропных гормонов в плазме крови и качество эпидидимальных сперматозоидов самцов крыс в зависимости от типа питания. Показано, что недостаток пищевого режима при голодании резко приводит к снижению сперматогенеза и выработки адаптационных механизмов. Однотипное питание приводит к понижению качества эпидидимальных спермиев, которые находятся под контролем гормональных факторов. При употреблении меньшего количества еды, особенно готовой пищи, оказывает негативное влияние на всю систему организма, включая репродукцию, что наблюдается и анализируется в экспериментах на животных.

Ключевые слова: репродуктивная функция, тестостерон, ФСГ, ЛГ, пролактин, сперматогенез, сперматозоид, пища, рацион.

INFLUENCE OF CERTAIN FOODS ON THE REPRODUCTIVE SYSTEM OF ANIMALS (lab rat)

On the basis of experimental data, changes in the level of testosterone and gonadotropins in the blood plasma and the quality of epididymal spermatozoa of male rats were studied depending on the type of nutrition. It is shown that the lack of food regimen during fasting sharply leads to a decrease in spermatogenesis and the development of adaptive mechanisms. The same type of nutrition leads to a decrease in the quality of epididymal sperms, which are under the control of hormonal factors. Eating less food, especially prepared food, has a negative effect on the entire body system, including reproduction, which is observed and analyzed in animal experiments.

Keywords: reproductive function, testosterone, FSH, LH, prolactin, spermatogenesis, sperm, food, diet.

Сведения об авторах: *Аҳмадзай Шоистамир* – магистр кафедры физиологии человека и животных биологического факультета Таджикского национального университета Телефон: **919 55 15 54** Email: shaystamir.ahmadzai@gmail.com

Information about the author: *Ahmadzai Shoistamir* - master of the Department of human and animal physiology, faculty of biology, Tajik National University. Phone: **919 55 15 54** Email: shaystamir.ahmadzai@gmail.com

УДК:581.1:577.15

ВЛИЯНИЕ ПОВЫШЕННЫХ КОНЦЕНТРАЦИЙ CO_2 И НЕКОТОРЫХ СТРЕССОВЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СОДЕРЖАНИЕ КРАХМАЛА И БЕЛКА В ЗЕРНЕ ПШЕНИЦЫ

А. Эргашев, Гуломзода Б.Б.
Таджикский национальный университет

Глобальные изменения климата и связанные с ними риски для дальнейшего развития человеческой цивилизации вызывают серьёзное беспокойство мирового сообщества [1, с.1-11]. Пути адаптации растений к различным условиям внешней среды и механизмы адаптации, обеспечивающие их устойчивость к неблагоприятным факторам, изучены многими исследователями. Вместе с тем, данные о реакции растений на действие различных факторов внешней среды получены, в основном, при естественной концентрации CO_2 в атмосфере [2, с.39-40-43-44].

Современное сельскохозяйственное производство нуждается в новых сортах растений с высокой продуктивностью, устойчивостью и адаптивностью к экстремальным факторам внешней среды [3, с. 21-24]. В связи с этим значительный интерес представляют вопросы влияния факторов глобального изменения климата – повышенная концентрация CO_2 , высокая температура и засуха на физиологические процессы и продуктивность растений [4, с. 3-7].

Соотношения содержания крахмала и белка в зерне пшеницы является одним из важных генотипических признаков, определяющих биохимическое качество зерна, значительно варьирующее в зависимости от условий произрастания растения [5, с. 148-152]. В связи с этим, изучение влияния повышенной концентрации CO_2 , высокая температура и засухи на физиолого-биохимические процессы одной из основных продовольственных культур-пшеницы и её адаптации к действию этих факторов является актуальной задачей.

Исходя из этого, целью наших исследований явилось изучение основных показателей продуктивности и содержания крахмала и белка в зерне сортов твёрдой пшеницы, выращенных в условиях высокой температуры и почвенной засухи на фоне высокой концентраций CO_2 в воздухе.

Объектами исследований служили сорта твёрдой пшеницы Шамъи Президент (*Triticum durum* Desf) семена которых были получены в Институте земледелия Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Полевые опыты проводились на экспериментальном участке Института ботаники физиологии и генетики растений Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе), расположенном в восточной части Гиссарской долины на высоте над ур. м. Растения выращивались в вегетационных сосудах (12 кг почвы). Посевы были произведены в весенние сроки (начало марта 2011 г.).

Сосуды с растениями были разделены на две группы: первая – растения выращивались в условиях оптимальной почвенной влажности -75-80% от ППВ (предельная полевая влагоёмкость) (условно «полив»), вторая – растения выращивались в условиях недостаточной почвенной влажности 45-50% от ППВ (условно «засуха»). Первая и вторая группы сосудов были размещены в трёх микротеплицах, в которых были созданы условия воздействия разных вариантов экологического стресса: вариант

1- высокая температура (35-40° С) и высокая концентрация CO₂(0.15 %), вариант 2- влажность воздуха 45-70 % и умеренно высокая концентрация CO₂(0.06%), вариант 3- высокая температура (35-40° С) и умеренно высокая концентрация CO₂(0.06%).

Содержание крахмала определяли микро-методом по реакции салициловой кислоты с йодом [6, с. 118-120-122], белка-биуретовым методом [7]. с. 25-27-28 Содержание белка в экстрактах определяли спектрофотометрическим методом при длине волны 540 нм по калибровочному графику.

Результаты исследований и их обсуждение. Полученные нами данные показали, что повышенная концентрация CO₂и другие стрессовые экологические факторы (высокая температура воздуха, почвенная засуха и др.) приводят к существенному изменению компонентов структуры колоса. Эти различия проявились по следующим признакам: длина колоса, масса колоса, количество зёрен в колосе, масса зёрен и мякины (табл.1.)

Таблица 1. Изменение параметров компонентов колоса пшеницы под воздействием повышенных концентраций CO₂ и других стрессовых экологических факторов

Условия выращивания	Длина колоса, см	Масса колоса, г	Количество колосков в колосе, шт.	Количество зёрен в колосе, шт.	Масса зерна одного колоса, г	Масса мякины, г
Сорт Президент						
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)						
Контроль (открытый участок)	6.3±0.3	1.48±0.01	14.6±0.9	30.0±3.0	0.98±0.01	0.50±0.15
Вариант 1	5.3±0.4	0.85±0.01	10.3±0.9	11.6±1.1	0.41±0.02	0.44±0.03
Вариант 2	5.6±0.1	1.10±0.05	14.0±0.6	20.0±2.0	0.60±0.01	0.50±0.03
Вариант 3	6.0±0.0	0.96±0.03	12.0±0.0	16.0±1.6	0.52±0.02	0.44±0.01
Сорт Президент						
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)						
Контроль (открытый участок)	5.5±0.1	0.80±0.00	13.0±0.2	18.3±1.0	0.50±0.02	0.30±0.01
Вариант 1	4.8±0.1	0.40±0.01	6.0±0.0	5.6±1.1	0.17±0.01	0.23±0.02
Вариант 2	5.0±0.0	0.61±0.06	8.0±0.3	11.6±1.5	0.35±0.05	0.26±0.03
Вариант 3	5.0±0.0	0.52±0.04	7.3±0.3	8.0±0.6	0.28±0.02	0.24±0.01
Сорт Шамь						
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)						
Контроль (открытый участок)	6.1±0.1	1.91±0.01	16.3±0.4	8.6±2.6	1.24±0.02	0.67±0.02
Вариант 1	5.0±0.0	1.04±0.03	11.0±0.0	14.3±1.7	0.55±0.02	0.48±0.02
Вариант 2	5.3±0.1	1.35±0.04	14.0±1.3	25.0±3.0	0.80±0.03	0.55±0.00
Вариант 3	5.1±0.1	1.15±0.03	13.3±0.4	18.6±1.1	0.71±0.02	0.44±0.02
Сорт Шамь						
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)						
контроль (открытый участок)	4.4±0.1	1.02±0.02	10.6±0.8	23.6±1.8	0.66±0.01	0.36±0.01
Вариант 1	4.0±0.0	0.54±0.03	7.3±1.0	8.6±1.2	0.31±0.03	0.23±0.00
Вариант 2	4.3±0.2	0.78±0.05	10.0±0.0	14.3±0.9	0.46±0.03	0.32±0.02
Вариант 3	4.1±0.1	0.63±0.02	9.0±0.6	11.6±1.1	0.38±0.02	0.25±0.02

Как видно из таблицы, длина колоса у пшеницы при воздействии повышенной концентрации CO_2 и высокой температуры у сорта Президент на фоне полива уменьшилась на 5-16%, а на фоне почвенной засухи на 21%-24%. У сорта Шамь этот показатель в условиях полива был меньше на 14%-19%, а в условиях почвенной засухи на 29%-34%. Масса колоса при стрессовых условиях у изученных сортов на фоне полива был меньше более чем в два раза, а на фоне почвенной засухи – почти в три раза.

Количество колосков в колосе у сорта Президент при высокой температуре (35-40°C) и высоких концентраций CO_2 (0.06% и 0.15%) уменьшилось, а при влажности воздуха 45-70% и относительно высокой концентрации CO_2 (0.06%) этот показатель был различным в сравнении с контрольными растениями как на фоне полива, так и на фоне засухи. У сорта Шамь этот показатель во всех вариантах опыта был меньше. Количество зёрен в колосе у изученных сортов значительно снизилось в стрессовых условиях, как на фоне полива, так и на фоне засухи. В то же время масса зёрен одного колоса у обоих сортов в условиях повышенной концентрации CO_2 заметно уменьшилась. Масса мякины в колосе у сорта Президент в условиях оптимальной влажности почвы (75-80%) при высокой температуре и высоких концентраций CO_2 . У сорта Шамь масса длины в колосе уменьшилась при всех стрессовых условиях, как на фоне оптимальной, так и на фоне недостаточной влажности почвы.

В итоге, все эти негативные последствия стрессовых условий привели к существенному снижению хозяйственной продуктивности пшеницы.

Данные табл. 2 показывают, что содержание крахмала и белка в зерне пшеницы при повышенных концентрациях CO_2 и воздействии других стрессовых экологических факторов заметно снижалось. Содержание крахмала и белка в зерне сорта Шамь при всех стрессовых условиях было значительно выше, чем у сорта Президент. Содержание крахмала под воздействием повышенной

Таблица 2. Влияние повышенных концентраций CO_2 и других стрессовых экологических факторов на содержание крахмала и белка в зерне пшеницы

Условия выращивания	Содержание крахмала, в % на сухой вес	Содержание Белка, в % на сухой вес	Соотношение содержания крахмала и белка	Соотношение содержания крахмала и белка
Сорт Президент				
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)				
Контроль (открытый участок)	64.8	11.6	5.4	0.17
Вариант 1	52.3	9.0	5.8	0.17
Вариант 2	55.1	10.8	5.1	0.19
Вариант 3	53.7	9.8	5.4	0.18
Сорт Президент				
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)				
Контроль (открытый участок)	48.1	9.2	5.2	0.19
Вариант 1	40.8	7.5	5.4	0.18
Вариант 2	44.1	8.7	5.0	0.19
Вариант 3	42.9	8.0	5.3	0.18
Сорт Шамь				
Оптимальная влажность почвы (70-80% от ППВ)				
Контроль (открытый участок)	65.7	12.3	5.3	0.18
Вариант 1	53.5	9.7	5.5	0.18
Вариант 2	58.1	11.1	5.2	0.19

Вариант 3	55.5	10.2	5.4	0.18
Сорт Шамь				
Почвенная засуха (45-50% от ППВ)				
Контроль (открытый участок)	48.9	10.5	4.6	0.21
Вариант 1	43.4	8.0	5.4	0.18
Вариант 2	45.4	8.8	5.1	0.19
Вариант 3	44.2	8.3	5.3	0.18

концентрации CO_2 и высокой температуры у сорта Президент в условиях полива снизилось на 9.7%-12.5%, а в условиях почвенной засухи –на 20.7%-24%. У сорта Шамь этот показатель на фоне полива уменьшился на 7.6%-12.2%, а на фоне засухи на 20.3%-22.3%.

Содержание белка варьировало в пределах 7.5-12.3%. Наибольшее содержание белка наблюдалось у сорта Шамь (8.0-12.3%), наименьшее у сорта Президент (7.5-11.6%).

Максимальное содержание белка было в зерне контрольных растений при оптимальной влажности почвы. Так, если у контрольных растений при оптимальной влажности почвы у сорта Президент содержание белка составляло 11.6%, то в стрессовых условиях оно снизилось до 9.0%. У сорта Шамь этот показатель находится на уровне 12.3 и 9.7% соответственно. Содержание белка в зерне контрольных растений у сорта Президент в условиях почвенной засухи достигло 9.2%, а в стрессовых условиях оно снизилось до 7.5%. У сорта Шамь этот показатель находился на уровне 10.5 и 8.0% соответственно.

Соотношение содержания крахмала и белка во всех условиях выращивания было в интервале 4.6-5.8%. Так, у изученных сортов это отношение при высоких температурах и высокой концентрации CO_2 (0.15%) было немного выше, чем при влажности воздуха 45-70% и относительно высокой концентрации CO_2 (0.06%).

Расчеты показали, что коэффициент соотношения содержания белка и крахмала у сортов Президент и Шамь во всех условиях выращивания практически оказался одинаковым.

Таким образом, полученные нами данные показывают, что под влиянием повышенных концентраций CO_2 и других стрессовых экологических факторов (высокая температура воздуха, почвенная засуха) снижается продуктивность растений и падает содержание крахмала и белка в зерне изученных сортов пшеницы. При этом проявляются генотипические различия в адаптационной способности растений. Установлено, что сорт Шамь проявляет большую устойчивость к повышенным концентрациям CO_2 и другим стрессовым экологическим факторам, чем сорт Президент.

ЛИТЕРАТУРА

1. Изменение климата во всем мире. Спец. Вып. Хроники ООН. - 2007. - XLIY. - №2. - С.1-11.
2. Кособрюхов А.А. Адаптационные изменения фотосинтеза при повышенной концентрации CO_2 : автореф. дисс..д.б.н.\ А.А. Кособрюхов.- Москва, 2008.-39с.
3. Хамидов Х.Н. Адаптационные особенности функционирования фотосинтетического аппарата у различных генотипов хлопчатника: автореф. дисс..к.б.н.\ Х.Н. Хамидов. - Душанбе, 2012. - 21с.
4. Моргун В.В. Экофизиологические и генетические аспекты адаптации культурных растений к глобальным изменениям климата \ В.В. Моргун, Д.А.Кириций, Т.М Шадчина // Физиология и биохимия культурных растений (Украина). - 2010. Т.42. - № 1. - С. 3-22.
5. Алияние почвенной и атмосферной засухи на продуктивность и содержание крахмала и белка в зерне различных сортов пшеницы / И.А. Сабоев, А.Абдуллаев, А.Эргашев [и др.] //ДАНРТ. - 2010. - Т.53. - №2. - С.148-152.
6. Ястрембович Н.И. Рост и продуктивность растений /Н.И. Ястрембович, Ф.Л. Калинина // Научные труды. - Киев: Украинская сельскохозяйственная академия, - 1962. - 118 с.
7. Пыльнев П.Н. Биохимические методы исследования селекционного материала / П.Н. Пыльнев. - Одесса: ВСГИ, 1979. - Вып.15. - С.25-28.

ВЛИЯНИЕ ПОВЫШЕННЫХ КОНЦЕНТРАЦИЙ СО₂ И ДРУГИХ СТРЕССОВЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА СОДЕРЖАНИЕ КРАХМАЛА И БЕЛКА В ЗЕРНЕ ПШЕНИЦЫ

Приводятся результаты модельных экспериментов по влиянию повышенных концентраций СО₂ и других стрессовых экологических факторов (высокая температуры воздуха, почвенная засуха) на продуктивность и некоторые биохимические показатели сортов твёрдой пшеницы (Президент и Шамь). Структурный анализ созревшего колоса показал, что в условиях высоких температур воздуха и почвенной засухи на фоне повышенных концентраций СО₂ сорт Шамь в сравнении с сортом Президент по всем показателям имел значительное преимущество. Под влиянием повышенных концентраций СО₂ и других неблагоприятных факторов снижается продуктивность растений и уменьшается содержание крахмала и белка в зерне изученных сортов.

Ключевые слова: эксперимент, концентрация, почвенная засуха, твердая пшеница, сорт, крахмал и белок, растение.

ТАЪСИРИ КОНЦЕНТРАТСИЯ СО₂ ВА ДИГАР СТРЕСС ОМИЛҲОИ ЭКОЛОҒИ БА МИҚДОРИ КРАХМАЛ ВА САҒЕДА ДАР ДОНИ ГАНДУМ

Дар мақола натиҷаҳои таҷрибаҳои моделӣ доир ба таъсири консентратсияи баланди СО₂ ва дигар омилҳои стрессии экологӣ (харорати баланд, хушкӣи ҳок) ба маҳсулнокии ва баъзе нишондиҳандаҳои биохимиявии навъҳои гандуми саҳт (Президент, Шамъ) омадааст. Таҳлили таркибии хушайи пухтарасидаи нишон додааст, ки дар зери таъсири харорати баланд ва стрессии оби (хушкӣи ҳок) дар муҳити консентратсияи баланди СО₂ доштаи навъи Шамъ нисбат ба навъи Президент ҳамаи нишондиҳандаҳои дар сатҳи баланд ҷой доштанд. Зери таъсири консентратсияи баланди СО₂ ва дигар омилҳои номусоид маҳсулнокии умумии растанӣҳо ва миқдори крахмал ва сағеда дар дон кам шудааст.

Калидвожаҳо: гандум, ҳосилнокии, крахмал ва сағеда, харорати баланд, хушксолӣ, консентратсияи СО₂

THE INFLUENCE OF CONCENTRATION AND DIFFERENT FACTORS STRESS ECOLOGY ON PRODUCTIVITY, CONTENTS STARCH AND PROTEINS OF DIFFERENT SORTS OF WHEAT

In the article are shown the experimental findings about effect of high concentration of CO₂ (0.06% and 0.15%) and different factors stress ecology (high temperature of air, soil drought) on productivity and biochemical parameters were describing a degree of sorts wheat. The structural analysis spike of the ripened plants wheat of sorts President and Sham depending on influence of high concentration of CO₂ and different factors ecology the sort Sham had appreciable in comparison with a sort President. Under the influence of increased concentrations of CO₂ and other adverse factors, the productivity of plants decreases and the content of starch and protein in the grain of the studied varieties decreases.

Keywords: wheat, productivity, contents of starch and protein, soil drought, high temperature of air, high concentration of CO

Сведения об авторах: *А. Эргашев* – доктор биологических наук, профессор кафедры физиологии растений и биотехнологии Таджикского национального университета. Телефон: **988-31-14-08**

Гуломзода Бахтовари Бозор – Таджикский Национальный университет, магистр 1-го курса кафедры физиологии растений и биотехнологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 93-144-98-85**

Information about the authors: *A. Ergashev* – doctor of biological Sciences, Professor of the Department of plant physiology and biotechnology of the Tajik National University. Phone: **988-31-14-08**

Gulomzoda Bakhtovari Bozor – Tajik National University, 1st course graduate student of the Department of plant physiology and biotechnology. Address: 17 Rudaki Ave., Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: **(+992) 93-144-98-85**

УДК. 574.57

ОМЎЗИШИ ХУСУСИЯТИ СОРБСИОНИИ РАСТАНИИ ТОПИНАМБУР

Саидов Ҳ.А., Шарипова М.Б., Қиёмова З.С.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Эҳтиёҷот ба об сол аз сол зиёд шуда истодааст. Сабаби ин аз як тараф зиёдшавии аҳолии сайёраи Замин бошад, аз тарафи дигар истифодабарии хеле зиёди об дар корхонаҳои саноатии гуногун мебошад. Таҳлили коршиносони соҳаи тиб нишон медиҳад, ки ҳамасола дар натиҷаи истифодаи оби ифлос аз бемориҳои сирояткунанда

1,5 миллиард кудакони то панҷсола нобуд мешаванд. Масъалаи таъмини аҳоли бо оби тоза яке аз масъалаҳои муҳим ва мубрами ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Металлҳои оҳан ва мис қисми таркибии обҳои зеризаминӣ мебошанд, чунки онҳо дар таркиби хок, чинсҳои зеризаминӣ, ки об аз онҳо ҷорӣ мешавад, мавҷуд мебошанд. Инчунин металлҳои вазнин дар таркиби обҳои партовҳои саноатӣ низ хеле зиёданд. То ҳол усули универсалии аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок, барои тоза намудани об аз металлҳои вазнин вучуд надорад [8, с.194.]. Бинобарин ифлосшавии об бо металлҳои вазнин, аз ҷумла оҳан ва мис, яке аз мушкилоти маъмултарини марбут ба об мебошад. Дар таркиби об пайвастаҳои ҳалшавандаи оҳани дувалента зери таъсири оксигени ҳаво ба пайвастаҳои оҳани севалента табдил ёфта, гидрооксиди дар об ҳалнашавандаи оҳан (III) ҳосил мекунад.

Бинобарин раванди тозакунии об аз ионҳои оҳан ду равандро дар бар мегирад: аввал оксидкунии оҳани дувалентаи ҳалшаванда то оҳани севалента ва дуюм-тозакунии минбаъдаи об аз оҳани севалента бо усули полонидан (филтратсия). Мис асосан дар намуди пайвастагҳои миси дувалента, ки устувор аст, дар табиат мавҷуд аст. Гидрооксиди мис дар об ҳалнашаванда аст. Аз ин ҷиҳат усули вусъатёфта ва маъмули тозакунии об аз металлҳои оҳан ва мис ин оксидкунии катионҳои ин металлҳо бо такшонкунии минбаъдаи гидрооксиди онҳо ва сипас полонидан мебошад.

Усули сорбсионӣ бо истифодаи сорбентҳои ҳам табиӣ ва ҳам синтетикӣ барои тоза намудани обҳои табиӣ ва обҳои партовҳои саноатӣ аз катионҳои металлҳои гуногун васеъ истифода бурда мешавад. Ин усул барои кам намудани миқдори ғашҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ то ғализати муайян имконият медиҳад. Ҳангоми тоза намудани об аз ионҳои металлҳои вазнин масъалаи амалӣ ин интихоби маводи табиӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ ғоидаовар ва дорои хусусияти тозакунии самаранок мебошад. Вобаста ба ин таҳқиқи хусусияти сорбсионӣ доштани пояи растании топинамбур санҷида шуд. Ин сорбенти табиӣ арзиши паст дошта барои ҳалли масъалаҳои об дар ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунад.

Топинамбур, ё худ ноки заминӣ (*Heliantus tuberosus* L - хелиантус туберозус, яъне офтопарасти бехмевадор) растании бехмевадор буда, аз оилаи мураккабгулхост. Дар бехмеваи топинамбур полисахаридҳо, моддаҳои пектинӣ, селлюлоза, гемиселлюлоза, равғанҳо, сафеда ва моддаҳои минералӣ мавҷуд аст [5]. Аз ин лиҳоз бехмеваи он ҳамчун ашёи хоми ғизоӣ парҳезӣ истифода мешавад. Мутахассисони соҳаи тиб истифодаи топинамбурро барои пешгирӣ ва табobati бисёр бемориҳо: диабетӣ қанд, баландшавии фишори хун, бемориҳои дил, подагра, панкреатит ва диг. тавсия медиҳанд. Хосиятҳои зидди оксидантии бехмеваи топинамбур дар корҳои [5] омӯхта шудааст. Мавҷудияти пектинҳо (гидропектин ва протопектин) ва инчунин барои истифодаи бехмеваи топинамбур ҳамчун сорбенти металлҳои вазнин имконият медиҳад [6].

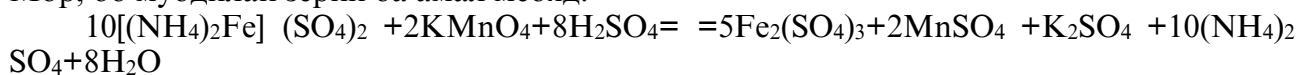
Баргу пояи топинамбур низ аз полисахаридҳо бой мебошад, ки қисми бештари онро α - селлюлоза ташкил медиҳад. Аз моддаҳои пектинӣ ва гемиселлюлоза дар пояи топинамбур шаклҳои бадҳалшавандаи онҳо протопектин ва гемиселлюлозаи Б бештар мебошад [5].

Маълум аст, ки дар таркиби обҳои барои тайёр кардани маҳсулоти хӯрокаи истифодашаванда ва инчунин дар таркиби обҳои партови муассисаҳои саноатӣ миқдори зиёди металлҳои вазнин, аз он ҷумла оҳан (III) мавҷуд аст.

Барои муайян кардани хусусиятҳои сорбсионии пояи топинамбур дар озмоишгоҳи илмӣ кафедраи химия Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон як қатор тадқиқотҳо бурда шуданд. Бо ин мақсад барои муайян намудани хусусияти сорбсионии пояи топинамбур ҷиҳати фурубарии оҳани (II) таҷрибаҳои зерин гузаронида шуданд:

Саравал пояи хушки топинамбурро аз пустиҳои сахташ тоза намуда, то андозаи 1 см-и реза карда шуданд. Ҳамчун маҳлули тадқиқшаванда мо аз маҳлули ғализаташ гуногуни намаки Мор $[(\text{NH}_4)_2\text{Fe}] (\text{SO}_4)_2$ истифода бурдем. Бо ин мақсад мо маҳлулҳои намаки Морро бо таркиби 1,2% оҳан (II) тайёр кардем. Барои муайян намудани миқдори фоизи ионҳои Fe (II) усули перманганометрия истифода бурда шуд. Перманганометрия – усули пахншудатарини муайян намудани ионҳои оҳан (II)

мебошад. Ионҳои оҳани дувалента (II) дар муҳити турш ба осонӣ бо перманганати калий оксид мешаванд. Таомули перманганати калий бо пайвастиҳои оҳани (II), - намаки Мор, бо муодилаи зерин ба амал меояд:

Азбаски зимни оксидшавӣ иони оҳани (II) як электрон медиҳад, грамм - эквиваленти намаки Мор ба массаи молярии он – 396,11г баробар аст [7].

Баркаши муайяни соидашудаи намаки Морро дар об ҳал мекунанд. Маҳлулро ба колбаи ченакдор мерезанд ва ба болои он 30-40 мл тезоби сулфати 2н илова мекунанд. Бо оби муқаттар ҳаҷми маҳлулро то нишона мерасонанд ва хуб омехта мекунанд.

Аз маҳлули ҳосилшуда бо пипетка як ҳаҷми муайяно (аликвотро) мегиранд.

Боз ба он 20-30мл, маҳлули тезоби сулфат илова намуда бо маҳлули 0,1н перманганати калий то пайдо шудани ранги гулобӣ метитронанд.

Тачрибаро се маротиба такрор мекунанд. Аз рӯи натиҷаи ба даст омада миқдори фоизии ионҳои оҳани(II)-ро дар намаки Мор бо формулаҳои зерин ҳисоб мекунанд:

$$\text{Титри } \text{KMnO}_4/\text{Fe}_4 = \frac{\mathcal{E}_{\text{Fe}} \cdot C_{\text{KMnO}_4}}{1000} C_{\text{Fe}} = \frac{T_{\text{KMnO}_4 / \text{Fe}} \cdot V_{\text{KMnO}_4} \cdot V_{\text{КОЛБА}}}{V_n g_B} \cdot 100$$

Дар ин ҷо:

V_{KMnO_4} - ҳаҷми перманганати калий, ки ба титронӣ сарф мешавад;

$V_{\text{КОЛБА}}$ - ҳаҷми колбаи маҳлул тайёрнамуда;

V_n - ҳаҷми маҳлули бо пипетка гирифта шуд;

g_B - вазни баркаши намаки Мор [7].

Сипас, аз маҳлул намаки Мор 100 мл –и гирифта ба он 1г пояи аз пустлох тозакардашудаи топинамбури хушкро андохтем.

Ғализати оҳанро баъд аз як шабонарӯз баъди сорбсия муайян намудем.

Аз рӯи фарқи ғализати ионҳои оҳан пеш аз сорбсия ва баъди он миқдори металли ҷаббидашуда бо 38,9% баробар мебошад.

Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидашуда чунин хулоса бармеояд, ки пояи топинамбур ҳосияти хуби сорбсионӣ дошта, онро барои аз оҳани Fe(II) тоза намудани обҳои партовӣ истифода намудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Смирнов А. Д. Сорбционная очистка воды /А. Д. Смирнов. – Л.: Химия, 1982. –168 с.
2. Воюцкий, С. С. Курс коллоидной химии. М.: Химия, 1975. – 512 с.
3. Краткий справочник химика. – Киев: Наукова думка, 1974. – 991с. катионов железа на опоке и сорбенте «ДК» имеет примерно одинаковые
4. Кахана Б.М. Биохимия топинамбура / Ю.М. Кахана, Б.В. Арасимович // Кишенёв: Штиница – 1974. – 86с.
5. Исмоилова М.А. Топинамбур (ноки заминӣ) / М.А. Исмоилова, А.А. Юсупов, Х.Ч. Камиллов // Душанбе: Бахманрӯд. – 2015-111с.
6. Соколова О.С. Инулин содержащие препараты из топинамбура и их способности связывать ионы тяжелых металлов с другими биополимерами. / О.С. Соколова, Г.П. Кириленко // Хранение и переработка сельхоз сырья – 2009. - №5- с.26-27.
7. Икрамӣ М.Б., Корҳои амалӣ аз кимёи таҳлиلى / М.Б. Икрамӣ, М.А.Исмоилова, Х.Ч.Камиллов //Душанбе-Эр-граф. – 2010 – 47с.
8. Калюкова ва диг. Адсорбция катионов марганца и железа природными сорбентами. / Калюкова Е.Н., Письменко В.Т., Иванская Н.Н. / Сорбционные и хроматографические процессы. 2010. Т. 10. Вып. 2. С.194-200.

ОМУЗИШИ ХУСУСИЯТИ СОРБСИОНИИ РАСТАНИИ ТОПИНАМБУР

Дар мақолаи мазкур имконияти истифодаи пояи топинамбур ҳамчун адсорбент омӯхта шудааст. Топинамбур растани бисёрсолаи бехмевадор мебошад, ки ба растани офтобпараст монанд аст. Ин растаниро инчунин «ноки заминӣ», «артишоки ерусалимӣ» «булба», «картошкагул» низ меноманд. Аз руи таркиби химияи бехмаваи топинамбур ба таркиби картошка монанд аст. Аз рӯи ғизонокиаш ин бехмева аз дигар сабзавот якчанд маротиба бартарӣ дорад. Бинобарин онро ҳамчун маҳсулоти ғизоӣ истифода мебаранд. Барг ва пояи топинамбур бошад, гарчанде, ки таркиби ғизоӣ баланд дорад, мавриди

истифода кам қарор гирифта аст. Онро баъзан ҳамчун ғизои чорво истифода бурда мебаранд. Пояи топинамбур аз селюлоза хеле бой аст, ки ин мавод хусусияти хуби сорбсионӣ дорад. Маълум аст, ки дар таркиби обҳои барои тайёр кардани маҳсулоти ҳӯрокаи истифодашаванда ва инчунин дар таркиби обҳои партови муассисаҳои саноатӣ миқдори зиёди металлҳои вазнин, аз он ҷумла оҳани (II) мавҷуд аст. Дар натиҷаи тадқиқоти дар кафедраи химияи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон гузаронидашуда, муайян карда шудааст, ки пояи топинамбур адсорбенти хуб буда, барои аз ионҳои Fe(II) тоза намудани обҳои истифода намудан мумкин аст.

Калидвожаҳо: топинамбур, ноки заминӣ, растани, адсорбент, ионҳои оҳан, металлҳои вазнин, об, обҳои партов.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОРБЦИОННЫХ СВОЙСТВ РАСТЕНИЙ ТОПИНАМБУРА

В работе рассматривается возможность применения стебли топинамбура как сорбент для очистки природных и производственных сточных вод. Топинамбур (лат. *Heliánthus tuberósus*) – вид многолетних травянистых клубненосных растений рода Подсолнечник. Растение известно также под названием «земляная груша», «иерусалимский артишок», «бульба», или подсолнечник клубненосный. По химическому составу клубни топинамбура сродни картофелю. По питательности они превосходят многие овощи. Поэтому ее используют как пищевой продукт. Но листья и стебель топинамбура, которые идут как на корм скоту, несмотря на высокий питательный состав мало используется. Стебель топинамбура особенно богат целлюлозой, который имеет хороший сорбционной способностью. Известно что в состав воды которые используется для производство пищевых продуктов а также промышленных сточных водах содержится высокое количество тяжелых металлов, в том числе железа (II). В результате проведения опытов на кафедры химии Технологического университета Таджикистана, было выявлено, что стебли топинамбура можно использовать как сорбент для очищения сточных вод от ионов Fe(II).

Ключевые слова: топинамбур, растения, адсорбент, ионов железа, земляная груша, тяжелые металлы, вода, сточные воды.

STUDY OF SORPTION PROPERTIES OF JERUSALEM ARTICHOKE PLANTS

The paper considers the possibility of using Jerusalem artichoke stems as a sorbent for the treatment of natural and industrial wastewater. Jerusalem artichoke (lat. *Heliánthus tuberósus*) is a species of perennial herbaceous tuberose plants in the Sunflower genus. The plant is also known as "ground pear", "Jerusalem artichoke", "Bulba", or sunflower tuberose. The chemical composition of Jerusalem artichoke tubers is similar to potatoes. They are more nutritious than many vegetables. Therefore, it is used as a food product. But the leaves and stem of Jerusalem artichoke, which are used as fodder for cattle, despite the high nutritional composition, are not used much. The stalk of Jerusalem artichoke is particularly rich in cellulose, which has a good sorption capacity. It is known that the composition of water used for food production as well as industrial wastewater contains a high percentage of heavy metals, including iron (II). As a result of experiments at the Department of chemistry of the Technological University of Tajikistan, it was found that the stems of Jerusalem artichoke can be used as a sorbent for cleaning waste water from Fe(II) ions.

Keywords: Jerusalem artichoke, plants, adsorbent, iron ions, ground pear, heavy metals, water, waste water.

Сведения об авторах: Саидов Хусейн Аламурадович – магистр кафедры физиологии растений и биотехнологии ТНУ Email: Khuseyn9696@mail.ru Тел: 886 00 24 37

Шарипова Мавзуна Бахриддиновна – к.х.н., доцент, зав. кафедрой химии ТУТ, Email: mavzuna-83@mail.ru

Киёмова Зарафмо Суфичоновна – к.б.н., доцент, зав. кафедрой физиологии растений и биотехнологии ТНУ, Email: denera_2002@mail.ru

Information about authors: Saidov H.A. – master of the Department of plant physiology and biotechnology TNU Email: Khuseyn9696@mail.ru Phone: 886 00 24 37

Sharipova M.B. - Ph.D., associate Professor, head. Department of chemistry

Kiyomova Z. S. - Ph.D., associate Professor, head. Department of plant physiology and biotechnology of TNU

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ
«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41 E-mail: : molodoy.issledovatel@mail.ru

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳо китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавсӣ ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз **3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **18 сатр** ва калидвожаҳо **то 10** номгӯ);

– дар охири мақола бо ду забон (**русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ӯ муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кор в ӯ таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Молодой исследователь»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полупетельный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 8 и не более 20 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 18 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal
"Young researcher»

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;
- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;
- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature). The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;
- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 18 lines, keywords to 7 words or phrases);
- Information about the author in Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ – HISTORY AND ARCHAEOLOGY

<i>Рахматов Ю.</i> Роль Европейского Союза В Центральной Азии.....	4
<i>Ганиев К.Х.</i> Приоритеты и основные направления реализации стратегии Соединенных Штатов Америки В Азиатско-Тихоокеанском регионе в начале XXI века.....	7
<i>Каримзода С. С.</i> Таносуби ҳуқуқ ва сиёсат дар муносибатҳои байналхалқӣ.....	13
<i>Шозиёева Г.П., Муродов Ф.Б.</i> Раванди муҳоҷират дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон.....	17
<i>Алиева Ш.Н.</i> Нақши геополитикии Чин ва болоравии ҷойгоҳи он дар сиёсати ҷаҳон.....	23

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ – ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ – PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

<i>Холиқов Д.Х.</i> Сабаб ва давраҳои афсурдагии наврасон.....	31
<i>Бегов Д.А.</i> Ҳифз ва рушди арзишҳои милли дар раванди таҳсилот.....	35

ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

<i>Давлатов А.А., Назаров М.М.</i> Ибни Муқла – поягузори хатҳои арабӣ.....	39
<i>Асалиев А.</i> Санъати талмех ва анвои он дар ғазалиёти Абдурахмони Мушфиқӣ.....	45
<i>Азизхоҷаев Ё.</i> Ҳаёт ва фаъолияти Саъдии Шерозӣ.....	49
<i>Абдуғаффори С.</i> Баррасии вожаҳои ифодакунандаи олами вухуш.....	54
<i>Баротов Д.А.</i> Бозтоби маъноҳои луғавии вожаи “сафед” дар эҷодиёти Фарзона.....	59
<i>Латифов К.</i> Таркиби сохтори номгӯи чанд ҳуҷҷат.....	63
<i>Маҳмадшоев Ҷ.</i> Қитъа ва муфрадот дар эҷодиёти Саъдӣ.....	71
<i>Раҳматуллоев М.</i> Хусусиятҳои воҳидҳои терминологӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (дар мисоли истилоҳоти соҳаи кулолӣ).....	76
<i>Саидов М.Ш.</i> Маълумоти умумӣ дар бораи ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Баҳманёр.....	83
<i>Салимзода М.М.</i> Шахсияти қаҳрамонон ва воқеияти иҷтимоӣ дар мисоли очеркҳои портрети телевизиони “Тоҷикистон”.....	88
<i>Джумакулова М.</i> Инъикоси вазъияти Тоҷикистон дар баҳши англисии АМИТ “Ховар”.....	91
<i>Ҳасанов М.</i> Таҷассуми масоили рушди сайёҳӣ ва эҳёи ҳунари матбуоти даврӣ.....	98
<i>Амонкулов Р.Ф.</i> Заминаҳои пайдоиши матбуот дар Франция.....	106
<i>Комрони Қ.</i> Рангорангии жанрҳо дар пайгирии мавзӯҳои фарҳангӣ дар барномаҳои телевизиони Тоҷикистон.....	109
<i>Қурбониев Ф.</i> Рекламаи туризм (сайёҳӣ) дар ВАО-и кишвар.....	115
<i>Одинаев М.Н.</i> Вазъи Тоҷикистон аз нигоҳи сомонӣ англисии ОИ “Азия плюс”.....	120
<i>Раҷабова Ф.</i> Пайдоиш ва ташаккули робита бо ҷомеа ҳамчун механизми иттилоотӣ.....	126

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА – ECONOMICS

<i>Умаров Х.У. Кодирова Н.С.</i> Баҳои ҳолати танзими механизмҳои пулҳои нақдӣ ва банақшагирии он.....	131
<i>Абдуллозода А.А.</i> Таълимоти бефосилаи электронӣ ҳамчун модели рушди устувори менеҷменти кадрӣ муосир.....	136
<i>Ҳикматов С., Аҳмедов У.С.</i> Ташаккул ва тақмили низоми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон – кафолати устувори бучети давлатӣ.....	142
<i>Қурбонхонова Д.</i> Роҳҳои ҳалли муноқишавӣ дар ташкилотҳои муосир.....	146
<i>Қурбонов М.</i> Ташаккули иқтисодӣ миллии рақобатпазир ҳамчун фишанги таъмини амнияти иқтисодии беруна.....	150
<i>Заробиддинзода М.</i> Таҷрибаи давлатҳои АСЕАН дар соҳаи ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва имконияти истифодаи он дар шароити ҶТ.....	154
<i>Холматов Н.</i> Сектори берунӣ иқтисодӣ дар шароити иштироки давлат дар иттиҳодияҳои интегратсионӣ.....	157

Наджмиддинов Дж. Торгово-экономические отношения Республики Таджикистан и КНР.....	161
Бозиев К., Мирзоева М. Нақши бучети давлатӣ дар ҳалли барномаҳои стратегии иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар.....	166
Ёрбоева Н.Ё. Стратегияи пешбурди бренд дар бозор.....	169
Ҳусайнов М.Н., Раҷабов А.А. Тартиби ташаккули сармояи оинномавии ҷамъияти сахомӣ.....	172
Саидмуродов Д.А., Собиров Х.Р. Муҳоҷирати байналхалқии қувваи корӣ: сабабҳо ва хусусиятҳои муосири он.....	178
Имомёрбеков Ф.М., Исфандиёри А. Средства регулирования платежного баланса.....	182
Ҳасанова Н.А. Стратегия электронного правительства для обеспечения устойчивости и гибкости.....	190
Мирасанов Ч. Мавқеи молияи маҳаллӣ дар танзими рушди иҷтимоию иқтисодӣ.....	194
Умаров Х.У., Кодирова Н.С. Муаммоҳои рушди нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ ва механизмҳои танзими муомилоти пулҳои нақдӣ гайринақдӣ дар солҳои 2007-2017.....	197

ҲУҚУҚ ВА СИЁСАТ – ПРАВО И ПОЛИТИКА - LAW AND POLICY

Ғуломзода С.Э. Мафҳуми “модерн” ва таҳлили он дар илми сиёсӣ.....	204
Давлатзода Э. Танзими ҳуқуқи ҳифзи моликияти зеҳнӣ. Тартиби ҳифзи моликияти зеҳнӣ.....	207
Мағзумов Д. Пешгирии зӯроварии хонаводагӣ аз дидгоҳи таълимоти ислом.....	210
Муродалиев Ф.Н. Мушкilotи муҳоҷирати меҳнатӣ.....	213
Искандаров З.Х., Нарзуллоева А. Моҳияти мурофиавии пурсиши бевосита ва тактикаи амалӣ намудани он.....	217
Музаффарзода Ф. Айнияти сиёсӣ: самтҳои асосии ташаккул ва инкишоф.....	225
Ҳасанов М., Шерназаров Д., Умаров А. ДИИШ - Гурӯҳи террористӣ.....	229
Чалолов Ш. С. Мафҳум ва аҳамияти асосҳои ахлоқӣ дар фаъолияти адвокатӣ	233
Шарипова Г. А. Равобити сиёсӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон.....	236
Холмирзоева Н. Истиқлолият – рамзи ватандорӣ.....	241

БИОЛОГИЯ – BIOLOGY

Аҳмадзай Ш. Таъсири ғизоҳои гуногун ба қобилияти наслдиҳии ҳайвонот (калламушҳои лабораторӣ).....	245
А. Эргашев, Гуломзода Б.Б. Влияние повышенных концентраций CO_2 и некоторых стрессовых экологических факторов на содержание крахмала и белка в зерне пшеницы.....	249
Саидов Ҳ.А., Шарипова М.Б., Қиёмова З.С. Омӯзиши хусусияти сорбсионии растании топинамбур.....	253

**ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**
Научный журнал «Молодой исследователь»

Научный журнал «Молодой исследователь» основан в 2019 г. Выходит 6 раз в год.

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2019. №2

Над номером работали:

Ответственный редактор: М. Асадова

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Ба матбаа 20.12.2019 супорида шуд.
Ба чопаш 00.00.2019 имзо шуд.
Қоғози офсет. Андозаи 60x84 1/16. Чузъи чопӣ 32,75.
Супориши № 00. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, кучаи Лохути, 2.